

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**ЛИСТИ
ІВАНА
МАЗЕПИ**

Том 2

1691–1700

Упорядник та автор вступного дослідження
В'ячеслав Станіславський

**Київ
2010**

УДК 8:62-41(І.Мазепа)

Підготовка книги стала можливою за сприяння
Фундації імені Симона Петлюри (Велика Британія, Лондон)

Відповідальний редактор
академік НАН України *В. А. Смолій*

Рецензенти:
д. і. н. *В. А. Брехуненко*, д. і. н. *Ю. А. Мицик*

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту історії України
Національної академії наук України

Листи Івана Мазепи / Упор. та авт. вступн. дослідж.
В. В. Станіславський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. –
Т. 2: 1691–1700. – 2010. – 752 с.
ISBN 966–02–2439–7
ISBN 978–966–02–5563–0

У книзі продовжено публікацію епістолярної спадщини Івана Мазепи, яка хронологічно обмежена знаковими політичними подіями – виступом Петра Іваненка та початком Великої Північної війни. У листах гетьмана знайшло відображення широке коло проблем життя тогочасної Української держави, насамперед її участь у воєнних конфліктах, котрі велися Росією. Крім того, вони дозволяють значно поглибити знання щодо взаємин Війська Запорозького із країнами, що входили до складу Османської імперії – Кримським ханством, Валахією, Молдовою, Буджацькою Ордою, а також із Річчю Посполитою й залежним від неї правобережним козацтвом. Представлені й різні аспекти внутрішньополітичного, соціального, економічного і культурного життя України, які вирішувалися у взаємодії із російською верхівкою.

Видання призначене для науковців, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться минулим України.

ISBN 966–02–2439–7
ISBN 978–966–02–5563–0

© В. В. Станіславський, 2010
© Інститут історії України НАН України, 2010

ЗМІСТ

**Від виступу Петра Іваненка до Великої Північної війни:
нові дані про Івана Мазепу та Україну в 1691–1700 роках 5**

ДОКУМЕНТИ 253

ДОДАТКИ

Іменний покажчик 707

Географічний покажчик 717

Перелік документів 723

**ВІД ВИСТУПУ
ПЕТРА ІВАНЕНКА
ДО ВЕЛИКОЇ
ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ:
НОВІ ДАНІ ПРО
ІВАНА МАЗЕПУ
ТА УКРАЇНУ
В 1691–1700 РОКАХ**

Україна у війні з Османською імперією 1686–700 років	10
Воєнне протистояння і мирні переговори Війська	
Запорозького з Кримським ханством 1691–1694 років	12
Воєнні дії 1695 року	39
Воєнні дії 1696 року	45
Воєнні дії 1697 року	54
Воєнні дії 1698 року	67
Воєнні дії 1699 року	70
Завершення війни	71
Звільнення полонених	83
Складання віршів смоленським шляхтичем	
у татарському полоні	89
Вступ Війська Запорозького у протистояння зі Швецією	90
Військо Запорозьке та Польсько-Литовська держава	99
Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та	
українсько-польські стосунки на Правобережній Україні	101
Українсько-польське суперництво	
за правобережне Подніпров'я	121
Контакти гетьмана з представниками Польщі і Литви	137
Розвідувальна діяльність українців у Речі Посполитій	142
Доля дружини і дітей гетьмана Андрія Могили	145
Взаємини гетьманського уряду	
з Запорозькою Січчю в 1691–1694 роках	146
Взаємини Івана Мазепи з господарями Валахії та Молдови	165
Взаємини Війська Запорозького з Бужацькою Ордою	181
Внутрішня політика та взаємодія гетьманського	
і російських урядів	188
Забезпечення обороноздатності Києва, Батурина та Остра	188
Гетьманська влада над Києвом	192
Поновлення втраченої документації Ніжина	195
Зміни на полковницьких посадах Війська Запорозького	195
Надання Війську Запорозькому царського прапора	196
Російські стрільці при гетьмані	198

Доноси на гетьмана	199
Церковне будівництво у Києві	203
Відзначення у Війську Запорозькому народження та смерті осіб царської сім'ї	207
Подарунки та привітання	208
Маєтності та селяни Івана Обидовського	209
Будівництво російського корабля “Гото Предестинація”	210
Крадіжки і грабежі, здійснювані російськими ратними людьми стосовно українців	211
Церковні та освітні справи Війська Запорозького	213
Підтримка гетьманом Феодосія Углицького, Іоанна Максимовича та Мелетія Вуяхевича	214
Зв'язки з закордонним духовенством. Віленські православні	217
Справа посвячення Діонісія Жабокрицького	221
Київський Богоявленський Братський монастир та Києво-Могилянська академія	223
Розвиток торгівлі	226
Поїздки українців територією Речі Посполитої	227
Затримка львівських купців у Москві	232
Торгові зв'язки з Османською імперією	234
Продаж селітри до Російської держави	235
Використання “чехів” у грошовому обігу	237
Організація зовнішнього листування	238
Листування гетьмана і російських воєвод з Москвою	239
Участь Батурина у листуванні Москви з російським посольством у Стамбулі у 1700 році	245
Гетьманські лікарі	249

З добіркою джерел, яка увійшла до цієї книги, зацікавлені читачі отримують нові можливості для пізнання тих років історії України, які дослідники часто називають добою Івана Мазепи. Не має сумніву, що документи, котрі з'являлися з-під пера українського правителя, мають особливу цінність. Саме в них розглядаються найважливіші питання життя тодішньої Української держави, саме вони віддзеркалюють погляди гетьмана на ці питання та його різнопланову діяльність. Пропонуваним читачам епістоляріям ми присвятили вступне дослідження, зробивши спробу систематизувати та проаналізувати інформацію, яка міститься у них. Як і в попередньому томі, найбільше уваги у документах приділяється військовій та зовнішньополітичній проблематиці, дещо менше – різним аспектам внутрішнього життя Війська Запорозького. Більшість листів адресувалася російській верхівці, а відтак висвітлювала питання, що вирішувалися на рівні цих взаємин.

Згадаємо видання, які містять листи І. Мазепи за період, що розглядається у книзі, відзначаючи лише перші публікації. Це насамперед збірники документів: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1853. – Т. 5. – 7+288+7+21с.; Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. – Москва, 1859. – Ч. 2. – 340 с.; Архив Юго-Западной России. – Киев, 1872. – Ч. 1. – Т. 5. – XI+172+488 с.; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – 1072 с.; Материалы по истории Малороссии. – Вып. 1.: Письма к Ивану Петровичу Забеле и его вдове (1687–1713) / Под редакцией В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1912. – 60 с.; З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упорядник та автор передмови В. В. Станіславський. – Київ, 1996. – 193 с. Також необхідно відзначити додатки чи включення до наукових праць¹, некоментовані публіка-

---

¹ Устрялов Н. История царствования Петра Великого. – Санкт-Петербург, 1858. – Т. 3. – 660 с.; Лазаревский А. Иван Петрович Забела, знатный войсковой товарищ (1665–1703 г.). (Отрывки из семейного архива) // Киевская Старина. – Киев, 1883. – №6. – С. 506–538; Стороженко Н. Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий // Киевская Старина. – Киев, 1885. – №7. – С. 431–457; Лазаревский А. Описание старой Малороссии. – Т. 1. Полк Стародубский. – Киев, 1888. – XVI+470+XXXII с.; Курганович С. В. Дионисий Жабокрицкий, епископ луцкий и острожский. Историко-биографический очерк. – Киев, 1914. – VII+363 с.; Петровский М. Нариси історії України XVII – початку XVIII століть (досліди над літописом Самовидця). – Харків, 1930. – 453 с.

ції окремих документів у періодичних виданнях¹, одну коментовану публікацію². Значна кількість епістолярій увійшла до літопису, створеного С. Величком³. Окремі документи містяться у витримках з літопису Мгарського монастиря⁴, а також у статейному списку російського гінця до Криму В. Айтемирова⁵. Серед сучасних публікацій листів слід згадати ті, що здійснені Ю. Мициком особисто і в спів-авторстві⁶.

Україна у війні з Османською імперією 1686–1700 років

Документальні матеріали збірника дозволяють значно розширити знання з історії участі Війська Запорозького у війні Російської держави проти Османської імперії 1686–1700 рр. Зауважимо, що у той час воєнні дії велися проти безпосереднього сусіда Української держави – Кримського ханства, котре входило до складу цієї імперії. Після 1689 р. настала тривала пауза у проведенні широкомасштабних походів на Південь, яка тривала до 1695 р. Однак це не означало припинення значної воєнної активності на українських землях. Листи гетьмана І. Мазепи дозволяють говорити про чималі зусилля, які докладала Військо Запорозьке на війну протягом усіх її років. У цих документах можна знайти багато даних про організацію захисту держави від ворожих

---

¹ Беляев И. Письмо гетмана Мазепы к государям царям, Ивану и Петру Алексеевичам // Чтения в Императорском обществе истории и древностей при Московском университете. – Москва, 1848. – №5. – С. 160; Благодарственное письмо гетмана Мазепы Петру Великому, за пожалование ему ордена св. апостола Андрея Первозванного // Черниговские губернские ведомости. Отдел второй. Часть неофициальная. – Чернигов, 1850. – №6. – С. 43–44; Материалы для истории Запорожья / Сообщ. Н. Белозерский // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1879. – Т. 11. – С. 494–495.

² А. Л. Письмо Мазепы о заселении правобережного Приднепровья в к. XVII в. // Киевская Старина. – Киев, 1898. – №5. – С. 52.

³ Величко С. В. Літопис. – Київ, 1991. – Т. 2. – 644 с.

⁴ Отрывки из Летописи Мгарского монастыря // Киевская Старина. – Киев, 1889. – №5–6. – С. 53–76.

⁵ Список с статеинаго списка подьячего Василия Антемирева, посланнаго в Крым с предложением мирных договоров / Сообщ. А. И. Маркевич // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1895. – Т. 18. – С. 1–80.

⁶ З документації гетьмана Івана Мазепи (підготовка до друку, передмова Ю. Мицика) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1998. – №1. – С. 91–103; З документації гетьмана Івана Мазепи (підготовка до друку, передмова та коментарі Ю. Мицика та Н. Бойницької) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2001. – №4. – С. 36–45; Мицик Ю. Універсали гетьмана Івана Мазепи Свято-Михайлівському Золотоверхому монастиреві у Києві // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2002. – №2. – С. 18–31; Гуляй А., Мицик Ю. Незнані документи гетьмана Івана Мазепи // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2003. – №1. – С. 56–67.

нападів, воєнні операції українських військ на території противника, діяльність розвідувально-диверсійних загонів та інші шляхи збору інформації про супротивну сторону.

Українцям доводилося постійно бути готовими до відбиття нападів противника, хоча це й не завжди гарантувало безпеку своїх земель. Після таких нападів, як правило, організовувалися переслідування татарських сил. Утім слід зазначити, що вони рідко досягали мети. Значно результативнішими були великі виправи на Кримське ханство. Характерною рисою походів була участь у них правобережного козацтва. Захист українського населення від невеликих татарських загонів, збір інформації про стан справ південних сусідів, особливо щодо їхніх воєнних заходів, забезпечувала постійна діяльність окремих козацьких загонів, що називалися також ватагами, одним з найважливіших завдань яких було захоплення “язиків”. Інформація про противника надходила і з інших джерел, зокрема від гетьманських гінців і посланців до Кримського ханства, Валахії та Молдови, від приїжджих товмачів, купців, вихідців – осіб, котрі з різних причин вирішували залишити турецько-татарські володіння, з країн, що підпорядковувалися імперії, з Речі Посполитої, від правобережного козацтва. Загалом варто зауважити, що військові справи були постійними і одними з основних, якими мали опікуватися українці, а тому вони були серед найважливіших завдань керівника держави.

У період припинення масштабних воєнних дій проводився пошук шляхів до замирення воюючих сторін. Москва широко користувалася посередництвом Батурина у листуванні з верхівкою Криму, в організації поїздок посланців до ханства, зверталася до українського керівництва за порадами з важливих політичних питань, зокрема щодо організації походів на Південь, ведення переговорів з татарськими представниками, що свідчить як про компетентність І. Мазепи та інших представників верхівки Війська Запорозького в цих питаннях, важливість їхньої позиції, так і про вагу Батурина в очах кримчан.

Після успішного здійснення Дніпровського походу 1695 р. постійна увага гетьманської влади приділялася утриманню захопленого плацдарму на пониззі Дніпра – воєнним діям проти ворога, котрий робив спроби повернути втрачені фортеці, утриманню на плацдармі української залози, у тому числі й запорозьких козаків, й забезпеченню її усіма необхідними припасами. А з укладенням перемир'я Росії з Османською імперією у 1699 р. та миру у 1700 р. українська влада стала дбати не тільки про охорону рубежів та розвідку, а й про підготовку до передачі туркам нижньодніпровського плацдарму, забезпечення дотримання миру Запорозькою Січчю, залагодженню незгод

усередині залоги на Тавані. Документи дають можливість виділити в окремих параграфіях також питання звільнення полонених.

Воєнне протистояння і мирні переговори Війська Запорозького з Кримським ханством 1691–1694 років. У першому з документів, поданих у книзі, – листі від 7 травня 1691 р.¹ – гетьман інформував царів Івана та Петра Олексійовичів, що товмач з Правобережжя Андрій Чалий, який, займаючись звільненням невільників, часто бував у “бусурманській” стороні, розповів йому про призначення нового хана та наміри противника відправити війська на чолі з перекопським беєм Шан-Гіреєм-султаном під російські прикордонні міста. Попередження про це Іван Мазепа послав до белгородського воєводи Бориса Шереметева. Окрім того, А. Чалий розповів про воєнні дії австрійців і поляків проти турків і татар, протистояння австрійців з французами, привезення близько 4 тис. ясиру з польських земель у Білгородчину (док. 1). Нагадаємо, що зміна правителів Криму тоді дійсно мала місце. Замість Селім-Гірея I (1684–1691 рр.), який під тиском обставин відмовився від ханства, за його рекомендацією в березні 1691 р. ханом був призначений Саадат-Гірей II (1691 р.)². Стосовно ж повідомлення про татарський напад, то відомо, що навесні 1691 р. татари вторглися на Слобожанщину, де сплюндрували Чугуївський повіт: Зміїв, Лиман, Біткін, Тирлове. До сотні людей було вбито, до 2 тис. забрано в неволю, значні збитки завдано господарству³.

Навесні ж український загін, відправлений гетьманом, перехопив загін противника, котрий прямував до прикордонних міст. Так, 6 травня полтавський полковник Федір Жученко писав українському правителю, що значний товариш Іван Іскра з товариством привів до Полтави 9 полонених, узятих на річці Тернівці, де було розбито загін кримських татар. Невдовзі І. Іскра мав їхати до Батурина⁴. 9 травня І. Мазепа своїм листом повідомляв про цю подію російському керівництву і переслав послання від Ф. Жученка, зазначивши, що по приїзді І. Іскри з полоненими відправить їх до Москви⁵. Ще раз про дії згаданого козацького загону гетьман писав царям 13 травня 1691 р., інформуючи про

---

¹ Тут і далі курсивом позначено листи І. Мазепи, надруковані у цій книзі.

² Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Отоманской Порты до начала XVIII века. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 628–632.

³ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – С. 49–50, 131; Заруба В. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 373.

⁴ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – С. 305–306.

⁵ Там же. – С. 307.

привезення 11 травня І. Іскрою з товариством семи полонених до Батурина, перебування двох важкопоранених у Полтаві та відправку татар разом із записами їх розповідей у супроводі п'ятнадцяти супроводжувачів до Москви (док. 4).

Татари розповіли, що їхній загін чисельністю в 65 осіб був відправлений перекопським беєм за “язиками” під Новобогородицьке місто чи міста на Коломаку. Козаки І. Іскри напали на татар, коли ті ночували в урочищі біля Самари, багатьох убили, забрали майже всіх коней, яких було близько ста, взяли 10 полонених. Один з полонених одразу ж зумів утекти, а інших привезли до Полтави, де двох мусили залишити лікувати рани. “Язики” повідали і про різні кримські справи, зокрема про чутки, що при новому хані, який мав приїхати з Білгородчини, перебуває гетьманський посланець Пантелеймон Радич, котрого після приїзду до Криму збиралися відпустити. Тамтешні мешканці вважали, що після від'їзду П. Радича буде укладено мир з царською державою. Розповіли полонені і про зміни у верхівці ханства та виконані минулого року фортифікаційні роботи в Перекопі¹.

Боротьба союзних європейських держав проти Османської імперії не виключала і їхніх намагань за сприятливих обставин вийти з війни, уклавши максимально вигідний для себе мир. По такому шляху йшла і Москва, а значна частина заходів у цьому напрямі здійснювалася за посередництва Батурина. Так, 1691 р. І. Мазепа послав свою людину – згаданого вище П. Радича – до кримського хана з пропозицією відправити послів до російської столиці для мирних переговорів. У відповідь Саадат-Гірей II відслав до Москви гінця Кара-Магмет-агу з оголошенням, що згоден на мир за умови відновлення сплати нею данини². З наступного документа дізнаємося важливі подробиці щодо приїзду ханського гінця в Україну. *18 травня 1691 р.* у листі до царів І. Мазепа писав, що перед цим він доповідав про повернення з Криму П. Радича, який приїхав до Переволочни з посланим від хана агою. Гетьман наказав П. Радичу їхати з агою до Глухова, оминувши Батурина, як місто, де бували люди з “різних країв”. Туди поїхав і І. Мазепа. 18 травня, з прибуттям до Глухова гетьманського посланця та кримського представника, відбулася їх зустріч з українським правителем. Ага передав гетьману листи від нового хана та від Батир-аги з Білгородчини, який раніше перебував у полоні в Батурині, а потім був відпущений за ви-

---

¹ Там же. – С. 308–310.

² Маркевич А. Список с статейнаго списка подъячего Василия Аитемирева, посланнаго в Крым с предложением мирных договоров. Предисловие // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1895. – Т. 18. – С. 2–3.

куп. На словах ага повідомив, що привіз також грамоту від хана до царів. Не маючи надійних перекладачів, І. Мазепа вирішив залишити П. Радича і агу в Глухові до царського указу, не проводячи докладних розмов і не перекладаючи листів, аби надалі відправити обох до Москви, разом з привезеними документами (док. 5).

Матеріали двох листів містять дані про отримання гетьманом різних відомостей про Османську імперію та пересилку їх до російського керівництва. Так, *11 липня 1691 р.* І. Мазепа повідомляв царям, що разом зі своїм листом пересилає до приказу Малої Росії інформацію від греків, які приїхали з Царгорода до Ніжина (док. 9). А *15 липня 1691 р.* він писав монархам про батуринського козака Василя Полянку, котрий, приїхавши з Ясс, привіз відомості про похід хана з ордами проти німецьких військ та захоплення татарами багатьох людей у польській землі (док. 10). Цього ж *15 липня 1691 р.* І. Мазепа висловлював вдячність царям за указ белгородському воеводі Борису Шереметеву і севському Федору Борятинському перебувати напоготові і при надходженні листів від нього одразу йти в українські міста, де, об'єднавшись з гетьманськими силами, відбиватися від ворога (док. 12).

У жовтні цього року українські сили здійснили удар по противнику – відбувся похід 3 тисяч лівобережних і правобережних козаків на Білгородчину¹. А вже у грудні виникла потреба бути напоготові до відбиття нападу з Кримського ханства. З листа до царів від *27 грудня 1691 р.* дізнаємося, що раніше І. Мазепа передавав їм достовірні відомості про підготовку татарських – кримських та білгородських орд – до воєнного походу, засвідчуючи свою готовність до виступу з Батурина до Гадяча чи Переяслава з охотницькими та частиною городових полків для захисту українських земель, на що просив термінового указу. Тепер же, після надходження нових даних з Січі про готовність кримчан до походу під українські міста та очікування ними допомоги від черкесів, гетьман знову клопотався про таке розпорядження (док. 18).

Збереглися накази І. Мазепа від 22 грудня компанійському полковнику Іллі Новицькому щодо готовності до відбиття татарського нападу, з огляду на повідомлення від запорожців і торгових людей про наміри орд з Криму і Білгородчини взимку вчинити напад під українські міста, а також від 27 грудня про виступ до прикордонних територій, після отримання з Січі даних про вихід татар зі своїх помешкань. Попередження про можливий напад отримали й усі городові полковники².

---

¹ Заруба В. Вказ. праця. – С. 373.

² Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1853. – Т. 5 (далі – АЗР). – С. 249–250.

31 грудня 1691 р. І. Мазепа писав царям про пересилку до них листа С. Палія з інформацією про готовність до війни двох султанів (док. 21).

Невдовзі гетьман збирався виступити й сам. 8 січня 1692 р. він повідомляв Івану та Петру Олексійовичам, що, отримавши указ про похід з Батурина до Переяслава чи Гадяча з охотницькими та окремими родовими полками для захисту українських земель від “бусурманських” нападів, узгоджуючи свої дії з белгородським воєводою Б. Шереметевим та севським – Ф. Борятинським, мав намір 15 січня вирушити до Переяслава. Вибір цього напрямку зумовлювався отриманими відомостями, згідно з якими в Білгородчині знаходилася готова до воєнних дій 15-тисячна орда з двома султанами. І. Мазепа вважав, що коли це військо піде на царську державу, то вдарить під міста Переяславського і Київського полків. Там же мусив з’явитися противник і при об’єднанні білгородських та кримських військ. Якби ж кримські сили з калгою пішли, не з’єднуючися з білгородськими, лівим берегом Дніпра під російські чи українські міста, то проти них могли виступити давно готові до походу Полтавський, Гадяцький, Миргородський і піхотний Кожуховського полки. Через віддаленість Переяслава І. Мазепа не міг сам злучитися з військами Б. Шереметева, тому наказав цим полкам, за відомостями від белгородського воєводи, йти на з’єднання з російськими силами, про що відправив листи до Белгорода і Севська. Гетьман зазначив, що йому треба йти до Переяслава, не очікуючи нових відомостей, бо неприятель діяв швидко – “як буря вітряна”. І коли б противник з’явився під зазначеними містами під час перебування І. Мазепа в Батурині, то було б неможливо встигнути дати йому відсіч. Насамкінець гетьман висловлював готовність взаємодіяти і з Б. Шереметевим, якби в цьому виникла необхідність через напад значного числа ворогів на монаршу державу (док. 24).

15 січня 1692 р. від українського правителя до царів було надіслано лист про те, що з Переволочни від дозорця Івана Рутковського надійшли відомості про повернення назад кримських орд, котрі вже вийшли за Перекоп, після прибуття хана до Криму. Однак через небезпеку від білгородських військ 15 січня І. Мазепа виступив до Переяслава. Десь у той час з Белгорода на прикордоння виступив і Б. Шереметев. У разі нападу з Криму під прикордонні слобідські міста гетьман наказав полтавському, гадяцькому і миргородському полковникам допомагати російським частинам, розмішеним на кордонах, а особливо Новобородицькому місту, де воєводою був Венедихт Змеєв. Остання вказівка була, вочевидь, викликана тим, що Москва звернула увагу на донесення з Новобородицька стосовно його слабкого заселення – царям повідомили, що

там на посаді живе лише близько 100 осіб, через те, що сотники і отамани в українських містах затримували бажаючих до переселення. Воевода Новобогородицького міста вбачав небезпеку і з боку запорожців, які уклали перемир'я з "бусурманами", та запитував московську владу, чи пропускати запорожців до міста з метою купівлі хліба. Натомість І. Мазепа заперечив закиди В. Змєєва щодо охочих іти до Новобогородицька, оскільки неодноразово наказував таких людей не затримувати. Гетьман вважав, що іти туди ніхто не бажає, бо багато з тих, хто пішов раніше, загинули від епідемії. Не погоджувався він і з тим, що існує загроза місту від запорожців, хоча зазначав, що в Новобогородицьку, як прикордонному пункті, воєводі потрібно бути особливо пильним. За вказівкою російського керівництва саме І. Мазепа мав дати відповідь воєводі на скаргу та запит, котрі той надіслав царському уряду (док. 26). У даному випадку звертає на себе увагу те, що Москва залишила на розсуд гетьмана питання обороноздатності прикордонного міста з російською залогою, що свідчить про високий ступінь довіри до нього.

Перебуваючи в поході до Переяслава, *17 січня 1692 р.* І. Мазепа писав царям, що взяв з собою полковника Олексія Обухова з трьома сотнями московських ратних людей, а також повідомляв, що отримав листа від переяславського полковника з новиною про переправу 12-тисячної білгородської орди через Дністер. Гетьман підкреслив, що ця новина збігається з відомостями, про які раніше писав до нього С. Палій (док. 27).

Наступне послання стосувалося рівня готовності російських частин до воєнних дій. З листа від *21 січня 1692 р.* до російських монархів дізнаємося, що за їхнім указом полковники Борис Щербачов та Ілля Дуров з полками мали взяти участь у поході разом з І. Мазепою, але оскільки полк І. Дурова не був належно укомплектований (у ньому було лише дві гармати без боєприпасів і коней для транспортування), гетьман писав до київського воєводи Луки Долгорукова про доукомплектування полку. Однак Л. Долгоруков відповів, що в Києві потрібних гармат, припасів і коней немає, і що він звертався у цій справі у Переяслав до воєводи Семена Толочанова. Але й той написав І. Мазепі, що не має потрібного. Через це український правитель дійшов висновку, що без царського указу справа не вирішиться (док. 29).

Наступного дня – *22 січня 1692 р.* – гетьман писав царям, що очолюване ним військо, прибувши під Переяслав, отаборилося за шість миль від міста. За словами І. Мазепи, при ньому знаходилися виборні люди з різних городових і охотницьких полків та артилерія. Нові відомості про противника не надходили, і гетьман планував близько тижня

перебувати на тому місці. Городовим полкам було віддано розпорядження перебувати в боеготовності, не йдучи на з'єднання, а Полтавський, Гадяцький і Миргородський полки мали бути готовими до відбиття нападу з Криму під прикордонні слобідські міста. Від вихідців стало відомо про нові зміни в керівництві Кримського ханства, стосовно чого надійшли листи від І. Рутковського. Цього ж числа надіслав листа до гетьмана С. Палія з повідомленням про прихід 17 січня білгородських орд на чолі з двома султанами під Немирів. Тепер І. Мазепа чекав про них наступних відомостей, а до Москви переслав листи від С. Палія і немирівського коменданта (док. 30). Відомо, що цього місяця, коли околиці Немирова стали пустошити буджацькі татари, комендант міста Бринк неодноразово звертався до С. Палія, прохаючи прислати на допомогу козаків¹. На нашу думку, один з таких листів і був надісланий полковником І. Мазепі.

Невдовзі удару з півдня було завдано і по Лівобережжю. Татарські чамбули з Білгородчини з 27 січня розіслали свої чати під Бубнов, Золотоношу, Домонтов та інші населені пункти Переяславського полку. Їх переслідували лівобережні війська на чолі з генеральним військовим осавулом Андрієм Гамалією. Після цього під Бугушевою слобідкою з'явилися кримські татари, а потім нові загони ворога приходили під Кропивну й Золотоношу. На початку лютого гетьман отримав відомості від кошового отамана, що татари з Криму вирушили обома сторонами Дніпра під українські міста. Поодинокі бої з противником продовжувалися аж до кінця лютого. Знаходячись у Переяславі, І. Мазепа продовжував керувати діями козацьких загонів, які посилав проти окремих татарських чамбулів. З походу він повернувся вже у березні. Цього ж місяця лівобережні війська спільно з правобережними здійснили похід під Очаків².

Водночас, продовжуючи пошук шляхів до примирення з Османською імперією, в 1692 р. росіяни відправили до Криму свого гінця, під-

---

¹ Дядиченко В. А. 3 історії боротьби правобережного козацтва проти шляхетської Польщі (1690-1699 рр.) // Наукові записки Інституту історії і археології України. – Київ, 1946. – Кн. 2. – С. 169.

² АЗР. – Т. 5. – С. 251–256; Літопис Самовидця. – Київ, 1971. – С. 152–153; Стороженко Н. Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий // Киевская Старина. – Киев, 1885. – №7. – С. 447–448; Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII століть (досліді над літописом Самовидця). – Харків, 1930. – С. 362–263; Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків проти Кримського ханства в кінці XVII ст. // 3 історії Української РСР. – Київ, 1962. – Вип. 6–7. – С. 24–25; Заруба В. Вказ. праця. – С. 374–376; Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упор. І. Бутич, В. Ринсевич. – Київ–Львів, 2006. – Ч. 2. – С. 157.

дячого Василя Айтемирова. Гонець їхав до Бахчисарая з царською грамотою та пропозиціями “вічного миру” з Туреччиною. З Москви В. Айтемиров виїхав 3 березня¹.

Дані про цього гінця знаходимо в листі від 25 березня 1692 р., адресованому царям. У ньому йдеться про те, що піддячий Посольського приказу В. Айтемиров, посланий до хана, 18 березня прибув до Батурина разом з татариним, який приїжджав до Москви з кримським посланцем. Піддячий передав гетьману адресовану йому грамоту, список царської грамоти до хана, а також список статей планованого мирного договору з турецьким султаном і кримським ханом. 24 березня В. Айтемиров разом з людиною І. Мазепи – колишнім гадяцьким полковим писарем Василем Велецьким, виїхав з Батурина до Січі. Услід за В. Айтемировим гетьман таємно послав до Криму “особливу людину” “торговим способом”, яка б провідала про прийом царського гінця ханом, перспективи його повернення та швидко дала про це знати. Здійснити таку операцію було не важко, бо з Запорожжя всякі торгові люди вільно їздили до Криму (док. 33).

Наступний лист, котрий стосується теми, містить дані про нові заходи для здобуття неприятельських “язиків”. 30 березня 1692 р. І. Мазепа повідомляв царям, що під час перебування у Переяславі відправив польового ватажка Павла Фіцуру з товариством за Дніпро і Бог. П. Фіцура був під Очаковом, але через обережність тамтешніх мешканців не зміг здобути жодного “язика”. Натомість вже при поверненні біля Богу зустрів волошина, який недавно пішов з Очакова до християнських країв, і прислав його до Батурина. Запис розповіді волошина пересилався до приказу Малої Росії.

Схоже завдання отримав ще один загін. За гетьманським наказом товариш Полтавського полку, польовий ватажок Антон Рудий, а на час написання листа вже царичанський сотник, мав іти під Перекоп для “вчинення промислу” і взяття татарського “язика”, від якого можна було б довідатися про наміри кримського хана й тамтешні новини. Ця ватага успішно справилася з завданням – захопила 9 полонених, з якими невдовзі мала приїхати до Батурина. Звідси полонені у супроводі козаків мали бути одразу послані до Москви (док. 37).

---

¹ Артамонов В. А. Страны Восточной Европы в войне с Османской империей (1683–1699 гг.) // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – Москва, 2001. – Ч. 2. – С. 311–312; Список с статейнаго списка подьячего Василия Айтемирева, посыланнаго в Крым с предложением мирных договоров / Сообщ. А. И. Маркевич // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1895. – Т. 18. – С. 2–4.

До початку квітня належить цікавий лист, який свідчить про участь керівництва Війська Запорозького у виробленні політичної лінії Москви стосовно виконання умов “Вічного миру” 1686 р. Звернемо увагу, що у царських статтях українському правителю від 24 березня 1691 р. містилася відповідь на його звернення про воєнні плани російської верхівки на весну. У ній говорилося про відправлення запитальної грамоти до Батурина. Москва сама хотіла отримати поради щодо можливості нових воєнних дій¹. 2 квітня 1692 р. І. Мазепа писав Івану та Петру Олексійовичам про отримання їхнього указу порадитися зі старшиною і дати рекомендації щодо таких питань: чи йти цього літа царським військам у похід для виконання домовленостей з польським королем; які при цьому використовувати сили, коли й куди вирушати; чи не буде відмова від здійснення походу вважатися порушенням договорів. На це гетьман відповів, що буде радитися зі старшиною та полковниками ближче до тижня Святих Жінок Мироносиць, коли до нього з генеральною старшиною, як зазвичай, з’їдуться полковники та інша старшина з міст. З цього ж послання дізнаємося, що Москва схвально відреагувала на дії українського правителя у Переяславському поході (док. 39).

Маємо нагоду згадати, як відповідав на запити Москви сам гетьман у листі від 13 квітня 1692 р., адресованому царям. У цьому документі зазначено, що в царській грамоті, привезеній піддячим приказу Малої Росії Григорієм Богдановим, повідомлялося, що після отримання донесень з Польщі від резидентів Івана Волкова та Бориса Михайлова і після розмови у Посольському приказі з польським резидентом було вирішено відновити воєнні дії проти Османської імперії. Через це царі наказали гетьману порадитися зі старшиною й надали рекомендації щодо часу і мети майбутнього походу, числа призначених для нього військ та місця їх збору. На нараді І. Мазепа зі старшиною, полковниками та іншими урядниками ці питання були обговорені. Українські пропозиції мали бути представлені посланцями до Москви, очолюваних чернігівським полковником Яковом Лизогубом. Причому гетьман зазначав, що волів би притримуватися старого звичаю, коли пропозиції формулювалися відповідно до наказних царських статей. Питання про виконання союзницького обов’язку перед Польщею він залишав на розсуд Москви. У відповідь на слова польського резидента про дії військ Речі Посполитої І. Мазепа зазначив, що й царські війська по-

---

¹ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа в документах / Упор. С. Павленко. – Київ, 2009. – С. 142–143.

стійно беруть участь у воєнних діях, як в обороні, так і в походах на територію противника: під Перекоп, Очаків, Кизикермен і Білгород. Свідченням цього були полонені, які відсилалися до Москви. А минулої зими боярин і воєвода Б. Шереметев з російськими полками та гетьман з українськими військами здійснили похід на кордон. Нещодавно ж чимало військових людей з Лівобережжя були за Богом, на території противника, де розорили очаківські посади, відігнали худобу та взяли полонених. Після повернення військ І. Мазепа збирався відправити когось з полковників – учасників походу – з полоненими до Москви, для розповіді про похід і отримання монаршої милості¹.

Є дані, що з царською грамотою, в якій також порушувалося питання про майбутній похід, приїжджав до Батурина й стольник Іван Циклер. На різдвяному засіданні старшини було запропоновано виступити у похід наприкінці травня, після завершення польових робіт, і насамперед захопити турецькі містечка на Дніпрі, а вже потім діяти в напрямку Очакова, Буджака й Тягині. Українська верхівка рішуче заперечила проти походу на Білгородчину через її віддаленість, пропонуючи спрямувати туди війська Речі Посполитої. Прозвучали й пропозиції щодо загального плану походу й низки тактичних питань. Що ж до питання про союзницькі зобов'язання, то українці ухилилися від відповіді, залишивши його на розсуд російського керівництва². А в лютому 1693 р. І. Мазепа мав розмову про планований похід з присланим до нього дяком Посольського приказу Андрієм Вініусом. Причому, коли дяк зазначив, що царі вирішили відкласти похід на турецькі містечка на Дніпрі, гетьман говорив про значну користь такої операції³.

Від 7 квітня 1692 р. маємо нове послання російським монархам, в якому йдеться про те, що царичанський сотник А. Рудий з товаришами привезли до Батурина чотирьох полонених татар. У супроводі цих козаків І. Мазепа відправляв усіх полонених до Москви (док. 40). Відомо, що там козаки отримали винагороду: 21 квітня А. Рудому з вісьмома товаришами, які приїхали до Москви з чотирма полоненими татарами, взятими під Перекопом, було виділено жалування⁴.

---

¹ З епістолярної спадщини гетьмана Івана Мазепи / Упор. та автор передмови В. В. Станіславський. – Київ, 1996. – С. 76–81.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – Київ, 1959. – С. 494–496; Заруба В. Вказ. праця. – С. 375.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – Киев, 1993. – С. 561.

⁴ Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом. – Москва, 1872. – Т. 1. – С. 311–312.

У березні 1692 р. відбувся згаданий вище спільний похід лівобережного і правобережного козацтва під Очаків. Дані про це знаходимо у посланні царям від 10 квітня 1692 р. За словами гетьмана, раніше він доносив, що жалкує через те, що минулої зими “бусурмани” спочатку з Білгородчини, а потім з Криму в значній кількості вдарили “між городки” і швидко відійшли. І хоча збитки вони вчинили невеликі, через готовність українців до відсічі, однак нанести належного удару по противнику під час переслідування його не вдалося – навздогін за нападниками І. Мазепа безуспішно посилав війська на чолі з А. Гамалією. Тому, коли гетьман дізнався про бажання С. Палія йти у похід, то відправив з ним певну кількість людей з городових і охотницьких полків. Тепер же надійшли відомості, що козаки ходили під Очаків, де знищили посади, а також взяли у полон більше десятка татар. Про все це і про благополучне повернення військ до Дніпра написав гетьману переяславський полковник. Його лист разом з листом від полковників, які були під Очаковом, гетьман пересилав до Москви. Від полонених татар, а також від неназваних грецьких купців І. Мазепа сподівався отримати інформацію про турецькі справи. Водночас переяславський полковник і київський вїйт повідомили, що нещодавно до Немирова прибуло понад десять короїв польських жовнірів (док. 42).

За даними літопису Самовидця, спочатку війська планували йти під Тягиню, але через погані погодні умови – “велику росквась” повернули на Очаків¹. Як з’ясував історик М. Петровський, про свої дії полковники Г. Пашковський, М. Кузьменко, І. Ростковський, С. Яворський і Д. Горленко повідомили гетьману листом від 5 квітня з Лебедина. За їхньої інформацією, 22 березня вночі разом з С. Палієм вони вдарили на посад і поля Очакова, захопили у полон турків, татар і волохів, з яких 30 осіб відправляли до І. Мазепа. Після переправи через Бог війська розділилися. С. Палій зі своїми козаками поїхав до Фастова і повіз із собою трьох татар, а лівобережні полки попрямували до Дніпра. Пізніше І. Мазепа, повідомляючи про повернення своїх козаків з цього походу, знову інформував царів про воєнні дії під Очаковом. З цього послання дізнаємося, що вони велися не тільки вночі, а й протягом усього наступного дня, під містом було знищено багато противників, відігнано “стада їх всі”². Посланцям українського правителя, очолюваним Г. Пашковським, які привезли до Москви 30 поло-

---

¹ Літопис Самовидця. – С. 153.

² Петровський М. Вказ. праця. – С. 362–363.

нених турків, татар і волохів, захоплених під Очаковом, у травні 1692 р. видавалося царське жалування¹.

14 квітня 1692 р. гетьман повідомляв царям про успішні дії однієї з козацьких ватаг. На початку весни вона вийшла з Полтавського полку і перебувала вище самарських міст – на урочищі Терновці, пильнуючи шляхи, щоб противник несподівано не прийшов під російські та українські міста. Ця ватага зустрілася з невеликим татарським загоном, який, вийшовши з Перекопа, ходив під прикордонні орільські міста. На Терновському броді козаки наздогнали противника, що повертався назад, відбили у нього весь ясир і захопили у полон двох татар, яких прислали до Батурина. Після цього бою ватага продовжувала перебувати у верхів'ях Самари, а привезені до І. Мазепи татари були допитані і відправлені до Москви у супроводі козаків, котрі брали участь у сутичці із загоном противника (док. 44). 25 квітня в російській столиці цим козакам – Федору Рогулі з чотирма товаришами – виділялося царське жалування².

Між тим розгорталися події, пов'язані з виступом Петра Іваненка. Нагадаємо, що він був старшим канцеляристом Генеральної військової канцелярії, на початку 1691 р. утік на Січ, де, вочевидь, добре проявив себе і невдовзі став запорозьким писарем. Наприкінці квітня 1692 р. П. Іваненко переїхав з Січі до Криму, а 26 травня від імені “удільного князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорозького городового й народу малоросійського” уклав “вічний мир” між ханством та Україною. За цим договором визнавалися державна незалежність України та її право на самостійне визначення державного устрою. Територія держави мала обіймати Лівобережжя, частини Правобережжя та Слобожанщини. Договір передбачав взаємодопомогу при боротьбі із зовнішніми противниками, зокрема, Крим мав допомогти Україні звільнитися з-під московської влади. За це українці мали дозволити татарам здійснювати набіги Муравським шляхом. Установлювався порядок дипломатичних взаємин, проголошувалося право вільних, безоплатних промислів українців у басейні Дніпра, купці з обох боків зрівнювалися у митних правах з місцевими. За підтримки татар 18 липня на раді в урочищі Кам'яний Затон П. Іваненко був обраний гетьманом. Після прибуття татарського війська верхівка Січі пішла на укладення з ним угоди про спільні дії, але фактично зробила все можливе, щоб не допустити приєднання до татар значних запорозьких сил.

---

¹ Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом. – С. 312.

² Там же.

Наприкінці липня з 20-тисячним татарським військом та кількома сотнями запорожців П. Іваненко прибув на південь Лівобережжя, де недовзі здобув підтримку в Царичанці та Китайгороді. Однак подальших успіхів досягти не вдалося через пограбування українських територій та захоплення ясиру татарами. Після надходження даних про наближення лівобережного війська на чолі з І. Мазепою, П. Іваненко з татарами відійшов до Криму. З провалом походу 1692 р. він утратив підтримку як народних низів, так і старшинської опозиції¹.

Поява П. Іваненка перервала переговори Москви з ханством щодо укладення миру, про що писав І. Мазепа у пропонованому увазі читачів документі. *5 жовтня 1692 р.* в листі до кизикерменського бея український правитель нагадував, що П. Радич привіз від бея лист, такий, як і цього року, про те, щоб поки монарший гонець і гетьманський посланець з Криму, а кримський гонець з Москви не повернуться, гетьман не посилав людей під Кизикермен, а бей не мав посилати людей під царські міста гетьманського регіменту. І. Мазепа зазначав, що сприйняв цю пропозицію – не посилав людей ні під Кизикермен, ні в інші місця Кримської держави, а татари з Кизикермена напали на і багатьох людей убили, взяли у полон і вчинили збитки в маєтностях. Він вимагав відпустити усіх полонених, бо інакше мав повеліти військовим людям свого регіменту чинити промисли над кримчанами. Далі гетьман підкреслював, що під царською владою непорушно зберігаються військові вольності і права, а також свободи українського народу, і ніхто не може звабити й обманути нікого з українців, тим більше така нікчемна людина, як Петрик. І. Мазепа висловлював здивування, що Крим вірить Петрику, облишивши справи, які взяли добрий початок. При цьому кримський гонець залишився в Москві, а царського затримали в ханстві. Український правитель підкреслював, що Крим буде мати сором перед усім світом, вступаючись за таких пройдисвітів (док. 48).

У січні 1693 р. сорокатисячне татарське військо разом з П. Іваненком знову приходило до Січі, намагаючись схилити її до спільних дій, а отримавши відмову, вирушило на Полтавський полк. Наробивши шкоди в околицях кількох міст, захопивши у полон певну кількість людей, з наближенням українських гетьманських і російських військ татари відійшли. Для участі у воєнних діях 6 лютого в Лубни до І. Мазепа прибув С. Палій зі своїми козаками, але оскільки татар вже

---

¹ Оглоблін О. П. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). – Київ, 1929; Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Париж–Торонто, 2001. – С. 183–190.

не було, правобережний полковник запропонував гетьману здійснити похід на поселення противника¹.

Про те, як відбувався цей похід, дізнаємося з листа І. Мазепи від 12 березня 1693 р. до Івана та Петра Олексійовичів. У цей час поверталося з виправи військо, очолюване Семеном Палієм та лубенським полковником Леонтієм Свічкою. При поверненні командири доносили, що на шляху до Кизикермена відправлені наперед 400 кіннотників, під керівництвом колишнього кошового отамана Федька, мали бій з противником. Козаки здобули перемогу й захопили більше десятка “язиків”. Потім, 2 березня, все військо (кіннота й піхота) здійснило напад на Кизикермен: спалило нижній посад, знищило багатьох ворогів, обстріляло з гармат верхнє місто, а вночі у цілості відійшло. Сили противника виходили з міста вслід за козаками, але були з втратами загнані назад*. Окрім цього війська І. Мазепа посилав кілька сотень кіннотників на чолі з осавулом полку Іллі Новицького Іваном Рубаном на Білгородський шлях (проходив з Криму на Очаків і до Білгорода), щоб перехопити посланців від хана до кримського посла, який поїхав до короля. Про цих посланців повідомили духовні люди, котрі прибули з волоської землі. Відомостей про загін осавула на той час І. Мазепа ще не мав (док. 59).

З іншого донесення гетьмана царям – від 25 квітня – дізнаємося, що дії І. Рубана були безрезультатними, хоча він двічі ходив на згаданий шлях. Причиною цього стало те, що про осавула дізналися на Запорожжі, а звідти повідомили в турецькі містечка. Через небезпеку противник тимчасово припинив за малої кількості людей користуватися сухопутним шляхом, оскільки була можливість пересуватися водним. Тому І. Рубан повернувся до Дніпра, де мав перебувати з метою запобігання ворожих набігів².

Зауважимо, що Самійло Величко датував листа такого ж змісту 12 березня 1694 р.³ Вважаємо це датування хибним, бо достатньо матеріалів вказують на похід під Кизикермен 1693 р.⁴, а за 1694 р. свід-

---

¹ Літопис Самовидця. – С. 153; Величко С. В. Літопис. – Київ, 1991. – Т. 2. – С. 404–407; Костомаров Н. Мазепа й мазепинці // Историческая монографии и исследования. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. 16. – С. 107–114; Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – Москва, 1962. – Кн. 7 (Т. 13–14). – С. 515; Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Київ 1991. – Т. 3. – С. 121–130; Заруба В. Вказ. праця. – С. 378.

* Докладніше про похід див.: Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 27–28.

² З епістолярної спадщини... – С. 94–95.

³ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 455–456.

⁴ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 567; Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные

чить лише літописець. До того ж у наведеному С. Величком листі гетьмана до царів від 8 лютого 1693 р. І. Мазепа писав, що відправляв з С. Палієм такі ж сили – Л. Свічку з частиною його полку, виборних козаків інших полків, а також частину виборних з охотницьких полків¹. Очевидно, 1693 р. треба датувати й інший лист І. Мазепа, наведений С. Величком під 23 квітня 1694 р., де згадується про спільний приїзд лубенського полковника з С. Палієм до Батурина після повернення з походу². Слід відзначити, що нами було знайдено майже ідентичний документ, але датований 25 квітня 1693 р.³

Є дані про значний сполох у Кримському ханстві через зазначений похід – 3 березня 1693 р. у Бахчисараї здійнялася тривога через звістку, що надійшла з Кизикермена, про те, що до цього міста йде тридцятитисячне російсько-українське військо. По всьому Криму було розіслано гінців з наказами всім татарам – і озброєним і беззбройним збиратися до Перекопу на оборону Кизикермена⁴.

24 квітня 1693 р. український правитель у посланні царям згадував про інформацію від товмачів С. Палія та запорозького козака стосовно намірів хана з ордами залишатися в своїх володіннях, що суперечило словам, переданим від валашського господаря про те, що султан спрямовував хана на “німецьку війну” (док. 60). А 25 квітня 1693 р. І. Мазепа писав Івану і Петру Олексійовичам про нові загрози з півдня, пов’язані з П. Іваненком. Затримані в Криму полтавські торгові люди, які повернулися після поновлення перемир’я кримчан із запорожцями, розповіли, що хан має намір разом з П. Іваненком знову йти в Україну. Це ж підтвердив інформатор гетьмана Григорій Якубенко, який приїхав із Запорозької Січі. Причому хан розраховував не стільки на воєнні дії, як на заворушення у Війську Запорозькому, а потім і на укладення перемир’я з ним. З огляду на це султан нібито вирішив не відправляти кримських та білгородських татар на “німецьку війну”. Окрім того, противник збирався очистити від польських сил волоські рубежі. У такій ситуації І. Мазепа просив допомоги російських військ і повідомляв, що розіслав універсали по всіх полках з наказом, аби городове та охотницьке військо перебували в боєготовності. При цьому гетьман розраховував і на те, що неприязель дізнається, що Військо

О. Бодянским. – Москва, 1859. – Ч. 2. – С. 18; Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 27–28.

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 405–407.

² Там само. – С. 457–459.

³ З епістолярної спадщини... – С. 89–95.

⁴ Список с статейнаго списка подьячего Василя Аитемирева... – Т. 18. – С. 68.

Запорозьке готове до відсічі, і буде “мати від того страх”¹. З листа від 28 квітня 1693 р. до російських монархів дізнаємося, що з метою збору відомостей І. Мазепа посилав знатного військового товариша Івана Іскру на чолі ватаги козаків Полтавського полку в дикі поля стерегти неприязельські шляхи. Ця ватага перестріла татарський загін, який прямував з Криму під українські міста за ясиром. Козаки розбили противника, взяли одного “язика” і прислали до Батурина, а гетьман відправив його до Москви. Ватага ж залишилася у верхів’ї Самари для подальших воєнних промислів (док. 62). Зауважимо, що дані про те, що хан залишився в Криму не відповідали дійсності, бо 1 травня він виступив з Бахчисарая на війну в Угорщину².

Цього місяця проти південних сусідів було здійснено ще кілька невеликих акцій, які увінчалися взяттям полонених. Так, у травні 1693 р. гетьман писав Івану й Петру Олексійовичам, що за його наказом охотницькі товариства з різних полків ходили в “дикі поля” на воєнні промисли за “язиками”. З Царичанської сотні Полтавського полку більше десятка козаків ходили під Перекоп, де захопили коней з татарських стад та двох татар, які були при них. Проте “кращого” татарина вбили по дорозі, а другого привезли до Батурина. І. Мазепа відправив полоненого у супроводі козацького ватажка Григорія Іваненка і двох товаришів до Москви (док. 69). 26 травня 1693 р. датується лист до російських монархів, з якого довідуємося, що український правитель повідомляв їм раніше про захоплення запорозькими та царичанськими козаками під час воєнних промислів на пониззі Дніпра трьох калмиків. Тепер козаки привезли полонених до Батурина, а гетьман відправляв їх до Москви. Від калмиків нічого не дізналися. Їх відправляли без записів розповідей, що було винятком з правила, бо не вдалося знайти перекладача, котрий би знав мову цих полонених (док. 70). Наступним днем – 27 травня 1693 р. – датується нове повідомлення царям. Згідно з ним, І. Мазепа посилав ватага – переволокненського сотника Івана Ковальчука в “дикі поля” за татарськими “язиками”. Біля р. Бог козаки розбили ворожий загін і захопили двох осіб. Після привезення до гетьмана і допиту, полонених відправили до Москви (док. 71).

1693 р. гетьману довелося займатися розслідуванням діяльності прибічників П. Іваненка. В одному з листів І. Мазепа дякував царям, що за його донесенням, переданим через дяка Андрія Вініуса, з Моск-

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 92–94.

² Список с статейнаго списка подьячего Василя Аитемирева... – Т. 18. – С. 78.

ви прислано двох злочинців з України для розслідування й покарання (док. 65). Очевидно, йдеться про прибічників Петрика – Григорія та Мирона, про яких гетьман писав до Івана та Петра Олексійовичів 26 травня 1693 р. Ці люди зводили наклепи на гетьмана й інших осіб, говорили про контакти полтавського полковника Павла Герцика через посланців з П. Іваненком і кримчанами. І. Мазепа зазначав, що з'ясувати питання цих зв'язків без очної ставки з посланцями П. Герцика не можна, а розшукати їх складно. Тому Григорій і Мирон були піддані тортурам. Спочатку без тортур, а потім і під час катування вони змінили свої свідчення. Тепер Григорій говорив, що ні гетьманського підпису, ні написаного генеральним писарем Василем Кочубеєм ні на яких посланнях не бачив, а лише помітив здалеку на листі, поданому П. Іваненком хану, велику печатку, схожу на державну, твердив, що нічого не знає про П. Герцика. Тобто, йшлося про те, що затримані відмовлялися від своїх обвинувачень як гетьмана, так і В. Кочубея в інспірації виступу П. Іваненка. Провівши слідство, І. Мазепа вирішив тримати Григорія й Мирона під вартою і просив ще одного царського указу стосовно їх подальшої долі. Цікаво, що гетьман писав і про те, що на допиті були присутні як російські полковник та підполковник, так і генеральна старшина. Це, очевидно, мало засвідчити відкритість розслідування, а, отже, за результатами зізнань, відвести підозри від І. Мазепа та інших представників верхівки Війська Запорозького¹.

Насиченим даними щодо протистояння з військовими силами Кримського ханства є лист від *31 серпня 1693 р.*, адресований Івану і Петру Олексійовичам. У ньому йдеться про те, що за повідомленнями гетьману з Києва від воеводи Петра Хованського від 16 серпня та від київського полковника Костянтина Мокієвського, поблизу міста, під селом Ходосовкою, татари напали на людей, які були на польових роботах, і захопили у полон кілька десятків осіб. Довідавшись про це, І. Мазепа наказав київському та переяславському полковникам з виборними людьми іти на Правобережжя. Вони мали спробувати наздогнати нападників або перейняти інший ворожий загін, оскільки надійшли відомості, що противник має намір чинити нові наїзди під Київ. Далі гетьман пояснював, чому не був застережений напад ворога: він не тримав військ під Києвом, бо був інформований царським указом, що цього року не буде походу на південь і тому козакам усіх полків було дозволено жити у своїх помешканнях та займатися господар-

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 95–99.

ськими справами; раніше за Києвом утримувалися військові люди для безпеки місцевих мешканців і відсічі ворожих нападів, але вони були забрані звідти через скарги київських монастирів на збитки на полях від випасу коней і в лісах від вирубування дерев на дрова.

Далі йдеться про успішний захід уже з українського боку. Послане за гетьманським наказом на Правобережжя товариство Переяславського полку натрапило на загін противника з Білгородчини чисельністю в 300 осіб, який повертався з-під Києва з полоненими християнами. У листі не розповідається про збройну сутичку, а лише сказано, що козаки захопили одного “язика” і привезли його до Батурина. На цей раз І. Мазепа відправляв до Москви не самого полоненого, а лише запис його розповіді, бо татарин був дуже хворим. “Язык” розповів, що султан, якого хан залишив у Білгородчині, мав посилати нові зағони під Київ і на Переволочненський шлях з метою збору інформації й узяття полонених.

Окрім цього, на прохання С. Палія, гетьман відправив на Правобережжя переяславського полковника Івана Мировича з тисячею людей для спільних воєнних дій, а київському полковнику наказав стати за Києвом. У цьому ж документі повідомлялося, що київські торгові люди, які приїжджали з Польщі, сповістили про смерть Селім-Гірея I по дорозі на війну проти угорців та про призначення нового хана, імені якого вони не знали (док. 80). Утім, ця звістка була помилковою, оскільки Селім-Гірей I утретє був на чолі Криму з 1692 р. до 1699 р.

Є дані про спільні дії згаданих у листі лівобережних козаків, відправлених на прохання С. Палія, разом з правобережними козаками проти Кримського ханства. Проте відомості літопису С. Величка та документів приказу Малої Росії дещо різняться. За даними літопису, зокрема й уміщених у ньому листів гетьмана, І. Мазепа писав царям про те, що наказав полковникам – київському К. Мокієвському, переяславському І. Мировичу і охотницькому кінному Г. Пашковському – з виборними людьми перейти на Правобережжя і стежити за ворожими наскоками. Після переходу до цих військ приєднався С. Палій зі своїми козаками. Далі переяславський полковник і Г. Пашковський, з понад 1 тис. людей разом з правобережним полковником пішли “для воєнного промислу далі, під бусурманські житла”, а київський полковник мав перебувати під Києвом, з метою охорони місцевого населення. С. Палій, правда, не був задоволений такою підтримкою, бо раніше просив, щоб гетьман прислав 6–7 тисяч козаків з піхотою і гарматами.

Об’єднане військо здійснило напад під Тягиню, а при поверненні зустрілося в урочищі Кодимі, поблизу Дніпра, з численними буджаць-

кими силами, які поверталися, не здійснивши свій намір щодо нападу під українські міста, бо отримали відомості про козацький похід. Протистояння тривало два дні. Протягом першого дня полягло багато козаків і татар, а вночі татари оточили козаків, готуючись до бою наступного дня. Оскільки у полон до татар потрапив один з козаків і розповів про сили й розташування українців, козацьке військо змінило місця дислокації окремих частин, а також укріпилося шанцями. Коли ж уравні татари вдарили по найслабшому, на їхню думку, місце оточених, то наразилися на опір відбірних козацьких сил і втратили 3–4 тис. людей убитими. Вважаючи, що їх обманув полонений, татари стратили його. Подальші їхні дії були вже не такими напористими, і невдовзі противник залишив козаків¹.

За документацією ж Малоросійського приказу, у поході взяли участь Київський, Переяславський, Миргородський полки, охотницький полк Г. Пашковського і 1300 правобережних козаків. Загалом військо налічувало 3 тис. осіб та мало 6 гармат. Біля Дубосар було зруйновано татарське поселення, захоплено значну кількість коней та худоби. Після цього козаки вирішили переправитися на Лівобережжя, щоб їх не застала в татарських селах орда, яка поверталася з походу на Волинь і Полісся. 25 вересня козацьке військо зустрілося з 20 тис. татар біля урочища Кодими. Два дні козаки оборонялися у таборі, укріпленому возами й земляними насипами. Втративши вбитими понад тисячу осіб, татари припинили штурми. Козаки ж втратили 40 осіб вбитими і 150 пораненими². Проте є дані і про значно більші їхні втрати – 700 осіб³.

Водночас частину українських військ гетьман відправив до містечка Коломак. Кримські татари, яким стало відомо про цей захід, рушили на Слобожанщину, де захопили полонених, а потім повернулися до Криму⁴. Можливо, що саме через татарські напади цього року з України до Москви було відправлене прохання про додаткове розміщення російських ратних людей у Київській фортеці⁵.

Ще одна загроза була пов'язана з можливістю підтримки татарських дій запорожцями. Наприкінці серпня до Москви приїхав батурин-

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 423–424, 426–430.

² Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 29–30.

³ Sarnecki K. Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696. – Wrocław, 1958. – S. 53.

⁴ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 426.

⁵ Дядиченко В. А. Украинское казачье войско в конце XVII – начале XVIII в. // Полтава. – Москва, 1959. – С. 255.

ський козак Яким Книш, котрого гетьман посилав з царською грамотою на Січ. Козак повідомив, що запорожці мали намір після повернення хана з угорської землі затвердити з ним мир і йти війною на російські міста. У такій ситуації царі наказали белгородському воєводі Борису Шереметеву та севському Петру Львову бути готовими до походу для об'єднання з силами Івана Мазепи. Окрема грамота надсилалася гетьману, який теж мав перебувати в готовності до виступу проти неприятеля¹. Саме про такі розпорядження воєводам І. Мазепа клопотався в листі від *1 вересня 1693 р.*, адресованому Івану й Петру Олексійовичам. Цього дня від І. Рутковського до гетьмана надійшла звістка, підтверджена перекопським татариним, узятим на р. Кінській козаками Полтавського полку, які поверталися з сіллю від Молочних Вод. Цей татарин був у загоні чисельністю в 400 осіб, посланому з Криму нуреддин-султаном під прикордонні українські міста за “язиком”. Ішлося про те, що між турками і татарами на “угорській” війні сталася міжусобиця, через що хан і калга-султан з військами повернулися з угорської землі в Білгородчину і невдовзі мали бути у Криму. Татарин сказав і те, що після повернення загону, в якому він був, нуреддин мав посилати під прикордонні лівобережні міста ще більші загони. І. Мазепа зазначив, що чекати вірогідного нападу противника слід найпевніше цієї осені, після повернення хана до Криму. Тим більше, що й запорожці були у мирі з татарами і серед них звучали “гнилі та шкідливі слова”. У такій ситуації гетьман просив царського указу в Белгород воєводі Б. Шереметеву та у Севськ воєводі П. Львову, аби вони були готові до відсічі противника і взаємодії з лівобережними військами (док. 82). Є дані і про те, що І. Мазепа готував до воєнних дій сили свого регіменту. Так, отримавши відомості із Запорожжя щодо планованого приходу противника під міста Війська Заморозького, він відправив розпорядження лубенському полковнику про збір товариства усіх сотень полку з необхідними припасами. Але вже 2 жовтня, маючи дані про похід “бусурман” у польські володіння, український правитель наказував полковнику розпустити товариство по домівках².

Два листа містять дані про взяття українцями полонених. *5 вересня 1693 р.* гетьман інформував царів про відправлення до Москви татарина, взятого людьми Полтавського полку в урочищі р. Кінської, з двома козаками, які його привели (док. 83). А *16 жовтня 1693 р.* він же пи-

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 568–572.

² АЗР. – Т. 5. – С. 268; Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 171–172.

сав російським монархам, що ватага козаків Полтавського полку на чолі з Галенком та Філоном Лихопоем розгромила татарський загін біля Молочних Вод. Присланого козаками полоненого І. Мазепа відправляв до Москви (док. 87). Були новини і з іншого напрямку. Уже наступного дня гетьман писав царям про відправлення до російської столиці гінців з вихідцем з неволі, котрий прийшов до війська, яке ходило до Тягині, а також повідомляв про те, що до нього прислали чотирьох полонених волохів. До приказу Малої Росії відіслали записи їхніх розповідей. Захоплений у поході татарський полонений невдовзі помер¹.

Три наступних листи стосуються участі українського правителя в політичних взаєминах Москви з Кримом щодо укладення мирної угоди. У першому йдеться про пересилку царського та гетьманського послань до ханства. 24 травня 1693 р. у листі до царів І. Мазепа пояснював, що не відправив царської грамоти у Крим до В. Айтемирова і свого листа до наближеної до Селім-Гірея І людини, бо за відсутності хана і наближеної особи гонець не знав би, з ким говорити про монарші справи. Гетьман чекав указу з цього приводу, а сам мав провідувати, чи хан піде на “німецьку” війну, чи повернеться до Криму, відправивши на війну якогось султана. І. Мазепа також повідомляв, що від калмицького правителя Аюки до Криму на допомогу Селім-Гірею І прибуло кілька сот калмиків – “бойових людей” з табунами коней. Список зі свого листа до наближеної до хана людини І. Мазепа посилав до Москви для можливого редагування (док. 68)².

У згаданій царській грамоті до В. Айтемирова від 8 травня 1693 р. йшлося про те, що він мусить з наближеною до нового хана Селім-Гірея І людиною говорити про відновлення переговорів щодо укладення миру, перерваних появою в Криму П. Іваненка та наступними воєнними діями. Гонець мав клопотатися й про видачу П. Іваненка І. Мазепі, або страту його у Криму. У разі відмови налагоджувати мирні взаємини В. Айтемиров повинен був говорити, щоб його відпустили, в обмін на що з Москви мав бути відпущений кримський гонець. При невдачі й цієї ініціативи російський гонець мав добиватися, щоб

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 429–430.

² Листа подібного змісту, датованого 23 травня 1693 р., зустрічаємо у С. Величка. Він дає можливість зрозуміти зміст пропусків у наведеному документі й містить певний матеріал, якого немає у пропонованому нами листі (Величко С. В. Вказ. праця. – С. 414–415).

відпустили хоча б людину, прислану з цією царською грамотою, та передати з нею відомості про стан справ у Криму¹.

Що ж до листа гетьмана до візира кримського хана, то, за даними С. Величка, у ньому йшлося про неслухні походи татар з П. Іваненком на Україну, ганебні повернення, бажання І. Мазепи, аби візир пропонував хану не слухати порад П. Іваненка і видати його Батурина, клопотання гетьмана про повернення В. Айтемирова та В. Велецького і відправлення кримського посла до Москви з метою укладення миру. Про усі ці справи І. Мазепа писав і до В. Айтемирова, але листів не відправляв, чекаючи царського указу². Зауважимо також, що згадка про прибуття калмиків з кінями до Криму була достовірною. За інформацією В. Айтемирова, 18 квітня до Бахчисарая приїхав посланець від Аюки з 11 калмиками. Вони повідомили про прислані 10 коней у дарунок хану та про те, що до Криму перегнано близько 30 тис. коней на продаж. Калмики мали підтримати хана у поході в Угорщину. Аюка ж хотів підтримки хана військами для походу проти Московської держави, на міста, розташовані на Волзі. Однак хан відповідав, що йде на іншу війну, а підтримати Аюку могли лише черкеси³.

Влітку постало питання про поїздку до південних сусідів гетьманського посланця. На початку липня 1693 р., відповідаючи на царський указ про відправлення своєї людини в монарших справах до Криму, І. Мазепа представляв товмача Петра як найкращу і єдину кандидатуру для виконання цієї місії. Раніше він уже двічі їздив до Криму з такими завданнями⁴. Однак цього разу з товмачем трапився неприємний інцидент. 18 серпня два запорожці, прислані до ханства з Січі у справах, повідомили нуреддину, що разом з ними до Криму приїхав посланець від І. Мазепи, козак Прилуцького полку Петро Волошенин, але він залишився у Перекопі шукати листи, які загубив по дорозі з міста. 21 серпня П. Волошенин з людьми, які його супроводжували, приїхав до Бахчисарая і був приведений до каймакана⁵.

Цього ж дня В. Айтемирову та В. Велецькому каймакан Апкерим-ефенді показував різні листи, у тому числі й гетьманські, та царські грамоти, привезені П. Волошениним. Усі ці документи були розпеча-

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 489–493.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 414. Зауважимо, що саме про означені С. Величком питання йдеться в опублікованому нами недатованому листі І. Мазепи до візира кримського хана (З епістолярної спадщини... – С. 102–108.).

³ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 18. – С. 69–70, 75–76.

⁴ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 657.

⁵ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 18. – С. 80.

тані. Серед них був лист І. Мазепи до наближеної до хана людини, який потрібно було передати В. Айтемирову, а останній за відсутності наближеної людини чи хана мав дати його каймакану. Царські грамоти адресувалися В. Айтемирову, а оскільки вони були зашифровані, гонець заявив, що про їх зміст повідомить після того, як прочитає сам. З приїздом Агмет-аги – наближеної до нуреддина людини, В. Айтемиров зачитав листа від І. Мазепи. 23 серпня гонець знову був у каймакана, якому повідомив про зміст царських грамот. Перша з них була написана у травні і присвячена питанням укладення миру Росії з Кримом. Друга грамота датувалася кінцем червня. У ній зазначалося, що до царів писав гетьман і повідомив про затримку першої грамоти через те, що хан та наближена до нього людина пішли в Угорщину. І. Мазепа просив царського рішення з питання відправки грамоти та свого листа. У відповідь царі наказали послати обидві грамоти з гетьманським листом у Крим до В. Айтемирова, а останньому було велено чинити монарші справи, як вказано в адресованій йому попередній грамоті. У разі відсутності наближеної людини гетьманський лист належало віддати каймакану і домагатися відповіді та відпущення гетьманського посланця¹.

Документ від *14 вересня 1693 р.* дає можливість дізнатися деякі подробиці поїздки гетьманського посланця. Цього дня І. Мазепа повідомляв Івану і Петру Олексійовичам, що з Переволочни від І. Рутковського надійшла звістка, що товмач Петро, котрий повіз до Криму монарші грамоти та гетьманські листи, у Перекопі “безмірно” напився й загубив усі ці послання. За кілька днів за допомогою перекопського бея вони були знайдені і віддані Петру, але в розпечатаному вигляді. Після цього товмач поїхав до Бахчисарая. За твердженням татар, зникле, нібито, знайшов вівчар, розпечатав і заховав у землю. Однак, на думку І. Мазепи, усе це було організовано “бусурманами” після того, як вони дізналися, що у Петра не було грамоти ані до хана, ані до когось іншого з представників влади, а все, що він віз, було призначене особисто В. Айтемирову. Про цю татарську хитрість доносили й двоє полтавських торгових людей, які були послані І. Рутковським за гетьманським наказом спостерігати за поїздкою товмача (док. 85).

Українська сторона була залучена Московією до вирішення й інших питань, пов’язаних з переговорами з Кримом. Отримавши повідомлення від короля, що з Польщі до хана направляється посол Станіслав

---

¹ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева, посыланнаго в Крым с предложением мирных договоров / Сообщ. А. И. Маркевич // Записки Императорскаго Одесскаго общества истории и древностей. – Одесса, 1896. – Т. 19. – С. 1–6.

Жевуський для продовження перемовин щодо укладення мирного договору, росіяни звернулися до І. Мазепи за порадами стосовно їхніх представників на переговорах¹. Про те, яку позицію зайняв гетьман, можна дізнатися з його листа від 9 вересня 1693 р. до російських монархів. Отже, 6 числа від царів до І. Мазепи надійшов список грамоти польського короля з указом: ознайомившись зі списком, порадитися з генеральною старшиною і полковниками, чи пристойно царям, за порадою короля, посилати когось до хана для переговорів про укладення миру разом з польським послом, чи цю справу залишити на В. Айтемирова. За відсутності у Батурині полковників та частини генеральної старшини гетьман радився лише з тими людьми, які були при ньому. Вони вважали, що посла чи посланця відправляти пізно, бо польський посол, вочевидь, уже давно вів переговори з ханом, не радили доручати цю справу і В. Айтемирову, до якого міг бути присланий спеціальний гонець, бо польський посол – особа знатна, а В. Айтемиров з новим гінцем могли бути не допущені на засідання разом з ним, та й рівень царського посланця не відповідав важливості справи – укладенню договору вічного миру. Натомість українці радили писати монаршу грамоту до хана й відправити з нею особливого гінця, як неодноразово робив польський король. Можливо, саме через відсутність таких контактів, припускали у Батурині, й було затримано В. Айтемирова в Криму, адже царі не писали до жодного з новопризначених ханів (док. 84).

Надалі український правитель продовжував консультувати Москву стосовно ведення переговорів з Кримом, умов, на яких могла бути укладена мирна угода. Політична позиція, яку зайняло російське керівництво, очолюване боярином Левом Наришкіним, з цих питань значною мірою корегувалася гетьманськими пропозиціями. Проте порозуміння з Кримом і Туреччиною так і не було досягнуто, хоча на 1694 р. консультації щодо миру дійшли до призначення місця для переговорів турецької сторони з представниками членів “Священної ліги”, котрим було обране місто Стрий. Москва, очолювана Петром І, змінила свої погляди на відносини з Османською імперією і з наступного року відновила широкомасштабні військові дії².

На переговорах про мир, які Варшава протягом тривалого часу проводила з Бахчисараєм та при його посередництві зі Стамбулом, ішлося про можливість виходу Польщі з антиосманської коаліції євро-

---

¹ Устрялов Н. История царствования Петра Великого. – Санкт-Петербург, 1858. – Т. 2. – С. 215.

² Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 2. – С. 216–218; Артамонов В. А. Указ. соч. – С. 314–315.

пейських держав, сепаратної угоди з турками й татарами, а потім і спільної боротьби проти Росії¹. Інформація про можливість такої війни потрапляла до українців та росіян і на початку 1694 р. Для прикладу, у січні 1694 р. В. Айтемиров дізнався, що з Польщі до Адріанополя, де перебував за указом султана кримський хан, поїхали послы з метою укладення миру, після чого поляки хотіли разом з кримськими та білгородськими ордами розпочати війну за повернення під свою владу Лівобережної України². І. Мазепа ще 24 і 29 січня писав до царів про відомості щодо приготувань кримських та білгородських військ для походу під українські міста, а також про чутки в Білгородчині стосовно готовності поляків підтримати татар “у всіх війнах”. Уже тоді гетьман наказав відправити караули на Правобережжя, які мали повідомити про можливий прихід противника, а також розпорядився про виступ своїх полків³.

Утім, побоювання стосовно союзу турків і татар з поляками не підтвердилися, і наступні воєнні дії велися лише з Османського боку. *18 лютого 1694 р.* І. Мазепа повідомляв царям, що від С. Палія та від урядника з Драбівки надійшли відомості, що білгородські та буджацькі орди приготувалися до нападу під українські міста. Через це гетьман перемістив полки свого регіменту ближче до Дніпра і був готовий виступити сам. Наприкінці листа зазначено, що ніжинський полковник сповістив про наближення “бусурман” до Дніпра (док. 94).

Уже наступного дня – *19 лютого 1694 р.* – гетьман писав Івану й Петру Олексійовичам, що “бусурмани у великому зібранні” напали на села у Переяславщині, де захопили людей, які завчасно не поїхали до Переяслава, хоча і знали про можливий напад. І. Мазепа зазначав, що переяславський полковник виходив з міста на бій, але не учинив належної відсічі, бо не зміг швидко з’єднатися з іншими частинами. Коли ж противник пішов назад, за Дніпро, слідом за ним вирушили переяславський і прилуцький полковники, а також охотницькі – два кінних і один піший. За ними поспішали також чернігівський, ніжинський та стародубський полковники. Загалом, невдалу організацію відсічі український правитель пояснював вимушеним розосередженням лівобережних полків через нестачу кормів для коней. Попереджуючи можливе питання про свою особисту неучасть у поході, І. Мазепа послався на “подакгричну” хворобу, яка мучила його два тижні, а та-

---

¹ Станіславський В. В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. – Київ, 2004. – С. 163–165.

² Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 19. – С. 22–23.

³ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 445–447.

кож знову на проблеми в українських містах, особливо у місцях розташування полків, з кінськими кормами – сіном і соломою (док. 95).

За даними, здобутими В. Айтемировим у Криму, під Переяслав тоді ходило близько 4 тис. білгородських татар, які повернулися “з немалою здобиччю”. З татарами був і П. Іваненко¹. Відомий Самовидець покладав вину за шкоду від татар на переяславського полковника І. Мировича, який тримав війська на відстані від Переяслава, “жалуючи сіна задля коней”². На початку 1694 р. татари здійснили напад і на Корсунь. Наприкінці лютого до цього міста знову рухалися татарські сили, проти яких С. Палій послав 500 своїх козаків на чолі з полковником Киліяном. Їм на допомогу виступили правобережні полковники Самусь та А. Абазин. Татари були вимушені відійти³.

У другій половині року удари по ханству були завдані і з українського боку. У липні 1694 р. С. Палій приїжджав до Чернігова, де домовився з лівобережною старшиною про наступну акцію проти Буджака⁴. І на початку серпня до Очакова було направлено київського полковника К. Мокієвського з 500 виборними козаками та два кінні охотницькі полки – Г. Пашковського та М. Кузьменка, у кожному з яких налічувалося по 300 осіб. До них приєднався С. Палій з 500 своїми людьми. 3 серпня цими силами було здійснено напад на посад Очакова, розбито сили противника, який зробив вилазку, відігнано значну кількість овець, волів і коней. Під час походу українці втратили двох осіб убитими, а близько 15 було поранено. Противник же втратив близько 200 осіб убитими, а понад 90 були взяті у полон. У жовтні до Москви приїхав сам Г. Пашковський з іншими учасниками описаної операції і привіз 86 полонених⁵. Завдяки записам В. Айтемирова можна дізнатися, як про цей похід говорили в самому Криму. 20 серпня 1694 р. гонець довідався, що С. Палій приходив під Очаків, де було знищено посад, узято в полон людей, які працювали на полях, відігнано худобу. З Очакова навздогін за С. Палієм вирушив загін чисельністю в 300 осіб на чолі з очаківським беєм Мустафою, але він був розбитий, більша кількість людей була побита або потрапила у полон,

---

¹ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 19. – С. 24–25.

² Літопис Самовидця. – С. 154.

³ Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 30.

⁴ Там само.

⁵ Літопис Самовидця. – С. 154; Бянтш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 347; Петровський М. Вказ. праця. – С. 366–368; Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 31; Сокирко О. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр. – Київ, 2006. – С. 245–246.

а сам бей був тричі поранений списами. З С. Палієм же було близько 2 тис. козаків¹.

Напади з українського боку змушували татар бути насторожі. Наприкінці серпня В. Айтемирову стало відомо, що з Перекопа “на Русь” 21 серпня вирушив нуреддин з військом чисельністю близько 16 тис. осіб. 16 вересня надійшли новини, що нуреддин ходив до міст по Донцю, звідки повернувся без здобичі, бо йому повідомили, що під Кизикермен ідуть козацькі війська. Нуреддин повернувся до Перекопа, звідки розіслав по Криму гінців з наказами, щоб татари збиралися до нього, а в російські володіння постійно відправляв розвідників. 18 і 19 вересня у Бахчисараї на базарі закликали всіх військових людей під страхом розорення і смертної кари терміново йти до нуреддина в Перекоп. 3 жовтня приїхали уповноважені від нуреддина до Бахчисарая для відправки до Перекопа всіх від п’ятнадцяти років і навіть молодших, аби тільки могли справлятися з конем. Тих же, хто не поїде, погрожували повісити на власних воротах. Для пришвидшення збору війська до Перекопа мав їхати і каймакан, який виїхав 4 жовтня. Та вже невдовзі – 8 жовтня – він повернувся, а 10 жовтня – і нуреддин. Тривожні настрої зникли після повідомлень розвідників, що до Кизикермена ніякі війська не йдуть².

Що ж насправді робили українські сили, можна з’ясувати з документів, що розглядаються. З листа гетьмана царям від 20 вересня 1694 р. дізнаємося, що, як і планувалося, 19 вересня І. Мазепа виступив з військами з Батурина. Маючи відомості з Полтави, що противник вийшов у значній кількості з Криму, переправився через річки Вовчу і Самару та нібито мав ударити під прикордонні слобідські чи полтавські міста, гетьман хотів йти саме до них. З Севська, за царським указом, до нього мали прибути стрілецькі полки, а біля кордону повинні були зібратися Полтавський, Гадяцький і Миргородський полки. Однак минув тиждень, а неприятель в очікуваних місцях не з’явився, натомість присланий полтавський козак сказав, що разом з товаришами бачив “бусурман” на верхів’ях Вовчої та Самари. Гетьман припускав, що сили противника могли ударити в районі Дону, куди він не мав можливості йти. Тому наказав Гадяцькому та Полтавському полкам з’єднатися на Коломаку і йти воювати “в далекі польові сторони”.

Сам І. Мазепа вирішив рухатися до Дніпра “легким походом”, без севських полків, а лише з половиною стрілецького полку з Батурина,

---

¹ Список с статейнаго списка подъячего Василя Айтемирева... – Т. 19. – С. 43.

² Там же. – С. 45–46.

двома кінними і двома піхотними охотницькими полками й невеликою кількістю товариства з городових полків. Частину війська, а саме Миргородський полк, з певними іншими полками гетьман мав намір послати до р. Бог для підтримки тих українських полків, які пішли з чернігівським полковником у Білгородчину. Він також збирався особисто оглянути міста, які цього року були збудовані за його наказом по лівому березі Дніпра для захисту Війська Запорозького, щоб за необхідності проконтролювати те, що могло бути не добудоване; хотів відвідати Київ, аби подякувати Богу, що допоміг лівобережним військам невеликими силами – київському та двом охотницьким полковникам з військом у дванадцять сотень осіб і козакам С. Палія, яких було 500 осіб, учинити велику справу під Очаковом (док. 102).

Із листа Івану й Петру Олексійовичам від *23 вересня 1694 р.* маємо докладні відомості про склад і чисельність сил, які вирушили на ханство. Отже, у похід на Білгородчину І. Мазепа відправив Чернігівський, Лубенський, Переяславський, Прилуцький полки на чолі з їхніми полковниками, шість сотень Ніжинського полку, а також охотницькі полки – піхотні Кожуховського і Г. Ясликовського, а також кінний І. Новицького з компанією І. Ростковського. Загалом військо нараховувало близько 20 тис. осіб. Загальне керівництво було доручене чернігівському полковнику Я. Лизогубу. Військо мало на своєму озброєнні 25 гармат, а також близько 200 човнів для переправи через Бог і Дністер. До цих сил долучився і С. Палій на чолі 500 козаків. Після переправи в різних місцях через Дніпро військо з'єдналося в урочищі Кишинці за 4 милі від порожнього міста Умані, звідки вирушило до р. Бог. Сам гетьман з полками виступив з Батурина до Дніпра “для відради тому війську” (док. 104).

2 жовтня 1694 р. український правитель писав царям, що прибувши з військом до Дніпра, до Сокирянської пристані, відправив миргородського полковника з усім його полком, а також І. Новицького з двома кінними та одним піхотним полком, на підтримку війську, яке пішло з Я. Лизогубом. Оглянувши зведені містечка, гетьман вирушив до Києва (док. 105). Маємо також уривок листа, адресованого російським монархам, що був написаний вже після повернення І. Мазепа з походу, і датується нами *жовтнем 1694 р.*, в якому теж згадується про огляд побудованих по узбережжю Дніпра містечок, в яких на зиму мали розміститися війська для оборони Лівобережжя (док. 106).

Виправа ж козаків на ханство була успішною. Користуючись відсутністю військ противника, які пішли з Буджака на війну проти цісаря, українські сили захопили фортецю – паланку Ганкушлі, знищили 7 чи 8

сіл в околицях Білгорода. Багатою була здобич: понад 200 полонених, 10 (за іншими даними 25) гармат, ханські намети, значна кількість коней та худоби. Незважаючи на це, С. Палій вважав, що результати виправи могли бути значно ліпшими, дорікав лівобережним козакам, які не слухали його порад, “бо цілий Буджак могли знести”. Певно, правобережний полковник мав рацію, бо безпосередньо в боях з противником взяла участь лише частина війська чисельністю в 5 тис. осіб, очолювана С. Палієм, а основні сили очікували його в укріпленому таборі¹.

Поглянемо на те, якою була реакція на цей похід у ханстві. В. Айтемиров у своєму статейному списку зазначив, що з 12 жовтня з Білгородчини почали надходити відомості про козацький напад. Ішлося про прихід С. Палія зі значною кількістю кінноти й піхоти і розорення ханського зимівника, а також містечок і сіл по Дністру – усього близько 15 населених пунктів, захоплення козаками великої здобичі². Загалом ханство зазнавало великих збитків. Свідченням цього є питання, які порушувалися на раді верхівки Криму в грудні 1694 р. На ній ішлося про необхідність того, щоб хан з військом зоставався у ханстві для охорони своїх володінь, бо походи на допомогу туркам не тільки не давали прибутків, а призводили до великих утрат людей і коней. Так, цього року за відсутності кримських та білгородських військ донські, запорозькі козаки та козаки С. Палія розорювали міста й села і полонили людей у Криму та Білгородчині. Після наради до хана, який знаходився в Адріанополі, послали гінця з ультиматумом. Якщо Селім-Гірей I хотів бути на своїй посаді, то мав невідкладно їхати до Криму³.

Воєнні дії 1695 року. У другій половині 90-х років за ініціативою Москви було здійснено ряд походів російських та українських військ проти Османської імперії. Найбільш відомими є два походи на Азов, які увінчалися захопленням цього міста. Саме походами на Азов Петро I заявив про себе світу, розпочавши масштабну діяльність, метою якої було пробитися до морів, аби забезпечити зростання держави. Карл Маркс у свій час досить чітко визначив зовнішньо-

---

¹ Літопис Самовидця. – С. 154; Величко С. В. Вказ. праця. – С. 465; Десять писем королевского секретаря, львовского мешанина, Доминика Вильчка к королю Иоанну III Собескому, содержащая сведения о происшествіях в Южной Руси. 1694–1695. // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – Киев, 1888. – С. 266–267; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 119; Возняк М. Три документи до історії Руїни. – Україна. – Київ, 1914. – Кн. 3. – С. 79–80; Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 32; Sarnecki K. Op. cit. – S. 361.

² Список с статейного списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 19. – С. 46–47.

³ Там же. – С. 48–49.

політичну мету цього царя: “Завоювання Азовського моря було ціллю його першої війни з Туреччиною, завоювання Балтики – ціллю його війни зі Швецією, завоювання Чорного моря – ціллю його другої війни проти Порту і завоювання Каспійського – ціллю його віроломного вторгнення у Персію. Для системи місцевих захоплень достатньо було суші, для системи світової агресії стала необхідною вода”¹. Це, на нашу думку, не суперечить пануючому в історіографії погляду, що діяльність Петра I спрямована на те, аби добитися виходів Росії до морів, мотивувалася насамперед економічними інтересами держави².

Значно менше, ніж про Азов, писалося про військові дії на Дніпрі. Російський історик М. Богословський ще в 20-х рр. ХХ ст. слушно зауважив, що в історичній літературі недостатньо висвітлено питання завоювання дніпровських містечок в кінці XVII ст., оскільки вся увага була прикута до Азова, де діяв сам Петро I. Але зроблене тут мало не менше значення, ніж взяття Азова, бо в результаті Росія наближалася до Чорного моря як зі східного, так і з західного боків. Під контролем з обох боків опинявся й Крим³. Важливість дій на Дніпрі відзначають і турецькі вчені. На думку А. Курата, захоплення дніпровських укріплень створило загрозу західним комунікаціям кримських татар⁴. А Г. Іналджик писав, що після взяття фортець на Дніпрі та Азова Крим було оточено з двох боків. Після переходу Азова під російську владу кримчани слали посланців до турецької столиці із заявами, що без османського захисту Крим довго не втримається⁵.

Похід на Азов у 1695 р., як відомо, був невдалим. Натомість похід російських військ на чолі з боярином Борисом Шереметевим та українських сил, очолюваних гетьманом Іваном Мазепою, а також запорожців, на пониззя Дніпра наприкінці липня – на початку серпня увінчався взяттям важливого плацдарму, де знаходилося чотири турецькі фортеці – Кизикермен, Мустріткермен, Мубеуреккермен і Ісламкермен. У Мустріткермені (Таванську), котрий знаходився на острові Тавань, укріплення постраждали найменше. Тому тут було

---

¹ Маркс К. Разоблачения дипломатической истории XVIII века // Вопросы истории. – Москва, 1989. – № 4. – С. 11.

² Баггер Х. Реформы Петра Великого. – Москва, 1985. – С. 152–153.

³ Богословский М. М. Петр I: материалы для биографии. – Ленинград, 1948. – Т. 5 – С. 131.

⁴ Kurat A. N. The retreat of the Turks, 1683-1730 // A History of the Ottoman Empire to 1730. – London-New-York-Melbourne, 1976. – P. 195.

⁵ Іналджик Г. Боротьба за Східно-Європейську імперію. 1400-1700 рр. Кримський ханат, Османи та піднесення Російської імперії // Кримські татари: історія і сучасність (до 50-річчя депортації кримсько-татарського народу). – Київ, 1995. – С. 126.

здійснено ремонтні роботи й залишено залогу. Варто наголосити, що починаючи з 1688 р., гетьман зі старшиною пропонували Москві спочатку заволодіти Кизикерменом та іншими турецькими фортецями на Дніпрі, а тоді вести дії проти Криму та Очакова. Це вочевидь дозволило б уникнути даремних людських втрат і марнування ресурсів у 1689 р.¹.

З пропонованих до уваги листів чотири були написані напередодні походу 1695 р. З першого дізнаємося, що перед походом гетьманський уряд вживав заходів для збору інформації про противника. Так, у листі до царів від *26 березня 1695 р.* І. Мазепа повідомляв, що товариство Полтавського полку – понад сотня козаків на чолі з царичанським сотником і кількома польовими ватажками – ходило на воєнні промисли з його відома. Поблизу Перекопа на шляху до Кизикермена козаки захопили у полон 22 татарина і привезли їх до Батурина. З розповіді полонених виходило, що у Криму ще не знали про плановані дії царських сил. І. Мазепа відправляв “язиків” до Москви разом з козаками і висловлював сподівання, що полонених буде більше, бо під помешкання противника відправлено й інші ватаги. Першу очолював колишній кошовий отаман Федько, другу – колишній кошовий Іван Гусак, третю – полковий осавул Іван Рубан, четверту – кінний сотник Гнат. У перших трьох ватагах нараховувалося по кілька сотень осіб, та й четверта була “в немалому зібранні”. Крім того, до І. Мазепа писав С. Палій, повідомляючи, що близько 6 тижнів тому його люди пішли на Очаківський шлях, який пролягав на Білгород. У зв’язку з цим гетьман хотів отримати царський указ про те, чи посилати надалі полонених до Москви, чи лише передавати отриману від них інформацію (док. 107).

Відомо, що дії І. Гусака були успішними. Сили козаків чисельністю в 120 осіб напали під Кизикерменем на татарський загін, що прямував під Білу Церкву і налічував понад 100 осіб. Певне число татар було вбито, а 9 потрапило в полон. Полонені розповіли про наміри хана й калги залишатися в Криму, зміни на султанському троні, проживання П. Іваненка в Білгородщині тощо².

Цього ж *26 березня 1695 р.* у листі до боярина Лева Наришкіна І. Мазепа повторив запитання про подальше присилання полонених, уточнюючи, чи відправляти всіх, чи лише надсилати записи розповідей. У цьому ж документі є дані, що із Запорожжя на Азовське море

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 19–20; Заруба В. Вказ. праця. – С. 375.

² Эварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 583–587; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 165–166.

вирушило 400 козаків на чолі з Яковом Чалим. Гетьман запитував також про те, кому має пересилати листи до Москви, адресовані царям, не знаючи, чи буде Л. Нарішкін у російській столиці, чи ні (док. 108). На думку про те, що згаданий морський похід був успішним, наштовхує лист гетьмана до Івана та Петра Олексійовичів від 15 жовтня цього ж року, в якому згадується прихід до Переволочної запорожців з Я. Чалим. Козаки привели більше десятка полонених, за що отримали від гетьмана гроші та різні припаси. Але, залишившись невдоволеними тим, що їх не пропустили до Москви, запорожці зчинили бійки в Переволочній, Кишенці та Кодаку, завдали шкоди людям, які займалися промислами¹.

Ще один документ стосується питання залучення до воєнних дій запорозьких козаків. У листі І. Мазепи від *1 квітня 1695 р.*, адресованому царям, ідеться про те, що їхній посланець – стольник Дементій Новосильцов, був відпущений на Запорожжя з монаршим жалуванням. Коли ж надійшов указ про тимчасову затримку цієї платні, було пізно. На час написання листа посланець уже повернувся, віддавши жалування. Разом з цією особою їздила й людина гетьмана – Сидір Горбаченко. Як зазначав український правитель, платня була передана не даремно – запорожці з вдячністю її прийняли, обіцяли у випадку проведення “генерального” походу розірвати перемир’я з “бусурманами” і взяти участь у воєнних діях. С. Горбаченка І. Мазепа відправляв до Москви, передаючи й адресований йому від запорожців лист (док. 109).

Питання затримки жалування було пов’язане зі взаєминами запорожців з південними сусідами. Ще в грудні 1694 р. відбувалися зносни Низового Війська з кримською верхівкою з приводу укладення перемир’я. Так, цього місяця до Бахчисарая приїжджали три запорожці, які були прислані з Січі у відповідь на ініціативу Кизикермена. Козаки привезли два листи, один з яких адресувався кизикерменському бею, а другий – хану. Йшлося про укладення перемир’я з турецькими містечками, яке передбачало здійснення запорожцями промислів, безпечного проведення торгівлі². А на початку 1695 р. до І. Мазепи надійшов лист від полтавського полковника, з повідомленням про те, що запорожці помирилися зі своїми південними сусідами й через територію Запорожжя розпочалася торгівля з Кримом³. Отримавши цю інформацію,

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 124–125.

² Список с статейнаго списка подьячего Василя Аитемирава... – Т. 19. – С. 49.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 572–573; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 160.

гетьман написав на Січ лист, в якому радив припинити взаємини з ханом, зібрати козаків і чекати походу на Азов¹. Надійшла реакція і з Москви – у царській грамоті до запорожців від 8 лютого, поряд з висловленням подяки за відомості про вихід з Криму військ, які прямували під прикордонні царські міста, містилася заборона укладати перемир'я з “бусурманами” без монаршого указу та повідомлялося про похід навесні на противника, узяти участь в якому закликали й запорожців². Відомо, що вже у квітні запорожці надали І. Мазепі цінні відомості про становище в Криму³, але перемир'я дотримувалися ще й у червні⁴.

14 квітня 1695 р. в листі до царів український правитель писав про результати дій ватаги колишнього кошового отамана Федька. За його словами, ватага з кількох сотень “добрих людей” з різних охотницьких полків і з гетьманського двору на чолі з Федьком зустріла на Молочних татарський загін чисельністю понад десять осіб, очолюваний мурзою. Загін прямував під прикордонні царські міста за “язиками”. У бою частина татар разом з мурзою було вбита, а шістьох вдалося взяти в полон. Полонені були прислані до Батурина з козацьким супроводом, а Федько зі значним числом людей залишився під ворожими помешканнями для подальших воєнних промислів. Полонених разом з козаками І. Мазепа відправляв до Москви (док. 111).

Наступні листи гетьмана стосуються подій, які відбувалися вже після оволодіння турецькими фортецями на Дніпрі, зокрема проблеми утримання захопленого плацдарму, де було залишено російські та українські війська, у тому числі й запорожців. Останніми потрібно було особливо опікуватися, аби вони справно несли службу, бо, приміром, за даними донесення І. Мазепа царям від 15 жовтня відомо, що на той час з 600 запорожців, які були на Тавані, багато розійшлося на промисли⁵. За монаршим розпорядженням наприкінці вересня до гетьмана було надіслано жалування для 600 запорожців, які залишилися на Тавані, – 1200 рублів, а також виділялося борошно для всієї залоги⁶. А 15 листопада І. Мазепа повідомляв царям, що, виконуючи їхній указ, неодноразово писав до запорожців, умовляючи і наказуючи, аби вони

---

¹ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 160.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 573–575.

³ Там же. – С. 576–579; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 163–164.

⁴ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 588–591.

⁵ З епістолярної спадщини... – С. 123.

⁶ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 2. – С. 1227–1228.

допомагали війську, залишеному для оборони Тавані, а також щоб перевели своїх козаків з Таванського міста до Мубеуреккермена та Ісламкермена і втримували ці пункти до приходу царських військ¹. На це запорожці відповідали, що будуть усіма своїми силами обороняти Таванське місто, аби, утвердившись на захопленому плацдармі, збільшити територію своїх вольностей, а також створити опорний пункт для сухопутних та морських походів. Козаки не відмовлялися навесні перейти на інше потрібне місце, але Ісламкермен та Мубеуреккермен були зруйновані. Причому в Ісламкермені вже після захоплення запорожці розбивали стіни й башти, закидали камінням колодязі, тому перебувати в цих фортецях було неможливо².

Із листа українського правителя до Низового Війська, що був написаний у грудні 1695 р., дізнаємося, що 29 листопада з Москви до Батурина повернулися запорозькі посланці. Козаки привезли царську грамоту, в якій містилося розпорядження видати їхньому Війську жалування, яке невдовзі мало надійти зі спеціальним посланцем. Звертаючись до запорожців, гетьман обіцяв разом з присланим жалуванням надіслати їм також належні припаси та гроші, зібрані з перевозу в Переволочній. Але, як підкреслював І. Мазепа, царі “своїм указом на те приводять і пильно наставляють”, аби козаки доклали зусиль для утримання Таванського та порожніх містечок, щоб ними не заволодів противник – треба було зберегти відкритим шлях Дніпром до Чорного моря. Аналогічні побажання додавав від себе й український правитель (док. 113).

18 грудня гетьман знову писав запорожцям, повідомляючи, що за його донесенням царі дізналися про дії Низового Війська під замком, розташованим на пристані навпроти Очакова, де козаки спустошили околиці. Монархи висловили хвалу їм за це та обіцяли нагородити своїм жалуванням. Тут же й І. Мазепа подякував запорожцям за воєнну операцію та за зруйнування стін і веж Ісламкермена³. Чергове послання від 26 грудня містить повідомлення гетьмана запорожцям про те, що з Москви надійшло 6 тис. золотих для тих, хто служив на Тавані. Гроші відправлялися до Січі⁴. А 14 січня за царським указом виділялося жалування Низовому Війську за участь у воєнних діях 1695 р.⁵.

У листі від 27 грудня 1695 р. до Івана та Петра Олексійовичів мовиться про низку дій, пов’язаних з воєнними заходами Низового Вій-

---

¹ Там же. – Т. 1. – С. 551.

² Там же. – С. 552, 554–555.

³ Там же. – С. 591–592.

⁴ Там же. – С. 592–594.

⁵ Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом. – С. 326–327.

ська: за багаторазовими проханнями запорожців з Таванського міста і з Січі І. Мазепа відправив їм гроші; козаки з Січі підтвердили листом свої попередні повідомлення про те, що за наказом кримського хана всі татарські орди взимку мають прийти під українські міста; гетьман писав на Запорожжя, хвалячи воєнні справи козаків під “замочком” на перевізній пристані у Стрілиці, навпроти Очакова.

Повідомляючи про підготовку до відсічі ворожого удару, І. Мазепа писав, що ще на свято Покрови Пресвятої Богородиці він наказав мешканцям сіл збиратися зі своїми пожитками до міст і містечок, потім цей наказ кілька разів повторювався, востаннє – минулими днями. Наказувалося звозити навіть зерно та сіно, а те, що не вдасться забрати, необхідно було спалити, щоб противник не мав чим годувати коней. Таким чином гетьман бажав скоротити час перебування “бусурман” на Лівобережжі. А усім полковникам він віддав наказ привести свої полки у стан боєготовності (док. 118). Зауважимо, що документ датовано 1694 р., але, на нашу думку, його слід віднести до 1695 р., з огляду на те, що саме цього року проводилася масштабна підготовка до ворожого вторгнення, яке й почалося в січні 1696 р. Також відомо, що саме в 1695 р. сталася згадувана запорожцями у листі до гетьмана воєнна операція, про яку йшлося в листі українського правителя від 18 грудня¹.

Воєнні дії 1696 року. У січні того року татарські орди “вийшли в багаточисельній силі на помсту кизикерменської шкоди зі своїх жител”² і здійснили спустошливий напад на землі Полтавського, Миргородського та Гадяцького полків. Татари здобули перемогу над козаками під Говтвою, але вже невдовзі відійшли, не вступаючи в бої зі значними лівобережними силами³. 8 лютого 1696 р. І. Мазепа писав царю, що ще восени видав універсали до населення, в яких велів збиратися до міст, зазначаючи, що ці накази були результативними й зберегли людей⁴. Є відомості і про реакцію в Кримському ханстві на результати вторгнення своїх сил. Російські посланці з царським жалуванням, які з 26 березня до 2 квітня були на Січі, доповідали, що дізналися у запорожців, що після повернення військ у кримських поселен-

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 591–592.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 514–515.

³ Заруба В. Вказ. праця. – С. 387–389.

⁴ Петровський М. Вказ. праця. – С. 415–416, 418.

нях ходили розмови про те, що ще ніколи вони не втрачали в Україні стільки людей, як під час цієї війни¹.

У липні цього року російські та українські війська взяли Азов, а частини, очолювані Б. Шереметєвим та І. Мазепою, охороняли Гетьманщину та Слобожанщину від вторгнення противника і прикривали тил військам, які діяли під Азовом. Воєнних дій українців цього року стосується шість пропонуваніх листів І. Мазепа. У листі від 24 липня 1696 р. до Петра І міститься багато інформації про хід воєнних дій, зокрема детально розповідається про те, що сталося з козацьким загоном, посланим гетьманом з розвідувальною метою. Послання дає змогу розширити дані та виправити неточності у згадках про цю подію, які зустрічаються в українських літописах², працях Д. Бантиш-Каменського³, М. Костомарова⁴, а також розповідає про інші заходи гетьмана.

Отже, спочатку І. Мазепа повідомляв про останні переміщення – після приходу з військом на Коломак і з'єднання з Б. Шереметєвим, вони 17 липня вирушили далі і стали на р. Орчик. А до того – після виступу з Гадяча, при наближенні до Ворскли, гетьман відправив досвідчених військових людей – 76 козаків Полтавського полку та 74 компанійця на чолі з сотником цього ж полку Микитою Плечником, до Берд і Молочних, із завданнями спостерігати за можливим переміщенням татарських орд під Азов чи прикордонні царські міста та захопити “язика”. Ця ватага напала на татарський загін, який віз двох полонених з прикордоння. Розгромивши ворога, козаки взяли в полон 15 осіб, а інших убили. Один з татар сказав, що поблизу знаходиться хан зі значними силами. Але козаки на це не зважили і 16 липня потрапили під сильний удар противника. Вони відступили до свого коша, де оборонялися з обіду до вечора, проте “на голому місці”, без будь-яких захисних укріплень, не змогли встояти. У полон потрапило багато козаків, а 10, які були в різних місцях у караулах, повернулися. Двох з них І. Мазепа відправив до Москви для детальних розповідей, бо вони з 16 по 18 липня, сховавшись у тернах, бачили великі ворожі “купи”,

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 2. – С. 1247.

² Літопис Самовидця. – С. 158; Літопис гадацького полковника Григорія Грабянки. – Київ, 1992. – С. 172; Краткое описание Малороссии // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам. – Киев, 1878. – С. 295; Летописец или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году деялося в Украины малороссийской обеих сторон Днепра и кто именно когда гетманом был козацьким // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – Киев, 1888. – С. 41.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 349.

⁴ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 140.

котрі переходили від Молочних Вод на шляхи, що вели до прикордонних російських та українських міст.

Із полонених козаків ватаги М. Плечника, принаймні, двом вдалося втекти. Один з них – полтавський козак Йосип Прокопенко – дістався на Запорозжя, звідти був присланий до гетьмана, а потім відправлений до Москви, разом з іншим козаком, який утік раніше. У листі зазначено, що цей козак розповів, як було розгромлено татарський чамбул, про напад на ватагу великих сил на чолі з ханом і з яничарами, загибель більшості козаків у бою, через те, що їх не могли полонити, та захоплення меншої частини з них. У полоні Й. Прокопенко дізнався, що хан з великими силами вирушив від Молочних Вод до російсько-українських обозів, а його син залишився на місці.

У цьому листі йдеться також про інші воєнні заходи, зокрема про те, що перед виступом від Коломака гетьман відправив полтавського полковника з виборним товариством його полку, компанійського полковника Івана Рубана з полком, ротмістра Івана Ростоковського з товариством для “обняття сторожами і караулами належних місць” – на р. Вовчий, уверх до верхньої течії Міуса і Кальміуса, та на Самарі, униз до Дніпра. Ці люди мали стежити за переходами противника та, за можливості, чинити воєнні дії до підходу основних сил.

Київський полковник Костянтин Мокієвський, який прибув до запорожців на Тавань, порадившись з кошовим отаманом, відправив з ним частину товариства на Чорне море, а сам з полчанами, які залишилися через нестачу морських суден, вирушив у гирло Дніпра прикривати тих, хто пішов у морський похід. З посланим на Тавань генеральним хорунжим Юхимом Лизогубом І. Мазепа відправив товариство з кіньми сердюцького полку, який знаходився на острові. Цим самим проводилася підготовка до заміни полку, яку гетьман планував зробити після повернення з походу. Цей полк знаходився на Тавані близько року. Що ж до прохань товариства Прилуцького полку, який теж перебував на Тавані, про заміну в зв'язку з тим, що вийшли терміни їхнього командування та закінчилися припаси, то вирішення цього питання через певні труднощі затримувалося. І. Мазепа вирішив відправити цим козакам суднами по Дніпру нові припаси для прожиття до прибуття зміни. З Таванського міста надійшли відомості, що хан все ще знаходився на Каланчаку, а на берег Дніпра навпроти острова щоденно приїжджали татари чисельністю по одній і дві тисячі осіб, очікуючи на Дніпрі військових людей (док. 120).

Згідно з розповіддю ще одного козака із загону Плечника – компанійця Василя Степанова, – який потрапив у полон, а наступного року

зумів звільнитися, козаки переслідували ворожий загін від Кінських до Молочних Вод, де його розбили, а потім переслідували ворогів до Овечого Броду. Козаки тоді захопили 10 татар у полон і відбили 7 полонених. Біля Овечого Броду козацький загін натрапив на кримських татар на чолі з ханом, які прямували до Азова. Тоді було вбито багато козаків, а близько півсотні татари взяли в полон¹. Стосовно ж відправлення загонів до р. Вовчої І. Мазепа 24 серпня писав Петру І, що послав їх до верхів'я цієї річки, де вона сходиться з верхів'ям р. Кальміус, стерегти шляхи, якими противник міг прямувати під Азов, Тор чи українські міста².

Згаданий вище морський похід був найбільшим із здійснених українськими козаками в кінці XVII ст. 30 червня 1740 козаків на 40 човнах на чолі з кошовим отаманом Яковом Морозом та курінним отаманом Чалим вирушили в похід на Чорне море, де розділилися на дві частини. Невдовзі перша флотилія напала на п'ять турецьких каторг. У бою загинула деяка кількість козаків, а частина з них і сам кошовий отаман були поранені, через що флотилія відійшла в напрямку Білгороду. Незабаром вона знову зіткнулася з противником, знищила 2 морських судна і захопила 30 турків. Загалом, як писав 20 серпня І. Мазепа до думного дяка Микити Зотова, під час походу було знищено 3 турецьких судна. Серед полонених був посланець від візира до хана з листами. Йому вдалося втекти, але листи залишилися у козаків. При поверненні турки перекрили запорожцям шлях у дніпровському гирлі каторгами, а на суші їх чекали татари на чолі з ханом. Витримавши бій, козаки зрозуміли, що по Дніпру не проб'ються. Вони причадили до Стрілиці, порубали свої судна, позатоплювали речі і дісталися урочища Добершової пристані, звідки одних привезли до Тавані, інші запорожці та козаки Київського полку добралися Дніпром на суднах, а біля 200 осіб прийшли пішки. З Січі козаки прислали до І. Мазепи 27 “язиків” і привезли 5 листів “турецьким письмом”.

Друга флотилія здійснила напад на Крим, де розорила два татарських поселення і, захопивши значне число полонених, вирушила до Дніпра. Але біля Очакова на козаків чекали турецькі судна. Не ризикнувши вступити з ними в бій, запорожці відійшли і висадилися на Козацькому острові, де протягом двох днів відбивалися від противника. Після цього вони відпливли до урочища Стрілиця і Сагайдачних кучугур, але й там на них уже очікували турки й татари. Цього разу справа

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 682–683, 686.

² З епістолярної спадщини... – С. 135–136.

закінчилася не на користь козаків, бо всі вони чисельністю 340 осіб були змушені здатися в полон¹.

Разом із запорожцями з першою флотилією у цей морський похід К. Мокієвський, згаданий у листі І. Мазепи від 24 липня, відправив на трьох своїх суднах людей Київського полку кількістю близько 70 осіб. Сам полковник, за наказом гетьмана, в той час, коли козаки були на морі, мав іти з людьми свого полку “стояти на Дніпрі, нижче Таванська у 40 верстах, в урочищі, на острові, на дніпровських косах, до Очакова”, щоб тримати противника в напрузі².

Пізніше І. Мазепа займався вирішенням питання про нагородження запорожців, які повернулися з походу на Чорне море. З прибулих 600 козаків, які бажали їхати до Москви, він погоджувався пропустити лише 200, а для інших просив російське керівництво надіслати платню. Однак всі запорожці відмовилися їхати. У жовтні Петро I пожалував для цих 600 козаків гроші – по рублю та англійське сукно – по 5 аршин. Наприкінці місяця вони були отримані І. Мазепою і переслані в Переволочну для роздачі запорожцям, про що гетьман писав російському царю 27 жовтня³.

У листі від 29 листопада 1696 р. до Петра I сказано, що царське жалування для 600 запорожців було відвезене в Переволочну, де, після збору козаків з різних міст, було роздане (по сукну і по рублю). При цьому гетьман зазначив, що при переході через Полтавський та інші полки, запорожці чинили значні збитки. У цьому документі також повідомляється, що козак Батуринської сотні Сидір Горбаченко їздив на Січ і на Тавань з листами від українського правителя. Гетьман спонукав запорожців на Січі до оборони Таванська, а також хотів з'ясувати як проходить служба в місті, особливо цікавився в якому стані перебувають продовольчі припаси, привезені з Новобородицького міста на Січ, а звіди відправлені на Таванська. Новини надходили добрі. Війська приготувалися до відсічі ворога, усе гаразд було і з припасами.

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 600–601, 628–633; Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 2. – С. 297–299; Елагин С. История русского флота. Период Азовский. Приложения. – Санкт-Петербург, 1864. – Ч. 2. – С. 445; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 140–141; Яворницкий Д. И. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 178–180; 3 епістолярної спадщини... – С. 133–134.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 599; Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 444.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 607–609, 611–613, 619–620, 629–633; Т. 2. – С. 1233.; Яворницкий Д. И. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 180–181; 3 епістолярної спадщини... – С. 134–135; Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом. – С. 331.

Не було лише злагоди між начальниками Таванська і Шахкермена. І. Мазепа навіть писав про потребу царського указу щодо необхідності згоди поблизу ворожих володінь. Він також скаржився на кошового отамана Якова Мороза, який побив Сидора Горбаченка за те, ніби той доніс гетьману, що запорожці хотіли йти на службу до поляків, та похвалювався, що гетьман йому нічого не зробить. І. Мазепа хотів покарати Я. Мороза шляхом затримки в Батурині його частини з річного царського жалування.

Із листа дізнаємося і про відправку запорожцями з Січі за царським указом майстрів для будівництва морських стругів. Після приїзду до Батурина вони мали їхати до Москви (док. 124). Ця поїздка була пов'язана з тим, що після морського походу запорожці просили прислати необхідні матеріали для будівництва 40 морських човнів. І. Мазепа доніс про це царю, і справа стала за відправкою фахівців для підбору дерева. Кілька таких людей – Василь Богущ, Мартин Романович, Авдій та інші (усього 8 осіб) – було направлено в листопаді з Січі до гетьмана, потім вони поїхали до Москви, а звідти – до Брянська¹. Взагалі, після другого Азовського походу в Україні та Росії будувалося багато суден. До Брянська за царським указом мали їхати з України, крім згаданих майстрів, також лісоруби і теслярі. В результаті вжитих заходів на початок травня 1697 р. в Україні було виготовлено 70 морських стругів і 600 човнів, з Брянська по Десні в Дніпро було сплавлено 211 суден².

Восени ж 1696 р. виникла нова загроза нападу з Півдня. 20 жовтня гетьману писав полтавський полковник Іван Іскра, що до Старого Санжарова прийшли троє українців, які втекли з полону з Криму й Очакова, і повідомили, що всі “бусурмани” готуються до нападу на Україну ще до приходу зими³. Отримавши цю інформацію, І. Мазепа негайно звернувся до царя з проханням про підтримку військами й посилення артилерією стрілецьких полків, які знаходилися при ньому⁴.

У листі гетьмана до Петра I від 4 грудня 1696 р. повідомлялося про його міркування стосовно узгодження своїх дій з російськими воеводами у Белгороді і Севську у разі можливого вторгнення ворога. І. Мазепа писав про отримання відомостей з волоської землі про те, що

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 603, 631–633, 636–637; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 144–145.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 458–459.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 615–616.

⁴ Там же. – С. 625–626.

кримський хан зі своїми військами через нестачу в Криму кормів для коней хотів вийти в Білгородчину і звідти, відгодувавши коней, рушати на Лівобережжя. На думку гетьмана, коли б так сталося, то нападу слід було чекати насамперед на Київський, Чернігівський, Переяславський і Ніжинський полки. Для відбиття противника необхідно було швидко з'єднатися з царськими військами з Севська. Як зазначав І. Мазепа, у царській грамоті було написано, що за його донесенням указано белгородському воєводі Якову Долгорукову та севському Андрію Кольцову Масальському бути готовими до негайного виступу з військами для оборони російських та українських міст від ворожого нападу, а при виступі взаємодіяти з гетьманом. Аналогічно мав чинити і І. Мазепа. Гетьман висловив готовність виконувати це розпорядження, але зауважив, що для швидкого з'єднання з російськими силами і відсічі ворогу існує потреба в особливому монаршому указі до севського воєводи, аби той піднімався з військами в похід одразу, як тільки він до нього напише, і йшов на з'єднання, не чекаючи царського указу. А коли б довелось писати в Белгород і чекати від воєводи листа про об'єднання сил, то було б утрачено багато часу на користь противника. Тому І. Мазепа вважав зайвим зв'язувати себе взаємодією з белгородським воєводою. Про це гетьман говорив і раніше з царем у Рибному.

У своєму посланні український правитель також повідомляв, що відправив запорозьких посланців, які приїжджали до нього з Тавані. Згідно з царським розпорядженням, їм було відмовлено в річному жалуванні, а також у наданні гетьманом пороху і свинцю. При цьому І. Мазепа заявив запорожцям, що через постійні походи у військовій скарбниці залишилося мало пороху та свинцю (док. 125). Відомості про це питання знаходимо у листі гетьмана царю від 7 листопада 1696 р. Тоді І. Мазепа повідомляв, що до нього їдуть 50 запорожців з Тавані. Вони мали звернутися з проханням про ще якісь надання, крім 1200 рублів, уже відісланих на острів¹.

У посланні від 8 жовтня 1696 р. до Петра I ідеться про намір І. Мазепа відправити війська на шляхи, якими “бусурмани” ходили на “німецьку” війну і якими поверталися назад. До війська мали увійти охотницькі полки та вибрані люди з Полтавського і Переяславського полків. До цих сил, можливо, мав прилучитися і С. Палій зі своїми козаками (док. 121). За даними історика Г. Сергієнка, у листопаді цього року відбувся останній наприкінці XVII ст. спільний похід лівобереж-

---

¹ Там же. – С. 627–628.

них та правобережних козаків проти татар. Гетьман відправив у цей похід Переяславський полк І. Мировича, Полтавський полк Ф. Шепеля та охотницькі частини Г. Пашковського, І. Рубана, Ф. Стефановича, Л. Шульги й І. Ростковського. Очолював об'єднані сили С. Палій. Похід було здійснено на татарські селища під Дубосари, але через те, що татари заздалегідь дізналися про нього і залишили свої села, а також через ранні морози й хуртовини, акція виявилася малорезультативною¹.

13 грудня 1696 р. І. Мазепа, інформуючи царя про цей похід, повідомляв, що було відправлено частини Переяславського і Полтавського полків, усі кінні охотницькі полки на чолі з переяславським полковником. До них приєднався С. Палій з кількома сотнями своїх козаків. Ці сили мали намір вчинити напад на противника на шляхах з Криму в Білгородчину, при поверненні з “німецької” війни, або вдарити за Дністер по ворожих поселеннях і здобути “язиків”. Але коли військо вже знаходилося за Богом біля Дністра, воно було змушене відмовитися від своїх планів через несприятливі погодні умови. Командири посилали під Очаків, Тягиню та в інші місця своїх людей, намагаючись захопити “язика”, але знову безуспішно, бо з тих міст нікого не могли виманити, а також нікого не знайшли в полях. Зрештою, закінчував гетьман, “слава Господу Богу в повній своїй цілості” залишилися.

Також у листі йдеться про те, що до Батурина прийшло два вихідці з неволі з Очакова. Один – мешканець Кобиляк, а інший – з Переволочни. Вони були захоплені в полон під час рибальства на р. Бог. Вихідці розповіли, що чули про наміри хана з кримськими і білгородськими ордами вчинити напад на Лівобережжя, насамперед на Київський і Переяславський полки. Дії татар мали підтримати й турки, а саме яничари з Очакова, озброєні гарматами, маючи намір здійснити напад на Таванське місто. Ці новини І. Мазепа поєднав з відомостями, отриманими від ніжинського купця, який повернувся з Царгороду. Купець інформував, що до кримського хана прислані яничари з турецької столиці. Отже, як вважав гетьман, хан міг привести яничар з собою до Тавані, яким мав допомагати й очаківський паша з місцевими яничарами. Проте І. Мазепа передбачав, що коли ворог постоїть день-два під Таванським містом і зустрине рішучий опір, турки з гарматами повернуться назад, бо взимку з артилерією їхня піхота у віддалені місця не ходила, а хан з ордами піде під українські міста.

---

¹ Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 34–35.

Із епістолярії дізнаємося також, що І. Мазепа посилав військового канцеляриста Павла Дубляньського в Переволочну. Канцелярист зробив переоблік хлібних припасів, з урахуванням того, що видано запорожцям у Січі та на Тавані. Згадуючи про те, скільки за царським указом мало бути видано хліба, гетьман зазначив, що видав менше, пояснюючи причини цього (док. 127).

У листі від 21 грудня 1696 р., адресованому Петру I, йдеться про труднощі, пов'язані зі збором військ, з огляду на очікуваний напад ворога. Після отримання інформації про підготовку татар і турків до нападу, до гетьмана надійшов царський указ, щоб він, у разі приходу противника під прикордонні російські та українські міста, зібравшись з російськими та українськими силами, давав йому відсіч. Гетьман інформував, що вже кілька разів розсилав по полках і містах свого регіменту універсали, наказуючи, аби кожен козак перебував у готовності до воєнних справ, коли надійде відповідне розпорядження. Водночас І. Мазепа пояснював, що до приходу ворога виступати важко, бо взимку неможливо зупинятися обозами в полях через нестачу деревини, а в містах і селах від такого постою вчиниться розорення. Крім того, було невідомо, де з'явиться противник. Хоча вихідці говорили про Київський і Переяславський полки, але були відомості і про те, що можна чекати приходу ворога по тому самому шляху, що і в минулому році. Бувало й так, що "хитрі супротивники" розпускали чутки про плани приходу в одне місце, а удар чинили в інше.

Далі І. Мазепа знову порушував питання про збитки населенню від військових переходів. Він писав, що в минулі зими під час військових походів постраждали людські маєтки, бо розорювалися ліси й пустоща, коли військо забирало та знищувало кінські корми, від чого в людей помирала худоба від голоду. У зв'язку з цим мешканці полків зверталися до гетьмана з проханням, аби при тодішньому недороді хліба та нестачі сіна відсіч противнику давати зі своїх міст, а передчасного збору і з'єднання військ не було. Зокрема, минулого року І. Мазепа був повідомлений про значні труднощі та збитки, яких зазнали мешканці Опішні та Зінькова, де кілька тижнів знаходилися війська, готуючись до відсічі "бусурманів".

Всі ці причини змусили гетьмана прийняти рішення, не збираючи і не з'єднуючи війська, спостерігати за діями противника, а за його появи в певному місці та з певними силами відповідати адекватними діями.

Також І. Мазепа написав про заходи, вжиті для підвищення обороноздатності міст. Так, минулої осені він наказував усім городовим полковникам та мешканцям полків "поправити й укріпити" свої міста

для оборони від ворожого нашествия. Однак на перший наказ з полків надійшли відповіді, що зробити цього не встигли, бо козаки, повернувшись з воєнного походу, зайнялися домашнім господарством. Але після другого гетьманського наказу вони були вимушені ремонтувати оборонні споруди. Опікувався І. Мазепа також справою підтримки належної обороноздатності Таванського міста. Так, коли піхотний полковник Дмитро Чечель доніс, що звідти втекли “деякі” козаки Миргородського полку, а противник мав намір приходити під це місто, гетьман кілька разів наказував миргородському полковнику, щоб він, достатньо забезпечивши хлібом 500 своїх “добрих військових” людей, негайно відіслав їх на Тавань. А до запорожців, які там перебували, відправив порох та свинець з військових запасів (док. 128).

Питання відсічі ворожому вторгненню обговорювалося і на з’їзді старшин та полковників, скликаному І. Мазепою 1 січня 1697 р. На ньому було узгоджено рішення про збір військ лише після того, як буде достеменно відомо про загрозу нападу, аби даремно не розорювати мешканців країни¹.

Воєнні дії 1697 року. Відібрані в турків під час першого Дніпровського походу 1695 р. фортеці на нижньому Подніпров’ї, найважливішою з яких був Кизикермен, а також Азов, узятий у 1696 р., стали найбільшими здобутками у ході російсько-турецької війни 1686–1700 рр. З цих плацдармів планувалося продовжити воєнні дії проти Османської імперії з метою виходу до Чорного моря. Для цього потрібно було заволодіти ключовими фортецями на його узбережжі – Очаковом та Керчу. 1697–1698 рр. українські та російські війська здійснили другий і третій Дніпровські походи, маючи на меті захопити Очаків, однак ця мета не була досягнута через контрзаходи з боку Османської імперії. Навпаки, намагання турків і татар відбити втрачений плацдарм на нижньому Подніпров’ї змусили докласти максимум зусиль на його захист.

Другий Дніпровський похід, як відомо, було проведено у травні–жовтні 1697 р. Плани українців та росіян передбачали удар по Очакову з суші, а також блокування його з моря, що мало привести до падіння міста. У перших трьох з пропонованих до уваги листів ідеться про підготовку до походу. Отже, *17 березня 1697 р.* у листі до Петра І І. Мазепа писав, що, як повідомлялося й раніше, кілька сотень козаків Полтавського полку за його наказом ходили під “бусурманські житла”. Цим козакам вдалося відігнати багато худоби та захопити 26 “язиків”,

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 145.

серед яких – одного знатного татарина, під Перекопом в урочищі Чингарах. Тепер гетьман відправляв до Москви ватажка козацького загону Василя Шибаленка з товариством у кількості 52 осіб, а з ними й 25 полонених (док. 130). 8 квітня 1697 р. І. Мазепа повідомляв царю про те, що з розвідувальної поїздки за кордон повернувся мешканець Ніжина Згура Стиллев. Він привіз достовірні відомості про наміри та дії противника, а також креслення Очакова. З привезеним зашифрованим листом і кресленням З. Стиллев був відправлений до Москви (док. 131). Наступного місяця відомості, надані ним, були підтвержені торговими людьми, які приїхали з Царгорода. Вони стосувалися того, куди мали направлятися з військами турецькі султан та візир¹.

23 квітня 1697 р. гетьман сповіщав російського монарха, що за його указом 18 і 19 квітня зустрівся в Сумах з воеводою Яковом Долгоруковим з метою обговорення військових справ. На нараді було вирішено виступати в похід після доставки суден з Брянська до Переволочни та р. Самари. Російські й українські війська планувалося об'єднати на Коломаку чи Орчику, потім іти до Новобогородицька, а звідти суднами по Дніпру рухатися до Чорного моря. У разі затримки з морськими суднами було вирішено вирушати на дніпровських. Утім, перед доставкою морських суден виступати було недоцільно, аби даремно не використовувати хлібних запасів, і щоб раннього весняного часу коні не страждали від нестачі кормів. І. Мазепа пояснював, що затримка з будівництвом морських суден сталася через відмовки спочатку брянського, а потім трубчевського воевод, посланим ним і запорожцями людям у виділенні придатного лісу для виготовлення підшов для морських стругів. Через це підшови ще не були прислані. Крім того, не були доставлені за царським наказом необхідні для суден залізо, полотно та інші речі (привезли лише смолу та якорі). Гетьман навіть припускав, що запорожці будуть відговорюватися від морського походу через затримку з будівництвом суден.

Із цим посланням цар ознайомився 30 квітня і розпорядився направити до І. Мазепа грамоту з повідомленням про те, коли і з ким були відправлені з Москви до гетьмана припаси для стругів, з інформацією про хід справ з будівництвом стругів у його посланих у Брянську та з наказом додати туди людей – робітників і теслярів (док. 133). Відомо, що за царським розпорядженням у лютому 1697 р. до гетьмана

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 695.

відсилалися припаси для спорудження 90 стругів – 50 у городових полках і 40 на Запорожжі¹.

Про затримки зі спорудженням суден існують й інші дані. Так, наприкінці квітня довірена особа українського правителя Іван Сухин доносить з Трубчевська, що воєвода забороняв взимку рубати дерева, а після скарги на нього царю було виготовлено 30 підошв, 20 суден перетягнуто до Десни². Воєводи виправдовувалися тим, що не дозволяли рубати бортних дерев, з яких селяни платили медовий оброк³. Та все ж роботи продовжувалися, і, незважаючи на всі труднощі, до початку походу було підготовлено значну кількість плавальних засобів. Так, 5 травня гетьман писав до Москви, що городові козаки спорудили 70 морських суден і 600 човнів. На цей час він міг би вже виступити в похід, але з Брянська не було й новин про готовність суден, призначених для росіян. А 23 травня І. Мазепа доповідав, що з цього міста від запорозького майстра Василя Богуша надійшло ще 90 суден – 50 для городових і 40 для запорозьких козаків⁴.

Що ж до запорожців, то до них потрібні припаси, в тому числі й для суден, направлялися ще в 1696 р., а також в березні 1697 р.⁵ Але ще й 17 травня 1697 р. у листі до І. Мазепи запорожці повідомляли, що готові до походу, але не мають морських човнів та інших припасів, і просили якнайшвидше їх прислати⁶.

Царський указ про початок походу для захоплення Очакова й захисту Кизикермена і Таванська було видано 25 травня⁷. Російські війська, очолювані Я. Долгоруковим, виступили з Белгорода і Севська, а українські, під проводом І. Мазепи, – з Батурина. На Коломаку вони об'єдналися й рушили до дніпровських фортець.

У пропонованому листі гетьмана до царя від 27 серпня 1697 р. коротко викладено перебіг походу від дня прибуття військ до дніпровських фортець – 25 липня – до часу його написання в таборі біля Томаківки. І. Мазепа акцентував увагу на причинах відходу основних сил та на заходах, здійснених для підтримки обороноздатності фортець. Отже, коли вони з Я. Долгоруковим з військами прибули до Тавані і Кизикермена, одна частина татар і турків почала наступ на

---

¹ Там же. – Т. 2. – С. 1236–1237.

² Там же. – Т. 1. – С. 695–696.

³ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 144–145.

⁴ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 694; Костомаров Н. И. Указ. соч. – С. 146; Заруба В. Вказ. праця. – С. 399.

⁵ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 187; Заруба В. Вказ. праця. – С. 399.

⁶ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 654.

⁷ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 188; Заруба В. Вказ. праця. – С. 400.

містечко Ісламкермен з кримського боку, а інша – на Кизикермен з білгородської сторони (Ісламкермен був залишений оборонцями до підходу основних сил, звідси противник вів обстріл фортеці Шингірея, а після їхнього прибуття укріплення Ісламкермена були покинуті ворогом. Крім того, з 31 липня по 2 серпня тривали бої за Шингірей¹). Турки стріляли з гармат і дрібної зброї, татари постійно атакували, потім прибули сили противника на суднах з гарматами з Чорного моря. Цим ворог завадив планованому продовженню походу. У такій ситуації прибулі війська при старому Таванському містечку зводили нове місто й давали відсіч противнику. Весь час бої були рівними, лише 2 серпня ворог зумів завдати шкоди. Від основних сил було відокремлено понад сто кіннотників. Частина з них була знищена, а решта потрапила в полон. Під час цього бою було багато вбито і поранено також ворожих воїнів (ідеться про напад білгородських татар на укріплення біля Кизикермена, в яких перебували війська, очолювані І. Обидовським, коли татарам вдалося з допомогою військової хитрості виманити з окопів загім князя Юрія Четвертинського²).

Протягом місяця, здійснюючи будівництво і ведучи бої, російські та українські війська стали відчувати нестачу продовольства і боєприпасів. Залишалася лише надія на продовольчі припаси, привезені для таванської залози, але їх могло вистачити ненадовго. Та й не було б із чим залишити залозу, бо очікувати на допомогу в умовах значної віддаленості цього міста було марно. У той же час від “язиків” і перебіжчиків противник дізнався про втому військ на будівництві, нестачу хліба, що змусило окремих захисників до втечі, і зменшив інтенсивність обстрілу Шингірея. Тим самим ворог хотів переконати російсько-українські сили, що в нього самого не вистачає припасів, і втягнути їх у тривале протистояння, аби потім, коли до краю вичерпається продовольство, взяти їх у міцну облогу. Самі ж турки і татари могли підтримувати боєздатність на високому рівні, поповнюючи сили та продовольчі припаси, бо знаходилися поблизу своїх поселень. Вихідці та “язики” розповідали, що противник, знаючи про перебування у військах воеводи й гетьмана, ще більше прагнув перемоги, розраховуючи на велику славу та інші здобутки.

У таких обставинах, у Таванському місті було залишено 5 тис. осіб з обох регіментів, крім 500 найнятих запорожців, і необхідну кількість припасів. Основні сили відійшли на суднах 20 серпня. 26 серпня вони

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 690; Літопис Самовидця. – С. 159; Заруба В. Вказ. праця. – С. 400–402.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 554–555.

прибули до обозів в урочищі Томаківка, де також відчувався брак припасів, через що певна частина залишених там людей порозходилася по домівках. Цей перехід був важким, бо на перешкоді стала негода. Російські ратні люди, а найбільше козаки, харчувалися “дикими запасами”: овочами, яблуками, грушками, терном, які росли на берегах Дніпра. Далі залишалося здійснити перехід до Кодацького перевозу, а потім – до орільських міст. Причому весь час зберігалася небезпека ворожих нападів, противник підходив до таборів і під Запорозьку Січ.

З Тавані кошовий отаман з товариством прислав турецького “язика”, взятого на Дніпрі, вище Таванського острова. З розповіді полоненого було зрозуміло, що противник хотів здобути Таванське місто, для чого зміцнював свої сили. У зв’язку з цим воєвода і гетьман послали зі своїх таборів до Тавані понад 1 тис. виборних людей: гетьман виділив 760 осіб, а воєвода – 300. Їм було наказано пройти в місто, з’єднатися з залогою і спільно оборонятися від ворога. Крім того, обидва керманічі писали до кошового отамана та запорожців, які були при ньому, аби аж до відходу противника вони не полишали воєнних справ, а присланим на підкріплення допомогли увійти в місто*. Після цього вони збиралися йти до прикордонних міст, з метою вирішення продовольчого питання. Там гетьман хотів затриматися, спостерігаючи за діями ворога. Городові ж козаки здавна мали такий “непристойний звичай”, що як тільки регіментар повертав війська з походу, то вони, не чекаючи наказу про розпуск, не звертаючи уваги на своїх командирів і свої корогви, швидко розходилися по власних помешканнях. Це вони мали зробити й тепер, коли в них зовсім не стало припасів. Не дивлячись на це, І. Мазепа мав намір залишатися біля прикордонних міст, хоча би й тільки зі старшиною та охотницькими полками (док. 134).

Незважаючи на всі пояснення, цар, котрий на той час перебував у Великому посольстві, був невдоволений відходом основних сил від Тавані, повертався до розгляду цього питання та турбувався, щоб місто було готове до відсічі ворога. 28 січня боярин Тихон Стрешнев на лист Петра I від 24 грудня 1697 р., у якому було поставлено питання: “Яким злим порядком відступили від Таванська белгородський воєвода і гетьман, залишивши противника близько?” відповідав, що має дані про нестачу припасів, через що й відбувся відхід¹.

---

* Лист до запорожців від 27 серпня 1697 р. див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 701–704.

¹ Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 448; Письма и бумаги императора Петра Велико-го. – Санкт-Петербург, 1887. – Т. 1. – С. 604.

Ще раз до подробиць походу російських та українських військ у 1697 р. повертає нас лист гетьмана до Петра I від 4 січня 1698 р. Причиною його появи стала реакція І. Мазепи на повідомлення людей його регіменту з Тавані, що тамтешній воєвода Василь Бухвастов написав до царя листа, в якому, применшуючи значення діяльності гетьмана та воєводи Я. Долгорукова, значно завищував свої досягнення. Відповідь на окремі пункти обвинувачень, висунутих В. Бухвастовим, і є додатковим джерелом інформації про похід. Насамперед І. Мазепа відкидав звинувачення в тому, що вони разом з Я. Долгоруковим без причини залишили Шингірей, який одразу ж зайняли турки. Гетьман зазначав, що при їх відході містечко було непридатне для оборони: у ньому обвалилася кутова башта, підмита р. Кінські Води, та були тонкі стіни. Башта була укріплена насипом землі й кошами, стіни також довелося зміцнити землею, але це мало допомогло. Коли турки відкрили артилерійський вогонь, стіни були зруйновані, а тому царські ратні люди могли захищатися лише завдяки земляному валу й кошам. Допомогу в обороні надали й люди гетьманського регіменту, які розмішувалися в особливих шанцах. Їх було у різний час 1-2 тис. осіб. Без таких заходів утримати Шингірей було б важко. А з Таванського міста надавати допомогу було б обтяжливо, бо воно розташовувалося на відстані майже 2 верст. І. Мазепа та Я. Долгоруков вирішили, що тримати в Шингіреї людей означало залишити їх на погибель. Тому при відході було вирішено вивести звідти людей, а стіни підірвати.

Таванський воєвода також писав царю, що втримав Кизикермен своїми діями, розмістивши в ньому залогу після відходу гетьмана з Я. Долгоруковим. На це І. Мазепа відповідав, що за їх перебування біля захоплених містечок люди в Кизикермені знаходилися поперемінно, а при поверненні вони разом з Я. Долгоруковим наказали його утримувати, щоб допомогти обороні Таванська та роз'єднати сили противника. У Кизикермені були залишені козаки Чернігівського полку, крім того В. Бухвастову було наказано, за потреби, перевести до Кизикермена частину людей з Тавані, бо там їх залишили значну кількість. Воєвода ж, навпаки, хотів, щоб війська покинули Кизикермен, але з цим не погодилися українські наказні полковники і сотники, чому й було прийнято рішення обороняти його далі. Що ж до того, чому війська не відбудовували стіни Кизикермена, то це питання було залишене до царського указу, бо для тривалої оборони обох міст було потрібно багато людей, яких було б дуже важко утримувати через значну віддаленість від українських і російських поселень. Ішлося насамперед про доставку продовольства.

В. Бухвастов доносив і те, що війська відійшли, не завершивши будівництва Таванського міста. На це гетьман відповідав, що місто з усіма “укріпленнями з виводами, верхом, щитом і бійницями” було побудоване ще за їхнього перебування там. У місцях, де стіни були порушені, було здійснено відновлювальні роботи, на валу були поставлені гармати, міські укріплення ззовні зміцнили каменем, а з середини – земляним валом.

Далі І. Мазепа знову повертався до питання про причини відступу, зазначаючи, що рішення про це було прийнято через нестачу продовольства, про що знав і противник. Про труднощі з харчами доповідали українські полковники, про це заявляли їх полчани, приходючи великими групами. Про нестачу продовольчих припасів знали й прислані від царя стольники. Гетьман особисто посилав у полки осавулів, які підтвердили, що там не вистає запасів. Російські полковники, які перебували при гетьмані, – Степан Стрекалов та Григорій Анненков свідчили, що в їх полках подекуди ще залишалися запаси, яких би вистачило до 2-х тижнів, але у більшості людей запасів вже не було і стрільці ходили по інших полках і просили хліба.

Отже, робив висновок гетьман, у випадку подальшого перебування військ біля містечок довелося б скористатися припасами, призначеними для таванської залоги. Останню, таким чином, не було б із чим залишити. Тому і було прийнято рішення відійти. А від Томаківського острова на допомогу Тавані була відправлена частина війська, а також зініційовано прихід туди запорожців і охочих людей з українських міст (док. 149). Існує також свідчення, що гетьман писав царю про причини відходу, пояснюючи, що це сталося через необхідність захисту російських та українських міст від нападів противника¹.

Врешті, російське керівництво сприйняло точку зору Я. Долгокурова й І. Мазепи. 10 лютого 1698 р. до Батурина було відправлено царське жалування гетьману, генеральній старшині й полковникам за минулорічний воєнний похід. В інструкції царським посланцям, які його везли, знаходимо дані про офіційну позицію Москви з приводу відходу російських та українських військ від Тавані. Царський стольник Іван Тараканов перед передачею жалування мав говорити про заслуги І. Мазепи, зокрема, про те, що він розгадав задум противника, який хотів втягнути їх у тривале протистояння. Рішення про відхід, прийняте спільно з Я. Долгоруковим, оцінювалося позитивно, бо завдяки цьому були збережені як російські, так і українські війська.

---

¹ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 193.

Схвалювалися також гетьманські заходи стосовно охорони прикордонних міст¹.

Не суперечить версії гетьмана про причини відходу військ і свідчення Григорія Грабянки, який зображує події так: внаслідок нападу турецьких військ Я. Долгоруков та І. Мазепа мусили відмовитися від планів походу на Очаків, зосередившись на тому, “як би самим від турків вирватись, та як у містах такі залоги поставити, щоб їх не взяв ворог. Турки, звичні до морської справи, і тому їх повсякчас більшало: вони підходили з суші та з моря, а у своїх військах уже вийшов хліб та й, крім того, вони ще не призвичаїлись до морського бою”. За таких обставин воєначальники вирішили залишити в містах залоги з росіян та українців, передавши їм продовольчі запаси, і відходити². А в Літописі Самовидця зазначено, що гетьман відступив, бо мав мало війська, що не давало змоги протистояти у відкритій битві³. Отже, до основної причини, яка пов’язувалася з нестачею припасів, можна додати й інші, а саме нездатність відкритого протистояння з переважаючими силами противника й потреба захисту українських і російських земель. Врешті, воєначальникам вдалося не тільки утримати завойований плацдарм, завдавши значних втрат ворогу – близько 6 тис. осіб, а й зберегти свої війська, втрати серед яких були незрівнянно меншими. Про це можна говорити, знаючи втрати в українських частинах, – 253 вбитих та 425 поранених осіб⁴.

Питання про причини відступу І. Мазепи та Я. Долгорукова з головними силами в 1697 р. виникло і в одного з відомих дослідників діяльності українського гетьмана Бориса Крупницького, який зазначав: “Невідомо, що саме відіграло в цьому головну роль: страх потрапити в оточення, бути відрізаними від України чи дефіцит засобів існування, яких не вистачило б для такої кількості людей під час тривалої зупинки”⁵. Гадаємо, представлені документи дозволяють значно наблизитись до його вирішення.

Лист І. Мазепи до Петра I від 1 вересня 1697 р. для теми, яка розглядається, цікавий тим, що він дає уяву про місцезнаходження гетьмана – був написаний від Кодацької пристані. У ньому український правитель дякував російському монарху за похвалу, якої удостоївся за

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 756–765.

² Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – С. 172.

³ Літопис Самовидця. – С. 159–160.

⁴ Там само; Величко С. В. Вказ. праця. – С. 557; Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 563.

⁵ Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. – К., 2003. – С. 62.

свої дії у плавному поході (док. 135). А вже в посланні до царя від 11 вересня 1697 р. маємо значну кількість даних про заходи щодо оборони Тавані. За даними цього джерела, 10 вересня з Таванського міста від наказного ніжинського полковника, яким було призначено глухівського сотника, та від воєводи В. Бухвастова приїхав посланець до І. Мазепи. Він привіз звістку про наступ ворога та прохання про допомогу людьми. Гетьман зазначив, що разом з воєводою Я. Долгоруковим вони залишили чимало військ. З українських, які були в поході, туди виділялося по 200 осіб з Ніжинського, Стародубського і Чернігівського полків, сердюцький полк чисельністю 500 осіб. Стільки ж залишив воєвода. До того ж найняли 500 запорожців. І. Мазепа вважав, що цих сил вистачало, але, як сказав посланець, росіяни “затужили”. На додачу до згаданих військ, при прибутті до Томаківки було відправлено на суднах до Тавані гетьманом 760 виборних осіб Лубенського полку з лубенським полковним суддею, а воєводою – 300. З цими людьми мав іти кошовий отаман з усім Низовим Військом. Посланець зустрів відправлених людей та запорожців поблизу Тавані. А пізніше, після прибуття до Ворскли, І. Мазепа послав на Тавань ще 1,5 тис. виборних людей Полтавського полку, 300 осіб Лубенського полку, поставивши над ними наказним полковником полтавського полкового суддю Петра Бутцького. Додав немало людей і воєвода. Їм було наказано йти на Кодак, далі – на Січ, там залишити коней і на суднах пливати до Тавані. Потрібно було використати ті судна, які залишили війська при відході, а також запорозькі. Щодо останніх І. Мазепа спеціально писав на Січ до наказного кошового отамана. Гетьман також писав до кошового отамана з клопотанням, щоб запорожці допомогли військам, відправленим на підкріплення, увійти до Таванського міста (все ж обставини змусили І. Мазепу та Я. Долгорукова 24 вересня на нараді в Опішні прийняти рішення відправити на допомогу таванській залозі ще одне військо чисельністю понад 20 тис. осіб, з наближенням якого в ніч з 9 на 10 жовтня противник відступив¹).

У день написання цього листа до І. Мазепи приїхало 18 запорожців з двома полоненими татарами, взятими на дніпровому острові, навпроти Ісламкермена, під час косовиці. Разом з листами від воєводи В. Бухвастова і наказного ніжинського полковника з Тавані гетьман відсилав до Москви записи їх розповідей. Полонених не відправляв, бо люди, які мали їх супроводжувати, були потрібні під час воєнних дій.

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 153, 157; Заруба В. Вказ. праця. – С. 404–405.

По їх завершенні гетьман мав намір відправити козаків до царя для докладної розповіді про сили противника та воєнні справи (док. 136).

Згідно з посланням до Петра I від *13 вересня 1697 р.*, в обоз до І. Мазепи прибуло 10 січових запорожців на чолі з ватажком Іваном Рубаном. Вони привезли двох татар, захоплених в урочищі Сиваш, поблизу Перекопа. Ці татари поверталися додому з війська, котре перебувало поблизу Тавані. Полонені розповіли про дії та наміри “бусурманських” військ, які знаходилися біля міста. Незважаючи на лист від наказного кошового отамана про відправлення до Москви всіх запорожців з полоненими, гетьман дозволив їхати лише сімом, керуючись відповідним царським указом, а трьох затримав, розмістивши їх та збираючись достойно нагородити (док. 137).

Із листа від *25 жовтня 1697 р.*, адресованого російському монарху, довідуємося про реакцію І. Мазепи на звістку про перемогу Австрії над турецькими силами. Дізнавшись з царської грамоти про триумф австрійських військ під Сентою на р. Тисі, гетьман зазначав, що імператор мав би дякувати царю, що за його указом російські та українські війська діяли під Азовом і Таванню, через що сили противника були роз’єднані (док. 141). Нагадаємо, що у вересні цього року австрійські сили, очолювані принцом Євгеном Савойським, чисельністю в 40 тис. осіб, завдали нищівної поразки 60-тисячній турецькій армії, очолюваної султаном Мустафою II. У бою турки втратили половину свого війська, загинув великий візир, а сам султан дивом уникнув полону¹. Після цієї битви Порта стала схилитися до укладення миру.

У *жовтні 1697 р.* гетьман писав Петру I про приїзд до Батурина запорозьких посланців, відряджених до царя. Вони привезли до нього листа від кошового отамана і всього Низового Війська. Запорожці просили І. Мазепу поклопотатися про царську милість за їхню службу на Тавані. Український правитель підтримав це прохання, вказавши на велике значення допомоги з боку запорожців, яке визнавалося не лише ними самими, а й іншими, хто був у Таванському місті (док. 139). Продовження розгляду цього питання знаходимо ще в одному листі гетьмана до російського монарха від *25 жовтня 1697 р.* Однак, зважаючи на відсутність початку цього документа, спробуємо частково відновити його зміст, послуговуючись царською грамотою від 3 листопа-

---

¹ Кинросс Л. Расцвет и упадок Османской империи. – Москва, 1999. – С. 382–383; Гусарова Т. П. Австрийские Габсбурги в войне с Османами в 1683–1699 гг. (от осады Вены до Карловацкого мира) // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. – Москва, 2001. – Ч. 2. – С. 283; Подхородецкий Л. Вена 1683. – Москва, 2002. – С. 199–200.

да, опублікованою нами раніше, яка була надіслана у відповідь на послання гетьмана. Адже відомо, що в таких документах на початку часто йшлося про обставини, котрі зумовили їхню появу, у тому числі подавався короткий зміст матеріалів, на які вони відповідали.

Отже, І. Мазепа писав до Петра I про 1500 запорожців, які брали участь в обороні Тавані. Після закінчення бойових дій вони хотіли йти на зимівлю на Лівобережжя й отримати належне царське жалування. Гетьман стояв на тій позиції, що ці вимоги будуть обтяжливими, однак застерігав, що “коли їм, запорожцям, у тому розміщенні відмовити, то, щоб їх самих не відігнати на закордонні заклики і найми, і для того треба їх вдовольнити”. Виділених же козакам, які перебували в облозі, російською та українською владою раніше 3 тис. рублів було, як вважав І. Мазепа, замало, тому їх поки що не передали. Настрої серед Низового Війська в той час були вельми недоброчливі (док. 140)¹. Відповідаючи на звернення з Батурина, цар постановив видати учасникам боїв додатково ще 1,5 тис. рублів, сукно та 125 пищалей. Він хотів, щоб запорожці не покидали Січі у значній кількості та не ходили на службу в Польщу. Жалування мало бути видане терміново, ще до переходу козаків на Лівобережжя².

14 листопада 1697 р. у листі до Петра I гетьман повідомляв, що в українські міста прийшли зимувати та добиватися проїзду до Москви за царським жалуванням за службу, зокрема, за оборону Тавані, 1100 запорожців. І. Мазепа писав, що не може їх усіх розмістити, а до Москви пропустити в такій кількості не наважується. Він отримав грамоту з новиною, що, крім призначених запорожцям 2 тис. рублів від Я. Долгорукова та 1 тис. власних, з Москви має бути надіслано ще 1,5 тис. рублів запорожцям, які були в Тавані. Однак ті заявили, що не можуть цим задовольнитися, і знову просили пропустити до Москви усіх, хто був на Тавані. Далі гетьман зазначив, що і воєвода В. Бухвостов, і українська старшина дуже схвально відгукувалися про дії запорожців у Тавані. Самі ж козаки погрожували, що коли не отримають належної нагороди та не будуть розміщені на зиму, то підуть на службу до короля. І. Мазепа вважав, що їх слід пропустити до Москви, а до цього мусив розмістити запорожців по своїх, генеральній старшини, полковників і духовенства маєтностях. Гетьман клопотався, щоб царський указ надійшов якнайшвидше, аби не обтяжувати людей, у яких розміщалися козаки. Цікаво, що на царські розпорядження чини-

---

¹ Станіславський В. В. Запорозька Січ та Річ Посполита. – С. 333–336.

² Там само. – С. 335–339.

ти із запорожцями так, як передбачали попередні укази, І. Мазепа відповідав, що раніше, коли Кизикерменом та іншими нижньодніпровськими містечками володів противник, можна було вдовольнити запорожців річним жалуванням та іншими “легкими” дарами. А з переходом цих міст під царську владу запорожці брали постійну участь у воєнних діях і в них не залишалось часу займатися промислами. До того ж козаки мали привід просити в царя додаткової платні, знаючи, як були нагороджені ті, хто був під Азовом. Запорожці висували вимоги у зверненнях до гетьмана й тому, що він звертався до них з проханням провести в Таванське місто російські та українські війська. Вони ж разом з кошовим не тільки виконали прохання, а й самі увійшли в місто та витримували облогу.

Наприкінці листа І. Мазепа зазначав, що з Січі вийшли в міста ще два загони запорожців, загальною чисельністю понад 400 осіб: 200 з чолобитною щодо річного жалування, а інші – на зимівлю (док. 147).

14 грудня до Москви надійшов гетьманський лист, в якому повідомлялося про труднощі з витратами на запорожців, оскільки значні видатки йшли на городові війська. До того ж запорожцям було видано значні суми дорогою на Тавань і при поверненні звідти¹. А 26 грудня 1697 р. в листі до Петра І український правитель писав, що в Батурині прийнято царське жалування, призначене для запорожців у Тавані: 1500 рублів, 1100 портищ сукна, 125 пишалей та окремо на 315 осіб, які прийшли в українські міста з бусурманським “значком” і “язиками” по річне жалування, – по 1 рублю та портищу сукна. Але запорожці, виявивши бажання тут же отримати жалування, не хотіли повертатися на Запорожжя до весни. І. Мазепа був цим невдоволений, передбачаючи збитки для місцевих мешканців та скарбниці, але залишав це питання на монарший розсуд. Тут же він зазначив, що в царській грамоті нічого не сказано про тих 600 запорожців, які на чолі з полтавським полковником Іваном Іскрою ходили з Січі на допомогу захисникам Таванського міста, і запитував, чи варто їм щось виділяти з жалування². Відомі й інші листи І. Мазепа до царя з приводу надання Низовому Війську платні за участь у воєнних діях на Тавані³.

Воєнних справ після завершення походу стосуються ще кілька документів. Так, з листа від 28 жовтня 1697 р. Петру І дізнаємося, що після відходу ворожих військ з-під Таванського міста наказні ніжинсь-

---

¹ Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 454.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 717–719, 765–767.

³ Там же. – С. 730–733, 742–743, 747–748.

кий і лубенський полковники прислали до І. Мазепи посланців з повідомленням про скрутне становище ввірених їм сил та про вихід з Тавані після прибуття частин їм на зміну. Гетьман відправляв посланців до Москви для розповіді про події під час облоги та про заходи, які робив сам (док. 142). Можливо, і в цьому випадку він думав про те, як нейтралізувати негативне враження від відходу разом з Я. Долгоруковим від нижньодніпровського плацдарму. Невдовзі І. Мазепа писав про нову інформацію з Тавані. *3 листопада 1697 р.* у листі до Петра I повідомлялося, що 31 жовтня до Батурина приїхали сотники Ніжинського полку з Тавані і привезли трьох полонених, захоплених під час облоги: одного турка, двох татар, а також одного перебіжчика. Сотники розповіли про те, як обороняли Тавань, і подали списки вбитих і поранених. А полонені й перебіжчик повідомили про втрати противника та про те, чому і як він зняв облогу. І. Мазепа відправив привезених людей до Москви. Сотники ж, стомлені службою, відмовилися від поїздки, бажаючи відпочити у своїх мешканнях (док. 145).

Одразу ж після завершення походу на території противника продовжилися розвідувально-диверсійні заходи. Так, у листі до царя від *31 жовтня 1697 р.* зазначено, що за розпорядженням І. Мазепи миргородський полковник посилав у дикі поля своїх козаків, які наближалися до Перекопу, де в урочищі Сиваш уночі напали на чотирьох татар, з яких одного вбили, а трьох захопили в полон і привезли до Батурина. Гетьман надсилав записи їх розповідей до Москви, а потім і самих полонених у супроводі козаків, які їх захопили (док. 144).

У *грудні 1697 р.* І. Мазепа інформував Петра I, що за його указом знайшов людей, які добре знали Дніпро і повелів їм зробити креслення річки від Переволочни до Чорного моря, з усіма польовими річками. Оскільки багато дрібних об'єктів – островів, віток, урочищ було неможливо помістити на цьому кресленні, це все було подано в описі. Крім того на кресленні було описано річку Бог з польовими річками, аж до Дністра. На додаток гетьман відправив до Москви креслення Таванського міста, у його тодішньому стані, для огляду якого на Тавань їздила спеціальна людина. На кресленні міста було відзначено місця, пошкоджені при турецькій облозі, а також ті, що залишилися цілими (док. 148). Дані цього документа перекликаються з матеріалами літопису С. Величка, у якому подано “Реєстр річок і прикмет, які лишаються з обох боків річки Дніпра, починаючи від міста Переволочної”, що був присланий у Генеральну військову канцелярію від полтавського полковника 24 листопада 1697 р. Крім того, було зроблено опис

тракту від Мішуриноного Рогу до Очакова й Піщаного броду на р. Бог. Ішлося про підготовку чергового воєнного походу¹.

Воєнні дії 1698 року. У травні–серпні цього року відбувся похід на чолі з Я. Долгоруковим та І. Мазепою, під час якого було укріплено захоплений плацдарм та здійснено розвідувальну виправу до Очакова. За припущенням В. Заруби, у 1698 р. готувався великий похід на згадане місто².

Два листи стосуються підготовки до походу, зокрема, виготовлення суден. Так, 8 січня 1698 р. у листі до Петра І гетьман повідомляв, що за його наказом на різдвяні дні до Батурина з'їхалася генеральна старшина, полковники зі своєю старшиною і сотниками на нараду з приводу плавного воєнного походу. З'ясувалося, що суден мало, а для спорудження нових немає ані дерева, ані грошей. Можна було скористатися суднами, залишеними в Січі минулого року, але їх теж було недостатньо. При переході суходолом до Тавані і пересадці там на судна могла виникнути проблема розміщення в них значної кількості людей, гармат, пороху, продовольства, прісної води. Тому І. Мазепа писав про потребу виготовлення для городових полків, або принаймні, хоча б для сердюцьких полків та стрільців, котрі перебували при ньому, великих суден у Брянську на зразок турецьких, які можна було б використовувати на лимані й у морі. Спеціально для розповіді про те, як влаштовані турецькі судна, до Малоросійського приказу послався Юрій – людина “мультянської породи”. Він понад 10 років служив на турецьких суднах, плаваючи по Білому та Чорному морях* (док. 150).

Про позицію російської сторони з цього питання дізнаємося з царської грамоти від 7 лютого. Гетьману було наказано відремонтувати старі судна, робити нові у Брянську або (для пришвидшення) в інших місцях неподалік від Дніпра силами своїх майстрів і робітників, а також спонукати якнайбільше запорожців до походу на суднах. І. Мазепа мав рано навесні, погодившись з Я. Долгоруковим, іти в похід, аби надійно укріпити Таванське місто та весь плацдарм³.

Незабаром, 18 лютого 1698 р., у листі до невідомого адресата гетьман зазначав, що за листом цієї вельможної особи наказав розшукати по містах свого регіменту столярів та ковалів для будівництва кораблів. З труднощами вдалося знайти 20 столярів та 10 ковалів. І. Мазепа

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 564–570.

² Заруба В. Вказ. праця. – С. 407.

* Про що людину див.: Величко С. В. Вказ. праця. – С. 557–558.

³ Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 451–452.

відправляв їх до Севська, надавши підводи та харчі, і просив про виділення їм платні за роботу (док. 153).

9 березня гетьман знову звертався до царя з клопотанням щодо надання частини суден, які будувалися в Брянську, для козаків під його бунчуком, стрілецьких та сердюцьких полків. А запорожців пропонував спонукати царською грамотою до виготовлення суден з присланих минулого року матеріалів¹. Реакція на ці звернення відома з грамоти Петра I до І. Мазепи від 31 березня. Цар наказував діяти за попередніми розпорядженнями щодо плавного походу, обіцяв жалування для запорожців, наказував клопотатися про забезпечення їх суднами (згадувався указ від 28 листопада 1696 р., в якому говорилося, щоби козаки, як городові, так і запорозькі, ішли у море і на старих судах та по тому ж зразку зробили достатню кількість нових до весни, місткістю на 50 і більше осіб). Запорожці тоді збиралися використати надані їм у 1697 р. матеріали на 40 суден².

Але й без цього розпорядження український правитель активно займався питанням підготовки плавальних засобів до майбутніх воєнних дій. Так, у березні 1698 р., отримавши листа від лубенського полковника Дмитра Горленка зі звітом про цілі, пошкоджені та зниклі судна, він розпоряджався про невідкладний ремонт пошкоджених, якнайскоріше виготовлення нових суден, а також про перевезення до Січі матеріалів, необхідних для ремонтних робіт³.

А 14 квітня до російського керівництва надійшов лист від гетьмана, в якому він зазначав, що незважаючи на те, що полковники на з'їзді в Батурині на Різдво говорили про труднощі, пов'язані з нестачею лісу, майстрів і грошей, він наказав їм все ж робити судна, яких мало бути 430. У них могли розміститися по 20 осіб з припасами. Великих суден виготовити не було змоги⁴. Ці 430 човнів були виготовлені в Гетьманщині протягом перших чотирьох місяців 1698 р.⁵.

Лист від 7 червня 1698 р. до Петра I стосується заходів гетьмана по залученню до воєнних дій Низового Війська. У ньому І. Мазепа зазначав, що двічі писав на Січ, спонукаючи запорожців до підготовки до походу на Чорне море. Для цього вони мали взяти необхідні матеріали

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 736–743.

² Там же. – С. 754; Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 454–455. Перелік виданих запорожцям матеріалів в 1697 р. для виготовлення 40 суден див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 806.

³ Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 217.

⁴ Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 460–461.

⁵ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 158–159; Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 459.

і припаси, приготовлені на Кодаку, та робити струги. Але на царську грамоту та листи гетьмана з цього приводу запорожці не відповіли. Перед виступом з Батурина в похід І. Мазепа писав до них ще раз, передаючи литаври, корогву, 500 діжок борошна. Своїх представників з відповіддю та подякою за надане запорожці прислали лише 6 червня. Вони вимагали надіслати кілька сотень золотих для оплати праці майстрів, які мали робити судна, а також ковалів, котрі мали виготовляти металеві частини для цих суден. Гетьман просив царського указу з цього приводу, певно, натякаючи на допомогу. Резолюція, однак, говорила, що запорожці мали робити судна “за попереднім звичаєм”.

У цьому ж листі йдеться про те, що військовий екзактор прислав до І. Мазепа волоського купця, який 23 березня виїхав з Царгорода, а 1 червня приїхав у Ніжин. Він розповів новини про дії та наміри “бусурман” (док. 156)¹.

Що ж до запорожців, то відомо, що незабаром, улітку, вони таки взяли участь у воєнних діях. Отримавши від Я. Долгорукова та І. Мазепа послання з повідомленням про намір противника переправитися через дніпровський лиман, аби перешкодити діям російських та українських сил, вони виступили в похід разом з городовими козаками, під час якого захопили одне турецьке судно, а потім діяли у лимані спільно з російськими ратними людьми та гетьманськими частинами².

Про заходи українського керівництва з метою забезпечення обороноздатності нижньодніпровського плацдарму дізнаємося з листа гетьмана від 3 червня 1698 р. до Петра І. У ньому, зокрема, зазначалося, що до царя надійшло повідомлення від воєводи В. Бухвостова з Тавані про те, що в цьому місті та в Кизикермені недостатньо військових людей гетьманського регіменту і з них мало хто займається будівництвом. У зв'язку з цим І. Мазепа перераховував усе зроблене ним у цій справі. Ще наприкінці зими туди, на додаток до розміщених військ, прибули люди з різних полків, потім був направлений весь Лубенський полк, в якому за переписом виявилось 5400 осіб, на чолі з наказним лубенським полковником, що давно туди прибув і почав будівельні роботи біля Кизикермена. Про це полковник повідомив у своєму листі, який було переслано в Москву. Після цього в Таванське місто був направлений Київський полк на чолі зі своїм полковником для пришвидшення відбудови й укріплення Кизикермена. Листи від київського

---

¹ Запорожці зверталися до І. Мазепа двома листами від 2 червня 1698 р. Див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 770–774. Там же на С. 789–793 див. запис розповіді купця.

² Елагин С. Указ. соч. – Ч. 2. – С. 464–466, 470, 472–473.

полковника, а також сердюцького та наказних городових полковників гетьман відправляв у Малоросійський приказ. Усіх лівобережних сил у Тавані й Кизикермені нараховувалося близько 8 тис. осіб. Нещодавно ж І. Мазепа направив туди Миргородський і Прилуцький полки на чолі з їх полковниками і роменського сотника з рештою козаків Лубенського полку. Після перегляду усіх сил, у них налічили 6900 осіб.

Отже, зазначав гетьман, він доклав чималих зусиль для оборони й укріплення Таванська і Кизикермена, відправивши туди 4 городові полки, а при собі залишивши лише 6. З цими полками і з російськими військами, очолюваними воєводою Я. Долгоруковим, І. Мазепа спостерігав за діями противника і висловлював готовність іти туди, куди “покличе військовий випадок” (док. 155).

Про скарги В. Бухвастова, зокрема, на те, що в Таванському місті мало людей гетьманського регіменту, які до того ж хотіли тікати, знаходимо згадку і в царській грамоті до Мазепи від 31 березня 1698 р.¹

Воєнні дії 1699 року. Як відомо, у жовтні 1698 р. розпочав роботу Карловицький конгрес, що завершився укладенням мирних угод Австрії, Польщі й Венеції і перемир'я Росії з Туреччиною. Але до того, як надійшла інформація про його результати, тривала підготовка до подальшого воєнного протистояння. Так, ще 12 січня 1699 р., за два дні до укладення перемир'я, було оголошено указ про збір російських військ у березні в Охтирці з метою продовження війни².

А українська влада ще ранньою весною вживала заходів для збору інформації щодо потенційного противника. Так, 9 березня 1699 р. І. Мазепа повідомляв Петру І, що за попередніми відомостями від полонених татар, взятих козаками Полтавського полку (про що писав полтавський полковник), перекопський каймакан з кримськими ордами мав приходити під прикордонні міста, а саме під Перекоп на Коломаці. По привезенні ж полонених у Батурині вони підтвердили, що противник мав виступити з Криму, але на чолі не з каймаканом, а Каплан-Гіреєм, рідним братом хана, і Муртазою пашою, та напасти на містечко Тараковку в Ізюмському полку. Для цього ворог мав взяти з собою 9 гармат, аби захопити містечко. Його вибрали тому, що минулої зими та восени під прикордонні міста приходив якийсь ага, котрий

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 755.

² Желябужский И. А. Дневные записки // Рождение империи. – Москва, 1997. – С. 312; Дневник путешествия в Московское государство Игнатия Христофора Гвариента, посла императора Леопольда I к царю и великому князю Петру Алексеевичу в 1698 г., веденный секретарем посольства Иоганном Георгом Корбом // Рождение империи. – Москва, 1997. – С. 116.

опісля інформував, що здобичі взяти ніде, крім того містечка. Ці ж полонені сказали, що на шляху з Перекопу до Очакова вони зустріли гінця з Андріанополя у Крим з новиною про укладення турецьким султаном з російським царем, цісарем і польським королем перемир'я. У зв'язку з цим “язики” зауважили, що коли орди не вийдуть у похід тепер, то надалі їх може втримати звістка про перемир'я (док. 158). А вже наступного дня – *10 березня 1699 р.* – гетьман знову писав до царя про воєнну акцію, здійснену козаками Полтавського полку, зазначаючи, що вони захопили у полон на пониззі Дніпра шістьох татар і одного перебіжчика. Усіх цих полонених разом з козаками, які їх взяли, І. Мазепа відправляв до Москви. Український правитель вважав, що перебіжчика слід було стратити в Батурині, але відсилав його, бо він походив з Харківського полку, а отже не підлягав гетьманському регіменту (док. 159).

Завершення війни. З завершенням масштабних воєнних дій Російської держави у війні з Туреччиною 1686–1700 рр. й укладенням перемир'я у січні 1699 р. Батурин продовжував приділяти пильну увагу охороні південних рубежів, зокрема нижньодніпровських фортець, вів розвідувальну діяльність у Кримському ханстві та збирав інформацію про політику верхівки Туреччини. Все це було необхідним з огляду на те, що аж до укладення мирного договору зі Стамбулом зберігалася небезпека відновлення значних воєнних дій. Окремим завданням було забезпечення дотримання миру з боку Запорозької Січі. А з підписанням мирних домовленостей потрібно було здійснити заходи з підготовки до передачі туркам захопленого у них у 1695 р. плацдарму на пониззі Дніпра.

Отже, у ході переговорів на конгресі у містечку Карловац Туреччина поставила перед Росією вимогу повернути Азов та дніпровські містечка, натомість московський посол вимагав у турків Керч. Питання про Азов та Керч були швидко залишені, як надмірні у претензіях сторін, а основні труднощі виникли у питанні приналежності дніпровських містечок. Цю проблему на конгресі вирішити не вдалося, тому 14 січня 1699 р. між Туреччиною та Росією було укладено дворічне перемир'я, що починалося з 25 грудня 1698 р.¹.

Тим часом І. Мазепа продовжував дбати про забезпечення належної обороноздатності нижньодніпровського плацдарму. *15 березня 1699 р.* у листі до Петра I гетьман писав про отримання царської гра-

---

¹ Детальніше див.: Богословский М. М. Указ. соч. – Ленинград, 1946. – Т. 3. – С. 336–461.

моти з повідомленням про відправлення до нього жалування, призначеного для таванських запорожців на 1699 р. та з указом послати їм хлібні запаси з Переволочни. На це український правитель повідомляв, що у Переволочні мало запасів, бо вони витрачалися на інші потреби, крім того, багато їх було втрачено при перевезенні Дніпром з Києва. І хоча певна кількість борошна й збереглася, то виникало питання про його доставку, через розорення посполитих людей під час постійних військових переходів та необхідність платні за цю роботу козакам. Гетьман просив іншого царського указу про забезпечення таванських запорожців хлібними припасами, час на видачу яких уже підходив. Він зазначав, що козаки будуть через це постійно надокучати, а минулого року через затримки з видачею жалування вони хотіли покинути Тавань та йти на Січ. Тоді до І. Мазепи був надісланий указ, аби він писав до кошового отамана і всього Низового Війська, переконуючи їх залишатися на Тавані і сподіватися на щедру монаршу милість (док. 160).

Сумнівно, що росіяни допомогли в питанні доставки, оскільки наприкінці квітня гетьман писав до прилуцького полковника, уточнюючи своє попереднє розпорядження про виділення підвід для перевезення борошна до Січі й Тавані. Причому йшлося і про можливість термінового відправлення до Батурина грошей, отриманих з орендних зборів, замість надання підвід посполитими людьми¹.

Із питання надсилання до них належних грошей, зібраних минулого року з перевозу у Переволочній, а також борошна, яке звичайно присилалося, запорожці зверталися до І. Мазепи ще й 4 травня. Це треба було зробити, поки зібране на Січі військо не порозходилося і було готове до воєнних справ, зокрема, до оборони Тавані й Кизи-кермена².

6 квітня український правитель отримав царську грамоту з повідомленням про дворічне перемир'я з султаном, а 10 квітня датовано його лист до Петра І. У ньому гетьман зазначав, що після свята Воскресіння оголосить про перемир'я генеральній старшині, полковникам і всім козацьким начальникам та товаришам, котрі будуть у Батурині, щоб про новину стало відомо всьому населенню³.

Уже незабаром – 15 квітня 1699 р. – І. Мазепа писав Петру І, що повідомив генеральній старшині, полковникам та іншим урядникам,

---

¹ Матеріали для історії Запорозжя // Записки Імператорського Одеського товариства історії і древностей. – Одеса, 1879. – Т. 11. – С. 494–495; Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 234.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 801–802.

³ Там же. – С. 796–799.

які приїхали до Батурина, про укладення перемир'я. Гетьман з усім Військом Запорозьким і українським народом висловлював вдячність за цю новину, і водночас просив особливого царського указу про заборону охочим людям ходити на воєнні промисли. І. Мазепа нагадав про минулі часи, коли люди із Запорожжя і прикордонних міст ходили у воєнні походи на турків і татар під час миру Туреччини з Річчю Посполитою, чим провокували війни між цими державами. Пригадав також часи царя Федора Олексійовича, коли такі ж самовільні люди шкодили “бусурманам” та навіть грабували посланих з Москви з дарунками до хана під час перемир'я. Гетьман вважав, що все це не припиниться й тепер, тому писав, що коли цар має намір твердо дотримуватися перемир'я, то потрібно відправити на Січ грамоту з грізною заборною, з якою був би направлений і гетьманський лист з умовляннями, аби запорожці не пускали під “бусурманські” помешкання одного зі своїх товаришів. І. Мазепа запевняв, що у містах він сам може підтримати порядок, та інформував, що вже віддав накази полковникам і сотникам під страхом смертної кари стежити за тим, аби ніхто не ходив на таку “своєволю”. А в тому разі, коли б хто не виконав цього розпорядження, а потім ховався від покарання, то мав би бути покараний через свою сім'ю та майно (док. 163).

Передбачення гетьмана невдовзі справдилися. 8 травня кошовий отаман Мартин Стук повідомляв І. Мазепі, що запорожці з якимось ватажним отаманом ходили Дніпром на лиман і під Очаковом захопили двох людей у полон. Після отримання російським керівництвом цієї новини в царській грамоті, адресованій гетьману, наказувалося повідомити запорожцям про перемир'я та відписати, аби вони не чинили з турками й татарами жодних зачіпок і жили спокійно¹.

Із донесення гетьмана до царя від *27 листопада 1699 р.* дізнаємося, що у цей час до нього надійшов лист від перекопського каймакана турецькою мовою, який пересилався до приказу Малої Росії (док. 170).

Для укладення мирного договору Москва вирядила до турецької столиці свого надзвичайного посла Омеляна Українцева. У квітні 1699 р. за посередництва І. Мазепи до турецького султана та кримського хана були відправлені царські грамоти з повідомленням про відправлення О. Українцева до Константинополя. У цій справі 18 квітня до Криму поїхав гадяцький суддя Василь Велецький, а 21 квітня до

---

¹ Там же. – С. 799.

Порти вирушив миргородський суддя Григорій Зарудний¹. Після їх повернення гетьман клопотався про царську нагороду для цих людей². Зокрема й 21 грудня 1699 р. гетьман писав до Петра I, нагадуючи про поїздку В. Велеського, пересилку до царя привезених ним листів, та повідомляючи про відправлення судді до російської столиці по царську милість (док. 174)³.

Що ж до О. Українцев, то він 28 серпня на кораблі “Крепость” відплив від Керчі до Константинополя. До турецької столиці посол наблизився 2 вересня, а на берег представники Росії зійшли 6 вересня. Переговори почалися 12 вересня, 18 вересня посольство прийняв великий візир, а 8 жовтня султан. Для супроводу російського корабля по Чорному морю з Керчі відпливло 4 турецькі кораблі⁴.

До І. Мазепи інформація про переїзд Чорного моря послом надходила як з самої турецької столиці, так і з Криму. Так, 17 вересня 1699 р. з Константинополя виїхав ніжинський купець волошин Василь Цицула, і вже наприкінці року гетьман повідомляв царю, що цей купець був у турецькій столиці, коли туди прибув О. Українцев, а наступного дня і супроводжуючий його чауш, під командою якого було два кораблі. Купець розповів також про різні подробиці прийому царського посла турками⁵. А 13 грудня 1699 р. І. Мазепа писав Петру I, що його розвідник у Криму – батуринський грек – чув, що для супроводу царського посла у Царгород паша в Кафі виділив два кораблі. На той час посол уже прибув до турецької столиці, де був прийнятий з великими почестями (док. 173).

Надалі гетьман продовжував зносити з кримчанами та збір інформації про стан справ у ханстві. Так, 4 січня 1700 р. І. Мазепа повідомляв царю, що до Батурина повернувся місцевий мешканець Антон Гречин. Цю людину гетьман посилав до Криму на розвідку, нібито в купецьких справах. Запис його розповіді лівобережний правитель відправляв до приказу Малої Росії. Разом з розвідником до Батурина приїхав татарин з Перекопу, який привіз до І. Мазепи листи від пере-

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Санкт-Петербург, 1858. – Т. 3. – С. 505; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 808; Богословский М. М. Указ. соч. – Ленинград, 1948. – Т. 4. – С. 51.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 811–813, 818–819, 838.

³ В листі зазначено, очевидно, помилково, що В. Велеський поїхав до хана наприкінці травня, що суперечить даним інших документів.

⁴ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 515–517; Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 4. – С. 105, Т. 5. – С. 5–10, 23–45.

⁵ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 521.

копського каймакана Бавбек-султана та Кангир-мурзи. Затримавши татарина, гетьман направляв листи до Москви і просив царського указу про відпущення цієї особи (док. 175). А 9 березня 1700 р. І. Мазепа сповіщав Ф. Головіна, що гетьманський посланець, який відвіз до Перекопу 5 татарських невольників, доставив йому листа від перекопського бея (док. 180).

Російсько-турецькі переговори, на яких з 2 грудня 1699 р. вирішувалися основні – територіальні питання, зокрема, про долю Кизикермена та сусідніх дніпровських містечок¹, привертала пильну увагу гетьмана, адже не виключався й варіант зриву мирного діалогу і повернення до стану війни. 20 грудня 1699 р. з Москви до Константинополя був відправлений сержант Микита Жерлов з розпорядженням О. Українцеву про поступки на переговорах, зокрема, у питанні дніпровських містечок. Сержанту був наданий український супровід – батуринський сотник Дмитро Нестеренко з тринадцятьма козаками. 31 січня 1700 р. М. Жерлов прибув до турецької столиці².

За місяць у цидулах – додатках до листа від 27 лютого 1700 р., адресованого Петру I, – знаходимо згадку про цих людей. За 20 миль від Царгороду з царським гінцем і гетьманським сотником зустрічався місцевий грек. Він же розказав гетьману про образу Портою французького короля чи посла, що, на думку І. Мазепа, мало сприяти укладенню домовленостей турків з Росією. Зауважимо, що зміст цидул дозволяє говорити, що вони призначалися комусь з наближених до царя осіб, найімовірніше, Ф. Головіну (док. 179).

Відомості про можливе продовження війни спонукали гетьмана до консультацій з російською верхівкою, з метою проведення належних підготовчих заходів. Так, 29 березня 1700 р. він писав Ф. Головіну, що у випадку підтвердження російським послом з Царгороду даних про те, що справи схиляються до війни, а не до миру, потрібно заздалегідь заручитися допомогою калмиків, зважаючи на їх високі бойові якості. Гетьман сам бачив як під час другого Чигиринського походу калмики “протягом усього дня хана кримського з усіма ордами на плечах своїх тримали, хоча їх мала була жменька”. Крім цього І. Мазепа хотів, аби у випадку проведення генерального воєнного походу для вирішення різних монарших справ до нього була прислана певна “розумна й ближня особа”. Про це він уже просив царя в Преображенському. При цьому гетьман зазначав, що найкращою кандидатурою був думний дворянин

---

¹ Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 5. – С. 118–128.

² Там же. – Т. 4. – С. 165–166, 355, 388, Т. 5. – С. 124–125, 248, 271.

Микита Зотов. Як можна зрозуміти з листа, М. Зотов був особливо прихильний до І. Мазепи. Але гетьман підкреслював, що хоче бачити його при собі не у зв'язку з цим, а враховуючи розум думного дворянина та його вправність у державних справах (док. 182)¹. Незадовго – у листі від *7 квітня 1700 р.* – гетьман повідомляв Ф. Головіну, що князь Юрій Четвертинський, який звільнився з татарського полону, наодинці говорив йому про повернення нового калги-султана від турецького султана і розголошення ним по Криму звістки про майбутню війну з Російською державою. Причиною цього, як пояснювала турецька сторона, була позиція московського посла, який не тільки нічим не поступався Порті, а й ставив значні вимоги. Їдучи через Білгородчину, калга обнадіював Ногайську Орду султанською милістю – ці татари мали залишатися вдома через війну з Москвою. Дякуючи боярину за інформування про переговори між росіянами та турками в Царгороді, І. Мазепа просив і надалі повідомляти йому різні новини (док. 187).

З наступного послання – від *11 квітня 1700 р.* до Ф. Головіна – дізнаємося про поїздку з козаками, очолюваними Д. Нестеренком, до турецької столиці ще й гетьманського розвідника. І. Мазепа зазначав, що незабаром має повернутися мешканець Батурина, якого він посилав з царським сержантом і батуринським сотником під виглядом купця, до Царгороду. За повідомленням гетьману від О. Українцева, наприкінці лютого з турецької столиці мав виїхати й батуринський сотник з товаришами (док. 189). А вже *14 квітня 1700 р.* у донесенні Ф. Головіну І. Мазепа писав про повернення батуринця Стефана Гречанина, який їздив до Царгороду з царським сержантом і батуринським сотником. Гетьман одразу ж пересилав привезені ним листи від О. Українцева до боярина, коротко інформував про розповідь розвідника щодо внутрішніх незгод у Османській імперії та просив Ф. Головіна повідомити про царгородські новини (док. 190).

Згодом – *8 травня 1700 р.* – український правитель сповіщав Ф. Головіна про відправлення до Москви С. Гречанина (Греченина) для отримання монаршої милості та для розповіді про перебування у Царгороді й тамтешні новини. У цьому ж листі гетьман писав про турка, якого зустріли запорожці, що ходили на полювання та риболовлю, біля р. Бог.

---

¹ У зв'язку з цим нашу увагу привернули дані про листи М. Зотова до І. Мазепи, в яких він клопотався і дякував гетьману за увагу до його сина, котрий був відправлений на навчання до Кисва (Див.: Гетман Иван Мазепа: документи из архивных собраний Санкт-Петербурга: в 2 вып. – Вып. 1: 1687–1705 гг. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 16–17, 19, 22, 34).

Турок розповів, що в дитячому віці був узятий у неволю, а тепер утік з Очакова з наміром знову прийняти православну віру. Козаки привели його на Січ, звідки кошовий відправив утікача до гетьмана. Від цієї людини І. Мазепа дізнався, що турки готувалися до походу на Чорне море та очікували прибуття двох пашів до Очакова. Місто мали ремонтувати та оберегти від ворогів. Виходець повідомив і про конфлікти всередині імперії з арабами, а також про поширення між татарами, які не хотіли миру, чуток про наближення війни. Привезеного турка в супроводі запорожців гетьман збирався відправити до Москви (док. 196).

30 червня 1700 р. І. Мазепа доносив Петру І про приїзд 29 числа з Царгорода в Ніжин, а 30 – в Батурин купця-грека. Від часу виїзду з Царгорода цього купця минуло два місяці. Відомості, які він розповів військовому (державному) екзактору в Ніжині, були записані і прислані до гетьмана з цим же купцем. Тут же І. Мазепа повідомляв і про лист з відомостями від якогось німця з Відня, котрий раніше приїжджав до боярина Бориса Петровича і якого добре знав й сам гетьман. Вся отримана інформація пересилалася до приказу Малої Росії (док. 208)¹. Того ж *30 червня 1700 р.* в листі до Ф. Головіна І. Мазепа повідомляв про своє послання до російського монарха з приводу отримання відомостей, привезених грецьким купцем з Царгорода, та надісланих від німця. На відміну від попереднього, у даному документі вказано, напевно, помилково, що лист надійшов з Вільно. Послання від екзактора та німця гетьман пересилав боярину, а в доданій цидулі зазначив, що грек виїхав з Царгорода через два тижні після батуринського сотника, а до Ясс подорожував у товаристві шурина Олександра Маврокордато, який жив у молдовській столиці. Цей чоловік поінформовав, що чув від О. Маврокордато, що вже днями має бути звістка про війну чи мир з Москвою (док. 209). Згаданий О. Маврокордато був перекладачем при Порті і впливовою фігурою при султанському дворі.

За кілька днів – *3 липня 1700 р.* – до Ф. Головіна були направлені нові відомості, привезені греками, котрі 15 травня виїхали з Царгорода, а цього дня були у Батурині. Вони розповіли, що царгородським мешканцям достеменно відомо, що мир буде укладено, а також донесли, що чули з двору О. Маврокордато про дозвіл російським кораблям плавати по Білому морю. Розказали греки і про відправлення російського корабля “Крепость” з Царгорода, незгоди з турками, пов’язані з перевезенням на тому кораблі царгородських невільників, внутрішні

---

¹ Очевидно, в листі йдеться про Адама Стіллу-Швейковського, який був перекладачем при царському дворі й одночасно таємним російським агентом.

конфлікти в імперії (док. 210). У зв'язку з цим нагадаємо, що мирний договір було укладено 3 липня, гінців з відомостями про це російські посланці відправили з Константинополя 7 липня, а до Москви вони прибули через місяць – 8 серпня¹. Що ж до плавання росіян на своїх кораблях по Середземному морю, то ці чутки не могли бути вірними, оскільки добре відомо про тверду позицію Туреччини стосовно недопущення плавання іноземних кораблів по Чорному морю. А лише через нього й могли дістатися росіяни до Середземного моря. Треба зауважити, що турки були не проти, аби російські кораблі пливли до їхніх портів на Середземному морі з Архангельська, проте такий шлях був занадто далеким².

Далі розглянемо факти, пов'язані з незначними прикордонними конфліктами українців з південними сусідами у 1700 р. та необхідністю підтримання обороноздатності нижньодніпровського плацдарму. З листа від 4 січня 1700 р. до Петра I дізнаємося, що запорожці зверталися до І. Мазепи у справі розшуку злодіїв, які таємно відігнали татарських коней під Перекопом. Про чотирьох злодіїв, що з'явилися в його полку з шістнадцятьма кіньми, писав гетьману й миргородський полковник. Гетьман наказав затримати цих людей, а курінному отаману з Січі дав проїжджий лист для розшуку інших злодіїв. При віднайдені гетьман мав відправити усіх злодіїв до Січі, в тому числі й затриманих з кіньми у Миргородському полку, а запорожці мали покарати їх за тамтешніми звичаями (док. 175).

7 квітня 1700 р. І. Мазепа надіслав царю листа з повідомленням про приїзд до нього татарина з посланням від перекопського каймакана. Йшлося насамперед про скаргу на запорожців, що чинили вбивства, грабежі та крадіжки. Зокрема, каймакан скаржився на те, що запорожці восени вкрали 55 коней. При цьому ставилося питання – чи перебуває Низове Військо під царською “рукою” та гетьманською владою? На це І. Мазепа відповів своїм листом, що запорожці знаходяться під царською “рукою” й гетьманським регіментом, і ще до надходження послання від каймакана він відправив на Січ посланців з наказом розшукати й покарати злочинців та повернути всі вкрадені речі й коней. Тут же гетьман запитував російського монарха, що має робити в тому випадку, якщо запорожці не прислухаються до цих вимог. Також у листі каймакана йшлося про зникнення двох татар і 21 татарського коня в Камарицькій волості. На це І. Мазепа відповідав каймакану, що

---

¹ Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 5. – С. 248–250.

² Там же. – С. 149–153, 157–158.

буде писати до царя й чекати його рішення. Самого ж присланого тарина гетьман негайно відіслав назад, зрозумівши, що він посланий не так у справах, як з розвідувальною метою (док. 186).

Очевидно, зниклих у Камарицькій волості коней так і не вдалося розшукати. Натомість російська сторона виділяла грошову компенсацію. За грошима, які мали бути переслані до перекопського бея, їздив до Севська гетьманський посланець Клим Долгополий. Оскільки ж виплата затягувалася, у червні 1700 р. український правитель звертався до Ф. Головіна з проханням про вирішення цього питання (док. 207).

Ще одну згадку про розрахунок за татарських коней знаходимо в листі від 31 серпня 1700 р., адресованому Петру I. У ньому І. Мазепа повідомляв, що з Криму повернувся його посланець Ілля Биковський, який відвозив гроші від севського воєводи Степана Нелединського-Мелецького за зниклих коней. Посланець привіз також листи від хана (док. 225).

Як і передбачав гетьман, проблеми з розшуком серед низових козаків, винних у крадіжках та пограбуваннях, дійсно з'явилися. 30 квітня 1700 р. І. Мазепа писав Петру I про повернення з Січі його посланця Юрія Харевича, через якого запорожці не дали відповіді на гетьманський лист, а лише на словах передали, що більшість людей розійшлася на рибні промисли, без наради з якими вони не могли писати до Батурина. Але козаки пообіцяли на день Трійці, після повернення товариства, вчинити раду з розслідування нападу на татар на Очаківському шляху та перебування на Тавані (док. 191).

Припинення воєнних дій не дозволяло залишати без уваги питання обороноздатності Тавані, яка послаблювалася через конфлікти у самій залозі. Нагадаємо, що в серпні 1699 р. незгоди російських ратних людей і сердюків із запорожцями у Таванському місті переросли в серйозні зіткнення¹. Пропоновані до уваги документи інформують про те, як наступного року з'ясовувалися обставини протистояння. Так, у посланні царю від 15 березня 1700 р. ішлося про приїзд до гетьмана двох курінних отаманів з листом від кошового отамана, в якому було висловлено вимогу страти І. Мазепою сердюцького полковника Якова Покотила, або видачі його для страти на Січ. Запорожці звинувачували Я. Покотила у тому, що через нього почався конфлікт між російськими ратними людьми та їхнім товариством на Тавані. Проте гетьман, називаючи цього полковника вірною царю, потрібною його регіменту, зна-

---

¹ Матеріали про це див.: Эварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 819–828, 838, 843–845; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 210–213.

тною і заслуженою особою, котру не гоже страчувати без достовірних доказів, зазначив, що відпустив отаманів назад зі своїм посланням. В останньому йшлося про необхідність спочатку описати провину Я. Покотила, а після того вимагати йому покарання, яке мало залежати від розміру провини. І. Мазепа також повідомляв російському монарху, що Низове Військо через безчестя, завдане йому під час згаданого конфлікту, забрало з Тавані своїх полковника, писаря, осавула та клейноди. Ті ж запорожці, котрі ще залишалися в цьому місті, мали намір з настанням тепла, взявши гармати, йти на Січ (док. 181).

У травні 1700 р. гетьман знову інформував царя про ці справи. Він нагадав, що послав військового товариша Ю. Харевича зі своїм листом умовляти запорожців, щоб вони не виводили своєї залози з Таванська і щоб розшукали між собою винних в учиненні збитків татарам. Тепер же козаки прислали посланців з відповіддю, запевняючи, що не збираються виводити залозу, лише забрали полкові клейноди, аби обрати нового полковника, а потім відправити його на Тавань. Що ж до вбивства яничара і татарина на шляху з Очакова до Перекопа, в яких було відібрано 400 талерів та різні речі, то запорожці зазначили, що винних між собою не знайшли і перекладали вину на городових промисловців. Також запорожці знову вимагали стратити піхотного полковника Я. Покотила. Але ще за першою їх скаргю І. Мазепа наказав вчинити розслідування, і виявилось, що винним у конфлікті на Тавані був запорозький полковник. Гетьман знову ставив вимогу, аби запорожці представили йому незаперечні докази провини Я. Покотила. Він також наполягав, аби низові козаки з'ясували між своїм товариством, хто чинить збитки татарам, а не звинувачували у цьому городових мешканців, бо захоплені під Перекопом коні були пригнані у міста запорожцями, а самі грабіжники перебували в ув'язненні у Батурині (док. 199).

З приводу вбивства згаданих яничара й татарина збереглися листи кримського хана, “дніпрового охоронця” Хусейна-аги та “очаківського охоронця” Мухамета-паші до таванського воєводи, в яких хан, ага і паша звинувачували у смерті яничара, що повертався після продажу певних товарів з української сторони, козаків з Шингірея і Тавані. Татарський правитель, Хусейн-ага і Мухамет-паша вимагали знайти і прислати до них все награвоване, а також грабіжників, або покарати їх самим, погрожуючи охолодженням дружніх відносин¹.

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 877–879.

Значних зусиль російських та українських військ потребували заходи, спрямовані на виконання Константинопольського мирного договору, який передбачав, що захоплені у 1695 р. турецькі міста-фортеці в пониззі Дніпра мали бути зруйновані протягом 30 днів, а територія, де вони знаходилися, повернута під турецьку владу. При цьому в договорі зазначалося, що царські війська мали покинути міста з усім озброєнням та припасами без перешкод з боку підданих імперії¹. І хоча справа вирішилася не так швидко, у 1701 р. містечка були розорені². У пропонуваніх листах ідеться про відправлення на пониззя Дніпра військ, які повинні були забезпечити обороноздатність плацдарму, а також здійснювати перевезення з Кизикермена й Тавані різних припасів та зруйнувати укріплення Мустрікермена і Сагінкермена.

Так, *11 червня 1700 р.* І. Мазепа писав Ф. Головіну, що за його коротким повідомленням готує військо для відправлення до Тавані й Кизикермена (док. 204). А листом від *4 липня 1700 р.* гетьман повідомляв боярину, що військо для відправлення на Тавань готове (док. 211). Наступного дня – *5 липня 1700 р.* – про це ж писав до Петра І. За царським указом туди мали йти російські війська під командуванням князя Івана Кольцова Масальського з ратними людьми Севського і Белгородського розрядів. А гетьман мав спорядити певне число української кінноти й піхоти. У відповідь І. Мазепа інформував, що наказав приготувати людей, але зауважував, що у городовому Війську Запорозькому немає поділу на кінноту та піхоту. Існували лише охотницькі піхотні полки, а люди городових полків завжди виступали у походи на конях, а бій вели за потребою – або в кінному, або в пішому порядку.

Далі гетьман запитував про точний термін виступу та висловлював свої міркування стосовно маршруту походу. За царською грамотою українські та російські війська мали збиратися в Охтирці. На це І. Мазепа зазначив, що раніше так не робили, а злучалися під Переволочною чи Орлом, звідки до Кизикермена і Тавані проходив прямий шлях. Тому й тепер гетьман пропонував відправити українські полки до Переволочни. Наприкінці І. Мазепа запевняв царя у своїй готовності дати неприятелю належну відсіч при його нападі на Кизикермен, Тавань та інші російські й українські міста (док. 212).

З листа від *10 липня 1700 р.* до Петра І дізнаємося про привезення до Батурина царським посланцем, піддядим приказу Малої Росії Андрієм Нікітіним грамоти та річного жалування запорожцям, які несли

---

¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 4. – С. 67–68.

² Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 223–224.

службу на Тавані, в сумі 1250 рублів. Незабаром І. Мазепа мав відправити гроші за призначенням та писати до запорожців, умовляючи їх нікуди не розходитися, а залишатися у повному складі – числом у 500 осіб. Але, крім грошей, запорозька залога потребувала забезпечення хлібом. І оскільки козаки вже зверталися до гетьмана з цього питання та, як він передбачав, звернуться знову при отриманні грошей, І. Мазепа запитував царя про те, звідки мають бути надані ці припаси. При цьому він зазначав, що запаси, які були прислані з Києва у Переволочну, уже витрачені. Їх видавали козакам на Січі, запорожцям у Тавані та на стрілецький полк Степана Стрекалова (док. 214).

31 липня 1700 р. у посланні до російського монарха гетьман знову повертався до питання відрядження українського війська до Тавані. Він писав, що 29 липня отримав царську грамоту з розпорядженням про виступ. Українські сили мали прибути до Переволочної чи Орла 1 серпня. І. Мазепа одразу віддав потрібний наказ, але через затримку з надходженням грамоти війська не встигали прибути на призначене місце. Проте гетьман розраховував, що вони все ж прибудуть не пізніше від російських військ, очолюваних воєводою Андрієм Кольцовим Масальським (док. 221). Так воно і сталося. Більше того, українці були вимушені тривалий час очікувати росіян, що негативно відбилося на стані їхнього війська і створило чималі труднощі для виконання поставлених перед ним завдань. Опис ситуації, що склалася, знаходимо в листі від *1 листопада 1700 р.*, де І. Мазепа писав царю, що шеститисячне військо його регіменту прибуло під Переволочну 7 серпня. Там воно стояло вже 12 тижнів, а російське військо на чолі з генералом Іваном Кольцовим Масальським так і не прийшло. Такий тривалий період очікування був згубним для українців. Вони витратили всі продовольчі припаси, хворіли, живучи під відкритим небом. Від холодів та нестачі кормів померло біля тисячі коней. І. Мазепа вже хотів змінити цих людей, але його зупиняло те, що зміна також потребувала багато часу. Гетьман зазначав, що опечалений через даремні втрати. До того часу вказані царем справи на Тавані та в Кизикермені могли би вже бути здійснені. А з наближенням зими перевезення Дніпром військових та продовольчих припасів з Тавані та Кизикермена до Запорозької Січі мало ускладнитися, бо незабаром очікувалися сильні морози. Від них на річці мала з'явитися крига, що робило неможливим плавання суден проти течії. Через усі ці ускладнення неминучим стало й затягування з виконанням царського указу (док. 234).

Українцям довелося й далі очікувати генерала з його силами. Про прибуття російських військ дізнаємося з листа до Петра I аж від

20 листопада 1700 р. У цьому посланні лівобережний правитель нагадував царю, що за його указами шеститисячне українське військо мало йти до Тавані та Кизикермена, аби перевезти звідти половину військових і продовольчих припасів до Запорозької Січі, а також для розорення Мустріткермена та Сагінкермена. На той час до гетьмана надійшло повідомлення від наказного лубенського полковника, який очолював українців, що після прибуття російської кінноти та піхоти під Переволочну обидва війська вирушили виконувати своє завдання. За царським наказом І. Мазепа відправив на Січ розпорядження виділити особливе місце для припасів, що мали бути туди привезені, а також забезпечити їм належне зберігання (док. 235).

Лист українського правителя до Петра I від 9 жовтня 1700 р. повертає нас до питання про забезпечення Низового Війська царською платнею. У ньому гетьман повідомляв російському монарху, що запорожці відрядили до Москви посланців за річним жалуванням. За клопотанням козаків І. Мазепа пропустив їх і просив Петра I надати це жалування (док. 232). Відомо, що поїздка була успішною, і царським указом від 2 грудня жалування було наказано відправити Низовому Війську¹.

Звільнення полонених. Вочевидь, лише незначній частині людей, узятих у полон у ході воєнного протистояння, вдавалося звільнитися. Небагатьом судилося повернутися на свою землю шляхом обміну на полонених з іншого боку, а ще рідше шляхом викупу. Та все ж такі випадки були. І, як свідчать документи, гетьман брав у цих справах найактивнішу участь. Невільники з турецько-татарського боку, про обміни яких згадують епістолярії, утримувалися у Батурині (док. 1, 37, 213), Севську (док. 1, 10, 38, 93, 96, 168, 213), Москві та Пскові (док. 213). Стосовно місць утримання полонених українців та росіян таких даних не маємо. Деякі татари знаходилися в ув'язненні протягом багатьох років. Так, 7 травня 1691 р. у листі до царів гетьман зазначав, що звертався з клопотанням до товмача Андрія Чалого, аби він став посередником у звільненні християнських полонених шляхом обміну або допоміг отримати викуп за тих татар, які утримувалися в полоні понад 10, а в окремих випадках й понад 20 років. Ці люди зістарілися в полоні і з часом нікому не були б потрібні (док. 1).

---

¹ Поіменний список козаків, які їхали до Москви, матеріали щодо їх прийому в російській столиці, відправлення в Україну та різні документи з приводу видачі жалування див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 889–896. Розпис жалування див.: Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 434–435.

Саме товмачі найчастіше спеціалізувалися на посередницьких операціях. Крім згаданого А. Чалого з Правобережжя (док. 1, 37), такими товмачами-посередниками були татарин Мамбет з Буджака (док. 38), Юсуп з Кілії (док. 55), татарин Юсуп з Криму (док. 96, 105), перекопський татарин Алей (док. 105, 168, 186, 192), Стексик з Білгородчини (док. 224), волоські товмачі Луп і Марко (док. 236).

Питаннями звільнення часто переймалися родичі полонених, як з турецько-татарського боку, так і з російсько-українського. Часто вони доручали цю справу товмачам, або й їхали самі до сусідньої країни (док. 1, 10, 37, 93, 94, 96, 183, 186, 187, 198, 213).

У кількох документах ідеться про спроби звільнення шляхом обміну чи викупу значних груп полонених. Так, *7 травня 1691 р.* в листі до царів говориться, що від гетьманського посланця до Кримського ханства Пантелеймона Радича було передано в Батурина, що верхівка ханства була згодна на частковий обмін та викуп українських і російських невільників. Водночас І. Мазепа, у погодженні з А. Чалим, почав працювати над тим, аби відпустити за викуп татар, утримуваних в Україні. Гроші, призначені для викупу полонених, товмач мусив привезти з Білгорода до Переволочної. На той час А. Чалий привіз список з 15 татар, утримуваних у Севську, яких хотіли викупити родичі (док. 1). *27 лютого 1693 р.* гетьман писав до севського воєводи Федора Борятинського, що до нього товмачем привезено список невільників, які утримувалися в Білгородчині й хотіли звільнитися шляхом обміну (док. 55). У двох листах до царів, які датуються *18 жовтня 1693 р.* та *9 лютого 1694 р.*, йдеться про спробу обміну групи кизикерменських турків, захоплених козацькою ватагою з міст під час перемир'я Січі з південними сусідами, на запорожців, яких турки полонили у відповідь (док. 88, 92). А у листі від *21 вересня 1694 р.* І. Мазепа нагадував полковнику Григорію Пашковському, котрий їхав до Москви, аби він не забув доповісти боярину Леву Наришкіну про передачу царям клопотання стосовно відпущення половини “язиків”, привезених Г. Пашковським до російської столиці, з метою визволення городових та охотницьких козаків. Цим же, узгоджено з полковником, повинен був зайнятися Роман Висоцький. Г. Пашковський також мав звертатися про сприяння в цій справі до Омеляна Українцева (док. 103).

Кілька листів стосуються, очевидно, однієї справи про обмін значної групи полонених з Росії й України, рішення якої через воєнні дії було перерване на кілька років. Отже, *2 жовтня 1694 р.* гетьман писав царям Івану та Петру Олексійовичам про приїзд до нього двох татарських товмачів, які привели з кримської неволі більше 20 полоне-

них росіян та 20 українців, “щоб за них голова за голову татар їм на розміну дати”. Перебуваючи в поході, І. Мазепа затримав товмачів з полоненими при собі, а при поверненні до Батурина мав намір відправити полонених до Севська, де їм слід було чекати царського указу щодо обміну їх на татар, які утримувалися в цьому місті (док. 105).

Наступні документи, в котрих ідеться про звільнення полонених татар і відпущення їх з одним з цих же товмачів – Алеєм, відносяться аж до 1699 р. та 1700 р. Всі ці листи адресувалися Петру І. Так, *23 жовтня 1699 р.* гетьман писав, що за царським указом севський воєвода Лука Долгорукий відпустив з Севська товмача Алея та чотирьох татар з тридцятьма трьома полоненими татарами. Вони приїхали до Батурина під вартою, але не закуті, бо їх відпустили в обмін на привезених ще до першого Азовського походу “руських” людей. Останні були звільнені, а татари залишалися в полоні через війну з турецьким султаном. І. Мазепа хотів отримати розпорядження стосовно відпущення товмача з полоненими, супроводу їх, а також стосовно клопотання татар, які говорили, що для рівноцінного обміну їм не вистачає п’ятьох осіб та тридцяти трьох коней, на яких вони приїхали з Криму до Севська (док. 168). *27 листопада 1699 р.* український правитель інформував, що відправив з Батурина товмачів, котрі були за царським указом відпущені з Севська, наказавши давати їм підводи до Переволочни. На чому вони будуть пересуватися далі він не знав, бо протягом минулих років 21 їхній кінь “невідомо куди дівся” (док. 170). А в документі від *7 квітня 1700 р.* знаходимо дані, що до Батурина приїжджав посланець від перекопського каймакана, який нагадував про недоданих товмачу Алею татар, а також про зниклих коней (док. 186).

Були й інші спроби обміну груп полонених. У *недатованому* посланні до Петра І гетьман доносив царю, чому товмач Алей хотів, аби йому передали 9 татар. Цей товмач говорив у Батурині, що раніше привіз з Криму і відпустив 9 козаків, яких І. Мазепа не знав і за яких не просив. І хоча за бажанням товмача гетьман розіслав до полковників запит про звільнених козаків, але вони не знайшлися, бо одні померли, другі знову потрапили в полон, а треті кудись пропали (док. 192). А згідно з листом до Ф. Головіна, написаним у *листопаді 1700 р.*, з Буджака до Батурина приїжджало два волоських товмачі з посланнями від Казигірея-султана і Єлагаси-аги про обмін невільників (док. 236).

Часом документи прямо вказують на випадки приїздів татар з полоненими росіянами та українцями на Лівобережжя ще до укладання домовленості про обмін (док. 96, 105). Зрозуміло, що це свідчило про впевненість посередників у вдалому завершенні справи. Маємо згадку

про розміри грошового викупу за полонених татар. У травні 1691 р. товмач А. Чалий привіз до Батурина список з 15 татар, які знаходилися у севській в'язниці. За кожного з них родичі обіцяли по 150 талерів. І. Мазепа клопотався, аби справа була реалізована, що мало сприяти звільненню “своїх” людей з “бусурманської” неволі. Прибутки від неї мали надійти до царської скарбниці (док. 1). Про значно більшу суму йшлося у випадку з князем Ю. Четвертинським, який розглядаємо далі. Очевидно, у більшості випадків відбувалися прямі обміни, а іноді з доплатою певної суми (док. 213).

Інокли гетьман долучався до справ про звільнення з полону осіб, за яких клопоталися люди, котрі належали, або були близькі до вищих верств українського суспільства. Так, у листі від 9 лютого 1694 р., адресованому царям, ідеться про сина колишнього полтавського полковника Костянтина Кублицького, який потрапив до татарського полону, був привезений до Азова і викуплений звідти донськими козаками. Тепер донці утримували його у себе, прагнучи отримати великий викуп. К. Кублицький, не маючи можливості сплатити викуп, звернувся до гетьмана з проханням, щоб той поклопотався перед царями про видачу з Севська ув'язненого азовського татарина Криворукого з метою обміну на свого сина. Цей татарин був взятий у полон полтавськими козаками, що було аргументом на користь позитивного вирішення питання. Наприкінці листа український правитель висловлював свою підтримку прохання колишнього полковника (док. 93).

Незбаром – 24 лютого 1694 р. – гетьман писав севському воєводі Петру Львову, що з Криму приїхав татарський товмач Юсуп і привіз з полону молоду особу – сина знатного полтавського козака Андрія Козиренка, на ім'я Євтюх. З проханням про чолобиття до царів щодо звільнення в обмін на Євтюха татарина, котрий перебував у Севську, зверталися до І. Мазепи полтавський полковник та інші знатні люди. Юсуп мав намір обміняти Євтюха на перекопського татарина Абдиремана. Пропускаючи Юсупа з Євтюхом до Севська, гетьман просив П. Львова писати до царів стосовно їхнього рішення про цей обмін. Цікаво, що за словами І. Мазепи, полтавці сподівалися, що питання з Абдиреманом буде позитивно вирішене, бо в севській в'язниці було багато татар, захоплених під час воєнних дій полтавськими козаками (док. 96).

Є дані ще про дві справи такого роду, які завершилися успішно. Так, у посланні від 9 березня 1700 р. до Ф. Головіна, зазначено, що за клопотанням І. Мазепи з неволі у Білгородчині було звільнено військового канцеляриста Саву Степанова, який за кілька років перед тим

був взятий у полон під Кизикерменем (док. 180). А 22 серпня 1700 р. український правитель сповіщав Петра I про приїзд 21 числа з Білгородчини товмача, який привіз трьох гетьманських дворян і слуг, взятих у полон під час воєнних дій під Кизикерменем, для обміну цих людей на полонених татар (док. 224).

Порівняно з іншими сюжетами, багато даних стосується історії звільнення з полону князя Юрія Четвертинського, – племінника митрополита Гедеона Четвертинського, а з 1690 р. – чоловіка дочки І. Самойловича Анастасії. У полон Ю. Четвертинського, за одними даними, взяли татари під час одного зі своїх походів з П. Іваненком і продали його султану Кази-Гірею. Після допиту Ю. Четвертинського в хана, Кази-Гірей став вимагати у князя великого викупу. Відмови призвели до знущань над Ю. Четвертинським з боку його власника, після чого князь був змушений погодитися дістати значну суму грошей та звільнити за себе 10 татар. Але, не маючи змоги знайти гроші, він продовжував перебувати в полоні, аж поки на його місце не приїхав брат¹.

Зовсім іншу версію того, як князь потрапив до полону, подав С. Величко. У його літописі розповідається, що це сталося 2 серпня 1697 р. під Кизикерменем, під час походу українських та російських військ на пониззя Дніпра, коли очолюваний князем загін був знищений білгородськими татарами². Про втрату загону, який складався з понад сотні кіннотників, саме цього дня йдеться в листі І. Мазепи за 27 серпня 1697 р. до Петра I. Утім про Ю. Четвертинського там не згадано (док. 134).

З пропонуванних у публікації листів можна довідатися про те, як протікав процес звільнення Ю. Четвертинського та про участь українського правителя у цій справі. З опублікованої раніше царської грамоти до гетьмана, датованої червнем 1698 р., відомо, що І. Мазепа доносив до Москви про виділення 1 тис. єфимків для викупу князя і про те, що все потрібне для викупу вже готово. Але “бусурмани” просили за полоненого ще й турка Абдулу з-під Кілії, взятого в полон під Очаковом, а потім привезеного до Москви писарем С. Палія, а також кречета, якого їм пообіцяв сам Ю. Четвертинський. Росіяни пообіцяли надіслати до гетьмана кречета, а стосовно турка відповіли, що таку людину до їхньої столиці не привозили. І. Мазепа мав запропонувати на обмін іншого турка чи татарина³.

---

¹ Детальніше про поневірання Ю. Четвертинського див.: Костомаров Н. Указ. соч. – С. 185–186.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 554–555.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 794–796.

Справа затягувалася. 18 серпня 1699 р. до І. Мазепи писав С. Палій, повідомляючи про приїзд з Буджака слуги Ю. Четвертинського з листом. Князь клопотався, аби фастівський полковник передав володарю булави його прохання про звільнення. Відправляючи слугу до гетьмана, С. Палій приєднувався до прохання князя¹. Але лише наступного року Ю. Четвертинському вдалося звільнитися.

9 березня 1700 р. І. Мазепа писав Ф. Головіну, що знову послав до Ю. Четвертинського в Білгородчину козака Переяславського полку Данила Яценка. Козак мав повідомити князю, що необхідна сума грошей на його викуп уже підготовлена, але, оскільки посилати її в Білгородчину було небезпечно, гетьман пропонував, аби Ю. Четвертинський домовився з татарами чи з караїмами, в яких перебував у неволі, щоб його провели якщо не до Фастова, то хоча би до Немирова чи Богуслава, де б і взяти гроші (док. 180). Цього ж місяця – *30 березня 1700 р.* – до Ф. Головіна було направлено нове послання. У ньому зазначалося, що, не очікуючи від гетьмана допомоги й викупу, Ю. Четвертинський звільнився іншим способом. Він звернувся до свого брата в Польщу, аби той замість нього пішов у полон. Брат так і зробив, а Ю. Четвертинський поїхав до С. Палія просити про звільнення мурзи, який знаходився у полковника в полоні, бо брат того мурзи говорив брату Ю. Четвертинського, що відпустить його лише в разі звільнення свого брата (док. 183).

7 квітня 1700 р. І. Мазепа написав Петру І про поїздку князя після звільнення з полону з Криму через Кизикермен, Чигирин, Білу Церкву до Фастова. 6 квітня Ю. Четвертинський прибув до Батурина. Він просив гетьмана дати 5 тис. талерів, що були приготовані для його викупу. Ці гроші Ю. Четвертинський мав передати С. Палію за мурзу з роду Ширінів, брат якого мав звільнити брата князя (док. 186). Через місяць – *8 травня 1700 р.* – Ф. Головіну повідомлялося, що Ю. Четвертинський взяв гроші і повіз до С. Палія (док. 196). Ще в одному посланні від *7 квітня 1700 р.*, адресованому Ф. Головіну, йшлося про те, що згідно з розповіддю Ю. Четвертинського в полон пішов його молодший брат, який жив при дворі польського короля. До Криму він приїхав з листом від короля (док. 187).

10 травня 1700 р. І. Мазепа нагадував Петру І, що Ю. Четвертинський спочатку був у полоні в Білгородській Орді, а на початку тієї весни був привезений до Криму. Рідний брат Катирчі мурзи, який утримувався у Фастові, купив Ю. Четвертинського у нуреддина і відпустив кня-

---

¹ Там же. – С. 828–829.

зя за порукою його брата. Ю. Четвертинський їздив до С. Палія і просив мурзу за половину викупу – 3 тис. талерів, але С. Палій відмовлявся. Коли ж наступного разу Ю. Четвертинський приїхав до полковника з листом від І. Мазепи, С. Палій згодився продати мурзу, й останній був привезений до Батурина. Далі Ю. Четвертинський мав зібрати ще 3 тис. талерів, щоб відвезти їх до Криму разом з Катирча мурзою. Оскільки це був знатний ширінський мурза, І. Мазепа просив царського указу про його звільнення і запитував, чи слід було зустрічатися і спілкуватися з мурзою (док. 198).

Ще раз про справу Ю. Четвертинського згадано у посланні від 3 липня 1700 р. до Ф. Головіна. У ньому зазначено, що С. Палій прислав до І. Мазепи свого товмача, котрий повернувся з Білгородчини. Товмач клопотався про певну суму, недодану йому Ю. Четвертинським (док. 210).

Сума, надана гетьманом для звільнення князя, була незвичайно високою. Про це свідчить той факт, що ще при вирішенні питання про спадок І. Мазепи на комісії, створеній за розпорядженням Карла XII у листопаді 1709 р., подаючи перелік видатків, здійснених гетьманом, про які вдалося пригадати, козацька старшина написала і про 3 тис. золотих за визволення князя Ю. Четвертинського¹.

Цікаво, що збереглися і свідчення брата князя – Януша, який згадував, що звертався до польського короля з проханням про допомогу у звільненні Ю. Четвертинського. Король писав у цій справі до своїх послів у Туреччину, але безрезультатно. Тоді Януш вирішив залишити свій дім, батька, а також посаду литовського підконюшого й відправитися в ув'язнення замість брата. Приїхавши до Криму, він застав його закутого в кайдани, які й прийняв на себе. Януш протягом року залишався в полоні, поки Ю. Четвертинський збирав гроші в Україні. Крім п'яти тисяч левів, за котрі сидів Януш, потрібно було ще дати С. Палію 5 тисяч талерів за Катершу мурзу, якого відпустили до ханства. Після звільнення Януш повернувся до Польщі, але на прохання Ю. Четвертинського потім переїхав до нього в Україну².

Складання віршів смоленським шляхтичем у татарському полоні. 12 травня 1691 р. І. Мазепа писав царям, що пересилає до приказу Малої Росії надіслані до нього із Запорозжя вірші смоленського шляхтича Никифора Поплонського, написані

---

¹ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи // Мазепа. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 131.

² Лазаревский А. Люди старой Малороссии // Исторический вестник. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 2. – С. 720–721.

у Перекопі. На Січ вони були переслані з “бусурманської землі” (док. 2). Цей шляхтич потрапив у полон під час другого Кримського походу 1689 р. Перебуваючи у татар, він зробив спробу сповістити гетьмана про намір противника напасти на Україну. Але про це дізнався кизикерменський писар Шабан і повідомив перекопському бею Шангірею. Н. Поплонський мало не поплатився життям за свій вчинок, але від ще одного смоленського шляхтича Шабан дізнався, що Н. Поплонський має хист до писемної творчості. Після цього бей змусив шляхтича написати хвалебні вірші, які прославляли Перекоп та оповідали про успіхи бея в боротьбі з ворогами, у тому числі і з царськими військами, що потерпіли невдачу під Перекопом, успішні напади татар на Русь, внесок Шангірея у зміцнення Перекопу.

Н. Поплонський не раз писав до І. Мазепи з проханням звільнити його з полону; про це просили родичі полоненого і смоленська шляхта. Гетьман зробив спробу визволити Н. Поплонського, давши відповідні доручення своєму посланцеві до Криму Пантелеймону Радичу. Врешті, за посередництвом запорожців, Н. Поплонського вдалося обміняти на полоненого татарина. Після приїзду до Батурина він був відправлений до Смоленська. Що ж до зазначених віршів, то вони були переслані Н. Поплонським до запорожців ще до звільнення. За розповідями шляхтича в січні 1692 р. у Москві, це було зроблено тому, що з них козаки могли довідатися про придатний час для нападу на татар та про укріплення Перекопа¹.

Вступ Війська Запорозького у протистояння зі Швецією

Завершення війни з Османською імперією дозволило Москві розпочати новий збройний конфлікт. У 1700 р. Російська держава в союзі з саксонським курфюрстом і польським королем Августом II та Данією розпочала війну проти Швеції, прагнучи заволодіти виходом до Балтійського моря. Спочатку в лютому у війну на території Ліфляндії вступив курфюрст, розпочавши облогу Риги, а в березні воєнні дії проти союзника Швеції герцогства Гольштейн-Готторпу розпочала Данія. Та вже у серпні остання була змушена погодитися на підписання Травентальського миру, після чого й Август II відійшов від Риги².

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 318–319; Оглоблин О. Вірші смоленського шляхтича Н. Поплонського р. 1691 на честь перекопського бея // Студії з Криму. – Київ, 1930. – Вип. I–IX. – С. 32–38.

² Возгрин В. Е. Россия и европейские страны в годы Северной войны (история дипломатических отношений в 1697–1710 гг.). – Ленинград, 1986. – С. 82–86; Gierowski J. A. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). – Kraków, 2001. – S. 243–244.

Росія ж розпочала війну лише 9 серпня – наступного дня після отримання звістки про укладення миру з турками¹.

На Північ попрямували й українські полки. Фактичний матеріал епістолярій дає змогу дізнатися, як вирішувалися питання відправки козаків, а саме складу військ, їх кількості, маршруту походу, черговості виступів окремих частин українських збройних сил, безперешкодного переходу їх до Ліфляндії територією Литви, продовольчого і фінансового забезпечення, можливого з'єднання з силами С. Палія. Гетьман писав про чисельність охотницьких частин та давав їм цікаву якісну характеристику, порівнював охотників з городовими козаками, називав полки, що відправлялися на війну. Серед цих послань знаходимо нові дані, які говорять про схильність гетьмана до збройного конфлікту з Річчю Посполитою вже у 1700 р., до чого він, можливо, підштовхував і Росію.

У своєму бажанні вести самостійну торгівлю по “західному” морю Петро I, за словами авторитетного російського історика Є. Анісімова, “явно випереджав реальні можливості й потреби своєї країни”. А вже шведи протягом всього XVII ст. не перешкоджали російській зовнішній торгівлі через захоплену ними територію Східної Прибалтики. До того ж, західний напрямок ніколи не був головним для цієї торгівлі, орієнтованої на Архангельськ. Існуючий стан речей повністю задовольняв її потреби. Однак цар узяв за приклад Голландію та Англію, маючи на меті отримання значних прибутків².

Уперше Велика Північна війна у пропонованих матеріалах згадується *30 березня 1700 р.* у листі до Ф. Головіна, в якому гетьман повідомляв про пересилку до боярина двох листів від стародубського полковника з новинами з-під Риги (док. 183).

Задовго до початку війни Росією – постало питання про відправлення українських козаків до театру воєнних дій з метою підтримки Августа II. 20 квітня у листі до І. Мазепи Ф. Головін писав про наказ царя негайно з'єднати козаків С. Палія з силами гетьманського регіменту і відіслати з наказним командиром до Риги. Загальна чисельність козацьких сил мала сягати 3 тис. осіб. Ф. Головін зазначав, що Август II уже неодноразово звертався до Петра I з проханням про надання йому хоча би невеликої допомоги військами, під виглядом

---

¹ Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 4. – С. 446–447.

² Анисимов Е. Петр Великий // Царь Петр и король Карл: два правителя и их народы. – Москва, 1999. – С. 17.

найму. На думку російського історика В. Королюка, у даному випадку йшлося не стільки про реальну воєнну допомогу, як про міжнародну демонстрацію підтримки Росією Августа II¹.

Наступного місяця – у травні 1700 р. – український правитель висловлював готовність відправити, згідно з царським указом, куди потрібно три охотницькі піхотні полки з Правобережжя. Він писав, що в той час під його регіментом було чотири сердюцьких полки, з яких один був на Тавані, а три перебували в Чигирині. Однак зазначав, що ці полки дуже потрібні у випадку війни з турками, окреслюючи коло найважливіших функцій, виконання яких було притаманне сердюцьким частинам під час воєнних походів: вони завжди знаходилися при військовій артилерії, допомагали її транспортувати, а також охороняли. Піхотинці відважно поводити себе в боях – у наступі та у шанцях. До того ж, за словами гетьмана, це були “вірні та надійні” люди. І саме тому колишні правителі утримували їх для придушення внутрішніх заворушень. Прикметно, що І. Мазепа одразу ж клопотався про забезпечення цих частин. У випадку відправлення сердюцьких полків на царську службу він радив неназваному адресату одразу виплатити людям по 3 рублі, потім дати ще окрему платню за місцем служби, зобов’язувався сам надати їм хлібні запаси на місяць на час переходу. Гетьман зазначав, що, крім сердюцьких полків, він міг би відпустити й компанійців, якби не було війни з турками. І. Мазепа також пропонував наймати українських козаків на війну, пригадавши, як за Яна III Собеського із Запорозжя і міст багато козаків ходило до короля на службу, як під Відень, так і на інші воєнні кампанії.

Відповідаючи на прохання дати пораду стосовно Ліфляндської війни, гетьман зауважив, що не знає “фундаменту” цієї війни: чи польський король її почав у погодженні з російською стороною, чи ні. При цьому ж І. Мазепа нагадав про попередню зустріч з неназваним адресатом у Москві, коли говорив, що такого придатного часу для “повернення свого” потрібно довго чекати, що підтверджував і тепер (док. 200). Про те, що лівобережний правитель спонукав Москву до цієї війни, відомо і з докладних статей Ф. Головіна царю від 25 лютого 1700 р. У них боярин зазначав, що перед від’їздом 24 лютого з російської столиці гетьман говорив про поляків, а також, що він “нас нудить на шведа”, проте радив зачекати, як вирішиться справа з турками².

---

¹ Корольок В. Д. Речь Посполитая и начало Северной войны // Ученые записки Института славяноведения. – Москва, 1952. – Т. 5. – С. 277.

² Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 451; Письма и бумаги императора Петра Великого. – С. 340–341.

Очевидно, що саме у зв'язку з Великою Північною війною І. Мазепа, на вимогу боярина, переслав йому опис шляху від Стародуба до Риги, про що ми дізнаємося з гетьманського листа від *11 червня 1700 р.* до Ф. Головіна. За словами лівобережного правителя, він довідався про цей шлях від знаючих і надійних людей. У цьому ж посланні йдеться про те, що за повідомленням боярина І. Мазепа готував військо свого регіменту до відправлення у Ліфляндію. Однак гетьман зазначив, що боярин не написав, які війська мають бути туди послані, – сердюки з компанійцями чи виборні козаки з городових полків. При цьому він назвав чисельність людей в охотницьких частинах, що можуть бути відправлені, – понад 3 тис. осіб. І. Мазепа також висловив думку, що у випадку звернення С. Палія до нього із запитанням про відправлення своїх полчан у Ліфляндію можна порадити полковнику об'єднати правобережних козаків з людьми гетьманського регіменту (док. 204). За свідченням Самійла Величка, опис сухопутного та водного трактів з Стародуба й Чернігова до Кролевця Пруського (Кенігсберга) та Риги був складений за гетьманським наказом у Генеральній військовій канцелярії в лютому 1700 р. за розповідями стародубських та чернігівських купців¹.

Того ж *11 червня 1700 р.* гетьман відправив до Ф. Головіна ще одного листа. У ньому він клопотався щодо царського указу про те, яке військо, охотницьке чи городове, має бути спрямоване до Ліфляндії, а також про його чисельність, про те, хто має його очолити – він сам, чи хтось інший. При цьому І. Мазепа зазначив, що всі охотницькі полки забезпечені одягом і з ними не соромно показатися за кордоном. Натомість городове військо не все мало пристойне вбрання, а в більшості було одягнуте у сермяги (док. 205). Така різниця пояснювалася тим, що охотницькі полки отримували готовий одяг, матеріал для пошиття або гроші на його придбання. Найголовніше – цьому питанню приділялася увага центральної влади. Натомість городові козаки мали самі дбати про своє вбрання².

3 липня 1700 р. у посланні до Ф. Головіна І. Мазепа повторно запитував про шлях, яким українські війська мали йти в Ліфляндію, та висловив занепокоєння з приводу недобророзумності Сапігів, які могли через збитки від переходів військ розпочати війну. Гетьман також інформував, що наказав військам, які готувалися у Ліфляндію, взяти

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 600–602.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 480–482; Заруба В. Вказ. праця. – С. 101, 104, 122–126; Сокирко О. Вказ. праця. – С. 202–223.

хлібні запаси на 3 місяці, а до С. Палія таємно відправив посланця стосовно з'єднання сил і спільного походу. При цьому український керманіч зазначив, що існують труднощі у забезпеченні людей полковника, які й на тиждень не беруть з собою припасів, бо не мають де взяти. Тут же лівобережний правитель доповідав боярину, що від торгових людей, які приїжджали з Литви, було принесено новини про відступ саксонських військ під тиском шведів з-під Риги (док. 210).

Наступного дня – 4 липня 1700 р. – І. Мазепа знову писав до Ф. Головіна у справі відправлення військ у Ліфляндію. Доповідаючи про їх готовність, він зазначав, що оскільки ці сили мали йти як королівські найманці, при них не було нікого з полковників і старшини, а лише наказні командири, утім такі, які добре знали воєнну справу. Надалі гетьман просив визначити точний термін виступу і зауважував, що оскільки українці мали йти через територію Литви, а Річ Посполита не підтримувала війни, то існувала небезпека збройного виступу литовської шляхти проти цього війська, яке неминуче буде чинити на своєму шляху збитки. У зв'язку з цим І. Мазепа клопотався, аби при українцях був королівський супроводжуючий, або вони мали “пашпорт”, щоб усі знали про те, що ці війська найняті на службу королю, і не чинили перешкод на їхньому шляху. Водночас гетьман застерігав, що потрібно пильно спостерігати за Річчю Посполитою, яка має ворожі настрої, ознаки чого можна бачити не тільки всередині цієї країни, а і в Царгороді. Що ж до С. Палія, якого закликали на королівську службу у Ліфляндію, то він ще не повідомив про те, чи відправить туди своїх людей, а якщо відправить, то в якій кількості. Щоб з'ясувати це питання, І. Мазепа відіслав до полковника свою людину. Він пропонував з'єднати сили, які мали йти в Ліфляндію (док. 211).

У листі від 22 липня 1700 р. І. Мазепа доносив Ф. Головіну, що українці готові до походу, а він наказав людям чекати указу у своїх помешканнях, аби не витратити даремно припасів. На запит боярина про розмір платні козакам, які йтимуть у похід, гетьман відповідав, що достатньо дати на рядового по 2 рублі, а старшині дещо більше. Платню рекомендував роздавати вже за кордоном, бо коли видати її в Україні, то, по-перше, мало з'явитися більше вказаного числа козаків, до яких додалися б і селяни. І навіть ті, кому б платня не дісталася, стали би “волочитися” за військом, сподіваючись на майбутні заробітки. По-друге, знайшлося б багато й таких козаків, які, взявши платню, ухилилися би від походу, ховаючись по своїх домівках, або деінде. На запит Ф. Головіна, чи є такий шлях до Ліфляндії, щоб козаки якнайменше

йшли литовськими землями, І. Мазепа аргументовано відповів, що немає. Що ж до з'єднання військ з С. Палієм, то в реалізації цієї справи виникли сумніви через можливе загострення взаємин полковника з поляками. Висловив гетьман свою думку і щодо причин затягування з укладенням миру з Портою, яка відрізнялася від того, що припускав боярин (док. 217).

27 липня Ф. Головін направив І. Мазепі розпорядження, виходячи з результатів російсько-саксонських переговорів, щодо відміни рішення про спрямування українських військ у Ліфляндію. На цей час Росія вже могла сама надати допомогу королю. Але за кілька днів, під впливом Августа II, це розпорядження було змінено. Гетьману доручалося негайно організувати відправлення військ через Смоленськ у Ліфляндію. Про це боярин писав українському правителю 2 серпня¹.

Реакція І. Мазепи відома з його листа від 20 серпня 1700 р. Гетьман доносив Ф. Головіну, що розпущене за царським указом військо його регіменту, яке було призначене для походу під Ригу, тепер знову спішно збиралося. Частина його вже пішла до Стародуба й далі, а інша поспішала за нею. У похід було відправлено “дванадцятотисячне” військо. На розпорядження про похід найбільш придатним шляхом гетьман зазначав, що такий маршрут проходив через Литву, де затримка могла виникнути лише через конфлікти з місцевою шляхтою. Коментуючи царський указ про своє місцезнаходження, І. Мазепа зазначив, що йому краще служити при цареві, бо при гетьмані військо буде краще нести службу, однак залишав це питання на монарший розсуд.

Зауважимо, що наступні документи, які представлені у книзі, свідчать, що спочатку в похід вирушило тринадцятотисячне військо на чолі з полтавським полковником, і лише потім виступив родич гетьмана полковник Іван Обидовський. Про таку послідовність писав раніше історик Д. Бантиш-Каменський².

У цьому ж листі оповідається про те, що І. Мазепі повідомили з Переволочни про зустріч мешканців міста на Правобережжі, де вони займалися полюванням, з групою поляків, які пробиралися на Запорозжя. Поляки звернулися до українців з проханням дати їм м'яса і розповіли, що були відправлені в певних справах польськими гетьманами на Січ. Бажаючи докладніше дізнатися про мету прибуття посланців, український правитель таємно відправив на Січ своїх людей, а до кошового отамана та усього Низового Війська збирався писати листа з

---

¹ Корольок В. Д. Речь Посполитая и начало Северной войны. – С. 278.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 355.

проханнями повідомити про мету приїзду поляків та прислати привезені ними листи (док. 222).

22 серпня 1700 р. у листі до невказаного адресата І. Мазепа ставив питання про те, кому він мав писати у державних справах, якщо залишиться в Україні через потребу пильнувати за сусідами-поляками – “неістинними приятелями”, які наближалися до Києва. Також гетьман інформував про чисельність і склад відправлених у Лівонію сил. Тритисячне українське військо на чолі з полтавським полковником вирушило шляхом через Смоленськ під Ригу. До його складу увійшло 400 козаків Полтавського полку, 1600 – Ніжинського полку, 500 – Прилуцького полку і 500 – Стародубського полку. Відрядженими частинами полків, крім Полтавського, командували наказні полковники. Незабаром у Лівонію мала вирушити і друга частина війська. Насамкінець І. Мазепа клопотався про царський указ з приводу свого місцезнаходження. Він міг або залишатися в Україні, або виступити в похід (док. 223).

Відомим є ще одне послання гетьмана, уже до царя, в якому він доповідав про відправлення військ на північний театр воєнних дій. 28 серпня 1700 р. І. Мазепа писав Петру І, що отримав грамоту від 20 серпня з наказом, аби, згідно з попередніми розпорядженнями, українські війська були послані частково до Лівонії – на царську службу, а частково – під Ригу на допомогу королю. Гетьман зазначав, що перша частина вирушила до Лівонії 23 серпня без гармат та іншого спорядження, оскільки було наказано поспішати. А після отримання указу про другу частину війська він негайно розіслав по полках універсали. На той час вона була вже зібрана, оскільки перебувала наготові до походу. І. Мазепа розпорядився, аби військо йшло лише до кордону, бо треба було уточнити місце прибуття. Протиріччя виникло через те, що раніше Ф. Головін передавав царський указ про похід до Лівонії для з’єднання з царськими військами, а в останній грамоті говорилося про похід до Новгороду, куди потрібно було йти іншим шляхом¹.

Ще до надходження гетьманського листа в іншій царській грамоті від 27 серпня містилося розпорядження направити українців до Новгороду². І вже 7 вересня 1700 р. у листі до Петра І І. Мазепа доносив, що друга частина українського війська на чолі з ніжинським полковником І. Обидовським, призначеним наказним гетьманом, вирушила до цього

---

¹ Гуляй А., Мищик Ю. Незнані документи гетьмана Івана Мазепа // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2003. – № 1. – С. 63–64.

² Там само. – С. 64.

міста, отримавши наказ поспішати до визначеного терміну. Водночас гетьман нагадував про природні перешкоди, які могли затримати українців (док. 226). Того ж 7 вересня 1700 р. І. Мазепа звертався до Ф. Головіна з проханням про заступництво за свого племінника І. Обидовського, особливо в разі можливої затримки очолюваного ним війська через великі відстані та природні перешкоди (док. 227).

За різними даними, тоді в похід виступило 11,5–13,5 тис. осіб. Так, російський історик М. Устрялов опублікував регест гетьманського листа до Ф. Головіна, датованого вереснем, в якому зазначено, що було відправлено з ніжинським полковником 3 тис. осіб, з чернігівським – 4 тис., з київським – 1 тис., з полтавським – 2 тис., а також 1 тис. козаків Миргородського та 500 Прилуцького полків¹. А за даними Д. Бантиш-Каменського, І. Обидовський очолював військо, до якого входило по 4 тис. козаків Ніжинського і Чернігівського полків, по 1 тис. Київського, Стародубського та Миргородського полків, 500 козаків Прилуцького полку та 4 охотницьких полки чисельністю в 2 тис. осіб².

Ще два листа гетьмана до російського боярина стосуються битви між російським та шведським військами під Нарвою, яка відбулася 19 листопада. Тоді російські сили, які налічували, за різними даними, 32–39 тис. осіб і 145 гармат, зазнали нищівної поразки від шведського війська чисельністю 10,5 тис. осіб з 37 гарматами³. Є дані, що українські козаки, які були відправлені з полтавським полковником, а також слобідські козаки разом з російськими військами брали участь в облозі Нарви, а також у боях зі шведами до основної битви і при відступі від цього міста⁴.

У посланні від 14 грудня 1700 р. до Ф. Головіна український правитель зазначав, що отримав повідомлення від боярина про поразку монарших військ під Ругодевим (Нарвою) і висловлював свій жаль та сподівання на успішне завершення війни. Відповідаючи на царський

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Санкт-Петербург, 1863. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 156.

² Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 564.

³ Палли Х. Э. Между двумя боями за Нарву. Эстония в первые годы Северной войны 1701–1704. – Таллин, 1966. – С. 113–116; Тарле Е. В. Северная война и шведское нашествие на Россию. – Москва, 1958. – С. 50; Ростунов И. И., Авдеев В. А., Осипова М. Н., Соколов Ю. Ф. История Северной войны. 1700–1721. – Москва, 1987. – С. 46, 49; Карлсон О. Карл XII. – Трелеборг, 2002. – С. 22, 24; Englund P. Połtawa. – Gdańsk, 2003. – S. 27; Беспалов А. Сподвижники Карла XII. – Москва, 2003. – С. 79.

⁴ Літопис Самовидця. – С. 163; Желябужский И. А. Указ. соч. – С. 326; Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до XX століття. – Київ, 1998. – С. 279; Григорьев Б. Карл XII, или пять пуль для короля. – Москва, 2006. – С. 90.

указ про утримання війська в готовності, І. Мазепа зауважив, що, як раніше, так і тепер, розпоряджався щодо цього. Далі чекав указу про час виступу і кінцеву мету походу.

На розсуд царя гетьман подавав міркування про свої дії у разі можливого конфлікту з Річчю Посполитою. Знаючи про ворожі настрої у верхівці цієї країни стосовно короля та припускаючи реалізацію її намірів, І. Мазепа відмітив, що лише тим, що він стане на кордоні з військами поляків не залякаєш, а тільки розпочавши воєнні дії. Однак висловлював сумнів, чи варто починати війну, не знаючи чи втримається на престолі тодішній король, про що писав до Ф. Головіна й раніше. У випадку війни з Річчю Посполитою гетьман був схильний наступати на Литву, насамперед на володіння Сапігів, які були найближчими до кордону, та заволодіти Гомелем. А з боку Києва міг би діяти С. Палій, якому І. Мазепа був готовий надати потрібну допомогу військами. Наприкінці гетьман просив негайного царського указу, щоб він мав час на підготовку до реалізації свого плану.

Не забув український керманіч знову потурбуватися про свого племінника. У листі до боярина він зазначив, що писав до І. Обидовського, аби той старанно ніс службу, особливо турбуючись про те, щоб люди, які знаходилися під його командуванням, не покидали війська (док. 237).

За два тижні – *31 грудня 1700 р.* – лівобережний правитель відповідав на послання Ф. Головіна, в якому було зазначено, щоб він не йняв віри зайвим словам про поразку, а для отримання правдивих відомостей прислав розумну та надійну людину до Москви. І. Мазепа писав про недостовірність і перебільшення у новинах під час війн і епідемій та про непостійність фортуни у військових справах, де вона міняється миттєво. І для підкріплення цих слів навів два історичні приклади, які стосувалися війни Польщі зі Швецією та Туреччини з Австрією. У цьому ж листі гетьман знову наголосив, що виконав царський наказ, згідно з яким потрібно було писати І. Обидовському, аби він добре ніс службу і слідкував за тим, щоб козаки таємно не тікали додому (док. 239).

Що ж до військ, очолюваних І. Обидовським, то вони знаходилися на шляху з Пскова до Нарви, коли отримали звістку про поразку росіян. Далі, 28 листопада, цар наказав розмістити сили наказного гетьмана у Пскові, Гдові та Печерському монастирі з метою прикриття відступу й зосередження своїх військ, здійснення нападів на противника й розвідувальної діяльності. 4 грудня командиром псковських військ було призначено Б. Шереметєва, а 5 грудня Петро I видав указ, згідно

з яким командир російських та українських військ у районі Пскова Б. Шереметев повинен був використовувати кінноту для охоронної служби на прикордонні й нанесення шкоди шведам у віддалених місцях. І вже до кінця року українські козаки проявили себе у ряді воєнних операцій¹. Також відомо і про самовільне залишення багатьма українцями служби. 30 грудня 1700 р. Б. Шереметев звертався до царя з посланням, у якому зазначав, що багато “черкас” утекло і продовжує утікати на Україну².

Звернемо увагу і на важливий політичний момент. За спостереженням вітчизняного історика О. Сокирка, уперше наказний гетьман, яким на той час був І. Обидовський, підпорядковувався не царю, а нижчому російському воєначальнику³.

Військо Запорозьке та Польсько-Литовська держава

Стосунки гетьмана з правобережним полковником С. Палієм, який був однією з найвпливовіших політичних фігур правобережного козацтва, відомою як на українських теренах, так і поза їхніми межами, займають поважне місце у пропонованих до уваги документах. Перебуваючи на рубежах Української держави, очолюваної І. Мазепою, С. Палій, як представник тієї частини суспільства, яка не бажала повного підпорядкування Польщі, постійно шукав підтримки на лівому боці Дніпра – у Батурині, а відтак і у країні, під зверхністю якої знаходилося Військо Запорозьке, – у Росії. Пошук підтримки був зумовлений порівняно незначними силами, якими міг розпоряджатися полковник. Зрозуміло, що в існуванні прихильників, які мали певний військовий потенціал, на території сусідньої держави були зацікавлені як український гетьман, так і російські царі. Для І. Мазепи С. Палій був провідником козаків, котрих можна було б використати при зміні полі-

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 11–12; Письма и бумаги императора Петра Великого. – С. 415–417; Балашова Ю. П. Из истории Великой Северной войны (начало Малой войны – зима 1700–1701 года) // Ученые записки Московского областного педагогического института им. Н. К. Крупской. – Москва, 1958. – Т. LXXIV. Труды кафедры истории СССР. – Вып. 5. – С. 186–189, 199–200, 202–204, 219; Палли Х. Э. Указ. соч. – С. 123; Літопис Самовидця. – С. 164; Борисенко В. Й. Курс української історії... – С. 279; Мельник Л. До історії участі українського козацтва у військових діях у Прибалтиці в роки Північної війни (1700–1702 рр.) // Науковий збірник на пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа. – Київ, 1999. – С. 104–110; Сокирко О. Вказ. праця. – С. 249–251; Таирова-Яковлева Т. Мазепа. – Москва, 2007. – С. 145.

² Северная война 1700–1721 гг. Сборник документов в двух томах. – Москва, 2009. – Т. 1 (1700–1709 гг.). – С. 84.

³ Сокирко О. Вказ. праця. – С. 101.

тичного розкладу в російсько-польських стосунках, насамперед за нової спроби вирішення Москвою і Варшавою питання про владу над усією Україною. При всіх можливих змінах для гетьмана було важливим зберегти і, по можливості, збільшити рівень своєї влади над Військом Запорозьким, а також поширити її, принаймні, на Правобережжя. При цьому слід зазначити, що до перших симптомів реформування політичних структур Української держави, зніщених російським керівництвом, перспективи польської зверхності не були привабливими для І. Мазепи.

Матеріали листів торкаються двох найважливіших проблем, навколо яких і зосереджувалися стосунки гетьмана і полковника. Перша з них стосувалася існування політичного утворення на території Правобережної України, зайнятої українськими козаками, і формально підпорядкованого Речі Посполитій, одним з центрів якого був Фастів; а друга – контактів С. Палія та І. Мазепи навколо військової взаємодії у боротьбі з південними сусідами. Зокрема, у них міститься чимало фактів про передачу фастівським полковником до Батурина інформації про стан справ у Кримському ханстві та у Речі Посполитій, відправку ним до гетьмана полонених татар, постійне спостереження І. Мазепи за справами на Правобережжі та політичними настроями у Фастові, матеріальну підтримку С. Палія Батурином та пересилку до полковника царського жалування за посередництва гетьмана, передачу українським правителем С. Палію полкового прапора і сотенних значків. У листах знаходимо важливі дані про спільні воєнні дії лівобережних і правобережних козаків проти ханства, конфлікти сил полковника і польських військ, а також мирні взаємини між сторонами. З пропонуваного до уваги джерел маємо змогу також довідатися про політичні мотиви реакції І. Мазепи на прохання С. Палія щодо воєнної підтримки, чи переходу під царську владу, а також про вжиті ним застережні заходи у зв'язку з можливою агресією польських сил проти Війська Запорозького. Розглянуті документи в сукупності з уже введеним до наукового обігу фактажем утворюють у думці, що гетьман вважав за можливе вирішення проблеми влади над Правобережжям і з допомогою військової сили, підштовхуючи до цього московське керівництво. Для С. Палія ж підтримка Батурина була конче необхідна як для збереження свого полку на території Правобережжя чи на землях, підвладних гетьману, так і для отримання матеріальної допомоги. Така допомога була потрібна для забезпечення своїх людей, що впливало на боєздатність полку, бо гарантувало утримання певної кількості козаків. Не виключено, що С. Палій спільно з І. Мазепою обмірковував

і намагався втілити в життя план прилучення до гетьманського регіменту правобережних земель.

Розглядаючи політику І. Мазепи щодо Правобережжя, можна виділити, як окремий напрямок, його заходи відносно правобережного Подніпров'я – земель, вирішення долі яких відкладалося на майбутнє, згідно з російсько-польською угодою 1686 р. Вважаємо, що як для української, так і для польської сторін поширення своєї влади на правобережне Подніпров'я вбачалося як дуже успішний превентивний крок на шляху до опанування всієї України. Володар булави активно намагався змінити ситуацію на свою користь. У листах знаходимо дані, які свідчать про його намагання відстояти свої права, як гетьмана Війська Запорозького, на володіння цими землями за рахунок проведення на них традиційної економічної діяльності. І. Мазепа намагався також різними способами протидіяти колонізаційним заходам поляків на Подніпров'ї. У 1692 р. він пропонував росіянам укріпитися в цьому краї, створивши там два укріплених осередки. З посиленням польської колонізації зростала й негативна реакція Батурина. У 1699–1700 рр. український правитель закликав Москву до активної протидії колонізації не тільки мовою дипломатії, до чого долучався й сам, а також і з використанням збройних сил. Врешті, як свідчать надруковані епістолярії, гетьман таки не допустив колонізації польською стороною Чигирин, відправивши туди охотницькі частини.

До контексту взаємин Війська Запорозького з Польсько-Литовською державою можна віднести й нові дані про контакти гетьмана з різними особами цієї держави, які виходили на зв'язок з ним з пропозиціями співпраці проти польської влади, чи з клопотаннями про переїзд на Лівобережжя. Ми окремо підібрали також дані з документів, які стосуються збору гетьманом різної інформації про Річ Посполиту і не увійшли до параграфів з іншою тематикою. Цікавими для читача будуть також нові факти, які стосуються участі І. Мазепи у долі сім'ї померлого правобережного гетьмана Андрія Могили.

Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні. Перші з пропонованих документів на цю тему стосуються питань військової співпраці Фастова й Батурина, які, однак, були щільно вплетені в політичні стосунки з Росією та Польщею. Відомо, що у червні 1691 р. С. Палій повідомляв у Батурин про свій намір здійснити похід проти татар, а І. Мазепа продовжував пильно спостерігати за політичною ситуацією на Правобережжі. Цього місяця він посилав до Фастова козака Романа Проценка, який мав збирати інформацію

про зносини полковника з Польщею¹. У посланні від 11 липня 1691 р., адресованому царям, гетьман інформував, що С. Палій прислав до нього листа з повідомленням про те, що кримські та білгородські татари на чолі з ханом пішли проти німецьких військ. Полковник висловлював бажання, скориставшись ситуацією, разом з людьми гетьмана напасти на татарські оселі (док. 9). Ще одне послання до російських монархів, де піднімалося це питання, датується 19 липня 1691 р. У ньому зазначено, що С. Палій через свого посланця просив допомоги гетьманських військ для походу на “бусурман”. Знову вказувалося на сприятливу обставину – хан з ордами вирушив воювати в угорську землю. Згадуючи царське розпорядження про надання полковникові 800 талерів та допомоги людьми, якщо він піде на війну проти “бусурманів”, І. Мазепа писав, що готовий відправити до С. Палія по 1 тис. козаків з Миргородського та Переяславського полків на чолі з їхніми полковниками та 1 тис. компанійців. Також у листі повідомлялося, що гетьманський посланець до волоського правителя Олихвер (Алфер), повернувшись з Ясс, розповів про незгоди між немирівським комендантом та С. Палієм. Це давало володарю булави підстави сподіватися на те, що ніякого обману стосовно козаків його регіменту полковник не задумував (док. 14). У липні ж гетьман повідомляв до російської столиці, що С. Палій остерігається поляків. До цього часу відноситься й заява полковника про те, що Москва хоче купити у поляків українські землі по р. Случ, у разі ж незгоди поляків, розпочнеться війна і козаки візьмуть Немирів².

Зваживши на всі обставини, І. Мазепа підтримав ініціативу С. Палія. Допомога з Лівобережжя вирушила в серпні, а в другій половині жовтня відбувся похід на Білгородчину об'єднаних сил під загальним керівництвом правобережного полковника, під час якого було здобуто перемогу над татарами у бою в урочищі Перериті біля р. Прут³.

31 грудня 1691 р. український правитель писав Івану та Петру Олексійовичам про пересилку до них листа С. Палія з інформацією про готовність до війни двох султанів (док. 21). До початку 1692 р. відносяться ще три листи з відомостями про інформацію, яку полковник передавав до Батурина. 8 січня 1692 р. І. Мазепа писав царям про отримання листа від С. Палія з новинами, разом з якими полковник

---

¹ Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 23; Його ж. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – Київ, 1963. – С. 76.

² Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 76, 79–80.

³ Його ж. Походи українських козаків... – С. 23–24.

надіслав листи, написані до нього королем і коронним гетьманом. Усі ці документи лівобережний правитель переслав до Москви (док. 24). У посланні І. Мазепи від *10 січня 1692 р.* до царів ідеться про пересилку гетьманом до Росії ще одного листа від С. Палія, отриманого цього ж дня, та двох послань від немирівського коменданта, одного до фастівського полковника (польською мовою) з проханням відпустити свояка коменданта, а другого до білоцерківського коменданта (французькою мовою) про погром турецьких запасів, призначених для Кам'янка-Подільського (док. 25). У нагоді керівництву Лівобережжя стала й інформація від С. Палія про воєнні заходи Кримського ханства. У листі до російських монархів від *17 січня 1692 р.* зауважено, що отримані новини з Немирова про вихід з Білгородчини орди й переправу через Дністер узгоджуються з відомостями, які раніше повідомив полковник (док. 27).

Проведення С. Палієм власної політичної лінії змусило Варшаву порушити питання про визначеність полковника щодо свого підпорядкування Польщі або ж Росії, з чим до Фастова у червні 1692 р. приїжджав представник Яна III Собеського¹. Для полковника все ж було більш вигідним попереднє становище, і він продовжив свою тактику лавірування між королем і царями², забезпечуючи існування очолюваного ним козацтва та шукаючи можливості возз'єднання з Лівобережжям.

У листопаді ситуація на Правобережжі загострилася, проти С. Палія збиралися значні польські сили, а гетьман отримав розпорядження Москви в разі крайньої необхідності дозволити йому, покинувши свій полк, перейти на переяславську сторону. Наступного місяця противник розпочав наступ. С. Палій оборонявся, відмовившись залишити своїх людей, просив розташувати частину лівобережних козаків неподалік Києва – у Білогородці чи Княжичах, щоб продемонструвати можливість їхньої підтримки, просив дозволу перейти на російську сторону з усім полком (про це ж клопотався перед Москвою і І. Мазепа, застерігаючи, що полковник у критичній ситуації може опинитися під татарською зверхністю), просив грошей і боєприпасів. Листом від 23 грудня С. Палій звертався до гетьмана за дозволом при-

---

¹ Андрусак М. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – С. 15–16; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII-XVIII w. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963. – S. 86; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – Київ–Нью-Йорк, 2003. – С. 289, 322.

² Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 322–323.

бути зі своїми людьми до Трипілья чи Василькова. Відомо, що в цих обставинах І. Мазепа радив росіянам піти на переговори з Польщею стосовно прийняття під царську руку С. Палія з Фастовом, а також територією, заселеною майже 3 тис. хат¹. Припускаємо, що як полковник, так і гетьман бажали схилити Москву до відкритого протистояння з Річчю Посполитою.

Наступний вельми інформативний та цікавий лист, що датується 28 грудня 1692 р., був написаний уже після припинення воєнних дій між правобережними козаками та польськими силами. У ньому І. Мазепа нагадував царям, що С. Палій дурався польської влади і схилявся до Москви. Дізнавшись, що Любомирський у Полонному наймав людей на службу, даючи гроші та обіцяючи сукно з наміром переманити до себе його полчан, С. Палій звертався до гетьмана з проханням додати до 1 тис. єфимків царського жалування ще таку ж суму, аби він міг втримати при собі козаків. У таких обставинах І. Мазепа ж вирішив надіслати йому 500 єфимків з українського скарбу, а також полковий прапор і 4 сотенних значка, про які фастівський керманіч клопотався раніше. Прапор та значки із зображеними на них хрестами, але без написів, були виготовлені в Батурині з тафти. Посланець гетьмана Р. Проценко з грошима, прапором і значками був відправлений до Києва, куди за усіма цими дарунками, за повідомленням посланця, мав приїхати С. Палій чи хтось з його довірених осіб, аби про те, що передавалося, не стало відомо в польській стороні. Полковник повинен був розголосити у Фастові між своїми людьми, що прапор і значки виготовлено за його власним бажанням і за його гроші в Києві.

Повернувшись, посланець розповів, що, згідно з наказом, передав усе таємно й сказав С. Палію, щоб він про це нікому не говорив, аби новина про передане не тільки до поляків не дійшла, а й у Війську Запорозькому ніхто б про це не дізнався. Однак полковник, зрадивши, “хмільним напоєм зігрів собі голову”, і, як проста людина, одразу ж почав вихвалитися присланими речами. З прапором і значками він поїхав у Верхнє місто, де спочатку був у воевод, а потім у митрополита, котрий освятив клейноди. Зауважуючи, що тепер про дарунки можуть дізнатися за кордоном, І. Мазепа зазначив, що про передане він нічого С. Палію не писав, тому ніхто нічого не зможе довести.

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 399–401; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 208–209; Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 506–507; Дядиченко В. А. З історії боротьби правобережного козацтва... – С. 171–172; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 85–89.

Нагадуючи, що раніше полковник просив допомоги Батурина в зв'язку з наступом польських і литовських військ та згоном його людей з місць їх розташування, І. Мазепа писав, що тепер, за повідомленням С. Палія, наступальні дії припинилися, і полковник обіцяв здійснити похід під “бусурманські” помешкання, а також був готовий, за потреби, разом з гетьманськими силами давати відсіч туркам і татарам. За посередництвом Р. Проценка С. Палій надіслав І. Мазепі листа з подякою за дарунки, а також адресовані запорозькому охотницькому полковнику Яремі Гладкому, котрий перебував на польській службі, послання від короля, коронного гетьмана та хелмського каштеляна (док. 49).

Коментуючи цей документ, зауважимо, що відсутність написів на прапорі і значках, переданих С. Палію, вочевидь, пояснювалася бажанням не так втаємничити від польської сторони факти підтримки полковника, як не робити з цього відвертої демонстрації та не дати в руки полякам незаперечних доказів такої підтримки. На нашу думку, І. Мазепа не міг не передбачати, що полковник може скористатися дарунками для підвищення свого авторитету в поляків, а, можливо, і для загострення стосунків між Варшавою та Москвою. Тому й не варто надто довіряти запевненням гетьмана у своїх зусиллях втаємничити передачу згаданих речей. Непереконливими виглядають і слова І. Мазепа про те, що С. Палій вчинив так через свою простоту та ще й під дією алкоголю. Однак аргументованих обвинувачень гетьману ніхто пред'явити не міг.

Про те, що польська сторона достеменно знала про описаний у листі захід, можна переконатися, ознайомившись зі звітом посланця-розвідника Яна III Собеського Кирияка Ісаровича, який 27 грудня 1692 р. приїхав до Батурина і перебував у гетьманській столиці до весни. У звіті посланець написав, що І. Мазепа через козаків С. Палія, які приїжджали до нього, передав полковнику гроші та “московські прапори”, а самого С. Палія К. Ісарович обвинувачував у службі на користь царів¹.

З листа, написаного навесні 1693 р. царям, дізнаємося, що їхній посланець, піддячий Малоросійського приказу Григорій Юдін привіз до гетьмана жалування, призначене С. Палію і його полчанам: оксамит, тонке сукно та тисячу єфимків. І. Мазепа мав відіслати все це до полковника (док. 65). А 27 травня 1693 р. гетьман інформував Івана та

---

¹ Мищик Ю. Могила, Хмельницький, Мазепа... // Кур'єр Кривбасу. – Кривий Ріг, 1996. – № 49–50. – С. 31–32.

Петра Олексійовичів, що фастівський керманіч прислав 5 полонених татар, захоплених на Правобережжі між запустілими містами, яких І. Мазепа відправляв до Москви (док. 72).

16 червня 1693 р. гетьман доносив російським монархам, що 13 числа цього місяця С. Палій прислав до нього листа з повідомленням про стан справ у полку та намір іти на воєнні промисли, а також адресовані полковнику листи від короля й коронного гетьмана. Усі ці епістолярії пересилалися до Москви. У посланні короля знову актуалізувалося питання про підданство С. Палія, поставлене під час минулорічного приїзду до Фастова його представника. Царське жалування гетьман тоді ще не передав полковнику, бо той ходив у похід. Однак С. Палію вже було відправлено гетьманського листа із зазначенням, що І. Мазепа мав до нього справу, але про жалування не було написано, з огляду на небезпеку того, що лист міг потрапити комусь у руки за кордоном. Воно мало бути відправлене “тихо”, після повернення полковника з походу (док. 75).

З інших матеріалів дізнаємося, що на початку червня С. Палій писав до Батурина про намір іти з кіннотою проти татар за Дністер, а 27 числа сповіщав про повернення з походу під Тягиню, де був з невеликим числом своїх полчан і з козаками брацлавського полковника Андрія Абазина, яких нараховувалося 150 осіб, додаючи прохання про допомогу військами для чергового походу. Після приїзду С. Палія до Фастова гетьман відіслав йому царське жалування¹.

З намаганням підтримати фастівського полковника була пов’язана відправка до нього, на противагу польським заходам, спрямованим на послаблення військового потенціалу С. Палія, лівобережних козаків для походу на ханство. 28 липня І. Мазепа повідомляв до Москви про переманювання Любомирським козаків від С. Палія з відома короля, а також про аналогічне розпорядження коронного гетьмана вінницькому полковнику Самусю². А 31 серпня 1693 р. гетьман писав царям, що направив до фастівського полковника за його неодноразовими клопотаннями 1 тис. своїх людей на чолі з переяславським полковником Іваном Мировичем для спільних дій проти південних сусідів. Це було зроблено також для того, аби зупинити перехід козаків з полку С. Палія на польську службу. На той час від полковника вже пішло півтори сотні кіннотників до Любомирського та 300 піхотинців – до Іскрицького. Останній, заплативши козакам гроші, повів їх у Сороки (док. 80).

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 503–505, 519–520, 667–669; Сергієнко Г. Я. Походи українських козаків... – С. 28.

² Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 91.

Три листи за 1694 р. стосуються нового конфлікту С. Палія з поляками. Нагадаємо хід подій, що передував їхньому написанню. Отже, у жовтні–грудні 1693 р. мала місце спроба польських сил на чолі з регіментарем Бальцером Вільгою встановити свою владу над Фастовом. Проте рішуча підтримка полковника козаками та населенням фастівської округи призвела до того, що регіментар не наважився на відкрите протистояння з С. Палієм. Справа обмежилася дрібними сутичками. У ході конфлікту полковник неодноразово звертався до І. Мазепи по допомогу, клопотався про підданство Росії, а після цього відправив до Батурина посольство з проханням про визначення населеного пункту під царською владою для переходу з полком з Фастова у випадку нового наступу поляків. У жовтні 1693 р. з Москви надійшла відповідь про можливість переходу полку на Лівобережжя через територію Запорожжя, або особистого переходу С. Палія на Переяславщину¹. Від І. Мазепи ж до Малоросійського приказу наприкінці грудня 1693 р. надійшла порада, щоб у разі позитивного рішення стосовно прийняття С. Палія було невідкладно видано відповідний указ та надіслано війська для захисту України від поляків, які не пробачать такого повороту справ. При цьому гетьман знову застерігав від можливих негативних наслідків співпраці С. Палія з татарами через надзвичайну популярність полковника у козацькому середовищі².

Відомо також, що наприкінці 1693 р. чи на початку 1694 р. С. Палій звертався до володаря булави по допомогу проти польських військ, які збиралися розпочати черговий наступ. Полковник просив або прислати війська, або дозволити оселитися зі своїми полчанами й фастівцями у запустілих Василькові чи Трипіллі, які за російсько-польським договором 1686 р. підпорядковувалися Москві, або дозволити звернутися по допомогу до “бусурман”. Він не погоджувався разом з сім’єю, покинувши полчан, перейти під царську владу, а також не хотів іти зі своїми людьми на Запорожжя. Та й люди полковника не хотіли залишитися без нього і жити під польською владою. У такій ситуації гетьман запитував Москву щодо можливої відповіді на це звернення. Зауважимо, що посланням С. Палія І. Мазепа одразу заявив про неприпустимість пошуку допомоги в “бусурман”. У листі до царів від 4 січня 1694 р. гетьман, коментуючи слова С. Палія, який писав, що сподівався на допомогу Батурина, відсиджуючись у Фастові і прийма-

---

¹ Дядиченко В. А. З історії боротьби правобережного козацтва... – С. 174–175; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні ... – С. 92–96; Perdenia J. Op. cit. – S. 92–93.

² Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 520.

ючи на поселення багатьох людей, зазначив, що нічого, окрім царської милості, йому не обіцяв. При цьому український правитель схвально відгукувався про думного дяка Омеляна Українцева, який вважав, що С. Палія з усіма людьми слід було прийняти до початку його сварок з поляками, а тепер, прийнявши полковника, треба й самим братися за зброю, бо “польський бік легко залишити його не схоче”¹. Ці слова можна сприймати і як застереження від війни з Річчю Посполитою, і як ствердження того, що С. Палія потрібно захищати. Можливо, гетьман у цей час підштовхував Москву до збройного протистояння з Польщею, за чим стояло прагнення поширити свою владу на Правобережну Україну. 29 січня І. Мазепа писав до російських монархів, що полковник повідомив про новини щодо намірів поляків помиритися з татарами і розпочати наступ на Фастів. С. Палій просив за необхідності дозволити йому перейти у Трипілля. Тоді ж гетьман повідомляв про відомості, згідно з якими полковник шукав підтримки татар проти польських військ, а також про своє звернення до С. Палія з закликами цього не чинити².

Того ж місяця до Батурина прибуло посольство з Москви на чолі з стольником Іваном Торокановим. Однією з головних тем переговорів стала ситуація на Правобережжі. І. Мазепа, зокрема, говорив про відданий ним наказ силами Стародубського полку оберігати від поляків той населений пункт, куди перейде фастівський полковник, українську людність на кордоні, а також про свою готовність особисто виступити з військами до Конотопу для того, щоб поляки не сміли наблизитися до прикордонних міст³.

З початком лютого проти сил С. Палія знову почали концентруватися польські війська. З містечка Корнина Б. Вільга надіслав полковнику вимогу покинути Фастів, а після рішучої відмови відійшов до Чернобиля. Тоді козаки на чолі з Савою Безпалим – шурином С. Палія – і сотником Федором роззброїли в Корнині прибічників регіментаря – козаків Я. Гладкого. Дізнавшись про це, Б. Вільга пішов у наступ на Бородянку і оточив там козаків С. Безпалого, але останні зуміли прорватися та відступили до Коростишева, де розміщувався найнятий поляками полк Івана Киліяна, який вирішив підтримати С. Безпалого. Об’єднані сили козаків зуміли відкинути противника⁴.

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 440–442.

² Там само. – С. 446–447.

³ Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 96–97.

⁴ Там само. – С. 98–99.

9 лютого 1694 р. гетьман повідомляв російським монархам про отримання у Батурині “певними людьми” новини від “відомої особи” у Польській державі, котра повернулася зі Львова до Білої Церкви, про видання королівського указу, “щоб С. Палія в кінець розорювали”, хоча б і всіма польськими силами. До цього І. Мазепа додавав, що від чернігівського й наказного київського полковників надійшли листи про виступ з Чорнобиля польських хоругв на чолі з регіментарем Б. Вільгою під Фастів (док. 92).

Деякі подробиці протистояння знаходимо в листі І. Мазепи від 18 лютого 1694 р., в якому гетьман повідомляв царям, що Б. Вільга з багатьма польськими хоругвами, вийшовши з Чорнобиля, дійшов лише до тих сіл, де перебували на постоях козаки С. Палія. Польський регіментар взяв у полон 12 козаків, з яких 4 убив, а інших забрав з собою до Чорнобиля. Повернувшись, він розмістив свої хоругви на постій. Після цього козаки С. Палія розбили загін з 40 осіб, очолюваний ротмістром, який їхав від коронного гетьмана до Білої Церкви. Ротмістра разом з іншими 17 полоненими, а також захоплені в бою хоругву і литаври козаки привезли до Фастова. Сам С. Палій хотів продовжувати війну з поляками (док. 94).

З продовженням воєнних дій тривали інтенсивні контакти полковника з Батурином. С. Палій писав про наміри поляків розбити його полк і зруйнувати Фастів, клопотався про переселення у Трипілля. Інформуючи Москву про події на Правобережжі, у листі від 27 лютого гетьман зазначив, що люди, які перебувають при полковнику, “ніколи не погодяться на те, аби ними володіла Польська держава”. 2 березня до Москви приїхав гетьманський посланець Роман Висоцький. Згідно з інструкціями він повідомив, що С. Палій розпочав криваве протистояння з поляками. Припинити боротьбу було вже неможливо через серйозні втрати з обох боків, до того ж полковник хотів, поселившись в Умані, закликати на допомогу татар. І. Мазепа висловлював занепокоєння тим, що з допомогою татар С. Палій може зашкодити й Лівобережжю, бо захоче бути гетьманом. У такій ситуації лівобережний правитель вважав за краще сприяти припиненню виступу полковника, аби держава не постраждала від “заколоту” чи переходів людей на правий берег Дніпра¹.

9 березня 1694 р. до царів Івана та Петра Олексійовичів було направлене гетьманське послання з інформацією, отриманою від С. Палія, щодо ходу воєнних дій. Згідно з листом полковника, присланим

---

¹ Там само. – С. 101–104.

8 числа, сили противника – Б. Вільги з польськими корогвами та козацьким полком Я. Гладкого – від Чернобиля та Іванкова виступали до Фастова, а від Коростишева за розпорядженням регіментаря на С. Палія рухалися козацькі полки Іскри, Іскрицького й Самуся. Не знаючи про останніх, фастівський полковник виступив проти Б. Вільги, з наміром вчинити з ним бій. Проте регіментар спішно повернувся до Іванкова (Іванівки). Тоді С. Палій, перебуваючи за 12 миль від Фастова, дізнався про підхід під місто з іншого боку козацьких полків і послав проти них виборних людей на чолі з писарем. У бою його козаки здобули перемогу, розігнали сили противника, а багатьох козаків противника взяли в полон. У інших місцях було розбито дві корогви польських жовнірів, у яких частину жовнірів було убито, інших розігнано, багато з них потрапило в полон і було привезено до Фастова. Інформуючи про усі ці події та наголошуючи на відкритому характері протистояння і його кривавості, гетьман зауважував, що С. Палій, незважаючи на суворе дотримання російською та польською сторонами умов договору 1686 р., просив у І. Мазепи допомоги і дозволу переходу під царську владу. Разом з листом полковника гетьман пересилав до Москви й лист Б. Вільги (док. 98).

У березні 1694 р. С. Палій і сам приїжджав до І. Мазепи. На зустрічі полковник говорив про користь для царської держави у разі прийняття його з Фастівщиною у підданство, клопотався про перехід разом з усіма своїми людьми до Трипілля у разі сильного наступу поляків. Але, отримавши пораду про перехід на Лівобережжя через Запорозжя, він заявив, що на Січ іти не хоче, хоч його звали стати кошовим отаманом і “вищим чином”. Зі свого боку І. Мазепа, посилаючись на небажання Москви приймати полковника в підданство, щоб не порушувати мирної угоди, радив йому не конфліктувати з королем. На це С. Палій відповідав, що присягне королю на вірність, відпустить полонених, буде посилати піхоту за вимогою короля, але з Фастова ні за що не вийде. Про цей приїзд С. Палія український правитель писав царям 25 березня. Він вживав заходів для недопущення переходу козаків з Правобережжя під свій регімент, спеціальним універсалом забороняючи приймати їх на поселення і в охотницькі полки¹.

Між тим конфлікт пригасав, оскільки поляки не мали достатніх сил, щоб привести козаків С. Палія до покори, а полковник зважав на можливу перспективу приходу до Фастова значної кількості польсько-

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 210; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 104–105.

литовських військ. У результаті переговорів у травні було налагоджено мирні взаємини між обома сторонами¹. Цього ж місяця відбувалися інтенсивні контакти С. Палія з українським гетьманом. 8–9 травня до Батурина приїжджали посланці полковника, а до Фастова їздив представник І. Мазепи Р. Проценко, аби дізнатися про зміст переговорів полковника з поляками. 26 травня він відправив гетьману свого листа, а 28 числа І. Мазепа писав до царів про замирення на Правобережжі².

За наступний рік маємо дані про присилку фастівським полковником до Батурина взятих його козаками полонених. У листі від 6 квітня 1695 р., адресованому російським монархам, І. Мазепа писав, що 5 квітня відправив до них листа з повідомленням, що від С. Палія приїхало 20 полчан на чолі з сотником Михайлом Дареєнком з двома полоненими татарами. Звелівши допитати полонених, гетьман наказав відіслати до Малоросійського приказу записи їх розповідей, а тепер відправляв татар до російської столиці в супроводі сотника і 15 козаків. І. Мазепа пояснював, що дозволив їхати більшому числу супроводжуючих, ніж належало, бо мав указ усякими засобами утримати С. Палія і його полчан при монаршій милості. Тих же п'ятьох, які залишилися, гетьман мав нагородити з військового скарбу (док. 110).

У трьох віднайдених листах І. Мазепи, що відносяться до 1696 р., ідеться про привезення чергових полонених від полковника, передачу новин і його клопотання про матеріальну підтримку. Так, у листі 1696 р. гетьман повідомляв Петру I, що 24 числа С. Палій прислав до нього свого полкового писаря Прокофія з товариством і з п'ятьма “бусурманськими язиками”, взятими на Правобережжі біля р. Гірський Тікич. Писар з товариством розгромив загін, посланий тягинським беєм і братом “многого” ханського гетьмана Стециком за “язиком”. Полонених разом з писарем, сотником та чотирнадцятьма козаками І. Мазепа відправляв до Москви (док. 119). 8 жовтня 1696 р. гетьман писав царю про пересилку до російської столиці листа від фастівського полковника та новин з присланих С. Палієм польських листів, зокрема, про дії польських і німецьких військ (док. 121). А з послання від 13 грудня 1696 р. до Петра I дізнаємося, що С. Палій прислав до І. Мазепи родича Саву, який крім листа від полковника передав про-

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 210–211; Андрусак М. Вказ. праця. – С. 27; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 105–108; Perdenia J. Op. cit. – S. 95–96; Чухліб Т. Боротьба українського козацтва за об'єднання Право- та Лівобережної України // Історія українського козацтва: нариси у 2 т. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 459.

² Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 107–108.

ханья на словах, аби гетьман поклопотався перед царем стосовно монаршої милості для його полку, на зразок минулих років (док. 127).

У листі від *14 квітня 1697 р.*, адресованому царю, йдеться про донесення С. Палія володарю булави щодо свого конфлікту з Я. Гладким. Останній, за розпорядженням коронного гетьмана С. Яблоновського, вигнав з місць розташування на Поліссі полчан С. Палія. У відповідь фастівський полковник відправив козаків на чолі зі своїм шурином проти Я. Гладкого, котрий і був убитий у містечку Іванкові. Крім того, як стало відомо І. Мазепі з донесення київського полковника Костянтина Мокієвського, люди С. Палія привласнили гроші та сукно, які були прислані коронним гетьманом на полк Я. Гладкого. Усе це мало призвести, як передбачав І. Мазепа, до нових конфліктів С. Палія з поляками (док. 132).

10 листопада 1697 р. у посланні до Петра I гетьман писав про політичні настрої у Фастові. Відомості про це приніс розвідник, якого за наказом І. Мазепи відправляв до цього міста К. Мокієвський. До Фастова була відправлена надійна людина, яка мала там близьких родичів. Повернувшись, розвідник розповів, що піхота С. Палія, після повернення зі служби “з окопу” (очевидно, йдеться про фортецю, названу Окопами Святої Трійці) з-під Кам’янця-Подільського, була невдоволена тим, що полковник служить і Польщі, і Росії. Козаки вважали, що потрібно вірно служити новому королю, який мав багато грошей і міг добре платити, говорили про погане майбутнє для С. Палія через коливання на дві сторони. Деякі ж люди, яких було небагато, твердили, що треба триматися православної віри і православного монарха. Сам же С. Палій постійно пиячив, то згадуючи царське ім’я, то п’ючи за здоров’я польського короля. Аби переконати полковника незворушно служити царю, І. Мазепа висловлював бажання запросити його до Батурина. Тут же гетьман повідомляв про пересилку до Малоросійського приказу листів від С. Палія з різними відомостями (док. 146).

З укладенням польсько-турецького миру в січні 1699 р. змінилася ситуація у стосунках поляків з правобережним козацтвом, однією з функцій якого вважалося протистояння війсьній загрозі з боку Османської імперії. У червні цього року на варшавському паціфікаційному сеймі було прийняте рішення про розпуск усіх козацьких формувань у Київському та Брацлавському воєводствах протягом двох тижнів¹.

---

¹ Volumina Legum. – Petersburg, 1860. – Т. 6. – С. 34; Dybaś B. Sejm pacyfikacyjny w 1699 r. – Toruń, 1991. – С. 87, 177.

Зрозуміло, що така постанова не була прийнятною для українців. На початку липня 1699 р. на нараді у Фастові за участю чільників правобережного козацтва Самуся, Андрія Абазина, Барабаша та Захара Іскри було прийнято рішення про можливість повернення шляхті земель за умови збереження козацьких прав та свобод, як і військових формувань та освоєних теренів. Зі свого боку С. Палій виступив за те, щоб не визнавати рішення сейму і спробувати вплинути на Августа II, до якого й було відправлено листа з проханням залишити за козаками землі, надані Яном III Собеським. Крім цього до Варшави було споряджене посольство від Самуся, яке також мало клопотатися про поступки поляків на користь козаків. Однак, серпнева рада сенату була згодна лише на виділення козакам запустілих земель, але тільки після розпуску козацьких полків та ліквідації козацького устрою. Втілити ці постанови в життя мав коронний гетьман, який звернувся до Самуся та полковників з вимогою негайно розпустити свої частини. Більшість старшин це розпорядження відмовилася виконати¹.

Отже, проблема мала вирішуватися зброєю. Збираючи сили проти полку С. Палія, восени – на початку грудня 1699 р. польські війська концентрувалися в районі Фастова, Білої Церкви, на Поліссі². Одразу слід зауважити, що в питанні ліквідації козацьких формувань поляки діяли не одностайно. В Речі Посполитій існували значні протиріччя, що знаходило свій прояв і у ставленні до козаків, яких супротивні політичні сили могли використати у своїх інтересах. Саме це й пояснює доволі нерішучі дії відправлених проти Фастова військ, чим користувався український полковник.

Зі свого боку надати певну підтримку фастівському полковнику вирішив володар булави. 27 жовтня 1699 р. гетьман писав царю, що після неодноразових звернень С. Палія відправив кілька сотень компанійців на кордон з Польщею, до Білогородки, за чотири милі від Фастова. Ці люди отримали наказ не давати сусідній стороні приводів до

---

¹ Степанков В. Проблема возз'єднання козацької України в контексті міжнародних відносин Центрально–Східної Європи (остання чверть XVII ст.). // Україна в Центрально–Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 274; Perdenia J. Op. cit. – S. 121–123; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 254, 325–326.

² Pamiętniki do panowania Augusta II. Napisane przez niewiedomego autora (podobno Erazma Otwinowskiego). – Poznań, 1838. – S. 18–19; Janczak J. Powstanie Paleja // Zeszyty naukowe uniwersytetu Wrocławskiego. – Warszawa–Wrocław, 1960. – Historia III, Seria A, №23. – S. 100; Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 118.

воєнних дій і беретти свої рубежі. Захід мав певний ефект, і листом від 1 грудня полковник дякував І. Мазепі за прибуття цього загону¹.

27 листопада 1699 р. І. Мазепа сповіщав Петра I про хитання С. Палія. Спочатку полковник писав і на словах через посланця просив допомоги й поради стосовно своїх дій в умовах наступу польських військ на чолі з Б. Вільгою на Фастів, доносив, що зібрав свій полк, бажаючи бою з поляками. Тепер же (хоча С. Палій не повідомляв про свої дії) ходили чутки, ніби-то він домовився з Б. Вільгою і випросив у коронного гетьмана дозволу перезимувати у Фастові, а навесні збирався виїхати звідти. Щоб дізнатися, яким є реальний стан справ, І. Мазепа вирішив відправити до цього міста посланця, котрий там часто бував і якому довіряв С. Палій (док. 170). Ці дані перегукуються з інформацією про те, що на початку грудня до полковника поїхав посланець гетьмана, колишній писар полку С. Палія Прокіп Галицький, якому полковник сказав, що розраховує прожити у Фастові зиму, не розпускаючи своїх козаків, при цьому сподіваючись на зміну політичної ситуації у майбутньому. На переговори з коронним гетьманом С. Палій відправив свого посланця Варецького².

А 13 грудня 1699 р. Петру I було направлено листа з повідомленням, що полковник прислав до І. Мазепи свого посланця з листами до нього від коронного гетьмана, Б. Вільги та інших осіб, а на словах передав, що домовився з поляками про безпечне проживання у Фастові до весни і безперешкодний від польського війська постій свого товариства взимку на правому боці р. Тетерів. Характерною для тодішньої політики Речі Посполитої щодо правобережного козацтва була позиція коронного гетьмана. У листі до С. Палія С. Яблоновський писав, що король і Річ Посполита наказали розпустити козацькі війська, самого полковника зобов'язали покинути Фастів, а через посланця переказав, щоб він з міста не виходив і товариства не розпускав, обіцяючи зробити так, щоб С. Палій знову був полковником, а його козаки отримували платню від Речі Посполитої. Усі документи, що надійшли з Фастова, гетьман відправляв до Москви (док. 173).

Сучасник Августа II, польський історик Е. Отвіновський, писав про чутки щодо намірів коронного гетьмана С. Яблоновського через конфлікт з С. Палієм розпочати війну з Росією, а російський дослідник В. Корольок, проаналізувавши тодішню політичну ситуацію, твердив, що це було саме так. С. Яблоновський розраховував на те, що російсь-

---

¹ Корольок В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны // Ученые записки Института славяноведения. – Москва, 1951. – Т. 4. – С. 230.

² Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 119.

кий уряд не втримається від надання допомоги полковнику. Про підготовку такої війни С. Палій попереджав І. Мазепу в 1699 р., пов'язуючи її з намаганнями коронного гетьмана укласти польсько-кримський союз. Це знаходило підтвердження і з інших джерел у цьому та наступному році¹. Але 1699 р., на думку істориків, неготовність коронного війська до протистояння з козаками, можливо, і розрахунок С. Яблоновського на допомогу С. Палія в боротьбі за усунення з трону Августа II, не вирішене питання про допомогу Криму у протистоянні з Росією спонукали коронного гетьмана на деякий час відкласти реалізацію рішення про ліквідацію полку².

Опікуючись станом справ на Правобережжі, під час візиту до Москви у 1700 р. І. Мазепа виклопотав для С. Палія гроші, сукно, камку, соболів та 1 тис. єфимків для його полчан³, а *26 лютого 1700 р.*, повертаючись до своєї столиці, у листі до боярина Федора Головіна, який очолив Посольський та Малоросійський прикази, гетьман нагадував, що з ряду причин слід було б надати С. Палію та його війську звичайне жалування з Москви та просив доповісти про це царю, а в разі позитивного вирішення питання незабаром прислати жалування до Батурина (док. 178). І вже 2 березня за царським указом полковнику надсилалися сукно, соболине хутро і 1 тис. єфимків⁴.

Невдовзі, як можна зрозуміти з послання царю від *15 березня 1700 р.*, володарю булави потрібно було знову шукати відповідь на звернення С. Палія. Полковник приїжджав до гетьмана і, нагадуючи про свою попередню відозву у листі, який надійшов до І. Мазепи під час його перебування у Москві і був вручений Петру I, стосовно своєї вірності російському престолу, знову бажав “хрест цілувати”, обіцяючи вірну службу. Але гетьман, не допускаючи цього, обмежився обнадійваннями С. Палія монаршою милістю й наданням подарунків. І. Мазепа просив царської настанови стосовно звернення полковника, оскільки за словами С. Палія, він помирився з поляками, але коронний гетьман дозволив йому жити у Фастові лише до весни, а з появою першої трави наказував їти звідти (док. 181). Цього ж дня український правитель повідомляв до Москви про те, що його гінцю, який спілкувався з перекопським каймаканом, стало відомо про таємні зносини поляків з

---

¹ Pamiętniki do panowania Augusta II. – S. 19; Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 231–232.

² Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 230; Perdnie J. Op. cit. – S. 123.

³ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 178–179.

⁴ Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 124.

кримчанами з метою укладення союзу проти Російської держави. Причому каймакан закликав і І. Мазепу жити з Кримом у “доброму братерстві”¹.

За даними листа від 30 березня 1700 р., адресованого Ф. Головіну, у той час до Києва наближалися значні польські сили. А перед цим до Білої Церкви прибуло 5 “регіментів” піхоти з припасами, на чолі з генералом Брантом, й одразу почали лагодити гармати. С. Палій дуже тривожився, вважаючи, що ці війська підуть проти нього, і просив допомоги в Батурина. Однак І. Мазепа зазначав, що про цю допомогу одразу стало би відомо полякам від полонених, а, як засвідчували останні новини з Царгорода, вступати у конфлікт з польською стороною не слід було. До того ж, якби поляки вирішили наступати на полковника, то розорили б кілька сотень його людей, повз зимові розташування яких вони проходили, але цього не сталося. С. Палію в допомозі відмовила й Ногайська Орда, бо отримала суворий наказ від Порти не вступати в конфлікти з поляками. Однак вона була готова допомогти у тому випадку, якби була перегнана з Буджака до Криму (док. 183). Наступного дня – 31 березня 1700 р. – І. Мазепа переслала царю лист, який надійшов до С. Палія з відомостями про події у Буджаку (док. 184).

А за тиждень – 7 квітня 1700 р. – І. Мазепа в листі до Ф. Головіна зазначав, що боярин, реагуючи на його послання, зауважив, що в містах гетьманського регіменту ніде розмістити кілька сотень полчан С. Палія. На це володар булави писав, що ставив питання не про розміщення правобережних козаків, а про царський указ стосовно відповіді полковнику, бо в українських містах не тільки ніде було розмістити цих людей, а й охотницьким підрозділам не вистачало харчування через зменшення кількості та збідніння населення. Тут же І. Мазепа повідомляв про часті контакти Синявського, Любомирського та коронного стражника Потоцького з кримським ханом та нуредином. Поляки обіцяли татарам дружбу й спонукали до війни (док. 187). Схожі дані надходили і з інших джерел. Так, за відомостями від російського посланця Михайла Озерова, який у січні 1700 р. був відправлений з Азова на Кубань, до Криму приїжджав польський посол і закликав хана до спільного походу на українські міста, щоб повернути полякам їх володіння. А посол від гетьмана говорив хану, щоб він з поляками не

---

¹ Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 232–233.

мирився і на Україну не нападав, бо польських володінь там ніяких немає, а жив з українцями у братерстві¹.

Пильно спостерігаючи за ситуацією на західному кордоні, І. Мазепа вживав певних застережних заходів. У листі до Ф. Головіна від *11 червня 1700 р.* говориться, що київський полковник, якому гетьман наказав стояти разом з кінною компанією Ростовського під Печерським містечком, у зв'язку з появою польських хоругв у Поліссі, під Білою Церквою, Корсунем і Богуславом, написав про новини з польської сторони і прислав копію листа від оршанського старости до С. Палія. К. Мокієвський, вочевидь, контактував з фастівським полковником, оскільки в гетьманському посланні говориться, що С. Палій надалі обіцяв прислати київському полковнику й оригінал листа від старости (док. 204).

Цього ж *11 червня 1700 р.* в іншому посланні до Ф. Головіна гетьман згадав, що, за повідомленням боярина, поляки на сенаторському сеймі не дозволяли своєму королю воювати з шведами, і зазначив, що за поляками треба пильнувати, бо ознакою того, що вони не хотіли думати про війну з Швецією, був збір у Поліссі понад 30 хоругв, які не відправлялися до Ліфляндії. Про ці сили було пущено поголоску, що вони прибули для протистояння з С. Палієм. Але полковник перебував у Фастові неушкоджений (док. 205). У *червні 1700 р.* Ф. Головіну повідомлялося також, що від С. Палія до І. Мазепа приїздив посланець і привіз листа, писаного від оршанського старости до фастівського полковника. Цей лист разом з посланням від С. Палія гетьман пересилав до боярина (док. 207).

Незабаром завдяки С. Палію І. Мазепа отримав нові дані про задуми польської сторони. *3 липня 1700 р.* український гетьман писав Ф. Головіну, що від полковника приїжджав товмач, який повернувся з Білгородчини. Товмачу було достеменно відомо, що від коронного гетьмана до кримського хана приїжджав посланець з проханням про татарську допомогу у справі вигнання С. Палія з Фастова, а також для захоплення Києва й України до Чигирина. Однак хан відмовив. Безуспішним було звернення й до ногайців. До Ногайської Орди звертався й король, бажаючи підтримки татар під Ригою, але також безрезультатно. Враховуючи наміри поляків, С. Палій остерігався, що вони можуть скористатися відсутністю його війська, якщо воно разом з гетьманськими силами вирушить до Ліфляндії. У зв'язку з цим І. Мазепа

---

¹ Вернадский Г. К истории колонизации Азовского побережья. Азовские дела по сношениям с Крымом и Кубанью (1698-1701) // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1920. – № 57. – С. 285.

пообіцяв фастівському полковнику таємну підтримку кількома сотнями козаків Київського полку в разі польського наступу (док. 210).

Плани поляків зповна знайшли вияв і в їхніх заходах у Туреччині. Так, відомо, що 7 липня до російського посла Омеляна Українцева приходив інформатор Савва Рагузинський і розповів, що польський посол Рафал Лещинський просив у турків від усього сенату й Речі Посполитої не миритися з царем, а укласти союз з поляками і допомогти останнім відібрати Київ та всю малоросійську Україну. Р. Лещинський приїжджав від партії, яка не підтримувала короля¹.

В умовах зростання загрози з польського боку зменшувалася вірогідність надання фастівським полковником людей для спільного з гетьманськими силами походу на Північ. 22 липня 1700 р. І. Мазепа інформував Ф. Головіна, що раніше С. Палій обіцяв відправити в Ліфляндію 500 козаків зі свого полку, але тепер став боїтися польського наступу. Польський регіментар Б. Вільга ніби-то отримав наказ наступати на полковника під час жнив. У зв'язку з цим І. Мазепа побоювався, що С. Палій відмовиться від своєї обіцянки. Відправивши до полковника гінця, гетьман нагадував йому про попередні зобов'язання й обіцяв підтримку своїми військами у випадку неприятельського наступу (док. 217).

З документа від 20 серпня 1700 р., теж адресованого Ф. Головіну, дізнаємося, що 19 числа С. Палій прислав до І. Мазепа гінців з повідомленням, що під командуванням Б. Вільги збираються польські хоругви, з наміром іти під Фастів. На Правобережжя вступив і Любомирський з жовнірами, нібито для збору медового податку, а насправді теж готуючись вирушити до цього міста. Прислані козаки повідомили, що передові польські загони вже відігнали кілька сотень їхніх волів. Полковник наполегливо просив І. Мазепу про допомогу для відсічі противника. Дещо раніше С. Палій прислав до Батурина молодого поляка-слуги, який потрапив у полон до його людей під Києвом. Поляки, задумуючи наступ на полковника, посилали цю людину на Лівобережжя, щоб дізнатися, чи готуються гетьманські сили на допомогу королю проти шведів і чи не збираються захищати С. Палія. Від торгових людей у Золотоноші розвідник отримав відомості, нібито кінне охотницьке військо вирушило на допомогу фастівському полковнику.

За таких обставин І. Мазепа просив боярина поклопотатися щодо царського указу про спосіб допомоги С. Палію – таємно, згідно з попе-

---

¹ Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 612; Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 5. – С. 249–250.

реднім указом, чи явно. Отже, гетьман не ставив питання про доцільність допомоги. Більше того, складається враження, що він спонукав росіян до відкритої підтримки. І. Мазепа писав, що С. Палій явно схилився під царську руку, відверто хвалився перед поляками монаршим захистом, не крився, прохаючи його про сприяння. До цього гетьман додавав своє міркування, що у випадку наступу на С. Палія й початку війни поблизу царських кордонів, зокрема, біля Києва, поляки захочуть закинути “шкідливу іскру” на бік його регіменту (док. 222). Уже наприкінці серпня І. Мазепі були дані інструкції, в яких говорилося, що в разі прямої загрози від поляків полковник може утриматися від відправки на війну своїх козаків, а гетьман має надати йому допомогу. Йшлося про протистояння з противниками Августа II. Вочевидь, таке рішення приймалося з огляду на те, що проти С. Палія виступали сили, які були спрямовані і проти короля, і проти Російської держави¹.

Зауважимо, що у питанні участі своїх людей у Великій Північній війні полковник пішов назустріч побажанням Августа II, розраховуючи на підтримку і з його боку. На початку серпня від короля до Фастова був відправлений ротмістр Монітер з вимогою про виділення козаків для участі у воєнних діях. Відпустивши певну кількість своїх людей, С. Палій звертався до Августа II листом про припинення наступу на нього польських військ².

Такі дії викликали невдоволення в Батурині. 6 вересня 1700 р. І. Мазепа в листі до Петра I зазначав, що полковник не відправив своїх військ на царську службу, посилаючись на небезпеку від поляків, а натомість відіслав 400 козаків до короля, за якими пішли й інші. Тепер С. Палій залишився у Фастові без війська і, знаючи про наступ на нього коронного гетьмана, звертався до Батурина по допомогу. Втім І. Мазепа й сам потребував підкріплення стрільцями, бо відправив на царську службу навіть сердюків³.

Цього місяця протистояння паліївців з поляками таки вилилося у збройний конфлікт. Про події навколо Фастова, зокрема, й заходи гетьмана в цій ситуації, можна дізнатися з трьох коментованих нижче листів. Отже, у посланні до Петра I від 9 вересня 1700 р. ідеться про те, що раніше І. Мазепа передавав царю повідомлення С. Палія про те, що коронний гетьман з військом виступив з-під Бара до Фастова. Тепер же полковник писав, що коронний та польний гетьмани вже знаходилися

---

¹ Корольок В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 235; Его же. Речь Посполитая и начало Северной войны. – С. 278.

² Сергієнко Г. Я. Визвольний рух на Правобережній Україні... – С. 119.

³ Устрялов Н. История царствования Петра Великого. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 148.

у Вінниці, і просив допомоги. У цих обставинах володар булави пропонував, щоб особа, яка мала командувати російськими військами, погоджувала з ним свої дії, а за потреби – щоб російські сили йшли спільно з українськими. Бо при наближенні польських гетьманів до Дніпра, українським і російським військам буде потрібно розташуватися у зручному місці на узбережжі цієї річки, аби попередити можливі, як не явні, то таємні недружні дії (док. 228).

20 вересня 1700 р. І. Мазепа писав царю, що раніше С. Палій, дізнавшись, що коронний та польний гетьмани прямують з військами до Фастова і вже перебувають у Барі та Вінниці, прислав до нього свого посланця, інформуючи, що не може стояти проти значних польських сил, і просив вказати місце для свого розташування – у Каневі або Чигирині. Український правитель радив полковнику йти до Канева, у чому обіцяв допомогти. Коли ж С. Палій довідався, що обидва гетьмани, в певних потребах, спільно поїхали до Польщі, наказавши своїм регіментарям йти під Фастів, то вирішив чинити опір полякам і постійно прохав у І. Мазепи допомоги. Покидати місто він уже не думав, бо, побоюючись польського гніту, туди зібралися, аби спільно оборонятися, як мешканці Фастова, так і чоловіки з навколишніх сіл, які залишили дружин, дітей та майно біля Чорногородки. До того ж гетьман висловив здогад, що С. Палій міг бути чимось обнадієний королем, бо від останнього приїжджав ротмістр наймати охочих військових людей, з яким полковник відпустив 200 кіннотників та 200 піхотинців. Але це зашкодило С. Палію, бо після того його військо збунтувалося і більшою частиною пішло під Ригу.

Цього ж дня І. Мазепа з кількома тисячами виборних козаків виступав до Києва, аби спостерігати за діями поляків проти С. Палія та слідкувати за переміщенням їхніх військ, бо останні, звернувши з прямого шляху від Паволочі до Фастова, пішли на дорогу, яка вела від Білої Церкви до Фастова, і знаходилися вже за 7 миль від Києва у селі Паляничинцях. Гетьман зазначав, що воювати з поляками без царського указу не буде, хіба що вони самі зініціюють конфлікт (док. 229). *А 28 вересня 1700 р.* І. Мазепа інформував царя, що цього дня він прибув під Київ і дізнався, що польські регіментарі – Мартин Цинський та Бальцер Вільга – після кількох акцій під Фастовом проти С. Палія та його людей відійшли, вчинивши перемир'я. Про його умови та про те, куди віддалилися регіментарі, гетьман ще не знав (док. 231).

Про те, як розвивалися події навколо міста, існують суперечливі дані. Відомо, що польські регіментарі М. Цинський і Б. Вільга очолювали 4-х тис. військо, озброєне артилерією. За однією версією, другого

дня після приходу польських сил на них напали козаки, вийшовши з Фастова, а також козацький загін із задалегідь влаштованої засідки у лісі. Поляки були вимушені відійти, а далі – укласти з С. Палієм мирну угоду. За іншою – виступ полковника проти наступаючих поляків був невдалим, і козаки мусили повернутися до міста, а наступного дня, під тиском противника була змушена покинути свої позиції перша лінія оборонців і пушкарі. У такій ситуації С. Палій використав лист короля, адресований коронному гетьману, з заборонаю воєнних дій. Август II розраховував на можливість використання козацьких формувань у війні проти шведів, тому й забороняв С. Яблоновському їх ліквідувати¹.

Закінчуємо свій огляд документом, в якому І. Мазепа висловив московському керівництву свою позицію стосовно подальших відносин з фастівським полковником. *31 грудня 1700 р.* у листі до Ф. Головіна він писав, що оскільки від поляків ніколи не можна добра чекати, то треба запорожців та С. Палія тримати в милості. При цьому гетьман вказав на те, як діяли представники сусідньої держави, плануючи розпочати війну проти України. За словами лівобережного правителя, для поляків стало звичним закидати у Малу Росію через “непостійних” людей “вогонь міжособної брані”, що стає фундаментом війни. До того ж, за царським указом, гетьман протягом кількох років витратив значні матеріальні ресурси, окрім монаршого жалування, утримуючи С. Палія, до певної міри, у вірності та слухняності. Тому вважав, що раптово покинути полковника недоречно (док. 238).

Українсько-польське суперництво за правобережне Подніпров’я. Окреслити територію правобережного Подніпров’я можна за допомогою офіційного документу, який зафіксував її невизначений статус. У сьомій статті Договору про вічний мир, укладеному між Російською державою та Річчю Посполитою у 1686 р., говорилося, що порожніми мають залишатися розорені міста Ржищів, Терехтемирів, Канів, Мошни, Сокольня, Черкаси, Боровиця, Бужин, Вороньків, Крилов і Чигирин². Нагадаємо, що питання про підпорядкування правобережного Подніпров’я було відкладено завдяки позиції гетьмана Івана Самойловича³. Активно діяти в українських інтересах

---

¹ Антонович В. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1716) // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1868. – Ч. 3. – Т. 2. – С. 105–107; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 214–215; Perdenia J. Op. cit. – S. 128–129.

² Договор о вечном мире // Traktaty pokojowe pomiędzy Rzeczpospolitą a Rosją w XVII wieku. – Kraków, 2002. – S. 55; Величко С. В. Вказ. праця. – С. 316.

³ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 300.

він продовжував і після підписання угоди. Документи свідчать, що московські посланці до Яна III Собеського, які у 1686 р. їхали до короля з приводу ратифікації договору, отримали царську грамоту, в якій говорилося, що потрібно домагатися в сенаторів переходу навечно під владу Росії земель біля “пустих” задніпровських міст. Про такий указ послам бив чолом український правитель, який прагнув, аби ці землі не були відділені від Війська Запорозького¹. І. Самойлович звертався й безпосередньо до короля, стверджуючи, що землі на Правобережжі здавна належали Українській державі, висував претензії на володіння ними у листах до коменданта Білої Церкви та коронного гетьмана². Не бажаючи виконувати умови миру, він здійснював акції, спрямовані на утримання і поширення на Правобережжі своєї влади, й лише скарги з польського боку царям стримали гетьмана від продовження таких дій³.

Врешті, і в старшинському доносі на І. Самойловича, після подання якого він був знятий з посади, йшлося про те, що гетьман звертався до Яна III Собеського, аби король не тримав на правому березі козаків, а натомість пропонував свої послуги. І. Самойлович просив дозволити йому володіти землями до тих меж, “осадивши міста”, до яких володів Богдан Хмельницький. Гетьману також закидали, що він, всупереч мирній угоді, посилав на підвладні Польщі задніпровські терени своїх людей вибирати бджолину десятину у пасіках, і заявляв про правобережні землі: “не так те буде, як Москва з ляхами в мирних своїх договорах постановила, вчинимо ми так, як нам треба”⁴.

Як слушно зауважив український історик Т. Чухліб, політика І. Самойловича щодо російсько-польського договору зумовила появу в Коломацьких статтях, прийнятих під час обрання І. Мазепи, запису про те, що гетьман з усім Військом Запорозьким має дотримуватися умов угоди 1686 р.⁵ Стосовно ж уступлених в польську сторону

---

¹ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Санкт-Петербург, 1862. – Т. 6. – С. 1311–1312.

² Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 300–301; Кочегаров К. А. Речь Посполитая и Россия в 1680–1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. – Москва, 2008. – С. 425–428; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 27–30.

³ Perdenia J. Op. cit. – С. 53–55, 57; Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 301.

⁴ Яковлева Т. Г. Донос старшини на І. Самойловича: аналіз першоджерела // Український історичний журнал. – Київ, 2006. – №4. – С. 195–196.

⁵ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – С. 302.

земель, у статтях наголошувалося, щоб “в ті місця не вступати, і до порушення договорів ніякої причини не давати”¹.

Але як українська, так і польська сторони продовжували діяти у власних інтересах, що призводило до виникнення нових ускладнень у взаєминах між ними. Суть протиріч у свій час виклав ще М. Костомаров. За його словами, поляки намагалися заселити і закріпити правобережне Подніпров’я під своєю владою. Знаючи про бажання багатьох людей з Лівобережжя поселитися на Правобережжі, вони призначали осадників, які закликали людей у новозасновані слободи, оголошуючи пільги при поселенні. У той же час деякі з мешканців Лівобережжя заводили на правому березі пасіки та хутори, тримаючи там своїх людей. Причому вони вважали ці землі своїми, що призводило до конфліктів з осадниками з польського боку². Проте у такому висвітленні подій не вистачає характеристики дій Батурина. Вважаємо, що у прагненні повернути під свою владу правобережне Подніпров’я І. Мазепа став продовжувачем справи попередника на гетьманській посаді. Він виступав проти поширення польської влади на ці землі, думав про можливість нової війни з Річчю Посполитою з метою поширення своєї влади на українські терени на захід від Дніпра. У будь-якому разі правобережні подніпровські землі мали надзвичайно важливе значення для Української держави. Розглянемо детальніше політику Батурина щодо зазначеної території.

З офіційного боку все відповідало договору. Так, наприкінці грудня 1687 р., відповідаючи коронному гетьману Станіславу Яблоновському на привітання з обранням на гетьманську посаду, І. Мазепа зазначав, що дотримується добросусідських відносин, до чого зобов’язаний мирними угодами. Що ж до певних земель, які належали С. Яблоновському, то на його клопотання, аби з боку гетьманського регіменту в цьому не було перепони, український правитель запевнив, що оберігає встановлені рубежі та не буде мати справи до того, що уступлено в польську сторону³. Зауважимо, що клопотання С. Яблоновського про дотримання мирних угод І. Мазепою, вочевидь, також пояснюється його особистою зацікавленістю. В 1687 р. коронний геть-

---

¹ Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упор. І. Бутич. – Київ–Львів, 2002. – С. 54–55.

² Костомаров Н. Указ. соч. – С. 162–163.

³ Листи Івана Мазепи. 1687–1691 // Упор. та автор передмови В. Станіславський. – Київ, 2002. – Т. 1. – С. 87–88.

ман отримав у володіння Корсунське і Білоцерківське, а за десять років і Чигиринське староства¹.

Демонструючи готовність виконувати російсько-польський договір, український правитель натомість у своїх універсалах часто іменувався гетьманом обох боків Дніпра. Більшість таких документів відноситься до 1689 р. Землі правобережного Подніпров'я І. Мазепа вважав своїми, а питання адміністрування на цих теренах відносив до компетенції переяславського, лубенського, миргородського і київського полковників². Є документи, які яскраво показують заходи гетьмана по забезпеченню господарського життя монастирів Війська Запорозького на Правобережжі. Так, у вересні 1687 р. він видав універсал, яким підтверджував дозвіл Київському Кирилівському Свято-Троїцькому монастирю зайняти Ржищівський монастир з усіма його давніми володіннями і селом Ячники, посполиті якого мали виконувати належні повинності, а козаки зоставатися при своїх вольностях. У документі зазначалося, що усі ці маєтності знаходилися у Переяславському полку³. У лютому 1688 р., підтвержуючи права Київського Межигірського монастиря на маєтності, І. Мазепа називав серед них село Чернин, яке знаходилося на території колишнього Білоцерківського полку. Війт і вся громада Чернина зобов'язувалися до послушенства монастирю⁴. У січні 1690 р. гетьман надав оборонний універсал Київському Микільському Пустинному монастирю на кононецькі та савинські ґрунти на Правобережжі, що було спричинене збитками монастиря від господарської діяльності сторонніх людей, вочевидь з Війська Запорозького, на цих землях⁵. А у травні того ж року було видано оборонний універсал Києво-Печерській лаврі на Бузуківську пасіку, над р. Тясмином, згідно з яким пасіка звільнялася від бджолоїної десятини, а люди, які там мешкали, могли без перешкод переправлятися через Дніпро за своїми потребами⁶.

Цікава інформація відноситься й до травня 1688 р., коли гетьман повідомляв російським царям, що козаки Миргородського полку розгромили посланий ханом під Білу Церкву загін противника. При поверненні вони залишили на правому березі в пасіках двох пораниених поло-

---

¹ Wagner M. Stanisław Jabłonowski. Kasztelan krakowski hetman wielki koronny. – Warszawa, 2000. – S. 128, 184.

² Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 36.

³ Там само. – С. 56.

⁴ Універсали Івана Мазепи. – С. 121–122.

⁵ Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 117.

⁶ Там само. – С. 122–123.

нених¹. Згадка про цю подію дозволяє припустити, що пасіки належали мешканцям Лівобережжя. А за два роки – наприкінці червня 1690 р., даючи інструкцію охотницькому полковнику Іллі Новицькому щодо спільного з Семеном Палієм походу на Кизикермен, однією з причин цієї акції гетьман називав дії супротивника, який брав у полон людей, котрі були на пасіках і займалися рибальством на правому березі Дніпра². Отже, маємо ще одне пряме свідчення того, що Правобережжя вважалося гетьманською владою своєю землею, де українці з під його регіменту мали право на той час займатися принаймні господарською діяльністю.

Врешті, дійшло до з'ясування цього питання між українським правителем та коронним гетьманом Речі Посполитої. Про це дізнаємося з листа від *11 липня 1691 р.*, адресованого царям Івану й Петру Олексійовичам, в якому повідомлялося, що від С. Яблоновського надійшов лист зі скаргами на те, що люди І. Мазепи насильно збирали бджолину десятину в польських землях, зокрема в Корсунському і в Богуславському староствах, які належали коронному гетьману. Відкидаючи ці претензії, І. Мазепа зазначив, що своїх людей в ті староства він не посилав, а лише в ліс Лебедин, як минулого й позаминулого року. Цим він підтримував звичай – у лісі здавна тримали пасіки мешканці Корсуня, Чигирини, Черкас та інших прикордонних міст. Але справа була в іншому. Ні коронний гетьман, ні український не робили таємниці з того, що йдеться не про прибутки з десятини, а про володіння землями. І. Мазепа був переконаний, що йому належить відстоювати права на ті землі, якими володіли всі гетьмани перед ним, і він досі володів. При цьому український правитель посилався і на те, що розмежування на місцевості не проведено. Утім справа мала вирішитися в Москві (док. 7).

У листі ж до С. Яблоновського, теж датованому *11 липня 1691 р.*, І. Мазепа писав, що в зазначених староствах його людей не було, а в Лебедині здавна хто хотів, той тримав пасіки. Його ж люди були послані брати десятину з тих пасічників, які мешкали на Лівобережжі. Коли ж буде проведено розмежування, то всі складнощі щодо володіння землями будуть вирішені (док. 8).

Цього ж 1691 р. під час російсько-польських переговорів порушувалося питання про іменування українського правителя. 3 вересня польський посланець Ян Окраса на зустрічі з ближнім окольничим

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 30–31.

² АЗР. – Т. 5. – С. 233.

Іваном Чаадаєвим та думним дяком Омеляном Українцевим у Посольському приказі говорив, що І. Мазепа пишеться гетьманом обох сторін Дніпра всупереч мирним домовленостям, оскільки Правобережжя перебуває під владою короля. Посланець заявив, що Ян III Собеський звертається до царів з клопотанням, щоб володарю булави було заборонено так чинити. Він мав писатися гетьманом лише Лівобережної України. Однак ближній окольничий та думний дяк відповідали, що ця вимога не обґрунтована, і є вагомими підстави такого іменування, та й найголовніше місто всієї Малої Росії – місто Київ – стоїть на тому боці Дніпра. Водночас росіяни зазначили, що до цієї теми мають повернутися пізніше. І 9 вересня І. Чаадаєв та О. Українцев підтвердили свою попередню позицію, доповнивши аргументацію. Тепер вони говорили, що “під їх царської величності державою найголовніше всієї Малої Росії місто Київ та інші – Стайки і Васильків, і Трипілля, і саме все Запорозжя, а в регіментарстві і в правлінні ті міста, за їх, царської величності, указом, у нього гетьмана”¹.

Окремим сюжетом у питанні українсько-польського суперництва за подніпровські землі виокремлюється історія, пов’язана з діяльністю Данила Федорова – саме так називають цю особу документи, опубліковані у цій книзі. Перші, відомі нам дані про неї, відносяться до лютого 1690 р. Тоді до київського митрополита Гедеона звернувся листом королівський ротмістр Данило Федорович. Він повідомляв, що за гетьманським наказом збирається на проживання зі своїми людьми та священником до Корсуня. Ротмістр просив благословити священника, щоб останній міг посвятити місце для церкви в Корсуні, та обіцяв клопотатися, аби після зведення церква опинилася під зверхністю Київської митрополії, а не Й. Шумлянського. Гедеон, однак, сприйняв це звернення як наміри противників нашкодити йому та відіслав присланий лист до царів².

Осадник, як свідчать запроновані у книзі матеріали, налагодив взаємини з українським гетьманом і навіть навідувався до його столиці. Про нього І. Мазепа писав царям *15 липня 1691 р.* У цьому листі нагадувалося про попереднє донесення монархам про те, що корсунський осадник, королівський ротмістр Д. Федоров писав до гетьмана, повідавши про свій намір приїхати до Батурина і передати на словах певну інформацію. 11 липня осадник прибув до гетьманської столиці, наступного дня він бачився з володарем булави, а 13 липня – спочатку

---

¹ Станіславський В. В. Запорозька Січ та Річ Посполита. – С. 148–149, 292–294.

² Архив Юго-Западной России. – Киев, 1904. – Ч. 1. – Т. 10. – С. 762–764.

з генеральним військовим осавулом Андрієм Гамалією, а потім і з І. Мазепою. Д. Федоров повідав, що він є вихідцем з Мени Чернігівського полку, а на королівську сторону перейшов при Івані Самойловичі, через утиски від Леонтія Полуботка. Ротмістр просив дозволу повернутися в Мену, де мав свою землю. Він планував зробити це восени, забравши урожай хліба, пожитки зі своїх пасік на Правобережжі та отримавши нагороду за заслуги. А до того часу обіцяв надавати відомості про дії та наміри польської сторони.

Під час цього візиту Д. Федоров розповів також, що низка представників польської верхівки зверталася до короля, схиляючи його до укладення спільно з цісарем миру з Османською імперією та до війни з Російською державою. Поляки були невдоволені малоєфективними заходами Москви проти Криму. Але противником такого політичного повороту виступив римський папа, до якого поляки послали своїх представників для благословення своїх намірів. Позиція папи стала вирішальною і вони були вимушені продовжувати протистояння з турками.

На клопотання ротмістра І. Мазепа відповів, що дозвіл на повернення не може дати без царського указу. 15 липня Д. Федоров поїхав з Батурина, отримавши певну матеріальну підтримку з військового скарбу. Гетьман же очікував рішення Москви (док. 11).

У грудні 1691 р. український правитель писав до боярина Лева Нарішкіна, зазначаючи, що звертається саме до нього, аби справа не стала відома кому не належить в Малоросійському приказі. Йшлося про недавнє звернення корсунського полковника Данила Федоровича із запитанням, чи є дозвіл на його перехід до Менської сотні Чернігівського полку. Інакше він мав залишатися у містечку Драбівка, яке було розташоване на правому березі за 4 милі від Дніпра. У тому разі, якби царі указали залишатися в Драбівці, полковник просив дозволу укріпити це містечко і набрати до нього більше людей. Поки що там було близько сотні мешканців. Сам І. Мазепа радив полковнику, аби він до царського указу залишався на місці, а Л. Нарішкіна просив про термінове монарше розпорядження у цій справі. Гетьман вважав важливішим перебування полковника на правому березі, бо в такому разі через нього можна було отримувати інформацію про події у польській стороні. Далі І. Мазепа згадав, що йшлося про повторний царський указ. Згідно з першим, полковник мав перейти на Лівобережжя, але цього не сталося через позицію гетьмана¹. Отже, І. Мазепа підштовхував Моск-

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 331–332.

ву до рішення про необхідність підтримки осадника при перебуванні його у Драбівці. Вже 10 січня 1692 р. український правитель писав царям, що від корсунського осадника Д. Федорова надійшов лист про польські наміри (док. 25).

Царські статті І. Мазепі від 24 березня 1692 р. розкривають ще одну цікаву сторінку у цій справі. З них можна зробити висновок, що Д. Федоров погодив з гетьманом пропозицію до Москви про перехід Драбівки під царську владу. І. Мазепа передав російській верхівці аргументацію осадника, яка стосувалася цієї пропозиції. За словами Д. Федорова, згідно з договором, кордон проходив за 5 миль від Дніпра, а поселення знаходилось за 4 милі від річки. Росіяни ж відповіли обережно, зазначивши, що у приказі Малої Росії не вдалося з'ясувати, де знаходиться Драбівка. Зі статей зрозуміло, що питання могло розглядатися у тому випадку, якби поселення відносилось до київської округи, визначеної у договорі з Річчю Посполитою, як такої, що належить царям. Гетьмана просили прислати відповідне креслення, після чого мав з'явитися царський указ, погоджений з мирними угодами¹.

Як стає зрозуміло з наступного послання, Д. Федоров таки покинув правий берег. Наприкінці року – 28 грудня 1692 р. – у посланні до царів І. Мазепа відповідав на їхню грамоту, в якій йшлося про повідомлення російського резидента у Польщі Бориса Михайлова про закиди польських сенаторів, а також про заяву польського резидента в Москві стосовно того, що люди з Переяславського полку чинять збитки в прикордонних староствах Речі Посполитої: Білоцерківському, Корсунському та Богуславському. Також поляки скаржилися на колишнього корсунського осадника Д. Федорова, який, перейшовши на Лівобережжя, нібито, забрав гроші, призначені для військових людей і вчинив багато шкоди у Драбівці.

Український правитель дав аргументовану відповідь на ці претензії. Стосовно першої проблеми він заявив, що козаки Переяславського полку в названі староства і в містечко Драбівку не ходили, нікого з тамтешніх людей на Лівобережжя не перекликали, образ їм не чинили і селитися там не думали. За гетьманським наказом переяславські козаки були на Правобережжі в Чорному лісі, у районі Лебедина, Чигирини та інших запустілих поселень, де збирали бджолину десятину. Загалом було зібрано і привезено до І. Мазепи усього 40 діжок меду. Натомість для коронного гетьмана у трьох згаданих староствах було зібрано 800 діжок і відвезено до Львова, що бачили посланці з Батури-

---

¹ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 144.

на, які були в цьому місті. Що ж до Д. Федорова, то він, як і С. Палій, пішов на польську сторону з Лівобережжя тимчасово. Якщо ці люди не хочуть служити під владою Польської держави, то краще, якщо будуть прийняті під царську руку, бо інакше можуть перейти до неприятеля. Тут же гетьман нагадував і про прийняття поляками багатьох запорожців. Д. Федоров, на думку гетьмана, говорив правду, що ніяких грошей не брав та мешканців Драбівки не ображав. Підтвердженням цього було те, що мешканці містечка, яким І. Мазепа відмовив у прийнятті під царську руку, приїжджаючи до Батурина, на Д. Федорова не скаржилися. Коли ж челядь Д. Федорова відвідала Драбівку в жовтні, у справах про його майно, що зосталося, місцеві люди впросили залишитися там одного челядника для підтримки порядку. Але цього челядника невдовзі заарештував комендант Білої Церкви.

Далі гетьман нагадав про початок цієї історії, що теж мало сприяти виправданню колишнього осадника. За словами І. Мазепа, близько трьох років тому Д. Федоров, найменований корсунським осадником, поселив у Драбівці кілька сотень людей, які раніше перейшли на Лівобережжя, а потім повернулися назад. Поселенці вважали, в чому їх обнадіював і осадник, що перебуватимуть під царською владою. Але як дізналися, що ними володітимуть поляки, то знову захотіли йти на лівий берег. У цьому ж листі згадано, що комендант Білої Церкви писав до українського гетьмана скаргу на те, що Д. Федоров хотів вивести Драбівку з-під польської влади, для чого й прислав своїх людей. У зв'язку з цим І. Мазепа розпорядився, аби наказний переяславський полковник писав до коменданта у Білу Церкву, що Військо Запорозьке не чинило і не буде чинити Речі Посполитій перешкод у володінні Драбівкою, а заарештованого челядника краще було би прислати до Батурина і просити управи, у разі його провини. Свідченням приналежності містечка полякам було те, що одразу ж після від'їзду Д. Федорова до Драбівки прибув ротмістр Василь Дросенко зі своєю ротою з Білої Церкви. А комендантом містечка став якийсь хорунжий, присланий з того ж міста. Взагалі, І. Мазепа вважав, що поляки скаржаться тому, що жалкують за Д. Федоровим (док. 49).

Питання про переїзд Д. Федорова і приналежність Драбівки ще раз актуалізувалося під час візиту до Батурина посланця короля Кирияка Ісаровича. У грудні 1692 р. він прибув до козацької столиці, де затримався до весни наступного року, а після повернення подав звіт Яну III Собеському. У цьому документі знаходимо цікавий матеріал про зустріч К. Ісаровича з Д. Федоровим. Як зазначено у звіті, козак Данилко заселив під Корсунем село Драбівку, яке належало коронному гетьма-

ну, а потім, забравши “усе з села і провіант на зиму”, утік на Лівобережжя до І. Мазепи. Далі записано, що під час перебування посланця в Батурині Д. Федоров прийшов до нього і заявив, що з допомогою військ українського правителя помститься коронному гетьману, який наказав забрати з села людей осадника і його родича, пограбує Драбівку. Д. Федоров говорив, що село розмістилося “не на польських, але на московських місцях і кордоні”. І він заселив його собі, бо читав мирний договір¹.

Стосовно ж самого Корсуня, то маємо інформацію про те, що в лютому 1696 р. його комендантом був волоський ротмістр Синиця². Отже, на той час цей населений пункт контролювався польською верхівкою.

Тим часом український правитель продовжував діяти у напрямку поширення впливу на Правобережжя поки що за рахунок господарської діяльності. Так, наприклад, у січні 1692 р. та у січні 1696 р. його універсалами підтверджувалися права Київського Межигірського монастиря на млини, які знаходилися на р. Котор³. В універсалах Київському Богоявленському Братському монастирю, виданих І. Мазепою у серпні 1691 р. та у червні 1693 р., серед маєностей монастиря згадувалися ліси біля села Карпилівки, яке знаходилося поза північними рубежами правобережної частини Київського полку⁴. У лютому 1695 р. гетьман видав універсал Лубенському Мгарському монастирю, згідно з яким пасіки монастиря на Правобережжі за Мошнами, у місцевості Ливни, звільнялися від бджолоїної десятини, претензії на яку могли пред'являти представники Війська Запорозького⁵. А в жовтні 1698 р. універсалом І. Мазепи, адресованим Переяславському полку, підтверджувалися права Київського Микільського Пустинного монастиря на ґрунти містечка Кононч; також ігумену з братією дозволялося відновити тамтешню греблю на р. Рось і побудувати млин⁶.

Крім згаданої вище пропозиції про перехід Драбівки під царську владу було ще одне звернення І. Мазепи до російської верхівки, яке різко розходилося з умовами Вічного миру. У вже згаданих статтях від 24 березня 1692 р. зазначено, що монархам стало відомо про бажання

---

¹ Мищик Ю. Могила, Хмельницький, Мазепа... – С. 32.

² Його ж. Нові дані до історії повстання С. Παλιά // Семен Палій та Фастівщина в історії України: матеріали науково-практичної красназвочної конференції. – Київ–Фастів, 1997. – С. 10.

³ Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 156–157, 191–192.

⁴ Там само. – С. 142–143, 171.

⁵ Там само. – С. 186.

⁶ Там само. – С. 227.

гетьмана побудувати у Терехтемирові новий монастир з кам'яною церквою, а для безпеки місцевого населення спорудити укріплення по обох боках Дніпра. Відповідь Москви була негативною з ґрунтовним посиленням на домовленості з Річчю Посполитою 1686 р.¹ Обидві пропозиції свідчать про бажання гетьмана міцно закріпитися на правобережному Подніпров'ї. Дабівка і Терехтемирів повинні були стати укріпленими осередками під царською владою. А це означало би, що управління цими населеними пунктами перейшло би до І. Мазепи. З них можна було контролювати частину Правобережжя, планувати подальші кроки у цьому напрямку, створити серйозні перешкоди полякам, якби вони вирішили розпочати воєнні дії проти Війська Запорозького та Російської держави. Але такі дії повинні були серйозно зіпсувати російсько-польські взаємини. Можливо, гетьман цього і бажав.

Нові дані щодо цієї проблеми знаходимо в листі від 9 січня 1699 р. до Петра І. Нагадуючи 7 статтю “Вічного миру”, український правитель писав, що минулого року “через декого в польській стороні” засновано слободу в Мошнах, у яку осадники підмовляли і переманювали людей з Лівобережжя. Люди переходили й хотіли переходити і надалі до цієї слободи, не бажаючи терпіти труднощів з утриманням військ на теренах гетьманського регіменту. Таким же чином раніше було засновано слободи в Дабівці, Корсуні й Богуславі, що призвело до значного відтоку населення з Війська Запорозького. Гетьман наказував старшині не пропускати втікачів, але цей наказ було важко виконати. Взимку Дніпро можна було перейти по льоду в будь-якому місці, а влітку люди переправлялися у скритих місцях на заздальгідь таємно приготованих човнах. Значні збитки від слободи у Мошнах спричинювалися й тим, що людям з Лівобережжя не давали можливості брати на правому березі ліс на дрова та для будівництва. Коли вони переправлялися по дерево, то місцеві осадники грабували їх. Зазначаючи, що це поселення засноване всупереч мирним договорам, вірогідно, без королівського повеління, І. Мазепа просив царського указу про його розорення та повернення втікачів під свій регімент (док. 157).

У наступному посланні до царя від 17 березня 1699 р. український правитель писав уже і про королівську зверхність у процесі колонізації подніпровських земель. Переяславський полковник Іван Минович, як мовиться у листі, доніс лівобережному керманичу, що Ян III Собеський надав коронному гетьману С. Яблоновському Чигирин з усіма містами, які належали до Чигиринського староства. У цих запустілих міс-

---

¹ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 145–146.

тах С. Яблоновський мав заснувати слободи, всупереч мирним домовленостям. У зв'язку з цим І. Мазепа звертався до Петра I з питанням, чи варто допускати осаджувати ці слободи, чи ні. Далі гетьман зазначав, що багато мешканців Лівобережжя бажають переселитися на правий берег Дніпра, у зв'язку з тим, що там більше лісів та через труднощі від розміщення військ і їх переходів на місцях тодішнього проживання. Крім того, пішов погolos, що поляки уклали мир з турками (док. 162). На нашу думку, І. Мазепа схилив царя до вирішення проблеми шляхом протидії польським заходам, що є очевидним, як з самої постановки питання, так і з необхідності запобігти негативним наслідкам від діяльності польської сторони. Потрібно було лише вирішити, яким чином мала реалізуватися ця протидія.

Врешті, після неодноразових донесень українського правителя, у березні 1699 р. цар звернувся до польського короля з клопотанням про заборону коронному гетьману та іншим представникам Речі Посполитої заселяти нейтральні землі, а І. Мазепі доручив суворіше стежити за тим, щоб мешканці лівого берега Дніпра не переходили у слободи на Правобережжя¹. Відомо, що питання про дії С. Яблоновського у подніпровських землях піднімалися також російським резидентом у Варшаві Любимом Судейкіним у 1700 р. Але польські сенатори заявляли, що такі заходи не суперечать мирним угодам і висували контрбвинування; говорили також, що настав час вирішити проблему приналежності незаселених земель².

Між тим І. Мазепа надумав надалі не зволікати, а діяти рішуче, навіть з використанням збройних сил, аби не допустити загрозливого збільшення польської присутності на правому березі Дніпра. Так, маючи намір не допустити появи на місці Чигиринського нового поселення, 15 квітня 1699 р. він повідомляв Петру I про свій “намір і рішення” послати туди охотницькі полки, під приводом необхідності виводу цих частин з міст і сіл після зимівлі, аби не перешкоджати населенню обробляти землю. На Лівобережжі, за словами гетьмана, охотницькі частини не можна було розмістити, не завдавши збитків місцевим мешканцям, бо війська потребували кормів для коней та дров. А біля Чигиринського було достатньо кормів на полях і лісу. Далі ж І. Мазепа звернувся до другої, вочевидь, основної причини прийняття свого рішення. Він зазначив, що не можна допустити заселення Чигиринського з польського боку, від чого вчинилася б “тіснота” мешканцям Лівобережжя. Приво-

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 164.

² Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 229.

дом до занепокоєння була чутка, що С. Яблонівський хотів цього року заснувати там слободу, про що український правитель недавно вже писав і просив царського указу стосовно своїх дій. Він вважав, що коли до вже заселених городиш додається й Чигирин, то через це люди з Війська Запорозького втратять пасіки та лісові займища, з яких брали дерево на будівництво і дрова. На лівому боці таких угідь вони не мали. Через свої потреби ці люди будуть вимушені перейти у слободи, як багато з них уже і вчинило. І. Мазепа знову зазначав, що перешкодити таким переходам важко. А далі акцентував увагу на тому, що потрібно не допустити навіть заснування поселення в Чигирині. Гетьман негативно висловився про можливі спроби вирішити питання дипломатичним шляхом, згадавши, як розвивалися події навколо поселення у Мошнах. У тому випадку після звернення українського правителя цар писав до свого резидента у Речі Посполитій, аби він добивався королівської заборони стосовно появи цього поселення. Але від резидента так і не було відомостей, а тим часом слобода в Мошнах розрослася до кількох сотень дворів; там з'явилися захисні укріплення – “фортеця чи городок для оборони”. Тому, коли б довелось цю слободу “зводити”, то це було б не без труднощів. А якби допустити заснування слободи у Чигирині, то туди невдовзі зібралось би багато людей, які б укріпилися так, що до них важко було би й підступитися (док. 164). І український гетьман таки реалізував свій намір. Висновок про це можна зробити з листа від 30 березня 1700 р., адресованого боярину Федору Головіну, в якому знаходимо інформацію про те, що в цей час у Чигирині “на військовій службі” перебував кінний полковник гетьманського регіменту. Очевидно, йшлося про компанійську частину (док. 183).

Своє спостереження стосовно цих подій висловив польський дослідник Я. Перденя, який писав, що одразу ж після сеймової ухвали 1699 р., яка датується червнем, з царського боку почалося осаджування Чигирини для запобігання можливому наїзду магнатів, і такі дії викликали протест Речі Посполитої¹.

Укладення миру з Туреччиною та заспокоєння внутрішніх протиріч дозволяло Польщі повернутися до політики протистояння з Росією. Характерною у цьому питанні була позиція великого коронного маршалка Станіслава Любомирського, котрий у серпні 1699 р. після сейму на раді сенату піднімав питання про українські терени, які перебували під зверхністю Москви, стверджуючи, що не годиться мовчки віддава-

---

¹ Perdenia J. Op. cit. – S. 127.

ти “найбільшу частину королівства”. У зв’язку з цим коронний маршалок говорив про необхідність утримання сильної армії та виділення на неї фінансів. Також С. Любомирський порушив питання про Чигирин, про який говорилося у королівських пропозиціях до цієї ради. Йшлося про те, що Росія, всупереч договору, осаджувала місто. На раді було постановлено, що король напише листа до царя у цій справі¹.

Наступного року гетьман продовжив заходи як на дипломатичному, так і на військовому рівнях у боротьбі за владу над подніпровськими землями. Так, *7 квітня 1700 р.* І. Мазепа повідомляв Ф. Головіну, що за його проханням пересилає титули С. Яблоновського, з метою написання листа до останнього. При цьому український правитель висловлював готовність писати до коронного гетьмана й сам, при відправленні листа від боярина. У цих посланнях мало йтися про заснування поляками поселень на правобережному Подніпров’ї. Це стає зрозумілим з того, що володар булави висловлював сумнів щодо успіху справи, бо шляхта, яка селилася біля Дніпра, за винятком жовнірів, не слухала С. Яблоновського, бо й він почав було заводити слободу в Чигирині. Тут же ми маємо змогу прочитати про силові дії Батурина з метою недопущення появи таких осередків. І. Мазепа зазначав, що якби до Чигирини не були послані охотницькі кінні та піхотні полки, то до цього часу там було би вже побудовано місто (док. 187).

Через місяць – *7 травня 1700 р.* – у листі до С. Яблоновського І. Мазепа повідомляв, що до коронного гетьмана писав Ф. Головін, зокрема про те, що шляхта з королівського боку наважувалася засновувати слободи й закликати селитися людей у ті місця, які за договорами вічного миру мали залишатися пустими. Йшлося про поселення в Мошнах та інших спорожнілих городищах у бік Чигирини. Звертаючись до коронного гетьмана, як до найвищого сенатора, український правитель додавав своє прохання, аби ці слободи були розорені (док. 194).

Усі ці заходи, ініційовані Батурином, усе ж призвели до певної позитивної реакції з польського боку. На звернення І. Мазепа С. Яблоновський відповідав листом від 10 липня 1700 р. Коронний гетьман зробив спробу подати усе так, ніби він нічого не знає про осаджування слобід та ще й висловлював побажання, аби І. Мазепа повідомив йому про те, хто і які місця осаджує. Водночас він зазначав, що мусить обговорювати дану справу з королем та радою, яка була при королі;

---

¹ Dybaś В. Ор. cit. – S. 212–213; Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 231–232.

інформував, що відсилає в Україну універсали з застереженням, щоб ніхто не наважувався осаджуватися в заборонених місцях, а також висловлював сподівання, що і з царського боку такі слободи не будуть засновуватися. До його листа було додано універсал, яким С. Яблоновський звертався до власників земель на Подніпров'ї, щоб вони не осаджували там слобід, а також, щоб уже осаджені слободи були полишені, а люди звідти розселені. Це необхідно було зробити для того, щоб не виникла okazія для порушення перемир'я з Москвою¹.

18 липня 1700 р. гетьман писав Ф. Головіну, що до Батурина повернувся басанський сотник, якого він посилав, згідно з царським указом, з листами від боярина та від себе до коронного гетьмана у Львів. Посланець привіз листи з відповідями Ф. Головіну та І. Мазепі. Ці листи разом з записом розповідей посланця український правитель пересилав боярину. Крім того І. Мазепа очікував приїзду посланця від коронного гетьмана з відповіддю від короля (док. 216).

В одному з листів до переяславського полковника Івана Мировича, датованому О. Лазаревським при першій публікації 1699 р., гетьман писав, що С. Яблоновський прислав до нього універсал, в якому заборонялося посполитій шляхті і панам осаджувати міста і села на відстані п'яти миль від Дніпра. Лівобережний правитель зазначав, що порушники вже незабаром будуть змушені покинути Мошни та інші новозасновані слободи². Якщо лист було дійсно написано в 1699 р., то це означає, що заборонні універсали було видано і в 1699 і в 1700 рр. А, можливо, тут згадується універсал 1700 р. Додатковим підтвердженням цього може слугувати той факт, що і в листі коронного гетьмана до І. Мазепи, і у посланні українського правителя до І. Мировича, і в записах С. Величка йдеться про поїздку до С. Яблоновського одного й того ж посланця. А коли так, то лист до переяславського полковника був написаний не раніше липня 1700 р. Залишається неузгодженість лише в тому, що у листі до І. Мировича чітко вказано відстань від Дніпра, на якій заборонено селитися, а в універсалі, поміщеному у літописі С. Величка, таке визначення відсутнє.

Маємо дані, що І. Мазепа думав і про контроль над осередком, де раніше знаходився Канів. 20 вересня 1700 р. в листі до Петра I гетьман писав про свою попередню відповідь С. Палію стосовно визначення місця для його переселення через наступ значних польських сил. На

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 603–606.

² А. Л. Письмо Мазепы о заселении правобережного Приднепровья в к. XVII в. // Киевская Старина. – Киев, 1898. – Т. LXI. – №5. – С. 52; Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 199.

питання правобережного полковника, яке з двох місць йому вибрати – Канів чи Чигирин – український правитель вказав на Канів, обіцяючи допомоги з переходом (док. 229). Цього ж року І. Мазепа піклувався про подальше поширення впливу Війська Запорозького на Правобережжя з допомогою церковних інституцій. В універсалі гетьмана про відновлення Переяславської єпархії, виданому у вересні 1700 р., зазначено, що єпархії передаються у власність “усі ґрунти і маєтності монастиря давнього Терехтемирівського” з доданими знову селами¹.

У зв’язку з розглядом у цій розвідці питання про заходи української влади стосовно Правобережного Подніпров’я, звернемо увагу на характерну позицію Москви, яка демонструє, що воно було для неї другорядним, порівнюючи з її власними політичними цілями. Такий висновок можна зробити з інструкції, яка була надана російському дипломату Василю Поснікову, котрий готувався їхати до Польщі, і датовалася груднем 1700 р. Дипломат мав докласти зусиль для того, аби схилити Річ Посполиту до союзу з Російською державою проти Швеції. В обмін на допомогу польських і литовських військ цар був готовий віддати українські землі, які за “Вічним миром” залишалися незаселеними – від містечка Стайок до річки Тясмина. Ці землі передбачалося передати у “вічне володіння”, без права заснування тут нових поселень². Зауважимо, що остання умова виглядає досить формальною, зважаючи на колонізаційні заходи поляків, здійснені після 1686 р.

У випадку ж непоступливості сейму, В. Посніков був уповноважений іти й на подальші поступки: погодитися на заснування Річчю Посполитою на Правобережному Подніпров’ї своїх населених пунктів, у тому числі й “городових фортець”, а також поступитися Великому князівству Литовському прикордонними теренами – “псковськими пригородами”³. Як бачимо, в ім’я своїх балтійських планів, цар був готовий пожертвувати інтересами Війська Запорозького.

Звернемо увагу ще на одне важливе спостереження. Дослідники наказових документів українського правителя дійшли, на нашу думку, до справедливого висновку, що політика І. Мазепи, спрямована на приєднання українських земель за Дніпром до Війська Запорозького, здійснювалася “з огляду на можливу реакцію Москви і Польщі неофі-

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – С. 361.

² Корольок В. Свидание в Биржах и первые переговоры о польско-русском союзе // Вопросы истории. – Москва, 1948. – №4. – С. 44.

³ Там же. – С. 45–46.

ційно, проте всередині самої Гетьманщини цілком впорядковано і досить відкрито”¹.

Контакти гетьмана з представниками Польщі і Литви. У цьому параграфі оповімо про різнопланові взаємини І. Мазепи з окремими особами сусідньої держави. Особливу увагу привертають матеріали, що стосуються діяльності Василя Красинського. До публікації знайдених нами листів українського правителя короткі відомості про нього можна було знайти у праці В. Дядиченка. Історик писав, що у 80-х – 90-х рр. XVII ст. православний білоруський шляхтич, пропойський староста В. Красинський через І. Мазепу просив Москву прийняти під царську владу Засожжя по Дніпро, приєднавши його до гетьманського регіменту, “тому що в засожській стороні є кілька фортець добрих, Гомель, Чечерськ та інші, які дуже потрібні для захисту всього краю північного”². Виконати таке прохання означало піти на збройний конфлікт з Річчю Посполитою. На той час це не входило у розрахунки Російської держави, а отже, зрозуміло, що відповідь була негативною. Однак, детальний розгляд цієї історії міг би пролити світло на низку питань: чому саме В. Красинський виступив з такою ініціативою, чи не стояли за ним певні політичні сили, якою була реакція гетьмана на звернення шляхтича, як конкретно повела себе російська верхівка.

З надрукованого раніше послання І. Мазепи до царів від 16 грудня 1690 р. відомо, що 13–15 грудня В. Красинський перебував у Батурині. До цього приїзду шляхтич кілька разів виходив на контакт з українським правителем з прихильними відозвами до царської сторони. 14 грудня гість був на обіді у гетьмана, після якого наодинці розповідав йому про мету приїзду. Шляхтич говорив про свою журбу через гоніння на православ'я у Польській державі та просив донести царям, що бажає перейти під їхню владу з містами Гомелем і Пропойском та їхніми повітами, що знаходилися у його приватній власності. За словами В. Красинського це питання мало бути вирішене російськими монархами протягом чотирьох – п'яти тижнів, інакше міста могли перейти у власність литовського гетьмана Казимира Сапіги. Шляхтич інформував І. Мазепу про таємні зносини поляків з кримським ханом і турецьким султаном, з наміром за їхньої підтримки вчинити напад на російські володіння, а також радив, аби царський уряд сам уклав мир з Бах-

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 36.

² Дядиченко В. З історії боротьби українського народу на Правобережжі проти шляхетської Польщі в кінці XVII ст. // Наукові записки Інституту історії і археології України. – Уфа, 1943. – Кн. 1. – С. 192.

чисараєм і Стамбулом, спрямований проти Речі Посполитої. В. Красинський говорив, що Гомель є “доброю і надійною фортецею” у заможському краї і підкреслював, що якби у ньому були осаджені військові люди “монаршої руки”, то звідти можна було б надійно утримувати тамтешні землі аж до Могилева. У разі ж осадження у Гомелі військових людей литовським гетьманом, під час війни під ударом опинилися Стародубський і Чернігівський полки. Зазначаючи, що шляхтич обнадіював його в тому, що взимку і навесні наступу польських військ на малоросійські міста не буде, І. Мазепа інформував, що все ж має від “злих намірів належну обережність”: війська перебували у готовності, а фортеці у всіх полках за його наказом були полагожені¹.

Ознайомлення з даним документом залишає враження, що український гетьман, користуючись донесенням Москві про В. Красинського, намагався поглибити негативне ставлення росіян до Речі Посполитої й утвердити ідею необхідності війни з нею. Причому напад на цю державу мав виглядати як удар на випередження неминучої польської агресії. Але російське керівництво не поділяло такого погляду. У конкретному епізоді його реакція на пропозиції шляхтича добре простежується за пропонованим нижче матеріалом.

21 березня 1692 р. царський гонець передав І. Мазепі грамоту стосовно В. Красинського², у відповідь на яку з'явився лист гетьмана від 28 березня 1692 р. На початку у ньому повторювався зміст царської грамоти. У грамоті царі після ознайомлення з попередніми епістоляріями гетьмана та шляхтича наказали надалі не пропускати до малоросійських міст і монастирів В. Красинського³, його родичів та його людей з-за польського і литовського кордонів, не дозволяти нікому вступати з ними у контакти. І. Мазепа повинен був заборонити полковникам, старшинам, урядникам в усіх українських містах підтримувати взаємини з шляхтичем, бо він хотів привести царів до “недружби” з королем. Якби ж В. Красинський посилав до кого листи чи посланців, то гетьман мусив про це повідомляти і пересилати листи до Москви, а посланців затримувати до царського указу.

Далі український правитель писав, що через посланця до Москви Романа Висоцького йому стало відомо про висловлені в Посольському приказі звинувачення у тому, що він не затримав В. Красинського

---

¹ Листи Івана Мазепи. – С. 427–430.

² Список з статейного списку подьячого Василя Аитемирева... – Т. 18. – С. 4.

³ Написання прізвища залишаємо в такому вигляді, як воно подано в опублікованому раніше листі гетьмана від 16 грудня 1690 р., скопійованому з оригіналу. У даному документі, котрий є російськомовним перекладом, прізвище шляхтича – Красенський.

в Батурині. Виправдовуючись, І. Мазепа пояснював, що так не міг учинити в умовах миру з королем, і тому, що про це не йшлося у попередніх царських указах, зміст яких наводився нижче. Так, у грамоті від 30 вересня 1690 р. було наказано таємно на словах передати шляхтичу через прислану від нього людину, що царі милостиво схвалюють його службу, але прийняти на пропонуваніх ним умовах, не можуть, бо це суперечить мирним угодам. При цьому була дана настанова, щоб у разі наступу польських та литовських військ на Лівобережжя В. Красинський переїхав на царську сторону або зачинився з прибічниками у тих містечках і фортецях, про які оголошував його посланець, і тоді можна було б надати йому допомогу. Гетьман же мав остерігатися можливих недоброзичливих намірів шляхтича.

У грамоті від 1 січня 1691 р., у відповідь на донесення гетьмана про приїзд В. Красинського, було наказано говорити шляхтичу те ж, про що царі розпоряджалися раніше. І. Мазепу знову попереджували, щоб він був обережним, бо в 1682 р. В. Красинський звертався до смоленської шляхти, підбиваючи її до “іншої сторони”. Також російський резидент в 1689–1691 рр. Іван Волков доносив царям з Польщі, що В. Красинського таємно підсиляли у близькі до України місця для порушення спокою. У грамоті від 27 лютого 1691 р. містився короткий указ, який стосувався С. Палія і В. Красинського. І. Мазепа мусив вести з ними справи обережно, дотримуючись мирних угод, аби полковник і шляхтич “лукавством своїм” не вчинили, за дозволом польської сторони, якоїсь омани. І, нарешті, у грамоті від 14 березня 1691 р. гетьману наказувалося відмовити В. Красинському в його проханнях.

І. Мазепа зазначив, що ретельно виконував усі царські розпорядження, а також поінформував про свої дії після отримання останньої грамоти: прикордонним полковникам було наказано пильнувати, щоб ніхто не приймав листів від В. Красинського чи його людей, та йому не писав. Посланців від шляхтича гетьман збирався затримувати, а листи відправляти до Москви. І. Мазепа також зауважив, що вже давно писав до київського, чернігівського і стародубського полковників, щоб приїжджих з-за польського і литовського кордонів ні в Батурин, ні в інші українські міста не пускали. Насамкінець гетьман клопотався стосовно указу про те, чи затримувати В. Красинського у разі його приїзду на землі Війська Запорозького (док. 36).

Отже, наведені дані дозволяють припускати, що шляхтич був представником певної політичної сили Речі Посполитої, яка хотіла викликати ускладнення у взаєминах з Росією. Москва ж, не бажаючи збройного протистояння з західним сусідом, спочатку хотіла підтрима-

ти його, як можливого прибічника. Але надалі, з надходженням інформації, що В. Красинський має недружні задуми щодо росіян, вирішила відмовитися від будь-яких контактів з ним. Позиція ж українського гетьмана виглядає дещо двозначною. Демонструючи готовність у виконанні розпоряджень царської влади, він, вочевидь, розмірковував про перспективи своєї держави, а отже й про можливість використання шляхтича у власних цілях.

Врешті, маємо царську резолюцію від 8 квітня 1692 р. до листів І. Мазепи, в якій зазначено, що царі схвально ставляться до дій гетьмана стосовно В. Красинського. У разі приїзду шляхтича наказувалося його вислати назад за кордон (док. 33).

Значно простіше вирішилася справа про перехід з-під влади Речі Посполитої на царську сторону хорунжого Смоленського воєводства Домініка Полубинського, в якій, на відміну від попереднього сюжету, не було прихованого змісту. У січні 1694 р. хорунжий написав листи до чернігівського архієпископа Феодосія Углицького та до гетьмана. У них ішлося про бажання Д. Полубинського перейти з католицизму до православ'я, яке він називав вірою своїх предків, у зв'язку з чим просив прийняти його під царську владу. Згідно з цими зверненнями, причиною такого рішення було й те, що хорунжий почав негативно ставитися до католицизму через "обридлі і все лихіші вчинки римської релігії не тільки у світських, а найбільше в духовних справах". Прийняти ж православ'я у Речі Посполитій через державну заборону Д. Полубинський не міг. Не подобалися йому й "беззаконня і кривди, які діються не без порушення совісті від вищих станів меншим, убогим" у Речі Посполитій. Хорунжий писав про "близьку погибель через незгоду духовенства і зраду панів та гетьманів", вочевидь, маючи на увазі піддану критиці державну організацію; зазначав, що польський народ живе "без права і справедливості". Як зауважував Д. Полубинський, при переїзді до Війська Запорозького він збирався залишити свою посаду і майно в Речі Посполитій, але пригадував про колишні володіння діда й батька на Сіверщині та Смоленщині, де й бажав отримати нове місце служби. Окремі клопотання хорунжий направив також до генерального осавула й верхівки Чернігівського полку¹.

Рішення про прийняття цієї людини мало бути ухвалене в Москві. І, як стає зрозуміло з документу, що публікується, спочатку реакція з російської столиці була негативною, що, однак, не зупинило гетьмана, котрий наполіг на своїй – відмінній позиції. *12 березня 1694 р.*

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 442–444.

І. Мазепа писав царям, що закордонна особа – Д. Полубинський, про якого він доносив раніше, приїхав до царської держави і поселився у Любечі, хоча гетьман йому нічого не обіцяв і дозволу на це не давав. Звідти Д. Полубинський надіслав українському правителю листа, з великим смутком зазначаючи, що дізнався про указ царів його не приймати. Він знову просив у монархів дозволу жити під їхньою владою, бо не міг повернутися до Речі Посполитої. Гетьман радив монархам піти назустріч Д. Полубинському, зауважуючи, що чинить це не через свою потребу в цій особі, а щоб надалі, за необхідності, знатні і потрібні люди могли здійснювати такі переходи. З листів від чернігівського архієпископа, чернігівського полковника і самого Д. Полубинського І. Мазепа робив висновок про відсутність у приїжджого підступних задумів і щире бажання вільно сповідувати православ'я (док. 99).

З літопису С. Величка дізнаємося, що після звернень Д. Полубинського до архієпископа і гетьмана, йому таки дозволили приїхати. Прибувши до Чернігова, Д. Полубинський прийняв православну віру, незабаром одружився з дочкою значного чернігівського товариша Карпа Мокрієвича і, “облагодіяний гетьманською повагою”, переселився до Стародуба, де невдовзі став городовим отаманом¹.

Одне з послань дає змогу проілюструвати недовірливе ставлення керівника Війська Запорозького до західних сусідів. Його реакція на, здавалося б, цілком непримітне звернення представника Речі Посполитої виглядає як спроба не допустити проведення можливої розвідувальної чи іншої діяльності на теренах своєї держави. Отже, *15 березня 1700 р.* І. Мазепа доносив царю, що 12 числа з польської сторони до нього приїхав ротмістр Михайло Заруцький з листом від коронного стражника Стефана Потоцького. Ротмістр повідомив про втечу під гетьманський регімент своєї челяді з украденими у нього ж кінями та усіма іншими “живностями” і просив дозволу на пошук утікачів в українських містах. Але український правитель не пішов назустріч цьому зверненню, не бажаючи, щоб М. Заруцький їздив по усій країні. Гетьман одразу ж відправив ротмістра назад, пообіцявши йому й відповівши листом стражнику, що буде писати до всіх полковників про цю справу, і якщо втікачі знайдуться, то відправить їх Львова, з усіма речами, які будуть при них (док. 181).

У деяких листах зустрічаємося з фактажем, котрого замало для розкриття згаданих у них питань. Так, документ від *19 липня 1691 р.*

---

¹ Там само. – С. 444.

інформує про зв'язки українського правителя з троцьким каштеляном Казимиром Сапігою. Цього дня І. Мазепа переслав царям листа, якого до нього писав каштелян у певних судових справах (док. 14). А лист від *31 грудня 1691 р.*, адресований Івану та Петру Олексійовичам, оповідає про те, що царі наказали І. Мазепі розслідувати справу пов'язану з привезенням греком Миколою Драгановим листа з Жовкви до князя Михайла Ромодановського. Але не було двох потрібних для розслідування осіб – Миколи Драганова та ще одного грека Миколи Тарнавіота. Перший за два тижні до цього поїхав до Львова, а другий уже рік, як поїхав до Царгорода. У таких обставинах гетьман наказав київським урядникам цих греків після повернення прислати до Батурина. Коментуючи ситуацію, І. Мазепа допускав вину М. Драганова, зазначаючи, що він, як і інші київські мешканці, не ставлячи його до відома і не просячи подорожніх листів, часто їздить у польську сторону і може розповсюджувати неправдиву інформацію (док. 21).

Розвідувальна діяльність українців у Речі Посполитій. Пропоновані до уваги читачів документи містять багато даних про збір гетьманом інформації про стан справ у Речі Посполитій, крім згаданих у інших параграфах. З зазначеною метою І. Мазепа відправляв на територію цієї держави своїх розвідників. Так, *7 і 12 травня 1691 р.* гетьман писав царям про неодноразове відправлення з розвідувальною метою в польську сторону козака Київського полку Федора Єльця (док. 1–2). З листа від *10 січня 1692 р.*, адресованого російським монархам, дізнаємося, що до І. Мазепа вже близько півроку не повертався з польської сторони, посланий для збору відомостей, Грицько з Конотопу. Гетьман припускав, що Грицько загинув. Через два тижні після Грицька туди ж був відправлений інший розвідник – Василь Омельницький, котрий вже давно повернувся й привіз відомості про повернення короля з військами з волоської землі. Один про одного розвідники не знали (док. 25).

Із листа від *4 лютого 1694 р.*, адресованого російським царям, дізнаємося про поїздку Василя Омельницького – посланця І. Мазепа – з листом до С. Яблоновського з приводу відібраних у польській стороні волів у київської торгової людини. Маючи додаткове завдання щодо збору інформації, посланець зокрема дізнався про поганий стан здоров'я Яна III Собеського та можливі політичні наслідки цього. Відправляючи В. Омельницького до Москви, гетьман зазначав, що посланець на власні очі бачив польського короля хворим, який, хоча й почав був одужувати, але знову занеміг. Стан здоров'я короля призвів до поширення чуток про те, що призначений сейм не відбудеться (док. 90). Є

дані, що В. Омельницький і раніше використовувався для виконання подібних завдань – 1691 р. він їздив з розвідувальною місією до Польщі¹.

8 березня 1693 р. І. Мазепа повідомляв Івану й Петру Олексійовичам про пересилку до Москви листа від стародубського полковника Михайла Миклашевського з інформацією про події за кордоном, зокрема про зрив сейму в Гродно. Про канали отримання цих новин полковником у посланні гетьмана не йшлося. Аби дізнатися більше про стан справ у Речі Посполитій, І. Мазепа відправив до гетьмана Велико-го князівства Литовського Казимира Сапіги “чоловіка розумного” Семена Ялинського, наказавши збирати інформацію, зокрема і про зрив гродненського сейму. Для прикриття розвідувальної місії С. Ялинського І. Мазепа написав листа К. Сапізі про збитки та образи, вчинені українцям від литовців на порубіжних землях (док. 57). Про повернення посланця гетьман доносив царям 3 травня 1693 р. С. Ялинський привіз І. Мазепі листа від литовського гетьмана, розповів і подав письмовий звіт про поїздку (док. 63).

Інформація збиралася також посланцями до інших країн. Так, 15 липня 1691 р. гетьман повідомляв Івану та Петру Олексійовичам, що посланець до волоської землі батуринський козак Василь Полянка, повернувшись, повідомив про напад татар на польські землі та чутки про похід польського королевича в угорську землю на допомогу цісарю (док. 10). Це робилося і принагідно, приміром, під час приватних поїздок людей з Війська Запорозького до Речі Посполитої. Про таку поїздку йдеться у листі українського правителя до царів від 26 березня 1692 р. У документі мовиться про колишнього челядника Івана Самойловича мешканця Глухова козака Данила Зарудного, котрий за дозволом гетьмана їздив до Крехівського монастиря. Після смерті батька Д. Зарудного, котрий був ченцем, zostалися певні матеріальні цінності, які козак хотів забрати. У ході поїздки Д. Зарудному протягом тривалого часу довелося перебувати у Яворові і Львові. По приїзді він повідомив гетьману новини, зокрема розповів про негативне сталення поляків до мирної угоди з Росією (док. 34). Ще з одного листа до російських монархів дізнаємося, що у 1693 р. новини з-за кордону повідомляв українському правителю архімандрит Афонського Павлівського монастиря Ісайя. Своє послання архімандрит відправив з Бродів – по дорозі з Лівобережжя до своєї обителі (док. 65).

---

¹ Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 242.

У документі від *3 липня 1700 р.*, адресованому Ф. Головіну, містяться дані про відомості від торгових людей, котрі приїжджали на Лівобережжя з Литви, про відступ саксонського війська зі значними втратами від Риги (док. 210).

Дані про події у польській стороні надходили до Батурина у посланнях від різних осіб з теренів, які підпорядковувалися Варшаві. *21 грудня 1696 р.* І. Мазепа інформував царя про те, що до Батурина приїхав львів'янин Кириак Ісарович, який часто бував у Москві. К. Ісарович хотів побачитися з рідною сестрою, яка жила у Переяславі, та вирішити певні справи. К. Ісарович дав гетьману листи, в яких ішлося про події в Речі Посполитій у період безкоролів'я та розповів про внутрішні незгоди в цій державі (док. 128). Таку діяльність львів'янин не полишав і пізніше. Так, з листа І. Мазепи Петру I від *28 червня 1699 р.* довідуємося, що чернігівський полковник прислав гетьману зв'язку листів, які привіз з польської сторони К. Ісарович, прямуючи у певній справі до Москви. Ці листи, а також адресовані йому послання від коронного гетьмана, чернігівського полковника та К. Ісаровича, І. Мазепа переслав до приказу Малої Росії. У документі, який розглядаємо мовиться, що львів'янин мав у Переяславі не лише сестру, а й інших родичів (док. 165). *21 жовтня 1699 р.* український правитель писав царю про лист (док. 167), а *3 липня 1700 р.* повідомляв Ф. Головіну про цидулу з відомостями від С. Палія (док. 210).

Іноді ми не маємо даних про гетьманських інформаторів. Наприклад, у листі від *9 лютого 1694 р.* до російських монархів знаходимо цілу низку відомостей, які надійшли до українського правителя через людей, котрих він не назвав. За словами І. Мазепи, у той час відома у Польській державі особа, повернувшись зі Львова до Білої Церкви, написала до “деяких людей” у Батурині, повідомивши такі новини: польський король одужав після серйозної хвороби і мав їхати з Жовкви у Варшаву на сейм; при королівському дворі ще не було відомостей про результати діяльності посла Ревуйського (Станіслава Жевуського), відправленого до хана; перемир'я Польщі з “бусурманами” не очікувалося, оскільки переважали тенденції до підтримання союзу з цісарем і венеціанами; польський король домовився з французьким про одруження польської королівни з французьким королевичем; за указом султана до Кам'янця-Подільського мали бути привезені хлібні запаси під охороною 20-тисячного війська з Білгородської та Буджацької Орд; вийшов королівський указ про наступ польських сил на С. Палія (док. 92). А *16 березня 1698 р.* гетьман писав Петру I, що “деякі люди” привезли йому листи зі Львова, в яких ішлося про події в польській

стороні. Ці листи гетьман пересилав до Москви, зазначаючи, що очікує нових відомостей з того ж джерела (док. 154).

Доля дружини і дітей гетьмана Андрія Могили. Останніми роками вдалося значно розширити знання про сім'ю правобережного гетьмана у 1684–1688 рр.¹ А. Могили. Встановлено, що його дружину звали Парасковія. Майбутній гетьман, покинувши службу в компанійському полку Гетьманщини, подався на Правобережжя, а дружина залишилася на лівому березі. У 1684 р. вона була ув'язнена і А. Могила клопотався перед польським королем про її звільнення. До 1687 р. відносяться дані про те, що польська верхівка продовжувала опікуватися справою Парасковії. На час смерті А. Могили Парасковія з дітьми вже перебувала на Правобережжі, напевно, у Немирові, під опікою генерального судді Війська Запорозького гетьмана Гришка (Григорія) Івановича. Наприкінці грудня генеральний суддя звернувся своїм листом до Яна III Собеського з клопотанням щодо забезпечення майбутнього Парасковії та її дітей. У Немирові Парасковія була в 1689 р. разом з сином та братом – лубенським козаком Дмитром Мозирою. Їй вдалося влаштувати сина на службу при дворі коронного гетьмана (за іншими даними – у короля, а, можливо, він служив у обох), а також вирішити питання про майно, яке залишилося після смерті чоловіка. У червні 1691 р. Парасковія уже перебувала у Фастові під захистом Семена Палія і зверталася до Івана Мазепи по дозвіл повернутися на Лівобережжя².

Про те, яким чином вона переїхала до А. Могили, як відреагував лівобережний гетьман на звернення Парасковії щодо повернення, а також деякі дані про сина повідомляє один з пропонуванних листів І. Мазепи. Отже, *19 липня 1691 р.* гетьман писав Івану та Петру Олексійовичам, що С. Палій прислав йому листа від Парасковії – вдови А. Могили, з проханням повернутися на Лівобережжя, звідки вона родом. З ув'язнення в Переяславі А. Могила зумів її звільнити: “лукавим звичаєм” вивіз із міста. Тепер Парасковія проживала у Фастові. Про її сина було відомо, що він служив покойовим при коронному гетьмані, але після переїзду матері збирався й сам повернутися на лівий берег.

---

¹ Згідно з даними листа генерального судді Правобережного Війська Запорозького Гришка (Григорія) Івановича до Яна III Собеського від 29 грудня 1688 р., віднайденого Ю. Мищиком, А. Могила закінчив свій життєвий шлях наприкінці цього року. Див.: Мищик Ю. Деякі невідомі документи українських гетьманів // *Terra cossacorum*: студії з давньої і нової історії України. – Київ, 2007. – С. 311–312.

² Станіславський В. В. Гетьман Правобережної України Андрій Могила // *Український історичний журнал*. – 2002. – № 4. – С. 117–119; № 5. – С. 127–129; Мищик Ю. Деякі невідомі документи українських гетьманів. – С. 311–312.

Відповідаючи на прохання вдови, І. Мазепа дозволив їй приїхати й жити, як і раніше, під царською владою (док. 14).

Взаємини гетьманського уряду з Запорозькою Січчю в 1691–1694 роках

У період з кінця 1689 р. до початку 1695 р., коли широкомасштабні воєнні заходи за участю російських та українських військових сил проти Криму не проводилися, відносини Батурина й Січі були нестабільними. Слідом за вимогами Москви гетьман домагався від низових козаків воєнної активності, спрямованої проти Кримського ханства, але Січ не могла самостійно ефективно протистояти такому грізному противнику, а отже й розраховувати на достатній матеріальний зиск, отриманий на війні. Ресурси, що постачалися запорожцям з городової України, також не задовольняли їх запитів. Тому Запорожжя йшло на укладення перемир'я з Кримом, що гарантувало козакам безпечне полювання, рибальство й соляні промисли. Запорожці також шукали підтримки у Речі Посполитої, вирушали на службу до неї. Ці намагання Низового Війська робити самостійні політичні кроки входили у протиріччя з вимогами гетьманського керівництва. Батурин усіяло намагався завадити мирним взаєминам козаків з південними сусідами, а, навіть, визнаючи необхідність таких відносин, намагався їх регламентувати, перешкоджав контактам Низового Війська з поляками. Це робилося у руслі політики, спрямованої на поширення на Запорожжя гетьманської влади, що викликало спротив низового товариства. Значною мірою активність запорожців стимулювало також їхнє невдоволення тим, що Росія у той час шукала шляхів до замирення з Османською імперією, згідно з політикою якої діяв і Батурин. Протиріччя, викликані цими, а також низкою інших суперечностей, призводили до значних проявів взаємних незгод, але до відкритого збройного протистояння справа у взаєминах Січі з Батурином не доходила, незважаючи на войовничі заяви, що часом лунали з обох боків¹.

Пропоновані до розгляду документальні матеріали додають чимало нового до історії зазначених взаємин. Серед них особливу увагу привертають сюжети, пов'язані з реагуванням запорожців на поїздки до Криму людей від гетьмана і царів – Пантелеймона Радича, Василя Велецького, Петра Волошенина та Василя Айтемирова. До історії діяльності українського правителя у сфері культури важливими є нові

---

¹ Станіславський В. В. Політичні відносини Запорозької Січі і Кримського ханства в кінці XVII – на початку XVIII ст. / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 1996. – С. 14–19.

дані про підтримку гетьманом церковного будівництва на Січі. Цікавими є згадки, що стосуються пошуку козаками скарбів гетьмана Богдана Хмельницького.

Огляд змісту листів за названою тематикою розпочнемо з питань, пов'язаних з поїздкою через Запорожжя у 1691 р. гетьманського гінця Пантелеймона Радича до Криму, який мав передати хану пропозиції щодо укладення мирного договору з Росією¹. Запорожці були вельми невдоволені його поїздкою. Як доносив лівобережному правителю сам П. Радич, 14 лютого він приїхав на Січ, де на раді віддав лист від гетьмана кошовому отаману і сказав про справу, з якою їхав. Після прочитання листа козаки загомоніли, висловлюючи своє невдоволення тим, що І. Мазепа змусив їх розірвати перемир'я з Ордою, а тепер посилає до Криму П. Радича, ніби про них "торгуючись". Коли ж почули заперечення, то ледве не побили гінця полінами. Надалі на радах, які збиралися щодня, частина запорожців наполягала на тому, аби його повернути назад. Заледве 17 лютого вирішили відпустити П. Радича до Кизикермена, але разом зі своїм товмачем, який мав реєстр полонених козаків. Доповідав гонець також про відправку запорожцями певної особи до Криму, яка могла дізнатися про справжню мету його поїздки. У зв'язку з цим П. Радич мусив при поверненні оминати Заморозьку Січ².

На той час на Запорожжі ходили чутки про укладення перемир'я царів з кримським ханом і турецьким султаном та про приховування І. Мазепою цього факту від Низового Війська. Аби заспокоїти козаків, 25 квітня 1691 р. гетьман звернувся до Січі своїм листом, в якому запевняв, що хоча П. Радич і відправлений з царського відома, але не має завдання говорити про перемир'я; він мусить лише клопотатися про звільнення полонених та про інші справи, про які поки що не можна нікому оголошувати. Водночас І. Мазепа переконував запорожців, що царі піклуються про права і вольності як городового, так і Низового Війська Запорозького; наголошував, що монархи самі мають право вирішувати, чи укладати мир, чи ні; нагадував про обов'язок запорожців виконувати його, як регіментаря, волю. Крім того, гетьман висловив здогад, що до появи чутки про перемир'я причетний П. Іваненко, та закликав видати колишнього канцеляриста³.

Питань, пов'язаних з поверненням гінця, І. Мазепа торкається у двох з віднайдених листів. Так, *7 травня 1691 р.* він писав Івану й Петру Олексійовичам, що відправив до П. Радича у ханство через право-

---

¹ Маркевич А. Список с статейнаго списка подьячего Василия Аитемирева... – С. П.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 289–290.

³ Листи Івана Мазепи. – С. 446–448.

бережного товмача Андрія Чалого лист з розпорядженням обминати Запорожжя “дикими полями” при поверненні до Батурина (док. 1), а 12 травня 1691 р. доносив російським монархам про те, що запорожці написали йому, що очікують повернення гінця, який вже перебуває в Перекопі. Однак І. Мазепа не думав, що той заїде на Січ, пам’ятаючи попередній прийом та гетьманські накази, вважав, що П. Радич поїде з Кизикермена на Переволочну, виклопотавши собі супровід (док. 2).

Уже після від’їзду гінця до Криму у Січі з’явився новий привід до невдоволення гетьманською владою. Тоді розійшлися чутки, що буде мир і багато козаків безпечно пішли на рибні та соляні промисли, чим скористалися татари й багатьох з них взяли в полон. Запорожці обвинувачували в цьому самого гінця, а за ним також і І. Мазепу. Гетьман же в листі на Січ від 13 травня перекладав вину за те, що сталося, на ту особу, яка пустила поголов про мир¹.

Цього ж місяця П. Радич повернувся до Батурина. У листі до запорожців від 24 травня гетьман повідомляв, що справу про невільників вирішити не вдалося тому що в Криму відбулася зміна хана і султанів. Але новий хан не відмовлявся займатися цією справою і прислав з гінцем татарина, який мав скласти списки всіх кримських полонених, які перебували у неволі в російських містах, зокрема в Севську, та у містах гетьманського регіменту. Також через П. Радича кримська верхівка сповіщала І. Мазепу про своє бажання мати мир з Російською державою. Однак царі цього чинити не могли, без узгодження питання з іншими християнськими монархами, а особливо з польським королем. Гетьман запевняв запорожців, що коли справа буде схилитися до миру, то вони самі одразу про це дізнаються. А коли царі вирішать укласти мир, то не забудуть особливою статтею захистити вольності і права як городових козаків, усього українського народу, так і Низового Війська. Стосовно ж того, що П. Радич не заїхав на Січ при поверненні, гетьман зазначив, що гонець так учинив сам, а не за його розпорядженнями, бо боявся за своє життя, згадуючи попередній прийом².

Дане послання І. Мазепа справляє враження спроби налагодити добрі взаємини з Січчю, що пояснюється тривожними новинами, які надходили до Батурина з Запорожжя. Так, 22 травня до гетьмана писав з Переволочни його дозорець Іван Рутковський, повідомляючи, що запорожці направили до кримських татар своїх посланців задля укладення перемир’я, причому спочатку відправили ватагу до міст, щоб

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 313.

² Там же. – С. 316–318.

туди не дійшли відомості про їхні дії. Вони неприхильно висловлювалися на адресу І. Мазепи й говорили, аби йти війною на тих, хто володіє маєтностями, на сердюків, і поставити свого гетьмана. Усе це робилося під впливом П. Іваненка¹.

Дещо пізніше український правитель з'ясовував правдивість чуток про можливість здійснення спільної запорозько-кримської воєнної акції. 11 липня 1691 р. він повідомляв царям, що за їхнім указом розшукано козака Гадяцького полку Григорія Боброневського та допитано в Батурині з приводу розповсюдження чуток стосовно намірів запорожців заволодіти певними матеріальними цінностями при перевезенні їх з Новобогородицького міста та, разом з татарами, "іти війною" під царські прикордонні міста. Але козак усе заперечив, присягнувши, що нічого про це не говорить і сам ні від кого не чув (док. 9).

Є підстави вважати, що справа дійсно була варта значної уваги. В 1691 р. з Новобогородицької фортеці до Путівля і Рильська перевозилося багато зброї і боєприпасів: 49 гармат, понад 27 тис. гарматних ядер, 316 пудів гарматного та рушничного пороху, багато діжок з порохом "без ваги", 585 пудів свинцю, понад 3700 великих гранат, більше 23 тис. ручних гранат, понад 2 тис. мушкетів, 29 "двострільних" мушкетів, 285 карабінів, 84 пищалі, пістолети, бердиші тощо². Очевидно, усе це зосталося після Кримських походів і наявністю цих матеріальних цінностей пояснюється особлива увага до охорони Новобогородицька гетьманськими військами у зв'язку з епідемією, яка охопила місто в 1690 р.³

Навесні – влітку 1691 р. І. Мазепа листувався з запорожцями також з приводу можливого походу російських та українських військ на Південь. Так, у квітні, у відповідь на звернення козаків стосовно точних відомостей про те, чи буде такий похід, гетьман повідомляв, що писав до царів у цій справі й отримав відповідь, що указ про похід буде згодом, а заздалегідь про це розголошувати не годиться. Водночас монархи розпоряджалися, щоб запорожці продовжували воєнні дії проти неприятеля у дніпровських містечках та Криму, розвідували й доносили гетьману відомості про противника, а він повідомляв їх у Москву. Зазначаючи, що за його наказом царського розпорядження

---

¹ Там же. – С. 314–316.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 469–470.

³ Станіславський В. Від Коломацької ради до повстання Петра Іваненка: нові дані про І. Мазепу та Україну в 1687–1691 рр. // Листи Івана Мазепи. – С. 42–43.

про виступ очікує й городове козацтво, І. Мазепа закликав запорожців до продовження воєнних дій¹.

Між тим час ішов, а якихось втішних новин Січ не отримувала. У листі від 5 липня кошовий отаман Іван Гусак писав гетьману, що потребує термінових відомостей про воєнні справи, бо військо зібране, як і хотів І. Мазепа, але далі втримати його не має змоги. Причиною цього було складне матеріальне становище козаків – запорожці отримували замалу платню й залишилися без прибутків з промислів. На той час на польську сторону вже вирушило близько сотні своєвольних людей. Зважаючи на можливість початку воєнних дій, до Криму були послані запорозькі розвідники, але в разі, якби похід не відбувся, низові козаки збиралися зайнятися промислами².

Гетьман був вимушений звертатися з цією справою до Москви. 15 липня 1691 р. він писав царям, що запорожці інформували про збір Війська на Січі, утримання торгових людей від поїздки до турецьких містечок, розвідувальну поїздку козаків до Криму, нібито під приводом переговорів про укладення перемир'я. Кошовий отаман просив гетьмана повідомити на словах, щоб про це не стало відомо усім, чи планується похід. Якщо ж його не буде, то Військо змушене було б вчинити перемир'я з “бусурманами”, аби зайнятися соляними й рибними промислами. Заодно гетьман повідомляв монархам про запропонований кошовим план початку воєнних дій та передавав попередження від нього ж про можливий розвиток подій у тому разі, коли Низове Військо не буде брати участі у війні та не зможе займатися промислами. Отже, після того, як ще навесні І. Мазепа переконував запорожців, що похід буде, та наказував не миритися, а воювати з “неприятелями”, кошовий отаман на словах передав гетьману таємний план: уклавши на короткий час перемир'я з “бусурманами”, запорожці підуть у гирло Дніпра на багатьох човнах ніби по сіль за турецькі містечка. А у той час, коли російські й українські городові війська вирушать на Кизикермен, запорожці вдарять по противнику з тилу. Кошовий попереджав, що коли козаки не будуть задіяні в поході та залишаться без прибутків від промислів, то підуть у польську сторону, звідки почули про платню. Туди вже вирушило кілька сотень осіб, які пограбували багатьох торгових людей на шляху з міст до Січі. Реагуючи на це, гетьман наказав лубенському та переяславському полковникам, полковникам двох кінних охотницьких полків переймати цих запорожців, переганя-

---

¹ Єварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 297–299.

² Там же. – С. 320–321.

ти їх з Правобережжя на лівий берег Дніпра, відібравши зброю та інші речі, а керівників, “пов’язавши”, привезти до Батурина (док. 10).

Уже за кілька днів, *19 липня 1691 р.*, очевидно, через невідкладність справи, український правитель знову інформував Івана та Петра Олексійовичів, що за їхнім указом він неодноразово переконував запорожців, що цього року похід обов’язково відбудеться, наказував воювати з “бусурманами”, не підтримувати взаємин з ними і не укладати перемир’я. Тепер їм знову надіслали розпорядження чекати відомості про майбутній похід. При цьому гетьман висловив свої міркування про те, як потрібно вчинити в обставинах, що склалися. Він обережно зауважив, що якщо походу не буде, а запорожці не зможуть зайнятися промислами, які бували, особливо соляні, лише в липні і в серпні, то це може призвести до ускладнення взаємин з ними, бо козаки можуть вважати, що їх обманули. А щоб цього не сталося і запорожці “до польської сторони думок своїх не звернули”, гетьман пропонував усно дозволити їм на короткий час помиритися з мешканцями дніпровських містечок задля здійснення соляних промислів та наказати після завершення промислів те перемир’я розірвати (док. 13).

Очікуючи реакції Москви, уже наступного дня – *20 липня 1691 р.* – І. Мазепа закликав запорожців ще зачекати та обіцяв одразу повідомити їм про отримання монаршого указу стосовно війни чи миру. Гетьман припускав, що похід буде здійснено по закінченню літньої спеки, після жнив. Він зазначив, що затримка може бути пов’язана і з тим, що у царів перебувають посланці від цесаря та польського короля, нагадав про труднощі з хлібом у війську свого регіменту через сарану, що була в минулому році, що змушувало чекати нового урожаю, та повідомив про похід хана з усіма кримськими і білгородськими ордами в угорську землю на допомогу туркам. Далі український правитель писав про свавільників-запорожців, які на шляхах з міст до Січі грабували торгових людей, закликав ужити заходів для припинення таких дій та обіцяв і сам не залишити цієї справи (док. 15).

Оскільки новин про початок походу так і не надходило, Січ була вимушена встановити мирні відносини з південними сусідами. 22 вересня запорожці написали до царів листа, відправленого зі своїми посланцями, з проханням про надання їм жалування за цей рік та з виправданнями за укладення без монаршого дозволу перемир’я з “бусурманами”. Козаки посилалися на свою злиденність та висловлювали готовність за царським указом перейти до воєнних справ¹. Зважаючи на обставини,

---

¹ Там же. – С. 326–327.

ніяких санкцій до запорожців не було вжито і листом від 23 листопада до І. Мазепи козаки дякували за заступництво гетьмана перед російським керівництвом¹. Жалування ж було видане за розпорядженням від 23 грудня, а 10 лютого 1692 р. воно було ще й збільшено².

Зі свого боку у згаданому листі від 23 листопада запорожці віддячували українському правителю повідомленням про те, що їхні посланці, які були в Криму, дізналися, що якийсь султан збирається до нападу за Дніпро, коли річка вкриється льодом³. Ці дані підтверджувалися донесеннями від дозорця Івана Рутковського. 17 грудня І. Рутковський писав полтавському полковнику Павлу Герцику, а той наступного дня переслав лист дозорця гетьману про те, що за повідомленням вихідця з Криму орди збиралися на Русь⁴. Стосовно попередження запорожців про наміри кримських татар разом з черкесами прийти під українські міста І. Мазепа писав царям *27 грудня 1691 р.* (док. 18).

Співробітництво проявилось й під час будівництва церкви на Січі. Відомо, що ще у квітні 1691 р. гетьман посилав на Січ продовольство і гроші, які слід було використати при цьому будівництві, а також обіцяв прислати біле залізо і хрести⁵. Ця обіцянка була виконана, і в листопаді 1691 р. запорожці повідомляли І. Мазепі про відправлення до нього посланців з подякою за надіслане залізо для церкви та з проханням про надання ще ікон, білого заліза на дві бані, хрестів, а також неводу⁶. Гетьманська допомога й тепер не забарилася. Уже *17 січня 1692 р.* І. Мазепа писав Івану та Петру Олексійовичам, що з Січі повернувся його посланець Яким Книш, який відвіз 3 хрести на церкву і 2 діжки заліза, невід для рибальства. Гетьман відсилав Я. Книша до Москви для докладної розповіді про поїздку (док. 27).

Один з документів стосується запорозького посольства до польського короля, яке було направлено в листопаді 1689 р. з метою переговорів щодо переходу Січі під владу Речі Посполитої⁷. *31 грудня*

---

¹ Там же. – С. 328.

² Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом. – С. 307–309.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 329.

⁴ Там же. – С. 329–330.

⁵ Листи Івана Мазепи. – С. 446.

⁶ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 328.

⁷ Детально про це посольство див.: Станіславський В. В. Запорозька Січ та Річ Посполита. – С. 101–138.

1691 р.¹ І. Мазепа нагадував царям, що минулого року товариш Київського полку Федір Єлець приніс звістку, що чув від запорозького посланця Прокопа Лазуки, який був у Варшаві у короля, що Ян III пришле Низовому Війську гроші й сукно. Але з запорозьким посланцем своєї платні король не передав, бо цьому заважали дії гетьманських загороджувальних загонів, а обіцяв прислати її пізніше, Дніпром, за допомоги київських міщан (док. 21).

21 березня 1692 р. І. Мазепа інформував запорожців про привезення річного монаршого жалування, а також писав, що зі стольником і полковником Костянтином Малєєвим і піддячим Малоросійського приказу Вніфантеєм Парфеньєвим, які везли це жалування на Кіш, він відправляв знатного військового товариша Степана Гречанова і роменського сотника Івана Тимофійовича з грошима, зібраними на перевозі у Переволочній, та 500 діжками борошна. При цьому гетьман нагадував Низовому Війську про обов'язок обіцяної вірної служби. Запорожці мали воювати з “бусурманами”, добувати відомості про противника та повідомляти їх, слухатися гетьмана й узгоджувати з ним свої дії. Український правитель особливо наголошував на тому, щоб козаки не ходили на службу до закордонних монархів. Також у листі повідомлялося, що за гетьманським клопотанням царі надали Низовому Війську, крім річного жалування, “п'ятдесят половинок сукна шиптуху”, які відсилалися з Батурина окремо, після річної платні (док. 32).

Наступного дня гетьман написав до запорожців ще одного листа, що передавався з царським гінцем до Криму піддячим Посольського приказу Василем Айтемировим, який приїхав до козацької столиці. У листі мовилося, що В. Айтемиров їхав у монарших справах разом з кримським татариним, відпущеним з Москви. Гонець мав наказ прямувати через Січ, а гетьман мусив послати з ним свою людину. Про монарші справи, доручені В. Айтемирову, І. Мазепа обіцяв повідомити запорожцям після його повернення. Козаки повинні були добре прийняти обох посланих, без затримки відпустити до Криму та надати супроводжуючих до Кизикермена. Гетьман запевняв запорожців, що у випадку укладення миру царів з Кримом і Туреччиною всі вольності та права Війська Запорозького, зокрема, Низового, будуть збережені. Згаданих посланців до Кизикермена мав супроводжувати й батуринсь-

---

¹ Неузгодженість дати в кінці документа 31 грудня 1692 р. з датою отримання в Москві – 9 січня 1692 р., спонукала припустити, що він відноситься до 1691 р., в такому разі гетьман цілком закономірно згадує про донесення Ф. Єльця, яке найшвидше відноситься до 1690 р.

кий козак¹. Сам В. Айтемиров, за порадою українського правителя, теж мав сказати запорожцям, що до них незабаром має бути прислане жалування від царів та борошно від гетьмана. Це мало стати запорукою доброго ставлення козаків до посланця. Взагалі, І. Мазепа сподівався на те, що приїзд В. Айтемирова буде сприйнятий запорожцями як прояв царської милості і доброго ставлення з його боку. Так і сталося. 24 березня царський гонець виїхав з Батурина, а 9 квітня приїхав на Січ. Цього ж дня відбулася козацька рада, на якій В. Айтемиров передав козакам гетьманського листа від 22 числа, а наступного дня обидва посланці поїхали до Кизикермена в супроводі двох запорожців².

Деякі подробиці про відправлення монаршого жалування запорожцям, а також В. Айтемирова й гетьманського посланця Василя Велецького до Криму, дізнаємося з листа до царів від 25 березня 1692 р. За даними цього документа В. Парфеньєв приїхав до Батурина 4 березня з жалуванням, призначеним для запорожців, а також з відповідною грамотою до гетьмана. Згідно з монаршим розпорядженням, І. Мазепа дав піддячому розпис на роздачу “соболиного жалування” кошовому, старшині і курінним отаманам. Піддячий був відпущений на Січ 21 березня з гетьманським листом і посланцями – знатним військовим товаришем Степаном Гречаним та роменським сотником Іваном Тимченком. З ними було відправлено 500 діжок борошна і гроші, зібрані з перевозу в Переволочній. Що ж до додаткового царського жалування, то І. Мазепа вирішив переслати його запорожцям зі своїм особливим посланцем.

Гетьман, який сам мав вирішити питання про оптимальний шлях проїзду до Криму В. Айтемирова й В. Велецького, зауважував, що хотів направити їх полями, в обхід Запорожжя, бо там завжди були такі люди, які говорили посланцям злі слова, а іноді й загрожували їм. Але знаючи, що на польових річках на той час перебувало багато людей із Запорожжя і міст, які займалися рибальством, вважав, що так вчинити було б небезпечно. До того ж потрібно було враховувати й настрої серед запорожців. І. Мазепа знав, що вони й раніше були невдоволені, коли гінці об’їжджали Січ, турбуючись про свою “цілість”, і якби царський гонець оминув її й тепер, то козаки були би у справжньому відчаї. Тому він наказав гінцю і своєму посланцю прямувати на Січ, куди хотів їхати і сам гонець. З Переволочної до Січі з цими людьми мали їхати супроводжуючі, їм же було дано гетьманського листа до запоро-

---

¹ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 18. – С. 5–6.

² Там же. – С. 3–6.

жців. Це було потрібно для забезпечення доброго прийому на Січі. Крім того, І. Мазепа відправив з посланцями батуринаського козака, який їхав для супроводу гінця і посланця до Кизикермена, а при поверненні, мав повідомити, як вони проїхали Запорожжя (док. 33).

28 березня 1692 р. окремим листом, адресованим запорожцям, гетьман знову повідомляв, що за його клопотанням царі надали Низовому Війську додаткове жалування, яке відсилалося на Січ, наголошуючи, аби вони чинили так, як він писав у листі від 21 числа (док. 35).

За тиждень після від'їзду В. Айтемирова й В. Велецького – 17 квітня – запорожці писали І. Мазепі, що по прибутті на Кіш належно прийняли й відпустили посланців, надавши двох провідників. Діставшись до Кизикермена, провідники й гетьманський супроводжуючий Я. Книш повернулися до Січі. З Я. Книшем була переслана відписка від гінця, адресована царям, про обставини його поїздки. Відпускаючи батуринаського козака від себе, запорожці дякували гетьману, що приїздом до них обох посланців була продемонстрована повага до Низового Війська¹.

30 березня 1692 р. І. Мазепа писав царям Івану та Петру Олексійовичам про прибуття до нього 28 березня посланців з Січі з проханням про певні потрібні речі для церкви, що будувалася, та нагадуванням про царське жалування і річні припаси (док. 37). А в згаданому листі до українського правителя від 17 квітня запорожці просили чорного заліза для церкви й ланцюгів для хрестів².

На початку квітня гетьман вживав заходів для недопущення поїздки за кордон, очевидно до Речі Посполитої, колишнього кошового отамана Івана Гусака. 2 квітня 1692 р. у листі до царів український правитель писав про намір відправити до ігумена Межигірського монастиря, де міг з'явитися колишній кошовий, листа з розпорядженням, щоб він дав знати про появу І. Гусака київському сотнику, а сотнику було наказано затримати колишнього кошового і прислати до Батурина. Дружини І. Гусак не мав, а лише родичів, за котрими гетьман збирався наглядати (док. 39). А 9 квітня І. Мазепа писав охотницькому полковнику Іллі Новицькому, що довідався про плановану відправку Петра Іваненка (Петрика) із Запорожжя в посольстві до короля, з яким, можливо, мав їхати і кошовий отаман. Гетьман наказував полковнику терміново відправити на Правобережжя сотню козаків, аби перейняти

---

¹ Там же. – С. 10–13; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 361–362.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 362.

посольство між Бугом і Дніпром¹. Інших відомостей про цей захід ми не маємо, але, очевидно, дії І. Мазепи не дали змоги П. Іваненку й запорожцям розвивати взаємини з поляками.

Наступні листи було написано вже після подій, пов'язаних з від'їздом до Криму П. Іваненка, обранням його гетьманом, приходу з татарами на Запорожжя та на південь Лівобережжя. Тоді Січ відмовилася від підтримки П. Іваненка. А укладення мирного договору з татарами стало своєрідним тактичним маневром, розрахованим на уникнення конфлікту з Кримом. Водночас, вона зробила все, аби не допустити приєднання до татар значних козацьких сил. Можна стверджувати, що саме позиція Запорожжя зумовила поразку дій П. Іваненка і кримчан.

29 грудня 1692 р.² І. Мазепа вітав запорожців з Різдвом, дякував за відомості про приїзд у Крим хана Селім Гірея I, обнадіював в отриманні царського жалування, з клопотанням про яке вони до нього зверталися. Зі свого боку гетьман висловлював бажання, щоб запорожці, користуючись перемир'ям з південними сусідами, постаралися провідати про можливі наміри хана прийти з військами під прикордонні міста, про те, в яку пору і куди саме противник планував ударити. Про все це запорожці повинні були терміново повідомити українському правителю, за що їхні посланці мали отримати достойну винагороду. Городові війська, за словами гетьмана, були готові до учинення відсічі ворогу. Далі І. Мазепа повідомляв, що завершилася “іконна” робота для новозбудованої церкви Покрови Пресвятої Богородиці на Січі. Незабаром усе зроблене (очевидно, іконостас) мало бути послане на Січ разом з майстрами для встановлення в церкві (док. 51).

Є дані, що про іконостас запорожці клопоталися перед гетьманом у липні 1692 р. З їх листа до І. Мазепи зрозуміло, що цією справою він опікувався й раніше³. А в листі від 19 січня 1693 р., ще раз вітаючи запорожців з Різдвом, гетьман повідомляв, що посилає до них іконостас зі своїм посланцем Степаном Трощинським. Разом з ним їхали

---

¹ Стороженко Н. Охочеекомонный полковник Илья Федорович Новицкий // Киевская Старина. – Киев, 1885. – Т. 12. – №7. – С. 449.

² Цей лист датовано 29 грудня 1693 р., але його слід відносити до 1692 р., що можна стверджувати, виходячи зі змісту послання. Як відомо, після завершення правління Сафа-Гірея I (1691–1692), в жовтні 1692 р. новим ханом став Селім-Гірей I (1692–1699) (див.: Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII века. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 638–645). Цілоком узгоджуються з 1692 р. і дані щодо виготовлення та передачі на Січ іконостасу, про що свідчать наведені далі факти з документів.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 392.

іконник та столяр. Перший мав полагодити те, що зіпсується в дорозі, а столяр встановити іконостас¹. С. Трощинський виїхав 22 січня, через два дні приїхав у Полтаву, де мусив затриматися через татарські напади, а на Січ прибув 13 лютого. Там його зустріли озброєні вогнепальною зброєю запорожці на чолі з кошовим отаманом та священики. Вклонившись привезеним святиням, запорожці салютували їм пострілами з 5 гармат та дрібної зброї, а потім супроводили привезені С. Трощинським ікони до церкви, де співали молебень за царів і гетьмана. Одразу ж було встановлено іконостас. Після молебна відбулася рада, на якій низові козаки читали гетьманський лист і висловлювали вдячність Богу та гетьману, як благодійнику. З Січі посланець виїхав 17 лютого, а 25 прибув до Батурина². Вдячність за іконостас висловлювалася і в спеціальному листі запорожців до І. Мазепи від 16 лютого, в якому козаки просили також прислати 500 золотих для платні майстрам, які будували церкву, та матерію для царських воріт³.

Як відомо, у січні татари разом з П. Іваненком приходили на Запорожжя. На цей раз усі спроби схилити Низове Військо до спільних воєнних дій наштовхнулися на рішучу відмову. Не досягнувши успіху на переговорах з Січчю, татари здійснили напад на Полтавський полк.

Наступного місяця у розмові з дяком Посольського приказу Андрієм Вініусом, який приїжджав до Батурина та оголосив, що царі вирішили відкласти похід на турецькі дніпровські містечка, І. Мазепа зазначав, що такий похід був би дуже корисним для України: “Весь народ малоросійський, особливо запорожці, бажають битися з невірними, сподіваючись на значні надбання”. Він підкреслював, що запорожці за підтримки одного лише Белгородського розряду могли би захопити ті містечка, змусили би противника просити миру в царів, що не дало б змоги польському двору висловлювати невдоволення діями Росії⁴. У цей час деякі запорожці рішуче висловлювалися за початок воєнних дій, погрожуючи союзом з Кримом і початком війни проти Москви і панів⁵.

Навесні 1693 р. за ініціативою хана було поновлено мир запорожців з південними сусідами, укладений минулого року, під час приходу

---

¹ Там же. – С. 446.

² Там же. – С. 467, 469–470.

³ Там же. – С. 474–476.

⁴ Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 561.

⁵ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 471.

татар з П. Іваненком¹. Але це була лише формальність. Про збройне протистояння з Росією питання не стояло. Навпаки, Низове Військо стало настійливо клопотатися про війну з Кримом.

23 травня 1693 р. І. Мазепа писав царям, що 22 числа з Січі повернулися царські і гетьманські посланці, які відвезли туди монарше жалування, а також річне борошно від гетьмана й гроші. З вдячністю прийнявши жалування, запорожці обіцяли вірно служити (док. 67). У цей час за початок воєнних дій висловлювався кошовий отаман Іван Гусак у розмові з гетьманським посланцем Сидором Горбаченком; про бажання воювати все Військо писало листа до російських царів, а також до гетьмана; з цього ж приводу козаки зверталися й до Івана Рутковського, зазначаючи, що хан вирушив з основними силами в Угорщину, а частина татар пішла на польські терени. Козаки просили допомоги військами з Батурина². Незадовго – 7 червня – про бажання запорожців розірвати перемир'я з татарами й почати проти них воєнні дії за підтримки родових військ писав монархам і український правитель, нагадуючи, що раніше він уже звертався з цим питанням до Москви. Підтримуючи ініціативу Січі, гетьман підкріпив свою позицію вагомими аргументами: уже кілька років не проводяться генеральні походи й татари безперешкодно ходять на війну проти західних християн, і до того ж, не цінуючи цього, чинять напади на царську державу; у разі відсутності воєнної допомоги, запорожці відновлять перемир'я з південними сусідами; значна частина українців, схильна до воєнних справ, може піти на службу до іншої держави, а в разі війни буде воювати на її боці проти України; у випадку прийняття монархами рішення про мир, противника краще схилити до цього воєнними заходами, аніж даючи йому послаблення. Позицію гетьмана підтримувала вся старшина й чернь Війська Запорозького³.

Після цього одним числом датується два нових послання до російських монархів. У першому від 16 червня 1693 р. І. Мазепа писав Івану та Петру Олексійовичам про повернення 14 числа з Січі батуринського козака С. Горбаченка, який привіз йому листа від запорожців. Гетьман відправляв батуринця на Січ, після того як дізнався від посланців, котрі відвезли туди жалування, про бажання Низового Війська воювати з “бусурманами” та про прохання запорожців щодо підтримки з боку

---

¹ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 136; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 114–115; З епістолярної спадщини... – С. 92.

² Эварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 499–501; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 137.

³ Эварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 493–497.

Батурина. Потрібно було з'ясувати плани запорожців стосовно воєнних дій. У привезеному С. Горбаченком листі мовилося, що козаки прагнули розірвати перемир'я з “бусурманами” вже найближчим часом та хотіли, щоб гетьман особисто виступив на чолі всіх своїх полків і, на додаток, хоча би з невеликою кількістю російських військ – на Кизикермен. Запорожці пропонували скористатися відсутністю в Криму значних військових сил, які на чолі з ханом вирушили в угорські землі. До того ж С. Горбаченко розповів, що у випадку відмови Низове Військо збиралося відновити й підтвердити перемир'я з “бусурманами”, до чого їх схилила кримська сторона. А ще запорожці висловлювали погрози на адресу лівобережної старшини та полковників, які, нібито, самі не хотіли воювати та відговорювали І. Мазепу від воєнних дій. Виходячи з таких обставин, український правитель закликав видати указ про воєнні дії, в іншому випадку пропонував надіслати запорожцям спеціальну грамоту, аби вони не нарікали на нього та старшину (док. 75).

У другому посланні від *16 червня 1693 р.* гетьман інформував, що запорожці прислали листа, звертаючись до нього з приводу невідкладної організації походу на Кизикермен. І. Мазепа пропонував підтримати їх ініціативу, щоб низові козаки не взялися за якісь ворожі дії, та щоб від цього в українському народі не розпочалися міжусобиці. При цьому він дав дуже цікаву характеристику схильності багатьох українців до заворушень, що, на нашу думку, пояснюється тривалим періодом війн, коли виробилася звичка здобувати необхідні засоби для існування воєнним способом, коли навіть воєнні дії стали називати промислами, за аналогією з мирною працею: “В малоросійському посполитому народі більше таких є людей, які завжди сум'яття бажають, щоб їм злиденним і убогим від багатих добуватися й багатіти, а до того ж, оскільки вони однієї вдачі із запорожцями, то завжди більше на запорозькі вчинки дивляться, аніж на добрий і злагоджений устрій у містах, і хоча би найгірше від запорожців почалося зло, неважко би вони до того безумством своїм пристали” (док. 76).

Однак на звернення до Москви про початок воєнних дій надійшла відповідь, що для цього потрібно чекати придатного часу, а до тієї пори гетьман має стримувати запорожців від союзу з татарами¹. Цікаво, що кримські татари перебували в напрузі, побоюючись нападу. За відомостями від нещодавно взятих “руських” полонених 8 червня в Бахчисараї оголошувалося, аби через небезпеку приходу московських

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 117–118.

військ на Крим татари збиралися у Перекопі. Після того, як минуло перше замішання, надійшов наказ годувати коней і готуватися на війну. 13 червня в Бахчисарай оголошували про те, аби ті, хто приписаний до міських справ у Перекопі та в інших прикордонних містах, займалися ними через небезпеку від московських військ. А 27 червня вночі з Перекопа в Бахчисарай надійшла новина, що російські війська будують мости через Дніпро, з наміром іти на Крим і під дніпровські містечка. Зранку здійнялася велика тривога й лунали заклики терміново збиратися до Перекопа, куди 29 числа з Керчі поїхав нуреддин, а наступного дня з Бахчисарая виїхав каймакан. Та за кілька днів нуреддин і каймакан повернулися, бо чамбули доставили відомість, що ніяких військ немає, просто в степах ходили великі стада диких коней¹.

Запорожці ж наприкінці червня відновили перемир'я з ханом, для чого їхні посланці їздили аж до Кілії. 2 липня 1693 р. І. Мазепа писав царям, що раніше козаки хотіли взятися за воєнні промисли, а тепер, після повернення їхніх посланців від кримського хана і з приїздом на Січ ханських посланців, поновили перемир'я, яке було минулого року укладене в Кам'яному Затоні².

Цього ж місяця за царським указом гетьман відправив до Криму товмача Петра Волошенина з монаршими грамотами до В. Айтемирова та своїми листами до ханського візира і царського гінця у справі продовження зносин Бахчисарая з Москвою задля укладення мирного договору. Посланець їхав через Запорожжя, отож питання поїздки потрібно було узгодити і з Низовим Військом. До запорожців гетьман звернувся листом від 7 липня з клопотанням, аби вони не затримували товмача і надали йому супроводжуючих до Кизикермена. Їм І. Мазепа писав, що П. Волошенин їде дізнатися, чому затримані В. Айтемиров і В. Велецький, а також у справі звільнення полонених³.

14 липня 1693 р. український правитель відправив ще одного свого посланця – батуриця Якіма Книша – до запорожців з царською грамотою та своїм листом. У грамоті говорилося, що цього року не буде походу на Південь, причому запорожці не повинні були перекладати за це вину на верхівку Війська Запорозького. 18 липня Я. Книш зустрівся в Переволочній з П. Волошенином, а 21 числа вони обоє приїхали до Січі. Коли на раді була зачитана грамота, запорожці стали звинувачу-

---

¹ Список с статейнаго списка подьячего Василя Айтемирева... – Т. 18. – С. 79–80.

² Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 518; Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 511–513, 657–659.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 509–510, 516–517, 661–662, 664–665.

вати гетьмана в тому, що не буде походу, докоряли у відправці колишнього кошового отамана Федька під Очаків під час перемир'я, встановленого запорожцями з турецькими містечками. Федько зі своїми людьми убили 8 очаківських мешканців, а 40 осіб захопили у полон, коли вони ходили по сіль. За це люди з Очакова і Перекопа вбили на соляних промислах 4 запорожців, а 52 захопили в полон, немало було й поранених. У зв'язку з цим козаки вимагали видати їм полонених «бусурман» для обміну і самого Федька для покарання. Вони були невдоволені й тим, що дозорець у Переволочній затримував людей, які їхали до них з різними товарами, хотіли збільшення платні, говорили про применшення своїх вольностей зведенням міст на Самарі, вимагали допомоги військами, без чого не збиралися розривати перемир'я, особливо невдоволення виражали зростаючим впливом Москви в Україні тощо. У разі невиконання їх вимог запорожці погрожували спільними з татарами діями проти городової України. Лише 9 серпня П. Волошенина відпустили до Криму, а Я. Книша до Батурина¹.

Про затримку в Січі П. Волошенина гетьман інформував царів листом від 5 серпня 1693 р.² 22 серпня І. Мазепа повідомляв царям, що сам кошовий товмача “обухом бити наважився”³, а в листі до них же від 9 вересня 1693 р. писав, що запорожці погано поставилися до П. Волошенина, якого кошовий Семен Рубан з деякими своїми однодумцями посмів “не тільки словами безчесними нагодувати, але і боєм нівечити”. У зв'язку з цим гетьман пропонував, зважаючи на такі дії кошового, надалі посланців до хана не посилати через Запорожжя, а шукати іншого надійнішого шляху (док. 84).

Цього ж дня (9 вересня) ще в одному листі до царів український правитель пояснював свою попередню позицію щодо військової підтримки Січі. Гетьман зазначав, що за царською грамотою від 8 травня одразу ж оголосив верхівці Війська Запорозького, що цього року походу на Південь не буде, а про дозвіл надати запорожцям допомогу в діях проти “бусурман” клопотався лише тому, що це призвело би до розриву їх миру з противником та дозволило б уникнути теперішньої “противності” царям і непослуху гетьманській владі. Натомість у грамоті йшлося про те, що невеликими воєнними заходами, надаючи під-

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 558–568; Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 518.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 418.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 563–564.

тримку запорожцям, суттєвих збитків противнику завдати не можна¹. А 10 вересня, повідомляючи російським монархам про привезення до Батурина на початку місяця додаткового жалування для запорожців, І. Мазепа писав, що вирішив відправити його до Січі, сподіваючись на те, що це позитивно вплине на ставлення Низового Війська до служби царям. Поки що він не відправляв на Запорожжя царської грамоти з докорами за те, що вони затримали гетьманського товмача, відправленого до Криму, очікуючи відповіді від козаків на свій лист².

Полеміка, що розгорнулася між Батурином і Січчю навколо згаданих подій, зі взаємними звинуваченнями, погрозами та виправданнями власних дій, уже у вересні вщухла. Запорожці не були готові до серйозної конфронтації з Батурином і Москвою, і коли дізнались про можливі рішучі заходи з їхнього боку, були вимушені виправдовуватися³.

Наступного місяця стався ще один інцидент під час перемир'я запорожців з південними сусідами. Ситуація, що склалася, була описана в листі до царів від 18 жовтня 1693 р. Колишній кошовий отаман Філон Лихопой з товариством, вийшовши з міст, під час перемир'я напав на кизикерменських турків поблизу Січі, які приїжджали по дрова на дніпрові острови, і кількох захопив у полон. У відповідь турки з Кизикермена позахоплювали багатьох запорожців, які рибалили на Дніпрі. У таких обставинах запорожці звернулися до І. Мазепи з проханням прислати полонених турків на Січ для обміну їх на своїх захоплених у полон товаришів. Питання про відправку полонених турків, які на той час ще не були привезені до Батурина, до запорожців чи до Москви гетьман і поставив у своєму листі. Про рішення ми знаємо з резолюції до документу, накладеній у російській столиці. У ній зазначалося, що кизикерменських турків треба віддати запорожцям (док. 88). Певно, саме про цю справу гетьман згадував у своєму посланні до Івана та Петра Олексійовичів від 9 лютого 1694 р. Він зазначав, що запорожці повідомили про своє звернення до кизикерменського бея стосовно обміну полонених турків, відданих їм за царським указом, на козаків. У цьому ж документі знаходимо звістку про те, що український правитель раніше доносив царям про відсилку на Січ церковного начиння (док. 92). А відомо, що 24 січня 1694 р. запорожці в листі дякували І. Мазепі за присилку таких речей⁴.

---

¹ Там же. – С. 526–528.

² Там же. – С. 529–530.

³ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 421–423; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 150–152.

⁴ Яворницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 531–533.

На початку цього року, з надходженням на Січ нових закликів від П. Іваненка про спільний з татарами похід на Москву, там на деякий час запанували незгоди¹. За згаданим листом від 9 лютого 1694 р. відомо, що колишній кошовий отаман Іван Гусак доносив до Батурина, що запорожці не хочуть розривати перемир'я з “бусурманами”, бо багато з них займалося домашнім господарством і торгівлею. Про небажання Низового Війська воювати повідомляли також послані гетьманом люди, які повернулися з Січі (док. 92).

А вже незадовго – з послання від 18 лютого 1694 р. царям – отримуємо інші відомості. У ньому йдеться про повідомлення гетьману від полтавського полковника та І. Рутковського, які дізналися від ватажних людей, котрі приїхали з Запорожжя, що запорожці, “пізнавши проти себе бусурманську неправду і обман”, вирішили розірвати перемир'я з південними сусідами. У зв'язку з цим вони затримали у Січі татар, які приїжджали з Криму для обміну своїх синів у Батурин, а також двох турецьких торгових людей (док. 94). У листі від 9 березня 1694 р., адресованому російським монархам, знаходимо нові дані про запорозько-кримські взаємини. Інформація надійшла з Переволочни. І. Рутковський повідомив І. Мазепі, що запорожці нібито послали до “бусурман” листа про розірвання перемир'я, маючи наміри розпочати “воєнні промисли”. Також дозорець повідомив, що на Запорожжі з'явився шахрай, який говорив про те, що він був при Богдані Хмельницькому “в хлопцях” і знає про схованки багатьох грошей та цінних речей колишнього гетьмана. Цьому шахраю, нібито, вдалося підговорити Низове Військо відправити від себе людей до Чигирин та Чорного лісу людей на пошуки тих скарбів (док. 97).

Уже за кілька днів дані про антикримські наміри запорожців підтвердилися і 12 березня 1694 р. І. Мазепа доносив царям, що до нього писав І. Рутковський і прислав з Запорожжя лист від знатної особи з інформацією про те, що Військо Низове розірвало перемир'я з “бусурманами” й починає воєнні промисли. Зазначаючи, що і під час перемир'я запорожці “докучали”, а він постійно клопотався, аби схилити їх з допомогою різних надань і обіцянок до розриву перемир'я, гетьман передбачав, що тепер вони ще більше будуть його турбувати, аби він не тільки посилав їм на допомогу війська свого регіменту і давав усілякі припаси, а й щоб був здійснений “генеральний” похід російських і українських військ на Крим або на Кизикермен. До Батурина надійшли чутки, що запорожці на раді говорили, що вони по монаршій волі та

---

¹ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 118; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 154.

за багатьма гетьманськими умовляннями розірвали перемир'я, а далі будуть бачити, які будуть “чинитися промисли” над неприятелем. У зв'язку з цим І. Мазепа просив указу стосовно своїх дій у випадку, коли запорожці будуть просити підтримки військами та запитувати про “генеральний” похід. Тут же гетьман писав, що запорожці будуть присилати до нього у справах по кілька десятків осіб, а коли отримають відомості про неприятеля або захоплять “язика”, то не посоромляться присилати по сто і більше осіб. Усі вони будуть вимагати безмірної кількості продовольства, а при від'їзді – сукна та грошей. А у військовій скарбниці, за словами українського правителя, було обмаль грошей, бо кошти, зібрані замість оренди з полків і міст, вже були витрачені на охотницькі полки та на інші звичайні видатки. Тому гетьман клопотався про монарше сприяння в цій справі (док. 99).

До 19 березня 1694 р. відноситься нове послання до монархів, у якому І. Мазепа зазначив, що інформація щодо розриву перемир'я достовірна, бо І. Рутковський дав йому знати, що запорозькі посланці їдуть з повідомленням про це до Батурина. Крім того дозорець отримав листа з Запорожжя, де повідомлялося, що близько 1,5 тис. козаків за підбурюванням шахрая Яска пішло до Чигирина, Суботова та Чорного лісу шукати скарби Б. Хмельницького. Цих козаків очолили кілька осіб, які висловлювали серед запорожців, котрі жили на Січі, своє невдоволення не тільки на адресу гетьмана, а й царів. Аби завадити низовим козакам, які наважилися з'явитися занадто близько до українських міст, не повідомивши Москву й Батурина, український правитель спочатку наказав лубенському полковнику, компанійському полковнику Іллі Новицькому та сердюцькому полковнику Лук'яну Шульзі, щоб вони йшли на Правобережжя, до Чигирина та інших місць, куди мали намір прямувати запорожці. Але, дізнавшись від дозорця, що їх кількість збільшувалася за рахунок тих, хто зимував у прикордонних містах, розпорядився, аби полковники, перебуваючи в бойовій готовності, лише спостерігали за поведінкою запорожців та повідомляли про них у Батурина. Гетьман остерігався, “аби з причини походу тих полків, не внеслося міжусобне кровопролиття” (док. 100).

Наступного місяця з Січі спочатку надійшли новини про похід запорожців під Кизикермен, а потім про поновлення перемир'я з кримським ханом і наміри татар іти в похід на українські міста¹. А вже 30 квітня 1694 р. запорожці написали царям, що розірвали перемир'я

---

¹ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 154–155; Величко С. В. Вказ. праця. – С. 458–459.

з “бусурманами”, готові воювати за монаршою підтримки, висловлювали побажання знищення Кизикермена, просили не обмежувати права гетьмана в самостійній організації виправ проти неприятеля. Тут же запорожці повідомляли про підступний прихід татар під саму Січ у ніч на 23 квітня. Нападники завдали незначних втрат у людях, але відігнали стада коней. Під час переслідування, під Кизикерменом, на Інгульці, козакам вдалося відбити своїх коней і захопити двох татар у полон. Одного полоненого вони відправляли до Москви¹.

З кінця червня Низове Військо здійснило ще кілька воєнних акцій, у тому числі напад з Очаківського лиману на кримське узбережжя². Про одну з таких операцій повідомляється в листі від 2 жовтня 1694 р., адресованому царям. Про неї гетьману дав знати у своєму посланні полтавський полковник, який писав про опанування запорожцями, яких було 700 осіб, разом з донцями, кам'яного містечка в урочищі Чингарах. У ході операції козаки захопили полонених, 7 гармат, з яких донці взяли собі 4, а запорожці – 3. При поверненні, в урочищі Молочному, запорожці мали бій з кримчанами, очолюваними нуредином, який з 20 тисячним військом пішов було під прикордонні царські міста. Дізнавшись про козацький похід, він повернувся, щоб перейняти нападників. Але запорожцям вдалося захиститися і в цілості з усім захопленим повернутися до Січі (док. 105). Зауважимо, що у цьому посланні подано дані про вдалий похід запорожців, відомий і за іншими публікаціями. Ці дані взаємодоповнюються, різниця лише в тому, що іноді мова йде про 8 захоплених гармат³. Надалі ж, наприкінці року, козаки стали знову схилитися до миру з татарами, виходячи з економічної необхідності⁴.

Взаємини Івана Мазепи з господарями Валахії та Молдови

Серед пропонованих до уваги у вступному дослідженні напрямків вивчення епістолярій звернемо увагу на дві теми, які ще не були представлені в українській історіографії окремими розвідками. Це теми взаємин Війська Запорозького в кінці XVII – на початку XVIII ст. з господарями Валахії та Молдови, а також з Буджацькою Ордою.

---

¹ Эварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 535–539.

² Там же. – С. 609; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 118–119; Величко С. В. Вказ. праця. – С. 459–460; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 156–160.

³ Літопис Самовидця. – С. 154; Петровський М. Вказ. праця. – С. 368; Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 347; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 119; Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 159.

⁴ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Т. 3. – С. 160; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 119–120.

Зважаючи на новизну дослідження, у розвідці про відносини господарів з гетьманом ми зробили спробу підсумувати усе, що відомо про них з початку правління І. Мазепи і до 1700 р.

Відомі факти про політичні відносини Війська Запорозького часів цього правителя з Валашським (Мультянським) та Молдовським (Волоським) князівствами свідчать про доволі інтенсивний їх характер, чому не перешкоджала й турецька зверхність над князівствами. Навпаки, господарі прагнули забезпечити політичне майбутнє князівств та гарантувати власну будучність у тому разі, коли їхні держави будуть відвойовані у Туреччини. Реальними суперниками на оволодіння князівствами були на той час Австрія та Польща. Певні політичні розрахунки існували в господарів і щодо Росії, яка, перебуваючи у війні з Османською імперією, впливала на долю регіону. Піднімалося питання про спрямування Московю сил на допомогу князівствам, що мало би сприяти їх звільненню від Стамбула; звучали пропозиції і про підданство Росії.

Важлива роль при цьому відводилася українському гетьману, як правителю близької до князівств країни, котрий був посередником у контактах з росіянами, добре орієнтувався у справах регіону, мав вагомий політичний вплив у Москві та, врешті, розпоряджався значними військовими силами. Нижче ми спробували розглянути динаміку цих взаємин та викласти основні питання, що піднімалися під час контактів І. Мазепи з господарями Валахії та Молдови, додаючи до вже відомого матеріалу нові дані з листів гетьмана. Серед цих даних міститься цікавий матеріал про спроби валашського господаря залучити гетьмана чи С. Палія до воєнної акції проти молдовського господаря, спроби участі господарів у справі укладення миру між турками і Московю, консультації щодо можливої підтримки валашськими військами російських сил у разі приходу останніх у Буджак. Звернемо увагу і на нашу розвідку, присвячену листуванню. У ній міститься чимало фактичного матеріалу, що стосується листування між російською верхівкою та її послом в Османській імперії Омеляном Українцевим, яке відбувалося переважно через Бухарест, а іноді й через Ясси.

У цілому, ми прийшли до висновку, що український керманіч приділяв пильну увагу взаєминам з правителями обох князівств і справляв поважний вплив на розвиток політичних контактів господарів з російською верхівкою. І хоча у час, який розглядається, ці відносини мали консультаційний чи попередній характер, для І. Мазепи було вкрай важливим перебувати в курсі подій, що відбувалися у Валахії та Молдові. Майбутнє могло принести зміни у їхньому політичному статусі, що мало би безпосередній вплив і на Україну. Особлива увага

приділялася гетьманом збору інформації у князівствах, що стосувалася воєнних і політичних дій та планів Туреччини, Криму, Речі Посполитої, Австрії та навіть Венеції.

Перші відомі нам дані про зазначені взаємини відносяться до 1688 р. 16 серпня цього року в обоз до І. Мазепи прибув архімандрит Афонського монастиря святого Павла Ісайя. Він їхав до російських царів від валашського господаря Шербана Кантакузіно (1678–1688 рр.), який звертався до них з проханням про допомогу в звільненні його князівства від влади Османської імперії. Це була реакція на бажання Австрії, активно підтримуване Ватиканом, заволодіти Валахією. Крім грамоти від господаря архімандрит віз до Москви листи від патріарха Діонісія та сербського патріарха Арсенія. Особливого листа від Ш. Кантакузіно з проханням про сприяння архімандриту Ісайя передав І. Мазепі¹. 20 серпня гетьман писав князю Василю Голіцину про приїзд Ісайї, інформуючи, що разом з воеводою Леонтієм Неплюєвим вони видали архімандриту проїжджі листи до Москви. У листі до В. Голіцина та згаданому у ньому посланні до царів І. Мазепа звертав увагу на плани католиків щодо захоплення Царгорода й викорінення православ'я².

Листом від 31 серпня 1688 р. з табору на Самарі гетьман відповідав на послання валашського господаря. Згадавши про укладення договору між Російською державою та Річчю Посполитою, І. Мазепа повідомляв про розпорядження царів щодо походу російських та українських військ з метою спорудження укріпленого міста на Самарі, а також про запланований похід наступного року на Крим. При цьому гетьман висловлював Ш. Кантакузіно побажання успіху у справі звільнення християн з турецької неволі³.

Дещо пізніше – 20 вересня – І. Мазепа інформував В. Голіцина про поїздки до Царгорода купця та торгової людини з Ніжина, до яких він додавав двох козаків. Через них гетьман пересилав листа, очевидно, вже другого, до валашського господаря. Один з козаків повинен був повернутися з Бухареста. А торгову людину з Ніжина купець мав відпустити аж з турецької столиці, давши йому листа з новинами⁴.

---

¹ Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах. – Москва, 1970. – Т. 3. – С. 81–89; Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения в конце XVII – начале XVIII в. – Москва, 1969. – С. 69–73; Ее же. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). – Москва, 2006. – С. 251–252.

² Листи Івана Мазепи. – С. 215–216.

³ З епістолярної спадщини... – С. 48–49.

⁴ Листи Івана Мазепи. – С. 231–232.

Спеціально для обговорення низки важливих поточних справ у жовтні 1688 р. Батурин відвідав думний дворянин Федір Шакловитий. Основним завданням цього посольства було з'ясувати питання про напрям майбутнього походу російських та українських військ, що виникло як реакція на звернення, привезені Ісайєю: росіяни хотіли почути думку гетьмана про можливість виправи на Буджак. Однак на переговорах з Ф. Шакловитим український правитель висловлювався проти такого походу, виходячи з цілого ряду міркувань, і вважав за краще йти на Крим. Гетьман говорив, що послав Ш. Кантакузіно два листа. В одному, надісланому з Самари, йшлося про те, що гетьман разом з Л. Неплюєвим звели фортецю, а в другому говорилося про майбутній “генеральний” похід царських військ на Крим. До того ж, за словами І. Мазепи, він відправив до Ш. Кантакузіно та в Константинополь надійних людей з метою збору інформації¹. Ще з одного недатованого епістолярію гетьмана дізнаємося, що листа з Самари було послано через ченця Ісайї, який повертався до валашської землі, і з яким поїхав і челядник архімандрита. А другий лист – з Батурина – був відправлений зі знатним купцем Іллею. При ньому перебував і грек з Ніжина, котрий за дорученням І. Мазепи мав їхати до Царгороду з метою збору інформації. Разом з Іллею поїхав і батуринський козак Кіндрат Соловей, який мав дістатися Бухареста й повернутися звідти з відповіддю від господаря. На час написання листа до гетьмана надійшла відповідь від нового господаря на два його послання, а про К. Солов'я жодних відомостей не було². Зрозуміло, що наразі йдеться про тих людей, про яких гетьман писав В. Голіщину 20 вересня.

13 лютого 1689 р. до Батурина приїхав грек-челядник Ісайї, який їздив до Валахії від архімандрита з Лівобережжя і привіз листа від господаря. На той час Ісайя перебував у гетьманській столиці³. Цей приїзд архімандрита до Батурина був пов'язаний з його поверненням з Росії: відомо, що в січні Ісайю відпустили з Москви. Надалі гетьману довелося бути одним з посередників у справі звільнення архімандрита з австрійського полону. По дорозі у Валахію, в Трансільванії він був заарештований австрійцями й обвинувачений у підбурюванні Росії проти Габсбургів. Про це за проханням Ісайї повідомив І. Мазепі старець монастиря Синайської гори Аверкій. У березні 1691 р. російський уряд направив імператору Леопольду I грамоту з проханням звільнити

---

¹ Востоков А. Посольство Шакловитого к Мазепе // Киевская Старина. – Киев, 1890. – № 5. – С. 203–209.

² Листи Івана Мазепи. – С. 302–303.

³ Там само. – С. 295–296.

Ісайю. Цю грамоту надіслали українському правителю, який мав переслати її до Відня. Туди поїхав гетьманський посланець Клим Кальницький, котрий повернувся у листопаді разом з Ісайєю та грамотою від імператора до російського уряду, після чого І. Мазепа відправив їх обох до Москви, додавши свого листа¹.

У 1690 р. на контакт з гетьманом вийшов молдовський господар Костянтин Кантемир (1685–1693 рр.). У листопаді цього року, у відповідь на ініціативу російської сторони, він направив царям грамоту з пропозицією своїх послуг у взаєминах Москви з Портою. Господар написав також окремого листа до І. Мазепи, в якому містилося прохання сприяти посланцю Івану Белевичу, який віз грамоту. У січні 1691 р. І. Белевич повернувся до Ясс². Останній факт має для нас інтерес, тому що з віднайденого листа гетьмана до царів від *15 липня 1691 р.* дізнаємося про повернення з молдовської столиці батуринського козака Василя Полянки, який їздив туди з І. Белевичем. В. Полянка повідомив, що в Яссах зустрівся ще з одним батуринським козаком – Олихвером, якого І. Мазепа посилав разом з немирівським товмачем до волоського правителя для збору інформації про тамтешні справи. Господар дав Олихверу листа до українського керманіча, а потім обох козаків послав до хана, війська якого в цей час ішли проти німців. Хан, у свою чергу, відправив їх в Ягорлик до гетьмана “Ханської України” Стеценка, потім козаки дісталися до Немирова. Та комендант цього міста В. Полянку відпустив, а Олихвера затримав через подання згаданим товмачем чолобитної, в якій той поскаржився, що через цього козака С. Палій затримав у себе даного йому за царським указом татарина.

Констатуючи факт затримки листа від господаря, І. Мазепа зазначив, що в своєму листі до К. Кантемира не писав про державні справи, а лише про допомогу господаря в поверненні боргу якомусь греку. Це був формальний привід для контактів. Далі, зі слів В. Полянки, гетьман пояснював його затримку в Яссах тим, що волоський господар був невдоволений поїздкою від І. Мазепи до хана посланця Пантелеймона Радича теж у справі налагодження мирних взаємин Москви зі Стамбулом. Господар сам хотів бути посередником у цих переговорах. Крім того, волоський господар чекав повернення І. Белевича з поїздки до

---

¹ Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. – Санкт-Петербург, 1864. – Т. 7. – С. 968–969; Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 353; Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения... – С. 74–75.

² Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 110–111, 354; Власова Л. В. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII – начале XVIII в. – Кишинев, 1980. – С. 92–94.

Порти, а також радив, щоб у мирних переговорах Росія домогалася переходу під свою владу земель від Дніпра до Дністра (док. 10). Згідно з листом гетьмана до царів від *19 липня 1691 р.* затриманий козак Олихвер (у цьому документі – Алфер) повернувся до Батурина 17 числа і передав І. Мазепі листа від К. Кантемира (док. 14).

Десь у 1692 р. до гетьмана приїжджав монах Аверкій з Синайської гори. Монах приніс “турецькі відомості”, які отримав від валашського господаря. Цього ж року до господаря поїхав канцелярист Самойло Пулверинський (Полверинський) збирати відомості про “бусурман”¹.

До 1692–1693 рр. відноситься спроба валашського господаря Костянтина Бринковяну (1688–1714 рр.) залучити українського гетьмана до воєнної акції проти молдовського господаря. Про це І. Мазепа писав царям у листі від *24 квітня 1693 р.* На початку послання гетьман повідомляв про приїзд з валашської землі певної особи – Марка Костянтинова – у справах до грецьких купців. Він привіз листа гетьману від господаря та розповів про різні міжнародні новини. І. Мазепа зазначав, що написав коротку відповідь господарю, оскільки М. Костянтинов мав незабаром повертатися до Валахії, список з якої пересилав до Москви. К. Бринковяну через цього посланця нагадував про таємну справу, про яку гетьман до цього часу не знав, бо його посланець С. Пулверинський, котрий раніше повернувся від валашського господаря, хворів, і лише тепер сказав гетьману, що К. Бринковяну розповів про вороже ставлення до себе волоського правителя, прихильного до турків. Валашський господар звернувся до І. Мазепа з проханням про відправлення своїх збройних сил для захоплення молдовського правителя, за що обіцяв військовим людям грошову нагороду. Гетьман чекав царського указу щодо своїх дій (док. 60)². Стосовно дій К. Кантемира канцелярист доносив: “Волоський господар, якого не було й немає гіршого неприятеля й тирана християнам, багаторазово надокучав туркам, щоб дано йому турецького й татарського війська, з якими би вибив з волоської землі з містечок Нямц, Сучави, Кимпулунгу та

---

¹ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа в документах. – С. 146.

² Розповідь канцеляриста, яка розкриває широку політичну панораму подій у Османській імперії та європейських державах, див.: Скаска Самойла Пунверичкаго канцеляриста войскового. 201 года // Временник Императорскаго Московскаго общества истории и древностей российских. – Москва, 1849. – Кн. 2: Смесь. – С. 24–29. У свій час, ознайомившись з розповіддю, історик В. Іконніков назвав її “сучасною політичною та військовою хронікою Європи” (див.: Іконніков В. С. Опыт русской историографии. – Киев, 1908. – Т. 2. – Кн. 2. – С. 1561).

з Сороки польських людей, і хочуть турки дещо людей до нього господаря для того прислати”¹.

У травні 1693 р. гетьман писав про пропозицію К. Бринковяну до боярина Кирила Нарішкіна. І. Мазепа повідомляв про звернення до нього валашського господаря через свою людину, яка приїхала з Бухареста у торгових справах, стосовно захоплення волоського правителя. К. Бринковяну писав і про можливість залучення до такого заходу С. Палія, з’ясовуючи, кому той підпорядковується. Гетьман просив К. Нарішкіна поклопотатися про монарший указ стосовно пропонуваної акції, одразу інформуючи, що вже передав валашському правителю, що С. Палій підпорядкований Польщі, і тільки захищаючи мирні угоди, буває у спільних промислах з лівобережними військами, а щодо запропонованої справи має бути царський указ. І. Мазепа не писав про цю справу до царів, остерігаючись, щоб з приказу, куди надходили його послання, не сталось витоку інформації, бо в Москві перебували різні торгові люди, у тому числі й молдовські. Якби ця таємна інформація через них стала відома у Молдові, то міг би постраждати К. Бринковяну. Сам гетьман вважав, що було б добре залучити С. Палія до акції проти “бусурман”, що позбавило б останніх можливості “звабити” полковника на свій бік, бо було відомо про його контакти з верхівкою Білгородської Орди (док. 64). Однак Москва не дала дозволу на проведення такої операції, повідомивши, що до волоського господаря мають прибути значні турецькі сили, а тому козацьке військо може бути знищене².

Так як К. Кантемир помер у березні 1693 р., а його наступником у травні став Костянтин Дука (1693–1695 рр.), може виникнути питання: проти кого хотів спрямувати українських козаків К. Бринковяну. Йдеться, безумовно, про К. Кантемира, оскільки у листі І. Мазепа до царів вказано, що гетьманський канцелярист уже давно повернувся від К. Бринковяну. Крім того відомо, що саме цей молдовський правитель ворогував з валашським господарем, з допомогою К. Бринковяну група молдовських бояр хотіла змістити К. Кантемира, та й призначення К. Дука відбулося при підтримці валашського правителя³.

---

¹ Скаска Самойла Пунверикаго... – С. 24.

² Дядиченко В. А. З історії боротьби правобережного козацтва... – С. 173; Оглоблин О. Гетьман Мазепа та його доба. – С. 233.

³ История Румынии. – Москва, 1950. – С. 180–181; Власова Л. В. Указ. соч. – С. 119, 121; Семенова Л. Е. Княжества Валахия и Молдавия. – С. 257; Андя С. Молдова, Валахия и Трансильвания в XVII в. // История Румынии. – Москва, 2005. – С. 348.

Незабаром гетьман знову вийшов на зв'язок з валашським господарем. 7 червня 1693 р. І. Мазепа повідомляв царям про відправлення до К. Бринковяну свого посланця Кліма Гички, який два роки тому їздив з царською грамотою стосовно Ісайї до Відня. Посланець мав завдання розвідати про хід воєнних дій Австрії проти турків¹. У цьому ж місяці до гетьмана писав К. Дука, запрошуючи українських купців їздити в молдовську землю². Є дані також про відправлення цим молдовським господарем у “козацьку країну” з торговою метою солі та вина³.

9 вересня 1693 р. гетьман повідомляв царям, що отримав їхнє розпорядження про відправлення разом з людиною молдовського сардаря свого посланця до К. Дуки і К. Бринковяну, щоб провідати, з якими пропозиціями стосовно миру поїхав до кримського хана польський посол, а також дізнатися про дії німецьких і турецьких військ. Оскільки людина сардаря була вже відпущена, І. Мазепа мав посилати посланця іншим способом. У той час гетьман очікував повернення від К. Бринковяну Кліма Ючка, якого посилав з метою збору інформації. І. Мазепа також збирався писати до обох господарів, щоб вони схилили хана до відправлення в Москву посланців для переговорів про мир, хоча сумнівався в успіху цієї справи через непоступливість хана, яка обумовлювалася загальнополітичною ситуацією та приїздами до “бусурман” з метою укладення миру як посередників англійського та голландського послів, а також послів польського короля (док. 84).

Про повернення своєї людини – К. Гички – з листом від валашського господаря та відправлення його до Москви І. Мазепа доносив російським монархам 15 вересня 1693 р. К. Гичці вдалося дізнатися про перебування турецьких військ на чолі з візиром і татарських з ханом протягом кількох тижнів під Бухарестом, а також з'ясувати, що попередні звістки про незгоди між ними виявилися неправдивими. Були суперечки щодо того, куди їм вирушати, але врешті було вирішено йти до Белграда, куди прибули німецькі війська. Господар обіцяв повідомити І. Мазепі зі спеціальним посланцем про подальші події (док. 86).

До Молдови ж було послано мешканця Ніжина торгівлю людиною Михайла Степанова. Його знайшов військовий екзактор Сава Олєфєров і відправив як купця до молдовського екзактора у справі проїзду до Ясс грецьких купців з України. Перед поїздкою М. Степанов був у

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 497–498. Очевидно, тут йдеться про одного й того самого козака, названого в попередніх документах Климом Кальницьким, а в пізніших Климом Ючкою.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 416.

³ История Румынии. – С. 181.

Батурині й отримав від І. Мазепи наказ по приїзді до Ясс збирати інформацію про тамтешні справи. До волоського правителя гетьман написав невеликого таємного листа без підпису, аби той повідомив про хід воєнних дій між турецько-татарськими і німецькими військами, перебування й дії польського посла, а також, щоб разом із валашським господарем сприяв справі замирення турецької сторони з царями.

Прибувши до Ясс, М. Степанов віддав господарю листа від І. Мазепи. А К. Дука повідомив посланцю про звільнення Белграда турецько-татарськими військами від німецької облоги. Стосовно польського посла Ревуського господар сказав, що він посланий для переговорів про мир. Уже 20 жовтня гетьман писав царям про повернення свого посланця. К. Дука надіслав українському правителю код для зашифрованого листування. У зв'язку з цим гетьман просив указу про продовження контактів з господарем та про використання шифру. При позитивному вирішенні питання він просив повернути з Москви зазначений код. Також І. Мазепа повідомив, що незабаром хоче відправити людину й до валашського господаря для збору відомостей¹.

Як можна зрозуміти з наступного послання гетьмана до російських царів, вони дали згоду на продовження взаємин з К. Дукою. 29 грудня І. Мазепа писав монархам, що знову відправив М. Степанова до молдовського, а заодно і до валашського господарів зі своїми листами, але насамперед для того, аби збирати різноманітну інформацію. Молдовському господарю було направлено зашифрованого листа, а К. Бринковяну “руським письмом”. Останнього гетьман просив надати інформацію про наміри австрійців і венеціанців воювати з турками і татарами, а поляків – укласти з “бусурманами” мир². 8 червня 1694 р. І. Мазепа повідомляв царям про відправлення в молдовську та валашську землі того ж посланця, котрий мав дізнатися про те, які сили спорядять на війну проти німців турки та кримський хан, а також про німецькі війська³.

З листа гетьмана від 29 листопада 1696 р. до Петра I дізнаємося про поїздку людини гетьмана – Петра Волошина – до молдовського господаря. І. Мазепа зазначав, що П. Волошин, якого він близько року тому послав до К. Дуки з метою збору інформації, разом з присланою людиною господаря Славою Перкалабом, повернувся до Батурина. Посланець розповів, що був затриманий у зв'язку зі зміною правителів; при поверненні на нього напали розбійники, а його челядника

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 430–431.

² Там само. – С. 440.

³ З епістолярної спадщини... – С. 114–115.

віддали ханському гетьману, потім челядника передали татарам, а ті продали його туркам. П. Волошин зумів дістатися до Ясс, звідки його відпустив новий господар Антиох Кантемир (1695–1700 рр.), не давши ніяких листів. З гетьманським посланцем приїхав Іван Драгинич, який був намісником господаря Георгія Дуки у Немирові. Вони обоє розповіли про минулорічний бій турецьких та німецьких військ під Тимешваром, заходи султана, спрямовані на збільшення чисельності яничар, велику кількість полонених, захоплених татарами у польських землях, а також повідомили, що у волоського господаря є достовірні відомості про наказ кримського хана всім кримським і білгородським ордам готуватися до зимового походу на Гетьманщину. П. Волошина І. Мазепа відправив до Москви, а І. Драгинича залишив у Батурині, бо той бажав жити на Лівобережжі (док. 123)¹. А в посланні гетьмана до Петра I від 4 липня 1696 р. згадуються відомості, отримані раніше від валашського правителя про заходи кримського хана у зв'язку з підготовкою до воєнних дій проти українських та російських військ².

До весни 1697 р. належать дані про розвідувальну діяльність гетьмана у Валахії. Так, у травні І. Мазепа повідомляв до Москви про повернення його людини Степана Євстаф'єва з Бухаресту і привезення ним новин про воєнні справи турків і татар, зокрема, заходи султана щодо оборони Очакова та Криму³. Цього ж 1697 р. до І. Мазепа приїжджав посланець валашського господаря Георгій Кастріот. Перебуваючи у воєнному поході, гетьман отримав царський указ дізнатися від валашського посланця про мету його приїзду та переслати до Москви привезені ним листи разом із записами розповіді Г. Кастріота. 24 червня, відповідаючи на царське розпорядження, І. Мазепа писав, що посланець тимчасово залишився в Гадячі, а указ може бути виконано після повернення з походу⁴. А вже 3 жовтня гетьман повідомив, що, повернувшись з походу, розпитав посланця про справи, з якими той приїхав, та відправив до Москви складену ним записку, а також

---

¹ Цей же лист, але з деякими відмінностями, опублікований у літописі С. Величка (див.: Величко С. В. Вказ. праця. – С. 541–543), де датований 26 листопада. Між обома варіантами листа існують відмінності, які можна прослідкувати, незважаючи на поганий стан збереження документа. Зокрема, у варіанті, наведеному С. Величком, є дані про пересилку господарем гетьману шифру – “цифрної азбуки” для листування, в літописі йдеться також про затримку П. Волошина ханським гетьманом і передачу його татарам.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. I. – С. 598–599.

³ Там же. – С. 648–650.

⁴ Там же. – С. 656–657.

листи від господаря. Український правитель просив також розпорядження щодо затримки чи відпущення Г. Кастріота¹.

У листопаді 1697 р. валашський керманіч написав І. Мазепі листа, в якому висловлював здивування, що близько року немає послань від гетьмана, зазначав, що минуло 8 місяців після відправлення до І. Мазепи Г. Кастріота, від якого отримано лише одного листа. Господар цікавився подорожжю царя у Великому посольстві, писав про перемогу над турками при Зенті. Цього листа привіз ще один валашський посланець Федір Корбя².

31 грудня 1697 р. з Посольського приказу до І. Мазепи була надіслана грамота з розпорядженням направити Г. Кастріота в Москву. Перед від'їздом з Батурина посланець просив гетьмана поклопотатися перед царем про допомогу Валахії. І 25 січня І. Мазепа відправив Петру І листа, яким інформував про відомості, отримані від Г. Кастріота, про його прохання щодо звільнення Валахії та її готовність прийняти зверхність Росії на таких умовах, на яких перебуває "Військо Запорозьке і малоросійський народ"³. Уже з Москви посланець повідомляв гетьману, що до нього писали господар та брати Кантакузіно про важке становище держави, якій загрожували як турки з татарами, так і австрійці. Гетьмана просили бути посередником у пошуку підтримки в царя щодо прийняття Валахії під російську зверхність. Москву ж намагалися схилити до участі в боротьбі проти Туреччини, а саме до походу на Буджак. Відомо, що контакти з К. Бринковяну у той час підтримувалися через людину гетьмана Згуру Стіллева⁴.

У вересні 1698 р. Г. Кастріот, усе ще перебуваючи в Москві, передав план свого господаря щодо боротьби з турками й татарами, у якому значна увага приділялася можливим діям українців⁵.

Поки цей посланець валашського господаря був у російській столиці, у квітні 1698 р. за царським указом у Валахію відправили його писаря – секретаря канцелярії господаря згаданого Ф. Корбя з відповіддю, а також для збору різної інформації та для найму на російську

---

¹ Гуляй А., Мицик Ю. Вказ. праця. – С. 62–63.

² Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 471; Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 354.

³ Мохов Н. А. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей (с древнейших времен до начала XIX века). – Кишинев, 1961. – С. 117–118; Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения... – С. 83–84; Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 354–355.

⁴ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 471–472, 474.

⁵ Там же. – С. 477–478; Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения... – С. 82; Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 123–127.

службу корабельних майстрів. За царським розпорядженням з цією людиною І. Мазепа відправив і свого посланця – С. Євстаф'єва. На початку серпня вони обоє приїхали до Києва й привезли з собою грека – корабельного майстра. Тоді київський воєвода відправив гетьманського посланця до І. Мазепи, а валашського посланця і грека до Москви. Ф. Корбя привіз і листа К. Бринковяну до українського правителя, якого останній переслав до російської столиці, про що повідомляв у посланні до царя від 20 серпня. У своєму листі гетьман писав і про відправлення Ф. Корбя до Москви¹.

В грудні 1698 р. цей посланець поїхав до Валахії. І. Мазепі ж була направлена грамота з розпорядженням про відправлення з Ф. Корбя мешканця Ніжина З. Стиллева для найму майстрів з будівництва кораблів, що мало робитися з допомогою К. Бринковяну. Цього ж місяця гетьману була надіслана й друга грамота, в якій вказувалося, що в разі укладення миру царя з султаном таких майстрів наймати не потрібно. Коли ж мир не вчиниться, то треба найняти 50 осіб. Гетьман мав надати обом відправленим особам проїжджу грамоту, назвавши їх торговими людьми. Коли ж би гетьман отримав новину про укладення миру до від'їзду Ф. Корбя і З. Стиллева, то він не повинен був відправляти їх до Валахії. 31 грудня І. Мазепа відповідав, що хоча у нього є певні відомості, що між царем і султаном укладено перемир'я, але вони мають попередній характер. Тому цього дня гетьман відправив Ф. Корбя і З. Стиллева до Валахії². 22 травня 1699 р. він писав царю про повернення ніжинця і про пересилку привезених ним листів до Москви³.

У травні 1698 р. у російській столиці було отримано листа від українського правителя з повідомленням про приїзд Сави Костянтинова – гінця від молдовського керманіча А. Кантемира. Гонець привіз адресованого гетьману зашифрованого листа, якого І. Мазепа переслав до Москви. Йшлося про клопотання господаря, за прикладом К. Бринковяну, щодо підданства Росії, з огляду на відомості про планований похід царських сил на Буджак. Тоді ж гетьману було надіслано розпорядження щодо відправлення гінця до Москви та своєї людини до Ясс, з відповіддю про готовність прийняти Молдову під свою владу. Наступного місяця С. Костянтинов приїхав до російської столиці і привіз листа від І. Мазепи про свою відправку, а також з повідомленням про те, що гетьман негайно пошле свою людину до А. Кантемира. А в серпні до Москви надійшло повідомлення від украї-

---

¹ Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 121–122, 355–356.

² Там же. – С. 356.

³ Там же. – С. 356–357.

ньського правителя, що він посилав до волоського господаря мешканця Ніжина М. Степанова, який, хоч і бачився з А. Кантемиром, але повернувся без жодних листів і усних послань. Гетьман збирався відправити до господаря ще одну свою людину, щоб зібрати інформацію про поведінку противника¹.

У лютому 1699 р. вийшов царський указ про відправлення С. Костянтинова до Батурина, а звідти у молдовську землю. З гінцем, зокрема, передавалося побажання, щоб А. Кантемир повідомляв царю через І. Мазепу тамтешні новини. У зв'язку з відправленням гінця до гетьмана була написана спеціальна грамота². У Москві з підозрою поставились до таємного візиту С. Костянтинова, допускаючи, що він виконував роль розвідника на користь Туреччини³.

Очевидно, що можливість походу до Молдови та Валахії розглядалася на самому високому рівні, до чого був причетний і український гетьман. Так, у вересні 1698 р. І. Мазепа повідомляв царю про повернення свого розвідника до цих країн, якому було доручено дізнатися про стан чорноморського узбережжя, на предмет наявності зручних пристаней. Вдалося зібрати інформацію не тільки про це, а й стосовно сухопутних шляхів. Крім того, К. Бринковяну, за пропозицією І. Мазепи, відправив до царя місцеву людину, добре знайому з цими питаннями. Гетьманський посланець привіз і листи від господаря⁴.

29 грудня 1699 р. датується проїжджий лист, виданий І. Мазепою значному військовому товаришу Зкгурустиновичу (Загурі Стилевичу). Очевидно, йшлося про З. Стиллева, який їхав з посланцем від царя сержантом Микитою Варковим (Вахровим) до волоського господаря. Лист призначався для проїзду по території Речі Посполитої⁵. 24 лютого 1700 р. гетьман писав боярину Федору Головіну, що цього дня в Калузі він зустрівся зі З. Стиллевим, який їздив разом з царським гінцем до Ясс. Раніше І. Мазепа вже доносив про його повернення, а тепер пересилав до царя привезені З. Стиллевим листи (док. 176).

---

¹ Там же. – С. 132–135, 357; Королюк В. Д. Речь Посполитая и подготовка Северной войны. – С. 199.

² Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 357.

³ Там же. – С. 132–133; Мохов Н. А. Указ соч. – С. 119.

⁴ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 478. Дані, наведені М. Устряловим, співпадають зі змістом листа гетьмана до царя, можливо, помилково датованого вереснем 1706 р. (див.: З епістолярної спадщини... – С. 147–148. Копія даного листа зберігається в архівній справі під 1706 р., проте на самому документі рік не позначено).

⁵ З документації гетьмана Івана Мазепи (підготовка до друку, передмова та коментарі Ю. Мищика) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 1997. – №3. – С. 105; Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 248.

Відомо, що цього дня український правитель виїхав з Москви, а вже 25 лютого в доповідних статтях Ф. Головіна Петру I було зазначено, що гетьман при від'їзді радив відпустити молдовського, а не валашського посланця. Саме так цар і вчинив¹.

Також 25 лютого 1700 р. І. Мазепа писав боярину про повернення ще одного посланця – Степана Ресновського, якого він восени посилав у Бухарест до валашського господаря з метою отримання відомостей з турецької столиці. Посланець привіз пакет листів, присланих до господаря від Омеляна Українцев з Константинополя, які гетьман пересилав з ним же до Ф. Головіна та просив без затримок переслати царю у Вороніж. При цьому І. Мазепа зазначав, що розкрив пакет, припускаючи, що там є послання й до нього, але, не знайшовши такого листа, просив боярина повідомити йому про відомості з присланого пакету. Окремий лист був присланий І. Мазепі від господаря, але у ньому не було нічого написано про мир чи війну, лише на словах К. Бринковяну сказав гетьманському посланцю, що більшими є сподівання на війну. Заразом український керманч нагадував про відпущення посланця від молдовського господаря (док. 177).

Наступного дня – 26 лютого 1700 р. – І. Мазепа знову писав Ф. Головіну, зауважуючи, що валашський господар запитував гетьманського посланця, хто нагородить його за те, що вже так довго він тримає таємно 10-тисячне військо, готове до взаємодії, а також додавав, що у С. Ресновського є відомості про навантажені камінням кораблі, які мали плисти в протоку Чорного моря. Ще раз нагадуючи про відпущення посланця від молдовського господаря, І. Мазепа зазначав, що коли посланець прибуде, затримає його в Батурині до того часу, поки З. Стиллев не повернеться з Ясс, а також поки другий посланець не принесе відповіді господаря на гетьманський лист, який ще мав бути написаний. І. Мазепа збирався поставити перед господарем питання, з яких причин той забороняв його посланцям їздити у молдовську та валашську землі. Гетьман зазначав, що господар недоброзичливо поставився до С. Ресновського. Все це чинилося всупереч перемир'ю Росії з Туреччиною (док. 178).

У листі І. Мазепи від 27 лютого 1700 р. до Петра I знаходимо дані про його зустріч у Калюзі зі З. Стиллевим, але тепер йдеться не про 24, а про 27 лютого. Гетьман інформував, що царський гонець та ніжинець не застали А. Кантемира в Яссах, і З. Стиллеву довелося тривалий час

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 452; Письма и бумаги императора Петра Великого. – С. 341; Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 4. – С. 390.

очікувати його. Тепер З. Стиллев їхав до царя і віз з собою листи від валашського та молдовського господарів, молдовського підскарб'я, адресовані І. Мазепі, а також привезені ним статті договору між Портою та Венецією. Заразом гетьман клопотався про царську милість для З. Стиллева, який після поїздки в монарших справах до валашського господаря не отримав її. Разом з ніжинцем приїхав царгородський грек, з яким він зустрівся у Яссах. Останній мав листа від О. Українцева про повернення собі боргу. Цей грек повідомив, що зустрів царського гінця й гетьманського сотника у 20 милях від Царгороду (док. 179). Є дані, що З. Стиллев привіз до Москви листи, адресовані І. Мазепі від молдовського боярина Георгія Росетті і гетьмана Богдана Лупула¹.

15 березня 1700 р. український правитель писав царю про пересилку до нього у Вороніж листів від О. Українцева, привезених посланцем валашського господаря. Посланець привіз також зашифрованого листа від господаря, адресованого гетьману, мав і усне повідомлення. Пересилаючи лист та запис повідомлення Петру I, І. Мазепа констатував малу інформативність цих послань (док. 181).

Незабаром – *29 березня 1700 р.* – гетьман повідомляв Ф. Головіну, що його посланець, який понад півроку був у валашського господаря з метою отримання відомостей від царського посла, повернувся з листом від господаря. К. Бринков'яну сповіщав українського правителя, що в березні турецький султан наказав робити воєнні приготування до морського та сухопутного походів. Про це ж було написано в листі дядька валашського господаря стольника Кантакузіно до З. Стиллева. Самого посланця гетьман не посилав до царя, бо в Немирові, за намовами євреїв, місцевий староста чи прикажчик, сприйнявши його за шпигуна, забрав у нього коней та всі речі, а самого побив мало не до смерті. “Отакі то пани ляхи нам сусіди”, – наголосив І. Мазепа і додав, що й надалі у монарших справах буде перешкодою те, що “вороги ляхи” всередині між лівобережною, молдовською і валашською землями, від Дністра до Дніпра все тримають у своєму володінні (док. 182).

Уже наступного дня – *30 березня 1700 р.* – у листі, адресованому Ф. Головіну, повідомлялося, що в цей час колишній лікар І. Мазепи, котрий тепер перебував при валашському господарі, передав посланцю гетьмана новини про приїзд до Царгорода сержанта, посланого царем, та батуринаського сотника, відправленого гетьманом (док. 183).

---

¹ Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 358.

А 11 квітня 1700 р. гетьман писав боярину про прибуття свого посланця з Бухареста з листами від О. Українцева зі Стамбула і зауважував, що валашський господар ні про які новини не писав, крім того, що на переговорах царського посла з Портою ще не вирішено питання про мир чи війну (док. 189).

У посланні І. Мазепа Петру I від 25 травня 1700 р. йдеться про можливість звільнення з полону молдованина, який уже тривалий час утримувався в гетьманській столиці. Тут же знаходимо згадку про невідомий раніше факт поїздки посланця українського правителя до Молдови. Отже, гетьман зазначав, що близько п'яти років тому з Москви до Батурина було привезено двох молдован. Один з них з людиною гетьмана був посланий у певній справі в молдовську землю, де й утік. А другий продовжував сидіти під вартою. І. Мазепа просив указу про те, що з ним чинити, бо на полоненого видавалися харчі, одяг, його треба було стерегти, а до того й сам молдованин просив відпустити його у свою угорську землю (док. 201).

11 червня 1700 р. гетьман нагадував Петру I, що після звернень К. Бринковяну з проханнями донести царю про бажання підтримати Москву у війні з турками після приходу царських військ у Буджак, він збирався відправити до господаря свого посланця. Потрібно було з'ясувати, як К. Бринковяну зможе допомогти, скільки має військ, коли зможе виступити – після приходу царських сил до Дністра чи до Дунаю, тощо. На це прийшла шифрована неконкретна відповідь – господар залишав всі ці справи на майбутнє. І. Мазепа переслав до Москви листа від валашського, а також шифроване послання від молдовського господарів. Про зміст листа від останнього гетьман нічого не написав (док. 203). Цього ж 11 червня 1700 р. український правитель писав Ф. Головіну про зміст свого листа до царя і просив боярина передати його адресату. Гетьман висловив припущення, що К. Бринковяну був готовий допомагати проти турків, коли поблизу була “німецька війна” і “зброя неприятельська на плечах їх висіла”, а після укладення мирних договорів ці наміри змінилися (док. 204).

22 липня 1700 р. І. Мазепа повідомляв Ф. Головіну, що днями отримав зашифрований лист від валашського господаря і після перекладу пересилає його до боярина, разом з присланим пізніше від господаря пакетом листів з Царгорода від О. Українцева. Разом з цими матеріалами гетьман переслав і запис розповідей грецького купця, який приїхав з листами від господаря (док. 218). Цього ж місяця з Москви у Валахію до господаря за клопотанням Г. Кастріота відправлялися грек Парфеній Іванов з сином та двома челядниками. Ці люди мали

їхати через Лівобережжя, у зв'язку з чим І. Мазепі наказувалося сприяти їх поїздки¹. Ще одну згадку про взаємини, які розглядаються, знаходимо в листі гетьмана від 22 серпня 1700 р. до невідомого, очевидно, Ф. Головіна. Оскільки було необхідно відправити посланця К. Бринковяну, І. Мазепа запитував, чи підтримувати стосунки з господарем, як того бажав останній (док. 223). Є відомості про те, що в архівах збереглося принаймні 4 листа цього господаря до українського гетьмана за 1700 р.: від 17 і 28 січня, 2 і 15 травня².

У вересні 1700 р. з Москви у Валахію відпустили Г. Кастріота³. 29 жовтня 1700 р. лівобережний правитель повідомляв Петру I, що за його указом 20 жовтня ця особа поїхала з Переяслава на Сороки з гетьманськими супроводжуючими. З ними поїхав і товмач, якому було доручено їхати до Ясс і збирати різну інформацію, особливо зважаючи на те, що в Молдові з'явився новий господар (док. 233).

Взаємини Війська Запорозького з Буджацькою Ордою

У ряді документів за 1699–1700 рр. міститься фактичний матеріал стосовно взаємин Війська Запорозького з Буджацькою Ордою, що дозволяє говорити про доволі інтенсивні контакти між цими політичними утвореннями в означені роки. Тоді це було викликано кризою у взаєминах Буджаку з Кримом, яка штовхала буджакців до пошуку захисту в Росії. При цьому документи свідчать, що український гетьман був не лише посередником, а і впливовою стороною при вирішенні питання про підданство; з його позицією рахувалися як у Буджаку, так і в Москві. Особливу увагу звертають на себе систематичні заходи І. Мазепи щодо збору інформації про політичну ситуацію в Буджацькій Орді, що, зрозуміло, не обмежувалося часом, який розглядається, і пояснювалося тим, що становище на півдні могло мати значний вплив на його державу. У ті часи верхівка Війська Запорозького називала політичну організацію ногайців, яка існувала на території Буджака або інакше Білгородчини, Ногайською Ордою. До того ж в одному з послань гетьмана відзначено існування поряд з Ногайською Ордою й Білгородської Орди. Можливо, тут проявилася та традиція, про яку написав український історик В. Грибовський. За його припущенням, паралельне використання поряд з терміном “Буджацька Орда” (у нашому випадку “Ногайська Орда”) термінів “Аккерманська Орда” або “Білгородська Орда” пояснюється традицією XVI ст., коли ногайські

---

¹ Там же. – С. 149–150.

² Там же. – С. 358.

³ Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения... – С. 84.

мігранти поселялися в Буджаку поряд з місцевими “татарами”, котрі підпорядковувалися Аккерману. Надалі ж вони асимілювалися попередників¹. Взагалі ж історики вважають тотожними всі ці назви².

Як відомо, міграція кочовиків зі сходу до Буджака внаслідок розпаду великої середньовічної держави – Ногайської Орди – призвела до формування на цій території окремої Орди, яке завершилося в 1620–1630-х рр. У 1621 р. ця Орда домоглася незалежності від кримського хана, перейшовши у пряме підданство султана, а в середині століття знову опинилася під подвійною кримсько-турецькою владою³. Утім, Буджак і надалі залишався осередком сепаратизму.

Наведемо свідчення сучасників та дослідника, в яких ідеться про войовничість та волелюбність буджакців. Так, Боплан відзначав їхню військову вправність: “Ці татари хоробріші за тих, що мешкають у Криму, оскільки більш витривалі у військових діях, бо щодня мають нагоду в них вправлятися. Вони також є кращими, ніж інші, вершниками”⁴. У 1688 р. до Білгородчини та Криму їздив товмач правобережного гетьмана Андрія Могили. У його розповіді про цю поїздку є згадка про забезпеченість та військовий вишкіл буджакців: “... Орда Білгородська і Буджацька, як у конях, так і в пожитках, значно повніша й до війни придатніша, від Орди Кримської”⁵. А як зазначав німецький географ і народознавець другої половини XVIII ст. Тунманн, буджакські татари “дуже неспокійні та волелюбні; всіляко вони намагалися скинути панування Османів і кримського хана, якому були віддані Османами; вони часто піднімали повстання і намагалися залишити цю країну, яка їм не подобалася через ... сусідство Османів”⁶.

Пропонований фактичний матеріал є свідченням прагнення буджакців позбутися зверхності діючого кримського хана, приводом до чого став приїзд до них опозиційних діячів з Криму. Коротко нагадаємо історичний контекст подій, які знайшли відображення в документах книги. Політична боротьба у верхівці Криму в 1699–1700 рр. призвела до виступу проти хана Девлет-Гірея II нуреддина Гази-Гірея.

---

¹ Грибовський В. В. Територія розселення і характер відносин причорноморських ногайців із землеробським населенням українського степового порубіжжя у період 1739–1768 років // Козацька спадщина. – Вип. 2. – Нікополь–Дніпропетровськ, 2005. – С. 61.

² Трепавлов В. В. История Ногайской Орды. – Москва, 2001. – С. 449.

³ Там же. – С. 449–452; Грибовський В. В. Запорозжці і ногайці в контексті Велико-го Кордону // Козацька спадщина. – Вип. 1. – Нікополь–Запоріжжя, 2005. – С. 105–106.

⁴ Боплан де, Г. Л. Опис України. – Київ, 1990. – С. 63.

⁵ Станіславський В. Поїздка “товмача” гетьмана Андрія Могили до Білгородчини та Криму (1688 р.) // Український історичний збірник. – Київ, 2000. – С. 307.

⁶ Тунманн. Крымское ханство. – Симферополь, 1991. – С. 56.

Останній на чолі буджацьких ногайців здійснив напад на володіння Речі Посполитої, всупереч мирним домовленостям, укладеним у Карловаці, а потім відкрито відмовився підкорятися хану. У цей же час до ногайців утік ширінський бек Їн-Тимур, через сварку з родичем хана. Гази-Гірей, Їн-Тимур та ногайські мурзи зверталися до Порти з клопотанням про призначення нового хана чи особливого правителя Буджака. Однак хан отримав розпорядження ліквідувати повстання¹.

Важливо, що за всіма цими подіями пильно слідували у Війську Запорозькому. Серед документів, опублікованих Д. Яворницьким, є лист Семена Палія до Івана Мазепи, а також лист гетьмана до думного дяка Микити Зотова, в яких йдеться про політичні події в Ногайській Орді. 31 травня 1699 р. С. Палій писав І. Мазепі про приїзд у середині місяця до Фастова молдованина Василя Агменя, з ханського села в Буджаку. Цей молдованин розповів, що хан наказав своїм силам іти на Буджак через те, що проти нього збунтувалися ногайці. Бунт виник тому, що хан карав ногайців за здійснений ними минулої зими напад на Самбірщину, Підгір'я та Покуття, а одного мурзу повелів стратити, бо той хотів перевезти за море 70 полонених, захоплених у Самбірщині. Крім того хан мав указ від султана стратити 30 ногайських мурз, які брали участь у тому поході, а всіх полонених відвезти до Кам'янець-Подільського і відпустити на волю². А 30 серпня 1699 р. І. Мазепа писав М. Зотову, що Ногайська Орда в Буджаку отримала від султана указ переселятися на кримські землі. Однак ногайці поставилися до цього негативно й шукали способу уникнути виконання розпорядження³.

З пропонованих читачам листів дізнаємося про заходи гетьмана, спрямовані на подальший збір інформації про тамтешні події. Так, 27 листопада 1699 р. І. Мазепа писав Петру І, що направив до Криму батуринського грека нібито в купецьких справах, наказавши йому бути там хоч до чверті року, тільки б зібрати достовірні дані. Розвідник прислав донесення з підтвердженням попередньої інформації про переїзд з Криму до Білгородчини Ширін-бея та здійснення ним заколоту в Ногайській Орді, але не тільки проти хана, а й проти турків, до чого частково хотіла приєднатися й Білгородська Орда (док. 170). Про наступні події в Буджаку дізнаємося з послання до царя від 13 грудня 1699 р. Гетьман передавав нові дані від того ж розвідника. Останній повідомляв, що Ширін-бей підняв Ногайську Орду до “великих бунтів” і добуває двох ханських братів – нуредина та Каплан-Гірея, які

---

¹ Смирнов В. Д. Указ. Соч. – С. 668–671, 678–680, 682, 684–686.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 809–810.

³ Там же. – С. 817.

закрилися в Кілії. Їм на допомогу мав іти сам хан з ордами. А в Криму ходили чутки, що Ногайська Орда має бити чолом царю про прийняття під його владу (док. 173).

Надалі українському правителю довелося стати посередником між буджакцями та Москвою через ініціативу Ногайської Орди про її перехід під російську зверхність. Так, *9 березня 1700 р.* І. Мазепа писав Ф. Головіну, що військовий канцелярист Сава Степанов, який за клопотанням гетьмана звільнився з неволі, розповів, що князь Юрій Четвертинський велів йому передати українському правителю слова головного мурзи Ногайської Орди. Мурза приходив до Ю. Четвертинського вночі і говорив, що коли його з Ордою вигонять з Білгородчини на лівий берег Дніпра, то він піддасться під царську владу. Було потрібно лише відвести ногайцям місце для кочування та не чинити утисків у вірі. На підтвердження свого наміру мурза хотів послати до царя заручником свого сина. Після розповіді канцеляриста І. Мазепа послав до Ю. Четвертинського в Білгородчину козака Переяславського полку Данила Ященка. Цей козак мав повідомити князю про хід справи про його викуп та передати пропозицію взяти в того мурзи хоча би листа до царя, а коли його намір мав дійсно реалізуватися, то запропонувати прислати посланця (док. 180).

7 квітня 1700 р. датується нове послання до Ф. Головіна. З нього дізнаємося, що Ю. Четвертинський говорив гетьману, що коли б кримський хан не уклав перемир'я з Ногайською Ордою, то ногайці мали його відпустити до І. Мазепа з пропозицією переходу під царську владу й виділення місць для ногайських кочовищ у районі рік Інгула, Інгульця, Раклеки і Суні (док. 187).

Через місяць – *8 травня 1700 р.* – гетьман знову сповіщав Ф. Головіну про передане через канцеляриста С. Степанова донесення Ю. Четвертинського щодо ногайських пропозицій про перехід їхньої Орди під царську владу. На цей раз І. Мазепа писав, що до князя з такими пропозиціями приходили три знатних мурзи. Нагадуючи про відправлення до князя Д. Ященка, який часто бував у Білгородчині, український правитель зазначив, що писав і передавав на словах Ю. Четвертинському, аби він говорив мурзам, що про їх пропозицію донесено І. Мазепі, гетьман повідомив царю, а цар милостиво прийняв її. Ю. Четвертинський мав обнадіювати ногайців, що вони будуть жити у підданстві царя без утисків у вірі та порушення їхніх прав, як астраханці, казанці та інші “поганські” народи. Коли ж на Світлому тижні Д. Ященко приїхав у Білгородчину, Ю. Четвертинського вже там не було, бо його повезли до Криму. Тоді козак розповів про цю справу

якомусь товмачу, а товмач – згаданим трьом мурзам. Після цього мурзи поцікавилися, чи має посланець листи до них від гетьмана. Але оскільки він мав лист лише до князя, мурзи сказали, аби посланець їхав назад і сказав Ю. Четвертинському, щоб той писав до них, а гетьман прислав людину, яка знала їхню мову. До того часу мало стати відомо, що вони будуть чинити надалі. А поки інші мурзи поїхали до старшого мурзи, що жив поблизу Дунаю, для наради про наступні дії. І. Мазепа ж мав намір незабаром послати Д. Ященка, а разом з ним ще одну бувалу людину, яка володіла мовами, у Білгородчину з листами від Ю. Четвертинського (док. 196).

З листа від 22 липня 1700 р. до Ф. Головіна довідуємося, що коли Д. Ященко приїхав до Батурина, Ю. Четвертинський був уже там. Тоді за наказом І. Мазепа князь написав листа до ногайських мурз, з яким гетьман відправив посланців – Гордея, котрий добре знав “бусурманську” мову, а разом з ним і Д. Ященка. Тепер же, через два місяці, вони поверталися назад і з ними їхали 6 татар, посланих мурзами. Про їх прибуття до Переяслава уже повідомив переяславський полковник. Гетьман просив донести про цю справу царю та запитував, чи пропускати його посланців з татарами до Москви, чи затримати. З цього ж листа дізнаємося, що про пропозицію ногайських мурз І. Мазепа говорив під час перебування взимку в Москві як Петру I, так і Ф. Головіну (док. 217).

Уже за кілька днів – 26 липня 1700 р. – І. Мазепа писав Ф. Головіну, що до Батурина прибули гетьманські посланці з Буджака разом з представниками від беїв і мурз. Останні передали українському правителю листа від своїх старших, а на словах повідомили, що приїхали проситися в підданство Петру I через великі обтяження від турків. Вони клопоталися про царський указ стосовно переходу з Буджака з-за Дністра на кочовища на лівий берег Богу, біля річок Великого та Малого Інгулів, Єсіуну та Громоклії. Беї та мурзи висловлювали готовність принести присягу на вірність російському монарху, пропонуючи зробити це на р. Бог у присутності трьох лівобережних полковників. І. Мазепа просив царського указу про подальші дії (док. 219). З листа гетьмана від 27 липня 1700 р., адресованого Петру I, дізнаємося, що посланий з Д. Ященком Гордей був ніжинським купцем. І. Мазепа відправляв обох цих людей до приказу Малої Росії (док. 220).

20 серпня 1700 р. І. Мазепа сповіщав Ф. Головіну, що татари, які приїхали з буджацької землі, не маючи листа до царя, просили відправити їх назад. До Москви гетьман їх не пустив. Він чекав подальших розпоряджень, не даючи поради про прийняття татар у підданство

й заявляючи, що не може достеменно знати, чи вони виконають свої обіцянки вірно служити. І. Мазепа зазначав, в разі потреби, аби ці татари були прислані до Москви, він терміново їх відправить. До того ж гетьман не знав думки царя щодо цього питання (док. 222). 22 серпня 1700 р. український правитель писав Петру I, що з Білгородчини приїхав товмач, який привіз полонених для обміну, передав йому два листа від Алікгаси та розповів про тамтешні справи (док. 224).

У листі від 31 серпня 1700 р. до царя знову йдеться про прохання буджакців щодо російського підданства. З нього дізнаємося, що посланці від Ногайської Орди, які перебували в Батурині, за дозволом гетьмана відправляли до Білгородчини з-поміж себе одного татарина, з яким їздив козак Переяславського полку, який добре знав татарську мову. Татарин мав повідомити, що посланці приїхали до гетьманської столиці, де були добре прийняті, та про відправлення до царя привезеного мурзами листа. 30 серпня татарин з козаком повернувся до Батурина і привезли листи до Петра I і гетьмана. І. Мазепа доносив, що мурзи як на письмі, так і словесно прохали прийняти їх під царську руку, не сподіваючись добра ні від турецького султана, ні від кримського хана. Інший посланець І. Мазепа – Ілля Биковський, який їздив до кримського хана, розповів про чвари у Криму через те, що одні орди підтримували хана, а інші – нуреддина, який поїхав від черкес в Білгородчину (Ногаї) і почав діяти проти хана (док. 225).

Завдячуючи оприлюдненню російським істориком М. Устряловим змісту листа гетьмана від 16 вересня до Ф. Головіна, маємо нагоду довідатися про погляд І. Мазепа на настійливе прохання посланців від Ногайської Орди прийняти їх під царську владу та про подальший хід переговорів з цього питання. На думку гетьмана, після укладення миру з Портою, такі дії могли призвести до нового розриву. Ногайці хотіли присягнути таємно, бажаючи, щоб їм дозволили кочувати по Дніпру й Бугу, і брали на себе охорону кордонів. За царським розпорядженням, І. Мазепа пропонував їм поселитися за Волгою, але ногайські посланці вважали, що це далеко і мали намір обговорювати дане питання зі своїми мурзами. Вони ж додавали, що прийдуть і поселяться у володіннях царя навіть без його згоди. На той час гетьман вже відправив посланців до Орди, не очікуючи царського указу з дозволом пропустити їх до Москви. Свої дії він виправдовував тим, що посланцям було доручено вести переговори лише через нього, а розпоряджень щодо поїздки до російської столиці вони не мали. І. Мазепа остерігався мо-

жливого наміру ногайців з'єднатися з поляками та радив зберігати пильність у Києві¹.

У листопаді 1700 р. І. Мазепа писав Ф. Головіну про приїзд до Батурина двох волоських товмачів з Буджака, які розповіли про звернення Ногайської Орди до турецького султана з проханням про зміну кримського хана, або присилку до них турецького паші, якого обіцяли слухатись. Однак султан відповів ногайцям відмовою, наказавши бути під владою тодішнього хана, та ще і пригрозив переселенням до Криму у разі несплати данини. Особливим указом Гази-Гірею (у документі – Кази-Гірею) було наказано приїхати до Царгорода. Проте така відповідь не влаштувала ногайців. На своєму зібранні мурзи вирішили з усіма ногайськими та буджацькими татарами готуватися до війни з Кримом, аби поставити Гази-Гірея ханом, але реалізації цього задуму завадили морози та великі сніги (док. 236).

З листа від 31 грудня 1700 р. до Ф. Головіна дізнаємося, що в Батурині перебували білгородські татари. Гетьман інформував, що днями збирається їх відправити, повідомивши царській указ. Татари були незадоволені наслідками поїздки, а І. Мазепа непокоївся тим, аби вони не захотіли шукати заступництва у поляків (док. 239).

Між тим, невдовзі стався збройний конфлікт між ханськими військами й буджацькими силами. Хану, який виступив у січні 1701 р., протистояло 30-тисячне буджацьке військо на чолі з Гази-Гіреєм. Але після приходу хана більшість повсталих покинула Гази-Гірея. Девлет-Гірей II зі своїми силами та за підтримки яничар Очакова й Кафи зумів розбити противника. Клопотання Гази-Гірея перед І. Мазепою та росіянами про підтримку з боку запорожців було безрезультатним. Цікаво, що після поразки Гази-Гірей з прибічниками чисельністю в 200 осіб опинився в Чигирині, звідки навесні звертався до лівобережного правителя з проханням посприяти у переході в підданство Москві з визначенням місць для кочування, на що знову отримав негативну відповідь. Мурзи, які приїжджали до І. Мазепа, говорили і про можливість переходу під його зверхність. Згодом Гази-Гірей був вимушений повинитися перед ханом. Пізніше, в 1706 р., буджацькі татари зверталися до султана з клопотанням про позбавлення їх від зверхності хана, але й ця спроба була невдалою².

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 155–156.

² Смирнов В. Д. Указ. соч. – С. 672–675, 680–684; Бангыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 356; Грибовський В. В. Запорожці і ногайці в контексті Великого Кордону. – С. 118–119.

Внутрішня політика та взаємодія гетьманського і російського урядів

Широка палітра питань стосується внутрішньополітичних заходів гетьманського уряду. З листів видно, що І. Мазепа приділяв пильну увагу містам – розміщенню військових частин для захисту Києва, поновленню оборонних укріплень Києва і Батурина, оборонному будівництву в Острі, клопотався перед Москвою про підтвердження своїх владних повноважень над Києвом на противагу владі київського воєводи, опікувався будівництвом у Києві Богоявленського й Микільського соборів, займався питанням поновлення міської документації Ніжина, що загинула у пожежі. У документах знаходимо дані про те, як відбувалися зміни на полковницьких посадах у Полтавському і Київському полках та про ключову роль гетьмана у цих питаннях.

Відносини І. Мазепи з московськими стрільцями, які перебували при ньому, знайшли відображення у зверненнях до російської верхівки, в яких він заступався за стрілецьких командирів, просив залишити при ньому одного з полковників, турбувався про продовольче забезпечення стрільців, а готуючись до походу, клопотався про присилку другого стрілецького полку. Змушений був гетьман реагувати і на прикрі випадки, що траплялися з вини стрільців. Так, значного розголосу набула справа, пов'язана з пограбуванням української державної скарбниці у Батурині. Траплялися інциденти росіян з залог, які розміщувалися і в інших містах – Орлі, Новобогородицьку і Севську, з українцями. В усіх випадках І. Мазепа апелював до російського керівництва з клопотаннями про розслідування.

Серед документів знаходимо нові деталі до відомих справ про доноси на гетьмана, дані про церковні служби у Війську Запорозькому з приводу народження чи смерті членів царської сім'ї, про подарунки та привітання, якими обмінювалася українська і російська верхівка, про опікування І. Мазепи маєтковими справами свого родича І. Обидовського.

Забезпечення обороноздатності Києва, Батурина та Остра. Найбільша увага з даного питання у пропонованих документах приділяється Києву. Так, з двох листів дізнаємося про військові частини, задіяні в його охороні. У листі від *18 травня 1691 р.* Іван Мазепа повідомляв Івану та Петру Олексійовичам про те, що вивів з Печерського міста на звичне місцезнаходження на Лівобережжі піхотний полк Герасима, через те, що після смерті полковника полчани почали себе самовільно поводити, покидали сотників без гетьманського відома, а також через те, що, охороняючи місто взимку від можливої появи ворогів, терпіли великі труднощі від нестачі харчування та втра-

тили коней через брак кормів для них. На місце цього полку український правитель наказав стати піхотному полку Яреми. Сам Ярема помер наприкінці зими, а замість нього мав бути призначений новий полковник. До прибуття цього полку, за розпорядженням гетьмана, новобраний київський полковник Костянтин Мокієвський з кількома сотнями “знатного товариства” мав стати за Києвом біля р. Либідь для охорони міста до нового наказу (док. 5).

А в посланні від *11 липня 1691 р.* І. Мазепа інформував царів, що він ознайомився з грамотою, в якій йшлося про утримання київського полковника з полком за містом, аби гарантувати безпеку Києва й інших міст, але оскільки там понад два місяці перебували козаки, котрим потрібно було займатися домашнім господарством, і у котрих бракувало продовольства, гетьман прийняв рішення про зміну цього товариства. Йому на переміну було відправлено близько 300 компанійців, які розмістилися в полі за кілька миль від Києва, де мали перебувати й надалі. На той час у Печерському місті вже знаходився охотницький піхотний полк. На місце Яреми гетьман призначив Гаврила Ясликовського – мешканця Глухова, людину досвідчену у військових справах, яка з піхотою брала участь в обороні Чигирин під час облоги цього міста турками (док. 7).

З початку гетьманування І. Мазепа був змушений вирішувати питання залучення киян до виконання функцій, потрібних для підтримання належної обороноздатності міста. Так, вереснем 1687 р. датується універсал гетьмана, у якому йшлося про необхідність залучення людей, які жили при монастирях і в монастирських дворах, до варті на вежах і валах та інших міських повинностей спільно з міщанами¹.

Зі значними труднощами вирішувалися питання ремонту та зведення нових оборонних споруд. За даними українського історика В. Дядиченка, у 1693 р. виникло питання про поновлення укріплень Києва, зокрема Печерського міста. Огорожі і вали треба було ремонтувати, бо за такого їх стану, як йшлося в листуванні між царським урядом і гетьманською адміністрацією, місту загрожувала б небезпека від приходу навіть кількох сотень ворожих воїнів². Послання царям від *31 серпня 1693 р.* розлого описує пов’язані з цим проблеми. І. Мазепа нагадував, що за монаршим указом він мав порадитися зі старшиною про те, які укріплення потрібно було споруджувати навколо Нижнього міста та Печерського міста – земляні чи дерев’яні. За потреби в будів-

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – С. 81.

² Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 472.

ництві дерев'яних виникали питання про те, де брати матеріал і хто буде задіяний на роботах. У зв'язку з цим гетьман зазначав, що потрібне дерево, але поблизу Києва його не було в достатній кількості, тому пропонував доправити дерево Десною з Росії. Що ж до будівельних робіт у Нижньому місті, то, на думку українського правителя, їх мусили виконувати місцеві мешканці, бо люди з інших полків і міст, за звичаєм, займалися будівництвом та ремонтом оборонних споруд у своїх містах. При цьому він апелював до давньої практики. На допомогу киянам І. Мазепа пропонував залучити російських ратних людей. Печерське ж місто за давніх часів було укріплене земляним валом та дерев'яною огорожею силами мешканців печерських волостей, а пізніше ці споруди оновлювалися військовими людьми. Так, при Івані Самойловичі, коли за указом царя Федора Олексійовича під Києвом був князь Михайло Черкаський з російськими військами, і також перебували українські частини, за пропозицією гетьмана люди з українських полків були задіяні в роботах. За сприятливих обставин можна було б скористатися цим досвідом, однак спеціально збирати людей І. Мазепа вважав обтяжливим. Далі він додавав, що для будівництва валів і огорожі навколо Печерського міста потрібен інженер, аби побудувати фортецю “правильним чином”, а потім необхідно утримувати у ній достатню кількість ратних людей. Усе це необхідно було зробити, щоб фортецею не заволодів противник, що дуже би зашкодило Києву (док. 80).

Через два місяці – 1 листопада 1693 р. – І. Мазепа у посланні до Івана та Петра Олексійовичів зазначав, що існує потенційна небезпека Нижньому місту та Печерському місту Києва від польських військ, які, виступивши проти С. Палія, наближалися до Фастова. Тому потрібен царський указ щодо оборони цих частин Києва. Це ж стосувалося й Остра¹.

У липні наступного 1694 р. гетьман писав царям про звернення до нього війта і київських міщан з проханням про заступництво у зв'язку з тим, що воєвода Петро Хованський залучав їх до перевезення сплавленого з Брянська лісу, а також до ремонту валів Нижнього міста. Міщани твердили, що така робота всюди виконується мешканцями прилеглих поселень, яких немає при Києві. Сам же гетьман зауважував, що так дійсно робиться в інших містах Київського полку, які знаходяться на Лівобережжі, і мешканці прилеглих до міст поселень під час нападу ворогів знаходять у них захист, а також клопотався про

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 432.

указ з приводу звернення киян¹. А 30 жовтня 1695 р. до царів надійшло ще одне послання І. Мазепи, в якому, у зв'язку з загрозою нападу “бусурман” на Україну, нагадувалося про слабкість укріплень Печерського міста та Нижнього міста Києва².

Маємо й нові факти про клопоти українського правителя з приводу ремонту укріплень своєї столиці. Як засвідчив В. Кочубей в одному з пунктів свого доносу у 1708 р., укріплення Батурина 20 років не ремонтувалися, через що вали навколо нього всюди обсунулися й обвалилися³. Проте дані одного з пропонованих до уваги документів дозволяють твердити, що певні заходи для їх поліпшення все ж робилися. У 1691 р. гетьман доносив царям: “В Батурині місті проїжджі башти дуже малі та й ті старі й погані, та й міська стіна в багатьох місцях обвалилася, а відремонтувати нічим – лісу такого у них в Малоросії мало і висікти ніде”⁴. У відповідь на звернення І. Мазепи Москва розпорядилася виділити для міста певну кількість дерева. З листа гетьмана до російських монархів від 9 квітня 1692 р. дізнаємося, що минулого року царі повеліли надати з путивльських гаїв на будівництво Батурина 4 тис. дубових колод. Взимку ті колоди були приготовані й цього року невідкладно мали будуватися башти і виводи за потребою (док. 41).

Є відомості й про те, що наприкінці XVII ст. архітектор Адам Зерникау розробив проект укріплень Батурина, а в 1700 р. з Москви до Батурина був направлений зодчий Дмитро Аксамитов, з метою проведення будівельних робіт⁵. Але й у 1702 р. російський священник Іван Лук'янов, проїжджаючи через Батурин, зауважив, що його укріплення недостатньо міцні, хоч це й гетьманська столиця⁶.

Про місто Остер І. Мазепа згадував у листі до царів від 1 листопада 1693 р. Напередодні до гетьмана писав С. Палій, прохаючи допомоги проти поляків. І. Мазепа зазначав, що поляки загрожують не лише

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 541–542; 3 епістолярної спадщини... – С. 109–110.

² 3 епістолярної спадщини... – С. 136.

³ Источники Малороссийской истории... – С. 106.

⁴ Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 471.

⁵ Чапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. – Москва, 1967. – С. 60.

⁶ Путешествие в святую землю священника Лукьянова // Русский архив. – Москва, 1866. – Год первый (1863). – С. 143–144.

С. Палію, а й Києву та Остру, про захист яких потрібно подбати¹. А з листа від 31 жовтня 1697 р. до Петра I дізнаємося, що 29 вересня до І. Мазепи надійшла царська грамота з наказом відправити розпорядження до київського полковника чи остерської старшини про допомогу присланим з Києва стрільцям у перенесенні і складанні дерева, що було доставлене з Брянська і Трубчевська, та зайнятися будівельними роботами в Острі. Там мало бути 6 тис. соснових колод, 4 тис. тесу і стільки ж драні. І. Мазепа зазначав, що у два минулі літа не мав можливості займатися цим будівництвом через зайнятість у військових походах та інших справах. До того ж для будівництва нового Верхнього міста не знаходилося пристойного місця. Про це він доносив раніше, а тепер посилав до київського полковника і в Остер спеціального посланця Якова Жураховського, аби він з київським полковником та остерською старшиною доклали зусиль для збереження присланого дерева, а також з'ясували, де можна вести будівництво. На старому місці будувати не можна було, бо там стіни та башти були пошкоджені водами Десни. Та нова спроба знайти зручне місце теж була невдалою, бо скрізь були підмиті береги. Про це надійшов лист від київського полковника разом із відповідним кресленням. Крім того, у той час було важко починати будівництво через наближення зими. А з усіх припасів дерева на місці виявилось лише “колод вісімсот дошок”. Щоб з'ясувати, куди поділися інші припаси, мав бути відданий відповідний гетьманський наказ (док. 144).

Гетьманська влада над Києвом. Далі розглянемо два листа, в яких ідеться про реакцію українського правителя на надання Києву царських грамот, що призвело до постановки ним питання про поширення гетьманської влади на місто. Відомо, що 10 квітня 1699 р. за проханням Івана Мазепи і київського війта Івана Биковського Петро I надав свою грамоту. Потреба у документі виникла через скарги міщан, пов'язані з господарськими труднощами, які виникали у них внаслідок діяльності духовенства, російських ратних людей, козацтва та студентів. Серед цілого ряду нарікань міщани скаржилися й на те, що законники Кирилівського монастиря неправомірно володіли горою Щекавицею з належними до неї грунтами і “ремісницькими сінними покосами”. У зв'язку з цим у грамоті доручалося київському воєводі Петру Хованському перевірити як раніше було зроблено розмежування земель дяком Іваном Алфер'євим. У випадку виявлення порушень

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 431–432; Ткаченко М. М. Остер в XVII–XVIII вв. (за Румянцівської ревізії та іншими матеріалами). (Окрема відбитка з VI кн. Зап. Істор.–філол. від.). – Київ, 1925. – С. 10.

воєвода мав здійснити нове розмежування. Ще одна царська грамота, датована 13 березня 1700 р., була надана на прохання нового війта Дмитра Полоцького й повторювала зміст попереднього документа¹.

Рішення зазначеного питання викликало реакцію І. Мазепи, зафіксовану в його листі від 8 травня 1700 р., що адресувався Ф. Головіну. Документ містить доволі різке висловлювання гетьмана, що він ще не має царського указу, за яким би його влада не поширювалася на Нижнє місто Києва. Далі І. Мазепа виклав суть своїх претензій. Він написав, що з малоросійської канцелярії була прислана царська грамота до київського воєводи, яка уповноважила останнього вирішити суперечку між київськими монастирями й міщанами щодо землі. За наказом воєводи було проведено нове розмежування, на що гетьману поскаржилися старці Кирилівського та інших монастирів. Український правитель зазначав, що справами Нижнього міста Києва, починаючи від Богдана Хмельницького, завжди опікувалися гетьмани. І вже за Петра І деякими земельними розслідуваннями займався й він сам. А у статтях було записано, щоб нікому з українців без гетьманського універсалу не видавати царських жалуваних привілеїв зі згаданої канцелярії. Тепер же київські міщани взяли царську грамоту на “багато речей”, не маючи універсалу. І. Мазепа наголосив, що якби Нижнє місто Києва не було підвладне гетьманам, то треба було б виселити козаків, які здавна там мешкали, й занедбати їхні будинки. Примітно, що він писав про будинки, які утримували в Києві й козаки “з різних місць”. Наприкінці український правитель звертався до Ф. Головіна стосовно присилки до Батурина царського указу з цього приводу, оскільки саме боярину були доручені справи Посольського й Малоросійського приказів та українських міст. І. Мазепі потрібно було продемонструвати монаршу волю перед старшиною та всією своєю державою (док. 196).

Як бачимо, гетьман прагнув підтвердження своїх повноважень на найвищому рівні. Зауважимо, що відображений у листі конфлікт не був поодиноким випадком в історії взаємин воєвод з гетьманською адміністрацією. Навпаки, його можна розглядати як один із проявів боротьби представників української політичної верхівки з намаганнями Москви ввести у Війську Запорозькому воєводське правління, яка велася ще з часів Б. Хмельницького. Адже призначаючи воєвод, зокрема до Києва, російський уряд мав на увазі не тільки управління

---

¹ Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. // Український археографічний збірник. – Київ, 1926. – Т. 1. – С. 23–36; Його ж. Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – Київ, 1926. – С. 192–193.

своїми військами, а й представництво влади Москви і підготовку Української держави до більш тісного зближення з Росією¹.

Згадуючи статті, І. Мазепа, очевидно, посилався на документ, який був прийнятий у вересні 1689 р., що значною мірою корегував положення Коломацьких статей 1687 р., і за першої публікації був названий Московськими статтями. У десятому пункті цього документу якраз і йдеться про те, що царські жалувані грамоти на майнові надання в Україні не мали видаватися без волі гетьмана. Однак, у дев'ятому пункті цих же Московських статей було зафіксовано прецедент, що передавав справу про земельні питання в Києві до рук представника Росії, та ще й закладав на перспективу регулювання їх царською владою. Так, на прохання гетьмана, щоб протиріччя між міщанами й монастирями про приналежність земель і сінокосів вирішували представники Батурина разом з представниками від Києва, було прийнято негативне рішення царів. Згадані протиріччя виникли внаслідок того, що міщани випросили собі царську грамоту щодо володінь, які їм не належали. У царському рішенні йшлося про відправлення у Київ до воєводи грамоти з розпорядженням, щоб він розв'язував це завдання через своїх людей та прозвітувався про результати справи до Москви з присилкою відповідних креслень².

У листі від *11 червня 1700 р.*, теж адресованому Ф. Головіну, І. Мазепа продовжив полеміку з московським керівництвом, зауважуючи, що боярин повідомляв йому, що нова царська жалувана грамота надана мешканцям Нижнього міста Києва на підтвердження попередніх і узгоджена з гетьманськими універсалами. Не погоджуючись з цим, український правитель зазначав, що міщани минулого року і тепер впросили вписати в царську грамоту “багато речей” собі на пожиток, зокрема й таких, що не тільки не були вписані в універсалах, а й ніколи не були в їх володінні. Тому, щоб запобігти суперечкам міщан з монастирями й козаками, І. Мазепа й звертався до боярина, інформуючи, що міщани перейшли допустиму межу. І хоча він і сам звертався з заступницьким листом за міщан до Петра І, але в ньому було написано лише те, аби їхнє чолобиття було прийняте й задоволене у правдивих справах (док. 204).

---

¹ Его же. Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы от 1654 по 1775 г. // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – Киев, 1892. – Кн. 6. – С. 123–129.

² Яковлева Т. Московські статті гетьмана Івана Мазепи // Український археографічний щорічник. – Київ, 2006. – Вип. 10–11. – С. 455–456; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упор. С. Павлинко. – Київ, 2007. – С. 257.

Поновлення втраченої документації Ніжина. З листа від 9 січня 1698 р. до Петра I дізнаємося, що до І. Мазепи зверталися з чолобиттям війт, бурмистри, райці та всі міщани Ніжина, інформуючи, що в пожежі, яка знищила ратушу, згоріли царські жалувані грамоти, універсали попередніх гетьманів та І. Мазепи, що стосувалися врегулювання внутрішнього життя міста та його прибутків, а також інші документи. Аби функціонування міста продовжувалося звичним чином, мешканці Ніжина просили гетьмана про універсал, який би відновлював правові норми та давав можливість отримати й царську підтверджувальну грамоту, а також хотіли, щоб І. Мазепа відправив листа до Петра I з відповідним клопотанням. Потрібний універсал було видано. З ним гетьман відсилав до Москви для чолобиття щодо царської грамоти ніжинського війта Андрія Васятинського з товаришами. Наприкінці І. Мазепа висловлював своє прохання до царя прийняти їх чолобиття та надати грамоту (док. 151).

Одинадцятим січня датується згаданий універсал українського гетьмана, виданий для збереження “магістратського порядку, згідно магдебурзького права”, в якому мовилося про підтвердження прав ніжинського магістрату на володіння селами, млинами, податками, його торгові привілеї, йшлося про регламентування діяльності купців і торгових людей, повинності купців стосовно міських потреб, статус мешканців ратушних сіл, взаємини ремісничих цехів з міською владою, належне використання міських прибутків¹. А в березні 1698 р. Петро I надав грамоту мешканцям Ніжина на “право майдебурське, і на вольності, і уряд їх міський, і на села, і на млини, і на всякі прибутки, до ратуші ніжинської належні”, підтверджуючи повторені в ній положення грамот і універсалів польських королів, попередніх українських гетьманів, царя Олексія Михайловича та І. Мазепи².

Зміни на полковницьких посадах Війська Запорозького. У кількох листах йдеться про зміни на посадах полковників у Полтавському та Київському полках. Так, 11 липня 1691 р. гетьман писав Івану та Петру Олексійовичам, що за чолобиттям полтавського значного товариства Федір Жученко знятий з полковницької посади. У присутності присланого гетьманом генерального судді Сави Прокופовича з товаришами полтавчани знову обрали полковником Павла Герцика (док. 7). Звернемо увагу, що І. Мазепа лише повідомляв Москву про це обрання, не питаючи її згоди.

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – С. 305–306.

² Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка / Под редакцией и с предисловием Н. П. Василенко. – Чернигов, 1900. – С. 91–97.

7 травня 1691 р. український правитель інформував царів про зняття з посади київського полковника Григорія Карповича у зв'язку зі скаргами київських полчан на образи від нього та у зв'язку з веденням ним економічної діяльності у польській стороні за домовленістю з чорнобильським ксьондзом. До того ж на полковника впала підозра, що він повідомив ксьондзу про відправлення гетьманом до Польщі з розвідувальною метою певної особи – Федора Єльця. І. Мазепа зазначав, що дозволив київським полчанам обрати собі полковника “по військовим правам вільними голосами” і направив до них для реалізації цієї справи генерального військового бунчужного Юхима Лизогуба (док. 1). Уже незабаром – 12 травня 1691 р. – гетьман повідомляв монархам, що київські полчани обрали собі полковником Костянтина Мокієвського – його родича. Листи від полчан, які підтверджували добровільність такого вибору, український правитель пересилав до російської столиці. А Г. Карповича (Карпова) І. Мазепа затримав у Батурині, намагаючись дізнатися, чи причетний він до повідомлення ксьондзу про Ф. Єльця (док. 2). Цікаво, що у вересні 1693 р. гетьман видав універсал, який брав колишнього полковника під свій захист, звільнивши від зверхності полкового уряду і наказавши всі пов'язані з ним справи вирішувати в генеральному суді¹.

За кілька років К. Мокієвський зіткнувся зі значними неприємностями. 24 липня 1696 р. гетьман писав Петру I, що після прибуття до Таванського острова зі своїм полком К. Мокієвський відправив частину товариства з запорожцями на Чорне море, а сам з рештою полчан вирушив до гирла Дніпра. Тоді козаки Київського полку, які були на Таванському острові, збунтувалися, скинули К. Мокієвського і обрали полковником колишнього полкового хорунжого Сергія Солонину. У такій ситуації К. Мокієвський був вимушений їхати на Січ. І. Мазепа вважав підбурювачем заколоту С. Солонину. І щоб “те зло не розповсюджувалося” і не виникало тривалих перепон для воєнних справ, послав на Тавань генерального хорунжого Ю. Лизогуба з наказом відібрати знаки Київського полку, навести порядок серед полчан та йти з ними у гирло Дніпра, як було домовлено з кошовим отаманом, а С. Солонину “з іншими” (певно, йдеться про інших учасників заколоту) під наглядом прислати до себе (док. 120).

Надання Війську Запорозькому царського прапора. В одному з листів є цікаві дані про те, що з Москви до гетьмана було прислано нового царського прапора. У даному разі був той випа-

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – С. 259.

док, коли хоругва, крім мистецьких уподобань, культурних тенденцій, відображала політичну ситуацію у країні¹.

Отже, після обрання І. Мазепи на гетьманську посаду йому було надано з Москви прапор, який призначався для І. Самойловича. Прізвище останнього на прапорі було стерто, натомість написано прізвище нового гетьмана, а також було замінено напис, який позначав дату – з 27 жовтня 7195 р. на 2 січня 7196 р. На цьому прапорі фігурували імена Івана, Петра та Софії Олексійовичів. Та вже невдовзі – після перевороту 1689 р. – необхідно було вносити нові зміни – виключати ім'я Софії Олексіївни. 20 січня 1690 р. царі розпорядилися виготовити новий прапор за зразком прапора 7195 р., за чолобиттям І. Мазепи. Після виготовлення його мали надіслати до приказу Малої Росії, а старий прапор повернути до Москви. А оскільки в лютому 1691 р. від І. Мазепи надійшов ще один лист з клопотанням про новий прапор, до Оружейної палати надіслали “пам'ять” про виготовлення і передачу до приказу Малої Росії цього клейноду. Лише 13 травня були взяті потрібні для цієї справи гроші та золоті для переробки в сусальне золото з приказу Большой казни в Оружейну палату². Дослідник Л. Яковлев зазначав, що зі справ Московської Оружейної палати видно, що такий прапор не було виготовлено. Доказом своєї позиції він вважав видачу 14 травня 1698 р. царської грамоти на ім'я “гетьмана Запорозької Січі Івана Мазепи”. Новий прапор мав бути виданий замість того, який надіслали у 7195 р. до І. Самойловича. На прапорі мав бути напис, що він надається царем у Запорозьку Січ кошовому отаману та всьому старшому й меншому товариству Низового Війська³.

Проте, на нашу думку, прапор з таким написом міг бути надісланий лише запорожцям. До того ж відомо, що саме в 1698 р. І. Мазепа обіцяв Січі клопотатися про надання їй “особливого військового прапора” з Москви⁴, і на початку червня запорожці нагадували гетьману про обіцянку прислати таке знамено⁵. А 25 червня 1691 р. датується послання українського гетьмана царям, в якому він дякував за присил-

---

¹ Косів Р. Р. Українські хоругви XVII–XVIII ст. (Основні типи. Історико–художні та іконографічні особливості). / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. – Львів, 2002. – С. 1.

² Яковлев Л. Русския старинныя знамена // Древности Российскаго государства. Дополнение к III отделению. – Москва, 1865. – С. 99–100; Его же. Указ. соч. – Приложение. – С. 96–99; Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 491.

³ Яковлев Л. Указ. соч. – С. 100.

⁴ Яворницький Д. І. Вказ. праця. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 225.

⁵ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 770.

ку Війську Запорозькому прапора з хрестом та двоголовим орлом (док. 6). Очевидно, це і був прапор, виготовлений за царськими указами 1690 та 1691 рр.

Російські стрільці при гетьмані. Згідно з 17-м пунктом Коломацьких статей при гетьмані “для охорони й цілості його” мав постійно знаходитися московський стрілецький полк¹. Кілька документів дозволяють дізнатися про ставлення українського правителя до командирів стрілецьких частин, які служили в Батурині. Так, у листі до Івана та Петра Олексійовичів від 27 грудня 1691 р. І. Мазепа повідомляв, що після прибуття полку Олексія Обухова в Батурин, стрілецький полк полковника Івана Шпешнева вирушив до Москви. Далі гетьман нагадував, що за монаршим розпорядженням з жалування Івана Шпешнева і підполковника його ж полку Степана Мітусова було вираховано 50 рублів. Це було зроблено в зв'язку з тим, що вони без відома І. Мазепи судили московського торговця Бориса Попова. Однак гетьман заступився за цих командирів, засвідчивши, що він давав розпорядження про затримку торговця й учинення суду (док. 19). А вже 29 грудня 1691 р. український правитель клопотався про царську милість полковнику і підполковнику, підкреслюючи, що вони справно несли службу: виконували царські укази та слухали його (док. 20).

У двох листах знаходимо дані про ще одного зі стрілецьких командирів – Григорія Анненкова. Раніше нами був опублікований лист гетьмана до царя від 16 березня 1698 р., в якому він висловлював клопотання про полковника стрілецького полку Г. Анненкова, який разом зі своїми синами служив у Батурині. І. Мазепа згадав про його участь з полком у взятті Кизикермена, де Г. Анненков був поранений, у поході до Тавані в 1697 р., особливо в боях під Шингіреєм, де був поранений його син Іван. На прохання полковника гетьман просив про царську милість – призначення І. Анненкова воєводою у Рильськ або у Путивль та матеріальну винагороду Г. Анненкову². Певно, І. Мазепі й самому було вигідно мати дружню особу на посаді воєводи у близькому до Війська Запорозького місті. Відомо, що І. Анненков таки був деякий час воєводою в Путивлі³.

Нову згадку про Г. Анненкова знаходимо в листі від 4 грудня 1699 р., адресованому Петру І. Висловлюючи вдячність за указ белгородському воєводі прислати заміну стрілецькому полку в Батурині,

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – С. 59.

² З епістолярної спадщини... – С. 136–138.

³ З документації гетьмана І. Мазепи (підготовив до друку, передмова та коментарі Ю. Мищика) // Сіверянський літопис. – 1997. – №4. – С. 149.

І. Мазепа просив залишити командиром нового полку Г. Анненкова, оскільки він мав зв'язки в місцевій верхівці, в усьому задовольняв гетьмана, справлявся зі своїми обов'язками, добре орієнтувався в українських справах. А новий полковник не скоро б зміг порозумітися з керівництвом Війська Запорозького та зрозуміти гетьманську вдачу (док. 171). Клопотання українського правителя таки мали успіх. Є дані, що коли 1699 р. Г. Анненков мав бути переведений воєводою до Путивля, лівобережний керманіч добився царського рішення залишити його в Батурині, де полковник був ще у жовтні 1708 р.¹

31 березня 1700 р. в листі до Петра І І. Мазепа клопотався про продовольче забезпечення стрільців. У квітні мав закінчитися запас хліба, виданого з Брянська, для царських ратних людей, очолюваних полковником Г. Анненковим, які перебували в Батурині. В Україні ж, за словами гетьмана, не було необхідної кількості хліба, як через недорід, так і через потребу забезпечення хлібними запасами сердюцького полку в Тавані та городових козаків, котрі знаходилися в Кизикермені. Крім цього щорічно відправлялося по 500 діжок хлібних припасів на Запорозьку Січ. Повідомивши про такі обставини, І. Мазепа просив прислати хліб з Росії для ратних людей ще на рік (док. 184).

Важливим є свідчення ще одного документа стосовно ставлення самого українського правителя до перебування при ньому російських військових частин. Наприкінці року – 14 грудня 1700 р. – у листі до Ф. Головіна гетьман турбувався про присилку до нього другого стрілецького полку. І. Мазепа писав, що у військових походах при ньому завжди було два московських полки. Один – той, що перебував у Батурині, а другий присилався додатково. Так само треба було вчинити в майбутньому поході, оскільки не всі “надійні війська” – компанійці та сердюки – були при гетьмані. Одна частина їх пішла з І. Обидивським, а інша – перебувала на Тавані (док. 237).

Доноси на гетьмана. Тема доносів на І. Мазепу доповнюється фактичним матеріалом до двох відомих з історичної літератури сюжетів. Перший сюжет, пов'язаний з братами Михайлом та Лукою (Лук'яном) Челеєнками, котрі подавали донос на гетьмана, в якому він обвинувачувався у намірах перейти під владу Речі Посполитої. Спочатку брати були привезені з Києва до Москви, а потім їх відіслали до гетьманської столиці. Восени 1688 р. Челеєнки сиділи під вартою в Батурині. Тоді про них ішла мова на зустрічі І. Мазепа з думним дворянином

---

¹ Источники Малороссийской истории... – С. 164; Костомаров Н. Указ. соч. – С. 172–173, 432–433; Радовський Володимир. Допит Войнаровського, небожа Івана Мазепа // Дзвін. – Львів, 1992. – № 7–8. – С. 125.

Федором Шакловитим. Після повернення думного дворянина до Москви й звіту про цю справу, російським керівництвом було прийнято рішення дозволити гетьману чинити з Челеєнками за своїм розсудом, але “образи” їм не завдавати. Українського правителя мало заспокоїти те, що доносу не повірили, а тому братів і прислали до нього¹.

За документами, які ми опублікували раніше, відомо, що після привезення братів з Москви до Батурина, М. Челеєнко на з’їзді старшини знову говорив про зв’язки гетьмана з поляками. Тоді донощик був допитаний і видав своїх спільників у Війську Запорозькому. І. Мазепа став клопотатися про повішення М. Челеєнка, для прикладу іншим. Але його гнів невдовзі минув і гетьман висловився не за смертну кару, а за заслання². Саме так брати й були покарані, але клопоти І. Мазепи з Челеєнками на цьому не скінчилися. Один з пропонуванних листів дає змогу дізнатися про обставини затримання братів після того як вони покинули місце заслання та подальші заходи українського правителя щодо їхньої долі. 30 грудня 1692 р. у посланні адресованому царям Івану та Петру Олексійовичам, І. Мазепа нагадував, що в 1688 р. з польської сторони до Києва, а далі до Москви приїхали Михайло Челеєнко (Чалеєнко) з братом Лукою. М. Челеєнко обмовляв гетьмана, говорячи, що І. Мазепа хотів перейти під владу Польщі, але не зміг цього довести. За царським указом брати були прислані до Батурина, але й тут М. Челеєнко не припинив брехати, за що, знову за монаршим указом, був покараний батогами й засланий разом з братом до Архангельська. Тепер же, після втечі з заслання, брати були затримані у Воронежі тамтешнім сотником, який прислав їх до Батурина, де вони були ув’язнені. Брати стали жалкувати через свої вчинки та говорили, що всі наклепи на гетьмана були видумані, бо вони були бідними й хотіли збагатитися за рахунок царського жалування. За таких обставин гетьман вирішив заступитися за Челеєнків і звернувся до царів з проханням відпустити їх з-під варті. Свою позицію І. Мазепа аргументував і тим, що брати місцеві – з містечка Веприка, а також зауважував, що сам є вельми грішним і вірить, що Бог відпускає гріхи насамперед тим людям, які прощають образи своїм обмовникам (док. 52).

Відпустили братів все ж не одразу. З листа гетьмана до царів від 1 березня 1693 р. дізнаємося, що за його донесенням російські монархи наказали спочатку допитати Челеєнків про час і обставини їхньої втечі.

---

¹ Востоков А. Посольство Шакловитаго к Мазепе в 1688 г. // Киевская Старина. – Киев, 1890. – № 5. – С. 218.

² Листи Івана Мазепи. – С. 292–294, 313.

На допиті з катуванням М. Челеєнко розповів, що коли вони з братом були прислані до Архангельська, місцевий воєвода Михайло Татищев, згідно з царським указом, наказав взяти їх на стрілецьку службу. Челеєнкам були надані помешкання й виділялося жалування (хліб і гроші), як і іншим стрільцям. За жалування вони купили собі одяг і окрему хату, в якій жили протягом року при цьому воєводі. Потім воєводою став Андрій Матвєєв, при якому були співаки з України. Співаки, не знаючи про Челеєнків усієї правди, порадили їм просити воєводу про відпущення. Той, теж не відаючи, що вони заслані за царським указом, пішов братам назустріч, дозволивши пробиратися до Війська Запорозького і шукати прощення у гетьмана перед яким вони завинили. З Архангельська Челеєнки дісталися до Москви, звідти до українського міста Іванполя, а потім потрапили до Батурина. Гетьман зважив на слізні прохання братів жити в Україні, де вони мали родичів, а М. Челеєнко – ще й дружину та дітей. Надалі Челеєнки обіцяли жити сумирно, додаючи, що тому й не таїлися, а відкрито з'явилися перед гетьманом, аби просити пробачення. І. Мазепа просив, аби братів не відправляти ще раз у заслання, обіцяв за ними наглядати та зауважував, що не відпустить Челеєнків з-під варті, аж поки за них не поручаться надійні люди¹. Рішення про долю братів знаходимо в царській грамоті від 13 березня 1693 р., де зазначено, що хоча Челеєнків і варто було б відправити в заслання до Сибіру, але, зважаючи на гетьманське донесення, царі наказали цього не робити. Питання про звільнення їх з під варті гетьман мав вирішити сам². Є також дані, що указом від 2 червня 1693 р. Михайла Челеєнка було велено стратити³.

Другий сюжет, пов'язаний з намовами на гетьмана, згадується у працях С. Соловйова та М. Костомарова. За даними С. Соловйова, у серпні 1696 р. київський воєвода Борятинський відправив стародубця Суслова в Польщу до резидента Олексія Нікітіна, з метою отримання новин. Суслов повідомив Нікітіну про ситуацію в Україні. За словами стародубця, поляки хотіли повернути її собі, часто присилали до І. Мазепи своїх людей, та і все керівництво Війська Запорозького складалося з поляків. Козаки ж були невдоволені гетьманом і старшиною за позбавлення вольностей і перетворення їх у підданих. І. Мазепа опікувався лише найманими полками, які теж склалися з поляків, сподіваючись на їхню вірність. Суслов свідчив про схильність козаків до бунтів проти старшини, про їхні розмови щодо послаблення Війська

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 463–466.

² Там же. – С. 487.

³ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 69.

Запорозького й загроз від Криму й Польщі. Згадав він також і про контакти ігумена Київського Кирилівського монастиря Інокентія Монастирського (Манастирського) з львівським єпископом Йосипом Шумлянським та тісні зв'язки ігумена з І. Мазепою. Резидент дав знати про донос царю і Суслова привезли до Москви. На допитах він вказав на джерела інформації – знайомих шляхтичів у Речі Посполитій, козаків Київського полку та паліївців. До попередніх свідчень стародубець додав, що в Києві збирається занадто мало податків з торгівлі. Проте донос не мав значного ефекту. Петро I наказав відправити до І. Мазепи список з розповіді Суслова, а гетьману написали, що в його вірності не сумніваються. Стародубця за проханням гетьмана відіслали до Батурина, надавши дозвіл на його допити¹.

А у дослідженні М. Костомарова оповідається про стародубця Сусла, котрий подав київському губернатору (уточнимо, що тоді були воєводи) донос на І. Мазепу, з викладом згаданих обвинувачень. Донос було переслано до Москви, а звідти, за наказом царя, відправлено до гетьмана. І. Мазепа мусив виправдовуватися, цар повірив йому, а Сусла заарештували й прислали до Батурина, де український правитель піддав його тортурам, деякий час протримав у в'язниці, а потім відпустив додому – до Києва².

Більше про перебування донощика в Батурині маємо змогу дізнатися з листа, що публікується. У ньому обвинуваченого називають Михайлом Суслем. Отже, *15 лютого 1698 р.* гетьман писав Петру I, що раніше висловлював свою вдячність за те, що до нього для викриття й покарання був присланий мешканець Києва М. Сусло, який обвинувачувався в тому, що обмовляв порядки Війська Запорозького. Тепер же І. Мазепа доповідав, що протримавши ув'язненого деякий час у Батурині під вартою московських стрільців, змилювавшись над ним заради “превеликого імені Божого”, без великого катування й без будь-якого покарання відпустив М. Сусла додому в Київ. При гетьмані, старшині й полковниках М. Сусло “з гірким плачем і великою клятвою” твердив, що про державні порядки царському резиденту не говорив і ні від кого нічого про це не чув. Він припускав, що резидент доніс царю почуте від “дрібних польських людей”. При цьому М. Сусло вказував на королівського товмача з турецької і татарської мов, який часто бував у резидента й обмовляв порядки Війська Запорозького. За словами М. Сусла, польські люди, як здавна недоброзич-

---

¹ Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 597–599.

² Костомаров Н. Указ. соч. – С. 146–148.

ливі, бажали бачити в українському народі сум'яття й кровопролиття, аби це допомагало їм реалізувати неприємні задуми (док. 152).

Церковне будівництво у Києві. Дані про церковне будівництво, пов'язані зі спорудженням двох величних будівель у Києві – Богоявленського та Микільського соборів, – до чого був залучений талановитий російський зодчий Приказу Кам'яних справ Йосип Дмитрович Старцев, який мав звання підмайстра. На початок 1680-х рр. Й. Старцев займав провідне місце у Приказі, а в 1690-ті рр. вступив у період творчої зрілості. Названі собори зайняли центральне місце серед робіт Й. Старцева у цей час. За твердженням дослідника творчості зодчого В. Виголова, не дивлячись на те, що будівництво було виконане росіянами, ці споруди мали зовсім не московський вигляд. Причому вирішальне слово у справі вибору типу храмів було сказане гетьманом, який у своїх смаках тяжів до західного бароко. А московське походження зодчого проявлялося лише у дрібних деталях. Цікаво, що застосовані при будівництві цих соборів форми та прийоми архітектурного оздоблення були згодом використані місцевими архітекторами при зведенні інших споруд. У свою чергу, ознайомившись зі зразками української архітектури, Й. Старцев надалі використовував типові українські прийоми та форми в будівництві у Москві¹.

Отже, з першого з пропонованих листів від 1693 р., адресованого царям Івану та Петру Олексійовичам, дізнаємося про клопоти гетьмана стосовно пришвидшення будівництва соборів. І. Мазепа писав, що домовився з московським майстром, названим у цьому документі Йосипом Дмитрієвим, про спорудження у Києві двох кам'яних церков – однієї у Братському монастирі, а другої – у Пустинному монастирі святого чудотворця Миколи. Гетьман виплатив майстру гроші, але Й. Старцев від'їжджав на роботу в Смоленськ, через що заплановане будівництво мало надовго затягнутися. У зв'язку з цим І. Мазепа просив наказати, аби майстер був відправлений до Києва (док. 66).

Оскільки документ, що розглядається, має значні пошкодження, у нагоді стали більш ранні дослідження, автори яких, вочевидь, користувалися повнішими варіантами саме цього листа, датованого 21 травня 1693 р. З них додатково дізнаємося, що майстру, крім 5000 рублів, були видані борошно й солонина. Наведемо текст повнішої та текстуально близької витримки: “Подрядился мнѣ москвичинь, камяного дѣла мас-

---

¹ Сперанский А. Н. Очерки по истории Приказа каменных дел Московского государства. – Москва, 1930. – С. 138–139; Выголов В. П. Творчество зодчего О. Д. Старцева / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – Москва, 1955. – С. 4, 7–8.

теръ Іосифъ Дмитрієвъ выставити в Києвъ двѣ церкви каменныхъ: одну у монастырѣ Братскомъ святыхъ Богоявленій, а другую у монастырѣ Пустинномъ святого чудотворца, за якое обоихъ дѣло уже я ему ма[стеру], подлугъ умовы, отдадемъ усе деньги, именно, пять тысячъ ру[блей], [та]къ же борошно и солонины [отда]лемъ, а дѣль церковей оныхъ еще много не приведено въ свое совершенство; а нынѣ теды слышу я, что онъ преречоный мастеръ, не ъдучи въ Кієвъ, – не вѣдомо, чи по указу вашомъ монаршомъ, чи по своей ему воли, – отдаляется на нѣкую работу в Смоленскъ, чрезъ якое его, мастера, отдаленіе дѣло преречоныхъ церковей кієвскихъ, чрезъ него созидаемое, мусить продолжитися въ долшое время; прото я, вѣрный вашего царскаго пресвѣтлаго величества подданный, подъ ноги пресвѣтлаго вашего монаршого престола упадаючи, многократне челомъ бью, дабы вы, великіе государи, милостиво указать изволили, чтобы онъ, мастеръ, оставивши смоленскую дорогу, высланъ былъ въ Кієвъ для dokonчання около церковей каменныхъ ... по уговору работи”¹. Відомо, що в 1693 р. підмайстер Й. Старцев був відряджений до Смоленська, де ремонтувалися міські стіни, а у Вознесенському Дівочому монастирі будувалася церква².

Невдовзі – *16 червня 1693 р.* – І. Мазепа повторно просив у царів указу про відправлення з Москви до Києва майстра “кам’яної справи” Й. Старцева з робітниками та наказу йому про пришвидшення робіт. Гетьман нагадував, що майстер домовився з ним побудувати у місті дві кам’яні церкви, отримав усі гроші за роботу, харчі, а будівництво не доведено ще й до половини. На той час у Києві перебував присланий Й. Старцевим підмайстер, з яким було мало робітників, у зв’язку з чим того року церкви не могли бути завершені (док. 77).

Відомо про позитивний результат цього клопотання. У листі українського правителя до царів від 4 липня 1693 р. ішлося про те, що за його зверненням монархи наказали прислати майстра зі Смоленська до Києва. Тут же І. Мазепа знову писав, що за всю роботу заплатив Й. Старцеву одразу 5 тис. рублів, а також надав харчові припаси. З майстром було домовлено, що кожного року для швидкого виконання робіт у Києві буде працювати по 100 робітників. Однак після від’їзду зодчого домовленості не виконувалися, робітників було мало, роботи йшли повільно, а через дощі та мокрий сніг у зимовий час псувалося те, що вже було зведено. У зв’язку з цим гетьман клопотався про ще один царський указ Й. Старцеву. І. Мазепа хотів, щоб майстер

---

¹ Голубев С. Т. Гедеон Одорский (бывший ректор Киевской Академии в начале XVIII стол.) // Труды Киевской духовной академии. – 1900. – № 12. – С. 613.

² Сперанский А. Н. Указ. соч. – С. 126–127.

перебував при ньому не тільки до зими, а й усю зиму. Це дозволило б розпочати роботи ранньої весни та довести їх до завершення¹.

Реакція російських монархів знайшла відображення у їхній грамоті до гетьмана від 25 липня 1693 р. Царі розпорядилися, аби український правитель наказав Й. Старцеву залишатися в Батурині чи в іншому місці до тих пір, поки він не завершить будівництва двох церков у Києві. А їхати майстру без царського указу до Москви, чи деінде І. Мазепа не мав дозволяти². 31 серпня 1693 р. гетьман дякував царям, що за його проханням вони наказали відправити Й. Старцева зі Смоленська до Києва, зауважуючи, що той за кілька років не закінчив жодної церкви, отримавши повністю гроші й харчі, вказані в договорі. Цього року майстер мав прислати з Москви 100 робітників, але їх прибуло лише 30, через що роботи затягувалися. І. Мазепа просив указу про затримку Й. Старцева в Україні до наступного року, аби він звідси вирішував питання стосовно підбору робітників на весну, про що вже був монарший дозвіл, або про відправку майстра до Москви, з взяттям з нього зобов'язання про повернення з робітниками (док. 81).

У відповідь, у царській грамоті до гетьмана від 12 вересня 1693 р. вказувалося, що Й. Старцев мав перебувати в Україні до завершення будівництва двох церков, про що вже йшлося у грамоті від 25 липня. І. Мазепа мав сам вирішити, чи відпускати майстра до Москви, у разі його зобов'язання на початок весни 1694 р. прислати потрібну кількість робітників. Якби ж Й. Старцев і надалі став зволікати з будівництвом, то гетьман мусив повідомити про це до російської столиці та прислати список з договору – “підрядного запису”, і тоді б царі видали указ щодо майна майстра та майна його поручителів³.

Не все було зроблено і в 1694 р., коли І. Мазепа звертався до Малоросійського приказу з проханням залишити Й. Старцева в Києві ще на рік, щоб він завершив будівництво. Цікаво, що гарантуючи якість своєї роботи, майстер зобов'язувався в разі потреби протягом трьох років власним коштом ремонтувати церкви, якби виникли проблеми

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 506–508, 672–673. За іншими даними, згідно з договором Й. Старцев зобов'язувався побудувати церкви протягом двох років, за платню в 4400 рублів (Сперанский А. Н. Указ. соч. – С. 138).

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 676.

³ Голубев С. Т. Гедеон Одорский... – С. 614; Грабарь И. Э. И. П. Зарудный и московская архитектура первой четверти XVIII века // Русская архитектура первой половины XVIII века. – Москва, 1954. – С. 51.

з вини будівельників¹. До слова, відомо, що і Й. Старцев, зі свого боку, скаржився на гетьмана за невчасну доставку будівельних матеріалів².

Вочевидь, незважаючи на всі негаразди, кияни залишилися задоволені професійною майстерністю цього зодчого, бо й у 1696 р. монахи Микільського монастиря просили прислати його до Києва для ремонту інших церков³. А за кілька років гетьман знову порушував питання про допомогу з боку росіян у будівництві. Так, *10 травня 1700 р.* він писав боярину Ф. Головіну про велику потребу в майстрові “кам’яної справи” для церковного будівництва. І. Мазепа просив знайти в Москві доброго майстра і невідкладно прислати до Батурина, обіцяючи гідну нагороду за його працю (док. 197).

Дослідники архітектури звертають увагу на те, що у згаданих соборах можна побачити вплив ще князівських традицій будівництва, що мали підкреслити значущість гетьманської влади, яка прагнула до відродження монархії. “Як найбільш видатне з’явище Мазепинської архітектури, виступає перед нами будівання великих, “соборних” монастирських церков. В них ніби почувається нове відродження старих візантійських традицій – вони беруть зразком не національні форми деревляних церков, а великі, старі церкви Київ та Чернігова...”, – писав Ф. Ернст. Класичними зразками цього стали церкви Братського та Пустинно-Микільського монастирів⁴. Не суперечать цим висновкам і судження сучасників. Так, А. Макаров вважає, що зведені при гетьманах І. Самойловичі та І. Мазепі Троїцький собор у Чернігові (1679–1695 рр.), собор Мгарського монастиря (1684–1692 рр.), Богоявленський собор Братського монастиря (1690–1693 рр.), Микільський собор (1690–1696 рр.) виражали ідею національної монархії, опертої на великокнязівські традиції. “Це та величність, що лякає і підкорює, нагадує людині про її мізерність і безпорадність”⁵. А В. Вечерський називає побудову таких соборів “свідченням свідомого звернення до державної величі Київської Русі з метою підкреслити стародавність і спадковість верховної влади на українських землях”⁶.

---

¹ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. – Київ, 1986. – С. 107.

² Сперанский А. Н. Указ. соч. – С. 97.

³ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України... – С. 107.

⁴ Ернст Ф. Українське мистецтво XVII – XVIII віків. – Київ, 1919. – С. 17, 20.

⁵ Макаров А. Світло українського бароко. – Київ, 1994. – С. 198–199.

⁶ Вечерський В. Гетьманські столиці України. – Київ, 2008. – С. 73.

Зауважимо, що Микільський собор було знищено в 1934 р., а Богоявленський – у 1935 р.¹. До речі, згаданий дослідник В. Вечерський зазначив, що більшовицький режим “систематично руйнував насамперед Мазепині собори – як втілення українського стилю, осередки українського національного духу й державницької традиції”².

Відзначення у Війську Запорозькому народження та смерті осіб царської сім’ї. Особливу увагу звертає на себе відображена в документах практика відзначення у Війську Запорозькому народження чи смерті членів царської сім’ї, яку ми схильні розглядати як один з методів поширення ідеології російського самодержавства. Українське населення мало призвичаїтися до сприйняття цих подій як таких, що мають до нього безпосереднє відношення, звикати до вшанування московських монархів.

Так, *20 листопада 1691 р.* у листі до царів І. Мазепа висловлював добрі побажання Петру Олексійовичу від себе, генеральної старшини, полковників і всього Війська Запорозького з нагоди народження в царя сина Олександра Петровича. Гетьман повідомляв, що з цього приводу відправлено молебень у Батурині та розіслано універсали по інших містах про відправлення вдячних молебнів українським населенням. З новиною про народження царевича до гетьманської столиці був присланий стольник Іван Тараканов (док. 17). Нагадаємо, Олександр Петрович був другим сином Петра І. Він народився 4 жовтня 1691 р. у Свдокії Федорівні³.

У зв’язку зі смертю 27 жовтня 1692 р. царівни Анни Михайлівни⁴ 28 грудня 1692 р. І. Мазепа висловлював співчуття російським монархам і повідомляв про свій лист до київського митрополита Варлаама Ясинського та про відповідь останнього щодо церковних служб по померлій (док. 50).

28 січня наступного року в царській сім’ї сталося поповнення – народилася дочка в Івана Олексійовича⁵. З повідомленням про народження царівни Анни Іоанівни в лютому 1693 р. до Батурина приїжджав дяк Андрій Вініус. Разом зі старшиною й полковниками І. Мазепа був присутній на молебні в батуринській церкві за здоров’я

---

¹ Його ж. Втрачені об’єкти архітектурної спадщини України. – Київ, 2002. – С. 69–74, 79.

² Вечерський В. Доля останньої архітектурної фундації гетьмана Івана Мазепи // Батуринські читання 2007. – Ніжин, 2007. – С. 46.

³ Дворцовые разряды. – Санкт-Петербург, 1855. – Т. 4 (с 1676 по 1701 г.). – С. 610.

⁴ Там же. – С. 727.

⁵ Там же. – С. 754–755.

царів і їх дітей¹. 24 лютого 1693 р. український правитель писав російським монархам, що з їхньої грамоти та від А. Вінюса дізнався про народження Анни Іоанівни. І. Мазепа повідомляв про цю подію спеціальними листами, адресованими полковникам, аби про неї знали всі люди в українських містах і молили Бога за добре здоров'я та благополучне царювання монаршого роду. Гетьман також дякував за подарунки – овочі, прислані на знак монаршої милості, які він прийняв, а також розіслав старшині і полковникам².

25 січня 1694 р. померла цариця Наталія Кирилівна³. У листі від 6 лютого 1694 р., адресованому Івану та Петру Олексійовичам, йдеться про те, що І. Мазепа, генеральна старшина, полковники і все Військо Запорозьке висловлювали співчуття монархам з приводу цієї події, про яку стало відомо з їхньої грамоти. За царським указом гетьман повідомив листами про смерть Наталії Кирилівни київського митрополита Варлаама Ясинського і чернігівського архієпископа Феодосія Углицького, які мали здійснити церковні служби по померлій (док. 91). Про ще один подібний випадок мовиться в листі від 9 лютого 1696 р. до Феодосія Углицького. Згідно з розпорядженням Петра Олексійовича І. Мазепа повідомляв духовним особам про смерть 29 січня Івана Олексійовича, щоб по ньому було відправлено поминальну службу⁴.

Подарунки та привітання. У листах зустрічаються дані про подарунки та вітання, які пересилалися до російської верхівки гетьманом. Так, 7 січня 1692 р. Іван Мазепа писав до Івана та Петра Олексійовичів, що відправив зі своїм дворецьким на монарший двір до м'ясопустних днів 8 лосів, 12 кабанів, 6 сарн та 1 оленя. Причому гетьман вказував, що чинив так і в минулі роки взимку (док. 22). Наприкінці березня 1700 р. український правитель вітав Петра I та Ф. Головіна зі святом Великодня (док. 183, 185), а 8 травня цього ж року в листі до Ф. Головіна висловлював добрі побажання та прохання протегування (док. 195).

До 1700 р. належать цікаві факти, про організацію дозвілля при гетьманському дворі. Принаймні цього року український правитель цікавився полюванням з допомогою подарованих Москвою птахів. У листі від 7 квітня 1700 р. І. Мазепа дякував Ф. Головіну за те, що за клопотанням боярина цар подарував йому кречета й соколів. При цьому гетьман зазначив, що не може за пропозицією боярина прислати за ними свою людину, бо хоча є чоловік, схильний займатися

---

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 561.

² З епістолярної спадщини... – С. 86–88.

³ Соловьев С. М. Указ. соч. – С. 471–472.

⁴ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 514.

з птахами, але він не міг сам відібрати птахів здатних до полювання. Тому український керманіч просив, щоб птахи були прислані “за давнім звичаєм” зі спеціальними сокольниками, яких обіцяв добре прийняти і, довго не затримуючи, відпустити до Москви. Особливо І. Мазепа клопотався за те, щоб до нього були прислані “добрі та здатні до ловецтва птахи” (док. 187). З листа від *10 липня 1700 р.* Петру I дізнаємося, що з піддячим приказу Малої Росії Андрієм Нікітіним до гетьмана були привезені 2 кречета і 4 соколи. З ними приїхали 6 кречетників та сокольників для навчання як самих птахів, так і українців. Дякуючи за дарунок, І. Мазепа пообіцяв через певний час відпустити до Москви присланих з птахами людей (док. 215)¹. Вже незабаром – *18 липня 1700 р.*, – дякуючи ще раз Ф. Головіну за клопотання з приводу доставки йому птахів, він зазначив, що спочатку вони повели себе зовсім погано, але швидко навчалися полюванню (док. 216). Ще одна звітка про цю справу датується вереснем, коли до І. Мазепи писав князь Яків Долгоруков про відправлення до гетьмана мисливця для навчання птахів².

Маєтності та селяни Івана Обидовського. Турботу про свого племінника Івана Обидовського І. Мазепа виявляв зокрема у клопотах про його маєтності. Так, *24 квітня 1693 р.* в листі до царів гетьман просив надати підтверджувальну грамоту племіннику на село Михайлівку, аби воно стало його вотчиною. Це прохання було викликано тим, що люди навколишніх волостей чинили “кривди і розорення” у “грунтах” маєтності (док. 61). Питання було вирішено позитивно і вже *31 травня 1693 р.* український правитель висловлював вдячність російським монархам за надання І. Обидовському підтверджувальної грамоти на володіння зазначеним селом (док. 73). Нагадаємо, що воно перейшло до І. Обидовського після заслання попереднього власника – Михайла Галицького до Сибіру³.

Невдовзі гетьман мусив клопотатися про вчинення справедливості у справі нападу стрільців на селян з іншого володіння свого племінника. *30 серпня 1693 р.* І. Мазепа доносив Івану та Петру Олексійовичам, що наприкінці липня до нього писали сотник, отаман, війт, а також дозорець гетьманського двору з Глухова, повідомляючи, що 9 стрільців полку Семена Капустіна, виїхавши з міста, де були на ярмарку, напали на людей села Неплюєвки – маєтності І. Обидовського, били їх та грабували, а одного селянина зарізали ножем. Сторонні люди, побачивши це, зловили шістьох нападників і привели до Глухова, а троє

---

¹ А. Нікітін приїхав до Батурина 6 липня (див. попередній лист).

² Гетман Іван Мазепа: документи из архивных собраний Санкт-Петербурга. – С. 16.

³ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 67.

інших втекли до Севська. І. Мазепа звертався до севського воєводи Федора Борятинського з проханням про розслідування справи й покарання винних, а потім повелів відправити затриманих з Глухова до Севська для слідства. Однак перед Ф. Борятинським стрільці неправдиво свідчили, що селяни самі напали на них. Зазначаючи, що має незаперечні докази вини стрільців, І. Мазепа просив надіслати до Севська монарший указ про реальне розслідування вбивства і розбою та невідкладне покарання нападників (док. 78). А 22 жовтня 1696 р. гетьман писав боярину Леву Нарішкіну, висловлюючи скаргу на козельського воєводу та прикажчика Івана Стрешнева, які утискували та розорявали селян І. Обидовського у Козельському повіті. І. Мазепа зазначав, що не писав до царя, поважаючи особу боярина Тихона Стрешнева, близьким родичем котрого був І. Стрешнев, і просив Л. Нарішкіна посприяти, аби надалі селян не розорявали і повернули забрані у них пожитки. Для інформування про пограбоване та образи гетьман надсилав листа, адресованого йому від неназваного слуги, та чолобитну селян (док. 122).

Будівництво російського корабля “Гото Предестинація”. У двох листах за 1700 р. І. Мазепа згадував про будівництво російського корабля. На той час така увага приділялася лише одному судну. 19 листопада 1698 р. у Воронежі було закладено перший російський лінійний корабель “Гото Предестинація” або “Боже пророцтво”, який будувався російськими інженерами за кресленням царя та під його контролем. 27 квітня 1700 р. він був спущений на воду в присутності бояр та іноземних представників при російському дворі¹.

У квітні Ф. Головін писав І. Мазепі про те, що спуск корабля відбудеться, коли вода підніметься до достатнього рівня. При цьому боярин згадував, що гетьман сам бачив це судно². У посланні ж від 8 травня 1700 р. український правитель просив Ф. Головіна повідомити, чи завершено будівництво корабля, закладеного царем у Воронежі під час перебування там І. Мазепи (док. 196). І цього ж місяця Ф. Головін писав гетьману про конструктивну досконалість та про спуск “Гото Предестинації” на воду³. А 11 червня 1700 р. у листі до боярина

---

¹ Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 4. – С. 344–346; Т. 3. – С. 166, 173–175; Петрухинцев Н. Н. Два флота Петра I: технологические возможности России // Вопросы истории. – Москва, 2003. – №4. – С. 120.

² Елагин С. История русского флота. Период Азовский. Приложения. – Санкт-Петербург, 1864. – Ч. 1. – С. 467.

³ Там же.

І. Мазепа висловлював добрі побажання у зв'язку з вдалим завершенням будівництва і випробуванням цього корабля (док. 204).

Крадіжки і грабежі, здійснювані російськими ратними людьми стосовно українців. У одному з документів мовиться про крадіжку стрільцями гетьманських грошей. Можливо, йдеться про інцидент, який стався ще в 1688 р.¹ З листа від 21 січня 1692 р. до Івана й Петра Олексійовичів дізнаємося, що царі наказали путивльському воєводі Григорію Косагову відновити розслідування справи про крадіжку. За царським указом і листом воєводи Іван Мазепа відправив до Путивля стрільців, винних у цьому злочині, а також капітана з “п'ятидесятниками і п'ятисотенними”, які були вказані в царській грамоті. Однак гетьман запропонував припинити розгляд справи, що затягувалася, щоб не завдавати клопотів престолу та переписав до Москви чолобитну у цій справі, дану йому стрільцями полку Олексія Обухова (док. 29).

Є дані, що в зв'язку з крадіжкою стрільцями грошей з державної скарбниці в Батурині гетьман писав до Малоросійського приказу і в 1694 р., причому він клопотався про наказ путивльському воєводі провести розслідування та покарати винних². А за свідченням сучасника – окольничого Івана Желябужського, стрільці, які крали гроші, на допиті сказали, що вкрадене віддали своєму полковнику О. Обухову. У грудні 1696 р. у Преображенському вже колишній полковник був покараний ударами батогів і звільнений³.

Цікаво, що крадіжка змусила гетьмана вжити додаткових заходів для збереження принаймні найбільших матеріальних цінностей. При вирішенні питання про спадок І. Мазепа на комісії в Бендерах у листопаді 1709 р. козацька старшина стверджувала, що частково після того, як московських вояків було викрито у крадіжці військового скарбу, який вони охороняли, а також за декілька років до переходу на шведський бік, за вказівкою гетьмана з Батурина до Гончарівки – села, де знаходився його палац – було перевезено золото, срібло, інші “особливіші” речі, з метою їх безпечнішого зберігання⁴.

Іноді гетьману доводилося втручатися у справи стосунків російських залог у містах з місцевим українським населенням. Так, у вересні

---

¹ Станіславський В. Від Коломацької ради до повстання Петра Іваненка... – С. 49–50.

² Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України... – С. 23.

³ Желябужский И. А. Указ. соч. – С. 301.

⁴ Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепа // Мазепа. Збірник. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 125.

1693 р. І. Мазепа писав царям про сварку воеводи містечка Орла Івана Пересвєтова з тамтешнім сотником. За гетьманським наказом сотника привезли до Батурина й допитали. Він стверджував, що з росіянами не сварився, а проблеми почалися через образи та збитки від ратних людей місцевим мешканцям. Ратні люди займалися крадіжками та грабежами, а у відповідь на неодноразові скарги сотника воеводи ніяких дій щодо розслідування цих справ і покарання винних не проводилося. У такій ситуації сотник був вимушений просити, щоб гетьман відправив до Орла свого представника для розслідування конфлікту. Та І. Мазепа обмежився тим, що написав до І. Пересвєтова, аби він стримував ратних людей від таких вчинків, а сотника відпустив, наказавши йому й місцевим мешканцям підтримувати добрі стосунки з царськими людьми¹. Через два роки знову виникла необхідність у втручанні гетьмана у відносини козацької адміністрації та мешканців Орла з росіянами. *27 грудня 1695 р.* український правитель писав царям про звернення сотника й мешканців містечка до полтавського полковника зі скаргою на образи та збитки від воеводи чи ратних людей. І. Мазепа просив царського указу, щоб ці мешканці “в своїх образах були задоволені” (док. 118).

Одного разу український керманіч і сам зазнав збитків від росіян з залоги у Новобогородицьку. *20 листопада 1700 р.* він писав царю про дії дяка, який залишився в Новобогородицькому місті замість померлого воеводи. Цим дяком було організовано напад на гетьманські селітряні майдани, під час якого було побито і розігнано робітників. Нападник вимагав від робітників якоїсь платні та відібрав устаткування. У результаті роботи на майданах припинилися. І. Мазепа просив царським указом заборонити дяку, якщо він залишиться на місці воеводи, повторювати такі дії (док. 235).

У кількох документах ідеться про заходи гетьмана у зв'язку з пограбуванням стрільцями українців. Так, *8 квітня 1700 р.* І. Мазепа доносив царю про пограбування севськими стрільцями полку Степана Стрекалова українських попа і козака-будника. Попа Самійла Бережєцького побили та пограбували по дорозі з Севська. У нього відібрали гроші, коня та різні речі. З попа та його людей зняли навіть одяг. Ще більших збитків зазнав будник Михайло Левоненко. Стрільці напали опівночі, зв'язали робітників буди, самого будника та його сім'ю. Намагаючись дізнатися, де козак зберігає гроші, вони піддали його катуванням. Усього стрільці забрали грошей у різних номіналах на

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 530–531.

суму 3 тис. рублів, 9 винних котлів, 20 коней, 6 кафтанів, 20 шуб, 2 діжки сала, 7 мушкетів, 6 сідел, 3 шаблі, 3 опанчі, залізо, 15 вепрів, домашню худобу, 3 пуди масла, 3 пуди воску, 2 куфи вина та багато інших речей з домашнього господарства й одягу. І. Мазепа просив розслідувати справу в Москві, аби було вчинено справедливість, а все пограбоване повернуте. Постраждалих – очевидно, попа й будника, гетьман мав відправити з чолобиттям до російської столиці. Крім цього І. Мазепа просив Петра I видати указ севському воєводі, щоб він не допускав учинення образ українцям севськими ратними людьми (док. 188).

Звернення гетьмана не залишилося без наслідків. Уже *30 квітня 1700 р.* І. Мазепа висловлював вдячність Петру I за указ про розслідування у Москві справи про розбійництво севських стрільців. Він також дякував за царський наказ севському воєводі пильнувати, аби надалі українці не потерпали від його людей. Однак тут же гетьман писав про новий випадок розбійництва, від якого постраждав підданий якогось монастиря (док. 191). Український правитель і надалі слідкував за тим, як просувається слідство у російській столиці. *11 червня 1700 р.* у посланні до Ф. Головіна він зауважував, що дізнався про затягування розслідування справи про образи, які вчинили севські стрільці попу і козаку-буднику. Гетьман звертався до боярина з проханням посприяти тому, аби було вчинено справедливість, а піп і козак без затримки повернулися. Він наголошував на необхідності завершення справи з метою недопущення подальших неправомірних дій стрільців проти українського населення (док. 204).

Церковні та освітні справи Війська Запорозького

Низка листів торкається церковних справ, демонструючи тісний зв'язок гетьмана з українською церковною верхівкою, значний вплив українського правителя на отримання посад тими чи іншими особами, його заступництво за церковників Війська Запорозького перед Московією. Чимало інформації у пропонуваніх до уваги документах стосується також взаємин І. Мазепа з закордонним духовенством, насамперед його ролі, як посередника, у контактах цього духовенства з Росією. Один з листів стосується історії, пов'язаної з колізіями навколо посвячення, яке гетьман рішуче підтримував, обраного в лютому 1695 р. на посаду луцького єпископа Діонісія Жабокрицького – впливового представника волинської православної шляхти. Кілька епістолярій підтверджують уже відомі та визнані положення про значну увагу І. Мазепа до розвитку української культури, зокрема до Київського Богоявленсь-

кого Братського монастиря та Києво-Могилянської академії, що існувала при цьому монастирі. Вони стосуються різних сторін життя монастиря – його маєткових справ, обрання ректора академії, поновлення права монастиря на утримання при ньому академії, взаємин ченців і студентів з мирянами.

Підтримка гетьманом Феодосія Углицького, Іоанна Максимовича та Мелетія Вуяхевича. У декількох документах знаходимо дані про церковні справи Чернігівської єпархії, в яких значну роль відіграв гетьман. Нагадаємо, що в 1688 р. вона була виведена з-під влади київського митрополита й підпорядкована безпосередньо московському патріарху. З цього часу майбутні архієпископи мали ставитися за повелінням царів та отримувати благословення у патріарха¹. Два листа стосуються Феодосія Углицького, який з 1688 р. був архімандритом Чернігівського Сльцького монастиря. У 1691 р. Феодосій Углицький, за клопотанням І. Мазепи перед патріархом Адріаном, був затверджений помічником чернігівського архієпископа Лазаря Барановича в управлінні єпархією. Оскільки ж Лазар Баранович хворів, уже незабаром постало питання про його наступника, котрим при погодженні з гетьманом і був обраний Феодосій Углицький².

Документи засвідчують участь гетьмана у клопотаннях перед Московією про отримання посади архієпископа Феодосієм Углицьким. Так, у пропонуваному до уваги листі І. Мазепи царям від *16 квітня 1692 р.* йдеться про те, що гетьман і все Військо Запорозьке зверталися до російських монархів за їхньою милістю і повелінням московському патріарху Адріану стосовно рукоположення і посвячення Феодосія Углицького в архієпископи на Чернігівську єпархію. Наголошуючи на позитивних рисах цієї людини, український правитель повідомляв про її від'їзд до Москви (док. 45). Відомими також є листи гетьмана й Лазаря Барановича до Адріана з клопотанням про це ж питання. Проте виникли труднощі, оскільки, виходячи з церковних канонів, на одній кафедрі не могло бути два архієпископа. Врешті, у вересні справа була вирішена позитивно, а в листопаді 1692 р. Адріан писав про це до володаря булави та Лазаря Барановича³. Але своєї ставленої грамо-

---

¹ Архив Юго-Западной России. – Киев, 1872. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 250–257; Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – Т. 1. – С. 234–235.

² Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 322–323, 332–333; Харлампович К. В. Указ. соч. – С. 236–237; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – Київ, 2005. – С. 432–433; Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. – Київ, 2005. – С. 90–93.

³ Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 348–358.

ти патріарх не надіслав. Поки що від Івана та Петра Олексійовичів були направлені грамоти до Феодосія Углицького та гетьмана, за якими підтверджувалося право Феодосія Углицького на архієпископію¹.

1 березня 1693 р. І. Мазепа дякував царям за сприяння в питаннях благословення та поставлення московським патріархом Феодосія Углицького чернігівським архієпископом і підтримував чолобиття, що стосувалося справ Чернігівської єпархії та передавалося з посланцями від архієпископа (док 56). Невдовзі до патріарха було направлено листа від Лазаря Барановича з подякою за посвячення Феодосія Углицького. Однак Адріан, не надавши останньому затверджувальної грамоти, у листі до нього пояснював, що цього не можна робити при житті Лазаря Барановича. Окремого листа з цього ж приводу патріарх направив І. Мазепі². Відповідна грамота була надана Адріаном у січні 1694 р. (Лазар Баранович помер у вересні 1693 р.), про що патріарх повідомив Феодосія Углицького та українського правителя³. Є дані, що після смерті Лазаря Барановича гетьман писав до російського престолу про наступника померлого, зазначаючи, що своєю діяльністю він принесе користь церкві⁴. Вочевидь, це звернення також слід розцінювати не інакше, як підтримку Феодосія Углицького.

Один з документів інформує про сприяння гетьмана справам архімандрита Чернігівського Єлецького монастиря Іоанна Максимовича. 24 грудня 1695 р. український правитель повідомляв монархам, що Іоанн Максимович, обраний іноками та ктиторами архімандритом за волею і благословенням чернігівського архієпископа Феодосія Углицького та за відомом і дозволом гетьмана, їхав поклонитися царям. За проханням архімандрита І. Мазепа просив про монаршу милість для нього (док. 117).

---

¹ Грамота царей Иоанна и Петра Алексеевичей преосвященному Феодосию архиепископу Черниговскому и Новгородскому, данная в подтверждение прав его на Черниговскую архиепископию / Публ. П. Добровольского // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. – Чернигов, 1900. – №8–9. – С. 258–262; Грамота царей Иоанна и Петра Алексеевичей гетману Мазепе по поводу назначения и посвящения архимандрита Елецкого Феодосия Углицкого в архиепископа Черниговского / Публ. П. Добровольского // Прибавления к Черниговским епархиальным известиям. – Чернигов, 1901. – №9. – С. 296–298.

² Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 381–382, 384–385.

³ Там же. – С. 395–405.

⁴ Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь: Ист. очерк (от основания до 1998 г.), описание святынь и достопримечательностей монастыря с приложением документов, относящихся к новейшей его истории / Сост. монахиня Вероника (Терехова). – Киев, 1999. – С. 21.

7 січня 1693 р. І. Мазепа писав царям Івану та Петру Олексійовичам, що після Різдва у нього був архімандрит Києво-Печерської лаври Мелетій Вуяхевич, який говорив, що мав намір цієї зими їхати до Москви, бити чолом за монаршу милість, але через свою старечу неміч не міг цього здійснити. Натомість архімандрит посилав до царів від себе та всієї братії представників у справах лаври. Зі свого боку І. Мазепа висловлював сподівання у тому, що монархи накажуть виконати прохання архімандрита з братією (док. 53). Проблема полягала в тому, що через стан здоров'я М. Вуяхевич відмовлявся їхати до Москви для благословення та отримання ставленої грамоти від патріарха Адріана, чого хотів останній. Посланці ж від лаври, котрі прямували до російської столиці, мали просити патріарха про прощення архімандрита та надіслання такої грамоти. З собою вони везли особисте звернення М. Вуяхевича до Адріана. І вже наступного місяця грамота була надана¹.

За два роки внутрішній конфлікт у лаврі призвів до виникнення значних неприємностей у архімандрита, за якого знову був змушений заступатися український правитель. Отже, в 1695 р. чернець Києво-Печерського монастиря Єрофей, ображений М. Вуяхевичем та ще кимось із братії, поїхав зі скаргами на них до монархів і патріарха. Це спричинило появу звинувачувальної грамоти від царів і заборонної від патріарха. Тоді М. Вуяхевич звернувся з проханням про підтримку до І. Мазепа. 22 жовтня гетьман написав листа до Адріана, аби він не вірив доносу ченця, зняв свою заборону та благословив архімандрита з братією на продовження належної діяльності. Знадобилася й підтримка київського митрополита. І таке заступництво дало позитивний результат². Про це дізнаємося з донесення від 4 грудня 1696 р. Петру І. У ньому зазначено, що до І. Мазепа надійшов царський указ прислати до Москви ченця Єрофея, який неправдивим чолобиттям патріарху Адріану звів наклеп на архімандрита Києво-Печерської лаври Мелетія і всю братію. У відповідь гетьман інформував монаршу владу, що чернець був ув'язнений у Батурині, але його забрали печерський монах Іларіон з іншими особами до лаври, після повернення з російської столиці. Вони мали указ віддати Єрофея воеводам у Київ, а останнім було наказано відіслати ченця до Москви (док. 126).

---

¹ Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 364–367, 373–380.

² Величко С. В. Вказ. праця. – С. 503–504; Харламович К. В. Указ. соч. – С. 244.

Зв'язки з закордонним духовенством. Віленські православні. 7 червня 1698 р. у листі до Петра I І. Мазепа повідомляв про приїзд до нього в табір біля р. Ворскли грецького архімандрита Синайського монастиря, котрий мав при собі монаршу грамоту на отримання милостині на свій монастир. Архімандрит наполегливо просив пропустити його за царською милостиною до Москви. Про це ж писали до гетьмана київський воєвода Петро Хованський та ніжинський воєвода Микита Акінфов. Проте, пам'ятаючи указ, яким заборонялося пропускати іноземних купецьких та духовних людей до російської столиці, український правитель в такій ситуації хотів отримати особливе розпорядження. Певно, про його позицію свідчить згадка в листі того, що архімандрит просив його пропустити “зі слізьми”. Очікувати рішення у своїй справі архімандрит мав у Ніжині – відомому осередку греків в Україні. Про те, якою була відповідь російського керівництва, маємо змогу довідатися з резолюції, уміщеної після тексту листа. У ній сказано, що 17 червня після прочитання послання, було вирішено повеліти І. Мазепі пропустити архімандрита до Москви. Але це було винятком з правила. Надалі інших таких людей, а також торгових греків, згідно з попереднім указом, пропускати не дозволялося. До того ж до Києва до П. Хованського мала бути відправлена царська грамота з наказом повідомити, чому він порушив указ, пропустивши цього архімандрита з Києва в міста Війська Запорозького (док. 156). Відповідна царська грамота до українського гетьмана датується 21 червня¹.

Наступного року гетьман знову запитував Москву про можливість проїзду туди закордонного прохача. 2 серпня 1699 р. він писав царю, що 12 липня до Батурина приїхав архімандрит македонського монастиря святого архістратига Михайла Парфеній з жалуванною царською грамотою на надання милостині на монастир і “слізно й невідступно” просив пропустити його до Москви з гетьманським подорожнім листом. Український правитель запитував, що з ним слід чинити: пропустити чи відправити назад за кордон. А до отримання такого розпорядження він затримав архімандрита, керуючись царським указом, який забороняв пропускати до російської столиці духовенство, мирян та торгових людей, котрі приїжджали з земель, підвладних Туреччині (док. 166). З послання від 26 лютого 1700 р., адресованого Ф. Головіну, дізнаємося про надходження до І. Мазепи листа від єрусалимського патріарха та пересилку його до боярина (док. 178).

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 793–794.

Послання від 1 травня 1700 р. до Петра I інформує про отримання українським правителем царської грамоти щодо проживання ахридонського патріарха в Ніжині. Пошкодження в листі не дозволило нам визначити яким було це рішення. Гетьман зазначав, що патріарх просив дозволити збирати милостиню по полках, аби сплатити борги, які з'явилися на патріаршестві, що й було йому дозволено. Стосовно ж бажання патріарха жити у Ніжині, то, за припущенням І. Мазепи, воно виникло через те, що він розраховував на значні статки свого попередника Мелетія. Але оскільки все, чим володів Мелетій, перейшло до інших власників, патріарх змінив свій намір (док. 193).

Відомо, що в грудні 1694 р. московський патріарх Адріан відправив до київського митрополита Варлаама Ясинського та І. Мазепи листи, в яких висловлював своє обурення тим, що Мелетій називався ахридонським патріархом; вважав його архієпископом, вимагав не дозволяти Мелетію служити в єпархії та заборонити священникам згадувати його ім'я в церквах. Та вже 31 січня Мелетій помер. А 7 лютого 1695 р. Варлаам Ясинський писав Адріану, що Мелетій жив у Ніжині близько 20 років за гетьманською милістю та підписувався архієпископом, а патріархом його звали в народі. У листі митрополит висловив своє припущення, чому так сталося¹.

29 жовтня 1700 р. гетьман писав Петру I, що за царським розпорядженням, даним ще в листопаді 1697 р., він мав відправити в мультянську землю свою людину для розвідування стану справ у турків, їхніх воєнних намірів та з листом до грека Панагіотка, аби останній без будь-яких побоювань їхав до Батурина з посланням від єрусалимського патріарха і розраховував на монаршу милість. По приїзді грека належало відправити до Москви. Виконуючи указ, І. Мазепа відправив посланця і писав до єрусалимського патріарха й мультянського господаря, щоб вони прислали грека, а його самого переконував, що ця поїздка буде безпечною. Тепер Панагіотка приїхав і гетьман відправляв його до російської столиці, аби грек міг очиститися від обмов. Панагіотка вважав себе невинним, а тому й вирішив їхати. Далі український правитель просив царя, аби після вирішення справ Панагіотка був без затримки відправлений до Батурина, щоб, виконуючи свою обіцянку, гетьман міг його відпустити, бо вже вдруге до І. Мазепи писали як патріарх, так і господар про повернення цього грека (док. 233).

З переходом Київської митрополії з-під влади Константинопольського патріархату під владу Московського в 1685–1686 рр. і укладен-

---

¹ Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 5. – С. 406–415.

ням Вічного миру 1686 р., 9 стаття якого говорила, що король не буде чинити утисків і примусу для навернення в католицизм православних Речі Посполитої, останній потрібно було швидкими темпами привести православних до унії. Таким чином можна було позбавитися втручання Росії у внутрішні справи своєї держави з релігійного питання, міцніше прив'язати колишнє православне населення до Речі Посполитої¹. А ці дії призвели до пошуку православними підтримки в Москві за посередництва Батурина.

Відомості про опікування І. Мазепою православними Речі Посполитої відносяться вже до першого року його гетьманування². Ми ж зосередимо свою увагу на епізоді взаємин гетьмана з представниками Віленського Братського Зішестя Святого Духа чоловічого монастиря. Названий монастир належав до закордонних монастирів Київської єпархії і був головним серед групи православних монастирів, яка називалася Віленським старшинством³.

У свій час К. Харламповичем були введені до наукового обігу дані про контакти українського правителя з віленськими православними. Вони відносяться до 1697 р., коли було видано царський указ з заборонною пропускати до Москви як світських, так і духовних людей з-за кордону. Згідно з цими даними тоді І. Мазепа клопотався про пропущення присланого з Віленського монастиря ієромонаха Севастіана Барановського, але отримав розпорядження про відправлення його назад. Ієромонах, узявши милостиню від гетьмана, поїхав. Листи ж і требник, привезені С. Барановським, були переслані до російської столиці⁴.

Відомості про зазначені події можна значно розширити завдяки двом листам І. Мазепа, що публікуються. Отже, у *лютому 1697 р.* (до Москви документ надійшов 25 числа) український правитель писав до боярина Лева Нарішкіна про приїзд з Вільно до Батурина намісника тамтешнього православного монастиря з законником. Вони були уповноважені від монастиря та мирян просити царя про заступництво, бо православні Речі Посполитої зазнавали різних бід та утисків від католиків. Про таке становище писав до І. Мазепа й київський митро-

---

¹ Perdenia J. Op. cit. – S. 41; Mironowicz A. Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej. – Białystok, 2001. – S. 229–231; Łaskiewicz H. Traktaty pokojowe pomiędzy Rzeczypospolitą a Carstwem Rosyjskim. Pokój polanowski 1634. Pokój Grzymułtowskiego 1686 // Traktaty pokojowe pomiędzy Rzeczypospolitą a Rosją w XVII wieku. – Kraków, 2002. – S. 55.

² З епістолярної спадщини... – С. 12–13.

³ Титов Ф. Предисловие // Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII – XVIII в. в. – Киев, 1905. – Т. 1. – Ч. 1. – С. XX–XXI.

⁴ Харлампович К. В. Указ. соч. – С. 341.

полит. Митрополит клопотався про те, аби посланці були без затримок пропущені до Москви, а також, щоб гетьман звернувся до царя у їхній справі. Однак, український керманіч мав монарший указ про те, щоб нікого з-за кордону, ні з духовенства, ні з мирян, ні з купецтва до Москви не пропускати. Після затримки приїжджих він, збираючись писати про них Петру I, просив Л. Нарішкіна доповісти про цю справу царю і виклопотати указ про те, чи пропустити їх до російської столиці, чи наказати повертатися назад (док. 129).

А в листі від 3 жовтня 1697 р. до Петра I йдеться про те, що минулої весни гетьман доносив монарху, що з Вільно до Батурина приїжджали законники православного Братського Зішестя Святого Духа монастиря – намісник з братією, маючи від старшого свого монастиря та всього братства чолобиття до царя та патріарха Адріана. І. Мазепа, керуючись указом про заборону проїзду до Москви з-за кордону як мирських, так і духовних людей, затримав законників у Глухівському монастирі, а до російської столиці направив запит, як чинити у цьому випадку. У відповідь надійшов царський указ про відправлення законників назад і про пересилку до Малоросійського приказу привезених ними листів. Гетьман відправив законників, але листи з чолобиттям, а також надрукований у Вільно требник не встиг відіслати одразу, бо виступав у воєнний похід. Тепер же зі спеціальним посланцем відправляє усе привезене – лист до монаршого престолу, настанову, лист до патріарха й книжку в Малоросійський приказ. Про це І. Мазепа писав і до Адріана. Також гетьман цікавився й тим, як має відповідати, коли з Вільно надійде запит про сприйняття їхніх звернень у Москві.

Як зрозуміло з резолюції на цей лист, звернення віленських законників не залишилося без наслідків. З листів від них, а також у Посольському приказі мали бути зроблені виписки про те, скільки грамот було послано щодо православних церков до попереднього та тодішнього російських резидентів у Речі Посполитій, та як про цю справу їм було наказано говорити сенаторам і що ті відповіли. Виписки необхідно було подати на розгляд царя, а указ щодо відповіді віленцям мав бути посланий гетьману пізніше (док. 138).

Є дані й про реакцію польської верхівки на згадану проблему. У вересні 1697 р. король Август II видав рескрипт, адресований уніатському митрополиту Леону Шлюбич-Заленському, а також війтові й іншим представникам верхівки Вільно. У документі йшлося про скаргу православного братства цього міста на духовну й світську владу Вільно, яка всупереч правам, привілеям та сеймовим конституціям відібрала Кашуцький, Лепесовський та Цеперський православні мона-

стирі, а також церкви. Король звертався до віленських достойників з вимогою, щоб вони повернули відібране та не змушували верхівку православних до унії¹. На думку польського дослідника А. Деруги, поява документу була зумовлена заходами російського резидента О. Нікітіна², а отже спрацювала передана І. Мазепою до Москви інформація про звернення законників з Вільно.

Справа посвячення Діонісія Жабокрицького. Питання цього посвячення було принциповим, оскільки в умовах наступу унії на посаді луцького єпископа була потрібна людина, котра могла би допомогти зберегти православною Луцьку єпархію та працювати в напрямку відновлення втрачених позицій православ'я у Речі Посполитій. За умовами Вічного миру 1686 р. православні єпархії цієї держави підпорядковувалися київському митрополиту, отож саме він і мав посвятити Д. Жабокрицького. Однак канонічною перешкодою для посвячення стало те, що до обрання Д. Жабокрицький був одружений з вдовою, а московський патріарх зайняв безкомпромісну позицію, не бажаючи давати свого благословення на посвячення й таким чином порушувати церковні правила.

У липні 1695 р. Д. Жабокрицький звертався з клопотанням про сприяння своєму посвяченню до київського митрополита Варлаама Ясинського й гетьмана³, котрі рішуче його підтримали. Згода на це була висловлена і в царській грамоті від 13 серпня до митрополита, але в ній також заявлялося, що посвячення має відбутися за благословенням московського патріарха Адріана⁴. У відповідь на звернення В. Ясинського 20 вересня відбувся собор київського духовенства. За його результатами було підготовлено документ, у якому доводилося, що, враховуючи обставини, Д. Жабокрицький може бути посвячений, хоча це вважалося винятком з правил. На думку киян, потрібно було дбати про врятування православ'я в Луцькій єпархії та усій Речі Посполитій, а найкращим кандидатом для того, щоб очолити єпархію і результативно діяти в інтересах православ'я, й була обрана особа⁵.

За листом від 9 жовтня 1695 р. маємо змогу детально ознайомитися з позицією І. Мазепи у цьому питанні. У зазначеному посланні

---

¹ Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII – XVIII в. в. – Киев, 1905. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 26–28.

² Deruga A. Piotr Wielki a unia i unja kościelna. 1700–1711. – Wilno, 1936. – S. 52.

³ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 491–492.

⁴ Живов В. Из церковной истории времен Петра Великого: исследования и материалы. – Москва, 2004. – С. 231.

⁵ Голубев С. Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII столетий. – Киев, 1901. – С. 87–94.

гетьман інформував Івана й Петра Олексійовичів, що до нього писав В. Ясинський про звернення Д. Жабокрицького стосовно свого приїзду до Києва для благословення і посвячення митрополитом. І. Мазепа зазначав, що митрополит отримав царську грамоту з указом про невідкладне посвячення Д. Жабокрицького, але в ній же було написано, що посвячення мало відбутися за благословенням московського патріарха Адріана. У зв'язку з цим митрополит писав до Адріана перед прибуттям Д. Жабокрицького, просячи настанови й благословення, оскільки новообраний єпископ був одружений з удовою, що суперечило церковним правилам. До І. Мазепа ж В. Ясинський звертався з проханням про сприяння позитивному вирішенню проблеми, у зв'язку з чим гетьман дав свою характеристику Д. Жабокрицькому, зазначивши, що це людина з православного роду, учена, знатна, авторитетна, відома своїм ревним протистоянням з уніатами. І. Мазепа також висловлював сподівання, що з отриманням архієрейського сану Д. Жабокрицький зміг би не тільки добре правити православною паствою, яка трималася своєї віри, а й спромігся би повернути до православ'я тих, хто перейшов в унію. Гетьман відзначав необхідність того, аби Д. Жабокрицький був єпископом, оскільки іншого рівного йому кандидата не було, а також попереджав, що, не отримавши благословення, Д. Жабокрицький може впасти у відчай і стати відступником, та що існує загроза захоплення католиками Луцького єпископства. Український правитель настійливо клопотався про царський вплив на Адріана, аби той послав до Києва благословення “вершити ту справу” (док. 112).

Відомо також і про звернення І. Мазепа безпосередньо до патріарха, його прохання про сприяння посвяченню до Петра І. Однак усі ці заходи не змогли змінити позиції Адріана. Під тиском клопотань, він, правда, звертався за порадами до константинопольського та єрусалимського патріархів стосовно вирішення проблеми. Відповідь, яка узгоджувалася з позицією Адріана, надійшла від єрусалимського патріарха Досифея. На думку сучасного російського дослідника В. Живова, позиція московського патріарха диктувалася бажанням утвердити свою владу в українській церкві, привести українські порядки у відповідність з московськими, дискредитувати київське духовенство, продемонструвавши, що воно не дотримується канонічних настанов¹.

Своєю діяльністю протягом кількох років після обрання Д. Жабокрицький вповні виправдовував покладені на нього сподівання. Йому

---

¹ Курганович С. В. Дионисий Жабокрицкий, епископ луцкий и острожский. Историко-биографический очерк. – Киев, 1914. – С. 297, 307–309; Живов В. Указ. соч. – С. 236–243.

вдалося упорядковувати внутрішнє життя єпархії, добитися повернення від уніатів Овручської архімандрії, Гойського і Підгорецького монастирів, сприяти активізації діяльності Луцького братства. Д. Жабокрицький займався також питаннями підвищення освітнього рівня духовенства, покращення матеріального стану монастирів¹. Діяльності єпископа сприяв і гетьман – є дані про видачу І. Мазепою 3 тис. золотих луцькому єпископу на підтримку православ'я². У 1700 р. Д. Жабокрицький писав гетьману у справі утисків латино-уніатами православних, а І. Мазепа доносив про це царю³. Проте питання посвячення в Києві стало рубежем, через який єпископ не зміг перейти. Сталося те, що і передбачав гетьман у листі, який розглядається. У січні 1702 р. Д. Жабокрицький прийняв унію й став активно її поширювати⁴.

Київський Богоявленський Братський монастир та Києво-Могилянська академія. Огляд теми розпочнемо зі звернення українського правителя до царів від *4 серпня 1691 р.*, з якого дізнаємося, що до них, за благословенням київського митрополита Варлаама Ясинського і за відомом гетьмана їхали посланці від ігумена Київського Богоявленського Братського монастиря й ректора колегіуму Пахомія Подлузьського та всієї братії з чолобиттям та певними дарунками. Посланців очолював префект і вчитель філософії Силуян Озерський. І. Мазепа звертався до царів з проханням про милосердне прийняття посланців і надання підтверджувальної грамоти на маєтності монастиря, на які вже надав свій універсал (док. 16). Цього дня гетьман видав універсал, яким підтверджував володіння Братського монастиря та додавав до них село Виповзов в Остерському повіті⁵. Поїздка до Москви згаданих посланців – С. Озерського з трьома вчителями і трьома студентами з пишним панегіриком, присвяченим Івану та Петру Олексійовичам, однак, не дала позитивного результату – царської грамоти чомусь не було надано⁶.

Лист від *30 квітня 1692 р.* до Варлаама Ясинського теж стосувався маєткових справ. У цьому посланні зазначено, що до Батурина приїжджав ректор Києво-Могилянського колегіуму з листом митрополита,

---

¹ Курганович С. В. Указ. соч. – С. 125–138, 163.

² Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. – С. 131.

³ Курганович С. В. Указ. соч. – С. 186.

⁴ Там же. – С. 208–211, 220–224.

⁵ Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. – Киев, 1893. – С. 370–372; Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 142–143; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 41–42.

⁶ Мухин Н. Указ. соч. – С. 111–112.

в якому було висловлено клопотання про потреби монастиря. Гетьман писав, що пішов назустріч цим проханням. Далі йдеться про реакцію І. Мазепи на прохання ректора з братією про заступництво за Київський Братський монастир у його суперечці з Межигірським монастирем за володіння млинами на р. Котор. У посланні зазначено, що межигірські старці змогли отримати царську підтверджувальну грамоту, до якої вписали всі свої володіння. І через це гетьман не міг надати універсалу на усі маєтності Київського Братського монастиря. І. Мазепа звертався до митрополита, аби той сам своїм судом вирішив суперечку, щоб Київський Братський монастир не втратив нічого з того, що йому належало. За ходом справи мала спостерігати людина, яку гетьман збирався відправити до Києва (док. 46). За кілька днів до цього – 27 квітня – український правитель надав Братському монастирю універсал на село Бельмачівку¹.

13 січня 1693 р. у листі до Варлаама Ясинського І. Мазепа висловлював свою згоду з вибором “отців братських” і дозволяв зайняти посаду ректора ігумену Київського Микільського Пустинного монастиря Іоасафу Кроковському, вважаючи його людиною високоосвіченою, богобоязливою, розумною й статечною, яка краще, ніж інші, підходила на це місце. При цьому гетьман звертався до митрополита, аби він благословив новообраного для швидкого завершення справи (док. 54). Вирішальна роль українського правителя в обранні ректора чітко відображена у грамоті, якою митрополит затвердив Іоасафа Кроковського на цій посаді. У ній було зазначено, що Іоасаф Кроковський стає ректором та ігуменом Київського Братського монастиря за благословенням Варлаама Ясинського, “а за бажанням, даним письмово, ясновельможного його милості пана Івана Мазепи, гетьмана Військ їх царської пресвітлої величності Запорозьких, особливого тому монастирю Братському обновника, піклувальника і благодійника, і за порадою пречесних їх милостей в Бозі отців соборних митрополії Київської, а також і за бажаним обранням чесних отців Братського монастиря”. У грамоті також мовилося, що обрання Іоасафа Кроковського пов’язувалося гетьманом з бажанням “розширення вільних наук”, розвитком учень, спрямованих на захист православної церкви, підтриманням здавна встановленого порядку монастирського життя².

15 червня 1693 р. український правитель писав царям Івану та Петру Олексійовичам, що ігумен Київського Микільського Пустинного

---

¹ Універсали Івана Мазепи. – Ч. 2. – С. 161–162.

² Голубев С. Т. Киевская академия в конце XVII и начале XVIII столетий. – С. 54–55.

та Київського Богоявленського Братського монастирів, ректор Києво-Могилянського колегіуму Іоасаф Кроковський їхав від київського митрополита Варлаама Ясинського до Москви. При зверненнях щодо духовних потреб та потреб Софіївського собору Іоасаф Кроковський мав ряд прохань і щодо інших справ. Микільського монастиря стосувалися прохання про надання йому грамоти на Пивський монастир та про звільнення його від зверхності Києво-Печерської лаври. Братського монастиря стосувалися прохання у наданні двох царських грамот. Одна мала підтвердити право монастиря на володіння маєтностями, на які І. Мазепа, за прикладом попередніх гетьманів, дав свій універсал. Друга мала відновити права на утримання шкіл при монастирі і викладання у них вільних наук. За клопотанням ігумена і ректора український правитель просив царів надати відповідні грамоти. Особливу увагу гетьман звертав на грамоту, що стосувалася колегіуму, аргументуючи свою позицію тим, що існування таких навчальних закладів підтримується усіма навколишніми християнськими монархами, що це прославить і російських царів (док. 74).

Сам гетьман 15 червня 1693 р. видав універсал на підтвердження прав Київського Богоявленського Братського монастиря на села, земельні володіння, ліси, озера, млини, що належали йому, на право ситити й продавати мед тощо¹. А 16 червня датується універсал Київському Пустинному Микільському монастиреві на підтвердження його прав на містечка Максимівку і Городище, а також на Пивський монастир з землями, що їм належали².

Результатом поїздки посольства було надання двох царських грамот. Одна з них підтверджувала права Братського монастиря на його володіння, а друга стосувалася колегіуму. Другою грамотою дозволялося викладання всіх традиційних навчальних курсів, включно з богослов'ям, що фактично означало офіційне визнання за навчальним закладом статусу академії. Грамота дозволяла приймати до колегіуму людей з-за кордону, декларувала самоуправління навчального закладу. Крім того, на утримання колегіуму було призначене щорічне жалування³.

У листі від 11 червня 1700 р., адресованому боярину Ф. Головіну, йдеться, зокрема, про те, що київські монастирі і студенти доносили гетьману про образи від різних людей. І хоча не було зворотних скарг,

---

¹ АЗР. – Т. 5. – С. 263–265; Універсали Івана Мазепи. – С. 249–252.

² Універсали Івана Мазепи. – С. 252–254.

³ Станіславський В. В. Структура академії та організація навчального процесу // Історія української культури. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 508–509.

І. Мазепа писав до київського митрополита, аби він стримував як ченців київських монастирів, так і студентів, котрі чимось шкодили мирянам (док. 204).

Розвиток торгівлі

Пропоновані документи стосуються різних напрямків зовнішньої торгівлі Української держави. Найчастіше у них розглядаються справи про поїздки купців і торгових людей з Війська Запорозького територією, підвладною Речі Посполитій. На цьому шляху їм нерідко довелося потерпати через різні перешкоди. У документах згадуються грабежі, а в одному випадку мовиться про затримку гетьманських товарів. Зауважимо, що І. Мазепа й раніше опікувався цими питаннями. Так, у березні 1690 р. він домігся прийняття царського рішення про написання грамоти до польського короля. У ній мало говориться про пограбування торгових людей з Війська Запорозького у Литві з вимогами розслідування інцидентів, покарання винних і відшкодування збитків потерпілим¹.

Листи українського правителя до росіян зі скаргами на згадані негаразди призводили до відповідних звернень царського уряду до Речі Посполитої. Надруковано у збірнику також послання І. Мазепа до литовського та коронного гетьманів. Найбільше, чого на той час вдалося домогтися, – видачі С. Яблоновським двох універсалів, що мали сприяти налагодженню безперешкодних торгових зв'язків між державами. Поряд з описами проблем, з якими стикалися купці та торгові люди, документи містять цінну інформацію про міста, з яких походили купці і торгові люди, шляхи, якими їздили ці особи, певні види товарів, приїжджих купців тощо.

Лише одна справа згадана у зв'язку з неприємностями, що виникли у купців з-за кордону. Вона була пов'язана з тимчасовою затримкою у Москві, за таємним донесенням І. Мазепа, підозрілих вірменських купців. Кілька листів згадують про торгівлю Війська Запорозького з Білгородчиною, Кримом і Туреччиною, що у зв'язку з війною з Османською імперією значно послабилась. Торгівельні взаємини з Росією позначені зверненням І. Мазепа до царя, яке мало на меті послабити негативний вплив царського указу про обмеження торгівлі українською селітрою. Внутрішніх проблем функціонування української економіки торкається питання обігу монетної одиниці, званої “чехами”.

---

¹ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа в документах. – С. 133–134.

Поїздки українців територією Речі Посполитої. У першому з пропонованих листів йдеться про затримку закуплених українцями в Угорщині товарів. 30 вересня 1692 р. І. Мазепа писав про це тодішньому російському резиденту в Речі Посполитій Борису Михайлову. За його словами, гетьманський посланець Михайло Молчан віз з угорської землі товари, які були затримані в Польщі. І. Мазепа висловлював свою вдячність Б. Михайлову за те, що він докладав зусиль для звільнення цих товарів та просив і далі діяти в цьому напрямку. У зазначеній справі український керманіч відправив до Польщі сердюцького сотника Дениса Петренка та клопотався, аби резидент ним опікувався. З цидулки до листа дізнаємося, у чому полягали заходи, спрямовані на звільнення товарів. Резидент заявляв полякам – “сенату королівської величності”, що частина затриманих товарів належала гетьману, а частина – царям. Аналогічно Б. Михайлов пропонував вчинити й І. Мазепі. Але український правитель відповів, що не може зайняти таку позицію, бо раніше писав коронному гетьману, що з тих товарів частина належить йому, а частина – покійному Миколі Тарнавіоту (у документі – Трайніоту). Для оплати коронного мита за товари І. Мазепа послав зі своїм сотником гроші (док. 47). Згаданий М. Тар-навіот був багатим київським купцем, який мав грамоту польського короля, з дозволом вести безмитну торгівлю на всій території Речі Посполитої; він також здійснював торгові операції і в Росії¹.

Усі ці клопотання були не даремними. 4 лютого 1693 р. І. Мазепа в листі до руського воєводи Марка Матчинського висловлював вдячність за те, що воєвода навіть без його прохання зволив відпустити затримані товари М. Тарнавіота з Речі Посполитої в царську державу, без сплати мита. Гетьман зазначав, що серед товарів померлого київського купця були і його покупки, а також обіцяв віддячити – допомогти львівському греку Кирияку Ісаровичу у справі з боржниками останнього, але на той час нікого з них не знайшлося в Гетьманщині. Відклавши вирішення цієї проблеми на майбутнє, К. Ісарович повертався до Львова². Цей купець у грудні 1692 р. приїжджав до Батурина, як

---

¹ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України... – С. 141.

² Мищик Ю. З матеріалів до “Українського дипломатарію XVI–XVIII ст.”// Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська Академія”. – Історія. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 147; З документації гетьмана І. Мазепи (підготовка до друку, передмова Ю. Мищика) // Сіверянський літопис. – Чернівці, 1998. – №1. – С. 94–95.

посланець польського короля Яна III Собеського, а наступного року, повернувшись, склав цікаву реляцію про свою поїздку¹.

У ті часи торгової шляхи з Гетьманщини до Вроцлава, Кенігсберга та Гданська були головними напрямками українського експорту. Під поїздкою до “Шленська” розумілася поїздка до Сілезії з її центром у Вроцлаві, а також до Саксонії, Тюрингії та Пруссії². Нерідко українцям доводилося потерпати від грабежів, які в Речі Посполитій були більш розповсюджені через феодальну роздробленість, ніж, приміром, у Росії, де вони обмежувалися діями сильної центральної влади³.

28 грудня 1692 р. в листі до царів І. Мазепа писав, що українцям, які їздять у польську і литовську сторони в торгових справах, чиняться великі грабежі. І хоча іноді ці люди з допомогою гетьманських листів домагаються справедливості, але завжди безрезультатно (док. 49). А 8 березня 1693 р. український правитель звертався до литовського гетьмана Казимира Сапіги у справі про побиття і пограбування колишнього сотника Івана Мокрієвича з Любеча разом з його людьми у містечку Холмечу. Напад було здійснено уночі, українців побили, забрали у них гроші, каптани, коней та іншу власність. І. Мазепа висловлював обвинувачення на адресу старости-перехреста і єврея-орендаря. Він зазначав, що у литовській землі українці потерпають від насилля, грабежів та утисків з боку євреїв, просив покарати згаданих старосту і орендаря, відшкодувати збитки усім потерпілим, пропонував прислати знатну особу на кордон у Лоїв для розслідування справ про образи і збитки, завдані мешканцям Війська Запорозького. Для того, щоб оголосити усі претензії до литовської сторони, до К. Сапіги поїхав посланець І. Мазепа товариш Чернігівського полку Семен Ялинський (док 58).

Про ще одну справу щодо пограбування знаходимо дані в посланні Івану та Петру Олексійовичам від 4 лютого 1694 р. У ньому говориться, що до Батурина повернувся посланець І. Мазепа Василь Омельницький, який їздив до коронного гетьмана Станіслава Яблоновського з листом українського правителя. І. Мазепа клопотався за скривджену торгову людину з Києва, в якій в Полонному Любомирський відібрав волів. У відповідь С. Яблоновський прислав свого листа, якого україн-

---

¹ Хрущ П. Деякі Мазеріана краківських бібліотек // Записки чина св. Василя Великого. – Львів, 1935. – Т. VI. – Вип. 1–2. – С. 213–219; Мищик Ю. Могила, Хмельницький, Мазепа... – С. 28–32.

² Пришляк В. Торговля в Гетманщині періода Івана Мазепа // Іван Мазепа та його доба. – Ужгород, 2001. – С. 42–43.

³ Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. – Київ, 1963. – С. 289–290.

ський гетьман передавав у приказ Малої Росії (док. 90). Про схожий інцидент є дані й під 1695 р. Тоді польською шляхтою в Полонному було відібрано 150 волів і гроші у торгові людини з Києва Г. Попка, яка займалася скупкою худоби на Лівобережжі та Запорозжжі й перепродажем її на Правобережжі¹.

З документа від 9 січня 1699 р., адресованого Петру I, дізнаємося про намагання гетьмана врешті добитися покращення ставлення до українців у Речі Посполитій. І. Мазепа нагадував, що під час зустрічі з царем у Воронежі він говорив про значні збитки й образи через пограбування українських купців та торгових людей у цій державі. Усі звернення до польських і литовських урядників у справі компенсації постраждалим були безрезультатними й викликали глузування. Детальний розпис усіх цих збитків і образ за певний період часу І. Мазепа переслав до приказу Малої Росії, просячи указу про те, як учинити, щоб їх відшкодувати. При цьому сам він виявив рішучий настрій, наголосивши, що разом із Військом Запорозьким може знайти спосіб, за допомогою якого не тільки були б відшкодовані збитки, а й учинена помста за насмішки, бо “Війську цьому Запорозькому звична вже є справа розбиратися з поляками”, які не можуть переважити добре підготованого козака. Далі ж український правитель зазначив, що стримує козаків від таких дій царським указом, бо з Річчю Посполитою у Росії “Вічний мир”. Не було також можливості навзаєм грабешами повернути постраждалим їх збитки, бо з Польщі ніякі знатні купці в малоросійських містах не бували, а зі Слущка і Могилева хоча й приїжджали, але лише православні, яких чіпати та створювати яким проблеми було “непристойно”. Гетьман просив монаршого рішення про те, як діяти надалі (док. 157).

За даними М. Плохінського в 1699 р. І. Мазепа доносив царю про такі пограбування українців у Речі Посполитій: у мешканця Печерська Васильковського в м. Локачах було забрано товарів на 1 тис. золотих та у нього ж коронний писар Чернецький у своїй маєтності відібрав товарів на 40 тис. золотих; у киянина Йосипа Скоротки на Волині було пограбовано товарів на 5 тис. єфимків; у киянина Григорія Попка в м. Полонному Любомирський повелів відібрати волів, котрі коштували більше 2 тис. єфимків; у київського міщанина Богдана Федорова браславський підчаший Францижек Жаронський забрав товарів на 100 єфимків. У людини ніжинського полковника Стефана Забіли Круглика,

---

¹ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України... – С. 142–143.

мешканця Борзни, у м. Хвойниках (Литовське князівство) економ Янковський забрав 30 кращих волів, які з усім, що до них додавалося, коштували 400 єфимків. Не обійшлося й без пограбування статків самого І. Мазепи. У Чуднові, що належав Любомирському, було відібрано 5 діжок і 4 антала (932,15 відер) вина, яке везли з Угорщини гетьману. І хоча пограбоване й повернули, але зі збитком на 500 єфимків, бо багато вина з діжок було злито, а замість нього долито води. Крім того було заїжджено кількох коней¹.

Між тим і у Війську Запорозькому теж траплялися випадки неналежного ставлення до людей з-поза його меж, проти чого потрібно було вживати заходів, аби у відповідь не страждали мешканці гетьманського регіменту. Про такі дії І. Мазепи відомо завдяки його універсалу від 17 липня 1699 р., згідно з яким полковнику, сотнику та городовому отаману Києва було заборонено втручатися у права міської ратуші. Йшлося про те, що вони брали до свого суду приїжджих з-за кордону, наказували їх грабувати та ув'язнювати. А це викликало реакцію за кордоном – у польських і литовських землях, де також грабували й заарештовували українців².

Один із документів дає змогу дізнатися про реакцію у Великому князівстві Литовському на проблему грабежів купців з України. 23 листопада 1699 р. І. Мазепа писав Петру І, що до нього приїхав покойовий з листом від сина Сапіги стольника Великого князівства Литовського у відповідь на пропозицію гетьмана відшкодувати збитки пограбованих українських торгових людей коштом старост та євреїв з маєтків Сапіги. Син Сапіги пропонував І. Мазепі прислати своїх комісарів для розслідування цих справ, а гетьман відповів, що без царського указу цього зробити не може і буде чинити згідно з розпорядженнями свого монарха (док. 169). Певно, у листі йдеться про одного з синів великого литовського гетьмана Казимира Сапіги.

31 березня 1700 р. у черговому зверненні до російського монарха І. Мазепа писав, що в Польській державі не припиняються грабежі українських торгових людей. Причому з польського боку ніколи не зверталися для відшкодування своїх збитків, а з найменшої причини чинили грабунки. Так, у маєтностях Любомирського в мешканця Києва було забрано 200 волів. Також були пограбовані ніжинські та конопотські торгові люди. Причому українці не могли оминати поль-

---

¹ Плохинский М. М. Иноземцы в старой Малороссии. – Ч. 1: Греки, цыгане, грузины. // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове. 1902. – Москва, 1905. – Т. 2. – С. 283–284.

² Універсали Івана Мазепи. – С. 329–330.

ських земель, прямуючи до Шленська чи Гданська. Оскаржувати ж грабежі перед поляками було дарма, бо вони за “різними хитрими відмовками” управи не чинили і пограбованого не повертали. І. Мазепа просив царського указу про те, що робити в такій ситуації: як відшкодувати збитки і надалі гарантувати безпеку для українських торгових людей. При цьому гетьман зазначав, що в лівобережних містах польським та литовським людям, які приїжджають на ярмарки та торги, “належна при їх цілості завжди чиниться охорона”. Пригадав український правитель і те, що недавно його посланця, який повертався з листами з Бухареста, у Немирові за доносом місцевих євреїв старості жорстоко побили, забрали в нього двох коней і багато речей. А до кого звертатися за справедливим вирішенням справи, було невідомо (док. 184).

Незабаром – 7 травня 1700 р., за погодженням з Москвою, український керманіч звернувся з означеною проблемою до С. Яблоновського. І. Мазепа повідомляв, що до коронного гетьмана писав Ф. Головін, зокрема про грабежі українських купців і торгових людей у польських і литовських землях, що розцінювалося як порушення “Вічного миру”. Боярин просив вирішити цю проблему, до чого й І. Мазепа додав своє клопотання про те, аби С. Яблоновський, використовуючи свій політичний вплив, домогся того, щоб усе пограбоване було повернуте потерпілим і надалі такого не чинилося. З Батурина до коронного гетьмана тоді вирушив сотник Карп Яскевич (док. 194). Як зауважив С. Величко, Ф. Головін звертався до С. Яблоновського за інформацією, отриманою від українського правителя¹. Нагадаємо, що аж у шістьох статтях “Вічного миру” прямо йшлося про забезпечення розвитку торгівлі між Російською державою та Річчю Посполитою, з наголосом на значній зацікавленості у ній обох сторін².

На листи з Москви та Батурина надійшла відповідь коронного гетьмана І. Мазепі, датована 10 липня 1700 р. У своєму листі він обіцяв відшкодування кривд, завданих купцям. Заодно С. Яблоновський прислав три свої універсали, два з яких від 11 липня стосувалися торгових справ. Один був адресований українським купцям. У ньому висловлювалося запевнення в безпечній торгівлі, при наявності паспорта від І. Мазепи та належній сплаті мита, по всій Польщі, а також у безпечному проїзді в інші країни, обіцявся справедливий розгляд найменших скарг. А другим універсалом С. Яблоновський звертався до мешканців

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 603–604.

² Там само. – С. 320–321, 323–324; Договір о вечном мире. – С. 59, 61, 63.

Польщі з закликом не чинити кривд та обтяжень українським купцям¹. У цей час, згідно з листом І. Мазепи Ф. Головіну від 3 липня 1700 р., у лівобережні міста приїжджали торгові люди з Литви (док. 210).

Про те, як сам гетьман інформував російську верхівку про послання від С. Яблоновського, можна дізнатися з листа І. Мазепи від 18 липня 1700 р. до Ф. Головіна. За цими даними, 17 липня до Батурина повернувся гетьманський посланець – басанський сотник, якого український правитель посилав, за царським указом, у Львів до С. Яблоновського зі своїм листом та листом від боярина. Посланець привіз листи у відповідь, а також два універсала коронного гетьмана, що стосувалися торгових взаємин Лівобережної України з Річчю Посполитою. Один універсал адресувався польським урядникам. Вони не повинні були чинити лівобережним українським купцям, які їхали через польські землі до Гданська і Шленська, ніяких “заборів і безправ’я”. Другий універсал адресувався самим купцям. С. Яблоновський закликав цих людей їхати в купецьких справах з товарами в польські краї, не побоюючись жодних “заборів і кривд даремних”. І. Мазепа відправляв універсали до Ф. Головіна та просив, щоб вони були повернуті. Незабаром до українського правителя мав приїхати й посланець коронного гетьмана з відповіддю від короля (док. 216).

Затримка львівських купців у Москві. У 1695 р. з неприємностями зіткнулися купці з території, підвладної Речі Посполитій, що було пов’язано з воєнними діями Російської держави проти Туреччини. Купці, як відомо, повсякчас поєднували своє основне заняття зі збором даних про стан справ у тій чи іншій країні. Про це добре знали політичні кола та за певних обставин намагалися запобігти небажаному витоку інформації. З цієї причини у російській столиці за поданням з Батурина було затримано львівських вірмен. Про дану справу збереглося три листа українського правителя. Але спочатку наведемо зміст послання коронного гетьмана від 26 листопада 1695 р., розміщеного у літописі С. Величка. Отже, С. Яблоновський писав до І. Мазепи з приводу затримання у Москві за порадою лівобережного правителя львівських купців Богуна Яруховича, Стефана Богдановича, а також їхнього челядника Матіаша. С. Яблоновський клопотався про те, аби І. Мазепа писав до російської столиці про їхнє звільнення, знявши з купців підозру в шпигунстві. При цьому коронний гетьман завіряв, а також наголошував, що все місто перед ним посвідчило, що ці

---

¹ Величко С. В. Вказ. праця. – С. 604–605.

люди поїхали до Москви винятково в торгових справах¹. За даними літописця, після відправлення І. Мазепою до Москви листа С. Яблоновського разом зі своїм особливим посланням, львівських купців відпустили².

Дещо інша послідовність подій вимальовується після вивчення пропонувананих нами послань українського правителя. Отже, *11 грудня 1695 р.* у листі до Івана і Петра Олексійовичів І. Мазепа сповіщав, що у супроводі царського посланця з Москви до Батурина приїхали львівські вірмени Богдан Фарухов та Степан Богданов, які на деякий час були затримані в російській столиці під час походів на Азов та Кизикермен. Керуючись царським указом, гетьман одразу ж відправив цих людей додому, надавши їм супроводжуючого до кордону з Річчю Посполитою (док. 115). У *грудні 1695 р.* І. Мазепа ще раз писав до царів у справі згаданих вірмен. Він повідомляв, що після написання до монархів листа про відправлення Б. Фарухова та С. Богданова, зі Львова до Батурина приїхав посланець С. Яблоновського з листом, в якому коронний гетьман зазначав, що цих вірмен з їх челядником без будь-якої провини та протягом тривалого часу за пропозицією І. Мазепа було затримано в Москві. С. Яблоновський просив українського гетьмана поклопотатися про звільнення затриманих. У зв'язку з цим І. Мазепа нагадував, що писав царям таємне донесення, аби за вірменами було встановлено нагляд. Він ставився до них з недовірою вже через те, що ці вірмени поїхали до Москви з грецькими купцями як греки. Оскільки ж ці вірмени, як і інші люди, були затримані в російській столиці за царським указом, у зв'язку з походами на Азов та Кизикермен, гетьман висловив свій подив та ставив питання про те, як ця таємна справа стала відома С. Яблоновському. Очевидно, він спонукав російську верхівку розслідувати в Москві, хто те “таємне чи явне”, що він пише царям, посмів “на сторону виносити”. Посланця ж від С. Яблоновського І. Мазепа наступного дня відпустив, давши йому листа з відповіддю (док. 116).

У листі ж до коронного гетьмана, датованому *10 грудня 1695 р.*, І. Мазепа писав, що львівські купці Б. Фарухов та С. Богданов (у документі – Богдан Фарухович та Степан Богданович) були тимчасово затримані в Москві у той час, коли за царським указом було велено затримувати чужоземців, не тільки купців, а й представників верхівки грецького духовенства, у зв'язку з походами на Азов та Кизикермен.

---

¹ Там само. – С. 504–505.

² Там само. – С. 505.

Гетьман наголошував, що ці купці були затримані не як львівські мешканці, а як грецькі купці, бо, їдучи з греками до Москви, ні в Батурині, ні в Севську вони не оголосили, що є львів'янами. А після повернення військ з походу, обох купців відпустили з Москви, а потім і з Батурина, причому з Лівобережжя їм було надано подорожній лист та супроводжуючу особу (док. 114).

Торгові зв'язки з Османською імперією. Кілька листів стосуються питань торгівлі Війська Запорозького з Білгородчиною, Кримом і Туреччиною. З документу від *30 березня 1692 р.*, адресованого царям, дізнаємося, що раніше І. Мазепа доносив про затримку татарами в Білгородчині киян з товарами, які приїхали туди в торгових справах, через те, що якийсь польський шляхтич, котрого відпустили з неволі, не заплатив викупу. За це гетьман затримав двох татар, які прибули з Білгородчини до Батурина для звільнення своїх родичів. Після цього киян звільнили, а товари, хоч і не повністю, повернули. Тепер і І. Мазепа збирався відпустити затриманих татар, аби надалі не було ніяких “зачіпок”. Цікаво, що у цій справі до лівобережного правителя звертався “ханський гетьман” Стецик, послання якого І. Мазепа пересилав до приказу Малої Росії (док. 37). З листа від *14 вересня 1693 р.* до царів дізнаємося про поїздку до Криму двох полтавських торгових людей (док. 85). *18 лютого 1694 р.* гетьман писав монархам про затримку в Січі двох “торгових” турків (док. 94). Ще в одному листі, написаному в *червні 1700 р.* Ф. Головіну, йдеться про те, що за царським указом гетьманському посланцю Климу Долгополому мали видати гроші у Севську за 21 коня (за кожного – по 20 рублів). Однак, справа стала затягуватися через позицію севського воеводи. У зв'язку з цим І. Мазепа просив сприяння боярина щодо другого указу воеводі про видачу грошей, аби не мали втрат українські торгові люди, які їздили до Криму. Видані гроші гетьман мав відіслати до перекопського бея (док. 207). Ймовірно, йшлося про коней, які пропали у татар, котрі приїжджали з полоненими росіянами і українцями для обміну їх на полонених татар до Севська ще у 1694 р. (док. 105, 168, 170, 186). У *липні 1700 р.* Петру I повідомлялося, що гроші з Севська прислані і гетьман збирався відіслати їх до хана (док. 213). А *31 серпня 1700 р.* І. Мазепа інформував царя про повернення свого посланця Іллі Биковського, котрий відвіз правителю Криму гроші за зниклих коней (док. 225).

10 квітня 1692 р. лівобережний правитель писав до Івана й Петра Олексійовичів про приїзд у Гетьманщину через Запорожжя грецьких купців (док. 42). А в наступному листі йдеться про ситуацію, яка

склалася з поїздками греків уже за кілька років. Документ датується *31 жовтня 1697 р.* і був надісланий до Петра I. З його тексту дізнаємося, що в царській грамоті до гетьмана зазначалося, що за відпискою з Ніжина від воєводи Микити Акінфова стало відомо про збір у цьому місті греків, які мали намір іти караваном у Царгород. І Мазепі було наказано докладніше розізнати про це і вчинити за попереднім указом та на свій розсуд. У відповідь гетьман зазначав, що вже два роки не приходили грецькі каравани з земель, які знаходилися під турецькою владою, на відміну від попередніх років і періоду війни. І у Війську Запорозькому ватага грецьких купців, яка могла б назватися караваном, не збиралася. Лише поодинокі купці, котрі давно жили в Ніжині, їздили в польські володіння. У Росії ніде, крім Свинської ярмарки, вони не бували, і таких людей затримувати і не пускати в польські землі царський указ не велів. А стосовно греків, які б приїхали поодинокі з грецької чи іншої закордонної землі та хотіли їхати до Москви, або прибули з російської столиці, ніхто не доносив. Також і з представників духовної палестинської влади та ченців нікого до Москви не пропускали, оскільки царський указ заборонив пропускати з турецької землі палестинських духовних осіб, греків, іноземних купців, у тому числі й з українських міст, до Севська і Москви у зв'язку з війною з Туреччиною і Кримом. Грецькі купці могли торгувати лише в українських містах, у тому разі, якби вони не займалися розвідувальною діяльністю, а приїжджих палестинців було наказано висилати за кордон, туди, звідки вони приїхали. А коли б хто із затриманих у Москві греків самовільно, без проїжджих грамот, покинув російську столицю, таємно оминув Севськ і з'явився в українських містах, то таких людей було наказано затримувати та тримати під вартою. Відповідні розпорядження щодо цього гетьман, за його словами, віддав прикордонним старшинам. Тут же І. Мазепа додавав, що з Москви приїхали палестинські митрополит та кілька архімандритів, маючи царські подорожні грамоти, і поки ще знаходилися в українських землях (док. 143).

Напевно, тому, що з закінченням війни з Османською імперією змінилася політична ситуація, *31 грудня 1700 р.* І. Мазепа звертався до Ф. Головіна, інформуючи, що з-за кордону в українські міста, зокрема до Батурина, почали приїжджати багато вірменських купців, прохаючи пропускати їх до Москви. У зв'язку з цим гетьман клопотався про відповідний царський указ (док. 238).

Продаж селітри до Російської держави. Торгівельні зв'язки з Росією знайшли своє відображення у пропонувані документах в обмежувальних заходах її керівництва щодо української торгівлі

селітрою. Дослідниками з'ясовано, що в 90-х рр. XVII – першій чверті XVIII ст. попит на селітру у Росії значно зріс у зв'язку з її війнами проти Туреччини та Швеції. Лівобережна Україна в цей час стала одним з основних постачальників цієї сировини для виробництва пороху¹, яка до того ж мала добрі якісні характеристики. Так, за спостереженням англійського дипломата Чарльза Вітворта, який у 1705–1710 і 1712 рр. перебував у Росії, селітра з України відрізнялася високою якістю, не поступаючись жодній у світі².

Відомі раніше дані про заходи гетьмана стосовно діяльності українців, котрі торгували цим продуктом, відносяться до весни 1699 р. Тоді І. Мазепа клопотався перед Петром I про виплату грошей промисловцям з Опішні, які привезли до Пушкарського приказу значну кількість селітри – близько 3,5 тис. пудів, оскільки вона була доставлена за царським указом. І в результаті гроші були виплачені³.

Цього ж року почали з'являтися царські розпорядження, які неминуче мали відбитися на становищі всієї торгівлі селітрою, а отже й її виробництва. У *срудні 1699 р.* І. Мазепа писав Петру I, що до нього надійшов царський указ з заборонаю продажу селітри як за кордон, так і місцевим купцям. Гетьман розіслав тим полковникам, у чий полкх вона вироблялася, листи з наказом виконувати монаршу волю. Водночас він обнадіював полковників тим, що селітра буде прийнята до царської скарбниці. У відповідь полковники писали, що наказали втриматися з її продажем, але зазначали, що багато торгових людей ладні були віддати по 30 золотих за пуд селітри. Разом з тим полковники просили, щоб при купівлі до царської скарбниці прийом товару та виплата грошей відбувалися в Україні, виходячи з того досвіду, що деяким українським купцям, які раніше приїжджали з селітрою до Москви, чинилися великі затримки при виплатах зі скарбниці, а також доводилося витратити значні кошти на хабарі. І. Мазепа також підтримував клопотання полковників про призначення Глухова пунктом продажу селітри в Росію, куди просив прислати спеціальну людину (док. 172).

Дані цього документа дозволяють скорегувати попереднє твердження дослідника В. Дядиченка, який зазначав, що перші розпорядження російського уряду щодо вивозу виробленої в Україні селітри

---

¹ Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України... – С. 157–158.

² Россия в начале XVIII века. Сочинение Ч. Уитворта An Account of Russia as it was in the Year 1710. – Москва-Ленинград, 1988. – С. 83, 89.

³ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 807–808.

лише на російські артилерійські склади відносилися до 1700 р.¹ Що ж до пункту продажу цього товару, то, очевидно, клопотання української сторони було враховане. Відомо, що 1700 р. росіяни купили в українських містах 30 тис. пудів селітри, причому спочатку її привезли до Глухова², де і мав проводитися розрахунок.

Але на цьому дії Москви не зупинились. Інші розпорядження щодо української селітри стосувалися ціни. За царським указом її мали закуповувати до казни по 2 рублі з полтиною за пуд, а після укладення миру з Османською імперією ціну було знижено до 1,5 рублі за пуд, на тій підставі, що вороги не будуть більше розорювати селітряні майдани, а хліб подешевшав. Аргументи гетьмана про те, що витрати на виробництво не зменшились у зв'язку з необхідністю тримати караули для безпеки майданів від розбійників, подорожчанням солонини і волів, потрібних при роботах, Москва залишила без уваги³. У зверненні І. Мазепи до Петра I від 9 січня 1701 р. стосовно ціни на селітру зазначалося, що він оголосив старшині, яка займалася цим промислом, про нову ціну під час святкового з'їзду. Однак старшина була ображена, вважаючи таку ціну збитковою, та просила не знижувати її⁴.

Вочевидь, не на користь Війська Запорозького був і наказ царя українському правителю від 21 березня 1699 р. про відправлення до Москви кількох кращих майстрів селітряної справи для розвитку цього виробництва в російських містах⁵.

Використання “чехів” у грошовому обігу. В одному з пропонуванних документів йдеться про питання грошового обігу, а саме про проблеми розрахунку монетами, які називалися “чехами”. Відомо про труднощі, пов'язані з цією монетною одиницею, які виникли у Низового Війська. Так, 23 листопада 1691 р. запорожці писали до І. Мазепи, що не можуть за “чехи” купити жодної речі чи борошна, бо вони вважаються поганими й гладкими. Від людей, які приходили з міст, пішли розмови, що як орендарі, так і полковники беруть гроші на вибір. Натомість ватажани, які давали запорожцям “чехи” за рибу та

---

¹ Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України... – С. 45.

² Компан О. С. Вказ. праця. – С. 333.

³ Костомаров Н. Указ. соч. – С. 179.

⁴ Звідомлення Л. О. Окиншевича про відрядження до Москви (травень–липень року 1926) // Праці Комісії для виучування історії західньо–руського та українського права. – Київ, 1927. – Вип. 3. – С. 350.

⁵ Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 563.

іншу здобич, за борошно брати їх не хотіли, а далі і зовсім перестали приходити¹.

У листі від 30 березня 1692 р. ситуацію, що склалася, подано з гетьманським коментарем. Тут сказано, що запорожці написали І. Мазепі, що люди з міст, приїжджаючи на Січ, не хочуть брати таких грошей. Це відбувалося нібито через те, що полковники та орендарі в містах забороняли шинкарям брати “гладкі чехи” за напої. Однак гетьман заперечив такі факти, оскільки за його розпоряджень-нями за цим велося спостереження. Водночас він зазначив, що нічого не може вчинити з тим, що російські торгові люди та закордонні купці “чехи перебирають і що їм полюбитися, те і беруть, а що не полюбитися – тих не беруть” (док. 37).

Як можна зрозуміти з пізніших документів, проблема залишалася і в наступні роки, бо подібна скарга була надіслана І. Мазепі запорожцями і в листопаді 1696 р. Козаки зазначали, що люди, приїжджаючи на Січ, платили їм “чехами”, а потім не хотіли брати їх у запорожців, аргументуючи це тим, що у містах такі гроші не беруть. А започаткували все це нібито російські торгові люди. Запорожці просили гетьмана розпорядитися, щоб у містах “чехи” бралися безвідмовно².

Організація зовнішнього листування

У сучасній історичній науці українським ученим О. Гуржієм започатковано вивчення нової проблеми – розвитку української пошти у Війську Запорозькому³, яку ми пропонуємо включити як складову частину до більш широкої теми і виокремити її як історію листування. Вважаємо правомірною саме таку постановку питання, оскільки у ті часи поштовий зв’язок існував одночасно з доставкою письмової кореспонденції з допомогою гінців або посланців. Документи цієї книги містять інформацію про те, як відбувалося листування між Військом Запорозьким і Російською державою наприкінці XVII ст., а також показують, як за участі української сторони функціонувала тимчасова лінія зв’язку російського керівництва зі своїм послом у Стамбулі в 1700 р.

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 328–329.

² Там же. – С. 634–635.

³ Гуржий О. І. Становлення поштової справи в Українській козацькій державі в другій половині XVII – XVIII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Черкаси, 2001. – С. 59–66; Його ж. Становлення та розвиток поштової справи // Історія української культури. – С. 1100–1114.

Розглянувши їх, можна дійти висновку, що наприкінці XVII ст. для доставки письмової кореспонденції між Російською державою та Військом Запорозьким активно діяли обидва згадані способи обміну листами, кожен з яких мав свої переваги та недоліки. Гінців і посланців можна було відправити в будь-якому напрямку, однак усяка поїздка вимагала виділення окремого фінансування відправником, а також клопотів із забезпеченням цих людей з боку місцевої влади протягом усього маршруту. Забезпечували їх по-різному – у залежності від вимог проїжджих документів. Натомість функціонування поштового зв'язку свідчило про високу частоту і стабільність контактів у визначених напрямках. Листування за допомогою пошти дозволяло заощадити більше ставитися до державних витрат, оскільки витрати на гінців та посланців були суттєво більшими, ніж на утримання поштових пунктів.

Зловживання з боку російських гінців і посланців призводили до звернень І. Мазепи до царського уряду з проханнями унормувати їхні дії та з пропозиціями посилення значення існуючої пошти та організації нових поштових пунктів на території Війська Запорозького – для зв'язку російської верхівки з Новобородицьким містом та Орлом. Росія підтримувала й корегувала такі ініціативи, визначаючи детальні умови листування. При пересилці особливо важливої інформації до Москви гетьман вважав за доцільне використовувати своїх посланців.

При вивченні документів з'ясовано також, що у 1700 р. українська сторона зіграла ключову роль в активному обміні листами російського керівництва зі своїм послом в Османській імперії. Тоді документи пересилалися від російського уряду через Батурин або Київ до Бухареста, а звідти до Стамбула і навпаки. Саме визначені гетьманом люди часто возили листи від царського уряду до Бухареста, а за потреби їздили і до турецької столиці. Цей приклад є свідченням того, що при вивченні листування на спеціальну увагу заслуговують тимчасові лінії зв'язку.

Листування гетьмана і російських воєвод з Москвою. Дані до цієї теми накопичилися в основному через проблеми, які виникали під час листування Москви з українським керівництвом та зі своїми представниками на території Війська Запорозького. Реакція на зловживання з боку російських гінців та посланців призвела до появи застережень щодо їх недопущення уже у Глухівських статтях 1669 р. А у Коломацьких статтях 1687 р. йшлося про те, що царські послани, посланці та гінці не повинні були зупинятися у козацьких дворах і насильно брати підводи у сотників, отаманів і військових това-

ришів. Питання відведення дворів для постою та надання підвід перебувало у компетенції української старшини у містах¹.

Згадані Глухівські і Коломацькі статті регламентували й поїздки гетьманських посланців до Москви. За Глухівськими статтями вони мали їздити туди 3–4 рази на рік у найпотрібніших справах. При посланцях мало бути по 2–3 челядники. Постанова Коломацьких статей з цього ж питання відрізняється тим, що говорить про поїздки зі “знатними” посланцями 3–4 челядників та додає, що надсилати листи у менш важливих справах та з усякими відомостями потрібно поштою. Зазначені положення були внесені до статей за ініціативою російської сторони, яка переймалася зменшенням своїх витрат на українських посланців².

З кінця 60-х рр. XVII ст. з’являються ознаки формування поштових ліній на території Війська Запорозького. Перші дані про організацію поштового зв’язку, згідно зі спостереженнями О. Гуржія, відносяться до 1667 р., коли з підписанням Андрусівського договору виникла потреба у регулярному листуванні між Російською державою та Річчю Посполитою³. А вже у Глухівських статтях йшлося про створення на українських теренах поштових осередків для зв’язку Москви з гетьманом та українськими містами, у яких мали перебувати російські воєводи⁴.

За часів свого гетьманування І. Мазепа був змушений неодноразово звертатися до Москви, аби вона вжила заходів, які б дозволили зменшити збитки української сторони від зловживань з боку російських посланців та гінців. Цієї мети можна було б досягти шляхом більш жорсткого унормування дій останніх, а також шляхом розвитку поштового зв’язку. Так, у Московських статтях 1689 р. зазначалося, що гетьман бив чолом щодо зловживань різних російських посланців в українських містах, як-то самовільного захоплення підвід, надмірного вимагання харчових припасів без пред’явлення подорожних документів, нанесення фізичних ушкоджень війтам і бурмістрам. І. Мазепа просив надати Війську Запорозькому царські грамоти з указами, щоб посланці вдовольнялися тим, що вказано у грамотах або воєводських

---

¹ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упор. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – Київ-Львів, 2004. – С. 466–467; Універсали Івана Мазепи. – С. 53–54.

² Універсали українських гетьманів... – С. 466; Універсали Івана Мазепи. – С. 53–54.

³ Гуржій О. І. Становлення поштової справи... – С. 60; Його ж. Становлення та розвиток поштової справи... – С. 1101.

⁴ Універсали українських гетьманів... – С. 466–467.

проїжджих листах, а особи, які не мали подорожних грамот, щоб нічого не брали. Дане клопотання українського правителя було задоволене появою відповідного документа. За розпорядженням російської влади, посланцям і гінцям, які їхали з Москви в українські міста і до Новобородицького міста, потрібно було давати підводи згідно з подорожними документами. Їм заборонялося брати зайве й чинити образи українцям. Особи без таких документів не мали права брати підводи та коней у козаків і купців. Гетьман же мусив забезпечити безперешкодне надання підвід тим, хто мав подорожні документи¹.

У жовтні 1692 р. до Москви надійшли гетьманські статті зі скаргами на зловживання посланців, які їздили до Новобородицького міста та Орла, з проханнями регламентувати ці поїздки та організувати поштовий зв'язок означених пунктів з Белгородом і Севськом. Потреба прийняття рішення з цих питань зумовила появу виписок з документів за попередній зв'язок листування між Російською державою і Військом Запорозьким. Ці виписки вказують на те, що у справі організації поштового зв'язку велике значення мав указ царя Олексія Михайловича від 1674 р., згідно з яким було організовано пошту від Москви до Севська і до українських міст. Цією поштою посилалися царські грамоти до І. Мазепи, а також до Києва та інших українських міст, у яких перебували російські бояри і воєводи. У свою чергу, нею користувалися гетьман, бояри і воєводи, відправляючи до царів свої послання². Уточнимо, що у 19 пункті Переяславських статей, прийнятих у березні 1674 р. при обранні І. Самойловича гетьманом обох боків Дніпра, говорилося про організацію за царським указом поштових пунктів “по дорозі від Києва” у Ніжині та в Батурині. “Усілякі листи” з українських міст до царської величності було велено приймати саме у цих пунктах³.

Дані про регламентацію поїздок гінців, згідно з виписками, відносяться до січня 1677 р., коли в грамоті царя Федора Олексійовича до І. Самойловича було зазначено, що влітку гінцям в українських містах треба було давати по три підводи з провідником, а взимку – по дві підводи з санями й провідника. Тим гінцям, що мали їхати по міських справах, улітку належало давати по дві підводи, а взимку – по одній. Гінцям заборонялося захоплювати підводи силою, розмішуватися на

---

¹ Яковлева Т. Московські статті гетьмана Івана Мазепи. – С. 454–455; Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – С. 256.

² Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 332.

³ Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в государственной Коллегии иностранных дел. – Москва, 1826. – Т. 4. – С. 310.

козацьких дворах, брати і вимагати продовольство. Підводи мали надаватися місцевою владою лише за подорожніми документами¹.

З побудовою Новобогородицького міста царські грамоти посилялися до нього поштою до Севська, а далі відправлялися зі спеціальними посланцями. Так само пересилалися й воєводські відписки до російської столиці. Для розгляду справи було віднайдено інформацію і про те, що у часи Кримських походів за царським указом було встановлено поштовий зв'язок Москви з Новобогородицьким містом. Згадувалася у виписках і царська грамота, видана у вересні 1689 р., у якій мовилося, що коли хтось з посланців чи гінців братиме в українських містах підводи і продовольство не за подорожніми грамотами, то буде покараний, а взяте буде повернуте у подвійному розмірі².

У справі детально викладено зміст звернення українського правителя, який клопотався про те, аби завдані посланцями труднощі та образи не викликали невдоволення серед населення, що могло створити певні ускладнення для функціонування державного організму. Гетьман писав до царів, що посланці, часто прямуючи до Новобогородицького міста і у зворотному напрямку, протягом чотирьох років чинили образи й створювали “важкості” мешканцям українських міст Полтавського і Гадяцького полків. Вони насильно брали скільки заманеться підвід, ніколи не показуючи монарших подорожних документів, їздили ними куди забажається, іноді привласнювали підводи, а у випадках, коли старшина в українських містах запитувала посланців про подорожні листи, згідно з якими і хотіла надавати підводи, вони її безчестили, били і завдавали поранень. Посланці часто брали коней у козаків, що останні вважали порушенням своїх вольностей, домагалися харчування. Вони їздили частіше за потребами воєвод та інших представників російської адміністрації у містах, ніж у монарших справах. Збитки населенню чинилися також під час змін воєвод, їхніх приїздів до Новобогородицького міста та при поверненні з нього. Страждали люди і під час поїздок посланців до містечка Орел.

Гетьман нагадував про царську грамоту 1689 р. і звертався з проханням видати новий монарший указ, згідно з яким посланці їздили би до Новобогородицького та інших міст тільки в найпотрібніших справах, показували українській старшині подорожні документи і згідно з ними брали підводи. Посланці не повинні були вимагати їжі і напоїв у мешканців міст та бити старшину. Монарші укази, які можна було

---

¹ Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Т. 1. – С. 339–340.

² Там же. – С. 333, 339.

пересилати поштою, слід було відправляти через поштові пункти з Белгорода і Севська до Новобогородицького та інших міст. І. Мазепа мав розпорядитися приймати ці грамоти в Котельві, а далі вони мали пересилатися його людьми. Листи і відписки від воєвод з Новобогородицького і Орла гетьман пропонував теж пересилати поштою. Їх мали приймати у сусідніх українських містах і відправляти до Охтирки. За це повинні були відповідати полтавський та гадяцький полковники. Від скривджених мешканців Полтави, Опішні, Нових Санжар, Груні, Китайгорода, Царичанки гетьман відправив чолобитні до Москви¹.

2 листопада 1692 р. російська верхівка прийняла рішення за зверненням І. Мазепа, згідно з яким грамоти з Москви до бояр і воєвод у Києві, Переяславі, Ніжині й Чернігові мали відправлятися через Севськ встановленою поштою, так само повинні були чинити бояри і воєводи, відсилаючи свої листи до царів. При пересилці грамот чи листів з допомогою гінців цим людям потрібно було надавати підводи в українських містах за подорожніми документами, виданими в приказі Малої Росії, чи за воєводськими проїжджими пам'ятями за підписами дяків. Улітку гінцю мали виділятися три підводи і провідник, а взимку – з одними санями дві підводи. Підводи повинні були надаватися міською верхівкою. Гінцям заборонялося самовільно брати їх у містах чи на дорогах, чинити насилля стосовно представників місцевої влади, козаків, міщан і селян, вимагати продовольство. Несправедливі вимоги й безчинства мали жорстоко каратися, а взяте повертатися в подвійному обсязі. Крім гінців, нікому подорожних пам'ятей давати не дозволялось, інакше воєводам загрожувала опала. З Севська до Новобогородицького та Орла царські грамоти мали пересилатися поштою через Рильськ, Суми та Охтирку. З Охтирки ці послання потрібно було везти на територію гетьманського регіменту – до Котельви. Відписки з Новобогородицького мали посилатися в Орел, а звіди прийматися в крайньому місті Полтавського полку, визначеному гетьманом, й пересилатися в Котельву, а далі – до Охтирки. Воєвода з Белгорода мав листуватися з Новобогородицьком і Орлом поштою через Охтирку і Котельву, а не використовувати спеціальних гінців. Останніх з Новобогородицького, Орла та Белгорода дозволялося посилати лише в разі крайньої потреби. Українському правителю мав бути відправлений указ, щоб поштові листи, надіслані з Охтирки в Котельву, а також з Новобогородицького в Орел, приймалися й відвозилися якнайшвид-

---

¹ Там же. – С. 333–339.

ше і у цілості. Про організацію поштових пунктів від Котельви до Орла гетьман мав повідомити царям¹.

З листа від *30 грудня 1693 р.* до Івана та Петра Олексійовичів дізнаємося, що за донесенням і чолобиттям гетьмана, генеральної старшини, полковників і всього Війська Запорозького царі у черговий раз наказали, щоб особи, які їхали обіймати воеводські посади, а також стольники і полковники, котрі прямували на монаршу службу зі своїми полками, не брали зайвих підвід та не чинили мешканцям українських міст образ і обтяжень. Особлива увага зверталася на гінців, які їздили з Москви з монаршими грамотами і назад з листами від воевод. Вони не повинні були самі брати підводи, захоплювати їх по дорогах та висувати надмірних вимог щодо продовольства, а мусили вдовольнитися тим, що надавалагородова старшина. Задля зменшення збитків українського населення листи з Москви до воевод та у зворотному напрямку, за винятком найважливіших, мали пересилатися поштою. А ображеним від полкових чинів українцям царі наказали відшкодувати збитки за рахунок кривдників.

Керуючись цими розпорядженнями, І. Мазепа звелів гадяцькому і полтавському полковникам створити поштові пункти в Котельві, Полтаві, ще одному місті Полтавського полку, містечку Орел для прийому і пересилки монарших грамот, листів бояр і воевод до Новобогородицька та для прийняття воеводських листів з Новобогородицька і пересилки їх до Котельви, а далі до Охтирки. На поштових пунктах мали бути “тверезі, міцні та старанні люди”. У містах з призначеними поштовими пунктами сотники, а за їх відсутності отамани і війти мали ретельно слідкувати, аби у грамотах і листах не були пошкоджені печатки. Царські грамоти мали прийматися городовою старшиною, сотниками, отаманами і війтами у Котельві, а воеводські листи з Новобогородицького міста – в Орлі. Справою ж надання компенсації постраждалим українська верхівка не хотіла займатися, пославшись на труднощі, пов’язані з підрахуванням збитків. Найважливішим для неї було отримання царського указу, орієнтованого на майбутнє (док. 89).

Створення таких поштових ліній не означало, що українське керівництво мало на меті перекладення на них усього навантаження обміну листами з Російською державою. У посланні до Ф. Головіна від *4 липня 1700 р.* чітко показано якісну різницю між пересилкою листів з Батурина до російської столиці поштою та з допомогою спеціальних посланців і продемонстровано ставлення українського правителя до

---

¹ Там же. – С. 340–343.

цих способів листування. Даним листом гетьман відповідав на послання від боярина, який писав йому, аби листи з Батурина до Москви в царських та українських державних справах пересилалися поштою, а не через посланців, оскільки витрати на їхні поїздки були обтяжливими для монаршого скарбу. І. Мазепа погодився з цією вимогою, зауваживши, що багато посланців могли їздити без його відома, і що він накаже канцелярії контролювати такі поїздки. Водночас він навів вагомі аргументи на користь пересилок листів з особливо важливими і таємними справами з допомогою посланців. Такий спосіб пересилок був швидшим і надійнішим. Адже поштою листи з Батурина доходили до Москви на дванадцятий, одинадцятий, а найшвидше на десятий день. Посланці ж приїжджали до Москви на шостий або на п'ятий день. До того ж під час Чигиринських і Кримських походів мали місце випадки, коли листи, які пересилалися поштою, були загублені (док. 211).

Участь Батурина у листуванні Москви з російським посольством у Стамбулі у 1700 році. За посередництва українського гетьмана відбувалося листування російської верхівки з московським надзвичайним послом до Стамбула Омеляном Українцевим, який був відправлений до турецької столиці з метою укладення мирного договору між Російською державою та Османською імперією.

Перші відомі нам дані про це відносяться до 24 лютого 1700 р., коли гетьман покидав Москву і віз з собою лист до О. Українцева, який був переданий йому Ф. Головіним. Лист належало відправити зі спеціальним посланцем¹. Наступного дня після від'їзду – 25 лютого 1700 р. – І. Мазепа повідомляв Ф. Головіну про повернення з Бухареста свого посланця Степана Ресновського, який привіз разом з листами від валашського господаря листи від О. Українцева. З привезеними документами гетьманський посланець вирушив до російської столиці (док. 177). Приїхавши туди, він розповів про допомогу господаря Костянтина Бринковяну й валашських бояр Кантакузіно у встановленні зв'язку з російським послом. Відомо, що валашські посланці возили листи від О. Українцева до Валахії².

Збереглася інформація про листи, які писав О. Українцев 12 березня та 7 квітня зі Стамбула до І. Мазепи з проханнями про пересилку

---

¹ Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 452; Письма и бумаги императора Петра Великого. – С. 341.

² Семенова Л. Е. Русско-валашские отношения... – С. 89–90.

його послань до Москви¹. А 15 березня 1700 р. гетьман писав царю про пересилку до нього у Вороніж зі своїм гінцем двох пакетів листів від посла з Царгороду. Усне розпорядження Петра I про пересилку листів від О. Українцева до цього міста, а не до столиці, І. Мазепа отримав під час перебування у Москві. Листи були доставлені гетьману посланцем валашського господаря (док. 181).

Маємо дані, що іноді О. Українцев листувався з Москвою за посередництва київського воєводи, що викликало невдоволення українського правителя. У листі від 9 березня 1700 р. І. Мазепа писав Ф. Головіну про відправку київським воєводою Петром Хованським до Москви послань від О. Українцева, нагадував боярину про іменний указ та словесне підтвердження Петра I, що саме він – гетьман мусив отримувати пошту з Царгороду й пересилати її до російської столиці, та просив донести царю, що воєвода вже двічі приймав пошту з Царгороду. Про перший прецедент І. Мазепа говорив Ф. Головіну, коли виїжджав з Москви. Український правитель також зауважував, що воєвода розпитував осіб, які привозили пошту, про закордонні справи, що призводило до поширення цієї інформації по Києву, де часто бували люди з Польщі і Литви. І. Мазепа просив Ф. Головіна поклопотатися стосовно царського указу воєводі з заборонаю приймати пошту від російського посла, а також хотів отримати відомості, які надійшли з останньою поштою (док. 180).

Очевидно, перший раз П. Хованський отримав послання зі Стамбула у листопаді 1699 р. Тоді до нього надійшов пакет листів від О. Українцева, надісланий від волоського господаря з його ж посланцями, на обгортці якого зазначалося, що листи мали бути передані саме київському воєводі².

Дані прецеденти не були ознакою зміни поштового шляху. Надалі гетьман продовжував не лише виконувати посередницьку роль, а й використовувати своїх людей для перевезення пошти. 7 квітня 1700 р. І. Мазепа писав Ф. Головіну, що 30 березня з Воронежа в Батурин повернувся його гонець і привіз пакет листів, який, за царським розпорядженням, потрібно було таємно переслати О. Українцеву. У Ніжині гетьман відшукав придатну для поїздки людину – тамтеш-

---

¹ Гетман Иван Мазепа: документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. – С. 15.

² Исторические связи народов СССР и Румынии... – С. 152–153. Датування відписки П. Хованського до Посольського приказу з повідомленням про пересилку отриманих листів листопадом 1700 р. у зазначеному виданні є помилковим, оскільки на той час О. Українцев уже повернувся до Москви.

нього мешканця Мирона Дмитращенка. У його надійності І. Мазепа був упевнений, бо М. Дмитращенко мав у Ніжині дружину, дітей та власне помешкання. 1 квітня ніжинець вирушив з листами до К. Бринковяну. Привезений пакет господар, за проханням І. Мазепа, мав негайно відправити зі своїми людьми до Царгорода. Тут же гетьман писав і про інший можливий шлях поїздки – через Ясси до Дунаю і далі через Бабу, зазначаючи, що він небезпечний через розбої, і з таємними справами ним не їздять. Оминали цей шлях і купці. За розрахунками українського правителя, документи мали дійти до Царгорода за 25 днів: посланець отримав наказ за 20 днів дістатися до Бухареста, а звітги до турецької столиці пошта доходила на п'ятий день (док. 187). У посланні від 30 березня 1700 р. гетьман просив Ф. Головіна повідомити, до якого часу цар буде у Воронежі, аби знати куди пересилати листи, зокрема і з Царгороду (док. 183).

М. Дмитращенко був не єдиним мешканцем Ніжина, котрого І. Мазепа використовував для поїздок до Валахії у справі листування з О. Українцевим. 11 квітня 1700 р. гетьман інформував Ф. Головіна про ще одного ніжинця, якого він посилав до валашського господаря. 19 березня той виїхав з Бухареста і 10 квітня прибув до Батурина з пакетом листів від російського посла (док. 189). З певного приводу питання листування з О. Українцевим Ф. Головін торкався у своєму посланні до гетьмана від 23 квітня 1700 р.¹

8 травня 1700 р. І. Мазепа писав Ф. Головіну про приїзд до нього посланця від валашського господаря з листами від О. Українцева та пересилку цих листів до боярина зі своєю людиною. 19 квітня посланець господаря зустрічав у Яссах гетьманського посланця, якого І. Мазепа відправляв другого дня Воскресіння Господнього до валашського господаря з листами царя, адресованими російському послу (док. 196).

В особливому випадку, коли у грудні 1699 р. царський гонець – сержант Микита Жерлов – направлявся до турецької столиці, супроводжувати його були призначені українські козаки. 31 січня 1700 р. сержант приїхав до Стамбула разом з батуринським сотником Дмитром Нестеренком і тринадцятьма козаками. Він привіз О. Українцеву інструкції царя щодо подальших переговорів з турками². 14 квітня 1700 р. І. Мазепа повідомляв Ф. Головіну про повернення батуринця

---

¹ Гетман Иван Мазепа: документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. – С. 15.

² Богословский М. М. Указ. соч. – Т. 4. – С. 165–166, 355, 388; Т. 5. – С. 124–125, 248, 271.

Стефана Гречанина з поїздки до Царгорода разом з царським сержантом та батури́нським сотником і пересилав до боярина привезені батуринцем листи від О. Українцева (док. 190).

Про завершення місії згаданих козаків дізнаємося з листа від 27 травня 1700 р., коли гетьман писав Петру I, що Д. Нестеренко 23 числа повернувся з Царгорода до Батурина і привіз пакет листів від посла, які адресувалися царю. І. Мазепа одразу ж відіслав листи зі спеціальним гінцем до Москви, а сотника залишив в Україні у зв'язку з хворобою та тим, що козаки, які їздили разом з ним, відстали в дорозі. Тепер же гетьман відправляв Д. Нестеренка для доповіді про царгородські справи й отримання винагороди. З сотником передавалися нові листи від О. Українцева та валашського правителя, прислані 27 травня (док. 202).

У посланні від 12 червня 1700 р. до Ф. Головіна йдеться про те, як гетьман організовував пересилку листа від боярина до М. Жерлова (у документі – М. Жернова) при його поверненні з Туреччини. Отримавши листи, що призначалися для сержанта, згідно з розпорядженням Ф. Головіна, 10 червня І. Мазепа відправив одне послання зі своєю людиною, наказавши зустрічати М. Жерлова якщо не у лівобережних містах, то їхати аж до Ясс і очікувати його там. Іншого листа гетьман мав віддати сержанту по приїзді його до Батурина (док. 206).

Крім поїздки Д. Нестеренка з козаками відомо й про інший візит українців до турецької столиці у 1700 р. У квітні до Стамбула приїжджав гетьманський канцелярист Іван Черниш (Чернишенко) з п'ятьма козаками. Канцелярист був відправлений І. Мазепою у лютому з Москви з листом від царя та інструкцією від Ф. Головіна, адресованими О. Українцеву¹. У зворотну дорогу І. Чернишенко разом з М. Жерловим вирушили 7 липня – вони входили до числа гінців, яких царський посол відправив зі Стамбула з повідомленням про укладення мирного договору².

У вересні листування з царським послом було припинено, оскільки він повертався до Російської держави. 21 вересня 1700 р. гетьман доносив Петру I, що цього дня київським козаком Кирилом Ковальським, який перебував у молдовській столиці “для відомості”, було привезено до Батурина листа від О. Українцева. Приїхавши у Ясси 8 числа, посол звернувся з певними вимогами до І. Мазепа (док. 230). А 28 вересня 1700 р. гетьман писав царю, що О. Українцев перебуває за 10 миль від Києва. На 30 число очікувався його приїзд до міста (док. 231).

---

¹ Там же. – Т. 4. – С. 355–356; Т. 5. – С. 136.

² Там же. – Т. 5. – С. 248–249.

Гетьманські лікарі

Опубліковані раніше документи, а також наведені у цій книзі, дозволяють скласти певну уяву про заходи, спрямовані на покращення стану здоров'я І. Мазепи, персоналії лікарів, котрі знаходилися при українському правителі. Документи дозволяють з'ясувати принаймні те, що здоров'ю гетьмана приділялася значна увага. У листах, які пропонуються читачам, більшість даних стосується особи одного з лікарів – грека Івана Комніна.

Ще при І. Самойловичі до Батурина приїжджали лікарі з Російської держави. Ця традиція продовжувалася і при І. Мазепі. Так, відомо, що у вересні 1687 р. І. Мазепа відпускав до Москви лікаря Андрія Бекера, якого прислалли за царським указом до Війська Запорозького при І. Самойловичі. Привезені з А. Бекером ліки залишалися в Батурині¹. А в 1688 р. у гетьмана двічі був лікар Роман Ніколаєв, присланий з Москви. У січні та в жовтні цього року він від'їжджав до російської столиці. Перший раз Р. Ніколаєв пробув при І. Мазепі кілька тижнів. Відпускаючи лікаря, український правитель клопотався перед Василем Голіциним про черговий його приїзд. А в жовтні І. Мазепа просив Василя та Олексія Голіциних, щоб Р. Ніколаєва прислали знову на час проведення походу в наступному році². У лютому 1691 р. турботу про здоров'я гетьмана виявляв Патрік Гордон. У листі до І. Мазепи з Москви він писав, що, дізнавшись про хронічну хворобу українського правителя, звертався до доктора Карбонарі за порадою щодо ліків і дієти для нього³.

Особливий інтерес викликає перебування при гетьмані ще однієї високо освіченої та компетентної у своїй справі особи – грека Івана Комніна, який приїжджав до І. Мазепи в 1690 р. І. Комнін народився і жив у Царгороді, тут же вивчав філософію та богослов'я. Звідти в 1686 р. він виїхав до Венеції, де опановував лікарську справу. Відомо, що І. Комнін володів шістьма мовами. З собою лікар привіз до Батурина різні книги й ліки. Його професійна обізнаність і мудрість справили враження на І. Мазепу і гетьман рекомендував його царям та відправив до Москви⁴. У російській столиці І. Комнін став лікарем Аптекарського приказу. Йому було призначене значне жалування – 300

---

¹ Листи Івана Мазепи. – С. 85.

² Лермонтова Е. Письма малороссийских гетманов Ивана Самойловича и Ивана Мазепы // Русский архив. – Москва, 1913. – №9. – С. 385–386, 391; 3 епістолярної спадщини... – С. 14, 50; Листи Івана Мазепи. – С. 98–99, 240.

³ Листи Патріка Гордона (публікація, переклад з німецької Володимира Дятлова) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2001. – №6. – С. 92.

⁴ Плохинский М. М. Указ. соч. – С. 199.

рублів на рік. А в 1691 р. І. Комнін був посланий з ліками до І. Мазепи для догляду за його здоров'ям та здоров'ям генеральної старшини й полковників¹.

12 травня 1691 р. І. Мазепа дякував царям від свого імені, а також від імені генеральної старшини і полковників за присилку до нього замість Р. Ніколаєва І. Комніна з ліками. Гетьман схвально відгукувався про професійні та особисті якості останнього, переслав його чолобитну, а також зазначав, що “корм” лікарю буде даватися в Батурині (док. 3). Наступне звернення до Івана та Петра Олексійовичів у лікарських справах датується 8 січня 1692 р. Ще раз дякуючи за присилку І. Комніна, І. Мазепа прохав надіслати ліки за списком на 50 руб. з царської аптеки, які були потрібні лікарю для роботи (док. 23). 13 квітня 1692 р. гетьман клопотався перед російськими монархами про матеріальне забезпечення грека. Він повідомляв, що І. Комнін не отримував обіцяної царської платні. І. Мазепа і старшина хотіли вмовити лікаря залишатися з ними й надалі, для чого просили царського указу. І. Комніну обіцяли щорічну платню з українського скарбу. Щомісяця на його харчування виділялося по 5 руб. (док. 43).

Наступного 1693 р. гетьман писав боярину Леву Нарішкіну у справі поїздки грека до турецької столиці. І. Мазепа зазначав, що отримав царський указ, який оголосив І. Комніну. Йшлося про те, що перед виїздом до Царгорода лікар мусив заїхати до Москви для отримання розпорядження щодо жалування та своєї поїздки. Цей указ дуже засмутив І. Комніна. До того ж до гетьмана приїздив дядько І. Комніна – ігумен Ясського Святих апостолів Петра і Павла монастиря, який просив, щоб І. Мазепа повторно писав до царів про відправку лікаря у Царгород. І. Комнін хотів побачитися з матір'ю, а коли б ігумен поїхав без нього, то цим би вчинив матері “крайню печаль і смертну хворобу, від якої вона більше і жити не може”. Український правитель просив царського указу за чолобиттям лікаря (док. 64).

Матеріал про поїздку І. Комніна знаходимо і в листі гетьмана від 8 червня 1694 р. Тоді І. Мазепа звертався до царів з клопотанням, щоб через свого посланця отримати допомогу від московських лікарів. Крім цього гетьман повідомляв, що за царським указом відпустив І. Комніна з Батурина у грецьку землю. Перед відправленням грека І. Мазепа вимагав, аби хтось поручився, що він повернеться. Але лікар говорив, що в українських містах немає таких людей, які

---

¹ Бантыш-Каменский Д. Н. Указ. соч. – С. 560; Кавецкий Р. Е., Балицкий К. П. У истоков отечественной медицины. – Киев, 1954. – С. 95–96.

б могли це зробити, а знайомі грецькі купці з Ніжина роз'їхалися. І. Комнін зазначив, що за настійної вимоги хтось би й поручився, але надалі ніхто не став би приїжджати з-за кордону ні з лікарів, ні з аптекарів, довідавшись, що без поруки нікого назад не відпускають. Тому гетьман був вимушений відпустити І. Комніна без поруки, отримавши обіцянку про повернення, найпізніше – нас-тупного року¹.

Цікаво, що в 1700 р. І. Комнін був уже лікарем валашського господаря. Свідченням того, що І. Мазепа зберіг з ним добрі стосунки є факт передачі лікарем у цей час до Батурина певної інформації. На думку гетьмана, висловлену *30 березня 1700 р.* у листі до Ф. Головіна, отримані відомості заслуговували на довіру, бо І. Комнін був людиною розумною та богобоязливою (док. 183). Здоров'я ж гетьмана з роками не поліпшувалося. Відомо, що недобре почував себе український правитель і під час відвідин Москви в 1700 р., у зв'язку з чим затримався з від'їздом².

У посланні до Івана й Петра Олексійовичів від *31 серпня 1693 р.* є згадка про військового циркульника Самойла Васильєва (док. 79), що засвідчує діяльність у Війську Запорозькому також лікарів-ремісників, котрі використовували у своїй роботі досвід народної медицини³.

* * *

Завершуючи наше вступне дослідження, зауважимо, що у ньому знайшли відображення обрані автором важливі проблеми. Деякі питання не були розглянуті через невелику кількість інформації, або її уривчастість, що не дало змогу присвятити їм окремі параграфи, чи долучити до уже сформованих. Врешті, наступні дослідники, критично розглянувши документи, підготують нові праці, звертаючи увагу на нерозкриті сторони епістолярій І. Мазепи.

* * *

При публікації документів збережено всі звернення, титули, смислові періоди, поділи на абзаци. Залишено знаки пунктуації, вжиті у документах, для якнайточнішої передачі їх змісту. Згідно з сучасними вимогами впорядковано поділ на слова, вживання великих та малих літер. Пошкодження у тексті позначено трьома крапками. Розшифро-

---

¹ З епістолярної спадщини... – С. 113-114.

² Устрялов Н. Указ. соч. – Т. 3. – С. 452; Письма и бумаги императора Петра Великого. – С. 341.

³ Руда С. П. Медицина // Історія української культури. – С. 729.

вані пошкодження подаються у квадратних дужках, круглими позначено дужки, вжиті у документах. Не зберігаються купони.

У російськомовних перекладах, якими є майже усі листи, застарілі літери замінено на сучасні, в тому числі ъ на е, виносні літери внесено в рядок, скорочення розкрито, буквенні позначення цифр замінено на арабські, при цьому відмінкові закінчення при них передано через дефіс. За сучасними нормами розставлено тверді і м'які знаки. Частина текстів, додані при копіюванні документів, передано курсивом.

При передачі тексту оригіналу листа №122 збережено вживані у ньому літери і, ъ, твердий знак. Внесені у рядок виносні літери підкреслено, а ті, які додані при розкритті скорочень, подано курсивом. Документ №236 передано курсивом, оскільки він написаний не від першої особи.

Готуючи документи до публікації, ми поєднали вимоги вже установлених правил¹ та більш нових положень археографії², прагнучи зробити їх якнайбільш придатними для істориків та доступними для всіх, хто цікавиться історією України.

---

¹ Правила издания исторических документов в СССР. – Москва, 1990.

² Правила передачі тексту кирилических документів XVII – XVIII ст. дипломатичним і популярним методами та рекомендації для застосування цих правил у виданнях наукового і науково-популярного типів (проект). – Київ, 1992.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд з Білгородчини до Батурина правобережного товмача у справі звільнення полонених українців і татар й відпущення його назад, привезені ним відомості стосовно зміни хана, намірів “бусурман” вчинити напад під прикордонні російські міста, розподілу кримських і білгородських орд для боротьби з австрійськими і польськими військами; передачу товмачем усного повідомлення гетьманського посланця у Кримському ханстві Пантелєймона Радича й відправку з ним листа до посланця; звільнення з посади київського полковника Григорія Карповича й дозвіл Івана Мазепи київським полчанам провести нові вибори; прохання гетьмана щодо царського указу стосовно можливості звільнення з севської в’язниці татар за викуп

1691 р., травня 7, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу, Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, стольника и полковника Иванова полку Спешнева с стрельцом с Тимошком Алексеевым, в нынешнем во 199-м году, мая в 14-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем, царем и великим князем Иоанну Алексеевичу, Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных и западных, и северных, отчищем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; приехал ко мне в Батурин один толмач той стороны Днепра, имянем Андрей Чалый, которой о свободе невольников обыкновен ездити в бусурманскую сторону, и как прошлой осени он вывез из бусурманской неволи одного казака полку Полтавского, за которого мы дали ему на замену татарина, и отпустили ево прошлой зимы назад,

так и ныне он ис тое ж неволи бусурманской вывез одного казака полку Переяславского городка Ирклеева, которой взят в неволю первого Крымского походу, когда великороссийские и малороссийские ваши царского пресветлого величества войска посыланы были на Запорожье; он же толмач привел с собою и татарина одного белгородского, которой родного своего брата имеет zde в Батуристне меж татарами невольниками нашими, и тшание имеет о свободе ево. Тот тогда прежде-реченной толмач сказывает, что будучи он в Белгородчине видел там в месте Килие* Пантелеймона Радича посланного нашего, которого я гетман по вашему великих государей указу для свободы невольников послал. И был он толмач с ним Радичем на одном дворе восемь дней, и объявил ему Радичю свое намерение, что имеет ехати о свободе невольников ко мне гетману, где он посланный мой Радич имел чрез него писати ко мне письмо, а потом помывлив не писал письма, а наказывал словесно, что дело ему о невольниках врученное принято у хана, и как хан, так и салтаны склоняютца отдавати невольников одних на замену, а других на окупу денежной, и имеют ево Радича отпустить к нам вскорю; он же толмач говорит, что ныне у бусурман хан новой Шарет Кгирей, и обретался уже в то время в Белгородчине, и имел вскорю итти в Крым, а старой хан Селим Кгирей по упрошении своем салтана турского оставил чин свой ханства, и пошел по бусурманскому своему намерению к Магметеву гробу. А оставил он Селим Гирей ханство для двух причин, одно что есть зело стар, другое что ранен ис пушки в левую руку под Белым городом в сербской земли, и бутто есть намерение у бусурманов что когда тот новой хан придет в Крым тотчас посылати орду в Крым гулящую будучую, под ваши царского пресветлого величества великороссийские украинные города, с которою ордою имеет итти Шан Гирей салтан в Перекопи беem будучей, которого имеют учинити нурадыном, которое то поганское намерение итти под ваши великих государей великороссийские города было у них и на исходе зимы прошлой, но отставлено оно за приездом туда в Крым вышереченного посланного моего, и для того не исполнилось, то ныне поганцы исполнити тшятся. И я писал о том для осторожности к ближнему боярину и воеводе белгородскому и наместнику вятцкому его милости господину Борису Петровичю Шереметеву; тот же толмач сказывает, что ведомо бусурманом то, что цесарское величество немецкие свои все силы обратил в венгерскую землю, а королевское величество польской всеми войсками своими, и сам собою имеет чинити

---

* На полях – на устье Дунае реки.

ему помочь, а против француза иные немецких решей войска стояти имеют; тогда бусурманы постановили то у себя дабы опще с турками белгородские татары стояли против войск цесарских против которых и ныне уже всех татар из Белгородчины выслали. А против войск польских имеют стояти крымские орды чиня всегда докуку, чтобы войска польские на них бусурман очи свои обратя не могли с цесарскими немецкими войсками совокуплятися. И для того и сих времен орды польским землям докучают крепко; при нем толмаче одним временем привезено ис польской стороны в Белгородчину ясырю душ с четыре тысячи, да и преж сего частые от них бусурман были в Польши докуки; того тогда толмача помыслил было zde на время удержати, ожидая подлинной ведомости о посланном моем преждедеченном Радиче, но когда имею я милостивый ваш царского пресветлого величества указ, чтоб я каким ни есть способом потщился послати ему посланному моему остерегательство, чтоб он назад возвращаяся в Сечю Запорожскую не ехал, но ехал бы полями бережно, и то место миновати, тогда я познал сего талмача быти человеком к поезду легкого, и выразумел что и сам он к тому с прилежанием имається, чтоб ему о свободе невольников совершенно по бусурманским странам ездити, так ко отдании ему посланному моему такое потребное остерегательство, иного никакого способу не имея, отпустил того преждедеченного толмача в Белгород в буджацкий, договорясь подлинно о окупе некоторых татар zde у нас в неволе будучих, и обнадежил его что по его толмачеству тех невольников о которых он радуется, на окуп дати не отговарюсь только бы он порадел привозити деньги, и он имеет порадеши привозити деньги из Бела города в Казыкермень, а от Казыкерменя к берегу днепровому в Переволочну, в котором деле велми он обовязується что неотступно до конца исполняти будет. Послал тогда чрез него талмача письмо, крепко запечатаное к посланному моему преждедеченному Радичю дая знать чтоб он в своем назад возвращении в Сечю Запорожскую ехати не смел, но чтоб обрал себе дорогу дикими полями минув, Запорожье, а естли б он толмач заехав там не застал Радича на преждедеченном месте, но уже бы он отъехал назад, тогда приказал ему дабы то письмо мое непорушимо за тою ж печатью моею привез ко мне в руки с тем окупом денежным, которой за татар привозити имеет; тут же покорственно вам великим государем доношу, что полковника киевского Григорья Карповича отставил я от уряду полковничества, а учинил то для таких причин, первое, что полчане киевские многие били челом на него во многих своих обидах которые им он бывший полковник учинил не по обычаям прав войсковых. Другое,

что он бывший полковник имел свои заводы за границую в стороне королевского величества чиня уговоры с ксендзом черныбыльским, о рыбных ловлях и пожитках; а третья, что припала у нас на него бывшего полковника поразумление такое, что он имея с ним ксендзом такое знакомство, и торговлю имел ему и ту тайну объявить что я гетман по вашему царского пресветлого величества указу, посылал в польскую сторону Федора Ельца для проводывания тамошняго намерения и поведения. И хотя на него бывшего полковника киевского нет доводу подлинного, что он ту тайну объявил, но из самого разсуждения есть подозрение, что могл тое ксендзу оному, или по своей злости к Ельцу будущему, или с частого с собою видания объявити. А тот ксендз о том Ельцу, что он в таких делех в польские был страны послан, говорил посылщику моему Александру Чюйкееву которой Чюйкеев то доложил в записке своего донесения, и для того отставя от уряду того полковника позволил киевским полчаном обрати себе полковника по войсковым правам вольными голосами кого они излюбят; и послал туда в полк оный, для того дела бунчужного нашего войскового генерального Ефима Лизогуба, а кого там оберут в полковники, о том я впредь вам великим государем покорственное подданское учиню донесение. Еще тут вышеимянованого толмача припоминаю что привез он роспись татарам в Севску в тюрьме обретающимся, пятнатцати человеком, за которых за всякого особно их невольничьи свойственники, чрез него толмача обещают дати по полтараста тарелей битых я тогда гетман для удобного способу о свободе своих людей в неволе бусурманской зле страждущих дав ему толмачю до того окупного дела у себе приступ и обнадежил ево, что возможно будет тех татар на окуп пристойной свободити как его с тем ево в татарскую землю в Белогородчину отпустил о чем покорственно прошу извольте вы великие государи ваше царское пресветлое величество милостивой свой монаршеской прислати ко мне указ, возможно ли тех из севской тюрьмы татар на такой окуп, который zde доложил отдать, которой окуп в казну вашу монаршескую отданный от них быти имеет, и если возможно их на тот окуп отдати, то извольте вы великие государи указать чтоб во время то когда тот толмач возвратитца татары оныи из Севска были выданы о которых татарех какая мне подана от того толмача роспись турецким письмом писанная ту я посылаю в при[каз] Малыя России. Да в тот же ваш монаршеский приказ посылаю, и список с письма оногo какое, к посланному моему Понтелеймону Радичю велел писарю нашему войсковому генеральному чрез того ж толмача писати, а хотя посланному нашему Радичю приказал прилежное радение имети о

своих людех в неволе бусурманской пребывающих, однако ж и сего толмача просил о том дабы яко ведомый тех краев чинил радение о душах христианских а особливо дабы чрез него могли мы людей своих на мену из неволи высвободить или окуп денежной за тех татар взять которые по несколько на десять а иные по дватцати лет с лишком в неволе обретающиеся к последней приходят старости и уже по времени ничего по них будет о чем подданский донесши, предаюсь пренаипокорней и премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина мая 7-го дня 7199-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 209, арк. 105-117.

№ 2

До Івана та Петра Олексійовичів

Про надходження до гетьмана листа від Низового Війська разом з віршами полоненого смоленського шляхтича, написаними в Перекопі; міркування Івана Мазепи щодо імовірного шляху повернення його посланця Пантелеймона Радича з Кримського ханства; обрання київським полковником Костянтина Мокієвського й тимчасову затримку в Батурині звільненого з цієї посади полковника Григорія Карповича (Карпова); відправку розвідника у польську сторону

1691 р., травня 12, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцам; Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем во 199-м году мая в 25-де.

Божию милостию пресветлейшим, и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцам и многих государств и земель восточных, и западных, и северных отчичем и де-

дичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земли пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писали ко мне запорожцы атаман кошевой и все Войско Низовое лист свой, в котором о некоторых своих не вовсе потребных нуждах докладывают, и многослоеных своих речей не отставляют, а что я прежде несколько дней писал я мое подданское донесение, чрез почту, что о посланном моем Пантелеймоне Радиче, чрез толмача пришла ведомость ко мне, что он в Килии обретаеця а ныне в том же листу доложено, что слышно им Войску Низовому что он посланной мой Пантелеймон Радич уже в Перекопи обретаеця и бутто они чаяли его в Сечю к 7-му числу мая, но я того отнюдь не чаял бы есмь, чтоб он Радич познав в Сече от них запорожцов злоречение, и всякое неприятство, и памятуя, мое словесное данное ему наставление, (дабы назад возвращаясь в Сечю не заезжал) имел ныне, то учинити, для своего крайнего опаства, и имел бы заехать в Сечю возвращаясь, а наипаче того я чаю, что он когда оттуду из бусурманских мест учинитца отпущен, будет ехати ис Казыкерменя в Переволочню выпрося себе провожатых, о котором того посланного моего поезде, что совершенством явитца, о том я впредь вам великим государем буду доносить, а ныне тот лист запорожской, и письмо слуги моего Рутковского, такожде и вирши на письме, что в Перекопи смоленской шляхтич Микифор Поплонский написал, которые виршовые письма, з бусурманской земли, присланы на Запорожье, а запорожцы прислали ко мне; посылаю я в подлинное донесение, вам великим государем в приказ Малыя Росии, а что пред сими днями чинил, я, вам великим государем при иных делех донесение, о сложении чину бывшего полковника киевского Григорья Карпова, имел я вам великим государем по должности своей впредь донести, хто в том Киевском полку полковником учинен будет, для которого дела посылал я в Киевской полк в город Козелец, бунчужного нашего войсковаго Ефима Лизогуба, тогда ныне покорственно вам великим государем доношу, что возвратившись ис Киевского полку, он бунчужной войсковой сказал мне то, что старшие, и меньшие полчане, киевские вольными голосами, по древним извычаем обрали себе полковником Костянтина Мокеевского свойственного моего и о том его Костянтине Мокеевском на уряд полковничей обрани писали ко мне полчане киевские, все обще, что по их добровольной воли и любви то дело совершилося для того и тех полчан киевских

письма посылаю, я в приказ Малыя Росии, а бывшего полковника киевского Григорья Карпова держу до времени в Батурине, проводывая, и дожидаясь подлинного извещения, естли то от него или от кого иного в польскую сторону, ксензу преору черныбыльскому ведомо учинилося о Федоре Ельце которой как перво ис польских сторон о тайных намерениях проведал, и посылан был от меня к вам великим государем, так потом опять посылаем его в польскую сторону для проведения всякого поведения, в каком деле, хотя есть на него бывшего полковника подозрение, однако нет о том подлинного доводу сего ради надобно ему бывшему полковнику киевскому в Батурине побыти, покамест ис того подозрения очистится, при сем яко наипокорнее отдаюся, премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатье, из Батурина мая 12-го дня лета от создания мира 7199-го, а от Рождества Христова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 209, арк. 194-199.

№ 3

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про вдячність гетьмана, генеральної старшини та полковників
за прислання до них лікаря-грека Івана Комніна
та про відправку до царів чолобитної лікаря**

1691 р., травня 12, Батурин.

Во 2-м гетманском листу, к великим государем по имянованим, и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, превеликая и богоподобная то ваша царского пресветлого величества исправляет благость, и премилосердное монаршеское призрение, что изволили вы великие государи ваше царское пресветлое величество, на меня гетмана старшину генеральную и полковников крайнее свое изляти благоутробие, и отеческим своим пре-

милосердным попечением, о здравии и житии нашем промышляя, вместо лекаря Романа Николаева прислали к нам дохтура греческие поро- ды Ивана Комнина с належащими лекарствы, и мы гетман старшина, и полковники о сих ваших монаршеских превеликих милостях всецело душевными и телесными нашими силами радуемся, и его дохтура видя человека быти разумного и в дохтурских делах искусного паче же ти- хаго и повольного любезно к себе приняли есмы, и как за все прежние неишетные, и неизреченные ваши царского пресветлого величества милости преизобильно нам всегда оказывая, так и за сие премилосерд- ное призрение, преинапокорнейшее и пренижайшее вам великим госу- дарем вашему царскому пресветлому величеству челом бьем; и по обещанию нашему верно вам великим государем служить, и всякие ваши великих государей указы исполнять обовязуемся; тот дохтур Иван Комнин бьет челом вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, дабы вы великие государи ему человеку странному, на преславное и превысокое ваше монаршеское имя ис- чюжих земель в богохранимую вашу великих государей державу при- ехавшему изволили явити премилосердное монаршеское свое призре- ние; о чем его челобитную zde мне поданую, посылаю к вам великим государем при сем моем листе, а zde мы его дохтура належащим кор- мом довольствовати будем, при сем многоздравственных лет и счаст- ливого на преславных российских престолех царствования, а над вся- кими врага[ми] победоносного одоления вам великим государем ва- шему царскому пресветлому величеству всесердечно и вседушно же- лаем; дан в Батурине мая 12-го дня, лета от создания мира 7199-го, а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого вели- чества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 209, арк. 257-259.

№ 4

До Івана та Петра Олексійовичів

Про бій ватаги козаків із загоном татар біля Самари, захоплення
“язиків”, привезення їх до Батурина та відправку до Москви

1691 р., травня 13, Батурин.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцы своими Полтавского полку з знатным товарищем с Иваном Искрою с товарищи, в нынешнем во 199-м году мая в 25-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я преже сего покорственно вам великим государем донося, что по моему приказу были в Поле Диком в военных промыслах Полтавского полку знатной товарищ Иван Искра с товарищи, и в том промыслу дал им Господь Бог а праведным монаршеским вашего царского пресветлого величества счастием, бити неприятелей татар крымских, которые шли под украинные вашего царского пресветлого величества города с которого бития взяли они девяти языков, и ныне мая 11-го дня приехав к нам в Батурин тот вышереченной Иван Искра с товарищи, с семью человеки, а сказали словесно, что праведным вашим монаршеским счастием постерегли они тех неприятелей на полевой речке Волгой пропустя их на сю сторону Самари, ударили на них ночным временем в поле где их поганцов побили и покололи, а живьем взяли девят[ь] человек, и ис тех девяти человеков объявилось два человека раненых, которых отнюдь ис Полтавы дале вести было немочно, а сих семи человеков языков привезли ко мне, я тогда по моей подданской должности желая помножения вам вели-

ким государем преславные сла... их полевых труждающихся Ивана Искру с товарищи пятнатцати человек... и с ними семи человек языкы посылаю к вам великим государем в царствующий великий град Москву, а что те языки zde сказали тот их роспрос особно написанной при сем листе моем посылаю в приказ Малыя Росии, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, дан в Батурине мая 13-го дня лета 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 209, арк. 242-244.

№ 5

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до Глухова, разом з присланим від хана агою, гетьманського посланця Пантелеймона Радича, який їздив до Криму, очікування царського указу щодо відправки їх до Москви та про заміну сердюцького полку в Печерському містечку

1691 р., травня 18, Глухів.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем во 199-м году, майя в 25-де, стольника и полковника Иванова полку Спешнева с стрельцом с Якимком Васильевым.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных, и западных, и северных отчичем, и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земн[аго] пред пресветлым вашего

царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как я прежде сего писал к вам великим государем к вашему царскому пресветлому величеству з гонцом моим нарочным, покорственно донося вам великим государем, о возвращении и о приезде ис Крыму в Переволочну посланного моего Пантелеймона Радича с татариним агою от хана посланным, и того ж часу писал встречу к нему Радичю, приказав ему дабы он не займюя Батурина, как того города которые многие из розных краев обыкли бывать люди, в Глухов ехал с вышеимянованным агою, для доношения своего как ездил в той дороге, для которого дела и сам я в Глухов приехал, где помянутый Радич с тем агою ко мне в Глухов приехал 18-го дня мая, когда у себя велел быти, тогда тот ага, подал мне два листа турским письмом писанные, один от хана нового, а другой от Батыр аги из Белгородщины того которой у меня будучи в Батурине в полону по указу монаршескому вашего царского пресветлого величества за окуп прежде сего учинился отпущен, и словесно мне то предлагал что имеет у себя грамоту к вам великим государем от хана крымского нового належащую, и я не имея у себя пристойного и надежного переводчика которому мог бы такие дела поверити, так ж и талмача имоверного, чрез которого бы мог розговоритись надежно, с тем агою о належащих делех, умыслил дабы листы непереведенные, и посланной тот ханский без розговору большого с тем Радичем до указа вашего государского чрез гонца моего посланного, в Глухове зде помешкали. А как ваш указ монаршеский ко мне придет в то число тотчас порадею того агу с Радичем, отпустить к царствующему великому граду Москве, и листы мне поданные не переводя их зде в приказ Малыя Росии послати для ведома вам великим государем потщуся; тут же покорственно и о сем доношу вашему царскому пресветлому величеству что полку пехотному Герасимову сим временем прошлым велел из Киева из городка Печерского выйти на сю сторону Днепра на обыкное их становище, потому что в том товаришестве, чрез прошлую зиму по указу вашему монаршескому для обережения того городка от приходу неприятельского будучи, и дорогою ценою себе запасы хлебные покупая оголодали, и за скудость конских кормов от лошадей своих куренных отлишились, а наипаче для того свел их отгуду что полковник их Герасим преставился, без которого почали они товариство непристойные легкомысленности всчинати, и сотников своих без моего ведома совольством с уряду поскидали, дабы там в Киеве вышеимянованный городок Печерский, без войсковых людей не был, назначил и вскоре послати туды, иной пехотный полк Яремин, учинив над ним совершенного полковника, для того что

сей прошлой зимы в ысходе в том полку полковник Ярема изволением Божиим преставился. И покамест тот полк назначенный на службу вашу монаршескую придет в Киев, приказал новообранному полковнику киевскому несколько сот взял с собою знатного товариства, и стать за Киевом и около речки Либедь, в пристойном месте обретатися на время до моево приказу во всякой осторожности воинской, и для обережения целости жителей тамошних от набегов неприятельских. При сем всепокорнее предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Глухова 18-го дня мая, лета от создания мира 7199-го, а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 209, арк. 267-271.

№ 6

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність Війська Запорозького царям за присилку прапора

1691 р., червня 25, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обох сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа приказу Малыя Росии с подьячим с Алексеем Менишиковым в нынешнем во 199-м году июля в 7-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, всякое хоруговое знамение есть знамением победы, по-

неже и Христос Бог наш царь небесный за неизреченное человеколюбие тридесат и полчетверта лета на земли жительствуя, не показывал сицеваго знамения в том жительстве, но показал тогда, когда в своем Воскресении победил врагов своих; и вы убо пресветлейшие и державнейшие великие государи ваше царское пресветлое величество, когда нам гетману старшине, и всему Войску Запорожскому, ныне хоругвное знамение прислати изволили, тогда веруем мы вернии подданныи, что под тем знамением желаете и усердствуете, дабы есмы всяких ваших монарших врагов побеждали, и покаряли под ваши монаршие ноги; он ж Христос Бог наш научил нас отдавати кесарева кесареви, а яже суть Божия Богови. На сем убо хоругвном знамении зрим явственно двогубые начертания, едино начертание Христа Бога нашего крест святой, от звезд вещественне изображенный, которой не точию в превысоком вашем монаршеском дому паче злата и топазия вышше иных христианских монархов хранимый есть и пречестное почитаемый, но и в прешироком вашем великих государей царствии, в Великой и Малой и Белой Росии всегда бывает хвалимый, и на сохранение общее целости есть призываемый. Другое начертание ваше царского пресветлого величества, орел двоглавный, преславную Всероссийского царствия державу и исконную славу знаменующий, тем же мы тому первому начертанию кресту святому кланяючися славим и хвалим Бога всех творца, и отдаем ему благодарение; яко по наших предках нас гетмана, старшину генеральную, и все Войско Запорожское, и весь народ малороссийской, христиан сущих устроил быти в подданстве, под высокодержавною вашего царского пресветлого величества рукою, единых на всей подсолнечной преславных монархов, православною христианскою верою сияющих, под которыми мы свободно и благонадежно, в миру в тишине, исповедуем тое православную грекокафалическую душеспасительную веру, не имея ни единого такового препятія, какое прежних оных времен предком нашим под посторонними иноверными пестунами, (их ж нареци можно вотчими) творилося. А второе начертание орла двоглавого радостным взором почитая, приносим достодолжное благодарение кесарем вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, премилостивейшим нашим облаадателем яко превелика и премного исполненна есть к нам подданным ваша монаршеская милость; понеже не точию праведными и святыми вашими монаршескими молитвами, и счастием бываем вспомоганы во всяких наших на службе вашей монаршеской будучих поступках и оборотах и не точию богохранимыми вашими царского пресветлого величества силами, с немалыми все-

гдашними изживениями на защищение нам всей Малой Росии посылаемыми, благонадежно от всяких неприятелей ограждаем, но и над то есмы ущедрены сим знаменем, на котором тот двоеглавный орел, герб ваш монаршеской, изображен будучи, может нас во всяких военных случаях, чинах, строях, и подвигах, собирати и покрывати, яко кокош птенца своя, и то хоругвное знамение, с сицевыми на нем изображенными толь великими и неоцененными клейнотами, мы гетман с старшиною, и с Войском радостно приняв, яко пренизко и премного покорственню вам великим государем о сем челом бьем, тако всесердечно, в том обовязуем, что под тем святоблывым вашим монаршеским знаменем, на всякое ваше монаршеское премошное повеление и указы, и до [того] ... случай охотно ходити и против всяких неприятелей за славу превеликого имени Божия, и за превысокое ваше монаршеское достоинство, застановлятися будем не щадя кровей и голов наших. Ибо по премногу и всяко отнюдь, яко мы сами, так и по нас наследники наши должны есмы, за вас великих государей, и за ваших монаршеских пресветлых наследников, крови изляти, и нещадно класти головы наши, не точию для того, что стоит нам перед очима нашими крепкое наше обещание. Первое отцу вашему великих государей блаженныя и святыя памяти великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, потом брату вашему великих государей, блаженныя и святыя памяти, великому государю царю и великому князю Феодору Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, а потом вам великим государем над нами обладающим вашему царскому пресветлому величеству на вечную и непременную верность учиненное. И не точию для того, что мы гетман с Войском и народом святой церкви восточной матери нашей благочестие, исповеда,я, обретаем,я в подданстве вас великих государей, превеликих монархов наших крепких тое ж, как и мы есмы, веры святыя поборников и теплых ревнителей, но и для того, что приемля всегда превеликие милости и неизреченныя щедроты ваши монаршеские, есмы непорушимо не вредно и непоколебимо сохранены, охранены и привилиями утвержены, при належаших войсковых правах и вольностях наших. Какие пользы и всякие благости полныя причины утвердили и укрепили нас на верные времена верно радетельно служить вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству. С сим убо благодарствованием, и обещанием присланного вашего великих государей Малороссийского приказу подьячего Алексея Меньшикова, к вам великим государем отпущая, как вторицею пренизко вам великим государем вашему цар-

скому пресветлому величеству покорственно за оное знамение челом бью, так и ведомости, какие у меня от берега днепрового о поведении запорожском, так ж и с той стороны Днепра ис Корсуня прилучилися, чрез него ж в приказ Малыя Росии посылаю и предаюсь преинапокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества бла-гостыне.

Из Батурина июня 25-го дня, лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп.1, 1691, спр. 64, арк. 30-38.

№ 7

До Івана та Петра Олексійовичів

Про зміну на посаді полтавського полковника, розміщення військ для захисту Кисва, отримання Іваном Мазепою листа від коронного гетьмана Станіслава Яблоновського зі скаргою на неправомірне збирання людьми українського гетьмана бджолоїної десятини у Корсунському і Богуславському старостах, її безпідставність та про прохання Іваном Мазепою царського указу щодо збору бджолоїної десятини у лісі Лебедині, традиційно належного гетьманам Війська Запорозького

1691 р., липня 11, Батурин.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем во 199-м году июля в 18-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отичем и

дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; покорственно доношу вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что по челобитью знатного товарищества полтавского ко мне принесенном, отставлен есть от уряду полковнического Федор Жученко. По котором отставлении, для обрания иного полковника, посылал есмь от себя в Полтаву судью генерального Саву Прокоповича с товарищи, при которых моих посланных в Полтаву, обыкновенным збором товарищества и посольства тамошнего, обран и поставлен есть на полковничество Павел Семенович Герцык, которой и прежде того у них полтавцов был полковником, о чем дабы вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству было известно, о том я по должности моей подданской покорственно чрез сей лист мой доношу, тут же и о том покорственно доношу, что выразумел я монаршескую вашу царского пресветлого величества грамоту, о удержании полковника киевского на вашей монаршеской службе с полком за Киевом будучего, чтоб чрез него была осторожность, богоспасаемому граду Киеву и иным, однако рассуждая, что при полковнике киевском такое обреталось товариство, которое домостроиельными работами упражняюща, а на той службе больши двух месяцев обретающися запасами исхарчились, велел им оттоль в дома свои уступить, а вместо их послал есмь, кампанею конную близко трехсот человек, которые стоят, и стояти будут в поле, в несколько милях от Киева, а в местечке Печерском приказал есмь стояти полку пехотному бывшему Яремину, где уж, и стоит, которой полковник Ярема представился, и я на ево место поставил полковником Гаврила Ясликовского, жителя глуховского, которой к войсковым делам есть привычен, и в осаде в Чигирине с пехотою, на вашей монаршеской службе с ыными в турецкой приход обретался, может он во врученном ему деле, около чинения осторожности добре исправится. И о том покорственно доношу вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что сего дня июля 10-го числа, принесен ко мне лист, с польской стороны гетмана корунного Станислава Яблоновского: а прислал ко мне тот лист, з Белой Церкви, чрез нарочных своих посланцов, Ян Дунин Борковской, полковник его королевского величества, и администратором белоцерковским именующийся, которой не в давне от гетмана корунного прислан в Белую Церковь вместо там будучего полковника

прозываемого Кобельского недавно умершаго. В том листу своем гетман корунной пишет ко мне, припоминая несколько кротные свои жалобы, о пчельной десятине, в прошлых годах побранную, что будто тое десятину люди регименту моего в землях королевству Польскому належащих, а особливо в ево гетманских, Корсуньском, и в Богуславском старостах насильно выбирают, о чем он гневаетца, и нарушение мирных дого[во]ров оттоль быти именуует. А я вам великим государем премилостивейшим монархом своим подданскою верностью докладываю, что в Корсуньское, и в Богуславское староста, люди по моему приказу посланные для выбиранья пчельной десятины не ездили, и никого от себя туда не посылали, а только они посланные люди были, и десятину пчельную брали в лесу Лебедине, в котором лесу издавна не одного Корсуня, но и многих городов украинских, Чигирина Черкасы, и иных жители, пасеки свои держали, и был тот лес Лебедин меж городами украинными, той стороны Днепра ... .. [до которого] как предки мои, бывшие гетманы, належали, так и я не для пожитку медового некоего, которого там велми мало, а мне и без того по велицей вашей монаршеской милости, есть чем жить, и чем довольствоватися; только для того давнего обыкновения имею належность, ныне убо по такому гетмана корунного отзыванию, покорственню под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая, прошу неотступно, дабы вы великие государи ваше царское пресветлое величество, изволили прислати мне милостивой свой монаршеской указ, как мне в том поступити, посылать ли в тот лес Лебедин людей, для выбиранья десятины, как время тому будет, или по тому гетмана корунного письму то отставить. Лист тот гетмана, и подорожную вышепомянутого Борковского, так ж и список моего листа, которой писал есмь к тому гетману корунному, посылаю в приказ Малыя России, а как гетман оной корунной прошлого году посланному моему Александру Чуйкевичю, говорил словесно, что не стоит он так о пчельной десятине, и о медовых пожитках, как стоит о владенье земли той так и я тож припоминаю, что и я не стою о пожитке медовом, которого и так год, и позапрошлой год с того лесу Лебедина велми мало взято, только стоять мне належит о землях тех, которыми все передо мною бывшие Войска Запорожского гетманы, владели, и я по вашей монаршеской милости, до сего времени владел, чего мнитца мне без розграничения и розмежевания граничных людей и комисаров уступити непристойно, и для того ж тут дерзаю покорственню просити о том милостивого вашего великих государей указу, на которой ожидая отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, из Батурина июля

в 11-де лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 2 зв.:

Великим государем, известно, и бояром, чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 32, арк. 2-7.

№ 8

До Станіслава Яблоновського

**Про надання коронному гетьману неправдивої інформації
щодо збирання людьми Івана Мазепи бджолиної десятини
в Корсунському і Богуславському староствах та
про правомірність збору такої десятини в лісі Лебедині**

1691 р., липня 11, Батурін.

Список с листа к гетману корунному писанного.

Ясневельможный господине воевода русский гетмане великий коронный мой зело милостивый господине и приятелю.

Кто лехкомысленный так меня вашей милости моего господина обнести смеет, чтоб я добрую ко мне вашей милости милостиваго господина знаючи любовь и приятство, имел так великую и дорогую речь малым и худым пожитком бранием, смеет вашей милости моего господина надлежащие пчельные десятины нарушати и в утрату себе приводити; что как не деется так не ими ваша милость милостивый господин тому веры, изволь ваша милость милостивый господине имети то за подлинно, что в староствах Корсунских и Богуславских высланных от меня людей для выбирания десятины той не бывало. А естьли бывали в лесу Лебедине, тогда как тот лес всем городом украинным, а не одному Корсуню бывал издавна в пожиток понеже там отколь хто хотел держал пасеки свои; так не показалось мне дабы то имело быти противно мирным договором меж пресветлейшими и державнейшими великими государи нашими их царским пресветлым величеством, и меж наяснейшим его королевским величеством поста-

новлениями, а наипаче те высланные от тех людей которые б были ис Корсуня и Богуславля с пуста десятины не брали, но брали б от тех пасечников которые с сего боку Днепра из богохранимой их царского пресветлаго величества [державы], ис под моего регименту, имеющих здесь дома жены и дети свои, там как на вольном издавна месте пасеки свои держат, а и оттоль не надеялся я дабы ваша милость господин имел о том досадывати что в том лесу Лебедине высланные наши бывали когда ж еще тем лесам и землям и всяким угодьям по нынешним мирным договорам, никакова разграничения не бывало которое естли впредь по воле пресветлейших монархов чрез камисаров совершенно учинено станет в тот час всяк бес трудности своим будет владеть; то предложив яко не сумневаюся что такими мелкими случаи доброе приятс[т]во вашей милости господина моего ко мне нарушена не будет так отдаючи меня в призрение вашей милости моему милостивому господину и желаю добраго здравия и щастливаго поведения, из Батурина июля в 11-де 1691-го году.

Вашей милости милостивому господину желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, сгр. 32, арк. 12-15.

№ 9

До Івана та Петра Олексійовичів

Про з'ясування гетьманом правдивості інформації щодо намірів запорожців заволодіти царським майном при перевезенні його з Новобогородицького міста і, з'єднавшись з татарами, вчинити напад на прикордонні міста та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія, військового індуктора, переволочненського дозорця й записки грецьких купців

1691 р., липня 11, Батурін.

В 2-м к великим государем гетманском листу по имянованим и титлах написано.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно

челом бью. Прислана ко мне препочтенная ваша царского пресветлого величества грамота, в которой написано, указали вы великие государи ваше царское пресветлое величество мне подданному своему велети полку Гадицкого Зиньковской сотни казака Гришка Боброневского сыскати и роспросити, говорил ли он Гришка казаку ахтырскому Ивану Ляшенку, то, что запорожцы зломыслием своим намерели вашу великих государей из Нового Богородицкого города посланную казну похитити и к себе провадити, и соединяся с татарами итти войною, под ваши царского пресветлого величества украинные города. И я по тому вашему царского пресветлого величества указу, приказывал гадицкому полковнику того казака Гришка Боброневского сыскати и прислати в Батурин; и когда он прислан в Батурин, тогда приказал одного роспросити генеральным войсковым, писарю Василью Кучнобею, и ясаулу Ивану Ломиковскому и они взяв на особое место одного спрашивали; в котором роспросе тот казак Гришко Боброневский в таких речах не признался и под клятвою говорил, что он о таком запорожском неназном намерении, не точию никому не сказывал, но и сам ни от кого не слышал. Каковы того казака роспросные речи записав, посылаю я в приказ Малыя Росии, для донесения вам великим государем. Для которого донесения посылаю и письма о ведомостях, одно письмо Семена Палея, в котором написано, что все орды крымские и белгородские, с салтанами, и с самим ханом пошли войною против войск немецких, и что он Семен желает сего времени пойти на жилища их бусурманские, и чинити при Божией помощи промыслы, для чего и людей от меня гетмана в помощь себе просит; а другое письмо от ындуктаря нашего войскового, в котором написано, что турецкие войска собрався в великой силе имели пойтить под Будин, против тех ж войск немецких. А третье, и четвертое письма от слуги моего Ивана Рутковского ис Переволочны ко мне писанные, в которых изображено о поведении запорожском. Тут же при сем моем листе, посылаю, для ведома вам великим государем в приказ Малыя Росии, записку греков вновь приезжих из Царя города в Нежин, при сем всепокорнее предаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодетельности, из Батурина июля 11-го дня, лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 32, арк. 15-19.

№ 10

До Івана та Петра Олексійовичів

Про звернення Низового Війська до гетьмана з проханням надати інформацію щодо можливого походу царських військ на “бусурман”, таємний план кошового отамана стосовно воєнних дій проти неприятеля, залежність політичної ситуації на Запорозькій Січі від рішення про реалізацію походу й прохання монаршого указу у відповідь на запити козаків; вихід кількох сотень запорожців на службу до поляків і заходи Івана Мазепи щодо їх перейняття й повернення; приїзд гетьманського посланця, який був у Яссах, причини затримки й привезені ним новини щодо дій татарських і польських військ та усне послання від волозького господаря

1691 р., липня 15, Батури.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом з батуринским казаком с Васильем Полянкою в нынешнем во 199-м году июля в 21-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доношу покорно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству что един священник парахиальный места украинного Кобеляку церкви Рожества Господня именем Григорей будучи на Запорожье для своих потреб, а имянно для свободы свойственника своего в Берде в неволю бусурманскую взятого, приехал ко мне в Батури июля 14-го дня и подал мне три письма от атамана кошевого, и всего Войска Низового, два о невольниках, а третье о делех вой-

сковых писанные, и одно ис тех в себе о делех войсковых изображает, что кошевый атаман с товариством имея намерение о чинении над неприятели промыслу, велми ныне тем печалитца, что до сего времени не имеют совершенно от меня ведомости, будет ли войск ваших монаршеских военный поход на бусурманские жилища; или оный на иное время отложен быти ... .. он кошевый по моему гетманскому увещаванию все Войско Низовое задержал в Сечи ни пуская никуда на добычу, и хотя стала быть обголоска что бутто будет у них з бусурманами перемирье, для чего и посланных своих в Крым из Сечи послали, однако того перемирья за подлинного себе не ставя, но паче о промыслах замышляя никого еще ис торговых людей до городков турецких не пушали, и бутто и посланных тех больши для проводывания крымского поведения а нежели для перемирного дела послали, и естли будет поход то обещает он кошевой с Войском верно при боку моем гетманском ставитися и за веру христианскую, и за превысокое имя ваше монаршеское кровь свою изляти, и просит он кошевый прилежно, чтоб я дал знать ему тайно не на письме, ибо письмо всем надобно читати, и всякое дело чрез письмо придет во оглашение, яко чрез словесную речь нарочного какого посланного предлагая то естли не будет им такой от нас ведомости вскоре, что поход военный совершенно быти имеет, то понужден будет на время учинити з бусурманами перемирье, ибо отнюдь не удержит Войска, которое при походе военном на военные промыслы надеется, а при учинении перемирья на соляную и рыбную добычу надежен. Каков их атамана кошевого с товариством так приклонной ко мне отзыв и поступок учинился чрез то, что я при многих моих увещательных листах, будучи у меня сей прошлой весны посланных запорожских Степана Сумского с товарищи ласкаво у себя приняв увещевал словесно, и х кошевому атаману под страхом гнева вашего монаршеского и под немилостию моею наказывал, и страшным и славным имянем Божиим грозил дабы они без указу вашего монаршеского з бусурманами перемирья чинити не дерзали, но наипаче стоя твердо в своем належащем послушании имели тщание о промыслах военных над неприятели, и были в том надежны что военный поход войск ваших монаршеских на бусурман неотложно будет, о котором походе обещал ему кошевому атаману тайно дать знать в ту пору когда оный возьмет свое начинание, а ежели бы по каких случаях то походу военного дело и на иное время отложено было, или бы и на покой с ними к миру склонивалась, то и о том имел ему объявити, о котором тех посланных запорожских Степана Сумског[о] с товарищи у меня бытии, я вам великим государем покорно доносил и письмо то каково

через них от атамана кошевого ко мне прислано, и список с письма каково через них же на Запорожье писал послал в приказ Малыя Росии. И те посланные запорожские преждедеченный Степан с товарищи слова мои увещательные пространно предложенные во ум свой приняв, донесл ему атаману кошевому, и исправ... то Дух Святыи что вместилися в его сердце, по которых словах он атаман кошевий с товарищи отложив все иныя намерения постановили то у себя, дабы недвижимо смотрети на ваш монаршеский премошный указ а собою без указу вашего монаршеского ничего не делати, и по тем мерам и войско у них в Сечи удержано, как о том выше по письму атамана кошевого доложено. Дай Боже чтоб и впредь у них в дальные времена такое поведение и послушание было содержано. По тем же увещательным словам моим усерднейшее хотя показати послушание он атаман кошевой приказывал ко мне словесно через вышереченного священника, прося дабы то в тайне было соблюдено, чтоб он такое в тайне ж имеет намерение, чтоб на малое время учинив з бусурманы перемирие пойти ему из Сечи самому с войском на устье реки Днепра будто для добытия соли, при котором перемирью есть того надежен, что ево и с великим войском мимо городков турецких пропустят, и когда бы он с войском зашел на устье реки Днепра, а отсель бы войска ваши государские шли своим военным походом для промыслов под Казыкермень, в то бы время он с войском при себе будучим помощью Божию приложил усердное свое радение, как бы могло лучшее к славе вашей монаршеской а к упадку неприятельскому оказатися дело, на которой свой вниз реки Днепра поход, имянует быти у себя многие судна водяные точию ныне как в письме, так и словесно о том с великим прилежанием просит, естли будет войск ваших монаршеских великороссийских и малороссийских поход, на оные неприятельские жилища, дабы ему то вскоре было ведомо. Да и для того он кошевой атаман ведомости скорой от меня гетмана о походе военном, или о мирном склонении просит, что чють не все суть такие на Запорожье товарищи, которые естли при походе военном в промыслах обретатися, или при мирном договоре на добычи соляной прибыли никакой не будут то от гулянья пойдут в польскую сторону, яко там ныне посышали заплаты, как уже несколько сот человек сими временами пошло туда из Сечи в польскую сторону, за которыми немного погодя, и иныя естли им дела не будет пойти дерзнут, о чем сам он кошевий словесно приказывал ко мне, а те что уже пошли в польскую сторону в том своем шествии на дороге из городов до Сечи лежащей многих людей торговых стречая ограбили; и я хотя их от того своевольства задержать, приказал полковник[у] лубенскому

Леонтию Свечке, и полковнику конному Илье Новицкому также и другому полковнику конному Михайлу Кузьмовичу уже на той стороне Днепра обретающемуся оных переимати и бити яко противников и смутителей и самых приводцов побрав и повязав ко мне в Батурин прислати, а чернь всю отобрав ружье и всякие вещи пригнати на сю сторону Днепра, для которого дела и переяславскому полковнику Ивану Лысенку тож приказал есмь чтобы собрав с надобе своих полчан шол наскоро на ту сторону Днепра и переимал их своевольников на шля[x]у Белоцерковском или Немировском куды они поволокутца, которому то полковнику переяславскому в недалних местех шляхи оныи обретаютца, которые то полковники, что в той посылке учинят, о том я впредь учиню вам великим государем подлинное донесение, а ныне о всем о том вышеписанном по верной моей подданской службе покорно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству донося посылаю письма оные запорожские, и письмо Рутковского слуги моего с цыдулами в приказ Малыя России. Да и о сем покорно ж тут вам великим государем докладываю; что возвратился из волоской земли из города Яс казак батуринской Василей Полянка, которого я посылал при посланном владетеля волоского Иване Белевиче для досмотру ево дороги в какой целости чрез трудные места пославшему его возвратитца может. Листа ни единого он Полянка от владетеля волоского мне не принес а говорит словесно, что знался с ним в Ясах и оный другой казак батуринской Олихвером называемый, которого я при толмаче немировском в царствующем великом граде Москве будучем, которому по указу вашему монаршескому, и татар несколько человек из Севска дано, послал есмь до того ж владетеля волоского для проведывания тамошняго поведения и всяких ведомостей, и застали они обадва вдруг от владетеля волоского ко мне отпущены, и лист тому другому казаку Олихвере есть ко мне данный, но понеже в то время хан крымской со многими ордами шел чрез мультянскую землю на войну против войск немецких, тогда принужден был владетель волоской своею должностию посылати их к хану, и они были у хана тому три недели прошлого понедельника минуло, и видели своими очами орды при хане в великой силе будущие, и отпущены они от хана к некакому Стецьку их бусурманской власти гетманом имянующемуся в местечке Ягорлике, а оттоль ехали они на Рашков и на Браславль, и на Немиров, и там в Немирове он Полянка отпущен есть, а тот казак батуринской Олихвер ост[a]лся задержан чрез камендату тамошняго по челобитью толмача оногo с которым он отселя туды поехал которой то толмач положил до него Елилфера причину, что Се-

мен Палей татарина одного ему толмачю отселя по указу вашему монаршескому даного в Хвастове за некакой долг задержал, и будто то сталося чрез него Елифера, а так ... ..[держаном оном казаке] Елифере, и лист владетеля волосского ко мне писанной задержан есмь в руках Елиферовых, понеже комендат оный немировский ничего от него не взял, но я не чаю того, дабы владетель волоской, о каких государственных делех в том листе писати ко мне имел понеже и я к нему ничего такового не писал, оприч должника одного греченина, будто для взятъя долгу, его казака нарочно туды послал есмь, и его владетеля о вспоможении о взятии того долгу просил есмь. Сего тогда казака Василья Полянку посылаю с сим и иными листами моими в царствующий град Москву для того, чтоб он донес словесно о всем том что там в чюжих землях видел и слышел, как и то сказывает что хан крымской собрався с великими орды пошел против войск немецких по многократных присылках везиря турецкого, потому что там под Белым городом будто немецкие войска некоторого пашу турецкого велми потеснили и несколько на десять тысяч турков побили. А поехал он хан сею стороною Дуная реки чрез мультянскую землю, а там в Ясах будучи тот казак и то видел что многие загоны татарские в польской земле будучие великое число полону мимо Яс проводили, а слышал он и о том, что королевич польской пошел в венгерскую землю на помощь царю римскому. А что он казак Василей Полянка еще зимы прошлой в волоскую землю до Яс заехав, а что до сего часа там замешкал тогда тому такую сказал причину, что владетель волоской велми того не улюбил, и был скорбен, что от меня гетмана по вашему царского пресветлого величества указу о том же деле, о котором и до него от вас великих государей писано, посылан был до хана крымского посланной Пантелеймон Радич, и говорил ему Василью Полянке открытыми словами, что есть того жалостен, что мимо ево иную дорогу на составление того дела нашли, и придал то в своих словах, что лутче б он в том деле преславному Росийскому царствию приятствовал будучи благочестивым христианином нежели приятствуют бусурманя. Да и для того он казак Полянка там в Ясах задержан, что владетель волоской преждедеченного посланного своего Ивана Белевича посылал к Порте Атаманской*, которой там замешкал немалое время, и что по Светлом Воскресении Господни пятые недели к господарю волоскому возвратился, и по возвращении ево Белевича от Порты паки владетель волоской призывал ево Полянку перед себя, и объявил жалость свою, что

---

* На полях – салтану тур[с]кому.

ево тем делом обошли, и от Порты приказано, чтоб и он в то дело не вступался, однако ж дал то в словах своих ко остерегательству, чтоб ваша царского пресветлого величества сторона, естли до того придет постановити покой с Портою совершенно при том стояло, чтоб от реки Днепра даже до Днестра лежащие земли вам великим государем належали, а он поразумел то от Порты, что для нужного им бусурманом миру о той земле упорно стояти не будет. При сем упавая под ноги пресветлого вашего монаршеского престола препокорно прошу. Извольте вы великие государи ваше царское пресветлое величество милостивый свой прислати мне чрез него казака монаршеский указ, как я гетман против вышеписанного листа запорожского, и против словесн[ые] атамана кошевого речи, чрез священника преждедеченного ко мне принесенные отозватися к ним имену, в чем превысокой милости вашей монаршеской будучи надежен препокорне вашей царского пресветлого величества отдаюся благостыне; из Батурина июля 15-го дня 1691-го.

Вашей царского пресветлого величества отдаюся благостыне; из Батурина июля 15-го дня лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 67, арк. 1-15.

№ 11

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до Батурина корсунського осадника Данила Федорова з проханням дозволу переселитися на Лівобережжя і застереженням щодо прагнення частини поляків до укладення миру з Османською імперією й війни з Російською державою, клопотання гетьмана стосовно царського указу про переселення цієї особи та про пропозицію Івана Мазепи не відпускати на волю двох затриманих греків

1691 р., липня 15, Батурин.

В 2-м к великим государем гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, донесл я покорственню прежде сего вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, о отзыве Данила Федорова, осадчегу корсуньского, ротмистра королевского величества именуячегося, что он писав, ко мне лист свой объявил, то, что имел намерение приехати ко мне в Батурин, и донести некоторые речи словесно, и ныне июля в 11-де приехал он Данила в Батурин, и на завтрее июля в 12-де был перед моима очима. И потом того ж июля в 13-де первее чрез генерального войскового ясаула Андрея Гамалея, докладывал мне, а потом и сам наедине донесл мне словесно, что он будучи преж сего жителем малороссийским, полку Черниговского, местечка Мены, приклонилс на ту сторону Днепра, в державу королевского величества, от великих налог, чрез Леонтья Полуботка при бывшем гетмане Иване Самойлове ему деючихся, но хотя и там чрез несколько летное время обретался, и еще обретаецца, на службе королевского величества однако (сам то говорил под обовязательством совести своей) как в словах так и в сердце своем, имел и имеет непременно усердие, желая вам великим государем, и преславному вашему царского пресветлого величества Росийскому царствию всякого блага, и над всякими врагами одоления, а ныне он хочет с той стороны Днепра перейти на сю сторону, в богохранимую вашего царского пресветлого величества державу, в местечко вышешепомянутое Мену, на которое свое преселение, просил меня прилежно позволения, а то преселение имеет он учинить близ пришлои осени, забрав сеголетних засевков хлебной урожай, и ис пасек своих пожитки, а особно за заслуги свои нагороду взяв, чрез которое время там обретаючися, обещаетца нам давати всякие ведомости, о поведениях и намерениях стороны польской, объявляя то, что имеет [он] на восприятие таких ведомостей подлинныи способы. А ныне объявил нам то своими словами, что в польской стороне в том прошлом времени, на сеймех и на иных случаях, многие из сенаторей, духовные и мирские особы королевскому величеству предлагали и советовали, чтоб королевское величество искал неотложно, такова способу, чтоб цесарское величество немецкой, с его королевским величеством учинили мир, с Портою* Атаманскою, и прекротив тое войну свою, обратили промыслы на благочестивую державу вашу царского

---

* На полях – с салтаном турским.

пресветлого величества а того своего намерения, такую предлагали причину, что будто от вас великих государей по мирному и союзному договору, нет им довольства, будто войска ваши монаршеские, на удержание крымских орд не ходят, а хотя и ходили, однако будто им никакой не учинили пользы, и в таком своем намерении так зело было упрямылися что и к папе римскому по благословение на то дело посылали. Но папа римской того их намерения не похвалил и не полюбил, и прислал им предложение, со увещанием чтоб то христианству вредительное дело, отложили, а с прилежанием кончили войну свою з бусурманами. По которому папину предложению и увещанию польская сторона тое намерение на иное время отложила, и к войне з бусурманами, по прежнему имеетца. Однако ж и ныне многие той стороны из жалнерского чина открыто то говорят, что желают они з бусурманами помиритца, и обратить войну свою на благочестивую державу вашу царского пресветлого величества, чего им Господи Боже счастлием и праведными вашими великих государей молитвами не допомози. Которое ево Данилово словесное донесение, в сем листе моем написав, ему самому Данилу такую на ево прошение учинил отповедь, что хотя ведаю от многих лет, что он родом сего малороссийского края, и что на время в польскую сторону от налог здешних (как выше о том написано), приклонился, однако на возвращение ево оттоль сюда, не могу ему дати позволения, без премошного указа вашего царского пресветлого величества, отпустил его с тем назад, обещая о ево прошении вам великим государем донести, и какой о том от вас великих государей будет указ, обещал ему дать ведомость, о том преинапокорнее прошу, извольте вы великие государи ваше царское пресветлое величество, мне подданному своему прислать свой милостивой указ, мочно ли ево вышепомянутого Данила тутошнего бывшего жителя, с той стороны Днепра, ис Польской державы, принять в богохранимую вашу царского пресветлого величества державу, под мой regiment на прежнее ево житье, где и грунты ево обретаютца. А учинил есмь ему Данилу отпуск из Батурина июля в 15-де, и удовольствовал ево частию из скарбу войскового, а что в препотченной вашей царского пресветлого величества грамоте милостивой ваш монаршеской изображенный указ о греках Гордее, и Айвасе, чтоб мне писать к вам великим государем, отпустить ли их в Польшу, или куды они похотят, или быти им еще где в пристойном месте, а еесли их отпустить, то чтоб не произошло от них какое зло, тогда я верный ваш царского пресветлого величества подданный им людям лехким не могу в том верити, дабы они отсюда куда нибудь за границу заехав, не произносили от уст своих какова

зла, сего ради на превысокое ваше монаршеское рассмотрение и на премудрое Богом исправляемое изволение, то дело полагаю и какой ваш царского пресветлого величества будет об них мне указ, отпустить ли их или удержати, так я подданный поступити должен, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина июля в 15-де лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 42 зв.:

199-го июля в 24-де великим государем, известно, и бояром, чтено, и великие государи указали, тех двух человек греков отослать гетману в Белгород, а в Беле городе держать их за караулом, и давать кормец.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 67, арк. 29-35, 42 зв.

№ 12

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про влячність Війська Запорозького за царський указ
бєлгородському і севському воєводам щодо злучення сил
з гетьманськими військами у випадку звернення Івана Мазепи
по допомогу для спільного захисту українських земель від ворогів**

1691 р., липня 15, Батурин.

В 3-м к великим государем гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, в препочтенных ваших царского пресветлого величества грамотах, в одной чрез казака батуринского Якима Кныша, а в другой, чрез казаков промышленных ватаги Ковальчуковой писано ко мне, изволили вы великие государи ваше царское пресветлое величество указать, ближнему своему боярину и воеводе Белгородского розряду и наместнику вятцкому его милости господину Борису Петровичю Шереметеву, и окольнічому и воеводе севскому и наместнику рязкому

его милости князю Федору Юрьевичу Борятинскому с конными и пешими Белогороцкого и Севского розрядов ратными вашими монаршескими людьми быти во всякой к воинскому делу готовности, и когда я гетман к ним по подлинным ведомостям писати стану, дабы они из мест своих того ж часа рушались, и шли в малороссийские города, где того случай употребляти будет, и случившися со мною чинити общей промысл о давании неприятелем отпору, и о сохранении целости праведного вашего жребия малороссийскаго края, и по тому милостивому и премилостивому вашего царского пресветлого величества монаршескому указу, мы гетман с старшиною и со всем Войском Запорожским всесердечно радуемся, яко бо отец ваш великих государей блаженныя и святыя памяти великий государь царь и великий князь Алексей Михайлович всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержец его царское пресветлое величество, превеликою благодтию, и преблагосердным своим и премилостивым приклонением под высокодержавную свою руку монаршескую, и под крепкую Богом помоществуемую оборону, при покойном гетмане Богдане Хмельницком, Войско Запорожское и весь малороссийской народ приняв многочисленными своими преславного царствия Российскаго войсками Малую Росию от всяких неприятелей заодно, и от польских и татарских нахожденей заступал, и защищал, и как брат ваш великих государей блаженныя и святыя памяти великий государь царь и великий князь Федор Алексеевич всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержец его царское пресветлое величество, ревнуя отцу своему блаженныя и святыя памяти великому государю превеликими и непобедимыми своими великороссийскими силами от бусурманского турецкого и татарского при великих их поганских собраниях наступления, тот же малороссийской край милостиво и премилосердно охранял, и оборонял, так и вы великие государи ваше царское пресветлое величество едины суще православные христианские монархи премилостивейшие наши обладатели, сиевым же подобием, благосердною и премилостивою своею монаршескою благодтию, богоподобне человеколюбия ради, от того ж монаршеских милостей приснотекущаго источника изливаете на нас богатые щедроты своя, не щадя премногочисленныя монаршеския казны своя, теми ж великороссийскими войсками превеликими силами боронити нас и заступати изволяете, выдав премилостивою свой указ, дабы вышепомянутые полководцы боярин и воеводы в належашую войну и к случению с нами ко общему творению над неприятели к промыслу были в готовности; за ту убо превеликую монаршескую вашу великих государей благодть, мы гетман с старшиною и с Войском пренаипокорней

вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая многократне челом бьем; и радостными сердцами и душами нашими достойное превысокому вашему монаршескому имени приносим благодарение; обещая нами то и наследниками нашими, что по нашему прежнему душам и совестями нашими закрепленому обещанию, вечно вам великим государем, и благородным вашим монаршеским наследником служить будем не щадя кровей и голов наших; сие наше благодарствование чрез Василья Полянку казака батуринаского к вам великим государем покорно посылая; отдаемся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыни; из Батурина июля 15-го дня лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 41:

И против сих писем* писано к гетману в наказе с стольником и полковником с Иваном Цыклером августа в 7-де а с Васильем Полянкою послана грамота только об отпуске ево с Москвы какова писана июля в 27-м числе.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 67, арк. 35-41.

№ 13

До Івана та Петра Олексійовичів

Про очікування запорожцями українсько-російського походу на Кримське ханство та про потребу надання їм дозволу на тимчасове перемир'я з "бусурманами" дніпровських містечок для зайняття промислами, у випадку, якщо такий похід не відбудеться

1691 р., липня 19, Батурин.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа

---

* Йдеться про листи, які публікуються під №№10-12.

Иванова полку Спешнева с стрельцом з Захарком Несмешаевым, в нынешнем во 199-м году июля в 25-де.

В 1-м

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земли, пред пресветлым вашим царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доносил я вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, в прошлых месяцах что атаман кошевой, и все Войско Низовое, накрепко у меня добивались, как и ныне добиваютца совершенной ведомости будет ли богохранимых ваших царского пресветлого величества войск военный поход, а естли будет, то в которую пору, и на которые места, и просил есмь о том милостивого вашего царского пресветлого величества указу; как мне на такое прошение к ним запорожцом отписати, и от вас великих государей в препочтенной вашего царского пресветлого величества грамоте, ко мне марта 24-го дня писано; указали вы великие государи мне от себя к запорожцом писати, что о собрании и о готовности, и о походе сего настоящего лета войск ваших монаршеских, объявлен им будет указ впредь, а прежде времени имянно о том розголошати непристойно, для того естли уведают о том неприятели, и от того имети будут опасение и осторожность, и ко отпору войскам вашим где прилично учинят своими поганскими силами, препятие, и никогда воинская готовность храбрых и вымышленых вождей объявляти намерения своего, прежде времени не повелевает, понеж всегда воинское дело на тайных и скорых промыслах належит, и они б кошевой атаман и все Войско Низовое, по прежнему вашему царского пресветлого величества указу, над неприятели турскими и крымскими людьми водяным и сухим путем чинили воинские свои промыслы сколько Бог помощи подаст. И я по тому вашего царского пресветлого величества указу, тогда ж писал к ним атаману кошевому, и всему Войску Низовому объявляя, что у вас великих государей непременно есть намерение вести войну с неприятели бусурманами, и будет сего лета военный поход, а в которое имянно время в совершенную готовность приготоятца ваши монарше-

ские войска, и в которую пору рушатись имеют, и куда будут итти, о том чтоб они ведомости у меня не добивались, потому что военные дела во всех государствах перед временем во объявлении бывати не обykle, и во всем им такой учинил есмь ответ, как меня в той вышепомянутой вашей монаршеской грамоте описанное научило милостивое наставление, и многожды после того их запорожцов упоминал есмь и приказывал чтоб они чинили промыслы над неприятели бусурманы, а без вашего монаршеского указа, с ними неприятели ссылатися и перемирья чинити не смели. О чем особно чрез их запорожских посланцов Степана Сумского с товарищи с великим подкреплением чинил им увещевание а обещал есмь ему кошевому самому, дать знати, которого подлинно времени имели б войска ваши монаршеские в тот поход военный рушится. И по тем многим моим увещеванием листовым и словесным, так ж и для моего обещания, что ему кошевому тайно хотел объявить, у них запорожцов учинился такой совет, что кошевой атаман не взяв ведомости от меня о военном походе, никуда товариства не ропущает, и хотя для соляной добычи, как о том ведомость мне была, хотели они з бусурманы на время помирится, однако и то ныне отставливают, желая лутчи воинского войск ваших монаршеских походу, нежели того мира для соляной добычи, о чем сами они ко мне в листу своем писали, которой лист послал я к вам великим государем чрез гонца моего Василья Полянку, а и ныне я непременно к ним запорожцом с великим увещеванием приказывал, чтоб они миру з бусарманами чинити не дерзали, а ждали от меня впредь о походе воинском ведомости, которую я обещал дать, а того листа моего к запорожцом писанного посылаю в приказ Малыя России список, и по тем всем поведениям и моим увещеваниям разсуждаю я то с прилежанием: что они запорожцы ныне в скудости соли и рыбной добычи будучи, (:если бы войск ваших монаршеских не было походу военного:) желали себе чтоб на устье реки Днепра рыбы, а на прогнях морских соли добыти могли, которая добыча, а особно соляная в одно летное теплое время, в месяцех, июле, и августе, бывает, а в ыные времена той добычи нет, и без перемирья добыть ей нельзя, и как к тому придет, что военный войск ваших монаршеских поход не збудетца, а они ожидая от меня о том ведомости поры к добыче доброй лишатца, и затем в большой скудости будут, то опасаяся я того, дабы они запорожцы не пришли от того в сумнение* и в пререкание, и чтоб не причитали мне гетману моего такого вышепомянутого увещевания и обнадеживания в

---

* На полях – в отчаяние.

какой обман, что я их походом воинским обнадеживал а то не пришло в совершенство, по которым мерам, чтоб и к польской стороне мыслей своих не обратили, о чем недавно и сам он кошевой чрез священника кобыляцкого словесно ко мне приказывал, того для как ведаю в прежних ваших царского пресветлого величества многих грамотах, изображенный ко мне ваш монаршеский указ, чтоб мне з запорожцами и в письмах и в словесных наказах и во всяких [...] ** радением смею сие слово покорно вам великим государем донести, не возможно ли к ним запорожцом чрез кого имоверного словесно в мале наказати, чтоб они на малое время для взятъя соляной добычи, бес которой им прожити трудно с соседями своими в городках днепровых будучими з бусурманны примирилися, а взяв ту добычь, опять то перемирье свое оставили, в каком поступке я бы их страшным и грозным приказом увещевал, и жестоко пригрозил, чтоб они сохраняя себе впредь вашу монаршескую милость, и мою гетманскую любовь, инако не чинили, и о том деле прошу и паки преинапокорнее милостивого вашего монаршеского указу в скором времени, дабы покамест еще могл о том к ним запорожцом чрез кого надежного словесно наказати, для какого вашего монаршеского преможного указу, посылаю с сим листом моим нарочного гонца стрельца Захарку Несмешаева и отдаюся при сем всегда премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина июля 19-го дня, лета от сотворения света 7199-го, а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 2 зв.:

199-го июля в 25-де великим государем, известно, и бояром, чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 68, арк. 1-10.

** Далі частина тексту втрачена (арк. 8).

№ 14

До Івана та Петра Олексійовичів

Про повернення гетьманського посланця, який їздив до Ясс; готовність Івана Мазепи відправити війська до Семена Палія для спільного походу під “бусурманські” поселення й потребу термінового царського указу у цій справі; дозвіл українського володаря на повернення до Війська Запорозького, даний удові Андрія Могили за її проханням

1691 р., липня 19, Батурин.

[В 2-м] к великим государем в гетманском листу по имянованим и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; в прошлых днях послал я к вам великим государем, к вашему царскому пресветлому величеству о делех нарочного гонца моего казака батуринского Василья Полянку, которой был в волоской земле, объявлял о том, что там ж в волоской земле был и другой казак, Алфер от меня для проводывания вестей посланный, и отпущен был из Яс в купе с ним Васильем Полянкою, и по отпуску их от владетеля волоского были они обадва у хана крымского на войну в венгерскую землю идушаго, а как оттуды отпущены и сей казак Алфер задержан в Немирове. Ныне июля 17-го дня возвратился он Алфер в Батурин, и подал мне лист от владетеля волоского и письмо от камендата немировского, которые письма посылаю я чрез почту в царствующий град Москву в Малороссийской приказ для донесения вам великим государем. А словесн[о] он Алфер тож сказывает, без прибавки, что сказал перед[о] мною Василей Полянка гонцем от меня к Москве посланный; тут ж посылаю и лист Казимера Сопеги кошталяна троцкого о судовых делех ко мне писанный, дабы и о том вам великим государем учинилося от меня подданское донесение; тут же вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству покорно доношу, что памяствую я милостивый ваш монаршеский указ, что изволили вы великие государи указать послать людем полку Семена Палея восемьсот талей денег, и по ево прежнему прошению послати ему в помощь регименту моего людей естли он пойдет для промыслов военных под бусурманские жилища, тогда я гетман до сего времени ему Семену Палею в полк тех денег не посылал есмь, и людей для промыслов воин-

ских не отпускал есмь, понеже и сам он Палей обретаецца в дому в местечке Хвастове ныне, а имею я ведомость, что он Палей с полком своим имеет итти для промыслов военных, в день Спасов, и под моим regimentом обретаютца люди, к такому случаю охочии, как миргородский полковник, так и иные, которого полковника с тысячью людей его полку, так ж и полковника переясловского в тысячи ж его полку людей, а при том и компанейских людей с тысячу выбрав, мочно б послати с ним Палеем, и была б ныне добрая той посылке на славу вашу монаршескую надежда, понеже все орды как ис Крыму, так и из Белгородчины пошли с ханом на войну в венгерскую землю, без которых удобно б при Божии помощи над их поганскими жилищами учинити поиск, и приказал бы я всяко своего regimentу начальным людем, чтоб они от случаев прелестных были осторожны, да и от Палея мне кажетца, что не чаю я того, дабы он какой хитрой над людьми regimentу моего учинил обман и прельщение, а потому того не чаю б, что он в польской стороне никакой себе милости н[е] надеется, а под высокодержавную вашу царского пресветлого величества руку гоняется* желательно, с которой польской стороны в Немирове будущий камендат и нынешняго времени учинилось между ими неприятство, и великие на истребление его чинил на него Палея похвальные слова, и о том Палей уведомился зело от той стороны блюдетца, о чем вышереченный казак батуринской, из Яс возвратясь мне сказал подлинно, и естли с ним Палеем по дни Преображения Господня на промыслы воинские итти имеющим, мочно мне тех вышереченных полковников посылати на ту службу чрез сей лист мой скорого милостивого вашего монаршеского указу, яко ноипокорнее прошу, и с прилежанием ждати буду; а он Палей и ныне неотступно просит у меня в помочь себе regimentу моего людей, о чем присылал ко мне нарочного посланца своего, чрез которого и лист от жены Могилиной прислал ко мне, которая Могилина по муже своем Андрее Могиле овдовев, просит позволения моего возвратиться в богохранимую вашу царского пресветлого величества державу в малороссийские города, потому что она из малороссийских городов, а когда ис сей стороны Днепра ушедши муж ее Могила на той стороне Днепра в Немирове назывался гетманом, и в ту пору взята была она из своего житья в Переясловль в тюрьму, но тот муж ее лукавым обычаем увезение из города Переясловля к себе обманул, а ныне она по смерти мужа своего мыслила сюды возвратиться, и уже обретаецца в Хвастове, а ведомо мне и то что ее Могилихин сын

---

* На полях – устремляется.

обретаецца в покоевых при гетмане корунном, и так отзывается, что как скоро мать его сюды перейдет, тогда и он от гетмана сюды ж побегит. И я позволил той женщине сюда в малороссийские города притти, и жити под высокодержавною вашего царского пресветлого величества рукою по прежнему, и дабы и о сем было ведомо вам великим государем, лист тот Могилишин ко мне писанный посылаю в приказ Малья России, и яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне из Батурина июля 19-го дня лета от создания мира 7199-го, а от воплощения Бога слова 1691-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, спр. 68, арк. 21-29.

№ 15

До Війська Запорозького Низового

**Про звернення гетьмана до Низового Війська з проханням
очікувати відомостей щодо воєнного походу, обіцянку
повідомити запорожцям царське рішення стосовно війни чи миру
з Османською імперією, сподівання Івана Мазепи на здійснення
походу на Кримське ханство по закінченню літньої спеки,
новини про виступ кримських і білгородських орд в угорську
землю та про необхідність припинення грабежів торгових
людей на шляхах із міст до Січі**

1691 р., липня 20, Батурин.

Список с листа к отаману кошевому и ко всему Войску Низовому на Запорожье писанного.

Мои милостивые приятели и братия господине атаман кошевый и все старшее и меньшее Войска их царского пресветлаго величества Запорожского низовое товариство.

Дошол к нам лист вашей милости чрез священника кабеляцкого которой ваша милость писали к нам, именем всего Войска Низового прося о ведомости; естли имеет быти войск их царского пресветлаго

величества поход военный, и как скоро и каким способом*, а именуешь ваша милость, что подлинно для той ведомости все Войско ваша милость при себе на Коше удерживаешь не пуская никуда ни на добычь, ни на промысл ни на какой воинский; а наипаче и о том обещаешься, что когда тот поход совершенно чиниться будет, то доброхотно желаете обретаться при мне; тем тогда объявлением вашим мы утешаемся: что такое належашее желательство и склонность к нам региментарю своему оказывается, в которой склонности и желательстве чтоб есте ваша милость и впредь пребывали, о том zelo просим, обещая то по нас, что нашею региментарскою милостию воздавати вашей милости будем, а сами пресветлые монархи наши милостию своею монаршескою то вам заплатят а как есте вы до сего часа постоянно пребывали, ожидая от нас о походе военном ведомости, так и впредь хотите ваша милость до времени пристойного терпеливно обождать а мы усердно то обещаем вашей милости, что как скоро пресветлейших монархов наших указ или о войне или о склонности к покою восприимем, тогда тотчас вашей милости чрез нарочного посланного нашего подлинную ведомость учиним только то вашей милости предлагаем что пресветлейшие монархи наши без пересылки с ьными монархи христианскими и без совету своих союзников покою з бусурманами чинити не будут; лутче то наипаче что войну кончити изволят, а что до сего времени войска не рушились, то с тех мер имеет быти что вешнее к походу способное время минуло а наступили ныне самые горячести летних времен, каких зноев и жаров никогда войско оприч нужного надобья на войну не ходят, как слышим то и ведаем, что и польские войска ближние будучи от жилищ бусурманских, не только за границую но и к границам из среди того Польского государства еще ся не рушили, а разве рушатся дождався жнивы, или нового хлеба чаю и для того великие государи наши указ о походе военном удержали, что имеют у себя ныне посланных от цесарского величества немецкого, и от королевского величества польского еще оным належашего отпуску не учинено, а под нашим региментом войску и то не малая трудность, что в прошлом году для саранчи у всех людей zelo мало обреталось хлеба, в которой скудости нечего у иного и в воз было положить, разве ныне дождався жнивы в тех харчевых запасах приуготовятся, а так надеемся что по сих жарах и палениях солнечных скоро время летнее склонится к холоду изволят великие государи наши их царское пресветлое величество указать рушиться войскам в поле, и зачинати намеренный по-

---

* На полях – путем.

ход о чем скоро только нам указом монаршеским объявлено будет, тотчас мы как о том выше доложено пришьем к вашей милости нарочного посланого з совершенным о всем объявлением, того для просим и увещеваем, дабы есте без воли монархов своих и совета нашего региментарского в перемирье з босурманами не входили но обреталися так как и ныне обретаетея в належашем своем послушании и верности, а при том объявляем вашим милостям что приехал к нам в Батурин из волоской земли извесной человек которой сказал нам совершенно, что хан крымской пошел со всеми ордами крымскими и белогороцкими в венгерскую землю пряма себе дорогу чрез волоскую землю и мультянскую, что он сам тому три недели в понедельник прошлый июля в 12-де минуло очима своима видел орды крымские многие в его ж очах за ханом нагоном шли о которых слышал то что все до остатка ис Крыму на ту войну вышли и одва не безлюден Крым ныне оставлен в надежду ту что с вами Войском Низовым мир учинен им будет а призвала их босурманов усильственная в ту венгерскую землю потреба, что немецкия войска на рубеже турские сильно наступили и знатно под Белгородом утиснули турские войска о чем явственна есть поголоска тут ж объявляем вам жалость не малую нашу что мы так по давному извычаю как и по прошению вашему многократному из городов регименту [н]ашего людей торговых со всякими продажами так запасными как и иными вещами не только ездити в Сечю позволяем но еще о том приказываем дабы со всех городов с продажами таковыми ехали к вам, а ныне некоторые лехкомысленные своевальные какие могут назватися с поступков своих не добрые люди оттуды из Сечи на своеволю пошли не малою копою своею где ни есть на шляхах людей з городов с продажными запасами к вам в Сечю идущих встретили не по братцки но по приятельски противны являються, насильством все от людей отъемля и изо всего обнажая и одва не нагих живо з душами только пущали, ужалися Боже что таковые своевольные христианами нарицаються и козацким имянуются имянем и не чаем дабы там меж ими доброй кто обретался для тех своевальных людей дорога к вам чрез торговых людей ездячи принуждена будет замкнутись понеже не только охочия промыслами купецкими промышляющие люди не посмеют в такие страны с продажами своими ездить, а хотя бы мы и принуждали их и они не дерзнут то делать слыша и видя таково розбойство на шляхах пребывающее, и как належит вам ту своевольную купу вам и городовым людем вредящую утишити и от такой своеволи удержати такожде и мы не оставим то всуе дабы есми не имели учинить наказания, что вам добрым молотцам предложив прилежно желаем, дабы вы ведомо-

сти какие у вас приключатся нам доносили по сем желаем всем вам доброго от Господа Бога здоровья и сщасливого поведения, из Батурина июля в 20-де 1691-го.

Вашим милостям желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, стр. 68, арк. 11-20.

№ 16

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відправку посланців з Київського Братського монастиря до царів з чолобиттям та про клопотання Івана Мазепи щодо монаршої підтверджувальної грамоти на маєтності монастиря, належні обителі за давніми правами й гетьманськими універсалами

1691 р., серпня 4, Батурин.

Стиски с листов белоруского письма каковы писали к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа да преосвященный Варлаам Ясинский митрополит киевский и галицкий и Малыя Росии ис Киева Братцкого монастыря с присланным иеромонахом префектом и учителем философии з братиею в нынешнем во 199-м году августа в 20-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем; вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью: в прародительной вашей царского пресветлого величества отчине богоспасаемом граде Киеве, обретается монастырь Святых Богоявлении Братцким имянуемый, при котором блаженные памяти пре-

освященный Петр Могила митрополит киевский галицкий и всеа Малыя России, будучи под державою королевства Польского немалым иждивением с самого основания создал училища для учения наук к наказанию детем малороссийским, которую вещь все мудрыи не вше-ваша зело быти благопотребную, к недвижимому утверждению православные христианские грекороссийские веры. И с того убо монастыря по благословению преосвященного его милости отца Варлаама Ясинского митрополита киевского галицкого и всеа Малыя России и с моего гетманского ведома от игумена и ректора Пахомия Подлузского и от всея братии посланы суть к вам пресветлейшим и державнейшим великим государем к вашему царскому пресветлому величеству всех тех наук префект и философии учите[ль] Силуян Озерский з братиею с належащим [челобитьем] и с приношением достождного их желательства и благоприветства: ибо все они ра[з]суд[или] сие быти належащою и непременною должностию. Понеж под высокодержавноу вашего царского пресветлого величества рукою благополучно живут, и в высоких наказаниях кроме всяких препятый разширяются, в котором то приношении своем они Братцкого монастыря иноки являют трудов своих плоды сицевые в них ж изображается велелепота и исконная ваша пресветлейших и державнейших победоносных скипетродержцов российских слава, и хвалимо и величаемо есть превысокое и преславное ваше монаршеское от древних веков сияющее достоинство. Тем же аз под ноги пресветлого вашего монаршеского престола уподая покорственно челоm бью, дабы вы великие государи ваше царское пресветлое величество изволили тех монастыря Братцкого посланных милостиво припустити до зрения пресветлых своих монарших очес и обыклым своим монаршеским милосердием принят[и] от них он... их ж...льства ... принош..., ... учителей и множай[ш]их их трудов избильнейшую ... .. а ныне он обретається ... .. и скудне... о чем прошу поко...нно дабы вы великие государи и...ли явити оному милостиво свое при[з]рение. А особно изволили указати дать им милостивую свою монаршескую по[д]тверженную грамоту на те маетности, мельницы и угодыя, которыми того монастыря игумен и р[ек]то[р] з братиею по давным своим правам и по ... гетмански... владеют на которые и я им дал уневерсал свой. В чем во всем превеликой вашей и премилосердной монаршеской милости несуменно надежен будучи, отдаюся пренаипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне. Из Батурина августа 4-го дня лета от создания мира 7199-го а от воплощения Бога слова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1691, стр. 39, арк. 11-14.

№ 17

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про добрі побажання царям з нагоди народження царевича
Олександра Петровича та про відправлення вдячного молебну
з цього приводу у Батурині й розсилку універсалів у інші
українські міста щодо здійснення таких богослужінь**

1691 р., листопада 20, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и велик[им] князем Иоанну Алексеевичу, Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степан[о]вич Мазепа, с стольником с Иваном Таракановым, в нынешнем в 200-[м] году, генваря в 23-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем Иоанн[у] Алексеевичу, Петру Алексее[вичю] всеа Великия, и Малыя, и Б[елья] Росии самодержцем, и мног[их] государств, и земель восточн[ых] и западных, и северных, отчи[чем] и дедичем, и наследником, и государе[м] и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого велич[е]ства Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смирен[но] челом бью; всех повсюду подданн... тая есть должность, что о вс... монаршеских благополучных и рад[о]стных поведениях радуются, а [на]ипаче с таковых от Бога подаваемы[х] отраслей какие им надежду наследия приносить свыкли, и мы убо гетман с старшиною генеральною с полковниками и со всем Войском Запорожским истинными вашими царского пресветлого величества будучи подданными по верной нашей подданской и истинно радетель[ной] службе, яко праведными душами и всецелыми сердцами нашими всегда желаем вам великим

государем вашему царскому пресветлому величеству во всех ваших монаршеских желаниях счастливого исполнения, тако радуемся всегда с таковых благополучных случаев, с которых вы великие государи радостное свое имеете утешение, множае же паче ныне радуемся преисполненною радостью, когда вседаровитый Господь Бог ваше монаршее во благих желание добре исполняющий своим всемогущим благоволением дал вам великому государю нашему царю и вел[икому] князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, вторицею сына, в наследие превысокаго монаршеского рода вашего благонадежную надежду благороднаго великаго государя царевич[а] и великаго князя Александра Петровича всеа Великия и Малыя и Белья Росии, тое тогда превеликой радости всепокорным нашим под[дан]ским усердием благопривет... вам великим государем всец[ело] того желая, дабы новорожденный благоверный великий государь наш царевич и великий князь Александр Петрович всеа Великия и Малыя и Белья Росии, укрепляющею благодати Божия помощию добре здравственно росл во зрак совершенного возраста преуспевая от силы в силу душевную и телесную, яко да будет о нем вам великим государем веселие и радость в предгрядущие лета воеже быти ему поте...тельну в желаниях ваших и помн...жительно от рода в род в преславно[й] вашей монаршеской славе; с чего ... не точию мы подданные радова... всегда, но и окрестные христианские доброхотствующие вам великим государем монархи, имели утешение, а всем врагом был страх, о том Божии дарован... яко тут в Батурине в церкв[и] божественной соборном молебн... воздано есть всесотворше[му] Господу Богу благодарение, с приношение[м] молитв о многолетнем вашем монаршеском здравии, и о богопоспешительном новорожденнаго благоверного царевича возра... тако и во все малороссийские горо... розослал уневерсалы наши, прекл[а]дая, дабы старшина и урядники и все войсковые и посполитые люди согласивши с чином духовным такие ж благодарственные молебны обще сотворяли, благодаря Господа Бога о таком же желаемом вам великим государем благополучии, а посланно[го] вашего монаршеского стольника господина Ивана Никитича Тараканова и с ним государственного Посольского приказу подьячего Семена Поре... с тою всемирною радостью, и ...вым вашим монаршеским к нам присланных, любезно приняв, и радостным учтив пр...ством, отпустили к вам велик[им] государем чрез которых за ...вое монаршеское слово, и з... премилосердное той радости ...вление премного и препокорствен[но] под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упада[я] вам великим государем ва[шему] царскому пресветлому вели[че]ству челом бьем; дан в [Ба]турине ноября

20-го дня лета от создания мира 7200[-го] а от Рожества Христова 1691-го.

Вашего царского пресветлого ве[ли]чества верный подданный и ниж[ай]ший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 142 зв.:

200-го генваря в 27-де великим государем, известно.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 138-142.

№ 18

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відомості щодо намірів кримських і черкеських орд вчинити напад на Військо Запорозьке та про готовність гетьмана за царським указом виступити з Батурина з українськими полками для відсічі противника

1691 р., грудня 27, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков п[исал] к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанови[ч] Мазепа чрез почту в нынешнем в 200-м году генваря в 5-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я чрез нарочного гонца моего перед сим, покорственно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству донося, о подлинных ведомостях, что неприятели бусурмане в Крыму и в Белогородчине обретающияся готовятца в поход военный,

име[я] свое поганское намерение, в некоторые места приити, и ... своему несытому хотению, яс... добыть, и для того ж, чтоб [те] неприятели по своему злему нам[ере]нию малороссийскому краю, вредит[ель]ства и разорения не учинили, ж... я гетман сам из Бату[рина] или до Гадича, или до Переяславля поднятися, и не труда ваших монаршеских людей, с одними м[а]лороссийскими охотничкими полки, и с некоторыми городовыми совокупитись, так как бы неприятельскому приходу можно при помощи Божии, дати отпор, на которой мой из Батурина поход просил есмь скорого милостивого вашего монаршеского указу, и ныне из Сечи Запорожской атаман кошевой, со всем Войском Низовым дал мне знати; что те неприятели бусурмане, в Крыму некоторой салтан с ордами крымскими в готовности будучи, и по своему прежде посланному указу, и черкеских орд к себе дожидаясь имеют сим временем под малороссийские города войною приходити, однако ж в которой имянно край тот свой приход намеривают, того неведомо, против которых неприятелей для давания им отпору, только бы они неприятели своим приходом не опередили, готов я по выше предложенному намерению из Батурина итти, о чем жду себе милостивого вашего царского пресветлого величества указу, по принесенному о том прошению моему, а какие о том о тех вестях принесенные ко мне письма те я посылаю в приказ Малыя Росии, для подлиннейшаго вам великим государем донесения, при том отдаюся яко наипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатье, из Батурина декабря в 27-де 1691-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 393 зв.:

200-го генваря в 6-де великим государем известно, и бояром, чтено, и великие государи указали, к гетману послать свою великих государей грамоту о походе ево из Батурина к Переяславлю с полки, с прежняго указу и отпуску, а в Розряд о тех вестях послать память, тотчас.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 392-394.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про прохання Івана Мазепи щодо зняття за царським указом обвинувачень з полковника Івана Спешнєва і підполковника Степана Мітусова у самовільних затримці й суді над московським торговцем, оскільки вони діяли за гетьманськими наказами

1691 р., грудня 27, Бату́рин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с стольником и полковником с Ываном Спешнев[ым] в нынешнем в 200-м году, генваря в 20-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных и северных отчичем и дедичем и наследником, и государем и облаадател[ем] вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лиц[а] земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по вашему царского пресветлого величества указу, за прибытием в Бату́рин стольник[а] и полковника Алексея Лаврентьев[ича] Обухова, с полком, предприяли дорогу в царствующий великий град Москву, стольник и полковник Иван Емельянович Спешнев, с полком, с вашей монаршеской службы, а в нынешнем от сотворения света 7200-м году, октября 18-го дня, прислана ваша царского пресветлого величества грамота к стольнику и полковнику к Ивану Емельяновичю Спешневу, а в той вашей великих государей грамоте написано, вычтены у него, и полку его у подполковника у Степана Митусова из вашего великих государей годового жалованья пятьдесят рублей денег, за иск кашевца Бориска Попова, да в той же вашей великих государей грамоте написано, что они полк[ов]ник и полуполковник вступили не в свое дело, будто судили тог[о] кашевца, без моего гетманского ведома, и за то причтена им винность; и я ваш царского пресветлого величества поддан[ный] покорственно о том вам велики[м] государем доношу, что чрез ваш[и] великих государей милостивые грамо[ты] в

прошлых годах были ко мн[е] присыланы ваши царского пресветлого величества указы монаршеские, чтоб мне гетману приказати старшин[е] в городех малороссийских, имет[и] прилежный досмотр о всяких, приезжих, и прихожих людех, в которое время произошла было речь о беглых и плутовских людех Шакловитого, и иных, которы[е] из великороссийских городов чрез рубеж поуходили; да и о чернце Соломонке, надобно было имети тщание; как бы то назад ис Польские державы возвратитися имеющаго усмотрети изымати и по тому монаршескому вашего царского пресветлого величества милостивому указу, приказывал я по всем городам малороссийским, а особливо в Батурин дабы старшина таковых людей, переезжих и перехожих, которые от вас великих государей подорожных, и от воевод писем свидетельствованных не имеют, задерживати, и давати в соблюдение, и когдалучилось мне гетману быти в Глухове и тот кадашевец Бориско Попов явился у перевозу Батуринского и какие имел в руках своих торговые вещи те продавать учал дешевою ценою в полщены належашие, и иные поступки показал в себе таки[е] какие постоянному человеку не пригож, про то сказано о нем кадашевце стольнику и полуполковник[у] Степану Юрьевичу Митусову и он мне о нем ведомо учинил а я писал из Глухова и приказал ему полуполковнику держать ево кадашевца в Батурине в соблюдении до моего в Батурин повороту а как я возвратилс[я] из Глухова в Батурин и он кадашевец Бориско Попов поднесл челобитную прося с стрельцами суда и я по тому ево кадашевца челобитью приказал стольнику и полковнику Ивану Емельянович[ю] Спешневу то дело принять и судить так как належ... ваш царского пресветлаго величес[тва] указ, и как тот кадашев[ец] Бориско Попов задержан и суд ему чрез стольника и полковника дан по моему гетманскому приказу а не по самохотному вымыслу, так прошу покорственно милостиваго монаршеского указу чтоб им стольнику и полковнику Ивану Емельяновичу Спешневу да стольнику и подполковнику Ивану Юрьевичу Митусову вины за то не причтено; при сем препокорнее отдаюся премилосердой вашего царского пресветлаго величества благостыне, дан в Батурине декабря в 27-де лета от сотворения света 7200-го; а от Рождества Христова 1691-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про клопотання гетьмана щодо царської милості полковнику
Івану Шпешневу та підполковнику Степану Митусову
за справну службу в Батурині

1691 р., грудня 29, Бату́рин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с стольником, и полковником с Иваном Шпешневым в нынешнем 200-м году генваря в 14-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных отчичем, и дедичем, и наследником, и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашег[о] царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по вашему пресветлейших и державнейших великих государей указу за пришествием zde в Батурине на вашей монаршеской службе стольника и полковника Алексея Лаврентьевича Обухова с товарищем подполковником, с капитаны, и стрельцами, отпустил я с вашей монаршеской службы из Батурина Ивана Емельяновича Шпешнева с стольником и подполковником с Степаном Митусовым с капитаны, и з стрельцами, в царствующий град Москву, которые те помянутые стольники как zde на службе вашей монаршеской пребывая, и исправляя пристойные все ваши указы государские исполняти и мне были во всем послушны, также бы за свою радетьельную службу могли получитьи вашу великих государей милость; о том и я покорственно вашему царскому пресветлому величеству челом бью; по том вручаюся вашей премилосердной монаршеской благостыне; из Батурина декабрю 29-го дня лета от сотворения мира 7200-го а от Рожества Христова 1691-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 72-74.

№ 21

До Івана та Петра Олексійовичів

Про затримку з розслідуванням справи щодо привезення греком Ніколаєм Драгановим листа з Жовкви у Київ до князя Михайла Ромодановського, міркування гетьмана стосовно можливої провини грека та про отримання Іваном Мазепою листа від Семена Палія і пересилку його до приказу Малої Росії

1691 р., грудня 31, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу, Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа государственного Посольского приказа с подьячим с Афонасьем Протопоповым в нынешнем 200-м году генваря в 9-де*.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войск[ом] вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; принесена ко мне чрез Посольского приказу подьячего Афонасья Протопопова препочтенная монаршеская вашего царского

---

* В документі є неузгодженість датування в позначенні року тут і наприкінці листа. Можливо, він відноситься до 1691 р. Орієнтиром слугує згадка про донесення Ф. Єльця, яке, найшвидше, відноситься до 1690 р. та дані про поїздку цієї особи до Москви того ж року (Див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – С. 255–259; Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Київ, 1991. – Т. 3. – С. 68; Станіславський В. В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. – Київ, 2004. – С. 110–113).

пресветлого величества грамота: в которой написано; указали вы великие государи меж греченином Миткою Мачмачем с ним подьячим с Москвы по указу вашему монаршескому сюда отпущенным, и меж греченями Николаем Драгановым и Николаем Тарнавиотом и чернцем Русиновичем, о письме чрез Николая Драганова, к боярину его милости ко князю Михайлу Григорьевичу Ромодановскому, в Киев с польской стороны из места Жолкви принесеном, розыскати, и что в том розыску явитца писати к вам великим государем, и я как скоро ту вашу великих государей грамоту прочел, так тотчас послал в Киев нарочного и дельного с моей стороны человека, Якова Велегорского, приказав, дабы их вышепомянутых греков Николая Драганова и Николая Тарнавиота взял, и сюда в Батурин для розыску привел, который посольщик мой приехав в Киев тех греков в домах не застал, Николай Драганов поехал в польскую сторону во Львов, тому минуло две недели, а Николай Тарнавиотов поехал в Царьград уже тому 3 год; и тот мой посольщик ни с чем возвратился назад, однако я приказал крепко урядником киевским, дабы на них греков Николая Драганова и Николая Тарнавиота, имели прилежание, чтоб как скоро те из дорог своих в дома свои возвратятца, так тотчас ко мне в Батурин были присланы, а тут в Батурине или в Нежине гречанин Митка Мачмачей до их приезде за поруками обретатися будет, да и чернец Русинович в Батуринском Крупицком монастыре обретаецца, и когда те вышеименованные греченя Николай Драганов и Николай Тарнавиот приедут в дома свои, и в Батурин присланы будут, тогда я меж ими всеми о вышеписанном письме розыскати, и что по розыску явитца, вам великим государем донести подшуся, а их греков до вашего великих государей указу впредь никуда не отпущу, а ныне вышеименованного подьячего с сим листом моим к вам великим государем отпуская то докладываю, что в моем разсуждении мнитца одва он сам греченин Николай Драганов не был в том винен, потому, что он частократно ис Киева, в ту заграничную сторону ездит, не спрашиваясь меня гетмана, и не потребоуя моих гетманских подорожных листов, как инные тамошние жители, так чинят, и может то быть, что сам он Драганов смешливые некакие отселя плевельные слова в той стороне сеет, да оттоль ложные вести сюда приносит, ибо таковым непостоянно бегающим людем не трудно есть смышляти неправду, и натягати напасти на невинных, но все то по розыску явно быти может, привожу я по тому случаю, и то в поновление и извещение вам великим государем, что в прошлом году принес мне Федор Елец товарищ полку Киевского, (которого я тогда посылал к вам великим государем к Москве] такую ведомость что слышал он от

посланного запорожского Прокопа Лазуки с товариством в Варшаве у королевского величества будучаго, что его королевское величество обнадеживал своими усты ево Лазуку, что Войску Низовому пришет и сукна и деньги, и то доложил, что те деньги и сукна хотел было послать с ним Лазукою, но ненадежно их провесть для того, что компаниями регименту моего гетманского нарочно по указу вашему монаршескому заложена была им запорожским посланным дорога, и обещал те деньги и сукна для надежнейшаго в Сечю Запорожскую провозу послать рекою Днепром надеясь на некоторых киевских жителей бутто они в провозе тех денег и сукон, имели б учинить вспоможение, и естли в ту пору такая о киевских некоторых мещанях у королевского величества была речь, то может от таковых же торговых людей в польскую сторону ис Киева часто проезжающих такое внеслось разумение, и то все я подаю, премудрому, и превысокому вашего царского пресветлого величества разсмотрению, а при сем отдаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина декабря в 31-де лета от создания мира 7200-го, а от Рожества Христова 1692-го.

По написании сего листа моего какое ко мне принесено письмо от Семена Палея с ведомостью о готовности на промысл воинской, двух салтанов, ту я для ведома вам великим государем в приказ Малыя России посылаю с цыдулою.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 350-358.

№ 22

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відправку до царів дичини

1692 р., січня 7, Батурин.

Список с листов белорусского тисьма каковы тисал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа

с посланцом своим з дворецким с Романом Высоцким в нынешнем в 200-м году генваря в 20-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по належащему моему подданскому повиновению, как в прошлых годех послал к вам великим государем з звериюю по моей мочи, и по способности зимняго времени, так и ныне тую ж должность исполняя посылаю, к мясопусным дням, на двор ваш монаршеской зверины, лосей восемь, кабанов двенадцать, сарн шесть, и еленя одного, с нарочным моим посланным дворецким Романом Высоцким, како убо множественных лет и добродравственного всегда вам великим государем царствования, истинным подданским желаю усердием, так и сию зверину вам великим государем в доброе здравие кушати всеусердно желая, прениско бью челом, и прошу преинапокорнее, дабы вы великие государи милостиво изволили указать оную принять. При сем отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, из Батурина генваря 7-го дня лета от создания мира 7200-го а от воплощения Бога слова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 8 зв.:

200-го генваря в 20-де великим государем, известно, и великие государи указали, ту зверину против сего листа отослать, во дворец с памятью, а о лекарствах: против, росписи что прислал, гетман: послать память, в Аптекарской приказ, велеть, по той росписи, те лекарства, отпустить к гетману с сим присланным ево гетманским*.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 8-10.

---

* Резолюція відноситься до листів №22 і №23.

№ 23

До Івана та Петра Олексійовичів

Про клопотання гетьмана щодо видачі з царської
аптеки ліків на потреби Війська Запорозького

1692 р., січня 8, Батурич.

Во 2-м по имяновании великих государей и титул написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского величества Запорожским пад пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, как я прежде сего приносил прениское челобитье вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, за прислание к нам дохтура, Ивана Комнина, так и ныне видя его человека разумного в дохтурских делах совершенного и нам надобного, повторяя вашему царскому пресветлому величеству я гетман с старшиною и с Войском под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадаю, и всесердечно благодарствую, как ныне понадобилися нам некоторые лекарства, без которых и дохтур быти не возможет, которых бы на пятьдесят рублей ценою имел, тогда просим преинапокорнее, извольте вы великие государи, по обыклой своей прещедрой, и премилосердной милости, указати, оное из своей из государственой обтеки по росписи нашей нам выдати, за что пренайнижайшими вернорадетельными службами нашими отдавати должны будем, отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне; из Батурина генваря 8-го дня лета от сотворения света 7200-го, а от воплощения Бога слова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 6-7.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про намір гетьмана виступити з військом до Переяслава, причини прийняття такого рішення, готовність українських полків до відбиття можливого нападу кримських орд лівим берегом Дніпра й до злучення з силами белгородського й севського воєвод та про отримання Іваном Мазепою листів від Семена Палія й пересилку їх до приказу Малої Росії

1692 р., січня 8, Батурина.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, стольника и полковника, Алексева полку Обухова, з денщиком с Стенькою Прокофьевым, в нынешнем 200-м году, генваря в 14-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных и западных, и северных отчичем и дедичем, и наследником и государем, и обладаателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, присланы ко мне милостивые ваши царского пресветлого величества чрез гонцов моих грамоты, в которых по моему подданскому доношению вы великие государи повелеваете мне пойти из Батурина в Переяславль, или в Гадяч на свою монаршескую службу собрався с охотницкими конными, и пехотными, и с которыми пригоже городовыми полками, для обороны малороссийского краю, от неприятельских бусурманских намеренных приходов, а ссылатися и о всем описыватися, з ближним боярином и воеводою Белгородцкого розряду, и наместником вяцким з Борисом Петровичем Шереметевым, и с окольничим, и воеводою севским, и наместником ряским со князем Федором Юрьевичем Борятинским, я тогда на то мое о неприятельских намерениях, и о иных делех донесение, восприяв от вас великих государей милостивый монаршеский указ, яко прениско за оный, и пренапокорнее вам великим государем челом бью, так и покорственно

доношу, что положил я то в себе намерение, чтоб по тому вашему милостивому монаршескому указу, на вашу монаршескую службу из Батурина вытти мне конечно генваря 15-го дня, собрався с вышепомянутыми полками итти в Переяславль, и то, для того, что в Белгородчине, как о том доходят мне многие ведомости, обретаютца два салтана, с пятнатцатью тысячи орды, во всякой к военному походу готовности, и естли они поганцы под вашу монаршескую державу приходити намеривают, то конечно негде инде, только Переяславского и Киевского полков под городки ударят, да естли ис Крыму неприятели с теми белгородцкими ордами совокупитися похотят, т... тамже в одном собрании объявят[ца] а то подлинно, что из Белгородчи[ны] орды под украинные слоботц[кие] ваши царского пресветлого велич[е]ства города не пойдут, ибо путь им туда не податно[й] и для того показался мне пристойнее итти в Переяславль, и там постояти по то время, покамест совершенная придет о обороте... тех неприятелей ведомость и естли они неприятели туда Переяславского, и Киевского полков, под городки ударят, то будучи мне гетману с войском в Переяславле, удобно будет, учинити им при помощи Божии счастием вашим монаршеским отпор; а естли бы крымские орды с калгою салтаном в поход военной готовяся не случася з белгородцкими ордами сами собою сею стороною реки Днепра под города вашего царского пресветлого величества в великороссийские, или малороссийские приходити имели, то против их на отпор устроены от меня regimentу моего полки, Полтавский, Гадяцкий, и Миргородцкий, и один пехотный Кожуховского, которые полки давно уже по приказу моему к военному походу обретаютца в готовности, о чем перед сим доносил есмь вам великим государем, так и ныне вновь, оным приказ мой учинил, и понеже от Переяславля для далекости места мне самому гетма[ну] в совокупление з боярином и воеводою з Борисом Петровичем Шереметевым поспешити невозможно, тогда тем полкам вышепомянутым приказал есмь, дабы по ведомостям от боярина его милости шли туда в случение великороссийским войск[ам] где того военной случай употреблять будет, о чем к боярину его милости в Белгород, и к ок[оль]ничему в Севеск посылаю мои письма, да и о том докладываю, что наипаче для того мне из Батурина не дожидаясь впредь ведомостей в Переяславль итти пристойит, что те неприятели в своих намерениях суть скоры[и] и велими поспешны, как буря ветренная, и дождевныи ту... времени своего внезапно приход... так и они своими загонами нагло на жилые христианские места подбегают, и вскоре назад возвращаютца, естли бы тот их неприятельской приход, во время моего в Батурине бытия, под вы-

шепомянутые города появился, то никаким способом невозможно б мне гетману с войском к отпору их поспешити, для того вышепомянутого числа конечно из Батурина вытти в Переяславль поспешити постоновил есмь, а х[о]тя выше помянулось, что от Переяславля для долекости краев, в случение ближнему боярину и воеводе его милости Борису Петровичу Шереметеву поспешити мне с войском трудно, однако когда бы неприятельские многия собрания появились и краям праведной вашей державе, чего не дай Боже вредили, то б я и оттоль всяким спосо[бо]м учинил тшание, чтоб мне с ним боярином конечно совокупитися, и с полною силою, и радением при той ж Божией помощи, щастием вашим монаршеским давати им отпор, а ныне какое мне с тое стороны Днепра от Семена Палея полковника охотничьего, принесено письмо, ведомости некоторые к себе изображенные с письмом листа королевского, и с листом от гетмана корунного к нему писанным, и с ыными письмами в приказ Малыя Росии, для донесения вам великим государем чрез денщика стольни[ка] и полковника Алексея Лаврентьевича Обухова наскоро к Москве посланного, посылаю, и отдаюся преинапокорнее премилосердно[й] вашего царского пресветлого величества благостыне, из Б[а]турина генваря в 8-де лет[а] от сотворения света 7200-го а от Рожества Христова 1692-го.

Вашего царского пресветло[го] величества верный подданн[ый] и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 340 зв.:

Великим государем известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 333-340.

№ 25

До Івана та Петра Олексійовичів

Про отримання гетьманом листів від корсунського осадника, переволочненського дозорця, фастівського полковника, переяславського й компанійського полковників і пересилку їх до приказу Малої Росії та про зникнення посланця Івана Мазепи у польській стороні й міркування українського володаря з цього приводу

1692 р., січня 10, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 200-м году, генваря в 18-де, чрез почту.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных, и западных, и северных, отчичем и дедичем, и наследником, и государем и обладаателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Принесено ко мне на сих днях письмо с той стороны Днепра от осадчего корсуньского Данила Федорова; в котором он ведомо чинит о намерениях соседственной стороны, и я то письмо (подлинная ль или не подлинная в нем ведомость) посылаю в приказ Малыя Росии, для донесения вам, великим государем, вашему царскому пресветлому величеству; и о том покорственню доношу, что посыльщика моего именем Грицка ис Конопоту в польскую сторону уже тому близко полугода приходит, для приятия ведомостей посланного, по се число нет возврату, а послал я оного за две недели перед посылкою Василья Омельницкого которой уже за своим оттоль возвратом, в прошлых временах с ведомостию о возвращении королевского величест[ва] с войсками из волоской земли, и для донесения ведомостей иных, был от меня посылан к вашему царском[у] пресветлому величеству, и как сей Василей, о нем Грицке не знал, так и он Грицко о Василье не ведал; разсуждаю о том я, что оного либо татары ис Каменца Подольского вышел, на дороге в полон взяли, или челядь ис польских войск лезная, какая всегда бывает превратная, и своевольная убили; ибо тот прежде реченный Василей Омельницкий предо мною сказывал что как ис Каменца Подольского частократно татары липки выбегая во многих местах и шляхах вредили, и людей в неволю забирали, так и челядь лезная польская по дорогам чинила подлинно тогда тот мой посыльщик в тех опасениях загинал, чего вседушно жалети имею, при сем же листе посылаю в приказ Малыя Росии письма Рутковского слуги моего, о ведомостях ко мне присланные, также и письмо Семена Палея ныне 10-го дня генваря принесенное, при котором и два письма от камендата немировского обретаютца, одно польским языком, до него Палея [о]

отпуске свояка его писанное, [а] другое до комендата белоцерко[вског]о французским языком писанное, в котором о погроме турецких запасов до Каменца Подольского выправленных доложено, тут же и письм[а] полковника переяславского и полковника конного Пашковского ко мне о осторожности писанные которые все належат в до[не]сение вам великим государем, при сем отдаюся всепокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благодстине, из Батурина генваря в 10-де 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого велич[е]ства Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 312-315.

№ 26

До Івана та Петра Олексійовичів

Про виступ гетьмана з військом до Переяслава, готовність українських полків до відсічі можливого нападу з Криму і взаємодії з російськими силами; неправдивість донесень царям з Новобогородицького міста щодо учинення сотниками й отаманами в українських містах затримок бажаним їти туди на поселення та міркування гетьмана стосовно причин неохоти людей до переселення; відсутність відомостей щодо ворожих намірів у запорожців і підстав для недопуску їх до Новобогородицького міста

1692 р., січня 15, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексее[вичю] Петру Алексеевичю, всеа Велики[я] и Малыя и Белья Росии самодержц[ем] Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, государственного Посольского приказа с талмачем с Аврамом Павловым, в нын[е]шнем в 200-м году, генваря в 22-де.

Божию милостию пресветлейш[им] и державнейшим, великим государ[ем] царем и великим князем Иоан[ну] Алексеевичю, Петру Алексе[е]вичю, всеа Великия и Малыя и Бел[ыя] Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, от-

чич[ем] и дедичем, и наследником и государем и облаададел[ем] вашему царскому пресветл[ому] величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; принесена ко мне препочтенная ваша царского пресветлого величества грамота, в которой написано, изволили вы великие государи указат[и] дабы я подданный о своем с полками малороссийскими из Ба[ту]рина походу на оборону малороссийского края от неприятельских приходов, и о ссылке з ближним боярином, и воеводою, и наместни[ком] вятским з Борисом Петровичем Шереметевым, и с окольнич[им] и воеводою и наместник[ом] р[я]ским со князем Федором Юрьевиче[м] Борятинским, и о общем с ними над неприятели промыслу, и ...жении ваших царского пресветлого величества великороссийских, и малороссийских, и слободцких ...ов, чинил по прежнему вашему царског[о] пресветлого величества монаршескому указу, которой ко мне прислан з гонцом моим с Васильем Омельницким. И проводывати мне сколько мочно будет, чтоб уведомитися подлинно, под котор[ые] города те неприятели приходити намеривают, чтоб те города от их неприятельского приходу могли быти сохранен[ы] и покорственню я подданный доношу вам великим государем, что хотя ныне от берега днепрового ис Переволочни от слуги моего Иван[а] Рутковского принесена ко мне така[я] ведомость, что бутто за п[ри]бытием в Крым хана, и орд[ы] крымские, которые было под в[аши] великих государей города нам[е]рили, и уже ис Перекопи п[овы]ходили, назад возвратилис[я] однако по ведомостям прежн... ведающих о том, что орды бел[ого]родцкие с начала зимы до пох[оду] военного, обреталися в го[то]вости а и до сего время[ни] не слышно, естли они гд[е] инде ходили, или нет ... дабы те неприятели под город[ы] полку Переяславского, и Киевско[го] (как им туда податно приитти) уготованным своим собранием не ударили, и в людех вредительства никакова не учинили, тому предваряя выступили из Батурина сего 15-го числа генваря, и иду с полками регименту моего непременно к Переяславлю хотя за помощию всемогущего Бога, шастием вашего царского пресветлого величества тем неприятелем давати отпор, до которого походу моего не точию есть мне вождом* ваш преможенный монаршеский указ; но и то мне стало в разсуждение, что непристойно б мне сидети в дому сего времени, когда по вашему царского пресветлого величества указу,

---

* На полях – или приводом.

преждереч[ен]ный боярин и воевода Борис Петрович собрався с войском из Бела города, в самые украинные места выступил; какие тогда в том моем походе поведения, и ведомости оказыватися будут, о том должен буду вам великим государем часто доносить; а естли бы от Крыму неприятели под украинные слобочкие города ударити имели, тогда приказал я полковником полтавскому, гадяцкому, и миргороцкому, с их полками великороссийским украинным полкам ко отпору тех неприятелей, чинити помочь, и во всем списыватися, и ссылатися; а особно на Самар но оборону Нового Богородицкого города, окольниковому и воеводе Венедихту Андреевичю Змеову, (естли того надобе укажут), давати вспомогалство, а что вам великим государе[м] известно учинилося по отпискам из Нового Богородицкого города, что в Новобогородицком на посаде жите[лей] только со сто человек обретается, и то будто для того их не много, что в малороссийск[их] городех сотники и атаман[ы] охочим людем которые в Нов[ой] Богородицкой на житье итти п... чинят задержание, и ч[то] окольниковичей и воевода Венедихт Андреевич имеет от запорожцов опасение, в нынешнее их з бусурманами перемирье, и годно ль их запорожцов к Новобогородицкому городу, для покупки хлеба пропушати, просит на то вашего монаршеского указа; а вы великие государи мне о том по своему разсмотрению, к нему окольниковому и воеводе писати указали; и я поданный покорственню вам великим государем доношу, что та речь не подлинная к вам великим государем донесена, чтоб в малороссийских городех сотники и атаманы людей по доброй воле своей на житье, к Новобогородицкому городу, итти охочих имели задерживати; ибо я гетман с начала построения города оного, уневерсалы мои во все полки, и города малороссийские розослал; и многократными письмами подтверждал, приказывая дабы охочим людем на слободу, к Новобогородицкому городу, итти не возбранено было, так и ныне таковых людей задерживати не приказывал, и подлинно того надежен есмь, что их нигде не удерживают а разсуждаю я что ныне сами люди на ту слободу, к Новобогородицко[му] городу, итти не охотятся, для того, что которые туда с начала пошли было, то во время гневу Божия в поветрие моровое многие померли, от чего чрез прежнее их число велми умалилося; а естли ... отколь кто туда итти похот[ел] а удерживали б его сотники и атаманы то подлинно пришел б[ы] таковой ко мне; а я бы, по прежнему вашему великих государей указу, и по оным моим прежним письмам приказным учинил ему путь свободный; а о запорожцах хотя ныне никакой у меня нет ведомости такой, чтоб что худое и вредительное от кого меж их происходило, и нет такой причин[ы] чтоб их

для покупки хлебных запасов и иных потребств, в города не пропуска-ти, как в приезде их в города малороссийские не чинитца им никакая препона; как то и на зимовье конных запорожских людей не малое число вышло в города, которым я указал пропитание в городе Кереберде; однако там в Новом Богородицком городе, по указу вашему великих государей, надобно имети воеводе непрестанную осторожность, дабы всякого туда прибылого видел, потому что тот погранич-ный город, бодростию людей и неусыпными караулами, и всякими опасностями есть крепок, о чем я вам великим государем чиню мое донесение, таковым способом, и на Самарь окольничему и воеводе, по указу вашему монаршескому писати буду; с сим покорным моим под-данским донесением пристава с вашею монаршескою грамотою ко мне присыльного, отпуская, предаюся яко наипокорнее, премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина ген-варя 15-го дня, лета от создания мира 7200-го, а от Рождества Христова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный, подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого вели-чества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 278-286.

№ 27

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про повернення гетьманського посланця з Запорожжя
й відправку його до Москви, взяття в похід до Переяслава
російського полковника з трьома сотнями ратних людей
та про відомості щодо виступу орди з Білгородчини й переправи
її через Дністер**

1692 р., січня 17, з куреня.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великим госу-дарем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексееви-чю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазе-па, з гонцом з батуринским казаком с Якимом Кнышом, в нынешнем в 200-м году, генваря в 24-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доносил я покорственно прежде сего вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что посылал есмь на Запорожье к атаману кошевому и ко всему Войску, казака батуринаского Якима Кныша, яко о великой вашей милости монаршеской, многими щедротами на них изливающейся, извещая, так и от себя послал к ним, по их прошению, на церковь Божию три креста, и две бочки железа, и для ловления рыб невод, на потребу их войсковую, и тот посланной от меня вышепомянутой казак возвратился из Запорожья ко мне, и принесл лист от атамана и всего Войска, благодарственной, за оные отосланные к ним вещи, а понеже оной посыльщик мой в Сечи будучи, всему поведению тамошнему присмотрился, и о мно[ги]х в бусурманских странах будучи[х] прислушался вестях, тогда я посылаю ево с тем запорожским листом и с словесными о всем речми, в царствующий град Москву, чтоб объявил то в государственном вашего царского пресветлого величества приказе, для донесения вам великим государем, а при том покорственно доношу, что идучи из Батурина к Переясловлю, по моему многократному вам великим государем учиненному донесению, на монаршескую вашу царского пресветлого величества службу, взял есмь с собою стольника и полковника Алексея Лаврентьевича Обухова с тремястами ево полку московских ратных ваших царского пресветлого величества людей, и то покорственно докладываю, что от переяславского полковника подан мне лист на походе моем из Батурина, в котором написано, что с той стороны Днепра из Немирова через торгового жида в Переяславль пришло пронеслася ведомость что из Белогородчины салтан некоторой з двенатцатью тыс... орды, вышел переправил... чрез реку Днестр, а куд[ы] походом своим поганским, ударити намеривает, то... не ведомо, которая ведом[о]сть согласуетца с ведомос... оною, о которой перед сим писал ко мне Семен Палей, и я, как по прежним ведомостям, так и по сей поголоск[е] поспешно иду к Переясловлю, при сем отдаюся покорственно премилосердной вашего царского пресветлого величества бла-

гостыне, ис курене генваря в 17-де лета от сотворения мира 7200-го, а от Рожества Христова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 228-231.

№ 28

До Лева Кириловича Нарышкіна

Про добрі побажання та прохання протегування

1692 р., січня 17, з куреня.

В списке белоруского письма с листа, каков к ближнему боярину ко Льву Кириловичю Нарышкину гетман Иван Степанович Мазепа писал, написано.

Божию милостию пресветлейших и державнейших [вели]ких государей царей и великих князей Иоанна Алексеевич[а] Петра Алексеича, всеа Великия и Малыя и Белы[я] Росии самодержцев и многих государств и земель [во]сточных и западных и северных отчичей, деди[чей] и наследников, и государей, и облаадателей их царског[о] [пре]светлого величества ближнему боярину, яснев[ель]можному господину Льву Кириловичю Нарышкину моему з[е]ло милостивому приятелю и благодетелю желательн[о] мое препосылаю поздравление.

Посылая нарочного моего посланца в делех надобны[х] к их царскому пресветлому величеству в царству[ющий] великий град Москву отдав мой niskой по... .. вельможности желаю добраго здравия и всяка... по мысли вашей вельможности употребляти в... многие лета благополучиа, и зело прошу, изволь меня блости ваша вельможность в непре[мен]ной своей благодетельской милости, и прият... которой и ныне и впредь отдаюсь; с куреня, генваря в 17-де 1692-го году.

Вашей вельможности желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресв[е]тлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 220.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про нестачу гармат у російському полку, наданому на підтримку гетьманських військ у поході, спробу Івана Мазепи вирішити це питання та його прохання щодо відповідного царського указу; вдячність гетьмана монархам за указ про відновлення розслідування справи стосовно крадіжки його грошей, відправку до Путивля стрільців, винних у цьому злочині, та про затягування слідства

1692 р., січня 21, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, Алексеева полку Обухова с пятидесятиником с Ъвашком Самойловым в нынешнем 201-м году, генваря в 26-де.

Божиєю милостию, пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по вашему великих государей вашего царского пресветлого величества указу, велено стольникам и полковникам Борису Степановичю Щербачеву, и Илье Ивановичю Дурову с их полками быть на вашей царского пресветлого величества службе в военном походе со мною гетманом, и я уведомился по подлинной ведомости, что в полку стольника, и полковника, Ильи Ивановича Дурова обыкновенного наряду полкового, кроме двух пушек нет, и припасов военных, и коней казенных к перевозу их не обретаецца, с которых мер писал я в Киев до стольника и воеводы киевского, и наместника рязанского князя Луки Федоровича Долгорукова предлагая, чтобы те потребные в полк оные вещи ис Киева были выданы, но стольник, и воевода киевский в том через письмо свое отговорился извещаючи, чт[о] в Киеве таковых пушек, и належщих к ним припасов и коней нет, и что писал он в Пере-

яславль, к окольнічому и воеводе Семену Федоровичю Толочанову, чтоб из верхняго города Переяславля того полкового наряду дополненіе учинено, однако, и он окольнічей, и воевода переяславской Семен Федорович отписал ко мне, что и там в Переяславле такого в полк оный наряду не сыскано от чего поразумел я, что без вашего великих государей указу такое, как належит в полк оный порядку строение не збудетца о том ныне о всем вам великим государем покорно донося, прошу поддански о милостивом вашем монаршеском указе, откуда в предреченный полк тот наряд уготовлен быти имеет. При сем же донесения моего случае, под ноги пресветлого вашего монаршеского престола, упадая покорственнo вам великим государем челом бью, что вы великие государи по превеликой своей, и неизреченной монаршеской милости, изволили указати думному дворянину, и воеводе путивльскому, и наместнику волоколамскому Григорью Ивановичю Косагову о крадеже денег моих поновити роспрос; я тогда по вашему царского пресветлого величества монаршескому указу, и по письму ево предреченного думного дворянина, и воеводы отпустил в Путивль яко заключенных городовых стрельцов которые обличились в краже моих денег, так, и капитана с пятидесятниками, и пятисотенными, которые имянно в милостивой вашей монаршеской грамоте, изображены, но велми мне то смущение делаетца, что оно розыскное дело приходит в продолжение, лутче б мне полюбилося ту крадеж, и отставить сначала, для того, чтоб докуки не чинить, о том деле вашему пресветлому монаршескому престолу, анежели вступити в такие трудности, однако ж во всем том на превеликую вашу монаршескую милость полагаю мою надежду, а какую мне о том деле, того полку стольника и полковника Алексея Лаврентьевича Обухова стрельцы подали челобитную ту я посылаю при сем моем листе в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодостыне, из Батурина, генваря в 21-де, 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 219, арк. 383-388.

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про прибуття гетьмана з військом під Переяслав, готовність
городових полків до відсічі можливого нападу з Криму та про
отримання Іваном Мазепою листа від Семена Палія
з відомостями щодо приходу білгородських орд під Немирів**

1692 р., січня 22, Басань.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, Алексева полку Обухова с пятидесятиником, с Ывашком Григорьевым, в нынешнем в 200-м году генваря в 30-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчим и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад долища земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по вашему царского пресветлого величества премощному монаршескому указу, пошел я с пушечным нарядом и с выбранными розных городовых, и охотничких полков людьми из Батурина, и пришел к Переяславлю за шесть миль, а что пред сим были о неприятельских готовостях и злых намерениях тревожливые ведомости, а ныне поистинне оные утихли, и низде еще они поганцы не являлися, и людцкой целости не вредили, какое смиренное поведение мы праведному монаршескому вашему царско[го] пресветлого велиществ[а] счастию причитаем; тогда я гетман с людьми при мне будучими не спеша к Переяславлю тут задержался, и с неделю помешкати хочу, и полков городовых к себе не присовокупляя, велел им быть в своих домах, во всякой к войне належашей готовности, а трем полкам, Полтавскому, Гадяцкому, и Миргородцкому, приказал имети готовость и велел им смотреть на тех неприятелей, и давати им отпор, естли б которые ис Криму под города украинные слободцкие приходити имели, и о том о всем ведомости ожидати буду, не покажетца ль что в нынешних чис-

лех, понеж хана нового уж третьяго в сие лето на власть крымскую поступающего, выходцы быти сказывают о чем писанные ко мне от Рутковского письма, в приказ Малыя Росии для донесения вам великим государем посылаю; при докончании того листа моего, сего 22-го числа генваря, прислал ко мне письмо свое Семен Пале[й] полковник охотницкий, которым объявляет, что из Белгородчины два салтана великим собранием орды пришли под город Польской державы Немиров генваря в 17-де а куды те салтан[ы] оттуду пойдут того неведомо, и я жду впредь о тех салтанех куды они ис под Немирова пойдут ведомости а какая впредь будет, так ж и о иных всяких зарубежных поведениях какие приму вести о том вам великим государем, доносити буду. А ныне письмо Палеево, и при нем письмо каменданта немировск[ого] посылаю в приказ Малыя Росии, при сем отдаюся покорно премилосердой вашего царского пресветлого величества благодетелю, з Басани генваря в 22-де лета от создания мира 7200-го, а от Рожества Христова 1692-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 1, арк. 211-215.

№ 31

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про зустріч гетьмана з царським посланцем Іваном Спешнєвим
та про від'їзд останнього до Москви**

1692 р., січня 28, Баршівка.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия, и Малыя, и Белья, Росии самодержцем, Войска Запорожского, обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с стольником и полковником с Ъваном Спешневым, в нынешнем в 200-м году генваря в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих

государств, и земель восточных, и западных, и северны[х] отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; был у меня ваш царского пресветлого величества посланной стольник и полковник Иван Емельянович Спешнев, и говорил словесно о ваших царского пресветлого величества делах; и я гетман все его словесные речи, внимательно выслушав, и по усердному моему подданскому радению, должное сотворих, и творити буду тщание, дабы ваше премошное монаршеское изволение, во всем, совершенно было исполнено; о чем о всем тому преждедеченному стольнику и полковнику приказал донести вам великим государем, и отпустил оно-го к Москве, без задержания; при сем всепокорнее предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, дан из Барышевк[и] генваря в 28-де, лета от создания мира 7200-го а от воплощения Бога слова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 215, ч. 2, арк. 244-246.

№ 32

До Війська Запорозького Низового

**Про відправку на Січ царського річного жалування,
борошна і грошей від гетьмана та про обов'язок запорожців
вірно служити православним монархам**

1692 р., березня 21, Бату́рин.

В стиске с листа на Запорожсьє посланного написано.

Мои ласковые приятели и братия, господине атамане кошевой и все старшее, и меньшее Войска их царского пресветлого величества Запорожского Низового товариства.

Как уже писали есмы к вашей милости, так и ныне пишем, объявляя, что пресветлейшие и державнейшие великие государи наши их

царское пресветлое величество, приняв милостивно наше гетманское за вас принесенное ходатайство, и ваше войсковое чрез посланных ваших нарочное челобитье, изволили милостивое свое годовое послать вам Войску Низовому жалованье против прошлогодного обыкновения, которое жалованье по их монаршескому милостивому указу, провадят вам на Кош стольник и полковник Костянтин Григорьевич Малеев, и Малороссийского приказу подьячей Внифантей Парфеньев, с которыми вкупе и мы гетман посылаем к Войску Низовому посланных наших, господина Степана Гречанова, знатного товарища войскового, и господина Ивана Тимофеевича сотника роменского з желательным поздравлением нашим, дав им на руки как деньги с перевозу Переволочинского собранные сколько их есть, так и запасу належашаго пятьсот бочек для провожания и отдачи вам Войску Низовому, которое милостивое монаршеское жалованье и от нас запас, и деньги к вам на Кош припровождено будет восхощете ваша милость то все з благодарением принять, и как должны вы по своему обещанию, во всем им великим государем верно радети, и служить, так дабы ваша милость всецелою верностию своею отдавали свою службу их царскому пресветлому величеству чиня свои промыслы по давнему обыкновению над неприятелями над бусурманы, и о их замыслах, и поведениях, добывая ведомостей, давали о том знать нам гетману и пребывали в належашем своем у нас гетмана послушании, а при том совокупляли свои поведения и обороты в одномысленное свое с нами дело, как бы ни в чем от нас разными быти не явились. А к тому постановите ваша милость то, и утвердите меж собою крепко, чтоб ни кто из вас на чюжие и на сторонние зазывы и услуги ходити, и от своих православных монархов удалятися не дерзал, понеже вы все Войско Низовое присягали верно служить великим государем своим, тогда такой поступок отдалятися на службу иным монархом, есть велми вредителен сумнением* вашим, и противен воле пресветлейших монархов наших, и дабы у вас Войска Низового братии нашей твердо с великим подкреплением было то постановлено, и тяжкими караниями заказано, чтоб от сего часа ни кто от вас на службу к иным монархом не ходил, а были б вы все одномысленно верно со усердным радением, и одним своим православно российским монархом служили, в которой службе верно, и постоянно пребывати будете, то подлинно умножитца вам монаршеская их царского пресветлого величества милость к помножению всего доброго и к счастливому в предь будущие времена житию вашему; то вам всем

---

* На полях – совести вашей.

регентарский предложив желаем дабы посланных у себя честно приняли и не задерживая их у себя к нам назад отпустили, и какие у себя имеете ведомости, те все нам объявили. А мы и о том вам объявляем, что яко усердно за вас Войско Низовое предлагали ходатайство наше к великим государем нашим, которое они великие государи милостиво призрев изволили сверх годового своего жалованья послати вам Войску Низовому, пятьдесят половинок сукна шиптуху, которое сукно особно к нам есть прислано, а мы оное посылаем к вашей милости вслед за тем годовым жалованьем. Примите тогда ваша милость и то належашую свою благодарностию, и старайтесь верною своею службою, и непоколебимою постоянностию заслужити оное. То вашей милости объявив желаем от Господа Бога добраго здравия, из Батурина марта 21-го, 1692-го.

Вашим милостям всего добра желательный приятель, Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 13-17.

№ 33

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до Батурина царського посланця з жалуванням для Низового Війська, відправку його до Січі разом з гетьманськими посланцями з борошном і грошима; прибуття до української столиці монаршого гінця до кримського хана, відпущення його разом з посланцем Івана Мазепи з розпорядженням їхати через Січ, мотиви прийняття такого рішення, відрядження з гінцем і посланцем двох спостерігачів з метою отримання відомостей щодо їхнього переїзду до Кизикермена та прийняття ханом; відправку на Запорожжя додаткового царського жалування

1692 р., березня 25, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом с слугою своим с Нестером Федоровым, в нынешнем в 200-м году, апреля в 6-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств, и земель восточных, и западных, и северных, отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. По премногому монаршескому вашего царского пресветлого величества указу, Малороссийского приказу подьячей Внифантей Парфеньев с вашим царского пресветлого величества милостивым монаршеским жалованьем, посланный на Запорожье, приехал ко мне в Батурин марта 4-го дня, и подал мне препочтенную вашу царского пресветлого величества грамоту, в которой написано, указали вы великие государи, с тем своим милостивым жалованьем ехать на Запорожье, стольнику и полковнику Костянтину Григорьевичу Малееву, да ему подьячему Внифантью Парфеньеву, и чтоб я ваш царского пресветлого величества подданной, тому подьячему дал роспись как то милостивое ваше монаршеское жалованье имеет быти роздано в Сечи Войску Низовому, и я б писал от себя к Войску Низовому, и послал туда ж своих посланных вместе с вышереченным стольником и полковником и подьячим, по тому тогда вашему царского пресветлого величества монаршескому милостивому указу, дал я ему подьячему роспись, на соболиное ваше царского пресветлого величества жалованье, чтоб оно против прошлого году обыкновению атаману кошевому и старшине при нем будучем, и атаманом куренным было роздано, и отпустил его подьячего из Батурина марта 21-го дня, а послал при том вашем монаршеском жалованье и своих посланных Степана Гречаного знатного товарища войскового Ивана Тимченка сотника роменского при которых послал им всему Войску Низовому борошня пятьсот бочек и денег с перевозу Переволочинского собранных что их быти могло, и писал к ним атаману кошевому лист мой упоминая и приказывая, чтоб они приняв то милостивое ваше великих государей жалованье были того благодарны, и служили вам великим государем по своему обещанию со всеусердным радением, и никого промеж себя на постороннюю службу не отпускали под жестоким наказанием, а особно предложил им по моему гетманскому принесенному за них к вам великим государем челобитью, изволили вы великие государи особную

свою явити им милость указали дати им сверх годового жалованья пятьдесят поставов сукна шиптуху, какой вашей великих государей превеликой милости, чтоб они были особно благодарны, и постановил то у себя, чтоб то милостивое ваше монаршеское жалованье пятьдесят половинок сукна привезено к ним было со особым посыльщиком моим вслед за тем вашим монаршеским годовым милостивым жалованьем, каков туда лист мой к ним атаману кошевому и ко всему Войску Низовому с ними посланными моими послал, и с того список при сем моем листе в приказ Малыя Росии посылаю для ведома вам великим государем; по вашему ж великих государей вашего царского пресветлого величества премочному монаршескому указу, Посольского вашего государственного приказу подъячей Василей Ахтемиров посланный к хану крымскому приехал ко мне в Батурина марта 18-го дня, и подал мне препочтенную вашу великих государей грамоту, в которой написано, указали вы великие государи ваше царское пресветлое величество, для своих монаршеских дел, с своею монаршескою грамотою, послати х крымскому хану в гонцах его помянутого подъячего придав и татарина крымского с Магмет агою к Москве приехавшаго, и отпущен он с Москвы ко мне гетману, а какая ваша царского пресветлого величества грамота, х крымскому хану, и статьи, на чем вы великие государи с турским салтаном, и с ханом крымским, в миру быти изволяете, с ним подъячим посланы, с той вашей монаршеской грамоты, и с статей по вашей монаршеской превеликой милости посланы ко мне списки, а ехати ему подъячему в Крым на Запорожье, и на турецкие городки, или на иные места, на которые пригоже по моему подданскому рассмотрению; и за ту вашу царского пресветлого величества превеликую и премилосердную монаршескую милость, что изволили мне своему подданному о том своем монаршеском деле и покою намеренном милостиво присланием списков объявити, премного, прениско вам великим государем яко наипокорнее челом бью; и по вашему царского пресветлого величества указу, отпустил его подъячего в намеренную дорогу из Батурина марта 24-го дня, а послал с ним и своего посыльщика именем Василья Велецкого писаря бывшего полкового гадяцкого, а применяясь к вашему царского пресветлого величества указу, чтоб мне его подъячего, и своего посыльщика в Крым отпустить, на которые места ближе, и податнее, и чтоб им до Крыму доехати в целости; имел то я разсуждение, дабы их было для лутчаго и безопасного проезду исправить полями, мимо Запорожья; понеже на Запорожье меж Войском Низовым всегда обретаютца таковыи пререкатели, которых всяких посланных не только злословят, но временем и опаство

чинят, но одно ведая то, что ныне и в полевых речках, то з Запорожья, то з городов всюда для ловли рыбной обретаются, для чего хотя б много провожатых послал, не может проезд быти безопасный, опасался я того, если самим не учинится какое повреждение на на[ч]легах и на станах, то дабы в конех не учинилось вреду; другое зная то добре, что запорожцы и перед сим о том много роптали, что такие гонцы их Сечю объезжали, и с того некое сумнительство о своей целости прикладали себе, по какому подобию естли б и ныне сей ваш монаршеский в Крым едучи обминул их, то подлинное б они имели видимое отчаяние, и о том разсудив что и полевые дороги не совершенно к проезду надежны не иною побочною полевою дорогою, но просто на Сечь Запорожскую велел им вашему царского пресветлого величества гонцу, и моему посыльщику ехати каковым на Запорожье путем, и сам он гонец ваш монаршеский лучше благоволил ехати, и приказал от Переволочни в Сечю дать им провожатых, чтоб в Сечи Запорожской честно их принято, безо всяких досад и приреканий в совершенной целости от Сечи в Казыкермень выпроводили, о том писал лист мой прилежно упоминательной к атаману кошевому и ко всему Войску Низовому, с которого листа список для донесения вам великим государем посылаю в приказ Малыя России; а послал с ним гонцем вашим монаршеским, и моим посыльщиком, и особного посыльщика батуринского казака, чтоб с ними ехал до Казыкерменя, а оттоля возвратясь принесл мне ведомость, в какой целости они чрез Запорожье туда проедут, как возвратитца оттоля казак, учиню я подданный о том вам великим государем покорное донесение, а ныне и о том покорно вам великим государем доношу, что хотя я подданный в том учинити вам великим государем мою подданскую прислугу, дабы скорая вам великим государем могла быти о том ведомость, какое у хана крымского тому вашему царского пресветлого величества гонцу будет принятие, и естли скоро назад отправлен быти имеет, или для каких причин на какое время там удержан будет, послал втай туда в Крым особного человека торговым способом приказав дабы в дорогу* за ним гонцем, на самое оное ханское пребывание приехал, проведаль о том принятии с прилежанием во отправе** подлинно выразумел, и вскоре назад возвратився принесл мне совершенную ведомость где так разумею, что тому посыльщику моему ту службу отправить будет удобно; понеже от Запорожья всякие торговые люди в Крым вольно проезжают, и назад без задержания

---

* На полях – вслед.

** На полях – и о отпуске.

возвращаются, с чем тот мой посыльщик оттоля возвратится о том я вскоре вам великим государем донести должен буду; при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина марта 25-го дня, лета от создания мира 7200-го, а от воплощения Бога слова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Внизу того листа написано.

А придачу ту милостивого вашего царского пресветлого величества монаршеского жалованья, которое Войску Запорожскому Низовому, до Сечи с нарочными посланными выправил^{***}, пятьдесят половинок сукна, по преможному вашему царского пресветлого величества указу, в грамоте ко мне писанной велел я особно отобрати, послал им запорожцам особым с нарочным посланным моим казаком батуринским Иваном Олейниченком, приказав ему чтоб он в дорогу^{****} с тем вашим царского пресветлого величества годовым милостивым жалованьем оную придачу пятьдесят половинок туда на Запорожье отпровадил, и отдал им атаману кошевому и всему Войску Низовому особно, о чем какой до них запорожцов писал лист с того список посылаю в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем.

Арк 1 зв.:

200-го апреля в 8-де великим государем, известно, и бояром, чтено, и великие государи, указали ево гетмана против сих писем за ево службу, и радение похвалить а о Ваське Красенском, послать грамоту с прежняго отпуску, а буде он Васька и впредь каким ни есть способом к нему гетману проедет, и ево велеть выслать тотчас по прежнему за рубеж, и чинить об нем Ваське по прежнему ж их великих государей указу.^{*****}

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 1-12.

*** На полях – послал.

**** На полях – вслед.

***** Резолюция відноситься до листа №36.

№ 34

До Івана та Петра Олексійовичів

Про поїздку мешканця Глухова до Крехівського монастиря
й привезені ним політичні відомості щодо Польщі

1692 р., березня 26, Батурин.

В 2 к великим государем гетманском листу по имяновании и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, доношу покорно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что един из глуховских жителей казак Данило Зарудной, имея жену, и дети, и дом свой в Глухове, прошлого 1691-го году, принес мне челобитную свою, извещая, что отец его в ыноческом чину в польской стороне в Креховском руском благочестивом монастыре обретающейся умре, а после ево подлинныя отческие имена, в деньгах, и в серебряных вещах остались, и просил меня он Данило с плачем, и неотступно чтоб отпустить ево в польскую сторону до пререченного монастыря для взыскания тех пожитков, и я знаючи его Данила человека в Глухове живущего, и что он бывшему гетману Ивану Самойлову несколько лет за челядника служил а ничего, по себе не явил непостоянного, и дал я тому прошению у себя место, и в надежду мира меж вами великими государи вашим царским пресветлым величеством, и меж королевским величеством будущего велел ему для взыскания тех отца ево пожитков, в ту заграничную сторону поехать, и он бывши там в монастыре Креховском по случаю potrzeby своей был и в городе Яворове, и в городе Львове, и позамешкал там чрез немалое время доискываясь челобитьем тех именей, а ныне в пост Великий отголь назад возвратився, был передо мною, и сказал словесно, о поведениях, и о намерениях польских некоторые тамошние речи, которые мирным договором супротивны, и вредительны, о чем хотел я тогда ж наскоре по моей должности учинити вам великим государем донесение, но понеже ведомо мне учинилось, что он Данило возвратясь ис польских краев, был наперед в городе Киеве, и перед вашими царского пресветлого величества воеводами тамошними о поведениях польских словесно сказал, тогда я ведая то что иногда в таковых случаях бывает рознословие, писал в Киев, до вашего царского пресветлого величества стольника князя Луки Федоровича

Долгоруково прося, чтоб мне о той его прежереченого Данила речи, изволили учинить ведомо по которому прошению моему он стольник и воевода князь Лука Федорович с товарищи прислали ко мне список написанной ево Даниловой речи, и ныне я ево Данилову речь устами ево сказанную, и рукою ево премою написанною, так и их воевод киевских о том деле ко мне принесенной лист, и список записанной речи, посылаю в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, да и повторяе тут покорне докладываю, что в сем донесении моим до вас великих государей належашим, для того опоздал я, что разумел есмь, яко и донесено мне было, что он Данило казак глуховской речь свою инако в Киеве перед воеводами, а не так как передо мною в Батурина говорил, а ныне описався с воеводами преждереченными чиню по должности моей подданской довольство, и при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества монаршеской благодатье, из Батурина марта в 26-де лета от создания мира 7200-го, а от Рожества Христова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 25-30.

№ 35

До Війська Запорозького Низового

**Про відправку до запорожців додаткового царського жалування,
наданого за клопотанням гетьмана**

1692 р., березня 28, Батурин.

В списке с листа на Запорожье посланного написано.

Мои ласковые приятели и братия господине атамане кошевый и все старшое, и меньшое Войска их царского пресветлого величества Запорожского товарищество Низовое.

Неотменно всегда я гетман усердным моим желательством, вам братии своей всему Войску Запорожскому, здравия, счастья, славы, и всего доброго желаю, всегда о том промышляю, чтоб вы все добрые молотцы, в нуждах своих имели вспоможение, как тогда во все прош-

лые времена к великим государем нашим к их царскому пресветлому величеству о учинении вам премилосердной монаршеской милости ходатайство мое доносил, и сам от себя всякие доброточно, не закрыто не отговариваясь вам чинил, так и в нынешнее время всецелого моего ходатайства о том докладывал, дабы вам Войску Низовому к милостивому монаршескому годовому жалованию была прибавка щедрот их монаршеских, тогда они великие государи премилостивейшие монархи наши, над то свое годовое милостивое жалованье дали вам пятьдесят половинок сукна шиптуху; какое сукно, как особно ко мне есть прислано, так я особно оно с нарочным казаком батуриным с Иваном Олейниченком в дорогу за тем же годовым монаршеским жалованьем посылаю к вашей милости на Кош, то особно монаршеский милостивый дачю примите ваша милость со особым своим благодарением и промышляйте то им великим государем заслужити верною своею службою, поступая так как предложил там в листу моем пред посланными моими господином Стефаном Гречаною, да пред сотником роменским писанном, и ко мне восхотите свое желательное приятство, и послушание, соглашая свои поступки, с нашим гетманским советом, то вам предложив желаем всем вам светоносного Воскресения Господня праздник радостно праздновати, и в премногие лета счастливо жити, и доброго заживати здравия, из Батурина марта 28-го дня 1692-го году.

Вашей милости во всем желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 22-24.

№ 36

До Івана та Петра Олексійовичів

Про наказ гетьмана прикордонним полковникам щодо недопущення будь-яких контактів підданого Речі Посполитої Василя Красинського на території Війська Запорозького та про клопотання Івана Мазепи щодо царського указу стосовно затримки чи відправки цієї особи назад у разі її приїзду до українських міст

1692 р., березня 28, Батурин.

В ...-м [к велики]м государем гетманском листу [по им]яновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; принесена ко мне препочтенная ваша царского пресветлого величества монаршеская грамота, в которой на мое о Красенском учиненное донесение писано, изволили вы великие государи ваше царское пресветлое величество милостиво мне объявит[и] что слушая моего подданского листа, и прежних моих же листов, и ево Красенского писем, указали впредь с сего времени, ево Красенского, и племянника ево, и родственников, и людей ево, из за польского, и литовского рубежей, ни в которые свои царского пресветлого величества малороссийские города, и монастыри, никогда ни для чего не пропускать, и никому с ним не списыватца, и свидания с ним, и с людьми ево как духовным, так и мирским людем не имети ни о чем; и чтоб я гетман о том во всех малороссийских городах полковником, и старшине, и всяким урядником учинил заказ накрепко, чтоб отнюдь ни кто с ним Красенским знакомства и ссылок не имел, потому что он вор, и изменник, и проезжает в малороссийские города, для всякого зла, хотя привести вас великих государей, к недружбе с королевским величеством, а буде впредь от него Красенского что х кому на письме, или подсылкою чрез кого отзовется, чтоб я подданный о том к вам великим государем писал, и письма те присылал, а подсылщика ево задержал, в крепком месте, до вашего великих государей указу, а сверх той вашей монаршеской грамоты помянутой описанного указу, донесл мне словесно слуга мой Роман Высоцкой недавно, от меня к вам великим государем к Москве о делех посланный, что в вашем царского пресветлого величества государственном Посольском приказе о том Красенском выговаривано, прирекая, что я гетман онаго тут в Батурине будучаго не задержал, которого задержания я ему не смел учинити, для того, что он с тое королевского величества стороны сюда приезжал, которая по договорех вечного мира, с стороною вашего царского пресветлого величества, в миру и в покое обретається, да и для того ево Красенского я не смел задерживати, что в прежних ваших царского пресветлого величества указах о той ево задержке, ничего ко мне не доложено, которые указы ваши монаршеские зде для воспоминаitia покорно выписываю; в первой вашей царского пресветлого величества монаршеской грамоте, лета 1690 сентября в 30-де писаной, а мне в Батурине октября в 13-де поданой, изображено, указали вы великие государи по моему донесению, чтоб я с ево ж Красенского присланным человеком приказал тайно, словесно, что службу ево Красенского и радение, и о неко-

торых с польской стороны вашей царского пресветлого величества стороне нежелательствах объявление вы великие государи ваше царское пресветлое величество изволили принять милостиво, а принимать ево с тем как он объявляет за мирными договорами никаким образом невозможно, а буде совершенно он хочет вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству явить службу, и радение свое; то чтоб учинил по сему; буде подлинно увидит он: что войска польские, и литовские, пойдут на сю сторону Днепра, и он бы тогда приехал в вашу царского пресветлого величества благочестивую державу, или заперся з желательными себе людьми в тех городках и крепостях, о которых присланой ево объявлял, и тогда учинит он тем неприятелю отвращение; а с вашей царского пресветлого величества стороны, мочно будет ему помочь подать, а на письме б о том мне вашему великих государей подданному ничего ему не давать, а говорить до него со осторожностью по своему рассмотрению, чтоб он о том не учинил какова искусства, и не составил лжи; а буде о чем учнет он Красенской впредь ко мне вашему великих государей подданному писать, или словесно приказывать, и мне б о том к вам великим государем к вашему царскому пресветлому величеству писать; в другой вашей царского пресветлого величества монаршеской грамоте, лета 1691 генваря в 1-де писанной, а мне в Батурине в 11-де того генваря поданной, по моему о его Красенского ко мне приезде учиненному донесению, изображено, указали вы великие государи ваше царское пресветлое величество мне подданному своему на многое прошение, и желание, ему помянутому Красенскому учинити отповедь по прежнему вашему царского пресветлого величества указу словесно, как о том писано ко мне, в вашей царского пресветлого величества грамоте, сентября в 30-де, и что вы великие государи ваше царское пресветлое величество объявленные ево ведомости, и приклонение, к стране вашей царского пресветлого величества изволили принять милостиво, а принимать ево с тем (как он мне подданному вашему объявлял словесно) за мирными договорами невозможно; понеже у вас великих государей у вашего царского пресветлого величества с королевским величеством польским, и Речью Посполитою, Короны Польской, и княжства Литовского, в договорах вечного миру постановлено, и вашими государскими душами пред святым Евангелием утвержено; что в вашу царского пресветлого величества сторону никакими мерами, и ни по которым обычаем с ево королевского величества стороны, городов, и мест, не заезжать, и в оборону свою никого не принимать, и ни тайно, и ни явно, одна сторона другой никакова зла чинить не имеет; и за таким пред святым Евангели-

ем учиненным обещанием, ныне не видею с той стороны явного нарушения учинить того, чего он просит не мочно, а буде он Красенской совершенно хочет вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству радение свое объявить, и он бы учинил так, как ко мне подданному вашему великих государей писано об нем в вышепомянутом вашем царского пресветлого величества указе, сентября в 30-де, а на письме о том мне подданному вашему ничего ему Красенскому не давать; и поступать с ним со осторожностью по своему рассмотрению, чтоб он о том не учинил какова искуса, и не составил лжи, понеже и наперед сего, а имянно во 190-м году, во время смутное, отзывался он в Смоленщину к шляхте, к иной стороне с подговором; да о нем ж Красенском писал к вам великим государем ис Польши и резидент ваш великих государей Иван Волков; что он послан в ближние места к Украине тайно для помешания всяких добрых порядков, и поведения, и того для не вовсе надобно верить и нынешним ево желательствам а иметь от него осторожность; в третьей грамоте, того ж вышеписанного лета, февраля 27-го писанной, а мне гетману марта 10-го поданной, доложено, таковой ваш царского пресветлого величества вкратце, о Палее и о Красенском указ, чтоб я подданный с Семеном Палеем, и с Красенским поступал по прежним вашим царского пресветлого величества указом осторожно, храня мирные договоры, чтоб они лукавством своим не учинили, по допущению тамошней стороны какова оману; в четвертой грамоте, того ж вышепереченного лета, марта 14-го дня писанной, а мне гетману того ж марта 26-го дня поданной, на мое ж несколькократных ево Красенского письмах, донесение доложено; указали вы великие государи ваше царское пресветлое величество Красенскому по тем ж утвержденным вечного миру договорам, которые с обеих сторон вашим государским обещанием пред святым Евангелием утвержены, против ево прошения, и желания отказать, а для каких мер по прошению Красенского учинить не мочно; и о том указали вы великие государи ваше царское пресветлое величество мне подданному своему к нему словесно наказать по прежним указам, как ко мне подданному вашему великих государей о оном в прежних ваших монаршеских грамотах писано. И те все премошныи и милостивые монаршеские ваши царского пресветлого величества указы, я подданный по моей верной службе, с великим прилежанием и усердием сохранял, и соблюдал, кроме всякого небрежения, а над вашу царского пресветлого величества премошную волю ничего как в том деле, так и в иных случаях ничего никогда чинити не дерзаю, а по принятии нынешние вышепереченной вашей царского пресветлого величества грамоты, и изображенного в ней премошного монаршеского указу, писал до

полковников пограничных с великим подкреплением приказывая, чтоб они с прилежанием того смотрели, как бы от него помянутого Красенского как от самого, так и от племянника, и от всех сродников, и людей его, никто нигде писем приимати, и до него ни о чем писати не дерзал, и естли бы от него какой присыльщик с письмами сюда до меня или х кому ни есть появился; то письма к вам великим государем отсылати имею, а самого в скрытом месте задержати велю, до вашего великих государей указу, а и давно я таковыи до полковников киевского, черниговского, и стародубского приказы, во многократных письмах своих розослал, чтоб из за рубежа как с польские, так и с литовские стороны, с приезжих людей отнюдь никого ко мне в Батури, и ни на какие в малороссийские города местечка не пропускали; как и в нынешней монаршеской вашей царского пресветлого величества грамоте того не изображено; естли он Красенский сам еще коли дерзнет ко мне в Батури; или на иное какое в малороссийские города местечко приехати, задержать ли его, или без задержания наскоро велеть назад отпустить; и ныне чрез сей подданский лист мой яко наипокорнее прошу, дабы вы великие государи ваше царское пресветлое величество, по своему премудрому монаршескому рассмотрению, изволили мне подданному своему о том милостивый свой монаршеской указ прислати, как имею с ним Красенским, естли бы сам он сюда приехал, поступити, естли задержати, или назад без задержания отпустить, для чего нарочно сей лист мой наскоро к вам великим государем посылаю, и отдаюся пре-наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина, марта 28-го дня 1692-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наименжайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 38-50.

№ 37

До Івана та Петра Олексійовичів

Про привезення до Батурина вихідця з Очакова, знайденого козацькою ватагою біля річки Бог; звернення запорожців до гетьмана у справі надання їм церковного начиння, царського жалування й річних запасів; затримку у Білгородчині та звільнення київських торгових людей; причини виникнення

**труднощів при розрахунках чехами в українських містах;
захоплення козацькою ватагою дев'яти “язиків” і планувану
відправку їх до Москви після привезення до Івана Мазепи**

1692 р., березня 30, Батурин.

В четвертом к великим государем гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, не в давном прошлом часе, будучи я подданный на вашей великих государей монаршеской службе в Переяславле, послал оттоль полевого ватага Павла Фицуру с товариством на ту сторону Днепра, и на ту сторону реки Бога, под жилища неприятельские для военных промыслов, и для добытия языков, и он ватаг зашед за реку Днепр, и за реку Бог, был под городом Ачаковым, но за остережением тамошних бусурманских жителей не мог ни единого добыти языка, а оттоль возвращаясь нашол у реки Бога одного волошанина из Ачакова недавно ушедшаго, которой оттоль ушед, шел в христианские края, тогда того волошанина он ватаг прислал ко мне в Батурин марта в 26-де с своими двумя товарищами, которой волошанин по моему гетманскому приказу распрашиван, какие сказал о поведении неприятельском речи, те я посылаю в приказ Малыя России, для ведома вам великим государем при сем моем листе, тут же покорно доношу вашему царскому пресветлому величеству, что сего ж марта 28-го дня, от атамана кошевого, и всего Войска Низового ко мне пришли посланцы Григорей куреня Щербиневского, сам друг с товариством, чрез которых атаман кошевый с Войском, писали ко мне прося о вспоможении некоторых речей до церкви тамошней вновь ныне строящейся потребных, и припоминая милостивое ваше монаршеское жалованье, и годовой им обыкновенной запас, и то письмо их запорожское при сем моем листе для ведома вам великим государем в приказ Малыя России посылаю; доносил прежде сего вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что торговых людей, жителей киевских за торговым делом, в Белогородчину захавших, белгородцкие татары задержали их с торговыми товарами, для того, что польской стороны один шляхтич, из неволи их бусурманской отпущен, на окуп, и того окупу не заплатил он им, и я за то оных киевских людей задержание удержал суть тех двух татар, которые из Белогородчины пришли ко мне в Батурин с толмачем называемым Чалым, для освобождения сродников своих в

Батурине в неволе будучих, по которому моему тогда оных татар удержанию отпущены преждедеченные люди киевские, невинно задержанные из Буджак к домам, и товары их хотя не все возвращены, с которых мер и я тех двух татар у себя задержанных отпустить велю восвоиса, из Батурина, предваряя тому чтоб впредь не было никаких зацепок, а лист о том деле до меня от Стецика имянующагося гетманом ханским писанный, также и лист полковника переясловского о ведомостях ко мне принесенный, для ведома вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству в приказ Малыя Росии посылаю, а что в вышереченном письме запорожском (которое в приказ Малыя Росии посылаю) доложено о чехах, что оные в Сечи люди, из городов приезжая не хотят брать и там во всяких поступках чинитца им трудность, а будто тех чехов перебор происходит от того что в городах полковники и арендари за напитки гладких чехов шинкарям своим не велят брать, тогда я покорно вам великим государем доношу что они запорожцы по своим обыклым переговорам напрасно на полковников, и арендарей за то пререкают, а полковники и арендари такой в чехах не вносят трудности и мы гетман в ваших царского пресветлого величества малороссийских городех приказываем того с наказанием смотреть, чтоб такая в продажах и покупках от посольства помещка не была только что не под нашу властию обретаютца, они великороссийские торговые люди, а другое из чюжих земель приезжая купцы то чинят, что в своих продажах чехи перебирают, и что им полюбитца то и берут, а что не полюбитца тех не емлют, доношу, и о сем покорно вам великим государем, что во время бытия моего на вашей царского пресветлого величества службе в Переяславле, приказал одному полевому ватагу, имянно Антону Рудому, полку Полтавского товарищу сего времяни цариченскому сотнику итти под Перекоп для учинения промыслу, и взятыя языка подлинного татарского, чрез которого бы мочно уведомитися о намерениях хана крымского, и о поведениях тамошних, и тот ватаг ныне возвратился с того промыслу, и вашим царского пресветлого величества щастием взял девяти языков, с которыми вскоре имеет ко мне быти, которой как скоро ко мне приедет, то я тотчас того с теми языками пришлю вам великим государем в царствующий великий град Москву, а ныне яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина марта в 30-де 1692-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 51-58.

№ 38

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд з Буджака до Києва товмача з полоненими для обміну на татарських бранців, присилку їх до Батурина та відправку до Севська

1692 р., березня 30, Батурин.

В 2-м к великим государем гетманском листу по имянованим и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; покорно доношу вам великим государем, вашему царскому пресветлому величеству, что писал ко мне стольник и воевода киевский, и наместник резанский князь Лука Федорович Долгоруково с товарищи объявляя, что приехал в Киев з Буджаку бусурманские земли татарин Мамбет толмач, имея при себе четыре человека полоняников, которых вывез на розмену за некоторых татар, которого татарина с теми полоняниками он стольник и воевода прислал ко мне в Батурин с нарочным рейтаром киевским Еремеем Карповым, и я здесь в Батурине того татарина роспрося, и выразумев, что он тех полоняников привез на розмену за тех татар, которые в Севску обретаютца, отпустил с полоняниками в Севеск, с нарочным своим приставом казаком батуриным, полагая ту розмену невольничью на премудрое ваше великих государей монаршеское рассмотрение и на милосердное признание, а о отпуске того татарина с полоняники из Батурина в Севеск писал к окольному и воеводе и наместнику ряскому князю Федору Юрьевичу Борятинскому, а каков ко мне ис Киева от воевод писан лист, и речь татарина вышереченного какову в Батурине он в роспросе сказал, посылаю в приказ Малыя Росии, и предаю себя преинапокорнее милосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина марта 30-го дня 1692-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 119-122.

№ 39

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про вдячність гетьмана царям за похвалу його дій
у Переяславському поході й обіцянки вірної служби;
плановані заходи щодо недопущення переходу за кордон
колишнього кошового отамана Івана Гусака;
обіцянку Івана Мазепи провести нараду зі старшиною
стосовно походу монарших військ на “бусурман”**

1692 р., квітня 2, Батурин.

Список с листов белоруского тисьяма каковы тисал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, приказу Малыя Росии с подьячим з Григорьем Богдановым в нынешнем 200-м году апреля в 11-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; поданы мне гетману, марта в 30-де две милостивые монаршеские ваши царского пресветлого величества грамоты, руками присланного Малороссийского приказу подьячего Григорья Богданова, ис которых в одной написано; что вы великие государи ваше царское

пресветлое величество меня подданного своего, за верную мою и усерднорадетельную службу, которую я с войском объявил, в Переяславском прошлой зимы походе, как во отвращении неприятелей бусурманов, так и в расположении полков, для охранения целости православного христианского народа милостиво и премилостиво похваляете, то тогда милостивое ваше монаршеское слово, и премилостивую похвалу, я подданный всецелым усердием благодарственно приемлю, и преинапокорственнее, под ноги пресветлого монаршеского престола упадая, премногократно вам великим государем челом бью; и с того милостивого вашего монаршеского призрения, впредь сколько моей силы станет добротнее всякие ваши монаршеские указы исполнять, и на всяком месте против всяких неприятелей становиться и с надлежащею смелостию, и с нещадением крови вам великим государем долженствую; а о бывшем кошевом атамане Иване Гусаке, дабы он никуда в заграничную сторону не ушел, прикажу я кому належит с великим прилежанием смотреть, и естли бы на такое отшествие он предприял дорогу и в том бы ево приметили, то сколько способу и силы станет, задержали бы ево, а особливо писати буду к игумену межигорскому, дабы в том монастыре была об нем осторожность; потому как иные запорожцы к тому монастырю в случаях своих притекают, так может и он Гусак, естли иной дороги не будет там появиться, и естли же там объявитца, то дабы игумен дал о нем знать сотнику киевскому, а сотнику тому приказываю с великим подкреплением, чтоб ево там задержал, и прислал ко мне неотложно в Батурин, а жены у него Гусака нигде нет, а только на некоторых местех обретаютца некоторые сродники; на которых прикажу имети призор, а что впредь в том деле объявитца о том я к вам великим государем учиню покорное должное донесение; а в другой вашей монаршеской царского пресветлого величества грамоте изображен такой милостивой ваш монаршеской указ, чтоб я гетман, с старшиною помыслил, и посоветовал, вашим царского пресветлого величества богохранимым войскам нынешняго настоящего лета, для довольствования мирных и союзных ваших царского пресветлого величества с королевским величеством польским договоров, итти ль в поход военный, и естли итти, то каким собранием, и в которое время, и с которых чисел то учинити, и на какое бусурманских жилищ для отвращения бусурманских сил тем походом намеряти место, и естли не пойтить в поход воинской вашим царского пресветлого величества войскам, то не будет ли причтено к нарушению договором, и о том великом деле по вашему царского пресветлого величества, преомощному и милостивому указу обещаю я гетман по верной и подданской

службе мыслить и советовать с старшиною и с полковниками, в близ приидущее время около недели Святых Жен Мироносиц, когда у меня гетмана с старшиною генеральною все полковники и иная из городов старшина во обыклом приезде обретатися будут, а какая по общему совету нашему учинитца рада, и о том к вам великим государем чрез нарочного своего посланного в покорное доношение писати буду, а ныне вышереченного подьячего у себя не задерживая, отпускаю я подданной к вам великим государем, и препокорнее предаю себя премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля в 2-де лета от создания мира 7200-го, а от воплощения Бога слова, 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 114-119.

№ 40

До Івана та Петра Олексійовичів

Про привезення козацьким ватагом Антоном Рудим з товариством захоплених ними чотирьох татарських “язиків” до Батурина та відправку їх до Москви

1692 р., квітня 7, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцы своими с цариченским сотником и воинским промышленником и поlyingым ватагом, с Антоном Рудым с товарищи, в нынешнем в 200-м году, апреля в 16-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных, отчичем и дедичем и наследником, и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; донесл я уже покорственно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что по моему приказу Антон Рудый сотник цариченский, с товариством, ходил для промыслу военного, под неприятельские бусурманские жилища, и громил там по случаю прилучившихся ему бусурманов. И тот ватаг полевой Антон Рудый преждедеченный сотник с того своего промыслу припровадил ко мне в Батурын, четырех языков татарских, с которыми я его ж ватага и сотника царичанского, само осма с товариством, к вам великим государем, в царствующий великий град Москву посылаю по моей должности для объявления тое тех промышленников службы; а что те языки, зде в Батурине, в роспросе сказали, то на особой записке изобразив, посылаю приказ Малыя Росии, при сем яко наипокорнее, предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благодостыне, из Батурина апреля 7-го дня, 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 151-153.

№ 41

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність Війська Запорозького за царський указ щодо надання чотирьох тисяч дубових колод для будівництва оборонних споруд у Батурині, віднайдення колод та заплановане на літо проведення будівельних робіт

1692 р., квітня 9, Батурын.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, стольника и полковника Алексева полку Обухова с стрельцом с Афонскою Ивановым в нынешнем 200-м году, апреля в 16-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; в прошлом году пожаловали вы великие государи ваше царское пресветлое величество по челобитью нашему гетмана, с старшиною, и с Войском, повелели дать нам на строение города Батурина ис путивльских роц четыре тысячи дубовых бревен, и мы в прошлом году оттоль ис путивльских роц за многими препонами не могли есмы тех дубовых бревен сыскати, а ныне вновь прошлые зимы то четыре-тысящное число бревен сыскав имеем сего летнего времени города Батурина башни и где потреба выводы строить неоткладно, за тое тогда превеликую вашу государскую милость о даче нам преждереченного числа дубовых бревен показанную, мы гетман с старшиною, и с Войском под ноги пресветлого вашего монаршеского престола пренаипокорнее упадая, вам великим государем челом бьем, и яко наипокорнее отдаемся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля в 9-де, лета 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и низайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 130 зв.:

Великим государем, известно, и бояром, чтено.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 130-132.

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про відомості щодо походу військ гетьманського регіменту
і Семена Палія під Очаків, щодо приїзду до Війська
Запорозького грецьких купців та щодо прибуття
до Немирова корогв польських жовнірів**

1692 р., квітня 10, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим с войсковым канцеляристом с Тихоном Андреевым в нынешнем в 200-м году, апреля в 16-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных, и западных, и северных, отчичем и дедичем, и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; прежде сего донесл я подданный вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству что усердно о том сетую, что неприятели бусурманя в прошлом зимнем времени, прежде из Белогородчины, а потом ис Крыму меж городки в немалом числе ударив, хотя то за нашу ко отпору готовостию немного урону учинили, однако не так биты как наше было желание, скорым своим отвращением отошли назад, (в которое время хотя посылали мы за ними ясаула нашего войскового генерального Андрея Гамалея, с частию войска, но оттоль не догнав их, всеу возвратился:) и искал я тогда такого способу, как бы им неприятелем то отомстити, а как увидев что полковник охотничкий Семен Палей имеет намерение итти, в неприятельские жилища, для чинения военного промыслу, посылаю я с ним известное число людей регименту моево, часть городовых, часть охотничких, на те ж промыслы; а ныне учинилося мне ведомо, что те регименту моего люди с Семеном Палеем были в промыслах, под турецким городом Очаковым, где помощию Божию, а счастием вашим царского пресветлого

величества все посады городовые изгоном взяли, и пожгли, и в боях в том случае будучих взяли татар несколько на десять человек, и щастливо назад, к Днепру возвратилися; о чем принесенное ко мне от полковника переяславского письмо, так же и письмо Рутковского, слуги моего, о прибытии в Малую Россию, чрез Запорожье купцов греческих ко мне сего ж числа присланное, посылаю ныне при сем моем листе в приказ Малья России, для подлинного вам великим государем донесения; а когда те взятые языки татарские, привезены ко мне будут, тогда их самих, и их роспрос, о чем зде в роспросе скажут, также и что купцы греческие о поведении турецком скажут; чрез нарочных посланных моих пришлю к вам великим государем; при сем всепокорнее представляю премилосердной вашей царского пресветлого величества благодать, из Батурина апреля в 10-де, лета от создания мира 7200-го, а от Рождества Христова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Внизу того ж листа написано.

Тут же и о сем покорственно вам великим государем доношу, что писал ко мне, в цыдуле своей тот же полковник переяславский, что твердит и войт киевский, будучи у меня в Батурине, что недавно в город Немиров несколько на десять корогвей пришло жалнеров польских; а с сим листом моим к вам великим государем посылаю, канцеляриста войскового Тихона Андреева, чрез которого и лист полковников под Очаковым в промысле военном бывшего, также и письмо ис Полтавы ко мне о ведомостях принесенное, для ведома вам великим государем посылаю в приказ Малья России.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 133-138.

№ 43

До Івана та Петра Олексійовичів

Про прохання гетьмана та старшини щодо царського указу стосовно подальшого перебування лікаря Івана Комніна у Війську Запорозькому та про призначення йому річної платні

1692 р., квітня 13, Бату́рин.

В третьем, к великим государем гетманском листу по имяновании и титул написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по милостивому вашему царского пресветлого величества указу, и особного милостивого вашего монаршеского призрения присланный к нам гетману, старшине, и всему Войску Запорожскому дохтур Иван Комнин пребывает он в скорби и смущении того ради, что милостивое ваше великих государей жалованье за службу его ис казны вашей монаршеской ему обещаное его не доходит, и мы гетман с старшиною посоветовав на сем съезде хотели есмо ево дохтура уговорити на пребывание с нами в предь будущие времена, и чем бы его довольствовати, в год за его труды, но не смели есмо того уговору чинити без вашего великих государей указу, а на харч денег даетца ему у нас на месяц по пяти рублев, по тому тогда нашему преждереченному намерению, чтоб есмы его дохтура на предбудущее время к сохранению здоровья нашего могли уговорити, и годовым за работу довольствовати платежем, просим покорственно о милостивом вашем царского пресветлого величества указе, при сем яко наипокорнее отдаемса премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля 13-го дня 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 214, арк. 333-334.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про бій козацької ватаги з Полтавського полку з татарським загоном на Терновському броді на Самарі, захоплення двох “язиків”, привезення їх до Батурина та відправку до царів

1692 р., квітня 14, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии, самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, Полтавского полку, с казаки с Федором Рогулиным с товарищи в нынешнем в 200-м году апреля в 24-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных, и северных, отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как везде по приличным местам, по приказу моему бодрость и осторожность, от набегов неприятельских, так и с полку Полтавского с подлинным ватажником, товариство охочее, в начале весны вышед обретаютца выше городов самарских, на урочище Терновце, нарочно для осматривания шляхов, чтоб оными неприятели безвестно, под города великороссийские, и малороссийские, не приходили, которому товариществу попался в малом собрании один загон татарской, которой ис Перекопи вышед, и под украинными арельскими городами будучи, и назад с ясырем возвратилися, тогда их на броду Терновском самарском, оное товарищество нагнав, розгромили, и ясырь весь отбили, и двух человек татар взяв, с своим товарищством ко мне в Батурин прислали, а сами еще для впредь будущаго промыслу, там ж в вершинах самарских остались, и я по моей подданской должности, оных языков татарских у себя не задержав к вам великим государем с товарищем в том ж промыслу будущим, имянно с Федором Рогулею с товарищи четырьмя человеки послал, и роспросные речи тех языков на особом письме написав, в приказ Малыя Росии для ведома вам вели-

ким государем посылаю, а по сем вручаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля в 14-де лета от создания мира 7200-го а от воплощения Бога слова 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный,
и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп., 4, спр. 214, арк. 182-184.

№ 45

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про прохання Війська Запорозького щодо царської милості
й повеління московському патріарху стосовно рукоположення
і посвячення архімандрита Чернігівського Єлецького монастиря
Феодосія Углицького у архієпископи Чернігівської єпархії**

1692 р., квітня 16, Батурин.

Божию [милостию пресветлейшим] и державне[йшим великим государем царем] и великим князем Иоа[нну Алексеевичу Пет]ру Алексеевичу всеа [Великия] и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчи-чем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бую, верно радея вашему царскому пресветлому величеству, и всякой в Малой Росии в мирских воинственных и гражданских чинах назирая благостроения усердствую да и духовных иже в нас аки душа в теле сущих подобающее благостроение и управление церковное к славе Божией, нашей же пользе совершаетца, а понеже архиепископии Черниговской епархия нынешняго времени зело требует прислушающаго ей в порядках церковных и во всех духовных своих делех управления вашему царскому пресветлому величеству бую челом со всеми генеральными особами и с полковниками и со всем запорожским воинством, такожде и со всеми малоросийскими жители, да

ваше царское пресветлое величество, повелит быти в той Черниговской епархии такому правителю, пастырю же и отцу и жебы по правилу святых отец возмогл добре и управляти и наставляти на духовную пажить словесныя Христовы овцы; усмотрехом же на сие дело довольна мужа в словесех ... нам известна в житии добродетельном свидетельствованна и во всех церковных благоустроениях и духовных правлениях искусна от юности во иноческом чину без всякого порока поживша, и на пользу нам суша, а вашему царскому пресветлому величеству зело радетьна и молитвенника присна, пречестнейшаго архимандрита елецкого черниговского Феодосия Углецкого, ему же яко призванному ис Киева в помощь преосвященному кир Лазаря Барановичю архиепископу черниговскому, уже по милости вашей монаршеской, благословением же блаженные памяти святейшаго патриарха Иоакима, такожде и ныне благолепне престол патриаршеский правяща, великого господина и святейшаго кир Адриана московского и всеа Росии патриарха благословением правление вручися и благословенными грамотами утвердися того убо к вашему пресветлейшему монаршескому престолу и к богомольцу вашего царского пресветлого величества великому господину кир Адриану святейшему патриарху отпускаем, всемирно пресветлейшему вашему престолу царскому припадаю, да по вашей превысочайшей милости государской и всемошному [по]велению, рукоположением же святейшаго получить власть и освящение во архиепискупы в вышепомянутую епархию Черниговскую о чесом и десятирицею вашему царскому пресветлому величеству со всеми генеральными особами, и с полковниками и со всем Войском Запорожским челом бью.

Дан в Батурине апреля 16-го дня 1692-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1692, стр. 15, арк. 1-4.

№ 46

До Варлаама Ясинського

Про задоволення гетьманом потреб Київського Братського монастиря та про прохання Івана Мазепи щодо вирішення митрополитом суперечки цього монастиря з Київським Межигірським монастирем щодо володіння млинами на річці Котор

1692 р., квітня 30, Батурін.

В листу гетмана Івана Степановича к митрополиту киевському написано.

Приехав в Батурін пречестный в Богу отец ректор подал мне от вашей пастырской милости за собою заступленной лист, в потребях монастыря Братцкого которой я любовно приняв, и заступлению вашей святыни честь воздая, чинил есмь то по прошению его отца ректора з братиею, то что мочно было, о чем и сам отец ректор, поведати вашей святыни может, а что просил меня тот же отец ректор со всею братиею о заступлении к вашей пастырской милости в спорном деле с отцами межигорскими о мельницах на Которые обретающихся, на которые и право совершенное имеют старцы межигорские последним некаким правом не токмо завладели теми мельницами но и без ведома вашего в грамоту монаршескую подтврждательную все свои добра вписали, для какой препоны и спору ныне не могл он отец у нас и уневерсала себе потребного, на все монастырские добра подтвржденного одержати, и я по прошению совершенном прошу вашей святыни, изволь ваша пастырская милость так и для прошения отца ректора з братиею те ссоры меж ими, и отцами межигорскими своим пастырским судом помирить, и то своею честию сотворить, чтоб по стародавном праве они отцы братцкие на своем не имели уроны которому делу и я повелю высланному своему присмотритись, которого для нужных дел вскоре имею послать в Киев, что предложив и высокому рассмотрению вашей пастырской милости подав с niskим моим сыновским уклоном вручаюсь вашей святыне милости, и пастырскому всегда благословению, из Батурина апреля в 30-де 1692-го.

Вашей пастырской милости желательный сын и слуга повольный.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 52, арк. 68, 70.

№ 47

До Бориса Михайловича Михайлова

**Про вдячність гетьмана резиденту за зусилля, спрямовані
на звільнення затриманих у Польщі товарів, які віз
з угорської землі посланець Івана Мазепи,
та прохання домогтися їх відпущення**

1692 р., вересня 30, Батурін.

Список з белоруского письма.

*В листу гетмана Івана Степановича Мазепи к Борису Михайлову
написано.*

За приятной вашей милости отзов и за такое объявление, что изволяешь прилагать своего тщательного попечения, дабы чужеземские товары которые посланным моим Михайлом Молчаном из венгерской земли везены были, а в Польше удержаны, оттуда свобожены были, зело вашей милости благодарю. И как то вашей милости о тех товарах тщание добрым и похвальным делом оказуешься, так прошу зело, изволь ваша милость и впредь, о том же неотменно прилагати радение, чтоб совершенно ис Польши к нам вместе с посланным моим Михайлом Молчаном, были отпущены, а такое дело от самих великих государей их царского пресветлого величества будет похвалено, и для того нарочно посылаю моего посланца Дениса Петренка сотника сердюковского, которой как туды приедет, изволь ваша милость в том быть ему предстатель и заступник, при сем желаю вашей милости доброго здравия и щастливого во многие лета поведения, из Батурина сентября в 30-де 1692-го.

Вашей милости желательный приятель.

В том листу цыдулка а в ней написано.

А что ваша милость изволил имяновать свое там бывающее к сенату королевского величества предложение, что ис тех удержанных товаров часть моя гетманская, а часть великих государей обретається и мне предлагаешь, что я в свое сенату польскому учинил предложение, и я вашей милости известно чиню, не знал я о таком прежде сего вашей милости извете, писал к гетману коронному, предлагая что ис тех товаров, часть моя а часть покойного Миколая Трайниота, и для того ныне писать уж мне, как ваша милость предлагаешь к сенаторем нельзя, чтоб не было у них сенаторей причитано письмам и словам непо-

стоянство, и для тех товаров посылаю на оплату пошлины коронной известное число денег, с посланным моим которой как к тебе приедет о всем вашей милости учинит известно.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1692, стр. 4, арк. 331-332.

№ 48

До кизикерменського бея

Про нагадування бею щодо потреби розшуку й звільнення українців, захоплених підвладними йому татарами, та про непорушність перебування Війська Запорозького під царською владою й помилковість рішення Криму стосовно підтримки Петра Іваненка

1692 р., жовтня 5, Батурин.

Список с листа к бею казыкерменскому писанные.

Приятелю наш бей казыкерменской.

Было у нас от милости вашей еще прошлого году чрез Радича посланца нашего ис Крыму возвращающагося таково письмо которое и сего лета как приехал в Крым от пресветлых монархов наших гонец и от нас посланой человек, такими словами на бумаге написал милость твоя, дабы мы людей своих воинских под Казыкермень для промыслу не посылали и убытков тамошним жителем не чинили, а взаимно и милость ваша не имел под городаы их царского пресветлого величества regimentу нашего никаких подъездов татарских посылати и ни малого убытка сей ... чинити до тех мест покамест он пресветл[ых] монархов наших гонец и наш посыльщик ис Крыму назад а крымской гонец в Крым из Москвы с каким нибуд[ь] делом возвратятца и [мы] с нашей стороны то слово ...женное от милости вашей без нару[ше]ния соблюли, понеже никог[о] из воинских людей regimentу на[шего] как под Казыкермень так и на иные места государству Кр[ым]скому прилежащие не посылали а от Казыкерменя татары под в[ла]стию твоею будующие многократно на шлях Переволочански[й] на сенокосы керебердянские на пашни на розные места находя многих людей наших потеряли порубили и в полон побралаи и в маестностях их безчисленные починили убытки, и нарочно сим листом нашим вашей милости ведомо чиню, и прилежно того упоминаемса, даб[ы] ваша милость тех людей наших в полон побранных сыскали и на вол[ю] их к нам отпустили, и

сам то милость ваша разсудишь, что вся[кому] воину во всяких речах слова своего обещанного, а особо в делах воинских додержати надобно а не додержав встыд есть пред светом и в грех пред Богом, и естли б милость ваша тех людей наших в полон побранных не сыскал и нам не отдал тогда и мы повелим всем регименту нашего воинским людем чинит[ь] везде промыслы над вашими людьми и надежду ... имея, православных и единовѣрных монархов своих христианских государей таковых премилостивейших облаадателей наших имели отступити, под которыми вольности и права наши войсковые, и свободы всего малороссийскаго народа суть непорушимо соблюдены понеже все старшие и меньш[ие] войсковые и посполитые люд[и] счастливо и мирно живут безо вся... тягости, а не так как т[от] плут Петрик в поно... своих клеветает письма[x] при которой всего Войска и народ[a] счастливости и единомыслии не токмо нас гетмана старшину полковников и всяких урядников, но и из рядовова войскового товариства ис черных жителей мелких людей ниhto прельстити и обмануть не может, того ради не токмо тот скаредный шпынь и обычной человекенко Петрик ложными и скверными письмами и словами своими ничево зде в Войске Запорожском к злему своему намерению не доспеет, потому хотя бы и такой знатнейший человек забыв страх Божии поступил на такое зло в Господе Бозе что належаше[e] в том учинитца отмщение, и есть[ли] в вашей стороне того обещанного слова отмена походит по причине плута Петрика, изменника и вора и беглеца нашего то не токмо у нас но и в по[сто]ронних странах в великое т[о] поставят диво, что государс[тво] Крымское славу свою любящее и за славою своею много гоняющее[ся] в котором много есть людей разумных и разсудных оставя с пресветлейшими монархи нашими их царск[им] пресветлым величеством, общие к доброму зачатию обсылке и презрев своего на Москве сущаго гонца, и удержав у себя гонца пресветлейших монархов наших хватилось того одного плута бездельного и ни к чему не годного человека Петрика, хотя лжею и обманом каких си и неподобных достичь дел в чем совершенно уж государство Крымское как обманулось так и впредь обманено будет понеже доровой то государства Крымского труд и ложная надежда, дабы таким того шенка бреханием Войско Запорожское при Божии помощи храброе и многочисленный народ малороссийской в доброй ко Господу Богу христианской вере обретаясь и добрый порядок и мир меж себя конечно всегда на свою пагубу отойдет тощ. И государство Крымское за таковых вступающа плутов встыд пред всем светом понести имеет, при сем желаю вашей милости доброго здоровья; из Батурина октября в 5-де 1692-го.

Вашей милости желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1692, стр. 24, ч. 1, арк. 110-114.

№ 49

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відкинення гетьманом звинувачень польської сторони у шкодах, завданих людьми його регіменту в її прикордонних старостах; безпідставність звинувачень поляками колишнього корсунського осадника Данила Федорова у збитках, учинених у містечку Драбівці, напередодні його переходу на Лівобережжя; отримання Іваном Мазепою листів від Семена Палія, із Запорожжя, з Переволочни й інших місць та пересилку їх до приказу Малої Росії; передачу фастівському полковнику грошей, полкового прапора й сотенних значків; готовність Семена Палія до воєнних дій проти “бусурман” з припиненням наступу на нього польських і литовських військ

1692 р., грудня 28, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков к великим государем писал гетман Иван Степанович с посланцом своим с Федором Топольницким в нынешнем в 201-м году генваря в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцам и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земли пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Отдана в руки мои, пречестная ваша царского величества монаршеская грамота, в которой написано что писал к вам великим государем, резидент ваш монаршеский, при дворе королевского величества польского пребывающий дьяк Борис Михайлов, донося выговоры польских сенаторей, так ж и резидент польской при дворе вашем

монаршеском будучей предлагал словесно, будто с стороны вашего царского пресветлого величества, от людей малороссийских регименту моего полку Переяславского в землях пограничных королевству Польскому належаших, а имянно в староставах, Белоцерковском, Корсунском и Богуславском чинится досада и помешка, и будто Данило Федоров бывшей осадничей корсунский перешедчи на сю сторону Днепра, нарочитое число денег на заплату войсковым людем данных занес, и многие учинил в местечке Драбовке убытки, и я на те предложения покорно вам великим государем объявляю, что от людей регименту моего того отнюдь в пограничных местах не деется и не деялося, и Данило бывшей осадничей свидетельством в том очищался о чем сенатори польские вашему царского пресветлого величества резиденту выговаривали, и о чем резидент польской доносил а знатно тех сенаторей польских были за то выговоры, да и к резиденту к Москве писали, что польской стороне того жаль что тот Данило с их стороны, на сю возвратился сторону в богохранимую вашу царского пресветлого величества державу, которой тот Данило и каким способом из Малой Росии зашел в польскую сторону; так же и Семен Палей с товариством своим в которую пору из Запорожья отъехал в польскую сторону, о том я пред сим пространно вам великим государем доносил. Того ради я верный ваш царского пресветлого величества подданный то рассуждаю, что и о том Даниле Федорове бывшем корсунском осадничем и о Семене Палее полковнике охотником, не надобно б польской стороне за то что они сюда склоняютца досадовать, понеже те люди суть власные родимцы малороссийские богохранимые вашего царского пресветлого величества державы, имея здесь свои известные поселения, по родству отцов своих и дедов, а что они в польскую сторону на службу пошли, и то они учинили не навсегда но на малое время, которой способ службы в Войске Запорожском есть обыклой, понеже издавна кто ис панов порубежных употреблял людей военных и обещал плату, к тому казаки Войска Запорожского охотою своею хаживали, и время известное послужа, опять невозбранно назад возвращалися, как то делалось при владетелех волоских, которые с турками войну имеючи, их на службу свою нанимали, о чем летописцы свидетельствуют, каковым способом и ныне не только в польской стороне но и при владетеле мулятянском казаки вольною волею своею плату себе заслужити хотящие многие найдутся, и хотя вечного мира договоры их Данила Федорова, и Семена Палея, застали на польской службе будучих, однако та статья в которой о непринимании людей переходжих опасение положено, не имела б происходити на них, понеже они как выше писано

суть люди здешние малороссийские, а не тамошние, а наипаче той польской стороне о том разсудити належит, что когда те люди омерзли себе власть державы Польской, никаким способом там держатися не могут, то лутче будет чтоб они приняты были под высокодержавную вашу царского пресветлого величества руку, от того никакова им поляком не будет урону, анежели их не принявши оставить в крайнем отчаянии, от которого они (естьли того не дай Бог) убегут до противной области неприятельской, имея на то нетрудный способ; чрез чтоб не малое всему християнству в делех военных против бусурман действуемых было повреждение; еще и то я доношу, что то польские сенатори причитают быти к нарушению мирным договорам, Данила преждедеченнаго тутошняго природнаго человека отъезд с стороны их польской, в сторону вашу царского пресветлого величества, а того у себя не видят что они в свою сторону принимают безпрестанно козаков запорожских которые приходят к ним из Сечи, как то прошлого году приняли в Немиров вдруг с семьсот человек, а и нынешняго лета не мало принято, да и всегда они принимают, чтоб только хто к ним ни приехал, а Запорожье договорами вечного мира в державе вашей монаршеской быти утвержено, и естьли в их польскую сторону бывають приниманы с вашей царского пресветлого величества стороны здешние люди, ис которых иные жены и дети а иные отцов и матерей, братью, и сестр своих здесь имеют, то для чего польским сенаторем то иметь за речь противную, что с их стороны, такие тут в Малой Росии родившиися люди, назад к домам своим сюда возвращаются; того ради о настоящем деле которое есть в пречестной вашей монаршеской грамоте описано, покорно доношу что Переяславского полку Бубновск... и иных сотен казаки, на ту сторону Днепра, в Корсуньское Богуславское, и Белоцерковское староства не ходили и в Драбовку не вступались, и никово из людей тамошних на сю сторону Днепра не перезывали, и никакой им обиды не чинили, а селитца там, и не думали, и ныне там в таких противных поступках отсюду ни одной души живой нет. А тот преждедеченной Данила пространным[и] и доводными словами очищался что никаких таких с собою денег, которые на него польская сторона за вину влагает не унашивал, и обид и драчь никаких людем драбовским не чинил, как мочно в том ему Данилу и верить, понеже во время ево Данилова с той стороны Днепра из Драбовки на сю сторону переходу, были передо мною ис тамошних жителей священник и иные знатные люди прося, чтоб были приняты под высо[ко]державную вашу царского пресветлого величества руку, о чем я тогда ж вам великим государем доносил покорно, и никаких жалоб за

такие драчи на Данила не предлагали, да и потом они драбовские люди ко мне приезжали, и сими недавно прошлыми днями два человека были передо мною прося, чтоб их принять в сторону вашего царского пресветлого величества в чем я как прежде так и ныне, отказал но о том, чтоб Данило чинил им какие обиды, никакова не воспоминали слова, правда, тот Данило имянуя некоторые свои остальные животы в Драбовке, и там имея пасеку свою, сего прошлого осеннего времени в месяце октябре, просил у меня, позволения, итти на ту сторону Днепра, и прибрав людей охочих приложить радение, промыслом воинским о языке татарском, которую дорогу как я ему учинить поволит, тогда был он на той заднепрской стороне, и не возмогши за некоторыми трудностями итти под жилища неприятельские, посылал челядь свою в Драбовку, для отыскания остальных своих вещей, которой присылке ево, яко бывшего своего осадчия, тамошние драбовские люди упросили ево, чтоб челядьник один при них в Драбовке пожил для порядку, и он им в том не отказал которого челядьника комендант белоцерковской вскоре взял в тюрьму в Белую Церковь, и он же комендант писал ко мне, принося жалобу на преждереченного Данила, будто он то местечко Драбовку от стороны королевства Польского отрывает и людей насылает для отобрания ево, и я велел полковнику наказному переясловскому отписать к нему коменданту, объявляя ему, что от нас гетмана и всего Войска Запорожского, как не было им помешки, во владении местечка Драбовки, так и впредь не будет, а что он из Драбовки взял в Белую Церковь челядьника Данилова, и тово ему чинить не довелось было, лутче было ему того челядьника к нам прислать, и естли в чем провинился, то на него управы просить, нежели брать в тюрьму, а то местечко как изначала своего недавнего поселения в их польской стороне обреталось, так и ныне в той обретается, понеже тотчас по отъезде оттуду Данила наехал было из Белой Церкви, ротмистр Василей Дросенко с людьми роты своей, а ныне там в Драбовке обретается, прислан из Белой Церкви некакой хорунжей, который и комендантом драбовским именуется, а на свидетельство того, его же хорунжаго письмо в приказ Малыя России посылаю. И как давно уже прошлых лет и нынешняго лета всем регименту моего на побережье реки Днепра живущим людям, приказывал, так и ныне приказываю накрепко, чтоб и тех драбовских и иных тоесторонних Днепра жителей к власти польской належащих никакими и малыми причинами не занимали живя со всеми смирно, как и деется, понеже никто из богохранимой вашей царского пресветлого величества державы, как им заднепрским людям х Короне Польской належащим, так и в ьных странах к Великому княжеству

Литовскому прислушающих жителем порубежным ни малой не чинит досады. А в польской и в литовской стороне людям малороссийским, которые торговым делом туды ездят, великия деютца забирая и грабежи, и хотя те изобиженные люди временем, и по письмам нашим домогаютца в своих обидах управы, никогда ее домочись не могут, о чем какое мне от полковника черниговского учинилося донесение, то я для ведома вам великим государем в приказ Малыя Росии посылаю. Объявляю и то, что полку Переясловского воинские люди были на той стороне Днепра только не своевольно туды ездили, но по моему гетманскому повелению брали пчельную десятину в тех местех, в Черном лесе; в Лебедине и в ыных, в которых и в прошлые лета на нас гетмана тот же пожиток выбирали, около Чигирина, и иных запустелых мест будучих, а в староства, Корсунское, Богуславское, и Белоцерковское никаким образом не въезжали, и те мои высланные той десятины пчельной, только сорок бочек меду собрали и ко мне привезли, да и в прошлые лета не больше того медового пожитку на меня збиралось. А на гетмана коронного с тех староств Корсунского, Богуславского и Белоцерковского, которые к самой реке Днепру, к рубежам богохранимыя ваша великих государей державы суть смежны, собрано пчельного десятильного меду восемьсот бочек, и отвезли во Львов, которой мед своима очима видели мои посланные, к гетману коронному посыланные, для отыскания купецких товаров, греченина Тарновиота, о чем гараздо ведает и резидент ваш монаршеский при дворе королевского величества сущий, и в тех с польской стороны деющихся выговорах, явная оказывается неправда, что они именуют быти в тех преждедеченных староствах, отсюду с стороны вашей царского пресветлого величества препону, а такие великие с них берут по осмисот бочек меду пожитки, а естли б была там препона, то так много собрати б им невозможно того десятильного пчельного меду, да и то буди вам великим государем известно, что та Драбовка была доселя пуста, о чем я уж вам великим государем покорно доносил, а поселил в ней людей тому года с три преждедеченной Данило, будучи имянован осадчий корсунский и людей тоесторонны[x] от Полесья зашлых зело мало, все, что их несколько сот человек в том городке поселились, суть люди которые прежде сего с той стороны Днепра на сю было перешли, а ныне с сей стороны Днепра уходом туды зашлые, которых старшинам городовым сеесторонным усмотрить было трудно, понеже то место к реке Днепру есть блиско смежно, но все те с сее стороны Днепра туды в Драбовку захожие люди, таковым там селилися намерением, чтоб им быти под высокодержавною вашего царского пресветлого величества

рукою, чем и преждереченный Данило обнадеживал их, а ныне как услышали что польская область неотменно ими владети будет, зело усумнились, и ни отнюдь там жити не хотят, и в такое намерение прибираются, чтоб им сызнова на сю сторону перебратца. Припоминаю паки Семена Палея что он совершенно чюжда себе творит, власти польской, и склоняетца под высокодержавную вашу царского пресветлого величества руку, от которого ныне каков ко мне лист принесен, с ыным листом от гетмана коронного писанным, тот я посылаю в приказ Малыя Росии, для донесения вам великим государем, а понеже он Палея увидев что в польской сторо[не] Любомирской не далече от Хвастова в месте Полонном людей воинских на службу вновь нанимает, и ... по червонному золотому на человека дает, и платье давать обеща... будто на то намеривая, что... от него Палея полчан ево перемани ... просил меня крепко, чтоб ему к тому вашему царского пресветлого вели[че]ства жалованью, которое он zde... по указу вашему монаршескому из войскового скарбу имянно тыся... ефимков взял, еще столько ден... по милости вашей монаршеской дати, чем бы он мог потешить и при себе удержать свое товарищство, и я понужден есмь послати к нему ис того же скарбу войскового пятьсот ефимков манетою чеховою, творя т... для того чтоб он не улуча желаемого, не впал во отчаяние, а от отчаяния не пришел бы в какую противность, а послал к нему и знамя одно полковое, и четыре значки сотенные о чем он прежде сего просил да и ваш царского пресветлого величест[ва] имянной указ есть, которое знамя и зн... делано в Батурине из тафты, только с од... изображением самых крестов не полага... никаких слов, которые деньги и знамя и значки послал в Киев с нарочны[м] моим посланным Романом Проценком, которому приказал не ездя в Хвастов ведомо учинити ис Киева о себе Палею, чтоб он Семен или сам приехал в Киев, ту посылку всю отобрал, или кого верн... для отобрания прислал, чтоб в польской ст[о]роне о том не было ведомо, а в Хвастове меж своими ему Палею мочно будет сказати, что те знамя и значки в Киеве по его желанию, и его деньгами суть деланы, каким способом те деньги и знамя и значки ему Палею отданы будут, и каким благодарением он то примет, о том я впредь донесу вам великим государем. Ныне какие письма з Запорожья, ис Переволочни, и из иных мест о намерениях неприятельских ко мне принесены, и те посылаю при сем моем листе в приказ Малыя Росии. При написании уже сего листа моего возвратился ис Киева от Семена Палея мой посланной Роман Проценко таварыщ сотни Батуринской, и принес ко мне от него письмо благодарственное о принятии преждереченных денег, знамя и значков, при

котором своем письме прислал он Палей письма, королевское, гетмана корунного, и каштеляна хелмского, которые писаны к Ереме полковнику охотницкому запорожскому, которой полковник как выше о том в сем листе моем доложилося, прошлого году з Запорожья в семисот человеках товарищества вышел и учинился принят в державе Польской на службу королевскую, и то письмо Палеево, и письма королевское гетманское каштеляново посылаю я при сем моем листе в приказ Малыя Росии, которые письма королевское гетманское каштеляново могут пригодиться и на съезд комисарской для уличения стороны польской, что та сторона людей с вашей великих государей стороны не точно приходящих примает, но и похвалу им приписует, и впредь службы жадает, и плату давати обещает. Тот преждереченной посланной мой Роман Проценко словесно мне сказал что как я ево научил отдать в Киеве ему Палею тайно те деньги, знамя и значки, дав ему Палею знати, чтоб из Хвастова в Киев приехал, так он Роман и учинил, что когда Палей в Киев приехал, тогда он Роман пошел в его господу отдал ему втайне те вещи, и говорил словесно, чтоб он то приняв никому не объявлял и не оголошал, чтоб не только в сторону польскую никому о том не произошла ведомость, но и тут ни кто б того не ведал, а он Семен Палей то приняв и велми обрадовался, и кой час хмельным напитком согрел себе голову будучи человеком простым, и тотчас не сохраняя тайны, почал тем явно хвалитися, и поехав в Верхней город, перво с теми знаменем и значками был у воевод, а потом у преосвященного митрополита, которого просил о том прилежно, чтоб те знамя и значки были посвящены, где сам он преосвященный митрополит читал належашую к тому посвящению молитву и удовольствовал, ево Палеево прошение, чрез которой ево Семена Палея поступок может о том пронестися и за границу ведомость. Только я гетман о той посылке как о деньгах так и о знамени и значках к нему Палею не писал в моем листе ни одного слова, только словесно чрез того посланного о том наказывал, не может ни кто имети никакова на то доводу. А что я напред сего вам великим государем донесл, что Семен Палей просил у меня помочи увидев что войска польского и литовского несколько десятъ хоронгвей людей военных на него наступают, и людей полку его с становищ выгоняют, то ныне то намерение остановилося, понеже он Семен Палей не тревожится, и уже о посылках не [до]кучает, и объявляет мне, что те хоронгви жолнеров войска литовского стали в Польсю около речки Уши, а ближе к нему не наступают, от чего он о смирности, обнадежився, обещаетя итти на промысл военной под жилища бусурманские, или я естли его призову, хочет стать при боку мо-

ем, для давания отпору неприятелем бусурманом когда оные под ваши царского пресветлого величества города наступати будут; о том о всем покорственню донесши отдаюся пренаипокорственнее вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина декабря 28-го лета 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и найнижший слуга Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 38 зв.:

201-го генваря в 12-де великим государем известно, и бояром чтено, и великие государи указали, выписать о Заднепррии, и о запустелых городах, которые на той стороне Днепра, из договоров вечнаго миру.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1693, спр. 2, арк. 38-53.

№ 50

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про співчуття царям з приводу смерті царівни
Анни Михайлівни та листування гетьмана
у зв'язку з цим з київським митрополитом**

1692 р., грудня 28, Батурин.

Во 2-м к великим государем гетманском листу по имяновании и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно, челом бью, будучи я верным вашему царскому пресветлому величеству подданным вседушно и всесердечно того желаю, дабы всемогущий и всеисполняющий Господь Бог в превысоком вашем монаршеском доме всегда водворял веселыя поведения, и преисполненныя радости; но понеже искони судьбы его божественныя сице определили, что вся создания вечности не имеют; ибо во свое время приемлют кончину, то належит нам и сие причитати его же божественному делу, когда что и печальное явится, те убо Божии всетворяшии Творца всех Бога судьбы и то содеяли; что в вашем монаршеском превысоком дому преставилася от временного сего жити[я] в вечное Небеснаго царствия блаженство благоверная великая государыня царевна и великая княжна Анна

Михайловна, о которой понеже вы великие государи сетуете; то и нам подданным много желети и печалитися належит, да даст Господь Бог ей государыне благочесной пожившей и в вере блазе преставльшейся своего творческого пребогатаго возмездия дарование, и зрение выну божественнаго лица своего; а вас великих государей облагодатит все-милосердым призрением с небеси, воежебы вскоре та печаль обратилася в радость, во всегдашнее ваше царских веселий наслаждение, о том ея великой государыне благоверной царевны преставлении писал я лист мой к вашему великих государей богомольцу преосвященному митрополиту киевскому его милости господину отцу Варлааму Ясинскому; от которого какой ко мне прислан ответствованный лист, тот я при сем моем листе посылаю к вам великим государем для ведома, о творении преставльшейся великой государыне поминовения и церковных понахид, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлаго величества благостыни из Батурина декабря в 28-де, 1692-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 219, арк. 189, 192.

№ 51

До Війська Запорозького Низового

Про привітання Низового Війська зі святом Різдва Христового, подяку запорожцям за відомості щодо приїзду хана до Криму, обіцянки поклопотатися стосовно присилки їм царського річного жалування, прохання провідати про наміри ханських військ учинити напад під прикордонні міста, готовність гетьманських полків до відсічі противника та про закінчення виготовлення й плановану відправку іконостасу до січової церкви

1692 р., грудня 29, Батурин.

В списку с листа гетманського на Запорожжє тисанного написано.

Мои милостивые приятели и братья господине атамане кошевой, и все старшее и меньшее, Войска их царского пресветлого величества Запорожского Низового товариство.

Лист ваш братаи нашей чрез нарошных посланных, подан нам гетману, в день праздника Рожества Господа Бога нашего, и приветствуем вам всем добрым молодцом Войску Низовому в том празднике, желая усердно, дабы Христос Господь даровал вам в добром здорovie, и радостном поведении, таковые торжественные свята, в премногие праздновати лета, а при том благодарим вашим милостям зело, как устне, так и листовне, свое к нам учиненное обовязательство, исполняя дали нам, чрез тот лист свой, знати, о тех ведомостях, какие к вам выписаны от бея казыкерменского, а имянно о приезде в Крым Силим Гирея хана, а что в том ж листе своем просите нас о ходатайстве чтоб милостивое монаршеское годовое жалованье, вскоре к вам было прислано, тогда мы о том до пресветлых монархов наших, их царского пресветлого величества скоро* прилагаемся чтоб их милостивым монаршеским указом неотложно, та их государская милость была исполнена чего несумнительно будьте ваша милость надежны, а понеже вы Войско Низовое з городками и с Крымом держите перемирье, и через то имеете способ о всяких крымских поведениях доставати ведомостей тогда прилежно ваших милостей желаем, дабы ваша милость по своей к великим государем по присяженной верности, и усердному к нам гетману желательству, а наипаче по ревности православной христианской веры, и с любви к своим ближним приятелем в городах малороссийских живучим постарались с великою прилежностию проведати о повороте хана крымского, и о ордах его, естли они неприятели непременно имеют злое свое намерение приходити войною под города украинные, то в какую пору, ис Крыму в тот поход они пойдут, и куда имянно наперед ударити думают о чем подлинную когда ваша милость ведомость получите, извольте с нею нарочных своих скорых посланцов, к нам выправити приказав оным, чтоб днем и ночью, к нам поспешали, а мы тем посланцом вашим за скорую пересторогу обещаем добру дати нагороду, а вас всех за то Господь Бог благословит всякою щастливостию, когда братью свою жителей малороссийских остережете от упадку, а мы гетман все полки регименту нашего приспособили в готовость к чинению отпору оным неприятелем, и уже одни из домов своих пошли, а другие вскоре пойдут туда, где укажет потреба а уже бы есми и сами до сего времени со всеми тяжестями к украинным городам поднялись, видя что все силы великороссийские з боярами и воеводами из за границ двинулися, но еще в дому удержало нас то, что взираем на жителей украинских, чтоб есми в сие время трудное

---

* На полях – прилежно.

зимним походом, в немалом собрании будучаго войска, не учинили им тягости и шкоды, а так и повторе и по десяте желательно вас желаем братии своей, дабы есте о походе тех неприятелей, о подлинной промыслили ведомость и взяв подлинную и непрелестную нам о том вскоре дали знати, при сем случае ведомо чиним вашим милостям, что до церкви вашей в Сече новопостроенной Покрова Пресвятой Богородицы, иконная вся работа совершилась, которую вскоре имеем к вашей милости в Сечю послати, только бы дорога санная исправилась, при которой работе пришем, и маляра и слесаря** для того чтоб слесарь*** оную чинно в церкви поставил, а маляр, чтоб то поисправил которое б в дороге попортилося, при том желаем вашим милостям доброго от Господа Бога здоровья, и щастливого поведения, из Батурина декабря 29-го дня 1693-го.****

Вашим милостям желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 219, арк. 212-217.

№ 52

До Івана та Петра Олексійовичів

Про затримку у Воронежі братів Михайла і Луки Чалєєнків, привезення їх до Батурина й ув'язнення та про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно звільнення цих людей

1692 р., грудня 30, Батурин.

В 3-м к великим государем гетманском листу по имяновании, и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; ведомо вам великим государем премилосердым монархом нашим что в прошлом году от Рожества Христа Бога нашего 1688-го

** На полях – и столяра.

*** На полях – столяр.

**** Лист слід датувати 1692 р., виходячи з даних щодо зміни хана й фактичним матеріалом з інших документів про виготовлення й передачу на Січ іконостасу (див. вступну розвідку).

явился ис польской стороны один плут и проехал ис Киева к Москве, именем Мишка Чалеенко з братом своим Лучкою*, которой имел изна- сить** на меня гетмана напастные непристойные речи ровным спосо- бом как и Соломонко складывая на меня то бутто я забыв страх Божий и свое обещание, и отвергшися благочестивой восточной христиан- ской веры, хочю отступить от богохранимой вашей великих государей державы, а поддаться в польскую сторону, чего никакими не довел способами, и вы великие государи по премилосердной своей монарше- ской милости, изволили указать ево плута з братом прислати ко мне в Батурин, и когда он плут, по жестосердному и окамененному своему намерению, и в Батурине от той лжи своей не унялся, и без ума кроме всякого подобия, ту оглашал злокозненную клевету свою, и в то время по доношению моему указали вы великие государи оного здесь в Ба- турине бити кнутом нещадно, и потом отвести ево, с тем ж ево братом всылку в Архангельской город, которой ваш монаршеский указ тогда совершенно исполнен; ныне тот плут вышеимянованный с тем ж сво- им родным братом, ис того города ушед, явился в Малой Росии в го- роде Воронеже, где сотник тамошний оного человека беглого и в во- ровских делах будучего выразумев и познав и распрося ево, что он был всылке, прислал ево из братом ко мне в Батурин, и я их обеих отдал за крепкой караул в котором карауле оных держа... покорно о сем вам великим государем доношу, а яко сам есмь по премногу перед сотворшим Господем Богом грешен, и верю тому, что Господь Бог премилосердый наипаче тем людям грехи отпускает, которые своим наветником усердно от сердца отпускают досады, так душею, и серд- цем моим того желаю, чтоб на них вышепомянутых колодников Чале- енках прежде*** того, чего уже они узнали, больши казни и наказания не было, но дабы свободно куда им похочетца, из за караулу были от- пущены, понеже и то им до той свободы помощствует, что они здеш- ние малороссийские жители, имянно ис под Гадича, из местечка Вепри- ка. О том ж под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упа- дая преинапокорственнее вам великим государем челом бью; о тако- вом милостивом государском указе, чтоб мне их Чалеенков из за ка- раулу на свободу неотложно отпустить мочно, ибо и сами они того своего злого дерзновения жалеют, говоря так, что оные на меня гетма- на свои наносы сложили и составили с своего безумного вымыслу, для того чтоб им в нищете будучим, за тот извет обогатитися прещедрым

---

* На полях – Луцьком.

** На полях – которой лгал и клеветал.

*** На полях – кроме.

вашим монаршеским жалованьем, перво в Киеве, а потом в царствующем великом граде Москве, при сем яко наипокорственнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина декабря в 30-де 1692-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 219, арк. 194-198.

№ 53

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відмову архимандрита Києво-Печерської лаври Мелентія Вуяхевича від наміру здійснити поїздку до Москви через старечу німіч та про відправку його посланців до царів

1693 р., січня 7, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа Киево Печерские лавры архимандрита Мелетия Воехеевича с присланным ево Новопечерского Свинского монастыря с наместником Иоанном в нынешнем 201-м году генваря в 23-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, будучи у меня ныне по празнестве Рожества Господня ваш великих государей богомолец, святяты великия Киево Печерския лавры архимандрит пречестный отец Мелетий Воехеевич, известил мне, что имел он намерение по нынешнему зимнему пути ехати в царствующий

великий град Москву желая узрети пресветлые ваши царского пресветлого величества очи, и ударити вам великим государем челом за восприятую вашу монаршескую милость, но розсудивше свою трудность, что в старости лет своих, видимое имеет безсилie, и такому дальнему путешествию без скорби ... не возможен, принужден есть возвратитися во свою обитель, а о належаших тое лавры делех и от себя и от всей братии с покорным челобитьем посылает к вам великим государем своего Новопечерского Свинского монастыря наместника иеромонаха Иоанна Максимовича, и великие церкви уставника иеромонаха ж Силу с послушниками; и я убо верный ваш царского пресветлого величества подданный, покорным моим о сем к вам великим государем докладую листом, надежен будучи, что вы великие государи, их своих богомольцов преждедеченного архимандрита з братиею о делех монастырских иноческое прошение милостиво укажите исполнити, при сем яко наипокорне отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне; из Батурина генваря 7-го дня, 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, сгр. 2, арк. 7-9.

№ 54

До Варлаама Ясинського

**Про дозвіл гетьмана на зайняття посади ректора
Києво-Могилянського колегіуму ігуменом
Київського Микільського монастиря
Іоасафом Кроковським та потребу його благословення**

1693 р., січня 13, Бату́рин.

В листу гетманском к митрополиту киевскому написано.

Как всегда я вседушно желаю того дабы школ братских киевских совершенно было чиновное правление, чтоб к пожитку всей малороссийской Украине от них добрые происходили плоды так и нынешнему совершенному отцев братских избранию, и соборному постановлению, также и вашей святыни пастырскому благословию, дабы пречест-

ный отец Иоасаф Краковский, игумен монастыря Никольского, при своем игуменском начале был, и ректором братским, совершенно не спорю, понеже знаю, что он пречестны отец Кроковский игумен никольский, человек совершенно научен, богобоязлив, зело разумен и статочной паче иных тем обоим началом удовольствоваться, и чином при их належании правити возможет, так и я даю мое соизволение к тому, дабы он принел тот ректорской начал без всякого препятія, изволь честь твою пастырское ему свое подать благословение дабы то избрание дело немедлясь взяло свое совершенство, то я предложив вручаю себе вашей пастырской милости благодѣтели и святым молитвам, из Батурина генваря в 13-де 1693-го году.

Вашей святѣни желательной в Дусе Святом сын, и слуга повольной.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, сгр. 52, арк. 1-2.

№ 55

До Федора Юрійовича Брятинського

Про приїзд з Кілії до гетьмана товмача з полоненим солдатом для обміну і списком інших невільників, утримуваних у Білгородчині, та про відправку приїжджих до воєводи у Севськ

1693 р., лютого 27, Батурин.

В листу гетманском в Севеск к окольничему и воеводе написано.

Приехал ко мне ис татарской белгородской земли имянно из города Килии, талмач имянем Юсуп, и привез с собою одного полоняника переяславского салдата Микитку Васильева Бобринина, для розмены, а иных полоняников там в Белгородчине в неволе будучих имеет он талмач в руках своих которых и имена имеет при себе на письме написаны, которые такожде розменным делом чают себе высвобождения, того я талмача при себе не задерживая посылаю с тем полоняником с нарочными приставы моими к вашей княжой вельможности в Севеск, вручаю разсуждению вашей княжой милости, естли изволишь в Севску оного, до указу монаршеского их царского пресветлого величества держать, или без задерживания к Москве отпустить, а как ваша княжая милость с тем вышереченным талмачем татарским поступишь,

изволь мне о том чрез письмо свое приятски объявить, при сем вручаю себя вашей княжой милости из Батурина февраля 27-го 1692-го.*

Вашей княжой вельможности желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 17, арк. 11-12.

№ 56

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність гетьмана царям за сприяння чернігівському архієпископу Феодосію Углицькому у питаннях благословення та поставлення його московським патріархом, про відправку архієпископом посланців до царів у справах Чернігівської єпархії

1693 р., березня 1, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа преосвященного Феодосия архиепископа черниговского и новгородского с присланным ево архидьяконом Феофилом в нынешнем 201-м году апреля в 8-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчимем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, ваш царского пресветлого величества богомолец новопоставленный преосвященный архиепископ черниговский и новгородский его милость господин отец Феодосий Углецкий хотя за воспри-

---

* Лист датуємо 1693 р. у зв'язку з тим, що інші матеріали в даній архівній справі, прямо пов'язані з питаннями, про котрі йдеться у ньому, вказують саме на цей рік.

ятую собою вашу царского пресветлого величества милость бити челом вам великим государем посылает нарочных своих посланных архидьякона Феофила Савича и иных клира своего, и я верный ваш царского пресветлого величества подданный под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая пренаипокорственнее вам великим государем челом бью, должное воздаю благодарение; понеже вы великие государи имея свое премилосердное к моему подданскому лицу признание изволили у пресветлого своего монаршеского престола милостиво принять мое прошение с ним преосвященным Феодосием принесенное, подав ему свое милосердное благоволение к восприятию у святейшаго и всеблаженнейшаго кир Адриана московского и всеа Росии и всех северных стран патриарха благословения и произведения на то архиерейское черниговского престола достоинство, за что он о вашем великих государей здравии и о многолетствии вечно долженствует во архиерейских трудах молити Господа Бога, еще же он преосвященный новый архиепископ Феодосий чрез всех своих посланных о церковных епархии Черниговской делех приносит особое свое к вам великим государем челобитье, тогда я и в том покорное мое до пресветлого вашего монаршеского престола доношу челобитье ж, дабы милостивый ваш монаршеский учинен указ, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина марта 1-го дня 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 18, арк. 1-3. Ще один список листа віднайдено на арк. 46-48.

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про отримання гетьманом листа від стародубського полковника,
пересилку його до приказу Малої Росії та про відправку
посланця до гетьмана Великого князівства Литовського
Казимира Сапіги**

1693 р., березня 8, Батурин.

*Во 2-м к великим государем гетманском листу по имянованим
и тутлах написано.*

Іван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писал ко мне Михайла Миклашевской полковник стародубской письмо свое в котором цедулами докладывает о заграничных поведених, а особно и о том что бутто конечно в стороне польской нынешней в Гродне сейм для некоторых причин розорвали, которое письмо с цедулами для доношения вам великим государем я тут в сем листе моем посылаю в приказ Малыя Росии, а по вашему царского пресветлого величества монаршескому указу прилагая прилежного моего радения о проведывании подлинных вестей, и всяких тамошних соседственных поведених, и намереней, послал нарочно, к господину Сапеге воеводе виленскому гетману великому литовскому ис Чернигова человека разумнаго Семена Ялынського, приказав ему чтоб он на пути, и на том месте, где гетман литовской обретатися будет, всячески прислушивал и проведывал, что в той стороне делаетца, и к чему впредь склонятися будет намерение их, и естли сейм гроденский розорван, чрез кого подлинно, и для чего то учинено, а чтоб в той стороне зарубежной о том посланном моем ништо не поразумел, что он для проведывания тамошняго поведения, и то покрывая, писал я лист к нему гетману литовскому о убытках и о обидах порубежных от людей литовских, малоросийским людем учиненных и просил я гетмана литовского чтоб он прислал от себя на рубеж нарочного человека, которой бы те обиды успокоити мог, которого листа моего список посылаю в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем, которой мой посыльщик когда оттоль с литовской стороны ко мне и с чем возвратитца, о том я впредь по моей подданской должности донесу, покорно вам великим государем, а ныне как наипокорнее отдаюся пре-

милосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина марта 8-го дня 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 6, арк. 35-38.

№ 58

До Казимира Яна Сапіги

**Про побиття й пограбування українців у Речі Посполитій
та про прохання Івана Мазепи щодо покарання винних
і відшкодування збитків потерпілим**

1693 р., березня 8, Батурин.

В списку листа писанного к гетману литовскому написано.

Ясневельможный милостивый господине воеводо виленский, гетмане великий, Великого княжства Литовского, мой зело милостивый господине и приятелю.

Не только против вечного мира договоров, меж пресветлейшими и державнейшими монархами, их царским пресветлым величеством, и его королевским величеством постановленных, и присягою утвержденных но и против приятельского и христианского приятства и соседского соблюдения то чинитца что в стороне его королевского величества в местечку Халмечю, один перекрест старостою там будущий, а другой жид арендою владеющей с стороны их царского пресветлого величества ис под регименту моего из местечка Любеча, для подлинных своих потреб там бывшего сотника Ивана Мокриевича хитрым и безбожным своим обманом будто для чести в городке двор постоялой ему дали и ночью с воровскими людьми насильно на него спящего нашед, и сотника и людей его били, деньги и кафтаны и кони ево побрали, и иные вещи всякие побрали, да сверх того в литовской земли жиды неверные нашим украинским людям нововымысленные великия насильствия грабежи и задержки чинят, от чего жалость и печаль великая нам делаетца, и для того, нарочно я посылаю к милости вашей прося чтоб ваша милость яко строитель, и глава той земли восхотел том[у] приложитися чтоб помянутого городка староста и арендарь, за

то свое насилие были наказаны и обиженным за побои, и за грабеж учинено было заплачение; и о том прошу чтоб и иным людям нашим обиды и убытки в той же земли учиненные были заплачены, о которых сей посланной мой Семен Ялынкой товарищ полку Черниговского объявит которого нарочно послал есмь к милости вашей, и зело добро учинитца когда, милость твоя на рубеж в Лоев восхошеши прислать какого знатного человека, учинишь милость твоя то к лутчему покою обостороннем народе с похвалою имяни своему а когда скороя управа обиженным чинена будет тогда люди при святом меж монархами обосторонними покое, свободной проезд и безопасен имети будут, и станут молить Господа Бога за обосторонних монархов; надежен будучи что ваша милость мое желание исполнити изволишь о чем многократно прося желаю вашей милости моему милостивому господину добро-го здравия и щастливого пребывания в долгие лета, из Батурина марта 8-го дня 1692-го.*

Вашей милости моему милостивому господину всего добра желательный приятель.

Иван Мазепа гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 6, арк. 45-48.

№ 59

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про лист до гетьмана від командирів війська його регіменту
й Семена Палія щодо здійсненого ними походу під Кизикермен
та про відправку Іваном Мазепою загону для перейняття
посланців, які їздили від хана до кримського посла, котрий
перебував у польського короля**

1693 р., березня 12, Батурина.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим госуда-рем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с по-

---

* Вважаємо, що лист слід датувати 1693 р., враховуючи дані попереднього документа, в якому йдеться про Гродненський сейм, котрий працював у січні-лютому цього року (див. вступну розвідку).

сланцы своими с войсковыми товарищи с Арсеньем Волошанином, да с Ъваном Федоровым в нынешнем в 201-м году, марта в 18-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем, и дедичем, и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доношу покорно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что войско ваше царского пресветлого величества регименту моего, которое я с Семеном Палеем полковником охотничким, и Леонтьем Свечкою лубенским полковником посылал под жилища неприятельские бусурманские учинило ныне назад свой возврат, и пишут ко мне з дороги они Семен Палей полковник охотничкой, и Леонтей Свечка полковник лубенской, также и иные охотничкие полковники в той дороге будучие объявляя, что когда они положили свое намерение итти под Казыкермень, и уже путь свой туды восприяв к тому городку в належашие места пришли, тогда послали наперед себя конных людей чetyреста человек вместо передней сторожи с Федьком бывшим кошевым, которые те люди с неприятельскими людьми встретились и учинив с ними бой всех побили, и языков несколько на десять человек взяли, а потом всем войском марта во 2-де были они под городом турецким Казыкерменем, и о самую стену вышняго городка, как конницею, так и пехотами ударився нижней посад со всеми которые там были строением, и живностями сожгли, и многих неприятельских людей умертвили, и свободно без отпору с того посаду вышел били ис пушек в тот верхней город и в стенах ево повреждение учинили, и в ночи через день там в промысле военном замедля отступили назад со всякою своею целостию накормив неприятелей последним страхом и ужасом, и такой великой учинив урон которой им в том городке еще ни одиножды не бывало, а хотя было и вышли ис того городка неприятели несколько знаменами вслед за тем войском нашим, однако от того ж войска великим налогом учинились назад в городок вогнаны с упадком многих поганцов которые там же побиты, и я верный ваш царского пресветлого величества подданный тот учиненной над неприятели промысл причитаю помощи Божии и праведному вашему царскому пресветлого величества счастью, желая того

всеусердно дабы и впредь та ж Бога всемогущего помощь богохранимым вашим царского пресветлого величества войскам во всяких случаях и на всяком месте к побеждению врагов помагала, а что я гетман особно послал несколько сот человек конных добрых людей с полковым полку охотничьего Новицкого ясаулом Иваном Рубаном на шлях Белгородцкой ис Крыму на Ачаков до Бела города лежащий, о тех не имею еще ведомости, а послал их хотя там не так языков взяти, (которых ныне по вся часы у нас не скудно) как переняти посольных людей, которые ис Крыму от хана с послом ево ханским х королю польскому посланным, и от того посла к хану в Крым бегают, о чем нам чрез людей духовных из волоской земли сюда в Малую Росию, приезжих известно учинилося, что как посол оной ханской чрез город стольной волоской Ясами именующийся, великою гордостию в польские край ехал, так и посольщики от хана за ним частые также и от него к хану бегали, либо даст Господь Бог там на том шляху Белгородцком таких посольщиков с письмами тем людем воинским в руки, отколь с чем те военные люди возвратятца, о том впредь донесу вам великим государем, и которые Семен Палей полковник охотничькой, и Леонтей Свечка полковник лубенской с товарищи, приведут к нам неприятельские языки, тех я пришлю к вам великим государем в неотложном времени, а с сим листом моим посылаю к вам великим государем Арсения Волошина товарища компанеи полковника конного Михайла Кузьменка, и Ивана Федорова товарища компанеи ротмистра Ивана Ростовского, чрез которых и лист от вышепомянутых полковников ко мне писанной преподая* в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем, как наипокорней отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина марта в 12-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 6 зв.:

201-го марта в 20-де великим государем известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 16, арк. 6-12.

---

* На полях – препосылая.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до гетьмана людини з мулятьянської землі з листом від господаря й усними повідомленнями, лист Івана Мазепи у відповідь та про таємне прохання мулятьянського господаря щодо захоплення гетьманськими військами волоського володаря

1693 р., квітня 24, Батурін.

Во 2-м к великим государем гетманском листу, по имянованим и титлах написано.

Іван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским ниц упадая пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; при самом уже отпуску нарочного гонца моего з доношением о скаске толмачей Семена Палея, и о скаске ж запорожского казака, о запорожском поведении, приехал из мулятьянской земли человек Марко Костянтинов, имея некоторыи свои с купцами греческими в долгах росправы. Тот Марко был наперед сего у вас великих государей от мулятьянского господаря с листом, а и ныне принесл мне от того ж мулятьянского владетеля лист, с поздравлением ко мне писанны, при котором листе он Марко по наказу того ж владетеля говорил словесно, как о турецких войсках так и о иных государствах пренахождениях которые ево истинные слова велел я записать особно, и хотя его мулятьянского человека речь не согласуется с речью толмачей Семена Палея и с речью ж казака запорожского, (что в тех речах является, что бутто хан крымский и орды не пойдут на войну немецкую, но жити имеют в домах, а в речи мулятьянской объявлено, что салтан турский конечно хана со всеми ордами на ту войну влечет) однако я оную речь вместе с листом владетеля мулятьянского тут при сем листе моем посылаю в приказ Малыя России в доношение вам великим государем, поручая те обе разные речи превысокому и премудроразсмотрительному вашего царского пресветлого величества разсуждению. А что тот преждереченный мулятьянский человек Марко росправяся о долгах з греческими купцами хочет вскоре отселе купецким делом в землю мулятьянскую возвращатися, тогда я вкратце ту ево объявленную речь для ответу мулятьянскому владетелю отписал есмь, с которого моего письма список тут же в сем моем листе посылаю в тот же Малороссийской вашего царского пресветлого величества приказ для ведома вам великим государем. А что в записной мулятьянского человека речи объявлено о сек-

ретном владетеля мулятьянского слове, которое он чрез моего посланного канцеляриста Самойла Пулверинского, так ныне к нему владетелю посыланного, ко мне наказывал, тогда о том слове до сего часа не было мне ведомо, что тот канцелярист от той возвратясь дороги великою был объятый болезнию, за которую не пришло ему о том мне гетману учинити доношение, а ныне когда уже его о том роспрашивал, объявил мне, что такой то есть секрет, что владетель мулятьянский великую имеет неприязнь, и явную на себя вражду от владетеля волоского, которой против всего христианства будучи неприятелем, великое туркам объявляет желательство, и ево мулятьянского владетеля многократно туркам обносит, и в беду приводит. Про то он владетель мулятьянский доносил мне гетману свое прошение, чтоб я приказал военным regimentу моего людем ево волоского владетеля оберегати*, чрез что б он владетель мулятьянский от своего всегдашнего опасения и беды могл быти свободен, а тем людем которые околото труждатися будут обещает он довольну[ю] деньгами учинити нагороду то тогда ево владетеля мулятьянского прошение, вручаю я премудроразсмотрительной вашей царского пресветлого величества воле; при сем пренаипокорственнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля 24-го дня 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 21, арк. 52-56.

№ 61

До Івана та Петра Олексійовичів

Про прохання гетьмана щодо надання царської підтверджувальної грамоти Івану Обидовському на володіння селом Михайлівкою

1693 р., квітня 24, Батурин.

В 3-м гетманском листу, к великим государем по имянованим, и тутлах написано.

---

* На полях – поймать.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским ниц упадая пред пресветлым вашим царским пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по премошному вашему царского пресветлого величества указу, и по милостивой грамоте отведено и отказано вашего царского пресветлого величества стольнику Ивану Обидовскому племяннику моему село Михайловка с принадлежностями. На которое отводное и отказное дело ближний боярин и воевода Белгородцкого розряду Борис Петрович Шереметев посылал нарочных своих посланных, и я гетман ту вашу царского пресветлого величества превеликую милость и жалованье на предреченного племянника моего приняв уже писал к вам великим государем чиня наипокорственнейшее благодарение которое и ныне вам великим государем раболепно приношу; а понеже еще на то село нет у нас вашей царского пресветлого величества грамоты а многие околичных волостей люди в грунтах до оною села належащих и границами отведенных чинят обиды и разорение, тогда прениско под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая прошу наипокорственнее, извольте вы великие государи по благосердной неизреченной своей монаршеской милости указать дати племяннику моему на то село милостивую свою подтвердительную грамоту с таким докладом, чтоб то село племяннику моему належало в вотчину, и чтоб земель и грунтов до него належащих никто не смел разоряти и обидити*, в том на премилосердную вашу царского пресветлого величества милость будучи надежен обещаюся по прежнему обещанию своему служить вам великим государем, и до тое ж службы управлять ево племянника моего на вечное время и за такую милость многократно пренаипокорнее челом бьючи отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля 24-го 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, сгр. 21, арк. 73-75.

---

* На полях – и отнимати.

№ 62

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про бій ватаги козаків Полтавського полку з татарським
загоном, захоплення “язика”, привезення його
до Батурина та відправку до Москви**

1693 р., квітня 28, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с ватажники с полтавцы с Леонтъем Галенком да с Лаврином Петлищенком в нынешнем в 201-м году мая в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским ниц упаядая пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; покорно доношу вам великим государем, что я верный вашего царского пресветлого величества подданный, радея всякими мерами о восприятии со всех сторон ведомостей поволит и приказал Ивану Искре знатному товарищу войсковому, пойти в поля дикие за промыслом воинским, который с ватажным полку Полтавского товарищством на урочище прозываемом Вязовке речке стерег переходов неприятельских бусурманских перенимая сакмы; где прилучился им загон татарской, которой с некаким сии калмык агою шол ис Крыму намеряя под города малороссийские богохранимыя вашего царского пресветлого величества державы, дабы что уловить; а так помощью Божиею, праведным вашего царского пресветлого величества счастием предреченное регименту моего войсковое товарищство, Иван Искра с товарищи тех неприятелей бусурман побили, и взяли одного языка татарского, и прислали ко мне, в Батурин с Левком Галенком с товариством, а сам он Иван Искра и ныне еще с товариством там ж в поле на вершине Самары впредь для промыслу воинского удержался, и я о чем належало велел того языка роспрошать, и ево самого татарина в царствующий великий град Москву,

и роспросные речи ево что в роспросе сказал, посылаю в приказ Малыя Росии для ведома вам великим государем, с тем же Левкою Галенком с товарищем сам друг, который и сам часто в полевых походах за промыслами воинскими в ватажниках бывает; о чем по повинности моей подданской донесши, предаюся покорственно вашего царского пресветлого величества благостыни, из Батурина апреля 28-го дня 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 5 зв.:

201-го мая в 9-де великим государем, известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 23, арк. 5-8.

№ 63

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про повернення до Батурина послання Івана Мазепи,
який їздив до гетьмана Великого князівства Литовського
Казимира Сапіги, та відправку його до Москви**

1693 р., травня 3, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцом своим с Семеном Ялинским с товарищи в нынешнем в 201-м году мая в 14-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отичем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских

смирненно челом бью; по вашему царского пресветлого величества милостивому указу, имея я гетман прилежное тщание, о проведывании вестей в заграничных краях деющихся, а особливо о взятии подлинной ведомости о сейме гроденском, что на оном чинилося и чрез, что пришел оный в разорвание, посылал туда в литовскую сторону нарочного посланного своего Семена Ялынського товарища полку Черниговского написав лист мой к господину Сапеге воеводе виленскому гетману Великого княжства Литовского, в котором листу моем писал есмь к нему гетману о ссорах и грабежах пограничных желая дабы в том людем изобиженным чинена была управа, и тот мой посланной Семен Ялынський поворотился ис той дороги ко мне в Батурина мая 2-го числа, и как на письме подал, так и словесно мне объявил, что там видел и слышал, и я по должности подданской, хотя о всем том, что он отоль на письме принес, и что словесно мне явил, учинити вам великим государем, должное мое донесение посылаю ево ж Семиона самовтор к вам великим государем в царствующий великий град Москву, и чрез него ж подаю в приказ Малыя Росии лист ответной вышепомянутого гетмана литовского ко мне писанный, при сем покорно отдаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина мая 3-го дня 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 25, арк. 9-12.

№ 64

До Лева Кириловича Нарішкіна

Про клопотання гетьмана щодо царських указів у відповідь на прохання його лікаря й ігумена Ясьького Петропавлівського монастиря стосовно відпущення лікаря у поїздку до Царгороду і у відповідь на пропозицію мультянського господаря щодо захоплення військами Івана Мазепи волоського володаря й запит стосовно можливості використання у операції Семена Палія та про обґрунтування гетьманом потреби у наданні дозволу фастівському полковнику на такі дії

Без дати і місяця.

В цыдулках в листу гетманском к боярину ко Льву Кириловичю Нарышкину присланных с Яковом Велегурским написано.

В 1-й

Премошный монаршеский их царского пресветлого величества указ о дохтуре Иване Комнине в препочтенной монаршеской грамоте ко мне присланный готов я исполнити по должности подданской, и объявил оный ему дохтуру, и он дохтур выразумев что перед дорогою ему до Царя града желаемою велено ехать к Москве, где и о милостивом их царского пресветлого величества жалованье, и о ево к Царю граду отпуску имеет быти ему указ; велми тем заскорбел и опечалился, а дядя ево игумен Яского Святых Апостол Петра и Павла монастыря пришед ко мне горько плакал и рыдал что неподобился такого получити позволения, чтоб ему с ево племянником преждедеченным дохтуром вскоре мочно было ехать в Царь град и сказывает о себе он преждедеченный игумен, что у него много никакого нет дела, только одно то, что приехал он по того своево племянника дохтура с такою надеждою чтоб ево тут взяв вскоре выпроводить в Царь град для узрения с материю ево. А ныне по сему великих государей указу, естли бы ему дохтуру пришло ехать в царствующий великий град Москву, то в той поездке зело продолжится время, а ему игумену медлители тут нельзя, потому что за ним многие монастырские суть дела, самому тогда одному назад возвратяся, а ево дохтура с собою в Царь град не привезши, учинит матери ево крайнюю печаль и смертную болезнь, от которой она больши и жити не может; в том тогда своем плачу просил меня с прилежанием он игумен, также и дохтур, чтоб мне повторяе писать к великим государем об отпуске ево дохтура в Царь град на время; и я пишу о сем к вашей вельможности прося, дабы ваша вельможность изволил доложить великим государем и своим препочтенным исправил то заступлением, чтоб мне о нем дохтуре по ево челобитью милостивый их царского пресветлого величества указ был, а без монаршеского их царского пресветлого величества указу по ево дохтурову и дяди ево прошению, отпустить ево дохтура не дерзну.

Во 2

Мультианской земли владетель, о котором я чиню мое к великим государем доношение, имея к себе великую и неуврачеванную, вражду, от владетеля волоского, приказывал ко мне чрез человека своего, з Букорешта, сюды в Малую Росию, для торговых дел, ныне пришедшаго, чтоб учинить тщание о взятии того владетеля волоского, а естли

людем регименту моего, того учинить невозможно, то он спрашивает меня о Семене Палее, под кем он с полком своим обретається, под высокодержавною ли, их царского пресветлого величества рукою, или под польским послушанием, мочно ль ему владетелю мутьянскому без досады превысокого их царского пресветлого величества престола, его Семена Палея употребить, ко исполнению над ним волоским владетелем такова промыслу, в чем и моего гетманского помочествования и совету зело просит, а за те труды, и службу довольным готовых денег числом, и ему самому Палею, и войску не ложною нагороду, и я к нему владетелю мутьянскому, чрез того ж человека приказал, что Семен Палей, под польскою обретається областию, только защищая мирные их царского пресветлого величества, с Польским королевством договоры, бывает он Палей во общих промыслех с войском регименту моево, однако нельзя мне гетману употребить ево Палея на такое дело, без доклада, и без указу их царского пресветлого величества, и я о том вашей вельможности донося, зело прошу, изволь ваша вельможность доложить великим государем, и исходатайствовать, мне милостивый их монаршеский указ, как мне поступить против прошения того владетеля мутьянского, о чем в моем листу к великим государем писанном, не докладываю, разсуждая что на Москве всякие обретаютца торговые, так ж, и волоские суть люди, и чтоб ис приказу такая тайна не вышла, и не дошла в волоскую землю, и тем бы мутьянскому владетелю крайняя нанесена была беда. Того ради и вторицею прошу вельможность вашу, изволь своим ближним предстательством зделать и прислать мне о том деле милостивый их царского пресветлого величества указ неотлагаемый.

В 3-м

А в моем малом разсуждении видется быти дело пристойное, дабы Семену Палею тот промысл по желанию владетеля мутьянского был позволен и вручен, естли он Семен сам на то дело позволится, понеже он Семен Палей польскою областию крайним своим намерением гнушается а и великие государи наши под высокодержавную свою монаршескую руку ради мирных с польскою стороною договоров ево с полком принять не изволяют, а сам он з женою и з домашними своими хотя бы был по указу монаршескому и принят, однако он такого принятия не желает, сластолюбствуя совершенною в Хвастове над многими людьми властию, тогда добро бы ево увязати в такое промыслу военного против бусурманской стороны дело, за которым бы он належашаго своево христианского правоверия никакою противною не по-

вредил мыслию, ибо разсуждаю я, естли он как прежде сего так и ныне коли хотя имеет свои с начальниками Белогороцкие Орды пересылки, то опасатися надобно чтоб ево в каких неугодных ему случаях какими позорными обманами бусурманя не прельстили, а когда будет он в деле таком военном которое есть потребно христианству, то в таком случае никакая противной вражией стороне прелесть не будет имети у него места.

Подлинные цыдулы поднесены боярину Льву Кириловичю Нарышкину мая в 16-м числе.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 21, арк. 78-85.

№ 65

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність Війська Запорозького за присилку двох українців-злочинців для проведення розслідування і покарання; отримання царського жалування, призначеного Семену Палію та його полчанам; отримання гетьманом листа від архімандрита Афонського Павлівського монастиря Ісайї з Бродів і пересилку його до приказу Малої Росії

1693 р., Глухів.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великим государем царем и велики[м] князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа приказу Малыя Росии с подьячим з Григорьем Юдиным в нынешнем 201-м году м... .. 31-де.

[В] 1-м

Божию [милостию] пресветл[ейшим] и держав[ней]шим ве[ликим] государе]м [царем и велики]м кня[зем Иоанну Алексеевичю Пет]ру А[лексее]вичю [всеа Великия и Малыя и Б]елья [Р]осии самоде[ржцем] и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем [и д]едичем и наследником [и государ]ем и облада-телем [вашем]у царскому пресветлому [величеству].

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего

царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; радостными сердцами принели мы гетман старшиною полковниками и со всем Войском Запорожским превеликую и неизреченную вашу царского пресветлого величества монаршескую милость, что вы пресветлейшие и державнейшие великие государи цари и великие князи Иоанн Алексеевич Петр Алексеевич всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцы ваше царское пресветлое величество благосердно на нас подданных своих призирая, указали на наши подданские донесения чрез дьяка Андрея Андреевича Виниюса учиненные в препочтенной своей монаршеской грамоте изобразити милостивой указ, и благопотребное и радостное всем нам к целости належашей предложить в пред грядущие времена милостей своих монаршеских обнадешивание и изволили прислати к нам для розыску и наказания двоих малороссийские породы воров ... .. проклятого ... ник... ..рика ко... ..ными и прехитрыми сво... .. вас напасть ... .. превы... * готовы есмы; с сим нашим покорным благодарственным челобитьем, отпускаем к вам великим государем присланного к нам Малороссийского приказу подьячего Григорья Юдина от которого рук и милостивое ваше монаршеское жалованье бархату десять аршин сукна тонкого пять аршин, и тысячу ефимков приняли есмы, которое вы великие государи по превеликой своей монаршеской милости от пребогатых своих государских щедрот изволили послати Семену Палею полковнику охотничьему и его полчаном и должны будем к Семену Палею то отослати, так как наставляет нас милостивый ваш царского пресветлого величества монаршеский указ, а что о ваших великих государей делех ныне нам в честных ваших монаршеских грамотах пространно предложены, также и о плутах тех каков будет им розыск и наказание, належит учинити от нас вам великим государем донесение, тому впредь чрез нарочного посланца нашего в скором времени учиним довольство, понеже того посланца о наших в... в... ..х и желаниях к вам велики[м] государем по... уж... намерили ...мы, пр... ..ственнее ... .. премилосердной вашей цар[ского] пресветлого величества бл[аго]стыне, из Глухова м... в 21-де 1693.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

---

* Далі частина тексту нерозбірлива, крім слів, які входять до звернення до царів.

В том же гетманском листу внизу приписано.

Святой Афонской горы монастыря Павловского архимандрит Исайя едучи из малороссийских стран в свою обитель писал ко мне из польской стороны из города Бродов о иноземских поведениях и вестях, которое я письмо принял и посылаю к вам великим государем с сим же листом для ведома в приказ Малыя Росии.

РДАДА. – Ф.124, оп. 1, 1693, спр. 20, арк. 97-102.

№ 66

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про від'їзд до Смоленська майстра Йосипа Старцева
та клопотання гетьмана щодо царського указу про його відправку
до Києва для завершення будівництва двох церков**

1693 р., Глухів.

Во 2-м к великим государем гетманском листу по имяновании и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Подрядился мне москвитин каменного дела мастер Осип Дмитриев построить в Киеве две церкви каменных одну в монастыре Брацком Святых Богоявлении а др[угую] в монастыре Пустынн... святого чудотворца ...лая ... обоих церкве... ..ло ... ..
...теру по уговору ... .. все деньги именно ... тысяч рублей, также ... и ... отдал е... .. оных еще мно... ..риведено в свое соверше... ..
...пре...реченный мастер не идучи в Ки[ев] неведомо или по указу вашему монаршескому, или по своей ему воле отлучаетца на некакую работу в Смоленск чрез, какое его мастера отлучение дело прежде реченных церковей киевских чрез него созидаемое долженствует продолжитися в дальное время, про то я верный вашего царского пресветлого величества подданный под ноги пресветлого вашего мона[р]шеского престола упаяя многократно челом бью, как наипокорственнее прошу, дабы вы великие государи милостиво указать изволили, чтоб он мастер оставив смоленскую дорогу выслан был в Киев для dokonчания около церковей помянутых должное и належашее свое по уговору дела-

ти, в чем премилосердные ваши монаршеские милости будучи надежен, той же пренаипокорственнее отдаю меня навсегда из Глухова ... в 21-де 1693-го.

Вашего царского пресветлог[о] величества верный подда[нный] и нижайший слуга.

[Иван Ма]зепа гетман Во[йска] ваш[его] царск[ого] пр[есветлого] величества] Запо[рожского.]

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 20, арк. 105-107.

№ 67

До Івана та Петра Олексійовичів

Про повернення з Січі царських і гетьманських посланців після передачі Низовому Війську жалування й хлібних припасів та про обіцянки запорожців вірно служити російським монархам

1693 р., травня 23, з-під Конотопу.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с стольником з Дементьем Новосильцовым в нынешнем в 201-м году, шюня в 4-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Ио[анн]у Але[ксеевичю] П[етру] Алексее[вичю]* Ив[ан] Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Посланные ваши царского пресветлого величества стольник Дементей Иванович Новосильцов и Малороссийского приказу подьячей Степан Фролов с моими посланными сотником седневским Иваном Курочкою и казаком батуринским Иваном Олейниченком мая 22-го дня возвратилися из Сечи Запорожской, которые по указу вашем монаршеском были на Запорожье с вашим великих государей милостивым жалованьем, и от меня посланным туда годовым

---

* Далі кілька строчок пошкожені.

борошном^{**} и з деньгами, как тогда с словесного преждедеченных посланных мне учиненного уведомления^{***}, так и з листа запорожского ко мне писанного являетца то, что атаман кошевой со всем Войском Низовым благодарно приняв то ваше монаршеское милостивое жалование, обещалися по своей поприсяженной вам великим государем верности служить непременно, о чем подлинно вам великим государем донесут преждедеченные ваши монаршеские посланные стольник и подьячей, а я чрез них ныне по моей подданской должности тот лист запорожской ко мне писанной посылаю для ведома вам великим государем в приказ Малыя Росии, и яко наипокорнее отдаюся пр[емилосе]рдной вашей царского [пресветлого] величества благодатьне, ис под Конотопу м[ая] 23-го дня лета 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества [верный] подданный, и найнижайший [слуга].

Иван Мазепа гетман Войска вашего пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 36, арк. 1-3.

№ 68

До Івана та Петра Олексійовичів

Про причини затримки з відправленням царської грамоти до гінця Василя Айтемірова і гетьманського листа до ханського візира, потребу монаршого указу щодо їх відправки до візира чи каймакана за відсутності хана й візира у Криму та про прибуття до Криму кількох сотень калмиків з кінськими стадами

1693 р., травня 24, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцом своим с войсковым товарищем с Еремою Ерусалимом в нынешнем в 201-м году, мая в 30-де.

---

^{**} На полях – хлебным запасом.

^{***} На полях – донесения.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому величеству.

... .. вует; тогда я ... тое вашии царского [пресвет]лаго величества ... ..ю Айтемиреву ... моего к ближнему ... листа удержался ... естли б мой посыл... ..ию вашу царского пресветлаго величества грамоту в Крым донесл, и без бытности хана, и ближняго ханского человека, то не могл бы Василей Атемерев без почтенного вашего монаршеского указу угадати с кем о тех ваших монаршеских делех говорить, для того на то новаго надобно скорого вашего царского пресветлаго величества монаршеского указу, для которого я нарочного моего гонца Ярему Ерусалима товарища войскового к вам великим государем скорым поспешением днем и ночью посылаю, и прошу покорственню чтоб вскоре он гонец с милостивым повелительным вашим монаршеским о том указом был ко мне отпущен, а я тем временем проводывати буду естли он хан на войну немецкую поидет, или салтана которого на оную выслав сам назад в Крым возвратится; и то покорно вам великим государем доношу что от калмыцкаго Аюкая прислано хану на помочь несколько сот человек калмыков боевых людей и многие конские стада пригн... в Крым капр... ..заки про... .. в ...зыка вз... .. сот коней выго... .. дали мне ведом... .. ст... .. ..йну немецкую ... .. гетману с листом ... к ближнему ево хан... .. ..саным, за ним ли хано... .. ..городчину посылатъ ... .. своего, или в Кры[м] оного отпустить, и велети тот лист отдати тому каймакану которой будет на месте ево ханском, о том прошу покорно скорого милостиваго себе вашего монаршеского указу, а каков лист я к ближнему ханскому человеку приготовил с того список для ведома вам великим государем посылаю, извольте вы великие государи повелети тот список перед собою прочесть, и естли оный так как есть написан можетя послати, то о том да будет ваше монаршеское изображено мне повеление, а естли которое слово вложено ненадобное, то да будет по вашему великих государей указу почернено и поправлено, и то тут докладываю что я хотя премошному вашему монаршескому указу скорее учинити послушание подлинно б на сих днях с почтенною вашею великих государей грамотою к Василью Айтемиреву належашею и с сим листом моим к ближнему ханскому человеку писанным безо всякие мешкоты посыльщика моего в Крым послал если ... не зашла меня

выш...ная ведомо... .. ис Крыму хана за Перекоп ...мерении ево в дальнюю д... а притом о всем том вышеп... ..даю милост... .. ..
... .. пре... вашей царского пресветлаго [величества] благостыне, из Бату[рина] мая 24-го дня 1693-го году.

[Вашего] царского пресветлаго [величест]ва верный подданный [и низжайш]ий слуга.

[Иван Мазе]па гетман Войска вашего [царского] пресветлаго величества [Запорожского].

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 30, арк. 6-11.

№ 69

До Івана та Петра Олексійовичів

Про захоплення козаками Царичанської сотні двох татар і коней під Перекопом, привезення одного полоненого до Батурина та відправку його до Москви

1693 р., травня, без місяця.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцы своими Полтавского полку с ватагом з Григорьем Иваненком с товарищи в нынешнем в 201-м году июня в 3-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточны[х] и зап[а]дных [и северных] отчичем и дедичем [и наследник]ом и государем и облаадателем в[аше]му царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетма[н] с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлаго величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по приказу моему как из ыных полков охотничкое товариство в промысл воинский для взятъя языков было посылаю в дикие поля на удобные места, так и ис полку Полтавского сотни Цариченские, несколько на десять человек ходило тож охочее товариство под Перекоп, и там под Перекопом в близких местах на стада

ударив, несколько числом коней отогнали и двух татаринов при стадах будущих живых взяли было но по некакому случаю один лутчий татарин в дороге учинился до смерти убит, а другой в Батурином ко мне привезен, я тогда по моей подданской должности того привезенного татарина з двумя товарищи в том промыслу будучими Григорье Иваненке ватагу и двух товарищей ево, в царствующий град Москву посылаю и роспросные оною языка речи для донесения вам великим государем в приказ Малыя России, и припадая отдаюся милостивой вашего царс[кого пресв]е[тло]го в[еличества] ... .. мая ... ..

Вашего царского пре[светлого] величества верный по[д]данный [и н]ижайший слуга.

Иван Мазепа [ге]тман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 34, арк. 9-12.

№ 70

До Івана та Петра Олексійовичів

Про привезення до Батурина трьох калмиків, захоплених запорозькими і царичанськими козаками на пониззі Дніпра, та відправку їх до царів

1693 р., травня 26, Батурином.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем Войска Запоро[жско]го обоих сторон Д[непра] гетман Иван Степанов[ич] Мазепа с [н]осланцы з запорожцы с Петром Яр[е]менком да Полтавского полку ...заки з Гаврилом Ловгоненком с товар[ыщ]и в нынешнем в 201-м году июня в 4-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим

царского пресветлого величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писал я к вам великим государем в подданском моем листе покорственно донося, что казаки запорожские, и городовые цариченские, в промыслах военных внизу реки Днепра будучи, взяли трех языков калмыцких, имеют быти с ними ко мне гетману; ныне они казаки запорожские тех языков ко мне в Батурин привезли, и я с теми языками из них запорожцов, и цариченцов посылаю к вам великим государем Петра Яременка, и Гаврила Логиненка осми человек с товарищи а языков оных zde не могли есмы ни о чом распросити, что у них речь особная, и талмачем нашим не заобычная, с которых мер и распросных речей не посылаем; при сем яко наипокорственнее предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благодатье, из Батурина мая 26-го дня, 1693-го.

Вашего царского пресве[тл]ого в[ели]чества верный подданный, и нижайш[ий] слуга[.]

Иван Мазепа гетм[а]н [Войска вашего] царского пресве[тлого] величества Запорожского[.]

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 35, арк. 8-9.

№ 71

До Івана та Петра Олексійовичів

Про розгром ватагою компанійців на чолі з переволочненським сотником Іваном Ковальчуком загону “бусурман” біля річки Бог, захоплення двох “язиків”, привезення їх до гетьмана та відправку до царів

1693 р., травня 27, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцы своими с ватагом и с сотником переволочинским с Иваном Ковальчуком с товарищи в нынешнем 201-м году июня в 6-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья [Р]осии самодержцем и многих [государ]ств и земель восточных [и] западных [и] сев[ерных] отчи-

чем [и] дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому вел[ичеству]у.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; имея я тщание о языках татарских, чрез которые б мочно ведати о неприятельских бусурманских поведениях, и намерениях, чем бы и перед пресветлым вашим великим государем престолом могла моя подданская служба полюбитися, посылал есмь нарочно ватага Ивана Ковольчука сотника переволочинского с приданным ему компании конной товариством в поля дикие для промыслу военного, тогда он Иван Ковольчук с тем товариством будучи у реки Богу, постигл забег неприятельской бусурманской, и при помощи Божией, вашим царского пресветлого величества счастьем, и громил их, и взял двух языков которых коль скоро ко мне гетману привел, так я скоро оных, и роспросные их речи посылаю к вам великим государем к вашему царскому пресветлому величеству с ним же ватажником и с четырьмя его товарищи, чрез которых препокорственнее предаюсь вашей царского пресветлого величества благодетельности, из Батурина мая 27-го дня 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слу[га].

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 37, арк. 11-13.

№ 72

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до гетьмана посланців від Семена Палія
з полоненими татарами й відправку їх до царів

1693 р., травня 27, Батурина.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, конного охотного Семенова полку Палая с сотником с Федором Мовчаном с товарищи, в нынешнем 201-м году, июня в 8-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пре[све]тлого величеств[а] Запоро[ж]ски[м], пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смирен[но] челом бью; прислал ко мн[е] Семен Палей полковник охотницкой, чрез Федора Мовчана сотника полку своего с товариством, пяти человек языков татарских, на той стороне Днепра меж запустелыми городами помощью Божию, а вашим царского пресветлого величества счастием взятых; и я по моей подданской должности те языки посылаю к вам великим государем к вашему царскому пресветлому величеству с тем же сотником и с товариством с пятнатцатью человеки, а что они здесь в роспросе сказали, и те их роспросные речи, тут же посылаю в приказ Малыя Росии, для донесения вам великим государем, при сем яко преинапокорственнее предаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина маяя 27-го дня 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и низжайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 38, арк. 12-14.

№ 73

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність гетьмана царям за надання Івану Обидовському підтверджувальної грамоти на володіння селом Михайлівкою

1693 р., травня 31, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю Петру Алексевиичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа

приказу Малыя России с подьячим з Григорьем Богдановым в нынешнем 201-м году июня в 11-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; от превеликих то и пребогатых монаршеских исходит щедрот, паче же от неизреченныя благодати, что вы пресветлейшие и державнейшие великие государи наши цари и великие князи Иоанн Алексеевич Петр Алексеевич всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцы ваше царское пресветлое величество премилостиво и премилосердно на верные мои подданские призирая службы, изволили пожаловати своего царского пресветлого величества стольника, а моего племянника Ивана Обидовского селом Михайловкою с приселками и со всеми приналежностями и дав оное в вотчину указали на то вечное подтверждение дать свою царского пресветлого величества монаршескую милостивую привилейную грамоту, и прислати мне оную чрез нарочного посланного Малороссийского приказу подьячего Григорья Богданова. Ту тогда превеликую и неизреченную вашу царского пресветлого величества монаршескую милость, я верный ваш царского пресветлого величества приимаю благодарственно в сердечныи свои сокровища, и с тем же стольником племянником моим премногократно под ноги пресветлого и превысокого вашего монаршеского престола упадая всепокорно, о сем вам великим государем челом бьем, и донележе дней жития моего станет верно и радательно, с множайшим ко исполнению премошных ваших монаршеских указов тшания моего приложением не щадя крови и головы моя вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству долженствую служить, и до такой же верной службы и радение ево стольника племянника моего, чтоб ту к себе явленную вашу царского пресветлого величества благодать возблагодарствовати, и на впредь будущие ваши монаршеские милости прислужитися могл, всяко управляти, и наставляти обещаюся, а не точию во всяких случаях истинным радением до излишня остатнее капли крови наша служить вам великим государем должны есмы; но належит нам и прославляти превысокое и преславное ваше царско-

го пресветлого величества монаршеское имя о сицевых неизглаголаных щедротах ваших монаршеских, как за малые и мелкие службы мои подданские возблагодательствуете мне сицевыми толь великими своими монаршескими дарованиями, за которые и паки с сторицею сугубо, пренайнижайше под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая, препокорственно вам великим государем челом бью, и с тем же вашим царского пресветлого величества стольником племянником моим тою ж покорностию отдаю мене той же премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатьне, из Батурина мая 31-го дня 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 41, арк. 1-5.

№ 74

До Івана та Петра Олексійовичів

Про прохання гетьмана задовольнити клопотання ігумена Київських Микільського і Братського монастирів, ректора Києво-Могилянського колегіуму Іоасафа Кроковського щодо надання потрібних монастирям царських грамот, зокрема стосовно утримання колегіуму й організації у ньому навчального процесу

1693 р., червня 15, Батурин.

Во 2-м гетманском листу.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; от вашего царского пресветлого величества богомольца ясне в Богу преосвященного господина его милости отца Варлаама Ясинского митрополита киевского галицкого и всеа Малыя Росии, едучи к вам великим государем в царствующий град Москву посланной его всечестный отец Иосаф Кроковский игумен никольский, и ректор и игумен же братский монастырей киевских, сказал мне свое намерение что при врученных ему от преосвященного митрополита

духовных делех, и престольной Софейской церкви потребах имеет он до пресветлого ваш[его мо]наршеского престола дон[о]сити особные желания и проше[ния] и покорные челобитья свои о нуждах и потребствах Никольского и Братског[о] монастырей под началом своим будуч[их] а имянно Никольского монастыря такая есть нужда и проше[ние] первое, что надобно им всечесному отцу игумену и всей братии жалованной вашей царского пресветлого величеств[а] грамоты, на монастырь Пи[вский] далеко ниже Киева, над рекою Днепром стоячей в присудст... их Пустынного монастыря будучий, при котором монастыре обретаются мног[ие] грунта земные, поля сенок... ловли рыбные, и мельницы при которых есть мест... городище давно, уже людьми оселенное, и местечко Максимовка, ныне внове за моим гетманским ун[е]версалом призыванием на сл[о]боду людей селяющеся, где и перевоз прежде бывал на реке Днепре о чем мо[й] гетманский универсал пространнее объявляет, другое их желание милостивого крепосного* усердствуя себе от вашего царского пресветлого величества утверждения, дабы они своим монастырем Пустынню Никольским з деревяною и каменною церквами, и к нему належным монастырем Пивским вечно были свободны от присудствия лавры Киево Печерския, под которою сначала во время меньшаго числа братии тот их монастырь в послушании обретался; но по времени пришед в достойное чиностроение достался под область митрополитанскую, под которою всегда ему быти достоин; а монастыря Братского такое есть желание и потребство, что надобно им всем братским иноком двух ваших царского пресветлого величества жалованных монаршеских грамот; первой подтвержательной на маестности их, и на грунта, и на все угодыя, на которые и я гетман прикладом прежних гетманов, дал им есмь уневерсал; а другой обновительной на содержание школ давно при том монастыре основание свое имеющих и на свободное в них подование и правление вызволенных наук; в которых нуждах он преждереченный игумен и ректор со всею обоих тех монастырей з братиею просил и меня об нем причинного** к вам великим государем челобитья, и я гетман верный вашего царского пресветлого величества подданный узнавая быти подоболетное его игумена з братиею обоих монастырей прошение уподаю к пресветлому ваших монаршескому престолу моля покорственню, дабы вы великие государи ваше царское пресветлое величество, обыкновенною своею премилосердною милостию их по-

---

* На полях – привилейного.

** На полях – заступительного.

жаловали, изволили повелети такие, какие выше помянуто дати им милостивые свои монаршеские жалованные грамоты, а особно на школы, и на мирное и свободное, в них, детей российских жителей, и всяких православной веры ревнителей (в науках молодость свою упражняти усердствующих,) учение; в котором деле может вам великим государем вшнее всегда расти примножение монаршеской славы, ибо яко же все окресные христианские монархи таковые училища, любят, и всякое им свое дают сохранение, и вспомогательство ради того дабы их всякого чина подданные в совершенныи превосходили разум, что и у иноверцов и в государствах отступнических, за великую пожиточную вещь почитается; тако зело церквам Божиим благолепно, и превысокому вашему монаршескому имени преславно будет, когда и в вашей царского пресветлого величества богохранимой державе, в том исконно начальном Российского царствия столицы истинной вашей монаршеской отчине, богоспасаемом, граде Киеве, те вольные философические и феологические науки, имети будут свое действительное правление; о том убо о всем и паки милостиваго вашего монаршеского просячи призрения, вручаю себя и нанижайшие мои подданские службы, премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатьне, из Батурина июня в 15-де року 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайши слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 52, арк. 6-10, 13-15.

№ 75

До Івана та Петра Олексійовичів

Про звернення запорожців до гетьмана з ініціативою щодо організації походу російських і українських військ на Кизикермен, міркування і пропозиції Івана Мазепи стосовно дій царського уряду в цій ситуації, лист до гетьмана від Семена Палія з повідомленням про намір іти з полком у военний похід, прислані полковником листи до нього від короля й коронного гетьмана, причину затримки й плановану відправку царського жалування Семену Палію та його полчанам

1693 р., червня 16, Батурин.

Список с листов белорусского письма, каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обох сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с войсковым канцеляристом, с Володимером Янкевичем, в нынешнем 201-м году июня в 23-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским ниц упаядая пред пресветлым вашим царским величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доносил я покорно вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что по возвращении из Запорожья ваших монаршеских посланных с милостивым годовым жалованьем туда к Войску Низовому посыланных, также и моих посыльных людей в той же дороге будучих, уведомився я, что атаман кошевый с товариством имеют намерение розорвати свое з бусурманами перемирье, и зачати военные против их промыслы, и что просили у меня гетмана о дании себе помочи, посылал есмь нарочно туда на Запорожье посыльщика моего казака батуринского Сидора Горбаченка, чрез которого писал есмь лист мой явственный, ведомо чиня Войску Низовому о милостивом вашем монаршеском в сукнах будучем прибавочном жалованье, которое им по указу вашему монаршескому прислано быти имеет, а словесно к ним наказывал есмь, что ваши государские войска regimentу моего городского и охотницкие к войне суть готовы, токмо чтоб он атаман кошевый с товариством объявил мне чрез него ж посыльщика моего то совершенно в которую пору оныи з бусурманами перемирье свое розорвут, и в которых местех, под Казыкерменем ли или под Перекопом, или под Очаковым по том перемирью передовые свои намеривают учинити промыслы; и к тому своему намерению колько от меня гетмана имянно требуют себе в помочь войска городского ли или охотницкого и которым путем сею ли стороною Днепра то в помочь им посылати войско, а то им словесно ж предложил есмь, что естли бы они имели свое намерение чинити промыслы свои под Казыкермень, и помочного от меня войска туда ж себе требовали, то невозможно б войску в помочь им от меня посланному вышедши на ту сторону Днепра утайтись, понеже на той стороне Днепра беспрестанно

татарские проходят чамбулы, которые о таком войске проведав, того ж бы часу дали в Казыкермень пересторогу, тогда тот мой преждедеченный посыльщик ныне 14-го дня июня ко мне из Запорожья возвратился, и принесл мне от атамана кошевого с товарищи письмо, в котором написано, что они перемирье свое з бусурманами конечно в сих скорых временах розорвати хотят, и просят и предлагают, чтоб я гетман, послал им войско, не в мале и не под наказным началом, но чтоб поднял все полки, сам особою своею я и шол с ними в тот поход военный упросив у вас великих государей хотя в малой силе и себе великороссийского войска, с которым своим желанием он атаман с товариством и посланных своих ко мне тритцать человек отпустили, ис которых пятнатцати человеком тут велели пожить, ожидая каков будет ваш государской указ, а пятнатцати человеком велели возвратитися вскоре назад, хотя чрез их уведати о нашем гетманском с полками в поход военный подъеме, тот тогда их запорожский лист и речи словесно мне чрез посыльщика принесенные велел записати, а тут же и письма ханские и бея казыкерменского о том же из Запорожья ко мне принесенные посылаю в приказ Малыя Росии; а для ведома вам великим государем в том их запорожском листе доложено, что они атаман кошевой с товариством, ныне когда орды все пошли за ханом в венгерскую землю розсуждают быти время доброе и велми способное к чинению поиску над неприятельми бусурманами, и имянно под Казыкермень мне с войском итти советуют в скором времени, чтобы погодной к промыслу не утеряти поры, а на то переговаривают что естли бы ныне того походу не исполнили, то они недобру быти мнят* старшине и полковником малороссийским, будто они не хотят и мне гетману отговаривают воевать креста святого неприятелей, и стоять за веру провославную христианскую за достоинство вашего монаршеского престола, а посыльщик мой преждедеченный пространнейшими то словесно выводит словами, что у атамана кошевого и у товариства ево говорено, естли я гетман с войском не поспешу туды воинским походом, то потом к творению промыслов над бусурманы малая будет надежда, когда Войско Низовое поновит и подтвердит свое з бусурманы перемирье, понеж хотя ныне меж ими запорожцами и меж бусурманы идет спор о убытках с обоих сторон, тем отсюду, а сим оттуду починенных, по которым мерам имеет атаман кошевой причину нагаваривать Войско к разорванию того душевредного перемирья, однако меж Войском Низовым еще обрета-

---

* На полях – гадательствуют.

ютца такие закоснелые** товарищи, что и впредь з бусурманы в миру быти желают, к чему и иных ведут, а так, когда нашего с войском воинского походу не чаяти будут, а перемирье свое прошлого году у Каменного Затону учиненное з бусурманы подтвердят, на которую стезю сам хан и салтаны, а особо бей казыкерменской накрепко их в письмах своих бусурманскою наводят прелестию, и в ту пору оторвати их запорожцов от бусурман будет трудно, и сохрани Боже чтоб от них какое малороссийскому краю не уросло зло. Того ради по нынешнему атаману кошевого с товарищи желанию, и по моему подданскому прежнему доношению разсуждая дело к целости богохранимой вашей монаршей державы быти зело потребное, надобно б вашего царского пресветлого величества милостивого такого указу, чтоб ваши монаршеские богохранимые силы подвиглися войною на тех неприятелей, а естли по превысокому и по премудрому вашему монаршескому разсуждению, ваши монаршеские войска от того воинского походу удержаны будут, то препокорственно я подданный предлагаю, дабы по милостивому вашему великих государей указу, чрез пречестную монаршескую грамоту милостивым вашим государским словом они запорожцы были в том обосланы, чтоб они на нас гетмана и на старшину не роптали, и то ведали и разумели что по вашему монаршескому премочному указу в сей час до времени от воинского удерживаемся походу, а не от нашей то походит лености, и какова нерадения в том премилосердой вашей монаршеской милости всепокорно просим; сего ж июня в 13 день прислал ко мне Семен Палей полковник охотницкий письмо свое з дороги полевой ис под местечка Ильинец писанное, в котором он объявляет о своем с полком поведении и намерении, что к промыслам воинским в неприятельские край итти имеет, а прислал он ко мне и лист королевской и гетмана корунного к нему писанные, которые я с ево письмом посылаю в доношение вам великим государем в приказ Малья России. И что в листе королевском сицевое слово доложено, показалось нам и то верности твоей имяновати, чтоб учинил над тем всем размышление, что чрез урожденного Ласки полковника нашего верности твоей донести приказал я есмь, и как того Ласки съезд и повиданье с Палеем еще прошлого году было, вам великим государем ведомо, так я имея ваш монаршеский указ с прилежанием о том деле доведатца, роспрашивал я Семена крепко под Лохвицею в таборе у меня будучего, какая ему чрез того Ласку полковника от короля предложена была речь, и он какие мне о том слова говорил, те я написав

** На полях – в старой злобе пребывающие.

тогда ж донес вашему царскому пресветлому величеству; милостивое ваше великих государей жалованье ему Семену Палею и полчаном ево с подьячим Малороссийского приказу з Григорьем Богдановым присланное, еще по се время к нему не посылал, для того, что он с своего места, из местечка Хвастова с полком своим поистинне в то время, как подьячей посланой ко мне приехал в путь помянутых промыслов своих в дальней удалился в край, и с тем искать было ево трудно. Однако как уж письмом моим о той вашей монаршеской милости ему ведомо учинил, так егда он в Хвастов возвратитца, тотчас я то все по указу вашему монаршескому тихо отошлю, а обещает он свое возвращение ко дню святых апостол Петра и Павла, а то зде предлагаю что в письме моем к нему Семену писанном не докладал я того явно и имянно что ему прислано вашего монаршеского милостивого жалованья, понеже и сам знаю что того не надобно писать в листу, чтоб тот лист не попался в зарубежные руки, но закрыто ему имяновал что есть к нему от меня дело, с которым послать мне в поле к нему не доведетца, того ради чтоб он объявил мне в которую пору возвратитца в Хвастов, а я к нему обещал с тем делом прислать Романа Проценка, которого он уже гораздо знает, о том о всем подданский доложив предаюся препокорнее премилосердой вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина июня в 16-де 1693-го году.

Лист атамана кошевого к вам великим государем писанной тут же посылаю.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 11 зв.:

201-го июня в 26-де великим государем известно, и бояром чтено, в Преображенском.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 43, арк. 11-21.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про роз'яснення гетьманом змісту своїх вчасин із запорожцями щодо воєнних дій проти “бусурман” та про його пропозицію підтримати ініціативу Низового Війська стосовно організації походу російських і українських військ на Кизикирмен

1693 р., червня 16, Батурин.

Во 2-м к великим государем гетманском листу по имянованим, и титл написано.

Іван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по написанию к вам великим государем листа моего, о возвращении из Запорожья посольщика моего посланного, приехали ко мне посланцы запорожские, о которых я в том же листе доложил есмь, и подали мне лист от атамана кошевого и всего Войска ко мне писаной, в котором горячее свое предложение и прошение доносят, дабы я гетман прилежно о том радел, чтоб по вашему царского пресветлого величества премоцному указу, ваши царского пресветлого величества великороссийские, и малороссийские войска, в неотлагаемом времени шли промыслами воинскими на Казыкермень; тот их запорожской лист, посылаю я к вам великим государем для ведома в приказ Малыя Росии; доложили они атаман кошевой и все Войско и то, что будто я им ныне чрез Горбаченка конечно дал слово, что сам особою моею гетманскою с войсками для таковых воинских промыслов приду к ним неотложно; но знато в том они ошиблись, понеже я того Горбаченка не с подлинным и не с таким обнадеживанием к ним посылал есмь, но посылал есмь оного на их отзов, что они перемирье свое з бусурманами розорвати замышляя просили меня о прислании к себе войска на помочь; тогда я чрез того Сидора Горбаченка словесно к ним наказывал, чтоб они мне объявили, в которое время они хотят то свое перемирье розорвати, куда свои имеют промыслы обратити, и сколько городского, или охотничького войска на помочь себе от меня требуют, дабы я то их намерение и желание совершенно ведал; а о Казыкермене чрез Горбаченка ни о чем не воспоминал есмь: а естли прежде сего когда о том Казыкермене которым их у меня бывающим посланным говорил есмь, то не таким делом, (как они ныне пишут) то деялося чтоб я обнадеживал их совершенным своим туда с войсками приходом, которой без вашего великих государей указу ни-

когда учиниться не может; но разве говорил есмь о том таковым предложением, что я того желаю чтоб над Казыкерменем совершенный учинен был промысл; чрез которых способ мог бы очиститься по реке Днепру путь до Черного моря, богохранимым царствия Российского войскам, и надежду имею что и от пресветлого монаршеского престола от вас великих государей когда ни есть придет о том премошный указ; как тогда они запорожцы о таком совершенном под Казыкермень походе сами выдумали; так я надежен есмь, что мое сие истинное донесение у вас великих государей будет имети место; но когда они запорожцы в том листе своем так велми о походе войск ваших монаршеских на войну против бусурман докучают, и такие говорят неразсудительные речи, естли того походу не будет то совершенно знаменуют быти в послушании своем противенство; а ис посланцов их одна половина скорого у меня просит себе назад в Сечю отпуску, чтоб туда с ведомостью какая у нас о походе готовость поспешити; а другая половина того имеет zde ожидати, каков от вас великих государей на их прошения будет указ; тогда я то их донесение предаю в превысокое Божию премудростию, исправляемое ваше царского пресветлого величества рассмотрение; и будучи верным, и усерднорадетельным вашим монаршеским подданным, и вечным работником, не для моего какого пожитку, и не для каких во имении бывающих вещей, но для одного того, что по самой истинне и по сердечном усердствии вам великим государем служу, и к преумножению превысокому вашему монаршескому имяни славы; а тут же и преславным вашим царского пресветлого величества государствам впредь будущие времена целости, и всякого добра желаю; дерзаю то поддански предложити что надобно б их атамана кошевого, и все Войско в тех их прилежных желаниях потешити; предваряя тому дабы они не пришли во отчаяние, и не принялися за какое противное начинание; от чего сохрани Боже много в поведении малороссийских учинилося б повреждение, а что пуще внеслася б меж народ малороссийской междоусобная брань, ибо в малороссийском посполитом народе больше таких обретаеся людей, которые всегда смятения желают, чтоб им нищим, и убогим обретающим на богатых добыватися, и богатети, а к тому одноправной з запорожцами природы будучи, всегда больше смотрят на запорожские поступки, а нежели на добрые и стройные в городах чинящиеся порядки, и хотя бы наигоршее от запорожцов всчалоя зло, нетрудно бы они к тому безумием своим пристали; о том о всем покорственно донещи, предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина июня в 16-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, стр. 43, арк. 64-70.

№ 77

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про клопотання гетьмана щодо царського указу
стосовно відправки з Москви до Києва майстра
Йосипа Старцева з робітниками для продовження
будівництва двох церков та стосовно наказу
майстру пришвидшити будівельні роботи**

1693 р., червня 16, Батурин.

В 3-м к великим государем, гетманском листу, по имяновании, и титул написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я, покорственно бьючи челом вам великим государем, чтоб, по милостивому вашему царского пресветлого величества указу, прислан был с Москвы в Киев, каменного дела мастер Осип Старцов, которой со мною гетманом уговорился построить в Киеве две церкви каменных, по которому своему уговору, уже все деньги, и харчевые вещи забрал у меня, а дело церковей оных, и до половины своего строения еще не приведено, и ныне с присланным от него в Киеве подмастером работников мало, для чего отнюдь сего лета те церкви не могут получить своего совершенства, а того мастера прибытия и до сего времени ко мне нет. Покорно под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упая, подданскою униженностию прошу, дабы вы, великие государи ваше царское пресветлое величество, указали того преждедеченного мастера с Москвы с работниками скоро выслати, и монаршеским своим указом погрозити ему, чтоб он как в городе имел поспех так и около работы церковной прилагал свое прилежание, чтоб то на хвалу Божию зиждимое дело не шло в дальнее продолжение, в чем премилосердой вашей монаршеской милости надежен буду-

чи отдаюся преинапокорственнее, их же монаршеской благостыне; из Батурина июня 16-го дня, 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный, подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 43, арк. 86-88.

№ 78

До Івана та Петра Олексійовичів

Про напад московських стрільців на мешканців села Неплюевки та прохання гетьмана щодо царського указу про розслідування цього інциденту й покарання винних

1693 р., серпня 30, Батурин.

В 3-м к великим государем в гетманском листу по имяновании и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Нынешняго году в последних числах месяца июля писали ко мне из Глухова сотник, атаман, войт, также и дозорца, двора моего Василей Струтинск[и]й, являя, что во время ярманки глуховской в день святого пророка Илии, стрельцы московские которые были на ярманке полку стольника и полковника Семена Капустина, выехав из Глухова, и наехав на дороге села Неплюевки маетности стольника Ивана Обидовского племянника моего людей, били их и грабили, и некоторой из них стрелец одного человека неплюевского ножом зарезал до смерти, на которое их избыточное дело иные сторонние люди, наехав, их стрельцов шести человек переловили, и привели в Глухов, а три человека ушли в Севеск; и те пойманные стрельцы явились в Глухове, имянем Елисей Андреев, пятидесятник с товарищи, и задержаны там до моего ведома, а в Севск ушли Стенька Степанов, Ивашка Иванов, Петрушка Кирдеев, и я о том деле писал в Севск к окольничему и воеводе и наместнику ряскому князю Федору Юрьевичу Борятинскому, прося дабы о том разбое и убивстве учинил розыск и управу, а потом за присылкою ко мне из Севска, капитана Осипа Белоцерковца,

велел есмь из Глухова в Севеск к тому ж розыску отпустить вышепомянутых стрельцов шести человек пятидесятника с товарищи, но перед окольным и воеводою князем Федором Юрьевичем, они стрельцы ложно запираютца, будто на них напали люди на дороге села Неплюевки, и будто того умершвлленного человека зарезали они в своей обороне, чего те убогие сельские люди против стрельцов никогда бчинити не дерзали, а тут у нас на них стрельцов явные доводы что они кроме всякой причины тех людей неплюевских на дороге напав розбили и ограбили, и само то по себе показали убойство, и я о том деле доношу покорственню вам великим государем, и пренаипокорственнее бью челом, дабы вы великие государи, по милосердной своей монаршеской милости изволили прислать в Севеск милостивой свой монаршеской указ чтоб о том убойстве и разбое розыскано было вправду, а неотложно учинена была управа, при сем яко наипокорнее предаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина августа в 30-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, сгр. 60, арк. 45-47.

№ 79¹

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про пересилку гетьманом до приказу Малої Росії листів,
надісланих йому від митрополита**

1693 р., серпня 31, Батурин.

нно... .. пресветлого величества неотлагаемого указа, а которые ваш великих государей богомолец преосвященный митрополит прислал ко мне одно вышереченного строителя Кронского, а другое учителя королевецкого письма те я для ведома вам великим государем в государственный приказ Малыя Росии посылаю, чрез нарочного гонца моего товарища и цылюрика войскового Самойла Васильева, и при сем яко наипокорней отдаюся премилосердной вашей царского

---

¹ Уривок.

пресветлого величества благостыне, из Батурина августа в 31-де, 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 60, арк. 6.

№ 80

До Івана та Петра Олексійовичів

Про захоплення татарами людей під селом Ходосовкою і відправку на Правобережжя військ гетьманського регіменту для охорони Києва і спільних із Семеном Палієм воєнних дій, пропозиції Івана Мазепи щодо ремонту і вдосконалення оборонних споруд міста, взяття козаками Переяславського полку татарина на Правобережжі й повідомлені ним відомості та про вісті стосовно зміни хана

1693 р., серпня 31, Батурин.

В 2-м к великим государем гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; августа в 16-де писал ко мне ис Киева боярин и воевода, и наместник кондинский, князь Петр Иванович Хованский, ведомо чиня, что были близ Киева под селом Ходосовкою неприятели татары не в малом собрании, и наехав там на полевых работах безопасных людей побрали в свою бусурманскую неволю не[с]колько десять душ, о чем и полковник киевской Костянтин Мокеевской писанием своим дал мне знати, и как мне немалая печаль есть о тех людех христианских в бусурманскую побранных неволю, так уведомляюсь, что еще их неприятельские загоны хотят ударить под Киев, приказал полковником, киевскому, переяславскому, чтоб с полчаны своими выборными людьми, взял Господа Бога на помощь шли скоро на ту сторону Днепра, а естьли спознятца итти за теми под Киевом будучими людьми неприятельскими (чтоб хотя в дальных местех могли их нагнать и бить) то чае

тою ж Бога всемогущаго помощию, вашим царского пресветлого величества счастием, в другом загоне неприятелей могут сущить, и учинить над ними промысл, а прежде сего тех неприятелей под те села приходу, никаких людей войсковых за Киевом там не держал, для того, как от вас великих государей прислан ко мне был таков указ, что нынешняго лета с стороны вашей монаршеской на неприятельские жилища, никакова воинского не будет походу, тогда я то ваше монаршеское изволение всем полкам регименту моего объявив, поволит им жити покойне в домах своих, и чинити радение о пожитках домовых, для того все военные люди в домех около дел своих обреталися, а в тех месяцах за Киевом: где ныне неприятели помянутые чамбулом своим подбегали, хотя наперед сего держивали мы людей регименту своего за своим войсковым хлебом: для осторожности и целости тамошних жителей, и для отпору неприятельским нахождениям; однако киевских монастырей власти неблагоприятно то приимали, имея там везде свои монастырские, и подданных своих поля, сенокосы, и леса, меж которыми войсковые люди стоя не могли без того в тесных местех обойтись, чтоб на тех сенокосах не имели коней своих пасти, и в лесах дров сечь, которой поступок они духовные чины за великую себе почитали обиду, а о целости подданных своих не разсуждая, всегда мне гетману докучали, чтоб там люди те войсковые не были держаны, чрез какие их доуки и стужение, понудился есмь оттолть людей войсковых сводити, а чтоб они духовные власти просили себе у меня гетмана людей войсковых на оборону подданным своим; того никогда не бывало. При сем случае покорно я подданный вам великим государем припоминаю, о починке валов и ограды Нижняго Киевскаго города, и местечка Печерского, что вы великие государи ваше царское пресветлое величество, в статьях свой милостивой указ изобразити повелели, чтоб мне гетману помыслить, и с старшиною посоветовать, чтоб около Нижнего Киевскаго города, и местечка Печерского, земляной ли: или деревянной быть крепости, и естли деревянной, то где на то дело взяти, и какими людьми ту работу учинити, тогда я о том покорно доношу, что те города Нижняго Киевскаго, и местечка Печерского, крепости: и ограды требуют древа. Но уже в малороссийских краях лесов довольных на то нет, ибо яко около Киева оные высечены (а хотя где при маетностях монастырских оных по малу и осталось: то и тех обороняют духовные власти) так и около нова городка редко их осталось. Разве б про то* от великороссийских пределов, в Киев дерева промыслити, и провадить оное рекою Десною, а ис полков, и городов

---

* На полях – на то.

богохранимой вашей монаршеской державы regimentу моего не обычность жилых людей туда в Киев на такое дело приводит, и если бы их двигнуть на ту работу, то было б им с тягостно, потому что всякого города жители, и принадлежных их волостей поселяне, своих городов, валы, и ограды всегда строити, и оправливати обычли. Того ради прежде польской области, город Нижней Киевской строился, работаю жителей киевских мешан, и посполитых людей, так и ныне они жители киевские тщание имети в том должны. А когда им ратные ваши царского пресветлого величества люди, по милостивому вашему монаршескому указу учинят в том помочь, то довольны они имеют быти того милостивого вашего монаршеского призрения. А Печерское местечко хотя так ж от древних времен, валом земляным, и деревяною оградою было укреплено людьми волостей печерских, однако потом та крепость в обетшалости своей почала была обновлятися работою людей войсковых: при бывшем гетмане Иване Самойлове; когда по указу брата вашего великих государей, блаженныя и святыя памяти великого государя царя и великого князя Феодора Алексеевича, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержца, был под Киевом ближней боярин и воевода князь Михайло Алегукович Черкасской со многочисленными, великороссийскими войсками, тогда и малороссийские полки: там же обретались, где за небытием неприятелей, не имея никакова воинского дела, по предложению и приводу преждереченного бывшего гетмана, доброхотным усердием, все малороссийских полков люди, приложили было в том свой труд, и работу. Разве бы и ныне таким же то дело вершити способом, если бы впредь таковой случай покажется, что по указу вашему царского пресветлого величества под Киев собраны будут войска, то в ту б пору людей войсковых на починку валов оных печер[с]ких привести, и охотных учинити; а без такого случая нарочно из городов, и сел людей туда на то дело приводит трудно, что я доложив какой бы удобной способ к строению крепостей оных сыскати мог; то предаю я премудрому вашему царского пресветлого величества рассмотрению, и премилостивому призрению, а то тут покорно докладываю, и в то ж превысокое монаршеское вам великим государем доношу разсуждение; что в моем мелком разуме обретаецца, если бы то Печерское местечко земляными валами, и оградою укреплять, то надобно б к тому делу индженера, чтоб та крепость была хорошо зделана правильным образом, а зделавши ее хорошо надобно и людей ратных держать с потребу на оборону всяких неприятелей а инако если бы ту крепость легко зделать, и не держать в ней людей ратных, то опасатца чтоб когда, каковы неприятели вначай пришед ее не взяли, и сами в ней не оселись что

избави Бог было б тяжелоносно самому богоспасаемому граду Киеву, и о сем о всем милостиваго и премудроразсмотрительнаго вашего великих государей я подданной ожидаю указу, и о сем покорно вам великим государем доношу, что товариство полку Переяславского для осторожности на ту сторону Днепра по приказу моему от полковника переяславского посланное угодив на сакму неприятельского загону, который в трехстех человеках под Киевом из Белгородчины будучи и назад ис под Киева в свою бусурманскую землю с людьми христианскими в неволю бусурманскую побранными, тою же сакмою возвращался, и с того загону взяло одного языка татарского, и привело ко мне в Батурин, которого языка роспросные речи о неприятельском поведении написав при сем моем листе для ведома вам великим государем посылаю в приказ Малыя России, а самого того языка не посылаю к Москве, для того что велми болен, которой язык сказывает, что салтан в Белгородчине от хана оставленный, имеет еще загоны посылати под Киев, и на шлях Переволочинской, для прияття ведомостей, и для взятъя языков, и я гетман по неколикократным письмам и словесным докучливым приказам, Семена Палея полковника охотного конного, что он меня прилежно просил, дабы я послал с ним Палеем часть регименту моего войсковых людей для того, чтоб весь ево полк не перешол в наймы к прелестным польским особам, понеж уже и пошло из ево полку полтораца человек конного товариства к Любомирскому, а из местечка Ленец ево ж полку пехоты триста человек пошли к Ъскрицкому, которой дав им плату повел ту пехоту, в город Сороку; послал есмь на ту сторону Днепра полковника переяславского Ивана Мировича, с тысячью з городovým и охотницким конным товариством, а полковнику киевскому велел с полком ево стать за Киевом а чаять бы дал Господь Бог над теми уж другими неприятельскими загонами учинити промысл и отмщение; тут же покорственно вам великим государем доношу, что известные киевские ис Польши приезжающие торговые люди сказывают, розные ведомости, и что хан Селим Кгирей в дороге умер, которой на войну было пошол, против венгер, и будто уже на ево месте новой хан учинен, а как по имени ево зовут того они не знают, да тут же сотника киевского к полковнику киевскому писанное о ведомостях а ко мне гетману присланное письмо посылаю в приказ Малыя России, для ведома вам великим государем; и яко наипокорней отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатьне, из Батурина августа в 31-де, 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 60, арк. 24-37.

№ 81

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність гетьмана за царський указ щодо прислання зі Смоленська до Києва майстра Йосипа Старцева для продовження будівництва двох церков і про клопотання стосовно указу щодо його роботи наступного сезону; про хід змін російських військових урядовців у Війську Запорозькому

1693 р., серпня 31, Батурин.

В 4-м к великим государем гетманском листу по имянованим и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, за милостивое и премилостивое ваше монаршеское признание что по моему подданскому прошению изволили вы великие государи ваше царское пресветлое величество указать выслати из Смоленска в Киев подрядчика моего каменного дела Осипа Старцова покорно вам великим государем челом бью, и всесердечно благодарствую, а понеже он подрядчик подрядившись мне две церкви каменные в Киеве сделать взял уже все деньги и харчи какие в подряде были именованы, а еще и одное церкви за несколько лет не привел в совершенство, понеже и сего лета что имел сто человек работников с Москвы постановити, то насилу поставил тритцети человек чрез которое его непостоянство то дело не имеет надлежащаго поспешения о чем уже я подданный вам великим государем в прежних моих листах доносил, тогда припадая к ногам пресветлаго вашего монаршеского престола покорно прошу, извольте вы великие государи учинити о нем милостивый свой монаршеский указ, дабы мне мочно было или в Киеве его чрез пришлую зиму до лета додержати; а чтоб он по уговору к весне с Москвы сыскал с потребу работников, о чем уже и есть ваше монаршеское милостивое изволение, или отпустив ево к Москве взять на него твердые крепости чтоб он не ложно зимою с работниками собрав-

ся, и ранее на прошлое лето приезжал в Киев; о том и паки покорно прошу; тут же благодарственно вам великим государем покорно приношу челобитье, что вы великие государи ваше царское пресветлое величество по своей монаршеской милости изволили в своей монаршеской грамоте мне объявити о своем монаршеском милостивом указе что послан с Москвы воевода в Нежин думной дворянин Артемей Федорович Полибин, и что велено отпустить ис Киева в Севеск стольника и полковника Степана Стрекалова, а к Москве стольника и подполковника Федора Айгустова, а из Севска итить в Киев на Степаново место Стрекалова стольнику и полковнику Афанасью Козлову, я тогда покорно вам великим государем доношу что преждедеченные стольники и полковники, как тот ис Киева в Севеск так и оный из Севска в Киев чрез Батурина проехали, а стольник и подполковник Федор Айгустов еще ис Киева не отпущен, а сказывают, что об отпуске ево по се время вашего великих государей указу в Киев не бывало, при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлаго величества благостыне, из Батурина августа в 31-де 1693-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, сгр. 60, арк. 48-51.

№ 82

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відомості щодо незгод між турками і татарами в Угорщині, повернення звідти татарських військ до Кримського ханства, загрозу татарського нападу восени, прохання гетьмана стосовно царського указу белгородському і севському воєводам про їхню готовність до відсічі противника та злучення сил з Іваном Мазепою

1693 р., вересня 1, Батурина.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорож-

ского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом з Богданом Красовским в нынешнем в 202-м году сентября в 7-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Ис Переволочной от слуги моего Ивана Рутковского какая мне ныне сентября 1-го дня донесена ведомость о бусурманском поведении, тое ведомость самую истинную подтвердил и татарин перекопской которого из загону четырехсот человек от нурядина салтана ис Крыму нарочно под города крайние малороссийские для взятъя языка посланных, казаки полку Полтавского с солью от Молочных Вод в города назад возвращающиеся на Конской взяв ко мне в Батурин того ж 1-го числа сентября привезли; что меж турками, и ордою на венгерской войне будучею учинилася междоусобная брань, для которой хан, и калга салтан с ордами при них обретающимися назад от венгерской земли в Белгородчину возвратятся вскоре и в Крым имеют быти, а причина той бусурманской замешанине такая, когда хан пришед блиско войск турецких, у везира был с своим приветом*, тогда везир на оног грозился за то, что скоро к нему с ордами не поспешил, и хотя ево у себя задержати, послал некоторого от себя пашу в знатном числе турецкого войска, чтоб калгу салтана, и всю старшину крымскую взяв к нему привести, и калга салтан остерегшися со всею старшиною и с ордами стал при обороне, и не даваяся туркам овым, многое со обеих сторон учинили у себя кровопролитие, в котором кровопролитии хотя везир утушити замешание и брань, по прежнему отпустил хана ко орде, и хан не мешкав тотчас назад возвратился восвояси, о чем пространнее из роспросных речей того языка татарского будет ведомо вам великим государем, которые роспросные речи с письмом Рутковского о ведомостях ко мне ис Переволочной присланным, при сем моем листе в приказ Малыя России с нарочным моим гонцом с слугою Богданом Красовским, для того посылаю, что не так скоро посланцы с татарским языком доедут, как сам гонец к Москве поспешит, понеж тот татарин

---

* На полях – поклоном.

сказывает что нурадын салтан за возвращением ового загону четыре-сотного, еще большие загоны имел посылать под города сее стороны крайние богохранимыя вашей великих государей державы, для добычи, тогда наипаче чаяти их как возвратитца хан в Крым, и те неприятли похотят в великой силе для тое ж своей бусурманской добычи выйтить сего осенняго времени наипаче когда запорожцы с ними живут в миру, да и от самых запорожцов происходят гнилые и вредительные слова, о чем я прежде сего уж донесл я вашему царскому пресветлому величеству с нарочным моим гонцом, для того покорственно прошу, дабы вы великие государи указали послать в Белгород к ближнему боярину и воеводе и наместнику вятцкому к Борису Петровичю Шереметеву, и в Севеск к окольничему, и воеводе и наместнику калужскому, ко князю Петру Лукичю Львову, монаршеский свой указ, по которому бы они преждереченные воеводы с ратными вашими великих государей людьми были во всякой готовности, на отпор тем неприятелем, и где случай воинской позовет со мною случалися. А татарина того за гонцом вслед немедленно посылаю к Москве. При сем яко наипокорней отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина сентября в 1-де 1693-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 5 зв.:

202-го сентября в 8-де великим государем, известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 61, арк. 5-9.

№ 83

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відправку до Москви татарина, захопленого козаками Полтавського полку

1693 р., вересня 5, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обох сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа,

Полтавского полку с казаки с Алексеем Гавриловым, да с Павлом Афонасьевым в нынешнем 202-м году, сентября в 15-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичем и дедичем, и наследником, и государем, и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; о котором прежде сего доносил вам, великим государем вашему царскому пресветлому величеству, чрез гонца моего; о приведении ко мне татарина одного, на урочище Конской взятого; чрез казаков полку Полтавского, и роспросные речи оного татарина, с тем же гонцом моим в приказ Малыя Росии, для ведома вам великим государем, о намерении бусурманском, послал есмь; так и ныне ево самого татарина с теми ж двумя казаками, которые оного ко мне привели, посылаю в царствующий град Москву; дабы тот татарин, что знает, сам могл словесно в приказе вашем монаршеском сказать о бусурманском поведении, и намерении, при сем предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина сентября 5-го дня, 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 62, арк. 4-6.

№ 84

До Івана та Петра Олексійовичів

Про поради гетьмана і старшини щодо участі царського представника у спільних з польським послом переговорах про мир у Криму, необхідність оминати Запорожжя у разі поїздки представника до хана та про взаємини Івана Мазепи з волооським і мультянським господарями

1693 р., вересня 9, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем, гетман Иван Степанович Мазепа, с подьячим с Осипом Гавриловым в нынешнем 202-м году сентября в 18-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцам, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Принесена ко мне сентября в 6-де чрез нарочного присланного Малороссийского приказу подьячего Осипа Гаврилова, вашего царского пресветлого величества монаршеская грамота, с списком з грамоты королевского величества польского, в которой написано, указали вы великие государи, мне подданному своему, выразумев дела, с списка з грамоты королевской, з генеральною старшиною, и с полковниками, помыслить, и посоветовать, пристойно ли вам великим государем, вашему царскому пресветлому величеству, по совету королевского величества, для советования о делех, с послом польским Ревуйским в нынешнее время нарочно кого послать к хану, или велеть тех дел смотреть, и стеречь, там сущему гонцу вашему монаршескому подьячему Василью Айтемиреву; покорно убо прежде я за ту превеликую вашу монаршескую милость, что вы великие государи, з грамоты королевского величества список прислать мне изволили, прениско вашему царскому пресветлому величеству челом бью, а потом покорственно доношу, что вы великие государи указали мне, с старшиною, и с полковниками, в тех делех советовать, и полковники в таковы, как ныне суть времена, при мне не бывают, да и старшина генеральная не вся ныне в Батурина обретается, и я уразумев сие дело быти нужное, и продолжению никакому не подлежащее, их полковников в дальних от Батурина местех обретающихся к себе на совет [н]е призывал, для того чтоб мое на сию вашу монаршескую грамоту доношение не опоздало належашее, того для мыслил, и советовал, с теми людьми, которые ныне при мне обретаютца, в которой мысли, и совете, таково пришло нам разсуждение, что естли бы вы великие государи, посла, или посланника вашего монаршеского для советования о делех, с послом польским, к хану крымскому, послать повелели, то за опозданием времени он, туда к делам, чрез польского посла действуемым, поспеть не

может, понеже тот посол польской (как в грамоте королевской показуется) послан из Варшавы июля месяца с 15-го числа, которому времени уже вершитца другой месяц, и буде так есть как язык татарской недавно к нам приведенной, которого к вам великим государем послали, сказывал, что хан крымской возвратился из венгерской земли, быти имеет в Белогородчине, то как та Белогородчина, не добре в великом от польских стран обретаецца разстоянии, так мочно было тому послу польскому давно туда поспеть, и врученные дела зачать, понеже и в грамоте королевского величества, такова вам великим государем не доложено обнадеживания, чтоб тот польской посол, вашего царского пресветлого величества, посла, или посланника, имел где ожидать, или где достигши на месте, к хану не смел без него вступать в мирные договоры, разве бы вновь по указу вашему монаршескому скорого какова гонца, хотя лехкого, только разумного человека послать в Крым, написав грамоту монаршескую с поздравлением, и изображением такова вашего монаршеского желания, чтоб гонец прежней Василей Айтемирев ис Крыму в Белогородчину отпущен будучи, естли хан там те дела мирные, действовати будет, и сей новой кого вы великие государи послать укажете, были припущены к смотрению тех мирных дел, которые посол польской там с людьми ханскими договаривати будет. Но понеже реченный посол польский, есть в польской земле особа знатная, и не мелким урядом почтенный, как некоторые и у нас оного знают разум острый имеющий, то приходит нам иметь в том сумнительство, припущены ль будут те вашего царского пресветлого величества гонцы, вместе с ним послом, к тем договорным делам в заседание, и бывает ли то у монархов что такова чину люди, каков есть Василей Айтемирев, могли составлять, так великие дела вечного мира договоры; что мы поддански, превысокому, и премудрому вашему монаршескому вручаем разсмотрению; писати однако к хану крымскому, вашу монаршескую грамоту, и послати с нею нарочного гонца, вещь пристойная кажетца нам, того для чтоб он хан был к вашей царского величества стороне склоннейший, а на ваше монаршеское превысокое имя, не может то быти ни у кого niskостию ставлено, понеже ведаем что от королевского величества, как до прежних ханов бывали частые, чрез нарочных гонцов отзовы, так и до нынешняго бывают оные непременно, как и в начале, когда сей Селим Гирей хан прошлого лета от турка, на ханство ехал, королевское величество чрез нарочного своего гонца к нему отзывался, да и прошлые весны в то время, как он хан шол на войну в венгерскую землю, был его королевского величества посланец, над Дунаем в месте Килии откуду ево вскоре хан назад в Польшу от-

пустил, о чем я гетман по первому из ведомостей возвещению вам великим государем прежде сего доносил. Да и то мы мелким разумом рассуждаем, не для того ли и гонец вашего царского пресветлого величества подьячий Василей Айтемир в Крыму уже другой год удержан, что от вас великих государей чрез ево гонца вашего монаршеского только к Саадет Гирею хану уже по ево с ханства перемене писано, а к Сафа Гирею хану в то время будущему, так ж и к нынешнему Селим Гирею хану никакова не творили отзыву. Того ради не вменили ль того умолчания они ханы бывшей Сафа Гирей и нынешней Селим Гирей себе в понижение, а ведомо есть всякому преславное ваше царского пресветлого величества государство знающему, и близость рубежей с Крымом ведающему, что как с вашей великих государей стороны против стороны крымской никакие излишнее не зашли трудности, и к договариванию покоя не могут быть тяжелоносные предложения, так по отзыву вашему монаршескому не имела бы быть хана и всего Крыму к совершенно с вами великими государи мира и приклонность отъемлема, что явственно есть ис прежняго поведения, что по вашему царского пресветлого величества чрез меня гетмана отзыву бывшей хан Саадет Гирей к миротворению с вами великими государи безо всяких трудностей и околичностей зело был приклонен, на знак которой приклонности и гонца своего к Москве к пресветлому вашему монаршескому престолу прислать потщался. И то все наше подданское разумение по указу вашему монаршескому и по верной и усерднорадетельной службе нашей составленное выше вкратце написанное подаем покорно в превысокое и Божию премудростию правимое ваше монаршеское рассмотрение, и премошное изволение, извольте вы великие государи в том свой монаршеской указ учинить, как бы лутче и стороне вашей монаршеской прибыльнее быти могло посла ль или посланника наскоро для тех дел к хану послать, или в досмотр гонцом вручить то. Да и то zde покорно поддански докладываем, понеж на Запорожье не вежливой нынешней кошевой атаман Семен Рубан с некоторыми своими единомышленника[ми] не взирая на превысокое ваше монаршеское достоинство смел моего гетманского о делех ваших монаршеских в Крым высланного посольщика Петра толмача не токмо словами бесчестными накормить, но и боем увечить, того ради естли вы великие государи посла или посланника или гонца своего к хану послать укажете, то для такова того кошевого безумства и безстрашия нельзя будет того посольства действовать чрез Запорожье, разве иной надежнейшей к проезду изобрести путь, о чем милостивого наставительного монаршеского у вас великих государей я гетман покорно прошу себе

указу. А что в сей же вашей монаршеской грамоте изображен милостивой ваш великих государей указ, чтоб я гетман с человеком сардаря волоского послал к волоскому и мультянскому владельцам нарочного посыльщика, проведывая о том с какими посол польской для миру к хану крымскому отпущен статьями, и какое войскам немецким и турецким ныне деетца поведение, и я в том всячески то ваше монаршеское потшуся исполнити изволение, хотя тот человек сардаря волоского назад отпущен, (понеже он не ко мне но к Семену Палею был присылан, а Семен Палей прислал было ево ко мне для того, чтоб ему за труд подорожной получить воздаяние), однако буду таков изобретати способ, чтоб мой человек которого туды пошлю з Божиею помощию без препинания на намеренные места заехал, а кого имянно в те земли пошлю, и о чем чрез него проведая, о том впредь вам великим государем доносить буду; тут ж докладываю, что чаю я о сию пору возвращения ис мультянской земли Клима Ючки моего посыльщика, которого прежде сего к мультянскому владельцу для проведывания о немецких и турецких войсках вестей послал, естли ему в проезде препятия какова не будет, коль скоро ко мне с какими вестьми возвратитца, того ж часа я учиню вам великим государем належашее подданское доношение. Не забуду писать и о том к волоскому и мультянскому владельцам, дабы они по належашему своему к православной христианской вере усердию желая вам великим государем славы, и богохранимым вашим государствам полной целости и умножения, имели в том прилежное свое попечение сколько мочно, чтоб хан крымской, ища у вас великих государей мира послал к Москве для договору послов своих, только ж разсуждая нынешние поведения что нет на них бусурман никакова тяжкова припадку, и наипаче могут ставить себя высоко, понеже и аглинской и галанской послы у них бусурман (как о том в королевском листу доложено) о миру для посредства бывають, и королевское величество польской как по все времена чрез безпрестанных посланных своих ищет у них миру, так и ныне полномочнаго своего посла Ревуйского мирных ради договоров к ним послал, то насилу похочет ли он хан склонить свою гордость на такову послов своих к Москве посылку. О том о всем вам великим государем покорно донесши, предаюсь всепрепокорнее премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина сентября в 9-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и пренижайший слуга, Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 182 зв.:

202-го сентября в 22-де великим государем, известно, и бояром чтено, в Преображенском в походе. И великие государи указали, о крымском деле, и ис королевской последней грамоты, и из сего гетманского доношения, выписать к себе великим государем в доклад.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1693, спр. 3, ч. 1, арк. 182-191.

№ 85

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про загублення царських грамот і гетьманських листів товмачем,
посланим Іваном Мазепою до Криму, віднайдення їх за
допомогою перекопського бея та про припущення українського
володаря щодо організації “бусурманами” цього інциденту**

1693 р., вересня 14, Батурин.

В 2-м к великим государем в гетманском листу по имяновании и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; принесены ко мне сентября в 12-де письма ис Переволочной от слуги моево Ивана Рутковского, в которых изображены некоторые ведомости, и при них обретаются письма запорожские, и письмо бея казыкерменского. А особно донесена ведомость о Петре толмаче (которого по вашему монаршескому указу послал я в Крым;) что тот толмач чрез безумство ли свое, или чрез хитрое бусурманское обманство, в Перекопи немерно напився, потерял было ваши великих государей монаршеские грамоты, и мои гетманские письма; и потом ис Перекопи дале в дорогу выехав и пропажи той хватився, поехал к бею перекопскому прося чтоб сыскать тое пропажу, которой сыск чрез несколько дней чинен был, и едва в великом затруднении те ваши монаршеские грамоты, и мои письма найдены, но все ростресены, и распечатываны, которые все ему толмачю отдав, уже нечестно послан в Бакчисарай. Не ведати ж, что там в таких злоключениях зделает тот толмач, и какое ему впредь будет поведение, я разсуждаю, что то бусурмане поразумев ту ево Петра толмача посылку, что он, как к самому хану, так и ни до кого ис тамошних властей не имел вашей монаршеской грамоты; а что имел к гонцу вашему монаршескому к Василью

Айтемиреву, того ему не велено никому подавать, только в руки Василья Айтемирева, и они бусурмане, имея то себе в печаль, и хотя ведати, с чем он толмач к Василью Айтемиреву послан, нарочно положи в том свое тщание, чтоб ево толмача напоя пьяного грамоты ваши монаршеские, и мои письма отобрать, что и учинили, а обратити тот свой хитрой поступок на нерадение толмача, что будто сам он пьяной потерял те ваши великих государей грамоты, и будто овчар их нашол, и пороспечатывал, и скрыл было в землю, чему не доведетца верить, о которой хитрости поганской, и полтавские торговые люди два человека которые были в Крыму преждедеченному слуге моему Ивану Рутковскому доносили, которых людей полтавских он Рутковской по моему приказу посылал нарочно назирать толмача, какое ему будет поведение; о том я вам великим государем покорственно донося посылаю сей лист мой и те все вышепомянутые письма, чрез сего ж гонца наскоро в приказ Малыя России, и отдаюся покорственно премилосердной вашей царского пресветлого величества благодостыне, из Батурина сентября в 14-де, 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 65, арк. 60-62.

№ 86

До Івана та Петра Олексійовичів

Про повернення гетьманського посланця, який їздив до мультянського господаря, відправку його до Москви та про привезені посланцем відомості щодо походу турків і татар під Белград

1693 р., вересня 15, Батурін.

Список с листов белоруского письма каковы писал, к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа; з гонцом своим с войсковым товарищем с Климом Гичкою в нынешнем в 202-м году, сентября в 21-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; посыльный мой человек Клим Гичка, которого я для проведывания вестей о чужоземских поведениях посылал к господарю мультянскому, возвратился оттоль ныне сентября в 13-де; и я оного того ж часа посылаю к вам великим государем в царствующий великий град Москву, дабы там перед тем где ваш монаршеский будет указ словесно объявил все то что в тех странах видел, и о чем ни есть прослышал и проведал, и какие он ко мне при листе господаря мультянского, принесл письма о ведомостях, и о поведениях, справленные, те я все чрез него ж посылаю в приказ Малыя России, в донесение вам великим государем; в тех письмах, и в словесной сего посланца речи показуется, что везир турецкой со всеми войсками, и крымский хан со всеми ордами стояли несколько недель в дву милях города столичного мультянского Букурешт, и в первых числах августа оттоль рушившись пошли вверх реки Дуная под Белгород послышав, что под тот город подошли войска немецкие, и стали оного добывати, о чем я из роспро-су татарина крымского прежде сего писал к вам великим государем донося, что будто турки с татарами пришли в споры, и имели меж собою бой; и будто хан по том бою назад возвратился, то явно то показуется ныне, что тот татарин от некого не подлинную слыша такую речь, ложно нам сказывал; ибо турки с татарами не имели никакого бою, и хан вместе с везирем пошел под Белой город, то только меж турками и татарами в споре и в переговоре было, что турки татар звали с собою не х какому городу Темижвару в пустые места; а татары туда итить не хотели; а говорили туркам, чтоб им всем обще итить войною на венгерскую семиградскую землю, где частое и густое обретается народа венгерского поселение; и там то поганцы желали имети себе изобилие, в ясырю, и у всякой добычи, но когда пришла к ним ведомость, о прибытии войск немецких под Белгород, тогда они то в семиградскую землю предложенное намерение оставив, пошли к тому Белу граду, к своим в помощь, возбранял я ем[у] вышереченному моему посланцу то,

что он не дождался там в мультянской земли того конца, как турки с немцами под Белгородом расправятся, поспешил назад ко мне возвратиться; тогда он передо мною так, в той мере отговаривался, что государь волоский велел ему с семи ведомостями какие ныне там обновились назад ехать. А что будет впредь какое иметь поведение, о том имел он государь нарочно, чрез своего человека, меня гетмана уведомить; то все я доложив яко наипокорственнее предаюсь премилосердой вашей царского пресветлого величества благодетельне, из Батурина сентября в 15-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 65, арк. 16-20.

№ 87

До Івана та Петра Олексійовичів

Про розгром ватагою козаків Полтавського полку загону татар біля річки Молочні Води, захоплення “язика”, привезення його до гетьмана та відправку до царів

1693 р., жовтня 16, Батурин.

Список с листа белоруско[го письма] каков писал к вели[ким государем] царем и великим князем, [Иоанну] Алексеевичю, Петру А[лексее]вичю всеа Великия, и М[алья], и Белья Росии самодерж[цем,] Войска Запорожского обо[их] сторон Днепра гетман Ив[ан] Степанович Мазепа ... ..тавцы с Васильем Квитче[нком] с товарищем, в ныне[шнем в] 202-м году, октября в ...

Божию милостию пресветле[йшим] и державнейшим великим [государем] царем и великим князем Ио[анну] Алексеевичю, Петру Але[ксее]вичю, всеа Великия и М[алья] и Белья Росии самодерж[ем,] и многих государств, и зем[ель] восточных, и западных, и [се]верных, отчичем, и деди[чем,] и наследником, и государ[ем,] и обладателем, ваше[му] царскому пресветло[му] величеству.

Иван Мазепа гетман с В[ойском] вашего царского прес[ве]тлого величества За[порож]ским, пад до лица зе[много] пред пресветлым в[ашего] царского величества п[ресто]лом, у стопы ног [мо]наршеских

смиренно че[лом бью;] полку Полтавского т[овар]ство, с ватагом ... Галенком, да с Фило[ном] Лихопоем, в полях дик[их] в промыслах воинских б... и остерегаючи шлях... неприятельских, ок... Молочных Вод, п... и громили татар о... ..дын салтана ис п... ..дов украинских ср... ..ными их поганск... людьми в Крым отпущен... от которых одного тат... живьем взяли, а ин... побили до смерти, и с... живым языком татарс... коль скоро ко мне п[рие]хали, тотчас ... их дву человек им... Василья Квитченка ... и Степана Онофре... посылаю с ним, к в... великим государем, ... тот язык в росп... сказал, посылаю ту ... речь в приказ Ма[ल्या] Росии, при сем преи[на]покорственнее преда[юсь] вашей царского пресве[тлого] величества благод[ыне,] из Батурина окт[ября] 16-го 1693-го.

Вашего царского пре[све]тлого величества, в[е]рный подданный:
[и ни]жайший слуга.

Иван Мазепа гетм[ан] Войска вашего царск[ого] пресветлого велич[е]ства Запорожског[о].

Арк. 13 зв.:

202-го октября в 29-де великим государем, известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 76, арк. 13-16.

№ 88

До Івана та Петра Олексійовичів

Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно відправки кизикирменських турків, узятих у полон козацькою ватагою, до Січі для обміну на полонених запорожців, чи до Москви

1693 р., жовтня 18, Батурин.

Список с листа белоруского п[исьма] каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Ал[ексее]вичю, всеа Великия и Ма[ल्या] и Белья Росии самодер[жцем] Войска Запорожского [обоих] сторон Днепра гетман И[ван] Степанович Мазепа, в [нынешнем] в 202-м году, октября ... чрез почту.

Божию милостию пресветле[йшим] и державнейшим вели[ким] государем царем и великим князем Иоанну Алексеев[ичю,] Петру Алексеевичю, всеа В[еликия] и Малыя и Белья Росии самод[ержцем]

и многих государств, и земель в[осточных,] и западных, и северн[ых] отчичем и дедичем и н[аслед]ником, и государем и обл[аа]дателем, вашему цар[скому] пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войс[ком] вашего царского пресветло[го] величества Запорожским пад до лица земнаго, пред [пре]светлым вашего царског[о] величества престолом у с[топы] ног монаршеских смирен[но] челом бью; писали к... .. атаман кошевый, и в[се Войско] Низовое, донося что Фи[лон] Лихопой бывший кошев[ый] атаман, из городов, пош... в поле для промыслу вой... не промышляя где инде в... языка, подошел в близ... к Сечи места в остро... днепровые, и розгромил турков ис Казыкермен[я] на работе дровяной бу... которые перемирьем з [апо]рожцы учиненным обнадежився в те места рекою Днеп... выехали: и с того погр... взял ... Филон Лихо[пой] несколько человек турков, ... гетману оных пришло... о чем турки в Казыкермен[е] живучи уведомилися, з... много их запорожск[ого] товариства, на реке Д[непре] на рыбной ловли будуче... упоминая о возвращ... оных чрех Лихопоя за... турков. О чем они а... и все Войско просят у... дабы я гетман, тех ... прислал к ним в Сеч[ю] на освобождение их то... в невинности в Казыкерм... забранного. А еще т... турков ко мне не прис... то тогда запорожское пис... посылаю я наскоро чрез ... в приказ Малыя Росии, в ... вам великим государе[м,] и прошу покорственно о ... милостивом вашем [монар]шеском указе, естли ... турков (когда оные ко ... присланы будут) отсы[лать] к ним запорожцом по [их] прошению, или отсыла[ть] их в царствующий в[еликий] град Москву; при сем я[ко] наипокорственнее, п[редаю]сь премилосердной вашего ц[арского] пресветлого величест[ва] благостыни; из Батур[ина] октября 18-го дня 1[693-го].

Вашего царского пресве[тлого] величества верный подд[анный] и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Вой[ска] вашего царского пресв[етлого] величества Запорож[ского].

Арк. 1 зв.-2 зв.:

202-го октября в 29[-де] великим государем, известно, и бояром чтено. И великие государи указали, послать к гетману свою великих государей, грамоту, буде Лихоп[ой] турков казыкерменс[ких] поймал, а казыкерме... за то, запорожских, казако[в] в Казыкермени, за то задержали, велеть ему гетману тех, взятых турков отдать запорожцом, для освобожде их казаков, ис Казыкерменя да чтоб он гетман писал к ним запорожц[о]м, чтоб они до[мо]гались у нурадына салта[на] тех казаков, котор... побрал на Молочной, п... что те казаки, шли из З[апо]рожья по соль, обнадеж... на их запорожское перемирье.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1693, спр. 77, арк. 1-4.

До Івана та Петра Олексійовичів

Про вдячність Війська Запорозького за царський указ щодо недопущення зловживань російськими військовими урядовцями та гінцями при поїздках українською територією і щодо пріоритетного використання поштового зв'язку при листуванні російських урядовців із Москвою; про організацію в українських містах постійних поштових пунктів для зв'язку російської верхівки з Новобогородицьким містом

1693 р., грудня 30, Батурич.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с войсковым товарищем с Федором Топольницким, в нынешнем 201-м году генваря в 8-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных, и северных, отчичем и дедичем, и наследником, и государем, и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, в препочтенной вашей царского пресветлого величества, грамоте, которая мне подана декабря в 22-де написано, что вы великие государи ваше царское пресветлое величество, по благосердному своему монаршескому к нам призрению, приняв в милостивое свое разсмотрение нас всех своих подданных, гетмана, старшины генеральной, полковников, и всего Войска Запорожского, покорное донесение, и челобитье, изволили милостиво указать, чтоб как высоких чинов особы на воеводство едучи, так и стольники и полковники, с полками на службу вашу монаршескую, идучи в малороссийских городех лишних подвод не брали, и никаких людем не чинили обид и тягостей, а особливо гонцы с Москвы з грамотами вашими монаршескими, и к Москве с

письмами, воеводскими, гоньбы свои отправляя, чтоб подвод сами себе не брали, и по дорогам не хватали, и кормов вымышленных не домогались, но довольствовались теми подводами, и теми кормами какие им даны будут от старшины городовоной, а сверх того для обложения людей малороссийских, чтоб всякие письма кроме самых нужных дел, с Москвы в Киев, и в ыные малороссийские города, также и на Самарь в Новой Богородицкой к воеводам, а от них воевод к вам великим государем к Москве, были посыланы, чрез почту, при том и сие превеликое изображено ваше монаршеское милосердие, что вы великие государи указали, обидимым от полковых чинов, малороссийским людям в их обидах учинити нагороду, и удовольствие взяв деньги у тех, которые их обидили, что все как всему малороссийскому народу в великую приходит радость, так мы гетман за сие превеликие ваши царского пресветлого величества милости, ныне с старшиною генеральною, при нас будущее, вам великим государем под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая, челом бьем; а потом собрався со всеми полковниками, и с Войском Запорожским, по объявлению всем той милости монаршеской вашей принесем вам великим государем наипокорнейшее, наше челобитье, а то покорственно докладываем, что видетца нам то дело непристойно, принимати тех денег, которые по милостивому вашему монаршескому указу обидимым назначены, ибо тем обидимым не малое уже прошло время, и не малая б оказалась трудность, сыскивати обидимых, из между которых многие тех обид своих до сего времени, и позабыли, довлеет тогда нам сия ваша монаршеская премилосердная благодать что в предидущее время грозным вашим монаршеским заграждено то указом, чтоб никто таких людей здешним малороссийским не чинил тягостей, в чем непременно воле вашей монаршеской исполнения надежны есмы; а чтоб ваши монаршеские грамоты, и бояр и воевод письма, в Новой Богородицкой город к воеводам належашие, в Котельве были приниманы, и до належашаго места чрез Котельву, Полтаву, отношены, так ж из Нового Богородицкого воеводцкие письма, в Орле городке были приниманы, и Полтавского полку городами в Котельву отношены, а из Котельвы, в Ахтырке полковнику тамошнему скорым поспешением, и в належашей целости отдаваны, о том приказал есмь, гадяцкому, и полтавскому полковником назначити чрез листы мои, подлинные почты в Котельве, в Полтаве, и в третьем месте того ж полку Полтавского, и в Орле городке, на которых почтах повинны быти, трезвые, крепкие, и радетельные люди, а в тех на почту назначенных городах приказал есмь сотником, а в небытности сотников атаманом, и войтам того прилежно

смотреть, чтоб в письмах, и отселя и оттоль, почтою приношенных, печати были не нарушены, и как прииманы и отсыланы оные на назначенные места в целости, и как из Ахтырки, грамоты ваши монаршеские, в Котельве, так и из Нового Богородицкого города письма воеводские, в Орле городке, да будут по указу вашему монаршескому отдаваны, старшине городской, сотникам, атаманом, войтом, для охранения належашей в тех письмах целости, о чем покорственно, вам великим государем донесши, отдаюся яко наипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благодетельне, из Батурина декабря в 30-де 1693-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 185 зв.:

201-го генваря в 12-де великим государем, известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 219, арк. 184-188, 190.

№ 90

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про повернення до Батурина й відправку до Москви
гетьманського посланця, який їздив
до Станіслава Яблоновського,
та про привезені ним відомості
щодо хвороби польського короля**

1694 р., лютого 4, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом с Васильем Омельницким, в нынешнем в 202-м году февраля в 11-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и де-

дичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как прежде сего писал я верный вашего царского пресветлого величества подданный донося покорственно вам великим государем о посылке в польскую сторону нарочного посыльщика моего Василья Омельницкого с листом к Яблоновскому каштеляну краковскому к гетману великому корунному писанным о взятых волах киевского торгового человека, которое взятъе в городе Полоном чрез Любомирского учинилось; а наипаче для проведывания тамошних польских поведеней, и всяких ведомостей, и по возвращении ево имел о том вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству известно учинити, что оный оттоль принесет; и ныне тот посланец мой коль скоро ис польских краев вспять ко мне в Батурина возвратился, тотчас я по должности моей подданской и лист гетмана коронного ко мне писанной в приказ Малыя России для ведома вам великим государем и его самого вышепомянутого Василия Омельницкого к вашему царскому пресветлому величеству в царствующий великий град Москву посылаю, которой о тамошних польских поведениях что слышал и видел где належати будет изоустно известит а здесь предо мною сказал он то что прилучилося ему самому короля польскаго больнаго гледети, а хотя потом почал было в здравии своем обмогатись, однако ж опять болезнию одержим учинился, для чего не чаяти и сейму назначенному быти как поголоски и скаски о том гласят, о чем всем и о иных делех о которых ведает пространнее словесно помянутый посланец мой на належном месте скажет, при сем предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества монаршеской благостыни, из Батурина февраля в 4-де 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 220, арк. 141-144.

№ 91

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про співчуття Війська Запорозького царям з приводу смерті
цариці Наталії Кирилівни та про звернення гетьмана
до київського митрополита й чернігівського архієпископа
щодо відправлення церковних служб по померлій**

1694 р., лютого 6, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с подьячим с Тимофеем Игнатъевым в нынешнем в 202-м году, февраля в 17-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных, и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом быю, таковое наше подданское сердешно желательное к вам великим государем верности намерение что вседушно и всесердечно того приятствуем дабы в превысоком вашем царского пресветлаго величества доме всегда были радосные и утешительные поведения, с которых бы и мы подданные имети могли исполнительное веселие когда убо ныне в пречестной вашей монаршеской грамоте жалостное и печальное прочли есмы предложение, что прелюбезнейшая ваша великих государей мати пресветлейшая великая государыня благоверная царица и великая княгиня Наталия Кириловна оставив доброправительный, и премудростроительный скипетр свой земнаго царствия преставися в некончаемое блаженство небесных селений, тогда мы гетман с старшиною, с полковниками, и со всем Войском Запорожским о том скором отшествии ея, сердечным ужасом и поболением, плачем и рыдаем последуя вашему монаршескому царского пресветлаго величества сетованию, и неизреченной скорби; но разсуждая, что то скорбное и печальное дело сотвори... судьбами всемогущаго Бога и никаков плач и рыдание того заплатити не может: приятствуем того поддан-

ским всесердечным желательством дабы тот же всемогущий и вседательный Господь Бог праведным[и] и вседействующими судьбами своими в воздаяние той великой печали дал вам великим государем неотъемлемое утешение, долголетным царствованием, добрым всегда здравием и благополучным над всеми враги одолением, подая необоримую мира ограду всему православному и превеликому Росийскому вашему царского пресветлаго величества царствию. А что вы великие государи изволили мне подданному своему приказати известити о той печали богомольцам своим преосвященному отцу Варлааму Ясинскому митрополиту киевскому, и преосвященному отцу Феодосию Углицкому архиепископу черниговскому, тогда я о том к ним послал листы мои предлагая дабы с чинами духовными о вечной памяти и о упокоении ее благоверной царицы молились всех создавшего царя славы, о чем покорственно донося отдаю меня премилосердой вашей царского пресветлаго величества благостыне, из Батурина февраля в 6-де 1694-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 220, арк. 165-169.

№ 92

До Івана та Петра Олексійовичів

Про лист від Низового Війська до кизикерменського бея щодо обміну полоненими, наміри запорожців дотримуватися перемир'я з “бусурманами”, політичні новини з Речі Посполитої та про виступ польського війська проти Семена Палія

1694 р., лютого 9, Батурин.

Список с листов белоруского тисьма каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем в 202-м году февраля в 15-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алек-

сеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель, восточных, и западных и северных, отчичем, и дедичем и наследником и государем, и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским пресветлым величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; уже чрез мое подданское покорное донесение ведомо есть то вам великим государем, что посылал я на Запорожье, до церкви там в Сечи будучей, утвари, имянно до престола и жертвенника належашие при которой посылке моей, и посланцы запорожские Дмитро с товарищи, которые с челобитьем о турчнях к вам великим государем были посланы, учинили свой к Сече поворот^{*}; как тогда на то они запорожцы ко мне чрез моих посыльных людей отписали о том я чрез почту к вам великим государем учиня донесение, то запорожское письмо к вам великим государем посылаю, в котором письме то они запорожцы доложили, что послали они к бею казыкременскому с таким словом, чтоб за тех турков по милостивому вашему монаршескому указу им отданных, казаков их запорожских им отдали, на которое их слово как бей отпишет, и будет ли у них от сих пор з бусурманами перемирье, о том обещаются чрез нарочных своих посланных мне дати ведомо; но я здесь докладываю что как Иван Гусак бывший атаман кошевый донесл мне что они запорожцы перемирья своего з бусурманы розорвати не хотят, наипаче для того что многие меж ими многие товарищи такие обретаютца, которые, то домовыми забавами, то торговыми куплями упражняютца, а о военных промыслах не радят; так и нынешние мои посланные люди из Сечи назад возвратившиеся тож словесно говорят, что у них о военных промыслах нет намерения; и что впредь о их запорожском поведении мне известно будет и как они запорожцы по своему обещанию чрез нарочных своих посланных писати ко мне станут, о том я вам великим государем вскоре донести должен. А сих не давних времен в Польской державе известная особа из Львова к Белой Церкви возвратившаяся, писал в Батурин к некоторым людям такие извещая ведомости: первое, что королевское величество был в великой болезни, а ныне пришел до первого здоровья, и имеет ехати з Жолкви в Варшаву на сейм, которой совершенно скончится имеет; второе, о после польском Ревуйском нет еще во дворе королевском никакой ведомости, какое ему чинится поведение; третие,

---

^{*} На полях – возвращение.

перемирья польской стороне з бусурманы никакова не чаять, понеже начальные Великой и Малой Польши воеводство на то не соизволяют, для того, что с цесарем римским и с венецями присяжного держатся союзу; четвертое, приговорено и постоновлено то совершенно у королевского величества польского, с королем французским, что имеет быти королевна польская, отдана в супружество королевичю французскому, и имеет быти та свадьба после праздника Светлого Воскресения; пятое, в сих временах по указу салтана турецкого имели быти привезены в Каменец Подольской хлебные запасы, для которых, чтоб было свободнее провезть дватцать тысячей Орды Белогородцкой и Буджацкой приготовлено; шестое, есть такой указ королевской чтоб Палея в конец разоряли хотя б и все войска польские на то пришло двигнути; о чем всем я подданный по верной должности моей вам великим государем покорно доношу, докладывая и то что уже с полеских сторон з города Чернобыля региментарь Вилькга со всеми при нем будучими хоронгвями рушился, и идет на Палея под Хвастов; о чем какие мне от полковников черниговского, и наказного киевского принесены письма те я в приказ Малья Росии, тут же посылаю, и при сем отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина февраля в 9-де 1694-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и на[и]нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 220, арк. 104-110.

№ 93

До Ивана та Петра Олексійовичів

**Про клопотання гетьмана щодо задоволення чолобиття
колишнього полтавського полковника Костянтина Кублицького
стосовно обміну його сина, викупленого донськими козаками
з Азова, на полоненого азовського татарина**

1694 р., лютого 9, Батурин.

*Во 2-м к великим государем, гетманском листу, по имяновании
и титлах, написано.*

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества, Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; покорственно доношу вам великим государем, вашему царскому пресветлому величеству, что бил челом мне старинной, и знатной войсковою товарищ, которой прежде в Полтаве полковником был, и многие ево службы, и труды в Войску Запорожском воинские были храбрые, имянем Костянтин Кублицкий, выписав предлагая не малую скорбь, и жалобной случай свой, которая ему скорбь, при нынешней великой старости приключилася, что неприятели бусурманя татары взяли сына ево в полон, и завезли в Азов, а из Азова выкупили ево сына, донские казаки, и держа ево у себя хотят за него великого окупу, которого он ради нищеты своей дати не может, тогда просил меня гетмана, чрез то свое челобитье, чтоб я ходатайство свое принесл к вашему пресветлейшему монаршескому престолу; дабы по премилосердной вашей монаршеской милости дан был ему из Севска на освобождение сына ево, татарин азовский, Криворукой, там в заключении живущей, которой тамошних же полтавских товарищей, храбрости[ю] взят; и я по тому, ево Костянтина Кублицкого прилежному прошению, покорственно бью челом вам великим государем, и по премногу прощу вашего царского пресветлого величества, дабы он Кублицкой возмогл по своему челобитью, получить себе, у пресветлого вашего монаршеского престола призрительную в том деле милость, а во свидетельство того ево прошения посылаю в приказ Малыя России для ведома вам великим государем, челобитную, ево мне поданную; при сем предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина февраля 9-го 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 220, арк. 121-124.

№ 94¹

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про рішення запорожців розірвати перемир'я з “бусурманами”;
восні дії між поляками та полком Семена Палія; наміри
білгородських і буджацьких орд учинити напад
на Військо Запорозьке та переміщення у зв'язку
з цим гетьманських полків до Дніпра**

1694 р., лютого 18, Батурын.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа чрез почту, в нынешнем 202-м году, февраля в 24-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земли, пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писали ко мне полковник полтавский и слуга мой Иван Рутковский донося из речей людей ватажных из Запорожья приезжих, что запорожцы познав против себя бусурманскую неправду и обман, постановили у себя то, что имеют с ними бусурманы розмритися для которого своего намерения и татар тех которые для розмрены сынов своих с казаком Петром Вербицким ис Крыму сюда приезжали, также и двух некоторых турчан торговых в Сече задержали, о чем я вам великим государем покорно сим моим листом чрез почту донося письма оные полковничье, и слуги моего в приказ Малыя Росии посылаю. А что у них запорожцов впредь чинитися будет о том по должности моей подданской учиню покорное вам великим государем

---

¹ Лист був опублікований Д. Яворницьким (Еварницький Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – С. 533-535), але з пропусками, через пошкодження документа, з якого він копіювався. Тому повторюємо публікацію з огляду на те, що запропонований список немає прогалин.

донесение; да и о том покорственно доношу, что в стороне королевства Польского региментарь Вильга собрал было себе в город Чернобыль многие хоронгви, войска польского, и хотел итти на Семена Палея войною, но поднявся ис Чернобыли только дошел сел тех в которых стоят полчане Палеевы поймав двенатцать человек изо оных полчан четырех там же умертвив, а осми живых с собою взяв не знамо для каких мер возвратился назад к Чернобылю и хоронгви оные польские поставил по прежнему на становища; а от бусурманской стороны не-пременная и ныне происходит ведомость что неприятели бусурманы белгородские и буджацкие орды приготвилися в великой силе хотя войною приходит под ваши царского пресветлого величества малороссийские городы о чем в письмах к полковнику охотничьему регименту моего Григорью Пашковскому, писанные ис Хвастова от Палея, а из Драбовки от урядника письма, тут же в приказ Малыя Росии посылаю, по которым ведомостям подвигл есмь я все полки регименту моего приближая к реке Днепру для отпору тем неприятелем, да и сам естли б належало итти во всякой обретаюся готовности; при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина февраля 18-го дня 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

По написании сего листа моего принесена ко мне от полковника наказного киевского, такая ведомость, что ротмистра от гетмана коронного к Белой Церкви в сороке человекех идушаго полчания Палеевы побили, и самого ротмистра с семнатцатью человеки товариства и с хоронгвеею и с литаврами взяв в Хвастов привезли, а сам он Палей против поляков хочет простиратися в дальший промысл, о чем писемцо к нему полковнику из Белгородки писанное, и ко мне присланное, посылаю при сем моем листе в приказ Малыя Росии.

Тут же посылаю, и нежинского полковника письмо, в котором такая ведомость, что неприятели бусурманя к реке Днепру приближились, а куды они ударят, о том впредь донесу вам великим государем; надеяся на всесильную помощь Божию, что будет им дан отпор храбростию Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского полков регименту моего.

До Івана та Петра Олексійовичів
Про напад “бусурман” на села у Переяславщині,
причини невчасного реагування на нього
гетьманських полків та про переслідування
останніми противника

1694 р., лютого 19, Бату́рин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 202-м году, февраля в 26-де, чрез почту.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных, и западных, и северных, отчичем, и дедичем, и наследником, и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; доносил я несколькократно вам великим государем, что по ведомостям многим чая под малоросийские вашего царского пресветлого величества города неприятельского приходу, приказал регименту моего полкам, одним больши штинедельного времени, а другим от трех недель итти, из домов и приближаться к реке Днепру для отпору им неприятелем и те полки которые перво вышли, стали тогда ж на побережье днепровом, но не могуши скудости ради конских кормов на одном месте вместитися принуждены суть стояти в розных городех, а другие полки которые после того пошли стали по моему приказу в городах и селах подале от Днепра не находя на становища тех прежде пришедших полков, а и сам я постановил было пойти к тому ж побережью днепровому для совершеннейшаго порядку в чинении и осторожности, и в давании неприятелем отпору, и хотя подакгричная болезнь, чрез две недели на постеле обняв мя мучила, однако я хотя и с трудностию пошел бы из Батурина в намеренной поход, только ради того с тем походом удержался, что великая везде в городах малоросийских а наипаче там где те полки собрались учинилася скудость в

кормах конских, не только сена не мочно добыть, но и соломы нет, и в сих днях а имянно в сырной пяток приходили неприятели бусурманы в великом собрании под города малороссийские, и были в селах уезду Переяславского ис которых сел жилые люди в город Переяславль для своей целости прежде времени выехали, а иные непослушные оплошась остались в деревнях и попались в руки бусурманские, а полковник переяславской с своим товариством при нем обретающемся хотя и выходил из города на поле против тех неприятелей на бой, однако ж потому что войско все (как выше написалось:) порознь стояло не могучи вскоре с ыными полками и с своими сотнями в скором времени совокупиться, не мог тем неприятелем в том времени учинити отпору, и промысл учинити над теми неприятели, но тогда когда они неприятели вспять за реку Днепр ушли они полковники переяславской и прилуцкой, и с ними конных два да третей пешей совокупясь с полчанами своими обще и чинно устрося пошли вслед за ними неприятели, промышляя при Божии помощи, счастием вашим монаршеским догнати поганцов и чинити над ними промысл, а вслед за теми вышепомянутыми полковниками, идут и поспешают полковники, черниговской, нежинской, стародубовской, которым прежде сего приказал я в таких случаях на отпор неприятелем поступати с великим прилежанием и бодростию, а как Господь Бог то помянутых полков погонное за неприятельми дело, управити изволит о том я впредь вам великим государем покорственно донесу, а ныне письмо полковника переяславского о приходе тех неприятелей ко мне писанное в приказ Малыя Росии посылая, предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина 1694-го февраля 19-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и низайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 220, арк. 213-216.

№ 96

До Петра Лукича Львова

Про приїзд з Криму до Батурина товмача з татариним і вивезеними ними з полону росіянином та українцем для обміну на ув'язнених у Севську татар, пропущення їх до цього міста та про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно обміну

1694 р., лютого 24, Батурин.

Список з гетманского листа.

Божию милостию пресветлейших и державнейших великих государей царей и великих князей Иоанна Алексеевича Петра Алексеевича всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцев и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичей и дедичей и наследников и государей и облаадателей их царского пресветлого величества, окольникему и воеводе севскому и намеснику колужскому князю Петру Лукичу Львову, моему велце ласкавому приятелю зычливое мое препосылаю поздоровленье.

Прибыл в Батурин ис Криму толмач татарской Юсуп, а при нем и татарин свободный, имеючи с собою породы русской человека, которого человека русского проводят они в Севеск на розмену для освобождения татарина в Севску в тюрьме найдуючегося, а теды оных толмача и татарина свободного с тем руским человеком в Севеск из Батурина отпускаючи, пишу чрез них сей мой лист до вашей княжой милости, а о том прекладаю абы ваша княжая милость изволил писати к великим государем к их царскому пресветлому величеству о прибытии оных мененных толмача и татарина розмены, просячи себе монаршего об них указу, тое предложивши отдаюся вашей княжой милости доброй приятельской любви, из Батурина февраля в 24-де року 16[9]4-го.

У подлинного листа приписано.

Вашей милости милости зычливый приятель, Иван Мазепа, гетман Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

Ниже того в том же листе написано.

Тот же Юсуп толмач выпроводил ис Криму из неволи босурманской одного молодика полтавского именем Евтюха есть сын знатного казака полтавского, именем Андрея Козыренка, за которым полковник полтавской и многие знатные люди, до мене гетмана причинялися, чтоб я внесл мое к великим государем челобитье, дабы по милостивом

их царского пресветлого величества указу из Севска на розмену того молодика, татарин был данный, а имеют они полтавцы в премилосердной великих государей милости несуменную надежду, что по моему гетманскому челобитью из Севска татарин незборонен будет, понеже есть в тюрьме севской много таких татар которые их полтавских казаков отвагою в промыслах военных побрали, а и тот Юсуп толмач говорил нам что того молодика, Евтюха ис Крыму выдвигнул таким намерением чтоб ему за него из Севска некогось татарина на розмену выняти а так я ему толмачю Юсупу велел и того молодика Евтюха с собою в Севеск провадити. Прето прошу вашей княжой милости изволь о всем том писати к великим государем о милостивом их царского пресветлого величества указе.

При том же листе присланы два особые письма, а в них написано.

Сей человек породы великороссийской именем Андрюшка Обросимов не есть служивый государский только дворовый человек стольника Григорья Васильева сына Шипилова, и взят он был в полон босурманский под Перекопом будучи в военном походе.

А желают они из севские тюрьмы за сих освобоженцов взяти.

Толмач Юсуп за полтавца, перекопского татарина Абдиремана а татарин за великороссийского человека татарина Сипуллы, из села Молланака.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 223, арк. 325-327.

№ 97

До Івана та Петра Олексійовичів

Про наміри запорожців розпочати воєнні дії проти “бусурман” та про появу на Запорожжі шахрая – удаваного знавця схованок скарбів Богдана Хмельницького у Чигирині й Чорному лісі і рішення Низового Війська відправити людей у ці місця для пошуку схованок

1694 р., березня 9, Батурин.

Список с листов белорусского письма, каковы писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем в 202-м году марта в 17-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал ко мне ис Переволочни слуга мой Иван Рутковской, о поведениях запорожских, что будто уже они запорожцы послали к бусурманом розмирное свое письмо, намеривая конечно оставив то перемирье, вести с ними военные промыслы, и что на Запорожье явился некоторой плут внося такую пред Войском весть, будто он бывал у гетмана бывшего Богдана Хмельницкого, в хлопцах, и ведает о похоронках ево многих денег червонных золотых, и иных дорогих вещей, и для того подговаривает старшину и чернь в Сечи обретающуюся, итти в Чигирин и в Черной лес искати тех похоронок, по которому ево плутовскому подговору, будто уже Войско и приговорило посылати из между себя людей в те вышепомянутые места, в которых запорожских начинаниях какое произыдет дело, о том я впредь учиню вам великим государем по должности моей подданской ведомо, а ныне письма ево Рутковского с цыдулами о тех вышеписанных речах принесенные, в приказ Малыя России посылая отдаюся яко наипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина марта в 9-де 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и низайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 239 зв.:

202-го марта в 19-де великим государем, известно, и бояром чтено, в каменной передней.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 223, арк. 239-241.

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про збройний конфлікт полку Семена Палія з польськими
військами й іншими правобережними козацькими частинами
та про звернення фастівського полковника до гетьмана
з проханнями про допомогу й перехід на царську сторону**

1694 р., березня 9, Батурін.

В 2-м к великим государем гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Іван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; марта 8-го дня прислал ко мне Семен Палей, письмо свое, донося о своем поведении, и о наступстве на себя польскаго войска с Вилкгою региментарем будучого, что тот региментарь, с несколько десять хоронгвами войска, и с одним полком пехотным казацким Ереминым, от Чернобыля и Иванкова пошел было прямо под Хвастов, хотя военный над ним Семеном Палеем чинити промысл, для которого и с ыных мест, а имянно от Коростышева полкам казацким охотничким, Искриному, Искрицкому, и Самусеву, туды под Хвастов велел приходить, о которых казацких полках от Коростышева приходящих он Семен Палей не ведая ходил ис Хвастова с своими полчаны против того региментаря Вилкги, хотя с ним учинити очный бой; но тот региментарь уведав о таком ево Семеновом смелом против себя дерзновении, не дал ему себя видети, но скорым поспешением, аки бегством возвратился вспять в городок Ивановку; а Семен Палей за двенатцать миль от Хвастова вышед уведомился, что те вышепомянутые полки казацкие з другой стороны под Хвастов неприятельско приближились, для того на отпор им послал полчан своих выборных людей с писарем своим, которой с теми полками казацкими сошедшися имели бой, и осилели их и разогнали врознь, и многих живьем побрав в Хвастов привезли; а особно в то ж время на своих местах две хоронгви желнеров польских погромили, а иных до смерти побили, иных прочь разогнали, где одной хоронгви порутчика сама третья с товариством взяли, а другой хоронгви большое число товариства побрали и в Хвастов привезли, опроче той хоронгви польской которую прежде сего на службу королевского величества в Белую Церковь идучую, розгромили, и с ротмистром своим прозванием Бляндовским, и с не[ско]лько на десять

товарством в Хвастов привезли; с которых поступков хотя явственно воинское дело с таким кровопролитием является, однако он Семен Палей того не разсуждая, что у вас великих государей с королевством Польским мира вечнаго договоры крепко содерживаются, просит и ныне от меня гетмана себе помочи и обороны, и с своими полчаны в вашей царского пресветлого величества стороне прибежища; о чем всем дабы вам великим государем совершеннее было ведомо, я поданный по указу вашему монаршескому в статья написаному вам великим государем в донесение извещаючи, посылаю то ево Семеново Палеєво письмо с цыдулами, и с письмом региментаря Вилкги, в приказ Малыя Росии при сем моем листе наскоро чрез почту; и яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне; из Батурина марта в 9-де 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 223, арк. 248-252.

№ 99

До Івана та Петра Олексійовичів

Про початок воєнних дій Війська Запорозького Низового проти “бусурман”; клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно його реагування на майбутні звернення запорожців по допомогу військами й по запаси, на їхні запити відносно “генерального” походу на Крим чи Кизикермен і на вимоги нагород з боку запорозьких посланців; підтримку Іваном Мазепою прохання закордонної особи – Домініка Полубинського щодо прийому його під царську владу

1694 р., березня 12, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом своим с меским писарем с Леонтьем Клищенком в нынешнем в 202-м году марта в 20-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал ко мне ис Переволочной слуга мой Иван Рутковский, и прислал из Запорожья писанное ко мне от знатного человека письмо донося, что Войско Низовое з бусурманами перемирье свое будучее розорвали, и уже зачинает чинити военные промыслы, и о том я чрез нарочного гонца вам великим государем покорственно доношу, и что ведаю я, что то Войско Низовое и в перемирье з бусурманами будучи не стыдилось, всякие речи мне гетману докучати, а мне гетману всегдашнею то было докукою и трудным непокоем, что беспрестанными моими увещеваними и предложении, к тому их запорожцов привращал есмь сукнами деньгами и посулами* чтоб они то свое с теми креста святаго неприятели перемирье отставили, а начали против их воинский промысл, для того ныне они в своем розмирье, наипаче множайшими своими присылками докучати и безупокоение мне чинити будут, чтоб есмь не токмо частыми какими посылал к ним на Низ на помощь из городов регименту моего войско, и всякими им давал запасы, но чтоб и генеральный военный ваших монаршеских великороссийских и малороссийских войск поход, либо на Крым, либо на Казыкермень был учиненый, как и ныне поголобка оттоль такая происходит, что в Сече меж ними запорожцами в раде то уговорено, уже де мы по воле монархов своих и по многому гетманскому увещеванию з бусурманы розмирились, и увидим какие по указу монаршескому и по радению гетманскому будут над ними чинитися промыслы, и для того покорственно чрез сего моего гонца прошу милостивого вашего монаршеского вскору указу, естли они запорожцы на помощь себе войска у меня просити будут, чинити ли мне тому их прошению удовольствие, и какое городовое ль, или охотничье, и по какой части посылати к ним войска, и о генеральном воинском походе, естли они того допрашиватись будут, как к ним отписать, чтоб я прежде времени, имея от вас великих государей премилосердных монархов своих милостивое о том настав-

---

* На полях – обещаниями.

ление, могл впредь против их запорожских присылок должно и пристойно исправлятися, так, как бы было годно вашей монаршеской воле, а того и припомянуть я подданный вам великим государем не смею, что они запорожцы по своем давном обыкновении в каком ни есть деле по несколько десятя человек от себя присылати ко мне будут посланных своих, а когда какая, о неприятелех ведомость или взять какого языка прилучитца им: то с тем по сту и больши человек присылати не постыдятца, а все те присланные их люди безме[r]ного в кормах требавати станут удовольствования и при отпуске своем домогатца станут сукон и денег а у нас и ныне в скарбу войсковом последняя на деньги скудость и отнюдь нечего им будет давать, понеже те деньги, которые вместо аренды с полков и городов збирались было, уже на заплачу войску охотничьому и на иные всегдашние дачи разошлись, и против таких запорожских многолюдных присылок надобно нам милостивого вашего царского пресветлого величества призрения. Тут же покорно вам великим государем доношу, что тот зарубешный особа, о котором я вам великим государем доносил, Доминик Полубинский безо всякого моего обнадеживания и позволения уже из за рубежа переехал сюда в богохранимую вашу царского пресветлого величества монаршескую державу, и обретаетца ныне в городке Любоче, отколь писал ко мне с великою скорбию болезнующ и печалуя о том, что учинилось ему от мене чрез преосвященного архиепископа черниговского ведомо, что вы великие государи приимати его не указали, и просит себе усердно милосердой вашей монаршеской милости, чтоб позволено ему быть под высокодержавною вашею монаршескою рукою, понеже ему вспять возвратитися отнюдь невозможно, которое его Полубинского письмо тут же, от Рутковского с письмами присланными в приказ Малыя Росии посылаю, и не для того, чтоб он Полубинский имел быти здесь на какое дело мне гетману надобен, но для того, чтоб впредь, в нужнейших случаях знатные ^{**} и надобные люди к вам великим государем прибегать не ужесались, смею подданское покорно изрещи слово, дабы вы великие государи по своей милосердной монаршеской милости повелели ему быть в праведной своей монаршеской державе, а выразумел есмь по письмам преосвященного архиепископа черниговского и полковника тамошняго, и по самом его отзову, что в нем Полубинском ничего коварного в нем не обретаетца, только одним прибегает сюды простым сердцем, для православных восточных веры, чтоб в благочестном вашем великих государей царствии свободно

** На полях – годные.

оное употребляти могл, и как я с ним Полубинским и з запорожцами имею поступити, о том о всем прошу покорне чрез сего ж гонца милостивого вашего монаршеского указу, и яко наипокорственнее отдаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, из Батурина марта в 12-де 1693-го.^{***}

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 223, арк. 208-214.

№ 100

До Івана та Петра Олексійовичів

Про розрив перемир'я Січі з “бусурманами”; виступ частини Низового Війська до Чигирина, Суботова й Чорного лісу з метою пошуків скарбів Богдана Хмельницького; розпорядження гетьмана щодо спостереження за цими людьми; приїзд до Батурина запорозьких посланців та намір відправити їх до царів

1694 р., березня 19, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с Максимом Янкевичем, в нынешнем в 202-м году, марта в 31-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств, и земель восточных, и западных, и северных, отчичем, и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим

---

^{***} Співставлення даних цього листа з фактичним матеріалом інших документів дозволяє вважати, що його слід датувати 1694 р. (див. вступну розвідку).

царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как уже я донесл вам великим государем о запорожцах, что они свое з бусурманами будущее^{*} перемирие розорвали, так и ныне доношу покорственно, что то речь^{**} есть неотменная, ибо дал мне слуга мой Иван Рутковский ис Переволочной знати, что нарочные посланные от них запорожцов из Сечи ко мне с тем едут объявлением, что они подлинно то перемирие отставили, и принимаютца всяко за воинские промыслы. Да к тому ж Рутковскому из Запорожья писано объявляя что за возбуждением плута оного Яска, о котором уже я вам великим государем доносил, который о скарбах гетмана покойного Богдана Хмельницкого упрятаных будучи, ведомым себя быти сказывает, пошло из Сечи с полтары тысячи человек лехкомысленных людей к Чигирину, а наипаче к Суботову, и в Черной лес для искания скарбов тех, меж которыми лехкомысленными, учинилися начальными несколько человек, которые меж всех запорожцов там в Сечи живущих, безумную свою являя смелость не только противно меня гетмана всякие укорительные и досадительные слова, из своих уст выпускали, но и против превысокого вашего царского пресветлого величества монаршеского престола износят пререкания; о чем о всем дабы вам великим государем было известно, посылаю те письма при сем моем листе в приказ Малыя Росии. И о том покорственно доношу, что приказал было я, полковником лубенскому, и охотничьему конному Илии Новицкому, и пехотному Лукьяну Шульге, дабы они с полчанами своими шли на ту сторону Днепра к Чигирину, и к иным местам, куды они запорожцы походом своим намеривают; и чтоб они полковники им запорожцом тот лехкомысленный поступок помешали, что они за таким ложным плутовским подущением дерзнули сюда в близкие города малороссийские места приходити, не известив о том вам великим государем, и не дав знати мне гетману, но выразумев ис писем того ж Рутковского, которые после первого донесения ко мне, принесены (которые в тот же Малороссийский приказ посылаю) что та купа^{***} запорожская умножаетца, ибо и те запорожцы которые в Кереберде, и в ыных городах украинных зимовали; улакомився на оныи и не подлинные скарбы, туда ж привязалися^{****}, велел есмь преждереченным полковником, с их полчанами от того походу удержатися, рассуждая то дабы с причины тех полков походу, не внеслося междуособное крово-

---

* На полях – бывшее.

** На полях – дело.

*** На полях – ватага.

**** На полях – пристали.

пролитие, о чем приказал есмь им же полковникам только быти в належащей воинской готовности, а смотри на те поведения что они там на преждедеченных около Чигирина местах делати будут; и о том бы всем мне гетману они полковники давали знати; и какое тогда впредь явится в том, поведение; я по должности моей подданской вам великим государем доносить буду. А ныне и то докладываю, что вышепомянутые посланные запорожские при докончании сего листа моего приехали ко мне в Батурин марта в 19-де, которых я вскоре к вам великим государем для донесения их прошений, пошлю, а сей лист мой чрез нарочного моего гонца Максима Янкевича блиского дворянина наскоре посылаю, яко наипокорственнее предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благодостыне, из Батурина марта в 19-де 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 265 зв.:

202-го марта в 31-де великим государем, известно, и бояром чтено.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 223, арк. 265-271.

№ 101¹

До Івана та Петра Олексійовичів

Про побажання перемог над ворогами

1694 р., вересня 17, Батурин.

... при многолетном вашем великих государей царствовании и доброздравственных ваших монаршеских временах всегда во все будущие времена ваши царского пресветлого величества богохранимые войска на всяком месте где ни есть обращаться будут, тоєю ж всемогущаго Бога вседействующею помощию и тем же праведным вашим монаршеским счастьем неприятелей креста святого и всяких супостатов прогоняли, и счастливое над ними на славу вашу монаршескую, и на ограждение целости богохранимого вашего монаршеского царствия получали одоление; чего сторицею желая препокорственно предаюсь

---

¹ Уривок.

премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыни, из Батурина сентября в 17-де 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1694, стр. 19, арк. 1-2.

№ 102

До Івана та Петра Олексійовичів

Про виступ гетьмана з військами з Батурина, намір іти до прикордонних міст з метою відбиття можливого нападу “бусурман”, наступне рішення йти до Дніпра задля підтримки частин, відправлених у похід на Білгородчину, огляду ново-зведених укріплень на узбережжі Дніпра й відвідання Києва та про відправку двох городових полків у далекі польові місця

1694 р., вересня 20, табір біля Пустої Греблі.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим з знатным войсковым товарищем с Романом Высоцким, в нынешнем в 203-м году октября в 4-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; после прежних моих писем, чрез которые вам великим государем покорно доносил есмь; что на вашу царского пресветлого величества службу в поход военный сам особою моею гетманскою с

войском поднятися имею, ныне взяв Господа Бога на помощь сентября в 19-де из Батурина учинил есмь тот мой подъем; и когда пришла ко мне ис Полтавы такая ведомость, что неприятели бусурманы в немалых собраниях ис Крыму чрез речку Вовчую, и чрез речку Самарь переправилися, и бутто под украинные слободские, или Полтавского полку города ударити имели; тогда положил было я свое намерение пойти к тем городам украинным на отпор оным неприятелем, для чего пришло было мне взять с собою из Севска полки московских стрельцов, которым по вашему монаршескому указу, на той же монаршеской службе при мне быти велено, где и полкам, Полтавскому, Гадяцкому, и Миргородскому в тех украинных городех* [в з]боре быти приказал есмь, но понеже тому времени, в котором те неприятели оголосились, уже больше недели дней прошло, а нигде они в сих ближних странах не явились, а к тому и полевой казак полтавской, з другою о тех неприятелей ведомостию, ко мне присланной словесно то сказал, что он своими очима з другими своими товарищи то видел что они при вершинах полевых речек Волчей, и Самары, пошли, и подлинно негде намеривают на дальние стороны ударити, и я разсуждая, не похотят ли они поганые по древнему своему намерению, (о котором я прежде сего к вам великим государем доносил, что совокупяся с ыными, между Дон, и Волгу, подойти хотят) в те дальние около Дону места подбегами своими ударити, принужден есмь тот в украинские города путь отставить, потому что к тем вышепомянутым донским далеким местам никаким способом поспешить, и тамошним народом помощи дать мне невозможно, и для того Гадяцкому, и Полтавскому полкам, в тех украинных местах, на Коломаке съезжатися**, и в дальние полевые стороны, где б тех неприятелей мочно им спостигнути спешить и при Божии помощи промысл над ними чинити приказал есмь, а сам положил намерение по прежнему итти к реке Днепру лехким походом, в которой лехкой поход, и полков тех севских с собою не брал есмь; и ныне уже туды иду взяв с собою из Батурина половину полку стрельцов московских с стольником и полковником з Борисом Мироновичем Батуриным, и з двумя полки конными и из двумя пехотными охотничкими; также, и иных полков городовых с товариства некоторыми в малом числе, и в том походе моем те дела имею совершать; в начале хочю послать часть войска, имянно полк Миргородский с ыными к реке Богу для лутчей помощи и надежды тем полкам регименту моего, которые с полковником черниговском для

---

* На полях – местах.

** На полях – собратися.

промыслу воинского на жилища бусурманские в Белогородчину посланные, которых и повороту, сия часть войска, там ждати должна будет, второе подшуся досмотрети своима очима тех городов, которые нынешняго лета для защищения малороссийские стороны у побережья реки Днепра на сей стороне по приказу моему построены, и естли что в них не доделано; то прикажу при своих очах доделовать; третье, желаю быти вашего царского пресветлого величества в отчине в богоспасаемом граде Киеве; исполняя мое от несколько лет Господу Богу намеренное обещание, где и славу благодарственную его божественному пресвятому имени воздати должен есмь, за его крепкую помощь; которую ваши царского пресветлого величества, и regimentу моего войска под Очаковым узнали^{***}, потому, что не в великой силе будучи, киевской и два охотничьи полковники, в двунатцати стах человеках, а Семен Палей в пяти стах человек, великое на славу преславному вашему монаршескому имени сподобилося совершити дело, о чем уже в письмах моих посторонное вам великим государем учинилося донесение, а ныне с сим моим листом посылая Романа Высоцкого знатного войскового товарища, отдаюся преинапокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, ис табору от Пустой Гребле, сентября 20-го дня 1694-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1694, спр. 20, арк. 1-9.

№ 103

До Григорія Пашковського

Про наказ гетьмана звернутися з клопотанням до Лева Нарішкіна та Омеляна Українцева щодо царського указу про відпущення половини “язиків”, привезених полковником до Москви, з метою обміну їх на полонених українських козаків

1694 р., вересня 21, табір біля Пустої Греблі.

---

^{***} На полях – улучили.

В листу гетмана Івана Степановича Мазепи х конному полковнику Григорью Пашковскому написано.

Мой милостивый господине полковнику конный.

Яко словесно говорили есмь вашей милости, так и ныне через сей лист наш припоминаем вашей милости, дабы не забыв в пристойной час, доложить их царского пресветлого величества ближнему боярину ясневельможному его милости господину Льву Кириловичю Нарышкину, чтоб изволил его милость донести их царскому пресветлому величеству, чтоб по указу монаршескому было отпущено половину ис тех языков которых ваша милость к Москве привез, а то на свободу из неволи бусурманской, так городового, как и охотничьего розного товарства, что приказал есмь и Роману Высоцкому учинити, с которым и вы согласитесь имеешь в том деле так поступити, о том вашей милости приказав желаем вашей милости доброго здоровья. Ис табору от Пустой Гребле сентября в 21-де 1694-го.

Вашей милости желательный, Иван Мазепа гетман рукою власною.

В цыдулке написано.

Имеешь ваша милость просити и думного дьяка его милости господина Емельяна Игнатьевича Украинцова, дабы за предстательством его милости, то было зделано.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1694, спр. 19, арк. 3-4.

№ 104

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про відправку двадцятитисячного війська гетьманського
регіменту у похід на Білгородчину, приєднання до нього
Семена Палія з п'ятьма сотнями козаків, виступ Івана Мазепи
з полками у похід з Батурина до Дніпра та про пересилку
до царів листа від командирів посланого війська**

1694 р., вересня 23, табір біля Обичева.

*Во 2-м к великим государем гетманском листу по имянованим
титл написано.*

Іван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего

царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по намерении моем и предприятии, о чем прежде сего вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству доносил я, и на то получил я вашего царского пресветлого величества указ, послал я ваше царского пресветлого величества малороссийское войско regimentу моего для промыслов воинских на жилища неприятельские бусурманские имянно на Белогоро[д]чину, приказал над ним старшинство от мене наказное Якову Лизогубу полковнику черниговскому, под которым велел я быти кроме полку Черниговского полковником, лубенскому, переяславскому, прилуцкому, пешему Кожуховскому, и Ясликовскому, с их полками, и шести сотням полку Нежинского, также, полку конному Новицкого, и компании Ростовского всему товариству, которого всего войска обретаецца з дватцать тысячей человек, а пушек при нем всего будет имянно дватцать пять, там же приготовлено и лоток з двести, которые к тому походу надобны суть для перевозов на реках Богу, и Днестре, на которые реки тот путь належит, х которому войску прилучился и Семен Палей имея при себе полчан своих с пятьсот человек. И так войско то на реке Днепре в розных местах переправився, совокуплялись в один полк на той стороне Днепра, за пятнатцать миль на урочищах Кишинцах, за четыре мили от пустого города Умани, откуда взяв Господа Бога на помощь стройно и чинно пошли путем своим к реке Богу, а оттуду пойдут к реке Днестру на преждереченные неприятельские бусурманские жилища, а как я войска того отпуск учинил сицевым намерением, дабы в промыслах воинских против неприятеля креста святого потрудились и подвизались для славы превеликого имени Божия и для чести превысокого вашего монаршеского достоинства, так всем сердцем того желаю, и Господа Бога о том прошу, дабы то войско всесильною помощию Божию праведным и благоговейным вашего царского пресветлого величества счастием, счастливое имели поведение, и на приращение вашему монаршескому преславному имени в предь будущие лета славы, благополучное над неприятели получив одоление победоносное восвояси учинило возвращение, а как и я сам гетман для отрады тому войску из Батурина поднялся есмь и с подлинными полками иду к Днепру, о чем в особом моем листу вам великим государем покорственно доношу а впредь какое Господь Бог даст нам, и тому войску поведение о том вам великим государем подлежащее должен буду чинити донесение, а ныне для совершеннейшаго вам великим государем донесения письмо от того наказнаго моего полковника черниговского ко мне ис того их походу принесенное, на котором и иные полковники подписались, к вам вели-

ким государем посылая предаюся как препокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, ис табору ис по[д] села Обичева сентября в 23-де 1694-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1694, спр. 20, арк. 10-13.

№ 105

До Івана та Петра Олексійовичів

Про прибуття гетьмана з військами до Дніпра, відправку кількох полків на підтримку війську, посланому в Білгородчину, огляд новозведених укріплень і виступ Івана Мазепи до Києва; повідомлення щодо захоплення запорожцями й донцями містечка на Чингарах і бою запорожців з кримським військом при поверненні на Січ; приїзд до гетьмана татарських товмачів з російськими та українськими бранцями, з метою обміну їх на полонених татар

1694 р., жовтня 2, табір під Переяславом.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа чрез почту в нынешнем в 203-м году октября в 14-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных, и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по милостивому вашему царского пресветлого величества указу, и по моему намерению, выше[л] я из Батурина на вашу царского

пресветлого величества службу, как имею всеусердное тщание всякими способами показати мое, вам великим государем радение, так приехавши к реке Днепру на пристань Сокирнянскую, послал я о[т]толь полковника миргородцкого со всем его полком, и Илию Новицкого конного охотничьего, ис тремя полками охотничьими, з двумя конными, да с третьим пехотным, для учинения надежды помочи, тому войску, которое я с полковником черниговским Яковом Лизогубом для чинения военного промыслу на жилища бусурманские в Белгородчину послал, а с той Сокирнянской пристани осмотревши строения городков пошел я в путь свой х Киеву, имея от несколько лет мое намерение помолитися Господу Богу там, в которой моей х Киеву начатой дороге принесено ко мне письмо от полковника полтавского, в котором он мне доносит, что казаки запорожские семьсот человек будучи под жилищами неприятельскими совокупившись там с казаками донскими взяли городок каменный на урочище Чингарех будучий где окроме полону взяли семь пушек ис которых уделено донским казакам четыре а запорожцам три пушки, с которою добычею запорожцы возвращаясь назад имели бой на урочище Молочных с ордами крымскими с нурадыном салтаном будучими ибо тот нурадын салтан с ордами в дватцати тысячах пошел было под ваши царского пресветлого величества украинные города войною, и когда дано ему знати ис Крыму, что запорожцы городок оный взяли и многое разорение им поганцом учинили, тогда он оставя свое неприятельское намерение из близких мест от городов ваших монаршеских украинских возвратился назад, и скорым побегом чинил поспех для перенятия их запорожцов, но милостию и всесильною помощию всемогущаго Бога, а при[с]ным вашим царского пресветлого величества счастием запорожцы от них поганцов оборонились и в целости со взятыми пушками и добычами до Сечи возвратились, о чем дабы вам великим государем известнее было ведомо, посылаю в приказ Малыя России то письмо полковника полтавского также и лист запорожской, которой чрез нарочных посланцов ко мне гетману принесен и письмо другое от тех же обоих полковников полтавского и гадяцкого о том же возвращении нурадына салтана ко мне писанное, тут же покорно вам великим государем доношу, что приехали в табор ко мне два татарские толмача один тот, что уже тут был имянуемый Юсуп, а другой перекопской Алей, и привели с собою людей христианские благочестивые веры в неволе бусурманской будучих великороссийские породы дватцать человек с лишком, малороссийские породы дватцать же для того ис Крыму отпущеных чтоб за них голова за голову татар им на розмену дать тогда я оных при себе удержу а когда в Батурин ис Киева

возвращуся тогда тех полоняников отпущу в Севеск где должны они ждати вашего монаршеского указа, естли вы великие государи поволите за них из Севска татар голова за голову дать или нет; а какой лист чрез тех толмачов писали ко мне запорожцы, тот я при сем моем листе в приказ Малыя Росии посылая, яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, ис табору ис под Переяславля октября в 2-де 1694-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Внизу того листа написано.

По написанию сего листа моего принесено ко мне от слуги моего Ивана Рутковского письмо о том же запорожцов на Чингарах будучих военном поступке писаное которое при сем же моем листе посылаю в приказ Малыя Росии.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1694, спр. 21, арк. 1-6.

№ 106¹

До Івана та Петра Олексійовичів

Про повернення гетьмана з воєнного походу та про огляд ним новозведених укріплень на узбережжі Дніпра

1694 р., жовтня, без місяця.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом своим с Раманом Селезненком, в нынешнем в 203-м году ноября в 1-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и де-

---

¹ Уривок.

дичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как прежде сего поднялся я из Батурина к Днепру, чинил есмь вам великим государем надлежащее подданское о намерении моем донесение, так ныне возвратяся я ис того пути как препокорственнее припадаю под ноги пресветлого вашего монаршеского престола, чиня многократне пренижайшее мое вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству челобитье, доношу о том покорственно, что будучи я в том походе, перво осмотрил есмь вновь построенные у берега реки Днепра городки, в которых имеют быти на зимнюю пору посажены воинские люди для обороны малороссов...

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 193, арк. 52-53.

№ 107

До Івана та Петра Олексійовичів

Про захоплення ватагою козаків Полтавського полку татар під Перекопом, привезення їх до Батурина і відправку до Москви, очікування гетьманом нових “язиків” від чотирьох ватаг, посланих до неприятельських поселень, і від Семена Палія та про клопотання Івана Мазепи щодо царського указу стосовно подальшої пересилки полонених до російської столиці

1695 р., березня 26, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя, и Белья России самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем в 203-м году апреля в 10-м числе чрез почту.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дичем и наследником и государем и обладателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, товариство полку Полтавского имянно сотник царичански[й] с несколько ватажными жожами полевыми во сте и несколько на десять человек с ведома моего гетманского будучи в военном промысле крайнюю учинили смелость подбежав в блиские места под Перекопъ, где на шляху от Перекопи до Казыкерменя лежащем помощию Божию, а щастием праведным вашего царского пресветлого величества взяли дватцати двух человек языков татарских и привезли ко мне в Батуриин которых языков я гетман по должности подданской посылаю в царствующий великий град Москву, при тех же промышленниках, которые около добычи их мужественно труждались, а прежде тех посланных посылаю наскоро чрез почту при сем моем листу роспросные речи тех языков для скорейшего о поведении крымском вам великим государем донесения в которых речах показуетца, что еще в Крыму бусурманом о намеренном воинском ваших царского пресветлого величества сил, под Азов, или под иные их поганские жилища походе не слышать, а понеж есть у меня верного вашего царского пресветлого величества подданного такая надежда, что впредь за помощию Божию может больши таких поганских языков у меня являтися, понеже надежные с под ригигенту моего для такого ж промыслу воинского под жилища их бусурманские пошли ватаги, Федько бывши[й] атаман кошевы[й], в несколько сот человек, Иван Гусак такожде бывши[й] атаман кошевы[й] в несколько сот человек, а ис полков охотницких конных, Иван Рубан ясаул полковый в несколько сот человек, Игнат сотник конной в немалом собрании, а особно писал ко [мне] Семен Палей донося что ... его люди пошли на шлях Очаковский к Белу городу лежащей уже тому недель с шесть доходит, и буде таковы языки в великом ли или в малом числе сюда в Батуриин перед походом моим с полками в поход военный или после походу в обоз приведены будут, прошу покорственно милостивого вашего монаршеского наставительного указу как мне с ними поступать, всех ли их в царствующий великий град Москву посылать или только роспросные речи в листе моем к вам великим государем выписывая, а самих zde в Малой Росии удерживати при сем всенаипакорнее предаю с премилосердной вашей царского пресветлого величества благостын[е] из Батурина марта в 26-де 1695[-го] году.

Вашего царского пресветлого величеств[а] верный подданный, и низжайши[й] слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 4 зв.:

203-го апреля в 13-де великим государем, известно, и бояром, чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1695, спр. 15, арк. 4-8.

№ 108

До Лева Кириловича Нарышкина

Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно подальшої пересилки до Москви полонених, які будуть з'являтися у нього, і щодо визначення особи для передачі їй своїх листів, адресованих царям, під час воєнного походу та про виступ запорожців у похід на Азовське море

1695 р., березня 26, Батурин.

В листу к боярину ко Льву Кириловичю Нарышкину, гетмана Ивана Степановича Мазепы, каков прислан с сотником цариченским с Васильем Шибаленком, апреля 8-го нынешняго 203-го году, написано.

По имяновании великих государей и титул.

Посылая ныне к великим государем нашим, к их царскому пре[свет]лому величеству татарских языков нововзятых дватца[ть] и два человека, яко еще и впре[дь] Божию помощию, и счастием их царского пресветлого величества, чаю оных имети у себя так пишучи до них великих государей чрез почту, прошу подданский покорственным прошением о милостивом себе их монаршеском наставительном указе; естли таковые языки хотя перед подъемом моим с войском в поход военной, сюда в Батурин, или уже в обоз того походу, припроважены ко мне будут, как имею с теми поступать, самих ли их, и всех ли, в царствующий великий град Москву посылать, или только скаску оных, к великим государем выписывать. О к[о]тором моем прошении, изволь ваша вельможность, великим государем донести, чтоб мне о том был их царского пресветлого величества, милостивой прислан указ. А особливо тут докладываю, что когда уже пойдем по указу великих государей в тот военной поход, будут таковые случаи, что належати будет мне гетману о всяких делех и поведениях часто писати к великим государем, а мне еще не ведомо, естли ваша вельможность на

Москве, обретатися изволишь, или, там же по указу великих государей исправляти бу[д]е... дела в трудах военных; и естли ваша вельможность, был в походе военном, тогда мои письма к великим государем писанные посылая к Москве, кому имянно, до рук чрез посланных моих имею отдавать, о том прошу зело, изволь ваша вельможность писанием своим меня наставить, о том и вторицею зело прося отдаюся, благодетельскому, вашей вельможности приятству, из Батурина марта 26-го 1695-го году.

В цыдуле.

Чего в листе моем, к их царскому пресветлому величеству писаном не доложил есмь, то, тут в цыдуле моей вашей вельможности докладываю, что oprичь тех промышленников, которых я, в том моем листе написал есть еще из Запорожья ватаг Яков Чалой с четырьмястами человек пехо... пошел на Азовское море, для того ж военного промыслу ...торые естли добудут языков бусурманских, то подлинно будут за ними к Москве проситися, как тогда, в том я имею поступити, на все то, покорно прошу, их монаршеского милостивого указу.

*Таков подлинной листок отдан думному дьяку
Емельяну Игнатьевичю, поднес ему на дворе Юдин.*

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1695, спр. 13, арк. 1-4.

№ 109

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про повернення з Січі до Батурина царського і гетьманського
посланців після передачі запорожцям річного монаршого
жалування, обіцянки Низового Війська підтримати
“генеральний” похід на “бусурман” та про відправку
гетьманського посланця до Москви**

1695 р., квітня 1, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом своим с Сидором Горбаченком, в нынешнем 203-м году апреля в 12-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царско[му] пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писал я прежде сего, донося вам великим государем, что хотя я не смел отпустить на Запорожье милостивого вашего монаршеского годового жалованья однако когда ваш царского пресветлого величества посланной стольник Дементей Иванович Новосильцов, с тем вашим монаршеским жалованьем не оставаяся в Батурина, приехал ко мне гетману в Лубны, и для известных причин, которые я в первом листе моем писал, к вам великим государем, понужден есмь оное с тем же вашим царского пресветлого величества посланным отпустить в намеренный путь, а когда вы великие государи изволили прислати ко мне свой монаршеский милостивый указ, чтоб то жалованье было до времени удержано, тогда я наскоре посылал есмь нарочного моего гонца до Переволочной однако оногo вашего монаршеского посланногo з жалованьем там не застал; уже он то время пошел было в Сечю Запорожскую, а ныне я подданный покорственню вам великим государем доношу, что преждереченный ваш царского пресветлого величества посланной будучи на Запорожье, и отдав Войску Низовому то ваше монаршеское милостивое жалованье, уже возвратился назад, с которым и мой посланной учинил ко мне возврат, а как изустную речь они посланные донесли мне, так и атаман кошевой с товариством писали донося, что то ваше царского пресветлого величества милостивое жалованье принято у них благодарственню, обнадеживая естли вашего царского пресветлого величества войска генеральным воинским походом на неприятельские бусурманские жилища обращены будут, то и они запорожцы своего перемирья з бусурманы держати не похотят но всяко за промыслы воинские приниматца обещают; того ради рассуждаю я что то ваше монаршеское милостивое годовое жалованье не всуе им запорожцом отослано, потому что оне во время походу воинского ваших царского пресветлого величества войск в промыслех воинских против их бусурман быть обещаютца, о чем я вам великим государем, покорственню донося посылаю с сим листом моим в царствующий великий град Москву того же посыльщика моего Сидора Горбаченка,

которой быв от меня послан на Запорожье, может и словесно в приказе Малья России сказать, что там в Сече слышал, и чему присмотрелся, чрез которого, и лист запорожской ко мне писанной, в тот же приказ, для ведома вам великим государем посылая, предаюсь препокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благодстине, из Батурина апреля 1-го дня 1695-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1695, спр. 16, арк. 1-6.

№ 110

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відправку до Москви присланих від Семена Палія козаків з полоненими татарами

1695 р., квітня 6, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с Палевицы с сотником с Михайлом Дареенком с товарищи в нынешнем в 203-м году апреля в 26-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я в листу моем вчера чрез гонца моего к вам великим государем посланном, донося вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, что Семена Палея полчане дватцать человек, Михайло Дареенко сотник с товарижством привезли ко мне язы-

ков татарских дву человек, и я тех языков велев роспросить послал их роспросные речи на особном письме писанные в приказ Малыя Росии для скорейшего ведома вам великим государем. А ныне тех вышеписанных Семена Палея посланных Михайла Дареенка сотника с товарищи пятнатцать человек с теми двумя языки отпустил есмь к вам великим государем в царствующий град Москву а что их посланных не так, как указ ваш монаршески[й] нас наставляет, в большом числе не против языков в тую дорогу отпустил есмь, и то учинил есмь для того, что имею ваш монаршеский милостивый указ, дабы его Семена Палея и его полчан всякими мерами при монаршеской вашей милости удержал есмь. При сем преинапокорственнее отдаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыни, из Батурина апреля 6-го дня 1695-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Внизу сего листа написано.

А сим пяти человеком которые zde оставлены должен есмь учинити удовольствие, и[с] скарбу войскового, о чем да будет вам великим государем ведомо.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1695, спр. 18, арк. 1-3.

№ 111

До Івана та Петра Олексійовичів

Про розгром ватагою колишнього кошового отамана Федора татарського загону біля Молочних Вод, захоплення полонених, привезення їх до Батурина та відправку до Москви

1695 р., квітня 14, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, Федьковой станицы бывшего кошового атамана с Иваном Сухим с товарищи, в нынешнем 203-м году апреля в 30-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичу Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцем и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и обладателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; ведомо уже то есть, вам великим государем по моим прежним покорным донесениям, что я при отпуске иных промышленников под неприятельские жилища для взятия языков их бусурманских, отпустил есмь, и Федька бывшего атамана кошевого придав ему несколько сот человек, добрых людей, из розных охотничьих полков, и двора моего, и тот Федько с товариством под крымские идучи места стретил на Молочных несколько на десять человек выборных татар с одним мурзою под ваши царского пресветлого величества украинные города также для языка идущих, и так помощью Божию, вашим царского [пресветлого] величества счастием гоня за ними часть из них положил в труп, где и мурза есть умершвлен, а шти человек взяв живьем, прислал ко мне в Батурин, тех шести языков посылаю я к вам великим государем в царствующий великий град Москву с теми ж промышленниками, которые в том труде обретались, имянно с Иваном Сухим куреня Сергиевского само* с товариством, а сам он Федько со многим той ватаги товариством остался там в преждедеченных местах под неприятельскими жилищами для чинения впредь военных промыслов, а с чем он назад возвратитца о том донесу вам великим государем за ево возвращением при сем яко наипокорней отдаюся премилосердной вашего царского величества благостыне из Батурина апреля в 14-де 1695-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1695, спр. 19, арк. 1-3.

---

* Далі у строчці залишено місце для недописаного слова.

№ 112

До Івана та Петра Олексійовичів

Про звернення київського митрополита до гетьмана по підтримку його клопотання перед патріархом щодо благословення на посвячення Діонісія Жабокрицького, обраного луцьким єпископом; характеристику цієї особи Іваном Мазепою та потребу, аби царі сприяли у наданні благословення

1695 р., жовтня 9, Батурін.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим, с канцеляристом с Федором Домонтовым в нынешнем в 204-м году октября в 20-де.

Божию милостию пресветлейшим и державнейшим, великим государем царем и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель, восточных и западных и северных отчичем, и дедичем, и наследником, и государем, и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом быю. Писал ко мне ваш царского пресветлого величества Богомолец, ясне в Бозе преосвященный его милость отец Варлаам Ясинский, митрополит киевский, и галицкий, и всеа Малыя Росии, объявляя; что из державы королевского величества из Волынского воеводства писал к его преосвященству, луцкого, и острожского епископского престола, православия грекороссийскаго совершенным избранием всех тамошних епархий чинов избранный, и королевского величества листом утвержденный номинат* Дионисий Жабокрицкий донося; что по старинным обыкновениям, которые в договорах вечного миру, между вашим царским пресветлым величеством, и ме[жду] королевским величеством, суть утверждены; имеет он приехать в Киев, для получения на тот архиепископский** чин, от преосвященного митрополита благо-

---

* На полях – нареченный.

** На полях – архиерейский.

словения и посвящения; о которой особе хотя он преосвященный митрополит восприял уже от вашего царского пресветлого величества в не давних числах, присланную к себе милостивую монаршескую грамоту, в которой таковой ваш царского пресветлого величества избражен указ; чтоб он его, когда в Киев приедет в тот чин посвятил неотложно, однако видя, что в той же вашей монаршеской грамоте написано, что имеет то посвящение збытися за благословением, святейшаго и всеблаженнейшаго кир Адриана архиепископа московского, и всеа Росии, и всех северных стран патриарха; и того для он преосвященный митрополит пишет прежде его номинатова в Киев приезде, в царствующий великий град Москву, к святейшему патриаршескому престолу прося себе, в том великом деле, наставления и благословения; понеже такая оказывается причина; что преждедеченной луцкой и острожской епископии номинат был женат совокуплением брака з женою вдовою, чесого ради, по правилом святых отец, некое ему, до получения того архиепископскаго ^{***} чина, происходит препятие; для того он ваш царского пресветлого величества богомолец преосвященный митрополит киевский, желал того чтоб и я гетман как к превысокому вашего царского пресветлого величества монаршескому престолу, так и к святейшему, и всеблаженнейшему патриарху посылал мои о том деле письма; и хотя не хотел бы я гетман вступатися в то духовное а к тому зарубежное дело; которое совершенно належит, строению и исправлению, его преосвященного митрополита богомольца вашего монаршеского; однако когда он преосвященный митрополит киевский, по своей отеческой и пастырской милости, любительно со мною о том описываетца, требуя моего сыновнего помощствования; а прежде сего, не точию под высокодержавною вашего царского пресветлого величества рукою, но и древнейших времен, при области польской, гетманы бывшие Войска Запорожского, о таких делех ведали, и до постановления и утверждения оных, духовным властем спомощствовали; того для пишу сей лист мой к вам великим государем, то донося; (как и прошлого году доносил есмь), что та особа в мирском чину бывший Дмитрий, а ныне в законном чину Дионисий Жабокрицкий, ис предков своих пород[...]й есть православный, человек высокоученый, знатный, постоянен, и меж всеми тамошними жителями веры святой грекороссийской великий ревнитель, и поборник, которой ис того воеводства бывая послом и на сеймах, и на розных случаях, много церкви православной против униятов, помощствовал; а естли совершенно чин тот

*** На полях – архиерейского.

архиерейский на престол епископии луцкой и острожской получит; чают того, что своим разумом, не точию те овцы которые знатно ^{****} благочестия грекороссийскаго держатся, упасет добре, но и отпадших от благочестия в западную унию, в прежнее бытие привлеши может; и понеже высочайшим архиерем, дана есть от Господа Бога власть сия разрешати и благословляти, всякия приключаящ... ..нию церковнаго чина, а того епископии луцкой и острожской требует нужда; чтоб тот избранный и управленный номинат ^{****} Дионисий Жабокрицкий был конечно епископом; а естли ему за виною вдовы жены будучей того чина не получить, то другой ^{*****} такой человек там сего времени не изыщется, и разсудати надобно, дабы тот ревнитель и поборник бес получения в том деле отсюду благословения, не впал во отчаяние, и по налогу папешников не уклонился во отступничество, или чтоб в продолжении подаiania, ему преждереченному номинату ^{*****}, на тот чин рукоположения и посвящения, не заехали, и не обняли папешники того архиерейскаго престола, какое поведение не однажды в польской стороне бывати извыкло, так покорно я подданный докладываю ^{*****}, дабы вы великие государи, превысоким своим премудрым монаршеским разумом, то дело разсмотрев, святейшему и всеблаженнейшему архипастырю предложити изволили, чтоб его святейшество, изволил по своему архипастырскому разуму и благоволению, послати в Киев к преосвященному митрополиту благословение вершити то дело, ко благостоянию тамошних святых, благочестия грекороссийскаго церквей, и ко утверждению благочестия и правоверия в доброй ревности пребывающих людей, о чем и паки покорственно вам великим государем челом бью; и яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина 1695-го году, октября в 9-де.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1695, стр. 3, арк. 377, 448а-454.

**** На полях – постоянно.

***** На полях – наречен.

***** На полях – иной.

***** На полях – нареченному.

***** На полях – ходатайствую.

№ 113¹

До Війська Запорозького Низового

**Про рішення царів щодо видачі запорожцям жалування,
а гетьмана – запасів і грошей з перевозу в Переволочній
та про їхні настанови щодо необхідності утримання
Низовим Військом містечок у пониззі Дніпра**

1695 р., грудня, Батурин.

В стиске с листа в Сечю писанного написано.

Мои милостивые приятели, и братия господине атамане кошевый, и все старшее, и меньшее, Войска их царского пресветлого величества Запорожского, Низового, товариство.

Посланные ваши атаманы, Михайло и Лукьян, с товариством сто человек будучи с про[ше]нием вашим у пресветлого престола монарше[ского] в царствующем великом град[е] Москве возвратилися оттоль назад, и приехали к нам в Бату[рин] ноября 29-го числа, котор[ые] принесли к нам монаршескую их царского пресветлого велич[ества] грамоту, с таки... .. что они великие государи ... Войска Низового прошен[ие] а наше гетманское за ва... приняв, изволили у[казати] выдати вам Войску мило[стивое] свое жалованье монаршес[кое] которое по отпуску послан[ных] ваших, вскоре с Москвы в ... обыклым способом при наро[чном] их монаршеском посланном послано быти имеет. О ч[ем] в их же монаршеской к вам писаной грамоте подлинное есть увещевание. А когда от ни[х] великих государей то милостиво[е] жалованье к вам прислано будет, тогда и мы гетман нал[е]жащие запасы, и деньги с пер[евозу] Переволоченского собранные сколь[ко] их есть прислати вам об... и как великие государи наши, их царское величество, в той своей монаршеской грамоте, вас Войско Низовое милостивым своим указом, на то приводят и прилежно наставляют, дабы сердечно, и прилежно, прилагали вы своего тщательств[а] о удержании городка Таванского, и иных тамошни[х] пустых городков, чтоб неприятели бусурманы, ими никогда не влад... и чтоб отвореная дорога ре[кою] Днепром к морю Черному, никаким от них неприятелей не б... обложена пр...ием, ... и мы гетман ... ..ал... нашей региментарской до[лжности] и по сердечном усердию (хот... уже и прежде сего многокра[тно] о том писали есмы) прилежно того желаем от вас, даб[ы] есте

---

¹ Документ реконструйовано з пошкоджених та розташованих у довільному порядку аркушів.

по даному тому монаршеск[ому] указу неоплошное свое о том, имели тщательство и всякой чинили промысл, чтоб тот Тованской городок, и иные по[д вы]сокодержавною их царск[ого] пресветлого величества рук[ою] для свободной на низ Дн[епра] во впредь будущие времена, ... Войску Низовому, были удержаны; то вам всем предложив отпустили есмы к вам вышепомянутых посланных ваших, безо всякого задержания их, из Батурина декабря в ...-де*, 1695-го.

Вашей милости желательный приятель.

Иван Мазепа гетман, Войска их царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 208, арк. 45, 47, 49, 50.

№ 114

До Станіслава Яблоновського

Про причини тимчасової затримки у Москві львівських купців-вірмен Богдана Фарухова і Степана Богданова та про відпущення їх з російської столиці та з Батурина

1695 р., грудня 10, Батурин.

В соответствующем листе, каков писал гетман Иван Степанович к великому гетману коронному, на его лист, написано.

Ясневельможный милостивый господине каштеляне краковский, гетмане великий коронный, мне зело милостивый господине, и приятелю.

Не инако, только так и у нас тут деется, что люди из государств наяснейшаго, и державнейшаго его королевского величества, в торгах купецких приезжающие, по должности обопольных меж наяснейшими монархами нашими, вечного миру договоров, и соседской приязни, вольный имеют и сюда, и туда проезд без всякого задержания, о чем сами те, которые ныне свободы дозируют, могут донести вашей милости милостивому господину. А что купцам львовским, Богдану Фаруховичю, и Степану Богдановичю случилось в царствующий град Москву заехати; в тот час, коли всяких чинов заезжим людем чужеземским, не только мирским купцом; но и духовным властем греческим, по указу пресветлейших и державнейших великих государей наших, их царского пресветлого величества, для бывшего воинского бо-

---

* Число не значено.

гохранимых их монарших войск под Азов, и под Казыкермень походу, велено удержати. Тогда и они купцы также на время остались удержаны; не яко львовский обыватели; но яко купцы греческие. Понеже они подлинно з греческими купцами туда едучи, как в Батурина, так и в Севску, с тем совершенно не объявились, что они львовские жители; и для того за греков были почтены, и удержаны; однако по возвращении войск из оных воинских походов; тотчас они оттоле в целости своей отпущены, и перед донесением ко мне листа вашей милости ныне об них писанного, прибывши сюды в Батурин, выправлены есмь в путь свой, с листом моим подорожным, и з приданием провожатого, для свободного проезда, что предложивши, и дався обykleй вашей милости, моего милостивого господина любви; дан в Батурина декабря в 10-де 1695-го году.

Внизу приписано гетманскою рукою.

Вашей милости желательный приятель, Иван Мазепа гетман, Войска царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1695, спр. 1, арк. 134-137.

№ 115

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про приїзд з Москви до Батурина львівських купців-вірмен
Богдана Фарухова і Степана Богданова та про відправку
їх у польську сторону**

1695 р., грудня 11, Батурин.

Список с листов белорусского письма, каковы к великим государем царем, и великим князем, Иоанну Алексеевичю, Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержцем, писал, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман, Иван Степанович Мазепа, государственного Посольского приказа с подъячим, с Иваном Гороповым, в нынешнем 204-м году, декабря в 24-де.*

В 1-м

По именовании великих государей, и титулах.

---

* Идется про документи №№ 115, 116.

Иван Мазепа, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монарших, смиренно челом бью.

Припровадил ко мне в Батурин, вашего царского пресветлого величества, государственного Посольского приказу подьячей, Иван Торопов, Польской державы, места Львова жителей, армян, Богдана Фарухова, и Степана Богданова которые были в царствующем великом граде Москве, чрез некоторое время, под час богохранимых ваших царского пресветлого величества войск, под Азов, и под Казыкермень походу, задержа[ны] и я верный ваш царского пр[е]светлого величества подданный восприявши об них чрез чесную вашу монаршую грамоту, милостивый ваш монарший указ; т[от]час без всякого отклада, отпустил их из Батурина в их сторон... придавши подлинного до границы провозатого, с таковым приказом, чтоб нигде не мешкая ехали в путь свой. А пр[ед]реченного подьячего Ивана Торопова отпустил к вам великим государем в царствующий великий град Москву. При сем отдаюся премилосердой вашей царского величест[ва] благодетельне. Из Батурина декабря в 11-де 1695-го год[у].

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1695, спр. 1, арк. 128-129.

№ 116

До Івана та Петра Олексійовичів

Про приїзд до Батурина посланця від Станіслава Яблоновського з клопотанням щодо відпущення затриманих у Москві львівських купців-вірмен Богдана Фарухова і Степана Богданова, відповідь Івана Мазепи коронному гетьману та про проблему витоку інформації з Москви у Польщу, яка стосувалася таємного донесення українського володаря царям

1695 р., грудня, Батурин.

Во 2-м

По імянованих великих государей, и титулах.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земного пред пресветлым вашего царского величества маестатом, у стопы ног монарших смиренно челом бью.

По написании листа моего к вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству, о отпуску из Батурина мешчан, львовских армян Богдана Фарухова, и Степана Богданова, с челядником их Матвеем, справленного, приехал ко мне в Батурин, нарочный из Львова присылщик, с листом господина Яблоновского, каштеляна краковского, гетмана великого коронного, писанным, в котором он каштелян, и гетман с подивлением доносит, что будто в их стороне, всяким из государства вашего царского пресветлого величества приезжающим людям вольные бывают проезды, по должности мирного постановления, и соседственной приязни. А тех двух помянутых армян львовских, и третьего их челядника на Москве, будто невинно чрез немалое время задержано, за моим гетманским предложением. Зде в...е мене просит о том, чтоб я вступился о вольный оных с Москвы отпуск. Знаю тогда о том, что я о тех армянях, тайное вам великим государем чинил донесение; чтоб на Москве был на них смотр, имея о них с тех мер подозрение, что они с купцами греческими вместо греков чрез Батурин к Москве проехали. А что они на Москве удержаны; то сталося им, яко и иным по вашем царского пресветлого величества монаршем указе, ради богохранимых ваших монарших войск, под Азов, и под Казыкермень походу; о чем вы великие государи и в нынешней своей монаршей об них львовских армянях, писанной грамоте изволение свое избразити указали; но он каштелян, и гетман помянутый, з тем в грамоте вашей монаршей выраженным словом не согласуется, понеже не пишет того, что те армяня удержаны были на Москве, по вашему царского пресветлого величества указу; но пишет причитаючи задержание их, вину мне гетману. Про то мне удивительно, чрез кого то тайное дело с Москвы в Польшу к нему гетману донеслося, и кто б то такий, то, что я вам великим государем по должности моей подданской, или тайное, или явное, пишу, смел на сторону выносить; а так я того присылщика тотчас на другой день из Батурина назад за границу отпустил, с надлежащим х каштеляну, и гетману на лист ево ответом, который его лист, и моего ответа список, для ведома вам великим государем посылаю, при сем листе моем в приказ Малыя Росии. При сем отдаюся премилосердой вашей царского величества благодыне. Дан в Батурина, лета от Рожества Христова 1695-го, месяца декабря ... дня.

Внизу приписано гетманскою рукою, у обоих листов*.

---

* Идется про документи №№ 115, 116.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинизший слуга, Иван Мазепа, гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1695, спр. 1, арк. 130-132 зв.

№ 117

До Івана та Петра Олексійовичів

**Про клопотання гетьмана щодо милостивого прийняття
царями Іоанна Максимовича, обраного архімандритом
Чернігівського Єлецького монастиря**

1695 р., грудня 24, Батурин.

Списки с листов белорусского письма какковы писали, к великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, да преосвященный Феодосий архиепископ черниговский, и новгородцкый, Черниговского Елецкого монастыря с архимандритом Иоанном, в нынешнем в 204-м году генваря в 22-де.

Божиею милостию пресветлейшим и державнейшим великим государем царем и великим князем Иоанну Алексевиичю, Петру Алексевиичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцем, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичем и дедичем и наследником и государем и облаадателем, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы монаршеских смиренно челом бью. Пределов малороссийских града Чернигова монастыря Успения пресвятыя Богородицы Елецкого архимандрит пречестный в Бозе господин отец Иоанн Максимович изволением вседействующаго Бога и благословением преосвященного его милости отца Феодосия Углецкого архиепископа черниговского и новгородцкого, с ведома же и соизволения моего гетманского, также и избранием того монастыря иноков и ктиторов, вновь тот архимандричий чин ради своего высокого разума, и в писании святом известнаго наказания, а наипаче во иночестве искуснаго обычая восприявши, грядет ныне до пресветлого вашего

монаршеского престола с сицевым желанием, чтобы вам великим государем вашему царскому пресветлому величеству того архимандричья начала niskий свой поклон отдатьи могл, в чем и моего гетманского листовнаго требовал и просил к вам великим государем донесения, и я верный ваш царского пресветлого величества подданный покорно о том докладываючи прениско под ноги пресветлого вашего монаршеского престола челом бью, о явлении ему пречестному архимандриту премилосердной вашей монаршеской милости, чтоб он яко истинный вашего царского пресветлого величества богомолец зрения пресветлых ваших монаршеских очей, и благосерднаго призрения сподоблен был, при сем яко наипокорней, отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина декабря в 24-де 1695-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 1, арк. 1-4.

№ 118¹

До Івана та Петра Олексійовичів

Про відправку до запорожців у Таванському місті грошей з царського жалування; повідомлення від Низового Війська про наміри кримських і білгородських орд напасти на Військо Запорозьке й розпорядження гетьмана щодо збору сільських мешканців у містах і щодо боєготовності українських полків; клопотання Івана Мазепи стосовно указу воєводи Орла у справі відшкодування збитків, завданих місцевим мешканцям російською залогою

1695 р., грудня 27, Батурич.

...ка, несколько кр... ..ма, чрез которые ...лежное свое о прислании т... денег доносили ко мне прошение, послал есмь оные деньги, чрез нарочных посланных моих, Семена Карпенка бывшего атамана глуховского, и Емельяна Денисова, атамана сосницкого, понеже и ныне они запорожцы, ис того Тованского городка прислали ко мне на-

---

¹ Лист не має початку. Його реконструйовано з пошкоджених та розташованих у довільному порядку аркушів.

рочных своих посланных пиша, и словесно о том прося чтоб те деньги милостивого вашего монаршеского жалованья были им присланы, чрез которых посланных, и атаман кошевый с Войском Низовым прислали ко мне свое письмо донося как и прежде сего чрез посланных нарочных доносили, о намерениях неприятельских бусурманских, что по приказу хана крымского, все орды, крымские, и белгородские, войною под вашу царского пресветлого вели[че]ства богохранимую державу, имянно под малороссийские города неотложно сей зимы в скором времени, ..., и я ... .. и надежным людям ко... целогодную там могли и...тись службу, а писал есмь особно ко атаману кошевому и ко все[му] Войску по указу вашему мона[р]шескому, похваляя их службу в бытие под замочком на пристани перевозной в Стрелице против Очакова стоящем, показанную, и то им донося, что та их служба, и труды, угодны быти показались, перед пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом, а при том предлагал им, чтоб и впредь имели тщание, и прилежную охоту за превеликое имя Божие, и за превысокое достоинство, пресветлого вашего монаршеского престола, чинити над неприятелем военные промыслы, и как письма оные из Запорожья ко мне принесенные, так ис тех л[ист]ов моих на Запорожье [писа]нных списки п[о]сылаю при сем листе моем в приказ Малыя России ... .. указу в... .. так, и по долж[ности моей] подданской гетманской ещ[е] о празднике Покрова Пресвятыя Богородицы, приказал везде с сел, и з деревень жилым людям со всеми своими пожитками, в города, и в городки збиратися так и потом уже, несколькократно, а особно вновь в прошлых днях, поновил есмь тот мой приказ, чтоб все подлинно, в города сходили, и пашни, и сена, с поль туда ж к городам свозили, а чего не могут свести, то дабы огнем истребили, чтоб не было чем неприятелем коней кормити, и бытия своего тут в малороссийских краях продолжати; а полковником всем со ... полчанами приказал есмь ... в готовности военной д... отпору неприятелем; при с[ем] отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого вел[и]чества благ[остын]е, дан в Батурине от Рожества Христова 1694-го * год[у], месяца декабря 27-го дня.

Вашего царског[о] пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа [гетман] Войска вашего царского [пресветло]го величества Запорожского.

---

* Очевидно, дата позначена помилково, бо описувані в листі події відносяться до 1695 р. (коментар див. у вступній розвідці).

... ..нию сего листа моего [п]исал ко мне полковник полтавской цыдулою, и прислал письмо из Орла городка к нему полковнику от сотника, и всех жителей тамошних, писанное, о обидах, и о убытках, чинящихся им Орла городка жителем от воеводы тамошнего, или от ратных людей, которые так ныне поступают, что николи перед сим, там на службе вашей монаршей будучие, не поступали; и тое цыдулу полковничью, и письмо из Орла городка писанное, посылаю я в приказ Малыя Росии, и покорственно прошу, вашего великих государей грозного о сем к воеводе оному указу, чтоб те Орла городка жители в своих обидах были удовольствованы.

РДАДА. – Ф. 229, оп. 4, спр. 208, арк. 21-26.

№ 119

До Петра I

Про приїзд до гетьмана посланців від Семена Палія з полоненими “бусурманами” та відправку їх до Москви

1696 р., липня, табір у гирлі Орчика.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцы конного охотного Семенова полку Палея с писарем с Прокофьем Голиком с товарищи в нынешнем в 204-м году августа в 8-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю, и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожского пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских всемирно челом бью; 24-го дня июля прислал ко мне в обоз, Семен Палей полковник охотничкой, писаря полкового своего Прокофья с товариством, и при них языков бусурманских пять человек, взятых на той стороне Днепра меж селищами запустелыми у реки Горского [Текича], на урочище Княжой Кринице; он же писарь с товариством, от него Палея

для промыслу военного выправленных в обоз, розгромивше загон один, от бея тегинского и Стецькова брата, мнимого гетмана ханского для языка п[осл]анного с теми языками, посылаю я к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству, по моей подданской верности в царствующий великий град Москву помянутого писаря и сотника с товариством с четырнатцатью человеки, и через них же роспросные речи оных языков о поведении бусурманском записавши на особо[й] карте для ведома вам великому государю в приказ Малыя Росии подаю, при том предаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, дан в таборе на устье Орчика июля* 1696-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайши[й] слуга Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 17, арк. 1-3.

№ 120

До Петра I

Про перехід військ, очолюваних Іваном Мазепою та Борисом Шереметєвим, з Коломака до Орчика; розсилку гетьманом розвідувальних загонів і розгром силами противника загону полтавського сотника Микити Плечника; самовільне переобрання полковника козаками Київського полку на Таванському острові й заходи, вжиті Іваном Мазепою у цій ситуації; відправку на Тавань козаків з кіньми, розміщеного там сердюцького полку, і припасів; відомості щодо переміщення ханських військ

1696 р., липня 24, табір у гирлі Орчика.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем в 204-м году августа в 3-де с полтавцы.

---

* Число не значено.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику, и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я к вам великому государю к вашему царскому величеству, покорно донося, о приходе моем с войском на Коломак, и о случении з ближним вашим царского пресветлого величества боярином и воеводою его милостию господином Борисом Петровичем Шереметевым, с которым усоветовали есмы с Коломака с войсками далее поступати, также, и о том докладывая, что запорожцы, атаман кошевой с Войском пошли на Черное море, и что киевской полковник Костянтин Мокеевской с полком от меня посланный, туда ж поспел к запорожцом, и в той с ними запорожцами обретается службе. А ныне покорно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу, что мы гетман, с ним же боярином и воеводою, с войсками при нас будучими, обще рушились * с Коломку, июля в 17-де, и приближаясь к Самаре стали есмы на речке Орчику, а перед тем нашим с Коломка походом, послал я гетман, полковника полтавского с выборным полку ево товариством, и полковника конного Ивана Рубана с полком ево, также и ротмистра Ивана Ростоковского с товариством ево, к реке Вовчей для обнятия сторожами, и караулами, належитых мест; как на той реке Вовчей, вверх к вершинам Миюсу, и Калмиюсу, так и на реке Самаре вниз к Днепру, откуда мочно тем караулом всякие неприятельские видети переходы, и естли неприятелей способно при помощи Божии будет чинити над ними военные промыслы, покуду мы з боярином и воеводою с войсками, к тем местам приближимся; а наперед того еще поднявся от Гадача, и приближився к реке Ворсклу, послал я гетман извесных военных людей, полевого ватага полку Полтавского сотника Микиту Плечника, с семидесят и шестью того ж полку; а с семидесят и четырьма человеки конного товариства, в поля дальние, имянно к Бердам, и Молочным, чтоб там побавилися **, и присмотрилися, будут ли неприятели бусурманы орды крымские итить под Азов, сею стороною Азовского моря, где естли б чамбулы какие неприятельские, под города ваши царского пресветлого

---

* На полях – пошли.

** На полях – помешкали.

величества украинные, или ис под городов имели приходити, то мочно б там будучи оных ведати, и для того приказал я им тамо быти; и естли б им лучилося при помощи Божией добыти языка чтоб оного ко мне присылали, а сами оттоль потамест не сходили покуды насмотрятца неприятельских под Азов походов; а ныне учинилося мне ведомо, что они Микита Плячник с товариством, когда в толь дальнии к Водам Молочным пошли места, тогда постигли былой там загон татарской в нескольк[о] на десять коней, ис под некоторых украинских мест возвращающиеся, которой провадил с собою полоняников двух человек, и так они Плечник с товариством, на тот загон ударил, и разгромил оной, и тотчас взяла пятнатцать языков, и за последними в дальние места гнав всех даже до одинаго поймали было, и одних рубили, и кололи, а других берегли ^{***} живьем, ис которых живых один язык в коротком роспросе сказал им, что хан со многочисленными ордами, там же блиско обретається; но оны[й] Плечник с товарищи, лехко то себе поставив в том промысле, далее розширился, и тем часом нагло ^{****} на них напали орды сильные, от которых они назад до коша своего кинувся, хотя мужественно от самой воскресной обеденной поры отбивались, и боронились, однако на голом быв месте безо всякой крепки, где отнюдь не было к чему приперетца, не могли остоятца, понеже к вечеру самому все силы бусурманские окрик учиня изо всех стран на них изнеможенных, кинувся взяли их Божиим попущением, где было людей сто сорок человек, а десять человек которые на посторонних караулах обреталися, ушли живы, и о таком упадке тех рыцерских людей сказали нам, ис которых двух человек, я с сим моим листом, к вам великому государю в царствующий град Москву посылаю для словесного пространного о том донесения, понеже они от того дни четвертка, то есть 16 дня июля, когда тот упадок учинился, даже до субботы, у урочища Семи Кишенева в тернах скрывся видели великие купы неприятелей, от тех мест Молочных Вод приходящие на сие сакмы, которые оттуду полагаютца к вашим царского пресветлого величества, великороссийским, и малороссийским украинным городам; жаль мне сердечне тех военных погиблых людей добре в промыслах полевых знающих, которые могли б показатца ^{*****} на будущую вашу монаршескую службу, но когда Господь Бог попустил на них тот упадок, то трудно судеб его Божиих убегнути, знаю однако ж что те военные люди храбро бороняся, могли вдвое большую против себя в неприятелех учинити вреду, а и в том имею отраду, что они не на само-

---

*** На полях – брали.

**** На полях – вскоре.

***** На полях – згодиться.

вольной дороге, но по приказу моему гетманскому, на имянной вашей монаршеской службе будучи, за ваш царского пресветлого величества, пресветлый превысокий монаршеский престол, разлили свои крови, одне головы свои положили, а другие в тяжкую бусурманскую попали неволю, которые их подвиги, и страдания, сам собою известующий, Господь Бог вечною благию наградити изволит, сего ж часа с Низу Запорожья нечаянная принесена мне ведомость, что когда вышереченный полковник киевский с полком своим, пришел к Таванскому острову, и советую с кошевым атаманом, послал [ч]асть своего товариства вме[ст]е с ним кошевым на Черное море, для военных промыслов, а сам с остальными полчанами своими, что не стало морских суден пошел на устье реки Днепра, до Козьего Рогу, для заставы ему атаману кошевому и всему с ним будущему товариству, чтоб больши неприятелем был страх тогда полчане киевские злые и самовольные в Таванском острове взяв меж себя умысл, против ево полковника своего взбунтовалися, и уряд полковничества сильно от него отняли, и поставили себе полковником Сергея Солонину бывшего хорунжего полкового, а он особой их полковник, видя их полчан своих противу себе недоброходство принужден был уступить с Тованского острова в Сечю Запорожскую в котором тех злых людей поступке, разумею^{*****} я был им наустителем, тот которой без студа и без боязни в том бунте принял на себя старшинство полковническое, о чем и иные могли помоществовати а так я гетман предваряя чтоб то зло не роспространялось, и чтоб в настоящей вашей монаршеской службе не деялося дальнее препятие, послал от себя хорунжего войскового генерального Ефима Лизогуба, с таковым приказом, чтоб того полку Киевского знаки отобрал в свои руки, и чинил тем полчаном привод и порядок в настоящих же военных промыслах во исправление належащей, вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству службы, именно по приговору с кошевым, и чтоб шол на устье реки Днепра к нареченному месту а новопоставленного полковника со иными, чтоб он хорунжей прислал ко мне гетману под добрым осмотрением с которым посланным моим войсковым генеральным хорунжим отпустил я и товариство того пехотного серденяцкого полку которыи в Таване обретаецца которое то товариство с коньми всего полку своего в городах на зимовье до сего времени обреталось, каковым того товаришства с коньми туды отпуском весть тот полк пехотной обнадеживаю что вскорее, а имянно при возврате с сей вашей монаршеской службы учиню им после того поднятого годового труда посылкою другова полка переме-

---

***** На полях – чаю.

ну, а понеж полку Прилуцкого люди там же на Тавани на службе вашей монаршеской сущие, писали ко мне прося себе перемены с тем докладом, что уреченное себе время там выжили, и запасу уже у них не стало, и я гетман ныне не мог..и для многих трудностей послать им перемены, умыслил есмь послать им запасу рекою Днепром в судах водяных, с которым бы они впредь там пожили, не мало время, дондеже им промышленница и пришетца перемена, с того Тованского города в нынешней присылке такая о неприятелех бусурманех принесена нам ведомость, что хан еще и по се время стоит на Коланчаке, а орды в зборах не малых в тысяче, и в дву тысячах ежедневне приезжают на берег реки Днепра против Тованского, и против иных мест досматриваясь на Днепре войсковых людей, то я вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству донесши отдаюсь всепрепокорственнее премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыни, дан в таборе на устье Орчика июля в 24-де 1696-го году.

По написании сего листа моего, прибыл ко мне в обоз казак полтавской Осип Прокопенко, в той же ватаге в промыслах военных с Микитою Плячником будучий, из рук бусурманских ушедший, и на Запорожье пришедый, а з Запорожье ко мне присланный, которой достаточно поведает ***** , каковым способом, первее оные с ватагом своим Микитою Плячником чамбул неприятельский погромили, и языков было побрали, а потом с ханом великая неприятельская с янчарами ***** сила их отторгнула ***** , и боронячихся добыла и розграмила, и большую часть не могше живо взять в труп ***** положила а меньшую часть побрали в тяжскую свою бусурманскую неволю, и будучи он Осип в неволе прислушался и присмотрелся, что хан з большою сил[ою] орды от Молочных Вод рушился намеривая сюда под обозы наши, а салтан сын ханской тамо оставлен о чем из Запорожья наказный атаман кошевый писал ко мне которой лист посылаю в приказ Малья Росии, а так казака Иосипа из рук поганских ушедшаго з другим первее ушедшим, сам друга посылаю к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству для донесения о таком поведении.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 15, арк. 6-18.

***** На полях – сказывает.

***** На полях – с янычанами.

***** На полях – отшибла.

***** На полях – на голову.

№ 121

До Петра I

Про розпорядження гетьмана щодо підготовки українського війська до походу проти татар та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія

1696 р., жовтня 8, без місяця.

*Список с листа белорусского [письма] каков писал к великому
госуд[арю] царю, и великому князю, Петр[у] Алексеевичю, всеа Вели-
кия и Мал[ыя] и Белья России самодержцу, В[ойска] Запорожского
обоих сто[рон] Днепра гетман Иван Степано[вич] Мазепа чрез почту
в нынеш[нем] в 205-м октября в 16-де.*

Божиею милостию пресв[етлейшему] и державнейшему ве[ликому]
государю] царю и великому князю, П[етру] Алексее[вичю], всеа Вели-
кия [и Малыя] и Белья России самодер[жцу] и многих государств
и земель во[сточных] и западных и северных отч[ичю] и дедицю
и наследнику и [государю] и обладателю вашему ц[арскому] пресвет-
лому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском [вашего] царского пресветлого ве-
личест[ва] Запорожским, пад до ли[ца] земнаго пред пресветлым
ваш[его] царского величества прес[толом] у стопы ног монаршески[х]
смиренно челом бью, ... неусыпное тщание ... и радетельно держ...
вам великому г[осударю] положил на том сво... ..ние, чтоб сего
врем... ..ниего, выбранным во... послать в поход военны[й] ...
...приятельские бусурманск[ие] ...роны на те шляхи и ... куда орды
крымские ... войну немецкую ходят, и ... оные назад возвращаю[тсЯ]
понеже чаю того, что са... .. которой сего лета ... войне немецкой с
ордою обре[та]ется безотложно теми шлях... ныне в позное осеннее
вр[емя] в Крым итти будет, н... ..рым либо бы дал Господь ... учини-
ти промысл ... моем намерении, и ... взяв от полковника ...вского ве-
домость, ... с людьми полку своего т... помочь учинить, с кото... охо-
тою ко мне гетм[ану] чрез письма свои отзыв... .. и ныне когда по
трудах ... воинского похода войско ... отдохнуло, приказал конны[м]
полкам охотничким всем, ...хотны... полков конным лю... в тот наме-
ренный поход гот[ови]тися, где и из городовых П...вского и Переяс-
ловского пол[ков] выборных людей по имян... велел готовитися ...
тому пора приспеет ... им в тот путь ... Бога на помощь итт[и] ... ..рой
той поход естли пр...ченный Семен Палей посп... с людьми при нем
будучими не... то люди regimentу моего ... с ним в случение, о ч...

вам великому государю ...нести должен буду, ... какое от него Семена Палея ...несено ко мне письмо, и каки... при нем в письмах польских, одно ... польского войска, друго[е] о бою немецких войск с тур... войсками обретаются ведомо... ..те посылаю в приказ ... России для донесения в[ам великому] государю вашему царск[ому пресвѣтлому] величеству ... чрез почту, при том я[ко наипо]корственнее предаюся ... царского величества пре[милосер]дной благостыне, дан в ... месяца октября 8-го от Рожд[ества] Христова 1696-го году.

Вашего царского пресветло[го вели]чества верны[й] подданны[й] и низайши[й] слуга.

Иван Мазепа гетман Войска ваш[его] царского пресветлого величест[ва] Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 35, арк. 1-5.

№ 122

До Лева Кириловича Нарышкіна

Про клопотання гетьмана щодо припинення учинення утисків і розорень селянам Івана Обидовського у Козельському повіті тамтешніми воєводаю й прикажчиком та щодо повернення селянам відібраного у них майна

1696 р., жовтня 22, Батурин.

Божиєю милостию пресвѣтлѣишаго и державнѣишаго великого государя царя и великого князя Петра Алексѣевича всея Великия и Малыя и Бѣлыя Россіи самодержца и многих государствъ восточных и западных и сѣверных отчича и дѣдича и наслѣдника и государя и облаадателя, его царского пресвѣтлого величества ближнему боярину ясневельможному госпoдину Лву Кириловичу Нарышкину, к моему велце ласкавому приятелеви и милостивому благодѣтелеви зичливое мое препосылаю поздравлене.

Яко во всѣх моих публичных и приватных дѣлех по Бозѣ и великомъ государѣ единого собѣ маю предстателя и заступника вашу велможность милостивого моего благодѣтеля такъ и тепер держаю вашей велможности предложить нужду мою ... утѣснене и разорене от воевод нынѣшняго козелского также и от приказщика Івана Івановича Стрещнева, дѣющееся в Козелскомъ уездѣ крестьяномъ по превысокой милости монаршой его царского пресвѣтлого величества пожалованым

племѣннику моему Ивану Обидовскому, а же помененый Иванъ Ивановичъ близки е[ст] в сродствѣ ближнего боярина его милости господина Тихона Никитича Стрѣшнева, теде я поважаючи особу его милости Тихона Никитича, не пишу о семь до его царского пресвѣтлого величества, лечь прошу велце вашей велможности моего милостивого благодѣтеля; рачь в томъ дѣле мнѣ благодѣтелско пособствовати, ...бы вперед такого разорения оные крестьяне не узнавали, и чтобъ имъ забраные ихъ животы были поворочаны. А что забрано и якие имъ учинилися обиды тое все рачишь ваша велможность з писма до мене от моего слуги писаного, и с челобитной крестьянской выразумѣти. При томъ и паки просячи велце вашей велможности о помощь и заступление благодѣтелское полежаюся его милости благодѣтелской. З Батурина 22 дня октоврия 1696 року.

Вашой велможности всего добра зычливый приятел и слуга.

Иванъ Мазепа гетман Войска его царского пресвѣтлого величества Запорозкого.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 38, арк. 6-7. Список з листа віднайдено на арк. 9-11.

№ 123

До Петра I

Про повернення до Батурина гетьманського посланця з поїздки до волоського господаря, приїзд з ним колишнього немирівського намісника Івана Драгинича, повідомлені ними відомості щодо ходу війни турків з австрійцями, набігу татар на польські землі, підготовку кримських і білгородських орд до нападу на Військо Запорозьке та про відправку посланця до Москви

1696 р., листопада 29, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з батуринским сотником з Дмитреем Нестеренком, в нынешнем в 205-м году, декабря в 12-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшему и державнейше[му] великому государю царю и вел[икому] князю Петру Алексе[евичю] всеа Великия, и М[алыя] и Белья Росии само[держцу] и многих государств

и з[емель] восточных и западных и [северных] отчию и дедичю и насле[днику] и государю и облаадателю [вашему] царскому пресветлому ве[личе]ству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Доношу покорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, что посланец мой имянем Петр Волошин, которого я тому з год, для проведывания вестей, к волоскому владетелю Костянтину Дуке, вместе с ево владетелевым присылаемым человеком Славою Перкалабом послал, возвратился ныне в Бату-рин ко мне гетману, и так о себе рассказывает, что тою ... посылкою, прилучился туда ... когда тому владетелю Ко[стянтину] Дуке учинилась перемена... .. затруднения он Петр уд... в Ясех, и хотя по времени, ... ко мне с провожатым, одна... у реки Днестра напали на него ... откуды сам он Петр ушел на ... в Ясы, в стольной волоской город ... а челядника те разбойники взя... и отдали ханскому гетману, а отту... отдан есть татаром, и продан турком в турецкую неволю: и ныне новый владетель волоский Антон Кентемир, отпустил ево Петра из Яз ко мне гетману, никаких не дав писем, а приехал сюда с ним Петром вместе знатный человек тамошний, имянем Иван Драгинич, которой в прошлом времени, тому несколько на десять лет, от бывшего владетеля волоского Дуки, был на той стороне реки Днепра в городе Немирове наместником, ибо в то время, тот владетель от турецкого салтана, владел тою стороною. И как тот Иван Драгинич, так и мой посыльный человек Петр, такие рассказывают ведомости, что того прошедшаго лета, турецкий салтан сам был с войсками своими под Белым градом на войне, против войск немецких, имел под Темишваром бой воинский с Ветеранием, которой с войсками немецкими под то... город приходил: где хот... .. Ветерания, збили турки ... против больших наступа... немецких войск, не уст... ушел с поля оного, и по... обозы свои пошел спешно ... поля, где он турецкий салтан ... на предбудущую приспособляя... войну, приказал изо всяких чино[в] и племяни збирати, и написать в янычаны, хотя конечно имети их сорок тысяч. И уже будто их много написано: а и о том рассказывают что в Ясех у владетеля волоского, есть подлинная ведомость, что хан крымский, всем ордам крымским, и белгородцким, приказал всяко готовитися, и приспособлятися в поход военный, нынешней зимы в вашу царского пресветлого величества богохранимую державу Малую Россию: а которые в польской земли были орды, те многое множество людей христианских побрали в полон; о чем о всем пространнее в записке речей оных есть

изображено, которую записку посылаю я при сем листе моем в приказ Малья Росии, чрез Дмитрея Нестеренка, сотника батуринаского, при котором и его преждереченного Петра Волошенина, для пространнейшаго словесного о всем том вышеписанном донесения, в царствующий великий град Москву послал есмь; а вышепо[мянутого] Ивана Драгинича оставил есмь ... в Батурине, которой желает ... жити зде в Малой Росии, х... ... и дети свои, из волоской зем... * сюды, о котором покорств... ... милостивого вашего царского прес[ветлого] величества указу; при сем [предаюсь] пренаипокорственнее, премилосердно[й] вашей царского пресветлого величества благостыне, дан в Батурине, ноября в 29-де 1696-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, сгр. 47, арк. 8-11.

№ 124

До Петра I

**Про передачу шестистам запорожцям царського жалування;
шкоди, учинені запорожцями, при переїздах через міста
гетьманського регіменту; повернення гетьманського посланця
з поїздки на Січ і Тавань, пересилку привезених ним листів
до приказу Малої Росії, повідомлення посланця щодо доставки
хлібних запасів до Таванського міста й рівня готовності залоги
міста до оборони; відправку з Січі до Батурина для подальшої
поїздки до Москви майстрів з виготовлення морських суден;
скаргу посланця на побиття його кошовим отаманом і пропозиції
Івана Мазепи стосовно покарання останнього**

1696 р., листопада 29, Батурин.

В 2 к великому государю гетманском листу по имяновани и титулах написано.

---

* На полях – взять.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, донесл я вам великому государю ваш[ему] царскому пресветлому велич[еству] что милостивое ваше царского [пресве]тлого величества жало[вань] ... сукна, и деньги чрез Малоро[сийского при]казу подьячего Афонася Ине... для удовольствования шти сот человек посланных запорожских ко мне присланное я приняв посланное за ними запорож... чрез нарочных посланных моих Саву Степанова канцеляриста войскового, и Романа Тимонова товарища сотни Батуринской которые посланные мои ныне назад ко мне возвратясь сказали, что поспеша они в Переволочну несколько дней их посланных запорожских ожидали покамест они все ис розных городов на одно собралися место, а как они собралися, отдали им то ваше царского пресветлого величества жалованье всякому по сукну, и по рублю денег, и они посланные запорожские ту вашу царского пресветлого величества милость благодарно приняв били челом вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, которое свое объявля благодарственное челобитье писали ко мне гетману, и тот... оттоль ис Переволочной пошли ... Запорожской; но писал ко мне ... посланных запорожских пол[ковник] полтавской Иван Искра д... что они имея не поспешный пу... свой чрез города полку Полтавско[го] при своих обыкных вымыслах великие людем починили убыт[ки] и обиды не только сена нещадно потравили, и пожгли, но и в гумнах хлеб топтали и травили коньми своими, а какой их в городах полку Полтавского показался поступок, то они чинили и в ьных полках, на которые их посланных запорожских отягощенные вымыслы везде жилые городовые люди, велми нарекают понося себе как ныне так и прежде сего такое часто от них запорожцов разорение и изнищение; и о том я покорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу, что возвратился ко мне из Запорожя посланной мой казак сотни Батуринской Сидор Горбаченко, которого я нарочно посылал с листами моими, одно в Се... ..скую, побуждая атаман[а кошевого] и Войско Низовое к готовост... .. ко обороне города Тав... а другое в Таванской город ... пехотному Дмитрею ... ..лая оттоль ведомости ... порядке он полковник пе... с полчанами своими туда при... на вашу царского пресветлого в[еличе]ства службу, и в какой целости ... хлебные ваши царского пресветло[го] величества запасы туда великороссийских украинских городов подводами доведены, и в какое положены сохранение, и под чьим обретаютца дозором, понеже

о том вы великий государь мне уведомитися и к своему монаршескому престолу донести указали какие тот Сидор из Сечи от Войска Низового, и ис Таванского города от полковника пехотного принес ко мне письма те я посылаю в приказ Малыя России, ис которых о всем, что в них изображено ведомо вам великому государю будет; а словесно он Сидор сказал, что хлебные ваши царского пресветлого величества запасы которые великороссийских украинских городов подводами, от Новобогородицкого к Таванскому городу посланные доведены в целости к Сечи Запорожской, а от Сечи ...жены оные судами вод... .. Днепром, и стре... .. возвращающихся назад и ... города, а в Таванском го... у ратных ваших царского пресвет[лого] величества великороссийских, и мал[оро]сийских людей, належашая ко обо... сохраняетца готовость, только ... начальными людьми теми которые в Таванском, и которые в Шахермене обретаютца, несть любви и согласия, в такой меж себя пребывают споре, что хотя коли и по нужде увидятца однако меж себя говорить не хотят надобно б туда ваш царского пресветлого величества упоминательной монаршеской указ, чтоб они начальные люди там блиско жилищ неприятельских, где всегда о давании отпору наступствам неприятельским мыслити, и согласно советывати належит, жили в согласии и в любви совершенной; а что вы великий государь изволили указати мне гетману, чтоб запорожцы прислали от себя двух или трех человек мастеров для дела стругов морских, и по приказу моему листовному они запорожцы тех мастеров из меж себя из Сечи ко мне пос... и уже они в дороге обрет... а как скоро в Батурин п... так я тотчас пошлю и... великому государю в царству[ющий] великий град Москву; ... .. посланной мой казак Сидор Горбаче[нко] предложил мне свою плачевную жалобу на атамана кошев[ого] Якова Мороза, которой не рассуждая того что я гетман чрез него Сидора обослал ево дватцатью талярями денег, чего належало ему быти благодарным, пьяной там в Сечи при бытности многих запорожцов, ево Сидора поваля на землю бил нещадно перначем своим дав такую причину, что будто он Сидор обнес ево кошевого и иное запорожское товарищество мне гетману таким словом, что они в польскую сторону на службу итить хотят, а он Сидор николи мне таких слов не доносил, и так он кошевой в пьянстве своем неразумным и нещадным боем ево Сидора увечив, еще и трезвой на завтрее в поругание такие говорил слова, се я тебя побил, что де мне за то твой гетман учинит а как де похочу то пойду в Польшу н... меня твой гетман, такой не... и суровой ево атамана кош[евого] поступок, и мне гетм[ану] не по малу досаждает, и ... печаль понеже он атама[н] кошевой будучи под моим

гетм[а]нским regimentом моего гетм[а]нского посланца бити и бесчести... .. ко мне гетману укорительные слова говорити смел, чего без наказания оставити ему не годитца, понеже и впредь повадитца он поступать так дерзновенно; и о том к ногам пресветлого вашего монаршеского престола упавая прениско вам великому государю бью челом, и прошу покорственно, дабы вы великий государь изволил позволить мне верному подданному своему, ис того своего милостивого монаршеского жалованья годового которое на все Войско Низовое по милостивому вашему монаршескому указу на Запорожье послано будет вынати и задержать в Батурине ту дачю которая на кошевого належати имеет, чтоб тою дачи оною удержкою когда на все Войско, так ж на судью, на писаря, и на ясаула, милостивое ваше монаршеское жалова[нье] туда к Сече привезено ... будет, он кошевой не о... своей части постыдился и... то, что мне гетману всяк[им] ... способом его злобу отмстит... мочно, покорился передо мно... и того побитого казака Сидора за ув... до бил челом, а наипаче чтоб впредь как он кошевой, так и иные невежи посланных моих не бесчестили, и побивать не дерзали, а и то вина немалая ево кошевого атамана, что он будучи обовязан обещанием своим на верную службу вам великому государю учиненным смеет такие лехкомысленные слова испущать что будто ему вольно за границу на службу в польскую ходити сторону о чем о всем покорно вам великому государю чрез нарочного моего посланного Дмитра Нестеренка донося отдаюся пренаипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, дан в Батурине ноября в 29-де 1696-го го[ду].

Вашего царского пресветлого [величе]ства верный подданный [и ни]жайший слуга Иван М[азепа] гетман Войска вашего ц[арского] пресветлого величеств[а] Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 47, арк. 20-26.

№ 125

До Петра I

Про потребу царського указу севському воєводі щодо виступу в похід у разі отримання листа від гетьмана для швидкого з'єднання українського війська з російським і негайної відсічі ворожих нападів та про відправку з Батурина запорозьких

посланців, які приїхали з Таванського міста, з відмовою у наданні їм царської річної платні і боєприпасів з української скарбниці

1696 р., грудня 4, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, приказу Малыя Росии с подьячим с Тимофеем Хохловым в нынешнем в 205-м году декабря в 15-де.

В 1-м

Божию милостию пресветл[ейшему] и державнейшему велико[му] государю царю и великому князю П[етру] Алексеевичу всеа Великия [и Малыя] и Белья Росии самодержцу [и мно]гих государств, и земель, восточн[ых] и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и обладаателю его царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, писано ко мне в вашей царского пресветлого величества грамоте, на мое подданское доношение, указ[али] вы великий государь ваше царск[ое вели]чество ближнему стольни[ку] и воеводе князю Якову Федоров[ичю] Долгорукову с товарищи Б...цкого розряду с ратными вашим[и] царского пресветлого величества розных и многих чинов людьми, а сходному ево товарищю стольнику и воеводе князю Андрею Михайловичю Кольцову Мосальскому с севскими полками быть в скором зборе и в готовности воинской на оборону великороссийских и малороссийских ваших царского пресветлого величества городов, от неприятельских приходов, и буде где неприятели покажутца, туды с поспешением итти, и давати им неприятелем отпор ссыла... о том со мною гетманом, ... гетман упреждая тот [непри]ятельской приход собирался с ... regimentу моего немедлен... и шол для отпору тем непр[ия]телем бусурманом, и воинского над ними промыслу и поиску туды где позовет случай ссылаясь о том и случаясь с вышепомянутым ближним стольником и воеводою князь Яковом Федоровичем и сходным ево товарищем с стольником и воеводою с князь Андреем Кольцовым Масальским и по тому премошному вас великого государя вашего царского пресветлого величества указу, я верный ваш царского пресветлого ве[личества] подданный во всем посту... войско regimentу моего сов... з ближним стольником и во[еводою] с князем Яковом

Федорович[ем] и з сходным ево товарищем кто впредь воеводою в Севску по указу вашему монаршескому будет, пересылатца и списыватца, и во время пришествия неприятельского с ними совокупляться и давать неприятелем отпор, и чинить над ними при Божии помочи промысл я, сколько способу и силы станет, буду. Только покорно о том докладываю, что, для скорого мне гетману с великороссийскими вашими царского пресветлого величества, войски совокупле[ния] и для немедленной дачи не[прия]телем отпору надобно особ... вашего царского пресветло[го] величества указу в Севеск, ... там сушей воевода поднимал... в поход воинской с войском при ... сушим в ту пору как я к нему отпишу, и шол туды ко мне в случение куды воинской позовет случай, понеже как ныне у меня из волоской земли такая ведомость есть, что хан крымской, с ордами крымскими ради не бытия в Крыму конских кормов, хочет вытти ис Крыму в Белгородчину, и там лошадей покоряя, потом вместе з белгородцкими ордами прийти сюды в богохранимую вашу ц[арского] пресветлого величества д[ержаву] в Малую Росию, и естли о... [бусур]маны так учинят, то ... прежде чаять их пришесть[вия] в полки Киевской, Черниговской П[ере]яславской, и Нежинской, против... которых скорого надобно войск ваших царского пресветлого величества поспешения, а естли в Белгород к ближнему вашему царского пресветлого величества стольнику и воеводе о том писать, и от него ожидати о случении письма, то много мешкоты в том учинится, а неприятели в своем злом намерении распространятся будут, того ради по прежнему моему доношению и прошению, которое я в Рыбном покорне... вам великому государю предлагал ... шу и ныне покорственно, об... милостивом вашем царского [пресве]тлого величества указе, ... воевода с полками севск... не замедлил времени поспешити ко мне в совокупление, когда я о том к нему напишу не ждучи о том с Москвы вашего царского пресветлого величества указу, и не описываясь в Белгород, ис Таванского города которые у меня были присланные запорожцы, и тех я отпустил назад с таковым отказом который вы великий государь в нынешней своей монаршеской грамоте мне гетману учинити им указали, чтоб они о годовой себ[е] заплате вам великому государю ... ..куча... .. прислали он... имянно Илья Донец с тов... ис Таванска города, и другое с... ко мне письмо прося так... платы, также и порох и с... и я, им в том отказал, ч... и у нас в скарбнице* войсковой пороховых и свинцовых запасов, за частыми и всегдашними военными походы не много обретают-

---

* На полях – в казне.

ца. О казыкерменских полоняниках как с ними поступить, и о двух мазжерах з гранатами в полки стрелецкие при мне будуще прислати имеющих, также и о тритцати байдаках, которые имеют быти с низу Днепра в верх в Киев проважены, ведомо мне ... милостивый ваш царского прес[ветлого] величества указ, а что у ... вперед о неприятелех бусурм... ведомостей объявится ... по должности моей вам вели[кому] государю доносить буду, при ... отдаюся яко наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне дан в Батурине декабря в 4-де, 1696-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 46, арк. 4-11.

№ 126

До Петра I

Про перевезення ув'язненого в Батурині ченця Єрофея до Києва з метою подальшої відправки його до Москви

1696 р., грудня 4, Батурин.

В 2-м к великому государю ге[тман]ском листу по имянова[ниш] и титл написано.

Иван Мазепа гетман с Войс[ком] вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писано ко мне в вашей великого государя вашего царского пресветлого величества грамоте чрез подьячего Малороссийского приказу Тимофея Хохлова. Указали вы великий государь ваше царское пресветлое в[еличе]ство, дабы я гет[ман] прислал к Москве ...ника и прелестни[ка] ...ца Иерофея, котор... ложным и составн[ым] своим челобитьем окл[е]ветал святейшему ки[r] Адриану архиепископу московскому, и всеа Росии и всех северных стран патриарху вашего царского пресветлого величества богомольца Киево Печерские лавры архимандрита Мелетия Вояхевича, и всю братию. А донесено вам великому государю что тот чернец Иерофей пойман, и посажен в Батурине, и я покорно вам великому государю доношу что хотя был тот чернец по

случаю при одержан... в Батурина однако ... посланныи печерский ... ститель печерски... монах Иларион с тов... из царствующаго [града] Москвы возвратилися и о нем Иерофее уведомилися, тогда взяли оното с собою в Киев в Печерскую лавру, имеючи таковы у себе об нем указ, что его велено отдать в Киеве воеводам, а воеводам указано отослать его к Москве, о том чрез того ж подьячего присланного вам великому государю извещая отдаюся пренапокорственнее вашего царского пресветлого величества благостыне дан в Батурина[e] декабря 4-го дня 16... году.

Вашего царского пресвет[лого] величества верный [под]данный и наинижайш[ий] слуга.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 46, арк. 11-14.

№ 127

До Петра I

Про безрезультатний похід військ Івана Мазепи та Семена Палія до Дністра; кількість витрачених і наявних хлібних запасів у Переволочній; новини від вихідців з неволі щодо намірів татар і турків здійснити напад на Військо Запорозьке й Таванське місто та міркування гетьмана про можливий перебіг цього вторгнення; приїзд до українського правителя посланця від фастівського полковника з донесенням стосовно воєнного походу й проханням передати чолобиття щодо царської милості його полку

1696 р., грудня 13, Батурина.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим с Федором Топольницким в нынешнем в 205-м году дека[б]ря в 24-де.

Божиею милостию пресветле[йшему] и державнейшему великому государю царю и великому князю Петр[у] Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедию и наследнику и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым ваши[м] царского величества прес[толом] у стопы ног монаршеских [смиренно] челом бью; писал я прежд[е сего] донося покорно, вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, что по мое[й] подданской истинно радетельной службе имею я о том всегдашнее тщание, чем бы могл монаршеской вашей угодить воле, и оберечь целость богохранимой вашей монаршеской державы малороссийского края посылал под жилища неприятельские для промыслу воинского войско regimentу моего конного из городовых полков по части Переясловского, и Полтавского, где и сам полковник переяславский обретался а из охотничьих полков все конные обще с Семеном Палеем полковником охотничьим, которой ходил ... в нескольких стах человеках ... своего товариства, котор... ..ска посылкою надеялся, или на сакмах, которыми ис Крыму в Белгородчину, а из Белгородчины в Крым неприятели проходили их неприятелей с войны немецкой возвращающихся бить или и в самые неприятельские за реку Днестр ударив жилища, учинити над поганцами поиск, и добыть подлинных языков ис которых бы о их поганских впредь намерениях уведомитися было мочно, и ныне покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству доношу, что то войско будучи за рекою Богом у самой реки Днестра имело видимую близость к приходу в неприятельскую [зем]лю, но за наступлением ... времен и частых н...стей и слот, не могло того исполнити намерения, а хотя он Семен Палей, и полковник переяславский с ыными под Ачаков, под Тягин, и на иные места от табору своево конных людей подъездами посылали радея добыти языка, однако не могли ис тех городов никого против себя выманить, а в полях готово не лучилося им никакова найтить человека, а так от того зазимняго непостоянного времени, в котором и дожди докучливыя и снеги с мороза[ми] беспрестанно попереме... бывали познав немалу... нужду, возвратилися назад хотя без добычи языка однако слава Господу Богу в полной своей целости, о чем какой ко мне писал лист полковник переяславский тот я посылаю в приказ Малья Росии; тут же покорно докладываю, что посланный мой канцелярист войсковой Павел Дублянский будучи в Переволочне, пересмотрил всех ваших царского пресветлого величества хлебных запасов, и учинил счет, сколько их по указу вашему монар[ше]скому пошло в расход ...ных ваших царского [пресвет]лого величества людей ...кою запорожцам в Сечю, и в [Та]ванском городе будучим, и сколько ныне в Переволочне налицо обретаецца; в милостивом вашем царского пресветлого величества указе, имянно было изображено, чтоб запорожцам на ва-

шу монаршескую службу на Черное море итить имеющим выдано было тех хлебных запасов всю прошлогдную ис Киева в Переволочно присылку, две тысячи четьи, но я верный ваш царского пресветлого величества подданный разсуждая что они запорожцы на долгое время в том черноморском ... в промыслах воинских ... похотят побы... посылал им ис тех хлебны[х] запасов чрез сотника бат[у]ринского, только шестьсот кулей о чем я вам великому государю чинил покорное донесение, и с тою шти сот кулей запорожцам посылкою счетши все иные выдачи из дву тысяч кулей учинилося росходу тысяча восемьсот пятьдесят кулей а осталось их которые обретаютца налицо сто пятьдесят с помоклыми кулей, меж которыми счисляютца ... а по второй ис Киева присылки ... три тысячи кулей в целости, и ... сложении. На сих же днях пр[и]ш... в Батурин два выходца казаки из нев[оли] бусурманской, из города Очакова ушедшии, один кобыляцкий житель, а другой переволоченский, которых взяли было бусурмане на рыбной добычи реки Богу. Те сказывают, что будучи в неволе прислушались тому, что неприятели бусурмане, хан крымский с крымскими, и белгородскими ордами, имеют приходить войною в богохранимую вашу царского пресветлого величества державу Малую Росию, а наипервее, в полки Киевские, и Переяславские: а с ними будто итить имеют, и турки с пушками, имянно паша во Очакове будучий с янычаны [и на]меривают правити путь ... на Таванской город, хотя то... мимоходом добывати. И простран... о поведении бусурманском оные выход[цы] сказывали. Которых речи записа[в] посылаю я в приказ Малыя Росии в донесение вам великому государю; и так о том разсуждаю, естли к хану ис Царя града есть присылка янычан, о чем zde передо мною купец нежинский из Царя града возвратившейся сказывал, и я ево речь записав послал к вам великому государю, то не ложно он хан тех янычан под Таванский город приведет с собою, и паша во Очакове будучий с янычаны, того промыслу ему поможет, в чем им Господи Боже не допомози. А там под городом Таванским, день, или два, в промыслах постояв, и отпор себе из города будучий выразумев, хан сам с ордами пойдет под малорос[ийские] города, а турки с пушечным ... назад возвратятся, ибо не [обык]... зимою турским пехотам с пушк[ами] на войну дальнею ходити сторону. [По]корственно и то вам великому государю ваш[ему] царскому пресветлому величеству доношу, что при написании сего листа моего, прислал ко мне Семен Палей нарочного посланного, и свойственного своего человека: Саву имянем, чрез которого, такое ж о походе своем с войском регименту моего под жилища неприятельские выписал донесение, какое и в письме полковника переяславского вышепомянутого изображено. И то письмо

Семеново посылаю я в приказ Малыя Росии. А словесно его Семена Палея посланной предложил от него такое прошение чтоб я гетман до-несл к вам вели[кому] государю о нем челобитье, ... великого государя вашего царского п[ресве]тлого величества от богатых ... монаршеских щедрот, ему, и полча[нам] его показана была милость, подобие[м] прошлых годов будучая, которо[е] его Семена Палея прошение, я вручаю премудрому, и премилосердному вашему царского пресветлого величества рассмотрению. Сей мой лист чрез нарочного посланца Федора Топольницкого свойственника моего посылая, предаюсь пренаипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества бла-гостыне, дан в Батурина декабря 13-го дня, 1696-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, сгр. 51, арк. 1-9.

№ 128

До Петра I

Про розсилку гетьманом універсалів у полки й міста свого регіменту з наказом перебувати в готовності до виступу; причини відкладення рішення щодо збору військ; заходи, вжиті Іваном Мазепою, з метою зміцнення укріплень українських міст і підвищення обороноздатності Таванського міста; приїзд до Батурина львів'янина Кирияка Ісаровича з листами й усним повідомленням про події у Речі Посполитій і пересилку цих листів до приказу Малої Росії

1696 р., грудня 21, Батурин.

Список с листа белоруского письма, како[в] писал к великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом своим с Максимом Янкевичем, в нынешнем в 205-м году декабря в 29-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру [Алексее]вичю, всеа Великия и Малыя и Б[елья] Росии самодержцу, и многих государст[в] и земель

восточных и западных и северных отчию и дедичю и насл[е]днику и государю, и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; в п[репо]чтенной вашей великого государя ваш[его] царского пресветлого величества грамоте чрез почту, ко мне писано: по ведомостям, указали вы великий государь, ваше царское пресветлое величество, буде подлинно учинится неприятельский бусурманский под ваши царского пресветлого величества украинные великороссийские и малороссийские города приход, чтоб я гетман имел тщание собравшись с вашими царского пресветлого величества великороссийскими и малороссийскими regimentу м[оего] полками, тем неприятел... давати отпор, и ваши цар[ского] пресветлого величества [бо-го]хранимые державы боронит[и] и в разорение не допускати; для каких мер и великороссийским войскам указали вы великий государь, прежде неприятельского прихода собиратися, и совокуплятися; и я покорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу что уже несколькократно мои в полки и в города regimentу моего посылал есмь уневерсалы приказывая с великим подкре[пле]нием, дабы всякий казак бы... в належащей готовности, и способности, к воинскому делу, и к подъему в поход воинской, кой час о подъеме пришло мои вторые приказные листы, дабы тотчас выходили туда, куды воинской позовет случай, а ныне прежде приходу неприятельского выходить из домов своих и совокуплятися полкам во общее совокупление, показалось в моем разсуждении трудно, понеже для зимнего времени, в полях обозами для скудости лесов, и небытия дров, становится невозможно, а в городах и селах становяс... учинилося б от такового во... собрания явное в поселениях народ... разорение, и не только все на ... пашнях последней людем был бы убыток а и поход тот исправляти еще не ведома куда, понеже не можем того совершенно ведати, в которую сторону, и в которые места неприятельский окажетца приход, понеже хотя и сказывают выходцы что в полк Киевской, и Переяславской они неприятели прийти намеривают, однако и такое происходит слово, что бутто прошлогодным путем приходити хотят а иногда и то бывает что он... хитрые неприятели на ту ст... намерение свое оглашают, а н... иную чинят удар; паче ж и для то... я рушати* и совокупляти п... прежде времени не ускоряю, что все regimentу моего

---

* На полях – [п]одниматься.

полковники с полчаны своими познав то в прошлых зимах что от поднятия и от походу войск знатное в ыменях людских учинилося умаление, ибо кроме того что в лесах и пустошах чинилось разорение, когда войско отнимало и истребляло кормы конские, тогда прямая их скотина от бескормицы падать принуждена с тем ко мне гетману отзывалися и писали прося, дабы при нынеш[нем] в хлебах недороде и в сенах з... скудости, всякие мест и городов жители сами себя от нашествия неприятельског[о] боронили, и давали им из своих городов отпор, а собрания б и совокупления войск прежде времени были удержаны, как и прошлого году мне гетману особно то доношено, что в городах украинских Опoшне, и Зинькове, жители великие чрез то узнали трудности, и убытки, что несколько недель обреталися во оных в собраниях ваши царского пресветлого величества люди, готовяся на отпор неприятелем бусурмано[м] и для тех вышеописанных при[чин] я сам в поход перед временем не рушаяся **, и войска еще не збирая и не совокупляя, то у себя постановил есмь, что как смотрю, так и смотрети буду, на обороты неприятельские; а когда увижу где они неприятели приходом своим, и в каких силах окажутся, в ту пору рассмотрив настоящее дело, так чинити, и с войском поступати буду, как меня Господь Бог наставит, и моя верная к вашему царскому пресветлому величеству служ[ба] подаст мне способ. И н... и то докладываю, что недавно прошлые осени заране... приказывал я всем полко[в]ником городовым, и жителем в полках их будучим, чтоб потщалися с великим прилежанием города свои против нашествия неприятельского, оправити, и укрепити. Но на первый мой приказ с тем хотя ко мне отозвалися, что того около оправы городов дела делати не успели, что с военного целолетнего походу возвратившися, всякий взялся за домовую господарную работу засевки свои зжинати, с п... в гумна свозити, молотити, и себбу на зиму чинити, около того все казаки рядовые сами работают, и труждаютца, однако за вторыми моими приказами, имели *** и города оправляти, и крепити. А о Таванском городе по верной, и усерднорадетельной моей к вам великому государю службе, дабы он могл быти при помощи Божии от неприятельского нашествия охранен, имею сколько силы моей стает, прилежное попечение. Сего ради когда дал мне оттоль полковник пехотный Дмитрий Чечель знати, что некоторые городов[ые] полку Миргородского казаки, с ваш[ей] монаршеской службы збежали, и что неприятели бусурманы под [т]от город прихо-

---

** На полях – [не] поднимаясь.

*** На полях – [пр]инуждены.

дители имеют замысл; тогда тотчас полковнику миргородскому, зде у меня в Батурине бытностью своею згодившемуся словесно приказал есмь накрепко, а потом по отпуску его из Батурина, и писал есмь сколькократно к нему упоминая, дабы он полку своего пятьсот человек людей добрых военных хлебом гораздо узапасив с великим поспешением посылал, к тому Тованскому городу, к тем своим полчанам, которые там обретаются, и чаю по такому приказу, что он полковник учинил тому довольс[тво] а запорожцам там будучим для давания неприятелем отпору, послал есмь в запас из запасов наших войсковых, пороху и свинцу; и о том покорственно доношу вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, что на сих днях приехал в Батурин ис Польской державы из места Львова тамошний житель именем Кириак Исарович, которой знаем и ведом есть, Малоросийскому вашему царского пресветлого величества приказу, понеже он часто бывает на Москве, а ныне он имея тут в Малой Росии в городе Переяславле сест[ру] свою родную, приехал сюда, (как сам о том сказывает,) для повидания с нею, и для исправлени[я] некоторых потреб своих. И за [та]ковым своим случаем явился и мне гетману, и принесл, и подал мне письма о по[вед]едениях польских, ныне в небытии короля деючихся, справлени. А словесно сказывает, что воинство польское совокупився в связок, никою не слушает, и чинит то что им надобно, становища себе по королевых и духовных маетностях сами распологают, и все королевские, и коронные цельные доходы на себя обращают, а между господами польски[ми] нет согласия, одни того, а др[угие] иного короля себе обирати ... чрез что злых и неприбыльных тому королевству чают совершени... а что неприятели креста свята[го] орды белгородские, и буджацкие, великою силою в прошлое осеннее время в польскую сторону приходили поселения людские попустошили, и множество многое народа в полон побрали, и то бутто учинилось по желанию и намерению королевича Якуба; чрез которой ево поступок те все которые ево держались дома, как Любомирских, Потоцких и Сенявских и иных от него отложились и пристали к советам и вымыслам^{****} Яблоновского гетмана коронно[го] и те вышеписанные от него Кир[ияка] поданные мне письма посы[лаю] в приказ Малыя Росии, хотя ... они надобны, однако из них какое ни есть о поведениях польских может учиниться извещение. При сем отдаюсь пренаипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благодостыне, дан в Батурине декабря в 21-де 1696-го году.

**** На полях – пересылкам.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и низжайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска в[ашего] царского пресветлого величест[тва] Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1696, спр. 52, арк. 1-11.

№ 129

До Лева Кириловича Нарышкіна

Про приїзд до Батурина законників Віленського Братського монастиря, клопотання кийвського митрополита перед гетьманом щодо пропущення їх без затримки до Москви та про звернення Івана Мазепи до боярина з проханням посприяти у наданні царського указу відносно такої поїздки

1697 р., до 25 лютого, Батурин.

В листу гетмана Івана Степанови[ча] Мазепи, к боярину ко Льву Кириловичю Нарышкіну, с Ро... Вы...цким, февраля в 25-де [ныне]шняго 205-го году написано.

По именовании великого государя.

Приехали ко мне в Батурин, из к[н]яж[ства] Литовского, из города Вильны, из благ[о]честиваго тамошняго монастыря посланные старцы, наместник сам друг з братом своим законник[о]м, которые от всего того монас... и от всего мирского братства тамошняго, в благочестии восточной пребывающаго, посланы в царствующий великий град Мо[скву] ... челом великому государю нашему его царско[му] пресветлому величеству, прося о милостивом его монаршеском заступлении, в бедствах, и скорбех, и утеснениях, и неудоб, тяжестях своих, которые и... церкви восточной ревнителем многообразными способами чинятся от иноверных западник..., чт... о том великий государь наш, [его] царское пресветлое величество из... своим указати нае... избрании короля быт... имеющим, у чино... .. Посп...литой польской, и литовской дом...ца и вступатись много можн... своею о благостоянии церк... Божиих, о ... чтоб та Речь Посполитая в Польше, так и в Литве, того тяже...наго, бремяни, благочест... [восточной] веры св... духов[ны]м, и [ми]рским, там об...щим ... исповедником обলেখчили, о ко[торых] то бедствах и утеснениях прост... ..ал ко мне ясн[е] в Бозе

преосвященный его ... отец митрополит, киевский, галицкий, и вс[ea] Малья Росии ходатайствуя что те преждедеченные посланники для того нуж[но]го де[ла] без [за]держания были пропущены к [Моск]ве, и чтоб я гетман, о исполнени... .. прошениях их прине[с] [к] нему великому г[осударю] хода[т]айственное челобитье ко... его, преосвященного отца митро[полита] лист, [для] ..чит... вашей вельмо[жности] и для про- страннейшаго дела то[го] ура... посылаю к вашей вельможности, и я гетман одерж... ныне в препочтенной его царско[го] пресветлого вели- чества грамоте таков его царского пресветлого величества указ, чтоб мне никаких иноземных, и зарубежных духовных властей, и в... закон- ных чинов и мирских купцов к Москве не пропу[ска]ть задержал оных из Литвы приезжих посланны[х] ..наршеско... его царского пресвет- ло[го] величества] указу, ...мея ныне об них писа... к его царскому пре- светлому вели[чест]ву, пишу к вашей вельможности, прося о том зело, изволь ваша вельможность доложи[т]ь о сем, великому государю наше- му, его царскому пресветлому величеству и исхода[та]йствовати мне его монаршеский ... как я имею в том поступи... отпустить ли их послан- ных к н... великому государю к Москве, или велеть им назад возврати- тия, и о том повторяя зело вашей вельмож[ности] прося отдаюся его ...еликой благодетельской милости, из Батурина ... 17-де 169...

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, спр. 7, 1692, арк. 161-164.

№ 130

До Петра I

Про відправку до Москви козацького ватага Полтавського полку Василя Шибаленка з товариством і захопленими під Перекопом “язиками”

1697 р., березня 17, Батурин.

[Списо]к с листа белоруского письма каков. великому государю ца- рю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, писал Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с цариченцы с ватагом с Васильем Шибаленком с товарищи, в нынешнем 205-м году, апреля в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, вос-

точных и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю [и] обладателю, вашему царскому [пр]есветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; донесл уже я вам великому государю вашему царскому величеству, чрез нарочного гонца, что по моему гетманскому приказу regimentу моего полку Полтавского в полевых промыслах бываючие ка[заки] Василей Шибаленко с товар[ст]вом, несколько сот человек ходили, под жилища бусурманские, для промыслу военного, и быв в ближних местех у Перекопи, на урочище Чингарех, помощию Божиею а праведным вашим царского пресветлого величества счастием, громили неприятелей, и отогнали, немало стад скотцких а взяли живых дватцати шти человек языков, ис которых языков знатной татарин что перед мною о поведении крымском сказывал, о том я чрез того ж гонца в листе моем до вас великого государя писал, ныне когда ... выше-реченнии полевые про[мы]шленники, ко мне с языками оными собралися, посылаю их имянно Василья Шибаленка ватага с товариством пятьдесят два человека, с языками теми ж дватцатью пятью человеки, к вам великому государю к вашему царскому величеству в царствующий великий град Москву, для показания верной нашей вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству подданской несусыпной службы, при сем как наипокорнее, отдаюся премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине марта 17-го дня [1]697-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, сгр. 11, арк. 3-6.

№ 131

До Петра I

Про повернення до Батурина з-за кордону гетьманського розвідника ніжинця Згури Стиллева та відправку його до Москви з привезеними записами відомостей і кресленням Очакова

1697 р., квітня 8, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим Згуром Стиллевым, в нынешнем в 205-м году апреля в 17-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья[я] Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, возвратился с пути ко мне в Батурин, посланной мой Згура Стиллер житель нежинской, которого я по вашему царского пресветлого величества указу, имея в делех ваших монаршеских всеусердное радение, посылал в чужую землю для проведывания вестей, о тамошних поведениях, и неприятельских намерениях, о чем, прежде сего было от меня подданское к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству донесение; и ныне хотя принес он ко мне цыфирное письмо ведомости подлинные, о намерениях неприятельских, и о росправе их поганских войск, изображающее; которое я переведши посылаю тот перевод в приказ Малыя Росии, для донесения вам великому государю. Однако видя, что он Згура бытием своим там в чужих странах, о многих вещах известився, имеет что в словесном своем донесении предложить, посылаю и его к вам великому государю в царствующий великий град Москву, чтоб в государственном вашем царского пресветлого величества приказе все то словесно донес, о чем там проведаль, и слышал, а посылаю тут же, и чертеж, города Ачакова, которой по желанию христианскому, чрез него ж Згуру ко мне прислан; а что он Згура в той дороге выше моей надежды замедлил, и не поспешил своим возвратом, на положенной ему срок, и он предлагает причину, что в том проезде была ему великая помешка; о чем то ж сло-

весно он там же, в государственном вашем царского пресветлого величества приказе донести может, при сем препокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне дан в Батурине, апреля 8-го дня 1697 году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и низжайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 12, арк. 22-25.

№ 132

До Петра I

Про конфлікт Семена Палія з полковником Яремою Гладким, міркування гетьмана щодо його майбутніх наслідків та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія і Костянтина Мокієвського

1697 р., квітня 14, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа чрез почту, в нынешнем в 205-м году, апреля в 22-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю и наследнику, и государю, и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым, вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал ко мне Семен Палей полковник охотницкий, объявляя, что учинилася у него ссора, з другим полковником тамошним охотницким, имянно Яремою, которой по приказу Яблановского гетмана корунного взял себе власть пришел было в польский край, и выгнал было с становищ, Палеевых полчан, в той тогда ссоре, до того пришло, что от Семена Палея, посланный его шурин с людьми на бой

устроенными, напал на того полковника Ярему в местечке Иванкове и поймав ево в свои руки нещадно (о чем мне посланный его Семена Палея сказывал словесно) прибил до смерти, а полковник киевский Костянтин Мокеевский, писал ко мне то донося, что Семена Палея посланныи не токмо того Ярему полковника умертвили, но и деньги, и сукна, казенные, которые от гетмана коронного для полчан того полковника были проважены*, перенявши разграбили, мною тогда, что с тех мер новая будет от Семена Палея злоба**, з гетманом корунным, и поляками, о чем вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству покорно доношу, и письма Семена Палея, и полковника киевского, о том ко мне принесенныи, в приказ Малыя Росии посылая, отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благодыне, из Батурина, апреля в 14-де 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 1 зв.:

205-го апреля в 23-де чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 13, арк. 1-3.

№ 133

До Петра I

Про нараду Івана Мазепи з Яковом Долгоруковим і прийнятті рішення щодо часу виступу, шляху та способу пересування українських і російських військ у планованому воєнному поході та про причини зволікання з будівництвом морських суден і затримку доставки припасів до них

1697 р., квітня 23, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа, Великия и Малыя, и Белья, Росии самодержцу, Войска Запорожского, обоих сторон

---

* На полях – присланы.

** На полях – ссора.

Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 205-м году, апреля в 29-де чрез почту.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по вашему великого государя, вашего царского пресветлого величества указу, съезжался я гетман в Сумах с вашим царского пресветлого величества ближним стольником и воеводою, и наместником великопермским князем Яковом Федоровичем Долгоруковым, для розговору, и совета, о ваших царского пресветлого величества, монарших военных делех где апреля 18-го, и 19-го чисел говорили есмы, и советовали, и на том постановили: что как я гетман, так и он ближней стольник и воевода, с вашими царского пресветлого величества, региментов наших войсками, на вашу царского пресветлого величества службу, имеем с мест своих в тот поход в ту пору итти, когда судна ваши монаршеские водные, на морской поход деланные, от Брянска рекою Десною, в Днепр, а Днепром к Переволочне, и к реке Самаре согнаны будут, а итти нам с мест своих таборами, приговорили есмы, и совокуплятися нам, с ним ближним стольником и воеводою, во общее ополчение, на Коломку, или на Орчику, и итти к реке Самаре к Новобогородицкому городу, а оттуду на плавный путь устроитися и сложитися и взяв Господа Бога на помощь: Днепром к Черному морю итти, радети будем, и естли не поспеют наши войсковые на тот поход судна морские: то хотя в простых суднах днепровых возьмем при помощи Божией тот плавный путь, имея о том тщание, чтоб могли вашу царского пресветлого величества повелительную исполнити волю; а перед согнанием на преждереченные места суден оных морских, итти нам из домов не показалось за речь пристойную, для того, чтоб всеу в войску без дела не истощались хлебные запасы, и еще сего раняго времени на безкормии во обозах быти имеющие кони не изнужилися; тут имею я прежде мое двоекратное поновити донесение, что великая оттоль учинилася в делании суден морских мешкота, что первее брянской, а потом трубческой воеводы оказались быти отговорны: как моим гетманским людем: так и запорожским посланным, во отведении способного на подошвы морских стругов лесу, чрез которую их отговорку,

еще до сего дня, подошвы оной, оттуду к нам, на урочное место рекою Десною не припроважены, и для того, дело тех морских суден, в великом продолжении стало; да и припасы к тем суднам, по милостивому вашему монаршескому к нам жалованью с Москвы посланные железо, полотно, и иные вещи, еще к нам не припроважены; только капитан, полку Ивана Нечаева Никифор Парфенов, припровадил смолу, и якорь; разсуждаю я что и Запорожское Низовое Войско не поспешением тех морских судов будут от тое вашей монаршеской морской плавной службы отговариватися, которая мешкота и изпоздание тех судов, не за моею какою остоновкою; но за вышереченными причинами чинитися; о сем я прошу покорственно вашей царского пресветлого величества премилосердной и премудроразсмотрительной милости, чтоб то мне в вину не было причитано; при сем отдаюся яко наипокорней, премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина апреля 23-го 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества [Запоро]ж[ско]г[о].

Арк. 11 зв.:

205-го апреля в 30-де чтено, и по указу великого государя послать против сего листа к гетману грамоту тотчас дать ему знать, в котором числе, и с кем к нему струговые припасы с Москвы посланы, да и о том ему дать знать, что делается во Брянску, у строгового дела у ево посланных и чтоб к ним прибавил он работников и плотников, да и в Розряд, послать с сего листа, для ведома память, сего ж числа.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 13, арк. 11-15.

№ 134

До Петра I

Про дії українських та російських військ під час походу 1697 р.: відмову від намірів іти до Чорного моря з прибуттям до нижньодніпровського плацдарму, зведення нових укріплень при Таванському місті, оборону від татарсько-турецького наступу, залишення залоги в місті й вимушений відхід основних сил, прихід до Томаківки, відправку до Таванського міста допоміжних українсько-російських сил після отримання інформації від полоненого турка щодо намірів противника добувати його, звернення до запорожців стосовно їхньої участі у воєнних діях,

подавший відхід військ до прикордонних українських міст і намір гетьмана затриматися там з охотницькими полками

1697 р., серпня 27, табір біля Томаківки.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, через почту, в нынешнем 206-м году сентября в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Покорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу, что будучи мы обще з ближним вашим царского пресветлого величества боярином и воеводою и наместником великопермским со князем Яковом Федоровичем Долгоруким, с вашими царского пресветлого величества при нас будучими войсками на вашей монаршеской службе, в плавном военном походе, имели есмы такое усердие, и вседушное радение, дабы есмы при помощи Божией как наилуччей могли прислужитися вашей царского пресветлого величества преможной монаршеской воле, и чинены воинские над неприятелями промыслы, в берегах Чернаго моря в их поганских жилищах, премощному вашему монаршескому последствовать намерению, но когда за прибытием нашим к Таванскому городу, и х Казыкермену, неприятели креста святого бусурманы хан крымской со всеми ордами, и сераскер паша; а иные паши турецкие с турками от крымской стороны ко Аслам городку, а Казы Кгирей салтан, з белгородскими ордами, и с частию сейменов и с пушками ж от белгородцкой стороны х Казыкермену с великим собранием пришед, турки ис пушек, и из мелкого ружья, беспрестанно стреляли, и частократными кидали* гранатами, а татары беспрестанными напусками почали нам чинити доуку, а потом и водяными суднами с Чернаго моря немалая против нас их поганцов со многими пушками пришла купа, тогда мы узнав к предбу-

---

* На полях – бросали.

душему плавному походу явную оттоль помешку, одно то чинили, что при Таванском старом городку новозаложенный и основанный по инженерскому положению, по вашему ж царского пресветлого величества указу строили есми город, а другое тем неприятельским беспрестанным наступлением сводя с ними бой давали отпор; как уже о том прежде сих писем наших вам великому государю покорно доносили, которыми наступлениями и напусками своими они неприятели хотя по вся дни нам докучали, однако ж равные с ними были бои, только одного дня 2-го августа попущением Божиим они поганцы при своем приходе, хитрым своим и обманчивым способом поступив учинили нам урон, что regimentу моего ис конных полковников сто, и несколько ... десять человек от войска оторвав, одних положили трупом, а других в поганскую свою взяли в неволю, однако ж и не без своего урону, ибо и их поганцов многие в ту пору побиты, и переранены учинились, а так около строения того нового Таванского городка четыре недельное пребывая время, и непрестанные с ними неприятели чиня бои, пришли есми к тому что войска при нас будучие как великороссийские, так и малороссийские не точию хлебными оскудали запасы, но и в припасех военных стало умаление, и только та одна к прокормлению чрез некое время была войску надежда, что ваши царского пресветлого величества особные хлебных запасов для осадных людей в тот Таванской город привезенных обретаются положения; но и тех запасов всему при нас будучему войску подержало б ся не надолго, и мы то разсуждали, обще з ближним боярином и воеводою со князем Яковом Долгоруковым, что естли нам далее было там при городе оном Таванском стояти з голодным войском принявся за те ваши монаршеские помянутые хлебные запасы засадитися, на додержанные против неприятелей воинские росправы, то пришло б к тому ж, что те издержав, не было б зачем ни нам самим с войсками, впредь будущих боев исправляти, и назад потом возвращатися, ни там в Таване, при чем осадного оставлять войска, в каком последнем оголодении, и припасов воинских истощании наступило б войску изнеможение, понеже помочи и выручки, и хлебного вспоможения, в толь дальном от города разстоянии, чаать не мочно; а неприятели от взятых языков, и от ушедших изменников услыша о том, что при нас обретающися войска, в строении города скорою и прилежною утомились работою, и в хлебах уже почали оскудевати, (ис каких мер уже некоторые лехкомысленные и на утечку прочь из войска отрыватись дерзновение показали), стали на Шингирей городок, в котором ратные ваши монаршеские люди обретались, и на шанцы наши, при Шингирее заведенные, ис пушек, и ис мелкого ру-

жья, также, из мозжеров лехчая свою выпускаши стрельбу, якобы припасов у них не ставало, в каком их поганском хитростном поступке, объявлялось умышление таковое, что они поганые в дальное дело воинское, вводили нас продолжение, дабы нас в ту пору, когда обретающиеся при нас войска в хлебах, в конец оскудеют, и оголодают, взяти возмогли в крепкое обстояние, имея к тому блиско своих поганских жилищ удобной способ, что и в харчах, и в собрании больших сил, войска укрепится им мочно, как и выходцы и языки их поганские руками нашими взятые сказывали, что они неприятели, таковым поступая способом, хотят в глубину осени нас ввести, и оголодалых взяти в осаду, а наипаче ради того, на таково обстояние поганые силиться хотели, что нас самых региментарей, как помянутого ближняго боярина и воеводу, так и меня гетмана притомленных быти в войску не в великой силе, совершенно слышали, и знали, которых победити, и препрети, за превеликую себе полагаали славу, и во мноую прибыль, чего ради, все те трудности вышепомянутые пред нашими постановив очима, общею нашею розмовою^{**}, и советом, постановили есмы то, чтоб лутчее было дело, дабы город Таванской новопостроенной довольным числом людей воинских, при тех довольных хлебных запасах и воинских припасах был осажен, а мы сами с войсками утружденными и оголодалыми, не приходя ко предбудущему утиснению, назад учинили возвращение, по которому совету, так и поступили есмы, что оставя в том Таванском городе пять тысяч людей добрых военных ис под регименту ближняго боярина и воеводы полтретьи тысячи, а ис под моего регименту гетманского другую полтретьи тысячи, человек, кроме нанятых пятисот запорожцов, и опрочь тех ваших монаршеских хлебных запасов в Таване сложенных, осмотра тех людей как мочно было запасами, и военными припасами; а наилутче вручив их в пресильную десницу Божию, и наивышщую оборону, и вашему монаршескому праведному счастию, и молитвам, сами с войсками, августа 20-го числа суднами водяными отошли оттуду в путь восвоасы належаший, где при ветрах противных, и непогодах удержание нам творящих, принуждено войско узнати многих трудов, и замедления, однако ж помощью Божию, и вашим царского пресветлого величества боговешным счастием в целости 6-го дня, после подъему пришли есмы в свои обозы, на урочище Токмаковки в 26-де в которых обозах наших застали есмы людей войсковых хотя в целости, однако ж в запасах скудных, от которой скудости некоторые поуходили в дома свои, а в

---

^{**} На полях – разговором.

том плавном нашем от Таванского города возвращении, ратные ваши царского пресветлого величества люди, а наипаче регименту моего казаки многие отнюдь не имея запасов, дикими кормились запасами, овощами, яблоками, грушами, и терном, обретающимися при днепровых берегах, а что еще от сего Токмаковского острова к перевозу Кодацкому остаецца нам три дни ходу, естли не будет помешки, и перевестись войску в три дни невозможно, а от перевозу будет два дни медления, к шествию к городкам арельским, в которых в сих местех, удобно есть неприятелем татаром чинити на обозы наши удары, и напуски, как уж не в давних днех и подходили их неприятельские загоны, под таборы наши zde обретающеися, да и под Сечь Запорожскую, а какое нам в том путешествии учинитца поведение, и в какую пору к вашим царского пресветлого величества к украинным городам придем, о том покорственно вам великому государю писати будем, а ныне вам великому государю покорно доносим, что прислал к нам сюда в табор атаман кошевой с товариством (которой по отходе нашем по приказу моему под Таванским городом остался) турецкого языка, на реке Днепре выше того Таванского города их промыслом взятого, которой язык, что пред нами в роспросе о поведении, и о намерении, неприятельском, и о числе войск их поганских сказал, то я велев записать, посылаю вместе с листом их запорожским в приказ Малыя России для подлинного ведома, вашему царскому пресветлому величеству, и ис тех того языка роспросных речей выразумев, что неприятели бусурманы хотят того Таванского города добывати, для чего и в силы свои большие укрепляютца, послали есмь ныне еще отселя ис таборов наших туда к Таване тысячу человек с лишком людей выборных военных; я гетман семьсот и шездесят, а боярин и воевода триста, на помочь тем, которые там оставлены, хотя нам в том людей сих отпуске чрез небытие хлебных в войску запасов великая чинилася трудность, приказали есмь тогда им выправленным^{***} людем жестоким приказом, дабы конечно промышляли, в город Таванской притить, и с войском там обретающимся совокупитись, и чинити обще неприятелем отпор, да и к атаману кошевому и ко всему Войску Запорожскому при нем обретающемуся писали есми, приказывая, дабы в чинении над теми неприятели промыслов не уставали, наипаче же дабы до отступления неприятельского неотходно там обреталися в воинском деле, а сим посланным от нас в Тавань людем, дабы учинили помочь во вшест-

---

*** На полях – посланным.

вии**** их в Тавань, а сами мы к городам ради великого в хлебных запасах оскудения в войску идем, и там при городех украинских удержатися хошем где удобно всякой воинской человек может имети свое покупая хлеб прокормление, а хотя я гетман имею милостивой ваш царского пресветлого величества указ в честной грамоте написанной, дабы я после воинского походу не держал войска в собрании но дабы и сам я отошел в дом свой, и всякого отпускал в свои жилища не нудя воинских людей продолженным в обозе стоянием и не чиня жилым людем в их имениях в пашнях, в сенах, и в лесах, разорения, однако ж ныне для настоящего случая взирая на неприятельские обороты поудержуся обозом при крайних городах до вашего царского пресветлого величества указу, а городовые regimentу моего полчания издавна взяли себе таковое непристойное обыкновение, что коль скоро regimentарь с воинского походу вспять обратит свое путешествие, тотчас они не дожидаясь на роспуск указу, и не смотря ни старших ни корогвей своих скорым побегом росходятца вспять в дома свои, какой извычай наипаче ныне исполнят когда у них вовсе запасов не стало, но я верный ваш царского пресветлого величества подданной исполняя мою верную вам великому государю службу, хотя с одною старшиною, и с одними охотницкими полками при тех украинских городах удержуся, ис которых мест еще к вам великому государю стану писать, донося покорственню, о воинских боях, какие чрез людей regimentу моего в шанцах над Конскою будущих в давании неприятелем отпору чинились, не без убытка знатного их поганных. При сем предаюся как покорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, дан в таборе от Томаковки августа 27-го дня 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, стр. 21, арк. 1-17.

**** На полях – в провозждении.

№ 135

До Петра I

Про приїзд до Івана Мазепи царського посланця з похвалою за плавний похід та про гетьманські обіцянки вірної служби

1697 р., вересня 1, табір біля Кодацької пристані.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с стольником с Афонасьем Рагозиным, в нынешнем в 206-м году сентября в 19-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику, и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по милостивому вашему великого государя вашего царского величества указу, был у меня гетмана в плавном военном походе под Казыкерменском, с милостивым вашим монаршеским царского пресветлого величества словом, ваш ж царского пресветлого величества посланный стольник Афонасей Гаврилович Рагозин, и я то милостивое ваше царского пресветлого величества слово, а при том и премилостивое о верном моем подданском в нынешнем плавном воинском походе радении похваление от уст его стольника Афонася Гавриловича по наказу говоренное сердечною принял радостию, и как прениско у стопы ног пресветлого вашего монаршеского престола упаяя многократно о сем покорственно вам великому государю челом бью. Тако сицевою вашею монаршескою благосердною обвеселившись милостию, подшуся всяко в ваших монаршеских повелениях моим подданским истинным работным приуспевати радением обещаюся, по моему прилежному обещанию, вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству со всем Войском Запорожским верно во всяких военных случаях не щадя крови и головы моей не скучливым служить сердцем с сим моим пренижайшим благодарственным челобитьем, преждедеченного стольника Афонася Гавриловича к вам великому государю отпуская, предаюся как наипокорнее премилосерд-

ной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в таборе у пристани днепровой Кодацкой сентября 1-го дня 1697-го.

Вашего царского пресветлого величества Войска Запорожского верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, стр. 26, арк. 1-4.

№ 136

До Петра I

Про приїзд до гетьмана посланця з Таванського міста з повідомленням про ворожий наступ і проханнями допомоги, інформування царя щодо чисельності залишеної там залози і динаміки її подальшого збільшення українськими й російськими військами та про прибуття до Івана Мазепи запорожців з полоненими татарами й причину невідправки козаків з полоненими до Москви

1697 р., вересня 11, табір над Човнами.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского, обоих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем 206-м году сентября в 24-де, чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю; вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества, Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, вчерашняго дня сентября в 10-де, с Таванского города, от сотника глуховского который от мене оставлен, наказным полковником нежинским и от всего тамошнего войска, приехал ко мне в табор знатный товарищ сотни Глуховской Петр Уманец присланный с словесною речью и с письмами, так от вашего царского пресветлого величества, думнаго дворянина и вое-

воды Василья Борисовича Бухвастова, как, и от помянутого наказного полковника нежинского о промысле и намеренном наступстве, неприятельском, на тот город, и на их в нем обретающихся, изображенными, в каких письмах своих хотя они, прося помочи себе, изабражают малолюдствие, однакожде мы там, с вашим царского пресветлого величества ближним боярином, и воеводою и наместником, великопермским князем Яковом Федоровичем Долгоруковым, не малое число ваших государских людей ратных оставили; понеже, и я, регименту своего, всех которые в плавном походе были со мною, Нежинского полку, и Стародубовского и Черниговского, полков по двести человек; полк сердюцкий пешей пятьсот человек посадил; такожде, и помянутый боярин, и воевода, столько ж оставил; а к тем вашим государским ратем, и запорожцов подлинным уговором нанятых с пятьсот человек посадили есмы, о чем уже прежде сего писали есмы к вашему царскому пресветлому величеству, донося; которые запорожцы нам обещались, чрез все время там в осаде для обороны того города, до уреченного времени быти в помочь всему помянутому войску, которых всех ваших государских ратей, чаял бы я быти з довольство, разве для того не стало ли к работе воинской малоллюдно, что великороси[й]ские люди, изволением Божиим многие позаскорбели, как тот же присланной сказывает, однакожде мы с помянутым боярином и воеводою обще, как пришли есмы к Томаковке, подлинную и знатную часть еще войска выборного послали есмы, я регименту моего, полку Лубенского, с судьеою полковым лубенским, семьсот шездесят человек, а он боярин от себя триста человек, плавным путем на суднах, туды ж к Тавани, с какими вашими государскими людьми, по письмам нашим и новопоставленной кошевой, из Сечи со всем Войском имел итить туды ж немедленно, а сей посланной сказывает, что его кошевого с теми всеми посланными людьми в близких местех от Тавани встретил, и чаять, что того дни они к Тавани пришли, а ныне приехав к реке Ворсклу еще в прибавку послал я Полтавского полку выборных людей полторы тысячи, а Лубенского полку триста человек, учинив над ними наказным полковником, Петра Бутцкого, судьеою полкового полтавского бодрого, и в воинских делех искусного человека; а с ними и он же помянутый ваш царского пресветлого величества боярин послал також ратных людей не малое число, которым приказали есмы итить на Кодак, а с Кадаку, в Сечю конно, а в Сече кони оставив, а в судны от нас оставленны, и в запорожские всев (о каких писали есмы чрез него ж судьеою полтавского, к наказному кошевому, желая, дабы им даны были судна;) и шли к Тавани немедленно, о чем и к самому кошевому атаману для того ж писал я, прилежно требуя и увещевая, чтоб он промышлял, впровадити их, в Таванской город, для помочи прежним

вашим государским оставленным людем, которые все рати ваши государские когда там придут, тогда вослибо помощию Божию, и вашим государским щастием, неприятели не получают утехы в своем намерении; да тут же и о сем покорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу; что сего сентября 11-го дня от кошевого атамана приехали ко мне осмнатцать человек запорожцов з двумя языками татарскими взятыми на острове днепровом против Аслам городка, блиско Тавани которые траву косили, какие языки что в роспросных речах здесь мне сказали, о намерении, и поведении бусурманском; те их роспросные речи, на особом листке написав с письмами от думного дворянина и воеводы Василья Борисовича Бухвастова также, и от наказного полковника нежинского с Тавани присланными, в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю посылаю, при сем моем листе; а что языков татарских и турских в нынешних, тава[н]ских случаях военных взятых, к вам великому государю в царствующий великий град Москву не посылаю то разсудил я учинити для того, что воинские люди, которые итить с ними имели б потребны суть сего времени для воинского дела и промыслу, еще там исправляющагося, а когда то дело скончится с неприятельми, в те поры я по моей подданской должности, стану промышлять к вашему царскому пресветлому величеству их послать, для совершеннейшего роспросу и ведома, вам великому государю о силах неприятельских, и о нашем с ними чрез все те времена чинящемся деле воинском; при сем как препокорственнее предаюсь премилосердой, вашей царского пресветлого величества благостыне, дан в таборе над Човнами лета от Рождества Господня 1697-го году сентября 11-го дня.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и низжайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, стр. 23, арк. 1-8.

№ 137

До Петра I

**Про приїзд до гетьмана запорожців з полоненими татарами
та відправку їх до Москви**

1697 р., вересня 13, табір над Чолновими.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с ватагом полевым з запорожцы, с Семеном Рубаном с товарищи, в нынешнем, в 206-м году, сентября в 28-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величеста Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; нынешняго, 206-го году, 15-го сентября, приехав ко мне в обоз, десять человек, запорожского сечевого таварства, привели с собою двух языков татар крымских, промыслом и храбростию, их же запорожцов, на урочище Сиваше, блиско Перекопи взятых из войска от Тавани домой едучих, а о чем те языки здесь мне в роспросе о поведении, и намерении, бусурманских войск, около Таванска города обретающихся сказывали, ту я скаску на особом листку написал такжеде и самих их, по должности моей подданской, с тем же товариством запорожским, к вам великому государю, к вашему царскому пресветлому величеству, в царствующий град Москву, немедленно посылаю; а хотя о том товаристве наказной атаман кошевой ис Коша с Войском писал ко мне, ходатайствуя, чтоб я всех их десяти человек, с теми двумя языки, к вам великому государю отпустил, однако ж я сохраняя ваш премощный монаршеский указ, у себя о таких делех имеющей, только семи человек, имянно с Семеном Рубаном, ватагом полевым, отпустил есмь; а трех человек задержал я, указав им становище, и ис скудного скарбцу войскового учиним им за их труды належашее удовольствие, при сем как покорственнее предаюсь, премилосердой вашей царского пре-

светлого величества благостыне, дан в таборе над Чолновыми, лета от Рожества Господня 1697-го сентября в 13-де.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный и нижайший слуга; Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, стр. 30, арк. 1-3.

№ 138

До Петра I

Про відправку до приказу Малої Росії листів і книжки, привезених законниками Віленського Братського монастиря та про прохання царського указу щодо відповіді на звернення законників

1697 р., жовтня 3, Гадяч.

Список с листов белоруского письма каковы писал, к великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим, с войсковым канцеляристом, с Тиханом Андреевым, в нынешнем в 206-м году, октября в 16-де.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель, восточных и западных, и северных, отчию, и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

В 1-м

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, в прошлом вешним времени писал я покорне донося вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, что прислали было ко мне гетману в Батурин, ис княжства Литовского стольного града Вильни законники православия грекороссийского, именно наместник монастыря тамошняго Братского, Сошествия Святаго Духа з братиею, имея от старшего монастыря своего и от всего братства тамошнего о

некоторых нуждах, вам великому государю челобитья, и к святейшему и всеблаженнейшему кир Андриану архиепископу московскому и всеа Росии и всех северных стран патриарху прошения, и желая у меня того усильственно *, чтоб их отпустил к царствующему граду Москве, и я имея от вас великого государя таковую вашу монаршескую у себя грамоту в которой тако написано повеление, дабы из зарубежных стран, как мирских, так и духовных людей никого к Москве не пропушал, удержал я было их в Глуховском монастыре, а вас великого государя просил есть милостивого указа, как с ними поступити, на которое мое донесение писано ко мне, таковой ваш царского пресветлого величества изображая указ, чтоб я тех законников отпустил в свои их страны, а какие они в руках своих имели письма, и те дабы у них взяв я прислал в Малороссийский ваш царского пресветлого величества приказ по которому вашему царского пресветлого величества указу, я тех виленских законников отпустил назад, и письма челобитья их изображающие, так же и книжицу там же в Вильне новонапечатаную глаголемую Требник предисловие святейшему и всеблаженнейшему патриарху приписанную взял ** у них, но не успел я их тогда вскоре на надлежащее место отослати, понеже в ту самую пору выходил есмь в военный поход, понеже ныне чрез нарочного моего посланного Тихона Андреева, концеляриста войскового, оные письма, то есть лист до пресветлого вашего монаршеского престола писанной, и наставление, и лист святейшаго и всеблаженнейшаго патриарха с книжицею посылаю, в Малороссийский ваш царского пресветлого величества приказ, и пишу о том к святейшему и всеблаженнейшему патриарху, а естли из литовского града Вильни они православия, восточного исповедания исповедники, старший монастыря оного, и все братство станут просити у меня гетмана ведомости, каков им на те челобитья и прошения, которые в письмах их суть написаны, есть ваш монаршеской указ, то какую мне им на то отповедь дать прошу повелительного вашего царского пресветлого величества наставления, при сем предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благодыне, писан в Гадяче октоврия в 3-де 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

---

* На полях – прилежно.

** На полях – принял.

Арк. 1 зв.-2 зв. :

206-го октября в 20-де по указу великого государя, выписать из сих мулятьянского посланца, и виленских старцов писем, и послать к великим и полномочным послом, к генералу, и адмиралу ко Францу Яковлевичю Лефорту с товарищи, да и в Посольском приказе из сих писем и прошеной выписать же к великому государю в доклад порознь а имянно выписать из виленских старцов прошений, о благочестивых церквах к прежним резидентом и к нынешнему сколько великого государя грамот послано как о том сенаторем говорить велено, и что против того им сенатори говорили, а к гетману послать его великого государя грамоту, велеть мулятьянского господаря посланца по прежнему его великого государя указу держать в малороссийских городех до указа, а о виленских старцах каков ему им ответ учинить, впредь к нему гетману его великого государя указ прислан будет, а буде у мулятьянского посланца есть к великому государю листы и он бы гетман те листы у него принял, и прислал к великому государю к Москве.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 32, арк. 1-5.

№ 139

До Петра I

Про приїзд до гетьмана запорозьких посланців, відправлених до царя, підтримку Іваном Мазепою їхнього звернення щодо монаршого жалування за службу в Таванському місті та про пересилку до приказу Малої Росії листів, привезених запорожцями

1697 р., жовтня, Батурин.

Во 2-м к великому государю в гетманском листу по имянованим, и титулах, з запорожскими посланцы, с Яковом Покотилом, и с Лукьяном Тимофеевым написано.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по посылке листа моего к вам великому государю о таванском поведении, и о иных делех писанного (тому третий день), чрез почту, приехали ко мне, посланные запорожские, от атамана кошевого, и от всего Войска Низового к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству отпущенные, чрез которых и ко мне атаман кошевой, со всем Войском Низовым, пишет, прося о ходатайстве, к вашему царскому пресветлому величеству, чтоб по их прошению, и желанию, объявлена была им за их службы, монаршеская, премилосердная вашего царского пресветлого величества, милость. А службы

свои в том Таванском городе, во время обстояния неприятельского чиненные, они сказывают, быти великими, как, и иные там будучие, храбрость и бодрость, им признавают. А что писал я чрез почту, что они запорожцы, намерили приходить для отпочиву, в города малороссийские, и то знатно они отложили на пришлое, ближнее к зиме время; а ныне сих посланных, о одном деле с челобитьем к вашему царскому пресветлому величеству, посылают, желая, милостивое ваше царского пресветлого величества, получитьи жалованье. И по тому их прошению, я верный вашего царского пресветлого величества подданный, упавая к ногам пресветлого вашего монаршеского престола, прошу покорственно, дабы вы великий государь ваше царское пресветлое величество, им запорожцом, на службе вашей монаршеской, в Тавани будучим, изволили показати милостивое свое призрение; тут же и лист атамана кошевого и всего Войска ко мне писанный, с цыдулами, и с прелестным письмом бусурманским, посылаю в приказ Мальяя Росии, для ведома вам великому государю; при сем яко наипокорнее отдаюся, премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, из Батурина октября в ...* -де 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа, гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 39, арк. 32-35.

№ 140¹

До Петра I

Про досадування й нарікання запорожців на гетьмана через важкі випробування, витримані ними при обороні Таванського міста та про пересилку до приказу Малої Росії листа від полтавського полковника

1697 р., жовтня 25, Батурин.

... зазывы, для того, премудрого, превысокого, вашего монаршеского, надобно в том деле рассмотрения, и скорога, прислания, милостиваго вашего царского пресветлого величества, мне гетману, как с

---

* Число у листі не зазначено, натомість зроблено пропуск.

¹ Оскільки початку листа не знайдено, публікується лише остання його частина.

ними запорожцями, поступити, указу; о чем и паки многократно прошу, тот же вышепомянутой полковник, доносит мне, что они запорожцы на меня гетмана досаждают, и злобное чинят нареkanie, что по моему приказу, попали было, в тяжестную неприятельскую осаду, а как я и сам ведаю то, что моим они прямым листом, подняты и приохочены, учинились, итить из Сечи, с людьми от нас посланными, в тот Таванской город, и податися там з будущими сидельцами, в неприятельскую осаду, так и разсуждаю, что по тех тяжестных нуждах, и трудах, суть междо ними, таковые, в своих речах невоздержны, которые лехкомысленно на меня, противно говорят, которую речь, и дерзновение их, з досадою мне и з жалостию, чинящееся, в то ж ваше монаршеское, разсмотрение вручаю, намерил было я послати к Москве, того вышереченного присланного хорунжего, полтавского, для пространнейшаго, словеснаго, о всех там, около города Таванского, делающихся поведениях, донесения, но разсудив то, что уже частые мои, бывають посыланы, к вам великому государю посланные, удержался есмь с посылкою его, дабы тем не учинитися докучным, а письмо, от полковника полтавского, ко мне чрез него хорунжего принесенное, посылаю с сим моим листом, в приказ Малыя России для ведома, вам великому государю, при сем как покорственнее предаюсь, премилосердной, вашей царского величества благостыне, из Батурина октября в 25-де 1697 году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший, слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского, пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 35, арк. 1-2.

№ 141

До Петра I

Про сприяння дій російських та українських військ під Азовом і Таванню перемозі австрійських сил над турками під Сентою та про вітання гетьманом царя з приводу успішного захисту від противника Таванського міста

1697 р., жовтня 25, Батурин.

Во 2-м к великому государю гетманском листу, по имяновании, и титл, написано.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; в препочтенной, и милостивой монаршеской вашего царского пресветлого величества грамоте, при деле о Таванском городе писаном, написано ко мне извещение, что брата вашего великого государя, и союзника его цесарского величества римского войска, в венгерской земле, под местом* имянуемым Центом, на реке Тиссе турские войска победили, окопы их поганские розорвавши, великого везиря, и янычанского агу, и пашей многих, и спагов, и янычан, многие тысячи побили, а иных потопили в реке Тиссе, где и пушки, и весь их обоз турский взяли, с которого победоносного над ними случая, только сам салтан в невеликой купе людей ушел до города Темижвара, и как де лаецца, то по превеликой монаршеской вашего царского пресветлого величества, ко мне подданному милости, что такову всему християнству полезную изволили указати, объявити мне ведомость, так и я всесердечно о том радуячися, многократно, под ноги пресветлого вашего монаршеского престола упадая покорственно о сем челом бью, и рассуждаю что достойно, и праведно есть, дабы цесарское величество, вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству благодарствовал, что по вашему царского пресветлого величества указу, богохранимые ваши царского пресветлого величества войска, как под Азовом, з ближним боярином и воеводою Алексеем Семеновичем Шеиным, в большом собрании, так, и под Таванью, з ближним боярином, и воеводою со князем Яковом Федоровичем Долгоруковым, и со мною гетманом подлинныя полки в промыслах военных обретались, чрез что неприятельские бусурманские креста святаго, и всего християнства, силы, принуждены быти в разорвании, что истинно** хан крымской, со всеми своими крымскими, также и салтан Казы Гирей, з белгородцкими ордами, но и турецкого войска, спагов, янычан, и сейменов, и несколько на десять тысячей знатных с сераскером и с несколькими пашами; земляным и водяным путем; против нас пришед, перво около нас самих, и войск при нас будучих, а потом около добывания, Таванского города, чрез все летнее время, к войне служащее замешкались, а к салтану своему против цесарского величества войск ити не возмogli, ис которых мер цесарского величества войскам удобнейшее показалось время, такову при помощи Божии одержати над ни-

---

* На полях – под городом.

** На полях – не токмо.

ми поганцями победу, должно, убо и нам достойное принести вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству благоприветствование, что всеильного Господа Бога помощью, за молитвами пресвятыя Девы Богородицы, праведным вашего царского пресветлого величества монаршеским счастьем, предреченные около нас будучие в таких великих силах неприятели никакой себе, над нами, и над Таванском городом не получили утехи, и со всякою^{***} людей своих утратою^{****}, и вечным стыдом назад отступить принуждены, о чем да будет похвален вседействующий Господь Бог, и да разширитца повсюду в веки бессмертная ваша монаршеская превеликая слава; при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благодыне, писан, в Батурине октября 25-де 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа, гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 35, арк. 7-12.

№ 142

До Петра I

Про приїзд до гетьмана посланців від ніжинського і лубенського наказних полковників з Таванського міста та відправку їх з привезеними листами до Москви

1697 р., жовтня 28, Батурин.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем в 206-м году, ноября в 12-де с посланцы своими розных полков с сотники с Семеном Корпенком с товарищи.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и

*** На полях – и с великою.

**** На полях – потеркою.

Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных отчичю и дедичю и наследнику, и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по стыдном неприятелей бусурманов от Таванского города отшествия, полковники наказные нежинской, и лубенской с полчанами им приданными в осаде будучие, прислали ко мне гетману нарочных своих посланных, возвещая, что и они по том осаждении с нужденными, и с тружденными а к тому и в запасах оскудалыми, как учинились, а как пришли вновь войска им на перемену поднялися оттуду к домам своим, и я гетман, тех присланных Семена Карпику, полку Нежинского, да Ивана Прийму сотника полку Лубенского и войсковых товарищей, всего шести человек посылаю к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству в царствующий великий град Москву, для словесного пространнейшаго о тамошнем в городе Тавани, во время осаждения будущего поведении о неприятельских наступлениях и промыслах, и о их поганском отходе донесения; а какие от тех полковников наказных присланы ко мне чрез тех оных посланных, письма, те я посылаю в приказ Малыя Росии, могут сии посланные словесно о том донести, какую войско, в Тавани будущее потерпело нужду при беспрестанных трудах и дерзостях в давании отпору неприятелем, также, и о нашем гетманском радении, и о чинном оставлении в том городе сидельцов, и о чинении им помочи, при сем яко наипокорнее, отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне; из Батурина октября 28-го дня 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, сгр. 39, арк. 17-19.

№ 143

До Петра I

Про відсутність у Війську Запорозькому приїжджих грецьких купців та про виконання царського указу щодо обмеження пересування чужоземних купців і палестинських духовних осіб

1697 р., жовтня 31, Батурін.

Список с листов белоруского письма, каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту, в нынешнем в 206-м году ноября в 9-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писано ко мне в вашей великого государя, вашего царского пресветлого величества, почтенной монаршеской грамоте, что ведомо вам великому государю учинилося, по отписке из Нежина, окольнічего и воеводы, Никиты Ивановича Акинфова, что в Нежине греки, збираются итить караваном в Царьград, и чтоб я гетман, о том велел розведать, и учинил о тех греках по прежнему, вашему царского пресветлого величества указу, и по своему рассмотрению, и о том к вам великому государю писать; и я покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству доношу, что как сего лета в Нежине не было приезжих греков, ибо уже два лета, такие караваны их греческие, из земель, во области турецкой будучих, сюда не приходят, какие в прежних оных летех, и во время, войны прихаживали, так не збиралася, такая греческих купцов ватага, которая б, корованом, назватися могла, только некоторые купцы, мелкие греческие, от давного времени, в Нежине, житьем обретающиеся, в своих купецких делех, когда один, а овогда другий, поехали, и ездят в польские границы, но отнюдь

оны, как мне подлинно донесено сего времени, на Москве кроме Свинской ярмонки не бывали, и таковых удерживати, и туда в польские границы, не пущати ваш великого государя, монаршеский указ, не повелевает; а о таковых греках, которые б поодиночке, из греческой, или с ыной какой чужесторонней какой земли, вновь сюда приехали, и к Москве ехать намеривали, или с Москвы сюда сего лета уехали, никто мне не доносил; да из духовных палестинских властей, и чернцов, никто к Москве не пропущен; ибо как памятен мне есть, ваш царского пресветлого величества монаршеский премошный указ в почтенной вашей царского пресветлого величества грамоте, пространно изображенный, что указали вы великий государь, ваше царское пресветлое величество, впредь приезжающих, ис турецкой земли, палестинских митрополитов, и архиепископов, и епископов, и архимандритов, и игуменов, и старцов, которые будут проситися, для челобитья, вам великому государю, о милостыне, к Москве; также, и греков, и всяких купецких чужесторонних людей, с таварами, и бес таваров, и для долговых взятков, из малороссийских городов, в Севеск, и к Москве, до своего великого государя указу, для нынешней настоящей, с турецким салтаном, и с крымским ханом войны, не пропускать, а торговать греком (буде от них, какова лазучничества не чаять,) в ваших царского пресветлого величества, малороссийских городех, а вышепомянутых палестинских властей, и старцов, высылать, из малороссийских городов за рубеж, откуда кто приехал; а буде кто из греков, которые ныне задержаны на Москве, уйдет с Москвы самовольством, бес проезжих грамот, и проехав Севеск тайно, иными дорогами, явится в малороссийских городех, и тех греков велеть имать, и держать за караулом, так я и поступаю, приказав крепко, всем старшинам пограничным, дабы в том деле безо всякого ослушания, премошная ваша монаршеская, повелительная, исполнена была воля; только то доношу покорно, вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству; что явились здесь с Москвы отпущенные, палестинские власти, один митрополит, да несколько архимандритов, имея в руках своих, подорожные ваши царского пресветлого величества грамоты, в которых доложено, чтоб их пропустить, к своим их обителем, который митрополит, и архимандриты, еще сего времени, в сих малороссийских, обретаются краях; при сем отдаюся яко наипокорнее, премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, дан в Батурине октября в 31-де 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, стр. 37, арк. 1-5.

№ 144

До Петра I

Про причини затримки з початком будівництва нового верхнього міста в Острі та про захоплення козаками Миргородського полку татар у полон під Перекопом, привезення їх до Батурина й відправку до Москви

1697 р., жовтня 31, Батурин.

В 2-м к великому государю гетманском листу, по именованим великого государя и титл, написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писано ко мне в присланной сентября в 29-де, вашей царского пресветлого величества грамоте, о городовом острянском деле, указали вы великий государь ваше царское пресветлое величество, чтоб я послал к полковнику киевскому, или в Остр к старшине тамошней, чтоб они в переносе и в поклаже в костры на ином месте лесных на строение города Остря изо Брянска, и из с Трубческа припроваженных туда припасов, учинили посланным ис Киева стрельцом вспоможение. А о строении ис тех лесных припасов верхняго острянскаго города учинити по прежнему вашему царского пресветлого величества указу, чтоб те лесные припасы лежа многое время напрасно не пропали, и водою их не рознесло; которых имянное число положено 6000 сосновых бревен, 4000 тесу, драни то ж число; и доношу вашему царскому пресветлому величеству что в прошлых двух летех не имел я удобного времени приложити тщательства около строения нового острянскаго города, для всегдашних на вашу великаго государя службу воинских походов, ис которых позно и в осень возвращаяся, и около иных ваших монаршеских упражняея дел, того городоваго строения не успел есмь начинати; а к тому и сие к той причине прилучилось препятие, что по досмотру при том жиллом городе Остре, на основание нового верхнего города, не сыскиваетца пристойное место, о чем я и

преж сего вам великому государю доносил, а по нынешнему монаршескому вашему царского пресветлого величества указу, посылал я ныне к полковнику киевскому, и в город Остр, нарочного посыльщика моего знатного войскового товарища Якова Жураховского, приказав, чтоб он посыльщик мой вместе с ним полковником, и с старшиною острянскою тщательство приложили, чтоб те лесные припасы на строение того города приспособленные, в добром были сохранении, чтоб в них (покамест городского належащего строения начнетца дело) никаких не учинился убыток, а особно чтоб они ж, посыльщик мой с вышепомянутым полковником, и с старшиною городовою острянскою прилежно того в городе Остре, и около города осмотрели, в котором бы месте пристойно и оборонно новой верхней город зделать, понеже показываецца что старой город водяные Десны реки волны, в стенах и башнях разорили, и отнюдь на том старом месте, для тех же водяных волн, города строити и в крепость привести невозможно; а как те вышепомянутые лесные припасы сложат, и где на строение верхнего города, приличное усмотрят место, о том дабы мне гетману совершенное учинили возвешение, и тот вышепомянутой посланной мой будучи у полковника киевского, и с полковником захав в город Остр, вместе с тамошнею старшиною, осматривали, где б прилично и пристойно верхнему новому городу быть, но понеже вешние изобильные воды, в реке Десне бывающие, старого верхнего города положение и иных приличных мест, близко жилого города Остря обретающихся, береги подмывали; того для не могли они на заложение нового верхнего города, усмотреть пристойного места, о чем которое мне возвратясь назад, вышепомянутой посланной мой, принес на письме полковника киевского, и на чертеже уведомление, то я при сем листе моем, посылаю в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю, покорно докладывая что как уже ныне зимние наступают времена, так (хотя б и место было приличное) трудно городского строения начинати дело, а дерева или лесного припасу, как мне тот же посланной мой донес, налицо показалось числом колод осмьсот досок, а где ис толикого числа шти тысячей бревен, и четырех тысяч тесниц, и столько ж драни, то делось, о том прикажу я накрепко учинити розыск. Сие острянское дело посылая наскоро чрез почту; покорно и о сем доношу, что по приказу моему гетманскому, посылал полковник миргородский, полку своего казаков, в дикие поля для промыслу воинского, которые казаки осмелясь, ходили в близкие места к Перекопии, где на урочище Сивашу, ночью порою, спостигли четырех человек татар, ис которых помощь Божию а праведным вашим монаршеским счастьем, одного

умертвили, а трех живьем взяли, и ко мне в Батуриин привезли, и я тех языков, о обретании неприятельском, и о поведении крымском велел роспросити, и что они сказали, то приказав записать, посылаю при сем листу в приказ Малья Росии, а самих тех языков, со оными промышленниками, отпускаю вслед за сею почтою, и прикажу ехать; при сем предаюсь пренаипокорственнее премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне; писан в Батурине октября 31-го дня, 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайши[й] слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 37, арк. 5-10.

№ 145

До Петра I

Про приїзд до гетьмана сотників Ніжинського полку з Таванського міста із полоненими “бусурманами”, перебіжчиком, списками вбитих і пораниених у боях з противником козаків та про відправку полонених з перебіжчиком до царя

1697 р., листопада 3, Батуриин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем в 206-м году ноября в 11-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по отпуске к вам великому государю вашему царскому

пресветлому величеству, в царствующий град Москву посланных запорожских, и с ними Нежинского Лубенского, и сердюцкого полков товариства, которые ис Таванского города после осады суть высланы* приехали ко мне октября 31-го числа и сами все сотники полку Нежинского, которые с своим выборным товариством там в Тавани на вашей царского пресветлого величества службе в осаде в непрестанных с неприятелями боях, во время их неприятельского обстояния обретались, и припровадили** ко мне трех языков бусурманских во время той осады взятых, меж которыми один турченин, а два татарина, а четвертой перемедчик, как тогда они сотники сами во своих с товариством работах и трудах и дерзновениях, против насильных налог неприятельских чиненных, нам сказали и подали роспись, кто на той вашей монаршеской службе за великолепное имя Божие за святую православленную веру, и за ваше монаршеское царского пресветлого величества превысокое достоинство положил голову свою, и кто понесл раны, так и языки оные, а тут же и переметчик учинили донесение, какой неприятели бусурманы в том своем на города оные наступстве получили упадок, и как и для чего внезапно и с стыдом ночным временем из шанцов своих ушли; с каким тех сотников, донесением, и с теми языками намерил было я из них же сотников кого пригож послати к вам великому государю; но понеже они все так для долгаго на той вашей монаршеской службе замедления как здоровья своего утруждением и изнеможением опасая от того послания отговорились желая лутче отпочити в домах своих, нежели дорожные дальние труды имети, и я так языков тех с передавшимся, и роспросные речи его, так и роспись раненых и побитых разных полков казаков, посылаю к вам великому государю чрез почту при сем как покорственнее вручаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина ноября 3-го дня 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества, Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 37, арк. 15-18.

---

* На полях – отпущены.

** На полях – и привезли.

№ 146

До Петра I

Про поїздку до Фастова розвідника від київського полковника, привезені ним відомості щодо політичних настроїв у полку Семена Палія, наміри гетьмана запросити фастівського полковника до Батурина та про пересилку листів від Семена Палія до приказу Малої Росії

1697 р., листопада 10, Батурин.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 206-м году ноября в 19-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему, и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом быю. Радея я по премошному вашему царского пресветлого величества монаршескому указу, имети извещение, о поступках Семена Палея, и о всяких ныне при нем деющихся в Хвастове поведениях, приказал есмь полковнику киевскому Костянтину Мокеевскому, послати в Хвастов извычайных, и дельных людей, которые бы там могли о всем уведомитися и подлинное к нам принести уведомление, которой полковник посылал туда надежнаго человека, имеюшаго там же близких своих свойственников которой человек там побыв, и гораздо о всем поведении присмотревшия и прислушившия, возвратился к нему полковнику, и сказывал такие речи, что полчане ево Семена Палея, пешие люди, с службы военной, из Окопу ис под Каменца Подольского в Хвастов возвратившия говорят о нем Семене Палее то, что не добро он Семен чинит, что на две стороны службою своею оказываетца, ныне де в Польше король новый, богат деньгами, надобно ему одному верно служить, от которого ему, и всем нам, добрая может

быти нагорода* , а естли на две стороны колебаться будет, то придет и на него такая кончина, какая и иным, от него учинилася, а иные постояннейшие люди, там же будучи говорят лутшее, лутче де нам будучим православной восточной веры, держатися православного христианского монарха великого государя вашего царского пресветлого величества, только таких не много обретаецца, а он сам Семен Палей по вся дни питием упражняецца, и одиножды, и превысокое монаршеское ваше царского пресветлого величества воспоминает имя, а в другой за короля польского выпивает здоровье, имею я и о том тщание, чтоб призвати его Семена Палея к себе в Батурин, и естли оный придет, буду его в том крепко утверждати, дабы он по своему прежнему обещанию, служил вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству непоколебимую верностию, а что у него Семена Палея больше поводитися будет, о том впредь должен есмь, писати к вам великому государю. А ныне какие от него Семена Палея о ведомостях, принесены ко мне письма, те посылаю в приказ Малыя Росии, для донесения вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, при сем яко наипокорственнее, предаюсь премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, писан в Батуристине ноября 10-го дня, 1697-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа, гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 1 зв.:

206-го ноября в 20-де чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 41, арк. 1-4.

---

* На полях – плата.

№ 147

До Петра I

Про прихід у міста гетьманського регіменту на зимівлю запорожців, які перебували в облозі у Таванському місті, їхнє клопотання щодо поїздки до Москви по царське жалування та про позицію Івана Мазепи у цих обставинах

1697 р., листопада 14, Батурін.

Список с листа, белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа; з гонцом своим з Гаврилом Сидоровым, в нынешнем в 206-м году ноября в 21-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю, и наследнику и государю, и облоодателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; писал я прежде сего к вам великому государю, к вашему царскому величеству, покорно донося, по доношению полковника полтавского, что запорожское низовое товарс[тв]о, имеет намерение приходить, великим збором, на зимовое становище, в города регименту моего малороссийские, в котором листе моем, и о тягостях людей малороссийских, и о трудностях, к показанию им запорожцам становищ являющихся доложил есмь. А ныне то вашему царскому пресветлому величеству покорне доношу, что они запорожцы по тому своему намерению пришли уже в города тысяча сто человек, и прислали того збору ко мне дватцать человек, лутчего товаришства, с листом от кошевого атамана, и от всего Низового сущаго на Коше Войска ко мне писанным, в котором изображено, что отпущены они из Сечи сюды в города, и для становищ, и для того, чтоб были отпущены в царствующий великий град Москву, с прошением, для получения от вас великого государя вашего царского пресветлого величества милостивого жалованья, за свои трудные службы, которые сего прошедшаго лета, по премошному вашему царского пресветлого величества указу, в воинских против неприятелей бусурман случаях, а особо быв в осаде в го-

роде Таванском полагали, по таким мерам, и обыхлых своих рыбных звериных и соляных лишился добычей, чрез что имянуют ныне себе быти одеждою и обувью и харчами, зело скудных, того ради я, в прежнем моем помянутом листе, не для искания какой моей себе прибыли, но имея от Бога, и от вас великого государя, вашего царского пресветлого величества, врученную мне над Войском Запорожским, и народом малороссийским власть, которою постерегать и предварять есмь должен, чтоб тот праведный вашего царского пресветлого величества жребий, Малая Росия прародительная ваша царского пресветлого величества, отчина, в разорение не приходила, по верной моей подданской, и усерднорядетельной службе, покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству д[оноси]л [что] народ малороссийской, в городех и в селех, в преизлишних всегда обретаются отягощениях, и для охотничьих, конных и пехотных полков, везде сущих станковищ, такого великого запорожцов збору поставить, и прокормить негде, так и ныне то покорственно доношу, и премудрому монаршескому вашему великого государя полагаю рассмотрению, и той ради великой трудности не могуще их запорожцов становищем удовольствовати, а в царствующий великий град Москву, такого безмерного збору, к вам великому государю отпустить не дерзая, упадаю к ногам пресветлого вашего великого государя престола, прося милостивого указа, как с ними запорожцы поступить, а понеже ныне при кончании сего листа моего, принесена ко мне ваша великого государя, вашего царского пресветлого величества препочтенная грамота, в которой то изображено, что вы великий государь, по велицей своей монаршеской милости изволили указать, к тем деньгам, которые от ближняго боярина и воеводы князя Якова Федоровича Долгоруково две тысячи рублей, а от меня гетмана тысяча рублей, им запорожцом суть имянованы, еще с Москвы из монаршеской своей казны прислать полторы тысячи рублей, и того всего полпяты тысячи рублей, на удовольствие их запорожцов в Таванском городе в осаде бывших которые те деньги, вы великий государь посылати в Сечю повелели, чтоб там были им отданы, чтоб они тем довольствуясь в города не выходили, и я гетман ту вашу монаршескую благосердную милость, тем запорожским старшим, которые ко мне в Батурин от всего того товариства своего наперед приезжали, объявил, но они за то благодарствуя больши еще себе, вашего монаршеского за свои службы, и за уроны своих добычей просят милостивого призрения докладывая, что в своем обнищании теми деньгами не могут своих нужд исполнити, того ради крепко о том просят, чтоб их всех, которые в Тавани были в осаде отпустить к вам великому

государю, в царствующий великий град Москву, о чем и в листу чрез них мне от атамана кошевого, и всего Войска принесенном, прошение написано, которой лист тут же в приказ Малыя России посылаю, а их службу, в Тавани бывшую, и думной дворянин и воевода Василей Борисович Бухвастов, и вся старшина регименту моего, там в Тавани в осаде бывшая, зело хвалят, что они неусыпно в подвигах воинских трудились, и всем там бывшим к храбрости творили привод, и хотя я имею о том от добротных и верных людей осторожность*, что они в города уже пришедшие запорожцы, вышед, из Сечи, и прямо шед полем к Переволочне; такую между собою имели речь, естли де ныне при таких наших верных крававых службах не пущены будут к Москве, и не удовольствуют довольным милостиво всех нас монаршеским жалованьем, и не дадут становища зимового, то де мы в польскую пойдем сторону и там у короля упросим жалованья и войсковых знамен, когда на будущее лето к Сече возвратимся, тогда уже суды иному прошения никому приносить не будем; и для того разсуждал я, что надобно их пропуском к Москве потешить, для удержания их; на предгрядущую вашу царского пресветлого величества службу, однако ж как выше именовалось, того чинить не дерзая, хотя с великою трудностию, велел их запорожцов на время розставить, во всех полках иных по моим гетманским а иных по генеральной старшины и полковничьим, также и духовным маетностям, которые то маетности, и без с того, не без становища людей войсковых по все часы обретаютца; того ради, мочно ль их запорожцов к вам великому государю, в царствующий великий град Москву, и сколько числом с теми языки, четьрьма чело- веки, з значком одним бусурманским от них взятым отпустить, или им тот путь отказать, о том прошу и паки покорственно, милостивого вашего царского пресветлого величества скорого указу, чтоб ими становища, не отяготились в конец, те посполитые люди, у которых они на время постановлены; еще и о том, покорно тут же докладываю что у меня то в доброй памяти есть, что вы великий государь в многократных своих монаршеских грамотах, повелеваете мне подданному вашему с ними запорожцы поступать так как прежние ваши монаршеские наставляють меня указы; и я готов есмь исполнять то премочное ваше монаршеское повеление, только разсуждая, инакое нынешнее поведение, что прежних времен, когда Казыкерменем, и иными тамошними городами неприятели бусурманы владели, и до простертия против них бусурман войны не было открыто вашего монаршеского намерения,

---

* На полях – остерегательство.

мочно было их запорожцов обыклым годовым вашим монаршеским милостивым жалованьем, и иными лехкими отбыть дарами; а ныне когда те города Тавань Казыкермень, и иные учинилися всесильною помощью Божию, и праведным вашим монаршеским счастьем, под высокодержавною вашею монаршескою рукою, а при бытии в тех городех ратных ваших царского пресветлого величества людей, также и при беспрестанных, с неприятели бусурманы в воинских росправах, которые им запорожцам ныне не по прежнему по многой части лучаютца, не стало им запорожцом столько свободного времени чтоб обыклыми своими добычами, могли помощь учинить своему обнищанию и ныне сказывают, что настоит им нужда, у пребогатых ваших монаршеских щедрот, вящего добиватись жалованья, а имеют они запорожцы, к такому прошения дерзновению, от того повод, что вы великий государь ваше царское пресветлое величество под Азовом по премилосердной своей государственой милости, и по многим монаршеским щедротам, изволили милостиво за храбрость и труды воинские жаловать там бывших регименту моего людей, и старшину и знатное войсковое товарищство так и рядовых казаков о чем как совершенно есть ведомо; а мне гетману о принесении за них к вам великому государю челобитенного ходатайства, чрез то и ныне наипаче докучают; что я служа вам великому государю, и всеусердно радея чтоб Таванской город сидельцами в нем будучими, от налоги неприятелей бусурман непременно в богохранимой вашей царского пресветлого величества державе был удержан, писал к ним с Томаковки, желая и упоминая, чтоб кошевой атаман с Войском Низовым, для отпровождения людей ис полков моих гетманских; и ис полков ближняго боярина и воеводы князя Якова Федоровича Долгоруково туда посланных, шол с поспешением; и он атаман кошевой с Войском Низовым желательно, и верно к вам великому государю поступая, не точию тех посланных от нас в Таванской город людей, отпровадил, но и сам там ж с своим товарищством доброхотно в тот ж Таванской город пришед вдался в тесную, и здоровью их вредительную осаду; какие смелые** и храбрые поступки редко от них бывали оказываны; все убо то я верный вашего царского пресветлого величества подданный превысокому и премудрому монаршескому вашему царского пресветлого величества подаю рассмотрению; и для того вашего монаршеского скорого желая указу; посылаю нарочного гонца моего Гаврила Сидоренка слугу моего, приказав ему в дорогу туда, и вспять днем и ночью чинити поспешение, при сем яко наипокорней от-

---

** На полях – мужественные.

даюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благо-
стыне писан в Батурине ноября в 14-де 1697-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и
нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величе-
ства Запорожского.

Внизу того листа написано.

По написании сего листа писал ко мне полковник полтавской до-
нося, что еще запорожцов вышло два збора в города из Сечи, один в
200-х человеках, с челобитьем к вам великому государю о милостивом
годовом жалованье, а другой збор больши двухсот человек с коньми на
зимовище, и все то приходит з доукою и отягощением бедным поспо-
литым малоросийским людем.

Арк. 1 зв.:

206-го ноября в 22-де выписать в доклад, тотчас.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1697, спр. 42, арк. 1-15.

№ 148

До Петра I

**Про створення за царським указом креслення й опису нижньої
частини Дніпра з притоками, Богу, креслення
Таванського міста та відправку їх до приказу Малої Росії**

1697 р., грудня, Батурин.

*В 3-м к великому государю гетманском листу, по имяновании
и титл написано.*

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого ве-
личества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего
царского величества престолом у стопы ног монарших смиренно че-
лом бью; по вашему великого государя вашего царского пресветлого
величества указу велено мне гетману описати реку Днепр с урочища-
ми, и островами, на ней будучими, и с речками полевыми, в нее впа-
даючими, и я сыскав людей положенья той реки Днепра добре ведо-
мых, велел оную описати чертежем, от самой Переволочной, даже до
самого Черного моря, с реками всеми полевыми, с сей и с той стороны,

упадаючими, а понеже островов и веток и многих урочищ невозможно было на том чертеже вместити, для того письмом то есть изображено, а при той реке Днепре, реку Бог, с речками полевыми до самой реки Днестра имянно на том же чертеже описано, которой чертеж и роспись урочищ, посылаю чрез посланного моего Василья Чюйкеевича старого канцеляриста войскового, в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю, тут же и другой чертеж города Таванского нынешнее бытие изображающий, что какие в нем места во время обстояния неприятельского турецкого попорчены, а которое в целости остались, посылаю в тот же Малороссийской приказ, понеже нарочно туда человека от себя для осмотра оною посылал я, при сем отдаюся яко наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина генваря в 20-де 1697-го году.*

Вашего царского пресветлого величества подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 5, арк. 31-32.

№ 149

До Петра I

Про пояснення гетьманом дій українських та російських військ під час походу 1697 р. на противагу донесенню таванського воеводи: причини залишення Шингірея, утримання Кизикермена й відмову від його відновлення, відбудову Таванського міста й необхідність залишення його основними силами

1698 р., січня 4, Батурин.

---

* Вважаємо дане датування листа помилковим. На нашу думку, він був написаний наприкінці 1697 р. чи на початку 1698 р. На користь такого висновку говорять дані літопису С. Величка, де наведено географічний опис, про який йдеться в листі, й зазначено, що він був складений вже в листопаді 1697 р. (Величко С. В. Літопис. – К., 1991. – Т. 2. – С. 564). Крім того, архівна справа, в котрій зберігається лист, датується 16 січня 1698 р. Разом з двома іншими посланнями – від 4 і 8 січня 1698 р. – в цей час він був привезений до Москви канцеляристом В. Чуйкевичем. Отже, лист був написаний раніше цієї дати. Можливо, помилка вкралася при позначенні місяця й він був датований 20 грудня 1697 р.

Во втором к великому государю гетманском листу по именованию и титл написано.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Известили мне гетману, люди регименту моего, на вашей царского пресветлого величества службе в Таване будучие; что писал к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству, думной дворянин и воевода таванский, Василей Борисович Бухвастов, донося: будто мы с вашим царского пресветлого величества ближним боярином, и воеводою, и наместником великопермским, князем Яковом Федоровичем Долгоруково, будучи на вашей царского пресветлого величества службе, плавным походом под Таванью, по возвращении оттуду, городок имянуемый Шингирей, покинули без причины; и будто в нем осели того ж часа неприятели бусурманы турки; а я покорне вам великому государю доношу, что при нашем туды приходе, тот городок Шингирей, к держанию отнюдь был не способен, понеже башня одна роговая * от Конской Воды будучая **, подмытием воды обвалилася, которая насыпом земли и постановлением кошов *** была подправлена, и стены в нем за тонкостию своею, в видимой были слабости, которые изнутри так ж присыпами земляными, были подкреплены, бес которой подправы, высидеть в нем вашим царского пресветлого величества ратным людем было б невозможно; а когда уже при нашем там бытии турки пушечную стрельбу на тот город выпускали: тогда все стены стали позбиты, и естли б не земляным валом, и не кошами ****, люди ратные ваши государские в нем защищалися: а к тому естли б войсковые регименту моего люди, в шанцах особых, для обороны того городка, по приказу нашему осыпанных не были посажены, которые временем по тысяче, а временем, и по две тысячи человек там обретаючися, неприятельские наступства розрывали, из их поганских выстреливали шанцов, то ни малого времени удержати его было трудно, ибо ис Таванского города не способно было его боронити, и помочь давати, потому что тот городок едва не в двух верстах от Тавани своим обретаецца положением, и хотя тогда тот городок при нашей там с войсками бытности был держан, и боронен ис шанцов

---

* На полях – наугольная.

** На полях – обретающаяся.

*** На полях – туров.

**** На полях – и не турами.

помянутых, где безпрестанные ратных ваших царского пресветлого величества, людей, великороссийских, и малороссийских, с неприятелями отправливались ***** кровавые бои, в которых не малой неприятелем был урон; однако мы з боярином и воеводою разсуждая то, что по нашем отшествии таванские осадные люди, оного в таком далеком разстоянии будучаго, от наступающих сил неприятельских боронити не возмогут, и естли б в нем держати было людей, то: на видимую б их подати пагубу, а неприятелем учинити порадование; тогда уклоняся такова урону, и неславы, усуетовали есмы и постановили при своем оттуду возвращении, ратных людей ис того городка, также и из шанцов вывести; а стены оного подложением пороху разорити, что и збылось тако; донесено мне и то, что он же думной дворянин и воевода тем пред вами великим государем оказывается, что бутто, Казыкермень он своим удержал разсуждением, посадив в нем людей уже по возвращении нашем; а я покорно вам великому государю доношу: что как при нашей бытности сидели в Казыкермене люди переменою, так и при возвращении нашем, мы ж з боярином и воеводою приказали его держати, для оборонительной Таванскому городу помощи, и для разорвания неприятельских сил, как при том отшествии нашем посажены были в нем люди регименту моего, полку Черниговского, а к тем велели есмы придавати иных людей по случаю, поскольку когда укажет потреба, которому потребству мочно было чинити довольство, понеже мы в Таванском городе оставили ратных великороссийских, и малороссийских, ваших царского пресветлого величества людей не малое число; какая его речь самым делом ни делалася, и то донесли мне гетману совершенно, наказные регименту моего, там будучие полковники, с сотниками; что он думной дворянин и воевода сам усуетовал было тот городок Казыкермень покинути; против чего они полковники, и сотники, оспорили, и на том все постановление приговорили: чтоб тот городок был держан, которым способом, хвала Господу Богу, всеильною его помощию, а праведным вашим монаршеским счастием, те, как Тавань, так и Казыкермень, города удержаны стали; а что того Казыкерменя, в разрушенных его стенах мы не строили, то оставили есмы то дело до вашего царского пресветлого величества указу; о чем оттуду ж ис под Тавани вам великому государю доносили есмы; ибо естли тот город построити, и держати оной так, как и Таванский город, то надобно, тех двух городов на осаду людей многое число, а естли б только держати в них людей сколько ныне там оных было во осадное

***** На полях – были.

время, то великая б была в том трудность; понеже за великим от городов, украинских, великороссийских и малороссийских, оных, разстоянием, велми б тяжело было довольствовати их хлебными запасами; да и то при отшествии нашем от Тавани, не только о держании Казыкермента, но и шанцы при Таванском городе поделати, для способнейшей, от наступления неприятельского обороны приказывали; а что он же думной дворянин и воевода доносил вам великому государю, будто мы з боярином и воеводою отошли от Тавани не доделав города, тогда и то ево донесение неистовое, ибо тот город со всеми крепостями, с выводами, и с верхом, шитом, и бойницами совершенно построился при нашей бытности, и в которых местех стены были за некими причинами нарушены, то при нас же оные розбираны до основания, и вновь совершенным делом, как належало поделаны; и пушки на пристойных по валу постановили местех, а каким подобием тот город делан, с лица камнем, а изнутри земляным валомлежащим инженерским мастерством, о том еще ис под Тавани писал к вам великому государю боярин и воевода князь Яков Федорович, и признати, что добрая и приличная устроилася была крепость, а естли что во время неприятельского обстояния тамошние сидельцы под его начальством около валу работали то всегда то бывает под час осады, что сидельцы к лутчей своей надежде, крепости городовой, многими своими утверждают работами и трудами, как тогда мы в достаток совершили строение того города, так еще и по совершении онаго несколько дней стояли тамо, отчасти того ожидая не отступят ли неприятели назад, понеже давалось видети, что оные в добывании городка Шингирея почали было слабети, но когда они неприятели добыв себе с нашей стороны языков, уведомилися, что в войсках при нас будучих ^{*****} не стало на прокормление порошня ^{*****}, и для того запасываясь в большие силы устремилися на то дабы нас стоянием и наступлением перемешкати могли, тогда мы с помянутым боярином и воеводою прилежно о том рассуждали, что естли бы есмы во предбудущее время со всеми войсками при нас уже в скудости запасов обретающимися там стояли, и до конца запасы свои издержали, о которых и тако уже все полковники regimentу моего доносили мне; что во всех сотнях, и куренях полчан их последняя скудость в запасах была, а не только полковники сами о том доносили, но и полчания их великим к нам приходя собранием объявляли, что отнюдь, запасов у иных не стает, а у иных уже и не стало, и

***** На полях – обретающихся.

***** На полях – запасов.

просили с воплем, дабы их там в последней голод не ввести, докладывая, что в предбудущее время той службы служить не возмогут чему всему обретающимся там от вас великого государя с милостивым словом посланные стольники Дмитрий Васильевич Воейков к боярину и воеводе ко князю Якову Федоровичю, а ко мне гетману Афонасей Гаврилович Рагозин добре присмотрелись и прислушались, и могли совершенно о том на Москве сказати, а к тому посылал я и ясаулов в полки по куреням досматривати, естли такова в запасах скудость есть, поистинне, тогда так явилось, как и полковники с своими полчанами доносили, того ж времени и стольников и полковников, по указу вашему монаршескому при мне обретающихся Степана Матвеевича Стрекалова, Григория Ивановича Анненкова, я спрашивал, естли у стрельцов полков их довольность, в запасах, и они мне сказали, что у лутчих, запасов на две недели не станет, а большая ест половина таковы что отнюдь у них запасов нет, и уже по полкам хлеба просят, тогда замедлий бы там нам со всем войском, разве б пришло за те хлебные ваши царского пресветлого величества принятися запасы, которые в Таванском городе для осадных людей были приготовлены, а те б издержав, не было б при чем тех осадных в том городе людей оставлять, и для того показалось нам лутче быти, не входя в такову последнюю скудость в запасах, и оголодение; самим с войсками отуду отойтить, а город тот при належашем чине, и при бережении хлебных запасов осадными довольными укрепити людьми, а нежели бы есмы там замешкав привели их при оскудении тех хлебных запасов, и при умалении пороху, и пуль в ненадежную оборону, за какой наш во отшествеии оставшийся поступок, не только не чаем от вас великого государя от вашего царского пресветлого величества премудрой и превысокой разум имеюшаго монарха никакой похулки, но имеем не усумнительную надежду, что та служба наша истинно радетьельная и верная, в которой за ваше царского пресветлого величества превысокое достоинство храбрых ратоборцов кровь проливалась, и некоторые головы положились, милостиво от вас великого государя будет похвалена понеже и для того нам отуду то отшествеие наше надобно быти показалось, что приближився к городам мочно нам будет тому городу и обретающимся в нем осадным людем всякую давати помощь, а естли бы есмы там во предбудущее время задержались, а неприятели бы в большие укрепилися силы, и заступили приезжающим от городов з запасы харчевыми к нам, людем свободной путь, тогда не только городу Таванскому не было б с нашего там бытия никакой пользы, но и войску бы при нас обретающемуся последним оголодением как выше помянулось, нанес-

ло бы ся чего не дай Боже падение, как о том не только древние, но и последние истории, свидетельствуют, но и сам предлагает разум, что войску во обстоянии неприятельском при скудости, хлеба и воинских припасов, прежде голод, а потом и вредительная делам воинским придет кончина, и как по отходе нашем от Тавани пришел в обозы наши у Тамаковского острова обретающиеся немедленно на помощь таванским сидельцам подлинную часть войска вместе з боярином и воеводою послали есмы, и запорожцов туды на вашу великого государя службу пойти увещательным нашим листом возбудили есмы, так и в малороси[й]ские украинные города пришел прилежное имели есмы о том радение, дабы на выручку того в осаде неприятельской обретающагося города, досужие посланы были посылки, как по тем бодрым радением нашим, послав туды знатное число на помощь войска, (как о том прежде сего к вам великому государю чинил я донесение,) исправил то Господь Бог, что неприятели бусурманы, бояся на себя падения с посрамлением своим от того Таванского города отошли прочь, тогда жалость нам гетману с старшиною и с полковниками и со всем Войском Запорожским, есть великая в том, что помянутый думный дворянин и воевода своим вымыслом, инако, а не так как делалось, нашу верную службу пред вами великим государем вашим царским пресветлым величеством поносит, при каких оговорах и службы уничижениях, хотя бы, каковым презельно в храбростях своих ревнивым воинам, принуждается тупиться, ко впредь будущим дельностей охотам, при сем предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества, как покорственнее благодыне из Батурина генваря в 4-де 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, стр. 5, арк. 16-30.

№ 150

До Петра I

Про нараду гетьмана у Батурині з генеральною й полковою старшиною щодо планованого плавного походу та про клопотання Івана Мазепи стосовно побудови у Брянську придатних для походу суден

1698 р., січня 8, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим с старым войсковым концеляристом с Васильем Чойкеевым с товарищи; в нынешнем в 206-м году, генваря в 16-де.

В 1-м

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю, и дедичю, и наследнику и государю, и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земного пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; перед сим на ваш великого государя вашего царского пресветлого величества указ, которой о плавном военном раннем походе, нам есть присланный, писал я к вашему царскому пресветлому величеству покорственно донося, что о том деле каким бы способом удобно нам быти могло, должную нашу вам великому государю исполнити службу, хотя совершенно помыслити, и посоветовати с старшиною и полковниками, велел есмь им старшине и полковником сих богоговейных праздничных Рожества Господня дней, для того зараней в Батурин съехатися, и какая у них будет речь, о том обещался есмь вам великому государю покорственно донести; и ныне покорственно вам великому государю доношу; что они старшина генеральная, и полковники с своею полковою старшиною, и сотниками в Батурин съезжались, и о том плавном походе мыслили*, и говорили и мне гетману обще все

---

* На полях – думали.

учинили такое о том извещение, что ради они все со мною гетманом верным вашего царского пресветлого величества подданным, вам великому государю охотно служить не щедя кровей и голов своих, которые за имя Божие и за веру святую, за превысокое ваше монаршеское достоинство всегда полагати должны, только не так много мореходных судов, как бы подо все полки было их надобно, трудно им и невозможно приспособиться, для того что деревья на то приличного достать** не могут, и денег на оные толь великих не имеют, и на том постановили, подыматися на судах которые прошлого лета деланы, и на зиму в Сечи Запорожской оставлены, естли они в целости там удержатца, только ж ведомо то учинилось, что часто ими, во время бытности неприятельской под Таванью войско из Сечи до Тавани, а ис Тавани до Сечи ходя многие попортили, по которым мерам как не великое число их имело остатися, так и войска на них не много вместитца; також де приговорили и усоветовали, они старшина и полковники, и все при них будучие, итить от городов до самой Тавани, обозами, а там бы по возможности на лиман плавною приготавлитися, колько зберетца судов; но понеже тех суден и мало зберетца, и суть оные на море к военному делу не урядны и не способные, как свидетельствовали*** есмы того прошлого лета что опричь лопатных работников, ни пушек, ни пороху, с ьными воинскими припасы, ни боевых особных людей, так ж и хлебных запасов, и воды пресной, какая на море потребна отнюдь вмещати в них негде, не так как турецкие водные судна во всех порядках военных суть довольны, и на всякие запасы достаточны, тогда разве б по милостивому вашему царского пресветлого величества монаршескому указу, изо Брянска большие, и к морскому ходу способнейшие судна в полки городовые вновь в прибавку оным старым были промышлены, и даны; естли не такие впрямь**** какие суть турецкие, тогда хотя подобием таким бы зделаны чтоб и на лиман великий, и на самую Черного моря могли пригодитись пучину; а естли не на все полки городовые то хотя б для меня гетмана, и для полков сердюцких, также и для полков стрелецких, при мне бывающих, изволите вы великий государь указать таких суден в Брянску зделать, и к нам прислать о том как наипокорственнее вашего царского пресветлого величества прошу, которое дело милосердному, премудрому и превысокому вашему царского пресветлого величества вручаю рассмотрению, а без обозов и поднятися нельзе понеж и те неспособные судна не тут, но

** На полях – промыслить.

*** На полях – узнали.

**** На полях – совершенно.

около Сечи обретаютца, и трудно их вверх чрез днепровые взогнати пороги, малою войска частию, а хотя б и судна те тут были, то без обозов ходити было б то не прибыльно, и не пожиточно; ибо прошлого лета в чинении военных промыслов познали есмы и сами на себе испытали великой трудности и неспособности, что как пушек и пороху, так и запасов, с потребу не имели есмы, чрез что и боев с неприятели порядных, и прокормения на другое время войску имети не могли есмы, где за тою ж ***** плавною неспособностью, и кампанеи з двесте человек утеряли есмы, о чем тогда ж от нас было вам великому государю донесение; а какие суть турецкие мореходные судна, порядные к военному делу, и к скорому плаванию зело способные боевыми людьми, пушками, и к ним належащими припасами, так же и довольством запасов хлебных обогаченны о том словесно в Малоросийском приказе донесет человек мультянской породы Юрья, которой в службе водной турецкой несколько на десять лет, и на Белом, и на Черном море обретааяся, совершенно всему тому присмотрелся, которого я ради того послал к Москве, с нарочным моим посланным Васильем Чюйкевичем старым канцеляристом войсковым для сих нужных ваших царского пресветлого величества дел, к вам великому государю послал есмь, при сем как наипокорней отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодетельности из Батурина генваря в 8-де 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 1 зв.:

206-го генваря в 18-де чтено, великий государь указал, с сего гетманского листа, что о воинском походе послать в Розряд память, велеть о даче ему гетману в полк о стругах, учинить ево великого государя указ, в том, приказе, а о Василье Бухвостове, выписать в доклад, а что послать для ведома, из сих писем к великим и полномочным послом, чрез почту, и о том, выписать. *****

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 5, арк. 1-6.

***** На полях – для той.

***** Резолюція відноситись до листів №№148, 149, 150.

№ 151

До Петра I

Про чолобиття ніжинських міщан щодо поновлювального гетьманського універсалу замість утрачених у пожежі важливих для міського управління документів, надання його Іваном Мазепою та про відправку вїта з товариством до Москви по царську підтверджувальну грамоту

1698 р., січня 9, Батурін.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с нежинским войтом с Андреем Васютинским, в нынешнем 206-м году, февраля в 16-де.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом быю; челобитье приносили ко мне, города Нежина войт бурмистры, райцы, и все мешаня донося, что когда от пожару дом их ратушной згорел, в ту пору жалованные ваши государские грамоты и предков моих, и мои гетманские уневерсалы, на содержание порядков их меских, и всяких приходов им данные; также и иные уневерсалы, и письма им потребные в тот же пожар погорели, для чего хотя они по прежнему порятки свои меские управливати, и доходы належашие употреблять до ратушного помощствования на меские их расходы, просили меня о уневерсале на то поновленном, по котором бы могли вашу монаршескую жалованную, подтвержательную грамоту одержати также и об отпуске к царствующему граду Москве, и заступательного за себя к вашему царскому пресветлому величеству, листа, и я в том деле видя их вышеимянованных урядников, и всех мешан нежинских, пристойное прошение, дал им уневерсал свой на соблюдение прежних их порятков, и приходов меских, с которым, поволит оным имянно самому войту Андрею Васютинскому с товарищи, в царствующий град Москву ехать, для челобитья вам великому государю о

такой подтвержденной жалованной грамоте, так покорственно бью челом вашему царскому пресветлому величеству, дабы вы великий государь изволили милостиво челобитье их принять, и указать дать свою жалованную монаршескую грамоту, по моему гетманскому уневерсалу; при сем яко пренаипокорственнее отдаюся вашей царского пресветлого величества премилосердной благостыне, из Батурина генваря в 9-де 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 12, арк. 1-3.

№ 152

До Петра I

Про звільнення з-під варті Михайла Сусла та про його виправдовування від звинувачень в обмові “порядків і чинів” Війська Запорозького

1698 р., лютого 15, Батурин.

К великому государю в листу гетманском февраля в 28-де нынешняго 206-го году з гонцом ево с Самойлом Васильевым написано по имяновании великого государя и титл.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царского величества престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; якоже наперед сего писал я к вам великому государю, к вашему царского пресветлому величеству, покорственно со всем Войском Запорожским, благодарствуя, за превеликую вашу царского пресветлого величества милость, что вы великий государь, пресветлейший и державнейший, наш монарх ваше царское пресветлое величество, имея нас гетмана, старшину генеральную, полковников и все Войско Запорожское, в неизреченной своей монаршеской милости, и охранении нас в правах и вольностях наших; изволили лживца порядков, и чинов наших, оговорщика, киевского жителя Михайла Сусла, прислати к нам головою на обличение, и на всеконечное истязание, лживых ево, и злохульных о нас словес; так ныне с тем же всем Войском Запорож-

ским, о той же вашей монаршеской милости всепокорное благодарственное приношу вам великому государю челобитье, то покорно докладывая, что я его преждедеченного Михайла Сусла подержав тут в Батурине за караулом московских стрельцов чрез некоторое время; милосердовав об нем, для превеликаго имени Божия, без большого истязания, и кроме всякого наказания, и отмщения, отпустил ныне его свободно в Киев в дом ево, а до того он Сусло з горьким плачем и великою клятвою отговаривался предо мною, и при бытности старшины, и полковников, что о порядках наших не говорил, как вашего царского пресветлого величества резиденту, так и на иных местех ни от кого ничего о том не слышал; развя де то затеял резидент от мелких польских людей всегда наслышався розных слов, и донес вам великому государю а особно от толмача королевского; турского и татарского языков умеющаго, которой у него резидента часто бывает, и порядки наши войсковые, и все малороссийские правления, и жительства сказывает*, которые знатно польские люди, как издавна нам недоброхотныи, желают в народе видети смятение, и кровопролитие от чего сохрани нас Господи Боже, чрез что б могли, когда ни есть желаемое получитьи, и своим неприязненным замыслам, учинити довольство; о чем да будет вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству ведомо; при сем яко наипокорнее отдаюся вашей царского пресветлого величества премилосердной благостыне. Из Батурина, февраля 15-го дня 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1698, стр. 4, арк. 89, 89а, 91.

---

* На полях – оговаривает.

№ 153

До невідомого

Про вдячність Івана Мазепи за прихильного листа, добрі побажання та про віднайдення у містах гетьманського регіменту столярів і ковалів для будівництва кораблів і відправку їх до Севська

1698 р., лютого 18, Батурін.

Список с вышеписанного гетманского листа.

Благодарствую я zelo вашей вельможности за любительное листовное посещение, что изволил ваша вельможность своим благоприятным меня посетити листом и в нем желати мне добраго здравия, и что обещаешься ваша вельможность свое и впредь ко мне имети приятство, и любовную склонность, о чем я радуясь zelo и паки вашей вельможности как воздаю мое нижайшее поклонение, так желаю вашей вельможности добраго от Господа Бога, здравия и желательнаго счастья во премногия лета добраго поведения при сем вручаясь вашей вельможности всегдашней благодетельской милости из Батурина февраля в 18-де 1698-го.

Вашей вельможности всех благ желательный приятель и слуга.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В цыдулке написано.

По особому вашей вельможности письму к делу монаршескому его царского пресветлого величества для строения карабельнаго приказал я магистров* пильных и кузнецов по городам регименту моего приискати с прилежанием, и хотя б с трудностю пришло их сыскать, однако ж сыскав их тертичников дватцать человек и кузнецов десять человек, посылаю к вельможности вашей дав им отсюды подводы и корм до Севска изволь ваша вельможность приказати объявити им дело со обнадеживанием, за их труды, заплаты.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 16, арк. 1-2.

---

* На полях – мастера тертичники.

№ 154

До Петра I

Про пересилку до приказу Малої Росії листів зі Львова
з відомостями з польської сторони

1698 р., березня 16, Батурич.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим з Богданом Красовским, в нынешнем 206-м году марта в 23-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; належашую мою вам великому государю службу, во всех делех, верно и радетельно исправляя, яко всегда всякие ведомости, какие ни есть откуды, во извещение мне приношены, обыкл я по должности моей подданской, вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству доносить, так и ныне, письма польской стороны, поведение в себе изображающия, в польской стране, а имянно из Львова, чрез некоторых людей, сюда в Малую Росию принесенные, и мне поданные, у себя не удерживая посылаю их, в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, а чаю и впредь, оттуды ж присылки, о впредь будущих поведениях ведомостей, которые и какие будут, не замедлю доношения, вам великому государю, належашаго, учинити; при сем отдаюся яко наипокорнее, премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне; из Батурина марта 16-го 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 128 зв.:
206-го марта в 24-де чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 18, арк. 128-130.

№ 155

До Петра I

Про динаміку збільшення залог Таванського міста і Кизикермена українськими військами та про їхню участь у будівництві оборонних споруд на противагу донесенню таванського воєводи

1698 р., червня 3, табір над Кустоловом.

Список с листа белоруского письма, каков писал, к великому государю царю, и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского, обоих сторон Днепра, гетман Иван Степанович, Мазепа, Посольского приказа с подьячим с Лукою Мазолевским, в нынешнем в 206-м году, июня в 17-де.

Божию милостию пресветлейшему, и державнейшему, великому государю царю, и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных, отчию, и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, его царскому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества, Запорожским, пад до лица земли пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Сего пятнишного дни, июня 3-го числа, принесена ко мне чрез почту, монаршеская вашего царского пресветлого величества, препочтенная грамота, в которой изволили вы великий государь по доношению из Таванска, вашего царского пресветлого величества думного дворянина и воеводы Василья Борисовича Бухвастова, указать писать ко мне подданному своему, будто regimentу моему в Тавани, и в Казыкермени, войсковых малое число обретаются людей, да и из них на городовую поделку, будто ходят не по многу; и я как прежде сего, вам великому государю, доносил, что к прежним еще на исходе зимы, из розных полков, по известному числу, в Тавань посланным людем, особо, первой весь полк Лубенской, в котором по перепискам явилось пять тысяч, четьреста человек, послал, которые давно уже туды в Тавань и в Казыкермень пришед, зачели указное дело, около

Казыкерменя делать, о чем и письма от наказного полковника лубенского, ко мне писанные, туды ж отослал, в Малороссийской ваш царского пресветлого величества приказ. Вторицею послал полковника киевского, со всем ево полком туды ж в Тавань, для лутчаго порядку, и скорейшаго поспешения, в строении, и укреплении Казыкерменя, от которого полковника о прибытии в Тавань, и в Казыкермень, и от иных, серденятцкого, и городовых наказных полковников, о зачати належащаго около Казыкерменя дела, какие ко мне принесены письма, те я при сем листе моем в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю посылаю, в которых полках в Лубенском, и Киевском, с первыми в Таване, и в Казыкермене, серденятскими, и городовыми сидельцами было тысяч с восемь, так и ныне покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, доношу, что недавно двух полковников миргородцкого, и прилуцкого, с их полками, и сотника роменского с остальцами Лубенского полку послал, и когда они полковники с своими полками, и роменской сотник с остальцами на ту сторону реки Днепра переправясь полчан своих досматривали, и по досмотру явилось шесть тысяч девятьсот человек, а так чаю, что, и те два полка с остальцами Лубенского полку, до сего времени, уже на указное место поспешили. Того ради препокорственнее упадая у пресветлого вашего монаршеского престола, подаю то на премудрое, и благоразумное вашего царского пресветлого величества, рассмотрение, какое я кладу усердное тщательное радение, и неусыпное попечение в бережении строения, и укрепления завоеванных городов Таванска, и Казыкерменя в твердую, и надежную от неприятельского нахождения защиту, и оборону, и о бытии их в тех городех войсковых людей, понеже четыре полка городовые туды послал упреждая неприятельской под Тавань и Казыкермень приход, а при себе только шесть полков оставил, с которыми и сам смотря на повороты неприятельские пришед в совокупление з ближним вашим царского пресветлого величества боярином и воеводою и наместником великопермским князем Яковом Федоровичем Долгоруковым, туды ж куды позовет воинской случай спешить будем. При сем отдаюсь пренаипокорственнее премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыни; писан в таборе перешед Новой Санжаров над Кустоловом, июня в 3-де 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный нижайший слуга.

Иван Мазепа, гетман [Войска] вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 1 зв.:
206-го юнія в 18-де чтено.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 32, арк. 1-6.

№ 156¹

До Петра I

Про звернення гетьмана до запорожців щодо підготовки до морського походу й будівництва суден, вимоги Низового Війська прислати для цього додаткові кошти; приїзд у табір до Івана Мазепи архимандрита Синайського монастиря з проханням стосовно проїзду до Москви по царську милостиню; відправку до приказу Малої Росії новин, повідомлених волоцьким купцем, який приїхав з Царгороду

1698 р., червня 7, табір за Оріллю.

Список с листа белоруского письма, каков писал, к великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим с войсковым товарищем, Якимом Кнышом, в нынешнем в 206-м году, юния в 16-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчию, и дедичю, и наследнику и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; исполняя я по должности моей подданской ваш великого государя вашего царского пресветлого величества препочтенный* указ, писал прежде сего дважды на Запорожье к отаману кошевому, и ко

---

¹ Лист був опублікований Д. Яворницьким (Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – С. 774-776), але зі значними пропусками, через пошкодження документа, з якого він копіювався. Повторюємо публікацію з огляду на те, що пропонуваний список немає прогалин.

* На полях – премочный.

всему Войску Низовому, побуждая их и приказывая, дабы по вашему царского пресветлого величества указу, чрез монаршескую вашу грамоту к ним посланную, готовилися на плавный для промыслу воинского поход нынешняго лета на Черное море, и радели подошвы лесные и иные припасы, в прошлом году чрез меня им отданы по милостивому вашему монаршескому указу ис под Кодаку отыскав, и с прилежанием к тому походу плавному себе струги мореходные делати, на которую вашу царского пресветлого величества милостивую** грамоту и мои двок[r]атное писание они атаман кошевой и Войско Низовое ни единого тогда не учинили ответу, и сызнова так же перед выходом моим из Батурина в поход воинской туда на Запорожье, чрез нарочного моего посланца сотни Батуриной товарища Якима Кныша, чрез которого котлы и коруговь*** тут казною войсковою построенные, так же и годового запаса пятьсот бочек отослал, в третие писал воспоминания и допрашиваясь, для каких причин они Войско Низовое на тот ваш великого государя указ, и нам мое гетманское предложение и упоминание на тот час**** ответу не дали, и готовятца ли к надлежащему воинскому походу, и делают ли себе ис помянутых подошев, и из деревянных и иных припасов на морское плавание судна или нет, и для чего то дело в замедление пущено на которые уже трикратныи мои лист даже ныне то есть июня в 6-де чрез посланных своих листом чинят ответ, изображая тому делу мешкоту а как они приятно и благодарно войсковые клейноты котлы***** и коруговь*****, и пятисотное число бочек запаса приняли, так до меня и отписали, чрез того ж посланца которые я оба два листы, так с ответом чрез посланных запорожских принесенных, так и о принятии той посылки ко мне писанные, в приказ Малыя России для ведома вам великому государю посылаю, а и его самого посланца моего для устнаго пространного донесения к вам же великому государю посылаю; и о сем поддански вашему царскому пресветлому величеству известно чиню, что приехав ко мне в табор над Ворсклом на на[ч]лег отправуючаго Синайские горы греческий архимандрит с вашею препочтенною монаршескою грамотою, для милостыни на монастырь его святого подаяния данною, просил усильственно чтоб я его отпустил в царствующий град Москву для получения от вас великого государя милостыни, о чем писали ко мне вашего цар-

---

** На полях – препочтенную.

*** На полях – знамя.

**** На полях – в то время.

***** На полях – литавры.

***** На полях – знамя.

ского пресветлого величества, боярин и воевода киевский и наместник югорский князь Петр Иванович Хованской, да ближний окольник и воевода нежинский, и наместник Юрьева Польского Никита Иванович Акинфов, и я ведая претительный премочный ваш монаршеский указ, чтоб таких чужосторонних людей купецких и духовных особ к Москве не пропускать, приказал и того архимандрита в городах регименту моего имянно в Нежине удержать, покорственно прося милостивого себе вашего царского пресветлого величества совершенного указа пропустить ли будет помянутого архимандрита к Москве, понеже он со слезами просит меня об отпуске, или тут помедлти ему приказать; да при том же докладываю и то что того ж июня 6-го числа, прислал ко мне в табор из Нежине эксактор войсковый одного человека волоской породы в промыслах купецких обретаючагося, не давно прошлого марта в 23-де из Царя града выехавшаго а в Нежин 1-го числа июня пришедшаго, который что ни есть о поведении и намерении бусурманском в роспросе передо мною сказал, и я то велел на особом листе написать, при сем листе моем для донесения вам великому государю в приказ Малья Росии посылаю; дерзаю тут же покорственно вам великому государю доносить то, что атаман, кошевый с Войском Низовым, пиша ко мне в вышеимя[но]ванном своем листе требуют с несколько сот золотых прислать денег, на заплату, так мастерам, которые помянутые судна делати будут, как кузнецам, что гвозди, скобки, и иные оковки к тем суднам потребные делати будут, на какое их атамана кошевого и Войска Низового требование, как имею я отказать, покорственно прошу милостивого вашего монаршеского себе наставления и указу, понеже как я приближуся к Сечи Запорожской восхотят они паки тем своим требованием мне докучати з докукою; при сем отдаюся препокорственнее вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в таборе за Орелью, июня в 7-де, 1698-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 1 зв. - 2 зв.:

206-го июня в 17-де чено, и по указу великого государя послать к нему гетману ево великого государя грамоту, чтоб запорожцы по прежнему своему обычаю, те суды делали, а леса им, на те суды, и всякие припасы даны. А о запасах которые сложены, и лежат ныне у запорожцов, послать о том для ведома с листа запорожскаго, в Розряд память. А Синайские горы архимандрита велеть, ему гетману пропустить к Москве, а впредь иных таких, и торговых греков по прежнему указу к Москве пропускать ему не велеть. А в Киев к боярину и воеводе послать ево великого государя грамоту, велеть ему

писать, по какому он указу того архимандрита, ис Киева чрез указ великого государя пропустил в малороссийские города.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1698, спр. 31, арк. 1-7.

№ 157

До Петра I

Про відправку до приказу Малої Росії детального опису пограбувань українських купців і торгових людей у Речі Посполитій та прохання указу щодо можливості відшкодування завданих їм збитків і образ; шкоди Лівобережжю від неправомірно заснованих слобід на правобережному Подніпров'ї й клопотання щодо указу стосовно дозволу на розорення новозаснованої слободи у Мошнах і повернення збіглих туди людей

1699 р., січня 9, Гадяч.

К великому государю в гетманском листу с ево ж гетманским гонцом с Степаном Ивановым генваря в 21-де нынешняго 207-го году, по имяновании великого государя, и титул написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, будучи я на Воронеже у вас великого государя вашего царского пресветлого величества подданскою моею должностию доносил вам великому государю, что в державе королевства Польского, в городах, как х Короне так и к Литве належщих купецким и торговым малороссийским людям чинятца грабежи, и от того они люди малороссийские великие себе поносят убытки, и обиды, о которых грабежах и обидах хотя просили есмы у польских и литовских правителей управы, чтоб убогие купцы, и торговые люди восприяли себе нагород, однако никогда ничего oprичь посмеяния получить не могли, которые все грабежи убытки и обиды людские в прошлых давних годах, и сего времени учинившиися подробно на особом письме написав посылаю при сем моем листе в приказ Малыя России для ведома вам великому государю и прошу преинапокорственнее милостивого монаршеского вашего царского пресветлого величества и премилосерднаго указу, как бы те убытки и обиды с польской и литовской стороны малороссийским

людем награждены были, возможно бы нам гетману с Войском вашим царского пресветлого величества Запорожским имети такой способ, которым бы не только тех убытков сыскати но и то смеянна отомстити, оным было мочно понеже Войску сему Запорожскому заобычная уже есть вещь розделоватися с поляками, которые не могут казака при помощи Божии добре стоящим, быти сильными только воздерживаю их я гетман Войско от такова поступку вашим царского пресветлого величества монаршеским премошным указом, ведая то что у вас великого государя вашего царского пресветлого величества с королевским величеством и с королевством Польским мира вечнаго утвержены суть договоры, да заимными иманиями* искать нам тех обид людских не способно, для того что ис Короны Польской никакие знатные купцы в малороссийских городех не бывают, а хотя из Литвы из Слуцка и Могилева некоторые купецкие люди и приезжают, то и те бывают веры нашей православной грекороссийской которых имати и в трудность приводити неприлично, того для милостивого, и премилостивого монаршеского вашего царского пресветлого величества, о сем деле многократно просим указу, еще и о сем покорно (по прежнему моему доношению) вам великому государю доношу, что сверх мирных вашего царского пресветлого величества с королевством Польским договоров, (в которых в седьмой статье положено чтоб запустелых на той стороне над берегом днепровым обретающихся городов Ржищева Трехтемирева Канева Сокерной Мошен Черкас Боровицы Бужина Вороновки Крылов и Чигирина без особных на то имеющих быти договоров во обновление не приводити) теперь того недавно прошлого лета заведена чрез некого в польской стороне слобода в Мошнах на которую слободу тамошние осадчики подговаривают и переманивают людей с сей стороны Днепра из богохранимой вашей царского пресветлого величества державы ис под регименту моего, и те с сей сторонние люди имея себе чрез то отягчение что войсковых на стоновище у себя будущих, людей кормят а там такова не чают быти становища усильственно туда переходят, и переходить хотят, каковым способом, кроме того мошенского селения перед сим на иных местах оглашенные слободы перво в Дравовце, а потом в Корсуне и в Богуславе за пять миль от реки Днепра, великий, меж народом малороссийским учинили и чинят ущербок, понеже многия сея стороны люди из городов и з сел тех слобод, слыша оглашение туды тайным и беглым способом ушли а хотя о том от меня гетмана есть крепкий заказ старшине у берега днепрового будущей,

---

* На полях – грабежами.

дабы таких беглецов нигде не пушено, однако устеречь их в том побегу трудно понеже не токмо зимою чрез реку Днепр когда замерзнет широки[й] и пространны[й] есть на всяком месте на ту сторону проходно и летнею порою не мочно огородить обставити караулами великопроложенного днепрового берегу, и тако таковые люди уклоняся к бежанию сыскивают себе заугольные места на которых лодками прежде времени тайно припасенными туды переправливаютца а наипаче сия помянутая на пустом городке Мошнах ныне селящаяся слобода будучи в ближнем месте от берега днепровского чинит нам и всей сегосторонней стороне трудность, и убытков не точию перезывом и обманом к себе сегосторонних людей но и возбранением лесов тамошних на сей стороне постоянно живущим людям бес которых сегосторонним людем попережным жити невозможно в которые леса сколь скоро по дрова или по надобной лес к строению сегостороние жители приедут тогда немедленно их тамошней слободы осадчие грабят коней с возами емлют, и з самих одежду снимают а так та слобода сверх мирных договоров с нарушением их упором как мнится бес повеления королевского величества в селении быти является тако под ноги пресветлого вашего монаршеского престола я гетман с Войском Запорожским и со всем народом малороси[й]ским упадая прошу покорственно извольте вы великий государь милостивой свой повелительной дати нам указ дабы есмы той слободы поселение разорити и людей отсюды туды збежалых паки сюды возмогли перевести о чем чрез сего моего посланного канцеляриста войскового Степана Иванова покорственно прося предаюсь как покорственнее премилосердой вашей царского пресветлого величества, благостыне из Гаяча генваря в 9-де 1699-го году.

Вашаго царского пресветлого величества верный подданный и низайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, стр. 4, арк. 1-4 зв. Ще один список листа віднайдено у РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1699, стр. 2, арк. 111-119.

№ 158

До Петра I

**Про розповіді полонених татар щодо намірів кримських військ
учинити напад на містечко Тараковку та про можливість
утримання їх від нападу після надходження до Криму новини
стосовно укладення Карловицьких угод**

1699 р., березня 9, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту, в нынешнем в 207-м году марта 21-де.

Божиею милостию пресветлейше[м]у и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северн[ы]х отчию и дедичю и наследнику и государ[ю] и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я к вам великому государю к ваш[ему] царскому пресветлому величеству чрез посланного гонца моего, и послал лист полковника полтавского о взятъе полчанами его семи человек языков татарских и о речах их ко мне писанных донося вам великому государю что неприятели бусурманы каймакан в Перекопи будущей, и орды крымские в великой силе имеют войною приходить в богохранимую вашего царского пресветлого величества державу под украинные города, имянно под Перекоп Коломацкий и иные, и ныне покорственно вам великому государ[ю] доношу] наскоро чрез почту, [ч]то прислано ко мне гетману, и [оны]х тех языков семь ч[елове]к, которые неотменно сказывают, что те неприятели бусурманы конечно в той поход военной под города ваши царского пресветлого величества, итти готовились, и в десятый день как настал сей месяц ис Крыму иттить хотели, только те языки в том речь свою отменили, что не каймакан перекопской как в письме полтавского полковника доложено, но Каплан Гирей салтан брат родной калги салтана бывшего а нынешняго хана и Муртаза паша с теми ордами иттить хотели, и не на Перекоп Коломацкой, но на Тараковку городок в Ызюмском полку сущем ударити на-

мерение свое [п]оложили, и для того, и девять пушек назначили с собою взять, чтоб того города добыть могли; потому, что некакой ага их, которой прошлого лета зимою, а потом и осенью калге салтану, туды ж под украинные города вожем обре[т]ался, сказал им что там сел и деревень нет; и добычи взять кроме того городка негде, да и то они языки сказывали сверх листа полковника полтавского предо мною в речах своих, когда они в свой загон пошли ис Перекопи, тогда того [ж] дни на шляху от Ачакова, к Перекопи лежащем, явился им встречу гонец бывшего калги салтана хана из Адрианополя в Крым посланной с такою ко всем начальствующим ведомостию, что салтан турецкой с вами великим государем, православным монархом российским, так ж и с цесарем римским и с королем польским учинил перемирье, при которой реч[и] те языки доложили, то, естл[и] де они неприятели в готовности уж к походу сущие, ныне в тот поход не рушатца, то разве та о перемирье принесенная удержит их весть, и ту языков тех речь посылаю я при сем моем листе к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству для известнейшаго ведома; а самих языков отпустил к Москве. При сем отдаюся как наипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурина лета от Рожества Господня 1699-го марта 9-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 12, арк. 1-5.

№ 159

До Петра I

Про взяття козаками Полтавського полку у полон татар і перебіжчика, привезення їх до Батурина та відправку до Москви

1699 р., березня 10, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с посланцы своими с про-

мышленниками з Григорьем Амельниченком да с Костянтином Бутом, в нынешнем в 207-м году марта в 22-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; сохраняя я прилежное мое тщание около целости краю малороссийского приказывал полковнику полтавскому, дабы он полку своего людей промышленных посылал, так для перебивания шляхов* как и для взятя языков татарских, по которому моему приказу были его полчане внизу реки Днепра, где помощью Божию, а вашим царского пресветлого величества счастием взяли шести человек татар а сего перекитчика и привезли ко мне в Батури, и я гетман по должности моей подданской тех взятых языков бусурманских при сих же промышленниках Григорье Мельниченке и Косте Буте с шеснатцатью человеками посылаю к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству в царствующий великий град Москву а то тут докладываю, что размышлял я то что мне належало перекитчика с теми добытыми татарами посылати к Москве, а прилично б его тут** казнити, по его злобной услуге, но пото[му] что он есть из слободцких городов полку Харьковского а не ис под моего реги[м]енту, посылаю оного туда ж с языками, без задержания, а о чем те языки знают о том скажут в государственном вашем царского пресветлого величестве приказе, при сем отдаюся как наипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне писан в Батурине марта 10-го дня 1699-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 12, арк. 21-24.

---

* На полях – переходов.

** На полях – здесь.

№ 160

До Петра I

**Про нестачу хлібних запасів для запорозької залогі
у Таванськомун місті, проблему їх транспортування
та проклопотання гетьмана щодо царського указу
з цього приводу**

1699 р., березня 15, Батурін.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа з гонцом своим с канцеляристом с Тиханом Андреевым в нынешнем в 207-м году, марта в 26-де.

В I-м

Божиену милост[ию] пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Пе[тру] Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств, и земель, восточных и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашим царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величеств[а] престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; принесена ко мне препочт[ен]ная монаршеская, ваша царского пресветлого величества чрез почту грамота, в которой при иных делех то изображено; что по указу вашему монаршескому царского пресветлого величества ваше милостивое монаршеское денежно[е] жалованье, таванским запорожц[ам] на нынешней 207-й год послано ко мне гетману с стряпчим с Михайлом Текутьевым; а хлебные запас[ы] дабы я послал к ним запорожц[ам] триста четвертей, ис Переволочн... киевской присылки; и я покор[но] вам великому государю доношу, чт[о] милостивое ваше монаршеское денежно[е] жалованье таванским запорожцам пр[о]шлого году, как с Москвы ис казн[ы] вашей монаршеской рано на весне ко мне прислано, так и оным в Таване не позно по великом празднике светоносном Христа Бога Воскресении по повелению моему чрез полковника киевского есть роздано, и ныне оны[е] таванские запорожцы вскоре себе ту монаршескую милость восприяти желают; а то покорственно докладываю, что хлебных запас[о]в ис Переволочной послати нечего, понеже хотя известное число

на прошлое лето ис тех хлебных ваших монаршеских ис Киева при-
сланных запасов, по разным роздачам и расходом в Переволочной бы-
ло и осталось, однако ныне их мало обретається, потому что недавно
прошлого лета по вашему царского пресветлого величества указу, в
Сечю Запорожскую на войско на лиман идущее на таванских запорож-
цов роздан[о] их многое число, а особно и для стрельцов полку столь-
ника и полковника Степана Матвеевича Стрекалова, при мне гетмане,
в походе воинском сушаго давано, понеже тем стрельцом при высылке
их из Севска, такова хлебного запаса для походу воинского дают ма-
лое число, тем им в продолжительном походе прокормитца нечим,
сверх того, в хлебных запасах, учинилася великая утеря згноением их
чрез то, что от Киева рекою Днепром в бури и в ветры в стругах про-
вадя зело позамочили, по которым мерам, множественное число тех
кулей в навоз обратилось, так, что ни в какую прибыль не годяся вон
высыпаны учинились, потому, что не токмо людьми употребляти той
муки не могли но и скот не ел, да и кули многие порозседався земным
смешались прахом, и как ваш монаршеский был мне указ ис тех за-
пасов пятьсот кулей дать запорожцом, и я принужден был из войскового
запасу им послать для того, что те запасы не корыстны им показались,
да и для того, что так были згнили, и розодраны кули, в которых не-
возможно было тех запасов на нолежащее место завезть, и хотя бы
ныне тех хлебных запасов кроме згнилой и вон повысыпаной муки
целых с сими розсельными кулями, выбралось со сто с лишком кулей, то
и того послать к ним запорожцом не на чем, для того что не мочно
изобрать на то подвод, потому, что за безпрестанными войск и войско-
вых людей переходами, люди посполитые в тех украинских городех и
полках живущие преизлишно отягчены быв, иные прочь врознь поуш-
ли, а иные опешели, а казаков на то силою привлечь нельзе, разве най-
мовати подводы на всякую нужду, а наймуют подводу от Переволоч-
ной до Тавани по два рубли, а у нас в казне войскового денег в конец
скудно, то покорно вам великому государю донесши, препокорственно
прошу, дабы вы великий государь изволили указать, чтоб мне новой
милостивой ваш монаршеской царского пресветлого величества при-
слан был указ, ко удовольствованию тех таванских запорожцов хлеб-
ными запасы, понеже уж тому ближнее надходит время, в которое им
запорожцом прошлого году ваше монаршеское денежное жалованье
давано, и хлебные запасы, того ради и ныне о том безпрестанно до-
кучать станут, понеже и прошлого году за нескорым вашего монарше-
ского царского пресветлого величества, им запорожцом жалованья
приемом хотели они покинуть Тавань и итить в Сечю Запорожскую, о

чем ваш монаршеский был мне указ, чтоб я писал в Сечю Запорожскую к атаману кошевому, и ко всему Войску Низовому, увещевая их накрепко, чтоб они там в Тавани неотступно обретались, и надежны были на прещедрую вашу монаршескую царского пресветлого величества милость; при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина марта в 15-де 1699-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и на[и]нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, сгр. 14, арк. 1-8.

№ 161

До Петра I

Про віднайдення втікача від Омеляна Українцева, привезення його до Батурина та відправку до Москви

1699 р., березня 15, Батурин.

Во 2-м к великому государю гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. По милостивому вашему монаршескому вашего царского пресветлого величества указу, который принесен ко мне чрез почту сего месяца марта 5-го числа в препочтенной вашей монаршеской грамоте, о беглом от думного вашего царского пресветлого величества дьяка Емельяна Игнатьевича Украинцова человеке чиню несусыпное мое тщание, посылаю нарочных моих дворовых людей и надежных казаков в Чернигов, в Конотоп, в Лохвицу, и на иные места для сыску оною, и как скоро его беглого человека в Лохвицком уезде, нашли, и ко мне гетману в Батурин привезен, так я ни мало здесь его не держа с нарочным моим посланцом в царствующий великий град Москву посылаю при нем обретающимися вещми. При сем отдаюся преинапокорственнее премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине марта в 15-де 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, стр. 14, арк. 9-10.

№ 162

До Петра I

Про відомості щодо протиправного надання польським королем коронному гетьману колишнього Чигиринського староства та про клопотання Івана Мазепи стосовно царського указу з приводу його дій у цій ситуації

1699 р., березня 17, Батурин.

В 3-м к великому государю гетманском листу по имяновани и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, писал ко мне полковник переясловский Иван Минович донося то, и в письме своем такие изображая ведомости, что Яблоновскому гетману коронному дан от короля запустелый город Чигирин со всеми городами издавна до Чигиринского староства надлежащими, которыи блиско реки Днепра обретаютца, в которых городах имеет он гетман осадити людьми слободы, и я гетман ведая то, что в договорах вечного мира меж вами великим государем вашим царским пресветлым величеством, и меж королевским величеством польским учиненных изображено то, дабы тот город Чигирин с окольными городами без осаждения в них людей пусто были держаны, яко и ныне обретаецца а имели быть об них впредь договоры при которой стороне им быти соблюденным так препокорственно прошу милостивого монаршеского вашего царского пресветлого величества наставительного мне указу, как имею в том поступити, допустит ли им того, осаживания слобод или запрещать, а слышу то что в народе малороссийском многие люди на ту сторону реки Днепра очима своима позирают, желая себе того дабы туды могли на довольнейшее к довольнейшим лесам пренестися житие,

имея тут от беспрестанных войсковых становищ и от походов военных переходами не малую себе тягость а сверх того слышат то что меж королевством Польским и меж турками состоялся мир, про то * чрез нарочного посланного моего Тихана Андреевича концеляриста войскового, о том сей лист мой к вам великому государю пиша, и повторя милостиво вашего монаршеского указа как имею в т... мере поступити покорственно прошу, а какие в том деле полковник переясловский прислал ко мне письма, те посылаю я в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю вашему царскому величеству, ему же и самого себе с верными подданск[ими] службами в премилосердную вручаю благодатьню, писан в Батурине марта в 17-де 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, сгр. 14, арк. 11-13.

№ 163

До Петра I

**Про вдячність Війська Запорозького царю за оголошення
щодо укладення перемир'я з турецьким султаном,
необхідність відправки на Січ особливої царської грамоти
з заборною чинити военні промисли під “бусурманськими”
помешканнями та про заходи, вжиті
щодо такої заборони у містах**

1699 р., квітня 15, Батурин.

Список с листов белоруского письма, каковы, к великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержцу, писал Войска Запорожского, обоих сторон, Днепра гетман, Иван Степанович Мазепа, с посланным с Федором Топольницким, в нынешнем в 207-м году, апреля в 23-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержцу; и многих государств, и земель,

---

* На полях – того для.

восточных и западных, и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и обладаателю, вашему царскому пресветлому величеству.

В 1-м

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я в сих недавно прошлых днех, к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству, покорное мое воздая вам великому государю благодарствие за призрительную премилосердную вашу монаршескую милость, в объявлении нынешняго между вами великим государем, и меж турским салтаном учиненного на два года перемирья а ныне когда старшина генеральная, и полковники в Батурин учили съезжатца; и я им ту превеликую вашу монаршескую царского пресветлого величества милость объявил есмь; тогда как они старшина, и полковники с ыными урядниками з благодарственным то извещением приняли слухом*, так я гетман с ними старшиною, и полковниками, и со всем Войском Запорожским, и народом малороссийским, поновляя достодолжное вам великому государю благодарствие, и паки чрез сей лист мой, под ноги пресветлого вашего монаршеского престола, многократно упадая препокорственно челом бью; а что в той препочтенной вашей монаршеской царского пресветлого величества о перемирии оном ко мне писанной грамоте; не положено того, естли мне гетману, войсковых регименту моего промышленных людей; а наипаче запорожцов от того уняти, чтоб они под бусурманские жилища подбегати, и вредительства, им чинити не смели; тогда как сей лист мой чрез умысленнаго** моего посланного Федора Топольницкого, к вам великому государю посылая, прошу яко наипокорнее милостивого вашего царского пресветлого величества наставительного, указу, как мне в том поступити, ибо как словесно будучи на Воронеже, вам великому государю вкратце доносил есмь, так и ныне пр[о]странее, сим листом моим, то поновляю, что издавна, еще при державе королей польских, были такие, в Войску Запорожском Низовом смельцы, а наипаче и в городах украинских, которые, не усматривая на мирные меж, королем, и меж турком учиненные во оное время вечные договоры, смели тайным способом, частию водяным путем, в судах водяных на Черное море ходити, и под города турецкие во скраи моря об-

---

* На полях – внушением.

** На полях – нарочного.

ретающиеся приходить, и чинити в них убытки, частию на самом Черном море нашед по своей силе купецких людей розбивати, а частию и полем на татарские нагло ударяти кочевиища, и посланников, как от хана посылающихся, так и по своей нужде едущих, на шляху от Крыму до Ачакова лежащем, а от Ачакова, до Белогородчины идущем, громити, в которых своих промыслах, многие шкоды ^{***} им бусурманом крымцом, чинили, а з добычами нигде на яв не оказываяся, всегда по днепровым укрывалися лугам, и хотя турки о том х королю, и к Речи Посполитой писали; чтоб казаков от такой своеволи уняли понеже то чинитца, к нарушению договоров вечного миру, на то так поляки турком ответ учинили; что мы того им не велим чинить; и о том не знаем, бийте их яко своевольцов и разбойников, и по таких многих ответах, велел салтан турской хану, дабы взаимно татаре загонами, в Польше докучали, и разоряли а так чрез такие неприязненные начинания, по оном вечном миру свальные, от турков против поляков перво на Цицоре, а в другое под Хотенем всчались войны а и при благополучном царствовании брата вашего великого государя блаженныя, и святыя памяти, великого государя царя, и великого князя Феодора Алексеевича, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержца; во время учиненнаго между им великим государем; и между салтаном турским и Юртом Крымским перемирья, с того ж Войска Низового, из городовых промышленников, являлися такие самовольцы; что не смотря на то перемирье, и на грозные указы, так же тайно без ведома гетманского, и старшины своей, смели, и дерзали бусурманом, под их жилищами на розных податных себе местах вредити; а наипаче, и посельных людей з дарами с Москвы с казною монаршескою посланными в Крым едущих розбивати, и грабити; а ныне я верный вашего царского пресветлого величества, подданный, не имея от вас великого государя, на возбранение такого поступку премощного монаршеского указу, ноипаче принужден есмь имети в той мере, об них запорожцах сумнительство, ибо естли при явственных заказах, на такое как выше написалось, оные промышленники устремлялися ^{****} в самовольство, то и ныне без грозной заповеди, и крепкого запрещения, чинити убыток оным бусурманом не перестанут; и естли то двулетнее перемирье, с турком учиненное, благоволите вы великий государь, держати твердо, то надобно, дабы грозная, ваша монаршеская заповедь, в Сечю была особною препочтенною вашего царского пресветлого величества, писанною грамотою, послана при которой бы, и я послал к ним

*** На полях – убытки.

**** На полях – дерзали.

мой гетманской увещательный лист, дабы они запорожцы, ведая, о пастановленном, на два года, между вами великим государем и салтаном турским перемирье ни единому от себя, промышленному товарищу не допустили под бусурманские ходити жилища; и самого малого им чинити убытка, не для причины к розорванию договорного двулетняго миру а в городех свободнее мне гетману, тот порядок учинити понеже под смертною казнию приказал полковником и сотником, чтоб они своево товариства берегли, дабы ни един из дому своево, на такую своеволю не выходил, с таким докладом, естли б, хто ис таких людей, от наказания войскового укрылся, тогда на жену, и на детей, и на имения своих жестокое, и нещадное, воспримет наказание, при сем отдаюся, яко наипокорственнее, премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне, из Батурина, апреля 15-го дня, 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный, подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 41, арк. 1-9.

№ 164

До Петра I

**Про намір гетьмана відправити охотницькі полки на постій
у запусіле Чигиринське городище**

1699 р., квітня 15, Батурин.

Во 2-м к великому государю гетманском листу по имяновании, и титл написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монарших смиренно челом бью. Покорственно доношу вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству что как при бывших гетманех было такое обыкновение так и при м[оем] гетманском уряде то по вся годы чинилось, что полки Войска вашего царского пресветл[ого] величества Запорожского охотницкий конные, и пехотные, после зимовых становищ были из городов в поле выведены на становище, а то для того чтоб

люди жилые у которых они имеют свои становища, свободнейшие были к чинению своих пахотных дел и ныне я по тому обыкновению намерил те ж полки выслать в поле из городов и сел, чтоб они в обозе своем куренями обретаясь тем людям жилым у которых чрез зиму стояли не докучали. А понеже на сей стороне Днепра такое на становище им способное и пристойное* место не сыщется, где б без убытку лютского для корму их лошадиного довольная была трава, и для нужды их свободные были дрова, потому что как коньми в сенных покосех и в хлебах людцких, так и дровами в лесных займищах тут чинили б убыток, того для имею оные полки послати на ту сторону Днепра, имянно в Чигирин, чтоб там они в том запустелом городище чрез сие лето простояли, перво для того что там около Чигирина пространные поля, на которых конского корму есть много, и довольные леса, ис которых могут себе добывать без досады людцкой дров довольно, а второе и для того чтоб тот запустелой город Чигирин, ис стороны польской людьми не был населен, и тем не учинилась бы теснота сегосторонним Днепра жителем, понеже пронеслась поголоска, что сего настоящего лета отгуду из стороны польской хочет в том городе гетман коронной людей поселить слободою. О чем я недавно прежде сего писал к вам великому государю, и просил на то милостивого вашего монаршеского указу. А естли с польской стороны к тем уже поселенным в Богуславле, в Драбовце, и на иных городищах слободам, еще и помянутой город Чигирин людьми населен будет, то учинится отгуду безмерная теснота сей стороны Днепра в богохранимой вашей монаршеской державе жителем, которые без той стороны отнюдь не могут прожить, имея там пасеки свои, и лесные займищи, откуда на всякое строение хоромное лес и на огревание изб своих дрова себе иметь** обыкли, а инде на сей стороне Днепра такого себе угодыя отнюдь не имеют, и естли та сторона з городом Чигириным от них отторгнется, и пасеки, и леса тамо сущие отняты будут, то никоими мерами те жители в побережных Днепра городех прожити не могут, все от нужды своей пойдут в те заднепрские слободы, а хотя всем полковникам, и старшинам городовым, премошным вашим монаршеским царского пресветлого величества указом, крепкой от меня гетмана был, и ныне есть заказ, однако уберечь, и усмотреть, а потом и удержати их от того трудно, понеже велико есть реки Днепра протяжение, и невозможно караулами, и сторожами оного обнять, а беглецы которые на бегство устрелятся, приискывают себе тайные у берега

---

* На полях – пространное.

** На полях – припасать.

реки Днепра пристанища, у которых не точию зимою ту реку без всякой трудности переходить но и летнею порою переправлятися имеют себе удобной способ, которыми поступками многие с сее стороны на ту сторону тайным своим поуходили бегством. Того для дабы вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, то мое намерение и постановление о посылке в Чигирин тех полков было ведомо, пишу о том с нарочным моим посланным Федором Топольницким, к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству, понеже разсуждаю я гетман, что надобно заранее тому предварять, дабы и начало поселения людей там в Чигирине не было заведено, понеже явной и свежей есть прилог, из слободы в Мошнах поселенной, о которой изначала, хотя писал я к вам великому государю, однако когда вы великий государь изволили писати о том к своему монаршескому при дворе королевского величества польского обретающемуся резиденту, дабы он у королевского величества докладом своим запрещение о том учинил, а от него резидента и по се время ведомости о том нет, и тем временем та слобода так роспрострилилась, что несколько сот дворов в ней поселилось, и уже учинили себе крепость, или городок для обороны, которую слободу естли лучитца сводить^{***}, то не без трудности будет, и естли бы в Чигирине сего лета поселение слободы допустить, то не в долзе множество людей там зберется, и укрепится так что и пристать к ним будет трудно. При сем предаюсь пренаипокорственнее премилосердой вашей царского пресветлого величества благостыне из Батурина апреля 15-го дня 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 41, арк. 9-14.

---

^{***} На полях – изгонять.

№ 165

До Петра I

Про пересилку у приказ Малої Росії листів,
привезених з польської сторони

1699 р., червня 28, Глухів.

Список с листа, белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского, обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 207-м году июля в 4-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю, и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; яко всегда, по должности моей подданской, обыкл всякие заграничные ведомости, какие до меня бывают принесены, доносить вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, так и ныне, что прислал ко мне гетману, полковник черниговский, свяску писем, которые с польской стороны принес Кириак житель львовский идущий в надобном своем деле, в царствующий великий град Москву, который, и наперед сего в малоросийском краю бывал, имея в Переясловле сестру свою, и иных сродников, и я для того ту свяску писем у себя приняв, и вычет, что в ней написано, посылаю, оные с письмом от гетмана коронного ко мне писанным, также, и листы полковника черниговского, и оного Кирияка в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, при сем отдаюся премилостивой благостыни, из Глухова июня 28-го 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1699, стр. 13, арк. 5-6а.

№ 166

До Петра I

**Про приїзд до Батурина архимандрита македонського
Михайлівського монастиря з проханням щодо проїзду
до Москви по царську милостиню**

1699 р., серпня 2, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с концеляристом с Степаном Замеским, в нынешнем в 207-м году, августа в 11-де.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных и северных, отчичю и дедичю и наследнику, и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; нынешняго 207-го году, июля в 12-де приехал сюда в Батурин из македонской земли, монастыря святаго архистратига Михаила архимандрит всечестный отец Парфений, с монаршескою вашего царского пресветлого величества жалованною грамотою, на даяние милостыни на помянутый монастырь данною, намеривая ехать, и домогался у меня, чрез все то время, слезно и неотступно, дабы его пропустил в царствующий град Москву с подорожным листом моим. Я тогда яко имея у себя премошный ваш монаршеский возбраняющий указ, что никаких духовных властей, мирских особ, и торговых людей ис под власти турецкой приезжающих, к Москве не пропускать; так и сего отца архимандрита в городах regimentу моево удержав, пишу к вам великому государю сей мой лист, чрез который пренаипокорственнее прошу милостивого и скорого вашего царского пресветлого величества указу, как с помянутым архимандритом поступить имею, к Москве ли ево пропустить или назад за рубеж возвратить чтоб тем своим слезным и неотступным прошением больши не докучал; при сем покорно вручаюся премилосердной вашей царского пресветлого величества благодатью; писан в Батурине лета от Рождества Господня 1699-го году, августа 2-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 1, арк. 20-22.

№ 167

До Петра I

Про надходження до гетьмана листа від Семена Палія та пересилку його до приказу Малої Росії

1699 р., жовтня 21, Батурин.

Список с листа белорусского письма, каков к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу писал Войска Запорожского обеих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа, чрез почту, в нынешнем в 208-м году, октября в 28-де.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных и западных и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и обладаателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; покорно доношу вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, что на сих днях, писал ко мне Семен Палей, полковник конный, ис Хвастова, с нарочным своим посланцом, в котором письме, хотя подлинные ли или не подлинные ведомости мне объявляет, как я ведаю, что меж вами великим государем, вашим царским пресветлым величеством, и меж королевским величеством, по договорам мирным вечный стоит покой, однако по должности моей подданской, как всякие вашему царскому пресветлому величеству, готов есмь доносить вести, так и сей лист Палеев ко мне писанный, для ведома вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, в приказ Малыя Росии, чрез почту посылаю; при сем яко наипокорнее, отдаюся премилосердой вашего царского пресветлого

величества благостыне, писан в Батурине месяца октября в 21-де [1]699-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, [Войска] вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, стр. 23, арк. 7-9.

№ 168

До Петра I

Про клопотання гетьмана щодо царського указу у справі відпущення в обмін на звільнених “руських” людей, привезених до Батурина татар, та про чолобитну татар стосовно нестачі їхніх полонених і зникнення коней

1699 р., жовтня 23, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал, к великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 208-м году, октября в 30-де чрез почту.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю, и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных, отчию, и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью. Писал ко мне из Севска стольник, и воевода Севского розряду, и наместник резанский, князь Лука Федорович Долгорукой, что по указу вашего царского величества, отпустил он из Севска, толмача Алейку, и татар при нем обретающихся четырех мужиков, которые до первого походу Азовского привезли русских людей на розмену, и те люди руские, по указу вашего царского величества роспущены свободно, а вместо их татар не послано, для того, что в то время с салтаном турским шла война. А ныне за тех полоняников, ис помянутым

толмачем привезено в Батури, татар тридцать три человека не скованных только за караулом, с нарочным посланным стольника и полковника Данилова полку Юдина, с капитаном с Корнилом Дававиным. И я не имея о том премошного монаршеского вашего царского пресветлого величества указа, хотя с не малым, убогому скарбцу войсковому будет убытком, кормя их бусурман, до того времени, покамест ваш царского пресветлого величества мне принесен будет указ, о которых наискоря пренаипокорственно прошу; того помянутого толмача с татарами из Батурина, имею ли отпустить, и провожатых своих до Днепра, или до Казыкерменя им дать, или нет; тут же покорно вам великому государю доношу, что те из Севска в Батури привезенные татары бьют челом вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству что против русских людей розменного числа, не достает их бусурман, пяти человек, да тридцати трех коней их подлинных, на которых они ис Крыму в Севск приехали, нет; то по моей должности вашему царскому пресветлому величеству, премилостивейшему моему обладателю, покорно донося, яко наипокорне отдаю себя премилосердной вашего царского пресветлого величества благодстьне, писан в Батурине месяца октября 23-го дня; 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 23, арк. 12-14.

№ 169

До Петра I

Про лист до гетьмана від сина Казимира Сапіги щодо розслідування грабєжів українських торгових людей у його маєтностях

1699 р., листопада 23, Батури.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обох сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа а подал тот лист в государственном Посольском приказе подполковник Богдан Анненков в нынешнем 208-м году декабря в 6-де.

По именовании, и титлах великого государя написано.

Иван Мазепа гетман с Войском, вашего царского величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал ко мне гетману, стольник княжства Литовского, сын Сапегин, что по указу королевскому, и Речи Посполитой, или по моему листу х которому я прошлого лета писал, желая его дабы на сторостах, и жидках, в маестностях ево обретающихся учинена была управа, что многих наших малороссийских торговых людей, животы побрали, и прислал с тем своим листом нарочного своего покоевого в котором листу то пишет дабы я гетман туда послал своих комиссаров, которые б могли того учиненного малороссийским людем забраня, подлинной узнать розыск, и я так к нему отписал на тот ево лист, что без имянного монаршеского вашего, царского пресветлого величества указу, того учинить не могу, а каков о том мне ваш монаршеской великого государя указ будет, так потщуся учинить; а тот помянутого стольника лист для лучшей веры, при сем же моем листу, посылаю в приказ Малыя России, для ведома вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству; при сем предаюсь пренаипокорственнее премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурина ноября в 23-де 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 1, арк. 38-40.

№ 170

До Петра I

Про донесення гетьманського розвідника з Криму щодо заколоту, піднятого у Білгородчині Ширін-беєм; політичні хитання Семена Палія; відправку з Батурина до Переволочни, відпущених з Севська товмачів; пересилку до приказу Малої Росії листа від перекопського каймакана

1699 р., листопада 27, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, писал Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с Кузьмою Заруцким в нынешнем в 208-м году декабря в 8-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как перед сим писал есмь, к вам великому государю, к вашему царскому пресветлому величеству покорно, донося, что Ширим бей, ис Крыму ушед пришел в Белгородчину, и там всю Орду Нагайскую, до бунтов против хана возбудил; так и ныне то ж повторяю, что есть то мое донесение подлинное, понеже един человек греческой породы, житель тутошний* батуринской, которого я, бутто в делех купецких отпустил в Крым, для проведывания о тамошнем поведении, и о намерении бусурманском, и учинив ему удовольствие належашее, приказал есмь, хотя с четверть года там замедлити, только чтобы могл подлинные принести ведомости; пишет ко мне ис Крыму, что совершенно ис Крыму ушел, и всю Орду Нагайскую вновь до бунтов, не только против хана, но и на турка поднял, до чего частию и Белгородская Орда, приступити хочет; тут же покорно, вам великому государю, объявляю, что прислан ко мне в препочтенной вашей монаршеской грамоте таковой указ, чтоб я с Семеном Палеем, имел частые письменные ссылки, и я должен есмь тот ваш великого государя, вашего царского пресветлого величества указ исполняти, так объявляю то, что он Семен Палей, то на сю, то на ту сторону шатается, и не может ничего твердого, и крепкого у себя постановити, перво писал ко мне, и словесно чрез нарочного своего просил, о помощи и совете как имеет против наступления Вильги реиментаря с войсками польскими на Хвастов поступити, и доносил что полк свой совокупил, хотя с теми польскими войски бой чинити, а ныне хотя не объявляет о своем поведении, однако носятся здесь такие поголоски, что бутто он, с вышепомянутым Вилькгою договорился, и у гетмана корунного упросил, чтоб

---

* На полях – здешней.

чрез зиму там в Хвастове прожити, а дождався вешняго времени имеет оттуду ехати, чего я желая доведатися, умыслил есмь нарочного послати в Хвастов человека, такого, которой часто там от меня посылан бывал, и ему Семену надежный, который когда оттуду возвратяся что подлинно принесет, то будет вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству ведомо по моему донесению; толмачев из Севска по указу вашему монаршескому отпущеных, отпустил есмь отселе из Батурина, в належашую дорогу, приказав им везде даже до Переволочни подводы давати, а на чем имеют оные оттуду выехати, того не ведаю, понеже дватцать одна лошедь их, в Комарицкой волости в прошлых годах, не ведомо где девалися; при сем отдаюся, яко наипокорней, премилосердой вашего царского пресветлого величества благостыне; по написании сего моего к вам великому государю належашаго листа, принесено мне от каймакана перекопского письмо турецким языком писанное, которое я тут же в сем моем листе, для ведома вам великому государю, в приказ Малыя Росии посылаю; писан в Батурине, от Рожества Господня, 1699-го году, месяца ноября 27-го числа.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижа[й]ший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 29, арк. 1-6.

№ 171

До Петра I

**Про клопотання гетьмана щодо залишення в Батурині
на чолі новопризначеного стрілецького полку полковника
Григорія Анненкова**

1699 р., грудня 4, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, писал Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа с концеляристом с Биваном Чернышем, в нынешнем в 208-м году декабря в 11-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия

и Малыя и Белья России самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю, и наследнику и государю и обладаателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Ведомо мне учинилось, что изволили вы великий государь ваше царское пресветлое величество, послать в Белгород, к ближнему вашего царского пресветлого величества боярину и воеводе Белгородцкого розряду, и наместнику пермскому, ко князю Якову Федоровичю Долгорукому, свой монаршеский указ, чтоб ис тамошних жилых полков присылал ко мне гетману в Батурин, какой полк, на вашу монаршескую службу, для перемены ныне обретающемуся в Батурине стрелецкому полку которой я премилосердной монаршеской вашего царского пресветлого величества милости как, зело есмь благодарен; так пренизко чрез сей мой лист вам великому государю челом бью, и всепокорственно прошу, чтоб (хотя ныне при мне обретающемуся стрелецкому полку, прислана будет перемена) сам ваш царского пресветлого величества стольник и полковник Григорей Анненков непременно при мне обретался, и новоприсланным полком управлял, понеже он з здешними начальными людьми опознался, и мне есть во всем угодный, и в делех ему належаших исправный, и поведение малороссийское совершенно знает; а когда новой над полком прислан будет какой начальнй особа, то не скоро с начальными регименту моего людьми возьмет познать, и мой нрав поймет, что будет себе за трудность почитати, и о такой милости монаршеской вас великого государя, и повторяе прося предаюся, яко наипокорней премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, из Батурина декабря 4-го дня 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, стр. 31, арк. 1-3.

№ 172

До Петра I

Про отримання гетьманом царської грамоти з заборонаю продажу селітри з Війська Запорозького за кордон і місцевим купцям, розсилку гетьманом відповідних розпоряджень та про клопотання Івана Мазепи щодо призначення Глухова пунктом продажу української селітри у монаршу казну

1699 р., грудня, Бату́рин.

Во 2-м к великому государю, гетманском же листу, по именованих, и титлах, написано.

Іван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью; препочтенная монаршеская, вашего царского пресветлого величества грамота о том, чтоб селитра здесь в городех малороссийских, регименту моего обретающаяся не была, так за границу, как здешним купцом продавана, писанная, прислана ко мне: по которой я ко всем полковником в которых полкех селитра делается, розсылал есмь свои письма, приказывая крепко, дабы в том деле, премошная вашего царского пресветлого величества монаршеская воля была исполнена, и обнадеживая что та селитра будет принята, в вашу царского пресветлого величества монаршескую казну, и те полковники ныне пишут ко мне объявляя, что приказали они, с продажею той селитры удержатися, только доносят то, что многие торговые люди отзываются, хотя ту селитру с прилежанием покупать, и совершенно по тридцати золотых за пуд без всякого отговору платить обещают, и просят меня они полковники, естли те селитренныя товары, в вашу монаршескую казну будут покупатися, то чтоб у них здесь в Малой Росии были приняты, и деньги б тут же им отданы, а к Москве тое селитру вести опасаются, для того что некоторым малороссийским купцом прежде сего, с селитрою на Москве будучим, с великим продолжением, в даче из монаршеской казны денег задержка была, и много у них брано денежной дачи, и по тому тех полковников прошению, прениско вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству челом бью, и покорственно прошу, дабы вы великий государь изволили приказати кого прислати в Глухов, чтоб та селитра в Глухове была привешена, и принята, да и деньги чтоб там же за ту селитру были отданы, о сем премилосердной прося вашей монаршеской милости сей лист

мой наскоре к вам великому государю посылаю и отдаюся пренаипокорственнее вашей царского пресветлого величества премилосердной благостыне, писан в Батурине, от Рожества Господня 1699-го году, декабря в ...-де*.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 31, арк. 4-6.

№ 173

До Петра I

Про приїзд до гетьмана посланця Семена Палія з листами і повідомленням про мирну угоду полковника з поляками, пересилку листів у приказ Малої Росії; донесення розвідника з Криму щодо виступу Ширін-бея з Буджацькою Ордою проти хана та щодо переїзду російського посла до Царгороду

1699 р., грудня 13, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал, к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, в нынешнем в 208-м году декабря в 21-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных, отчичю и дедичю, и наследнику, и государю и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; присылал ко мне на сих днях Семен Палей нарочного своего посланца Ивана Ковальского с письмами от гетмана корунного, и Вилььги региментаря, и от иных к нему писанными, и словесно объяв-

---

* На полях – в подлинном числа не написано.

ляя, что учинил постановление с поляки такое, чтоб ему Палею, там в Хвастове до весны прожити безопасно, и чтоб войска польские, на сю сторону Тетеровы, где товариство ево Палеево зимовое становище имеет не приходили, и оного товариства оттоль не згонили, как так и стало, а хотя гетман корунный в листе своем предлагает, что не может то так быть, понеже король польский, и Речь Посполитая, ему Семену Палею приказали войска распустити, и самому ис Хвастова выступити, однако отпуская Палеева посланца словесно обнадеживал, чтоб он Палей ис Хвастова не ходил, и товариства своего не разпускал; потому что де я вмещу то, что и Палей будет по прежнему полковником, и ево товариству от Речи Посполитой доходити будет плата; котория я письма, как польские, так и Палеев лист для ведома вам великому государю в приказ Малыя Росии посылаю, да тут же вашему царскому пресветлому величеству доношу, что пишет ко мне ис Крыму греческой породы, житель батуриинский от меня в Крым посланный, о котором я перед сим вам великому государю донесл, изображая в своем письме то, подлинно Ширим бей ушедший ис Крыму в Белгородчину, до великих бунтов Нагайскую Орду против хана возбудил, и будто он Ширим бей с тою Нагайскую Орду, добывает нурадын и Каплан Кгирей салтанов ханских братьев в Килии запершихся; которым на выручку сам хан ис Крыму имеет сими времена итить с ордами, и такая будто поголовка во всем Крыму носитца, что имеет оная Орда намерение, бить челом вам великому государю, прося дабы под высокодержавную вашего царского пресветлого величества руку были приняты; и о после вашего царского пресветлого величества так объявляет, что слышал в Крыму когда де оный посол в Царь город шол, тогда паша в городе Кефе будучий, придал два коробля с людьми, для проваж[е]ния, и уже де в Царь град пришел в целости; где принят с великою честью; о сем вам великому государю донесши, предаюсь премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне; из Батурина декабря 13-го дня 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

По написании сего моего листа принесено ко мне от бывшего Палеева писаря, который ныне под regimentом моим обретается письмо, со объявлением некоторых вестей которое я тут же к вам великому государю посылаю.

№ 174

До Петра I

**Про відправку до Москви гетьманського посланця,
який їздив до кримського хана**

1699 р., грудня 21, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков писал к великому государю царю, и великому князю, Петру Алексеевичу, всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим, Гадецкого полку с судьейю с Васильем Велецким, в нынешнем в 208-м году, декабря в 31-де.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; по указу вас великого государя, вашего царского пресветлого величества, для видания монаршеских ваших царского величества очей, и для получения вашей царского пресветлого величества милости, посылаю я судью полку Гадецкого Василья Велецкого, в царствующий великий град Москву, которой был по указу вашему великого государя, с монаршескою вашею царского пресветлого величества грамотою ко мне присланную в Батурин, к хану крымскому от мене, в Крым послан в последних числах месяца мая, а оттуда ис Крыму возвратившийся какие принес ко мне, от хана крымского, к вам великому государю, к вашему царскому пресветлому величеству, надлежащие письма, и ко мне особно писанные, те я все того ж часу наскоро, чрез умысленного гонца моего, к вашему царскому пресветлому величеству, моему премилосерднейшему облаадателю в Азов отослал, то вашему царскому пресветлому величеству донесши предаю себя всегда премилосерднейшей вашей великого государя, вашего царского пресветлого величества благостыне; писан в Батурине декабря в 21-де 1699-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1699, спр. 1, арк. 43-45.

№ 175

До Петра I

Про відправлення до приказу Малої Росії відомостей, здобутих у Криму гетьманським розвідником, приїзд з розвідником татарина з Перекопу з листами до Івана Мазепи й пересилку їх до приказу та про розшук запорожцями на Лівобережжі крадіїв татарських коней

1700 р., січня 4, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа в нынешнем в 1700-м году генваря в 12-де, чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему, и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия, и Малыя, и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных и западных и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писал я двократно к вам великому государю к вашему царскому величеству моему премилостивейшему облаадателю, покорственно донося, что посылал есмь будто в купецком деле в Крым здешняго жителя батуринаского Антона Гречина, добре искусного турецкому и татарскому языку, и тамошних крымских краев сведомого, для проведения тамошняго поведения, и прислушивания вестей, и всяких там в Крыму носящихся поголосок, которой по возвращении своем сюда в Батурин какою учинил мне ведомость ту я особно записав посылаю при сем листе моем в приказ Малыя Росии; для донесения вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству. Да тот же Антон возвращаяся оттоль ис Крыму, привез с собою ис Перекопи сюда в Батурин одного татарина, которой мне от Бавбек салтана, каймакана перекопского, и Кантыр мурзы, писанные листы подал; которого я в Батурине задержав, те письма мне поданные, тут же для ведома вам великому государю в приказ Малыя Росии посылаю; и прошу покорственно вас великого государя вашего царского пресветлого величества себе указу, как имею преждереченного татарина назад в Перекоп

отпустить. Да и о том вашему царскому пресветлому величеству в ведомо доношу, что прислал ко мне от атамана кошевого из Сечи, некоторой куренной атаман, ища и проводывая в городех здешних, тех воров, котор[ые] на перекопском поле, лошадей татарских тайным способом отогнали, о которых ворах, писал ко мне миргородской полковник, что в его полку явились такие воры четыре человека, и шеснатцетеро лошадей с собой пригнали, которых я до времени велел принять, и лошадей тех задержать, дал ему атаману ис Коша ко мне присланному, проезжей мой лист, для обыску где только может сыскать еще и иных к тому делу приличных, и кой час их сыщет, тотчас я и тех четырех человек в полку Миргородском задержанных, и шеснатцать лошадей отошлю в Сечю Запорожскую, чтоб им по тамошнему управлению, надлежащее там на Коше учинено было наказание. При сем премилосердной вашего царского пресветлого величества предаюсь навсегда благостыне; писан в Батурине, генваря 4-го дня, 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 2-6.

№ 176

До Федора Олексійовича Головіна

**Про відправлення до царя листів, привезених гетьманським
посланцем з Ясс**

1700 р., лютого 24, Калуга.

В листу к боярину Федору Алексеевичю Головину, гетмана Ивана Степановича Мазепы, с посланцом его Згуром Стиллевым, ис Калуги в нынешнем 1700-го году февраля 29-го дня написано.

Божиею милостию пресветлейшаго и державнейшаго великого государя царя и великого князя Петра Алексеевича всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержца, и многих государств, и земель, восточных и западных и северных, отчича, и дедича, и наследника, и государя, и обладателя его царского пресветлого величества, ближнему боярину славного чина святого апостола Андрея кавалеру и каравана морского генералу, адмиралу, и наместнику сибирскому, ясневель-

можному господину Федору Алексевичу Головину, моему зело милостивому приятелю, желательное мое препосылаю поздравление.

Сего дня 24-го числа месяца февраля, встретил меня в дороге, в городе Калуге, Згур Стилевич, житель нежинской, которого я с монаршеским, его царского пресветлого величества гонцом, в Ясы посылал, и о нем уже доносил наперед сего великому государю, его царскому пресветлому величеству, с чем оный оттоль из Яс возвратился, а какие с собою принес письма, все те я посылаю с ним к великому государю нашему, его царскому пресветлому величеству, о чем и вашей вельможности, известно чиня, самого себе, непременно вашей вельможности предаю милости, писан в Калуге февраля 24-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности желательный приятель.

Иван Мазепа гетман, Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 57-58.

№ 177

До Федора Олексійовича Головіна

Про повернення гетьманського посланця з Бухареста, відправку його з привезеними листами до боярина і прохання переслати листи царю; усне повідомлення від мультянського господаря; клопотання щодо донесення Петру I про справи, раніше обговорювані Іваном Мазепою з Федором Головіним

1700 р., лютого 25, Десна.

Список з гетманского листа, каков прислал с посланцом своим с Степаном Ресновским февраля в 25-де 1700-го году.

После великого государя имянования и титул написано.

Ближнему боярину и славнаго чина святаго апостола Андрея кавалеру, каравана морского генералу и адмиралу и наместнику сибирскому, ясневельможному господину Феодору Алексевичу Головину, моему зело милостивому приятелю желательное мое препосылаю поздравление.

Посланец мой которого я еще осенью посылал в Букорешт к государю мультянскому, для ведомостей константинопольских, поворо-

тась оттоль попал мне в дороге сего дня в деревне Десне и подал мне связок писем от господаря мультянского, ко мне належащих, а в том свяске прислал листы, от его царского пресветлого величества думного дьяка, вельможнаго его милости господина Емельяна Игнатьевича Украинцова, ис Константинополя к нему господарю мультянскому при- сланные, на те все письма без всякого задержания посылаю чрез того ж посланца моего к вашей вельможности, и зело прошу вашей вель- можности, изволь их наскоро послати к великому государю к его цар- скому пресветлому величеству на Воронеж, понеже там имеют быти, нужные и подлинные вещи, о том вторицею вашей вельможности зело прося, самого себе, наивсегда непременно вашей вельможности любви вручаю; з Десны февраля 25-го дня 1700-го году.

Внизу приписано гетманское имя, ево рукою.

В ыдулках каковы в том листу положены написано.

Припоминаю вашей вельможности, мою речь, которую имел есмь, с вашею вельможностию, о отпуске посланника, господаря волоского, о Палее, и о жалованье годовом полковником городовым, компаней- ским и пехотным, которую изволь ваша вельможность его царскому пресветлому величеству донести, а и о листе к воеводе киевскому, чтоб на мост не пропущено, при сем зело прошу.

Связок из Царя града принесенный ко мне, распечатал есмь, чая что и ко мне есть письмо, что на обертке того свяска ко мне написано, а понеже в том свяске никакова не сыскал к себе письма, того для не вреда ничем весь тот связок и обертку ево до рук вашей вельможности посылаю, и прошу зело вашей вельможности изволь мне чрез сего ж моего посланного что в том свяске написано ведомо учинить.

Из листа господаря мультянского ко мне писанного, ничего о по- кое, или о войне не выразумел есмь, понеже никакова о том спомина- ния не чинит, только устне посланцу моему говорил, что больши чаять войны, скажи де то господину гетману, что изо уст сей мой посланец, вашей вельможности скажет а ваша вельможность изволь его царско- му пресветлому величеству донести.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 26-27 зв.

№ 178

До Федора Олексійовича Головіна

Про намір затримати посланця волоського господаря у Батурині; відомості, привезені гетьманським посланцем, який їздив до мультянського господаря; потребу надання царського жалування війську Семена Палія; пересилку боярину листів від єрусалимського патріарха

1700 р., лютого 26, Нара.

Список з гетманских писем.

В нынешнем 1700-м году февраля в 28-де писал к боярину Феодору Алексеевичю, Войска Запорожского гетман Иван Степанович Мазепа, с посланным своим с войсковым таварыщем с Васильем Цуркою.

После великого государя имянования и титул, также и боярского имени.

Повторне* припоминая вашей вельможности об отпуске посланника господаря волоского который хотя ко мне прибудет, и тогда я его вскоре до Яс не отпускаючи, буду при себе в Батурине держати, потамест, как мой посланец Згура Стилевич, от господина его господаря волоского ко мне возвратится, и покамест нарочный мой другий посланец оттоле же из Яс от господаря волоского на лист мой отповеди** ему то, для каких причин он чинит свое недоброхотство, противно великому государю нашему его царскому пресветлому величеству, и стал оказывати, что в самых мирных договорех меж его царским пресветлым величеством и Портою Оттоманскою дву годов постановленных, чтоб не нарушыми были посланцом моим в землю волоскую и мультянскую заказывает ездить, яко и против сего моего посланца, которого я вчерашняго дня до вашей вельможности выправил, он господарь волоской, свою суровость и глупство оказывал, то вашей вельможности предложивши, отдаюся всегда благоприятной вельможности вашей любви и милости. Писан в деревне Наре, февраля 26-го, 1700-го году.

Вельможности вашей искательный приятель Иван Мазепа гетман царского пресветлого величества Войска Запорожского.

---

* На полях – вторицею.

** На полях – выговаривая.

Да в том гетманском листу, положены 4 цыдулы, а в них написано.

В 1-й

Тот же посланец мой, которого вчерашняго дня до вашей вельможности выправил ведает и о караблях, какие имеют, итти в проток Черного моря наладованные *** каменем, о чем я, перво поспешая в своей дороге, а другое за скоростию, что того ж часу, которого он ко мне прибыл отпустил к вашей вельможности, не успел выпросить, изволь ваша вельможность сам изустно о том о всем ево спросить подробну.

Во 2-й

Лист от святейшаго патриарха иерусалимского, по гречески писанный до царевича грузинского **** присланный до меня, при листе от него же святейшаго патриарха ко мне писанном, который я до рук вашей вельможности посылаю, изволь ваша вельможность по своему изволению с ним поступить.

В 3-й

О Палее припоминаю вельможности вашей, что для многих причин, и иных потребностей ***** належало бы ему, и войску ево, царское величество прислати обыкное жалованье о чем изволь ваша вельможность великому государю донести, и естли изволение его государское на то будет изволь то жалованье прислати вскоре ко мне в Батурин.

В 4-й

Да и то доношу вельможности вашей, что его милость пан господарь мультянский сам ли говорил, или чрез ближних своих тому моему посланцу, хто де нам за то нагородит, что мы чрез так долгое время несколько 10000 войска в тайне для вас держим.

Та речь требует доброго разсуждения.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 35-36 зв.

*** На полях – нагруженные.

**** На полях – меретинского.

***** На полях – разсужденей.

№ 179

До Петра I

Про повернення посланця Івана Мазепи з Ясс, відправку його з привезеними листами й статтями до царя; пониження французького посла в Туреччині; поїздки царського і гетьманського посланців до Царгороду

1700 р., лютого 27, Калуга.

В нынешнем 1700-м году февраля в 29-де писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон гетман Иван Степанович Мазепа, с посланцом своим Згуром Стилевичем.

А в листу ево после имянования и титул великого государя написано.

Иван Мазепа, гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского пад до лица земли пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монарших смиренно челом бью, доношу вам, великому государю вашему царскому величеству что едучему мне ис царствующаго града Москвы в дом, попал встречу сего 27-го дня февраля в Калуге, посланец мой Згура Стилевич, обыватель нежинский, о котором уж я прежде сего доносил вам великому государю вашему царскому величеству, что послал ево по указу вас великого государя з гонцем вашего царского пресветлого величества в Яси, который все тое по приказу моему учинил, что я ему приказывал, а того часу как они прибыли до Яс не застали там господаря волоского, имел многой час наджидаючи оного замешкать и будучи он Згур что слышал и видел, и которого часа, того гонца вашего царского величества до Костянтинополя оттоле из Яс отпустил, все то он известит, вашему царскому величеству подлинно, и для того нарочно, ево того ж часу которого он приехал ко мне, к вам великому государю посылаю, при том и лист, господаря мультянского каков прислал к нему Згуре в Яси, и до меня принесен ныне чрез него ж посылаю, для ведома вам великому государю, так ж и впредь какие буду имети ведомости, радети буду по должности моей подданной, вашему царскому пресветлому величеству неомедленно доносить, чрез нарочных моих посланцов, а ныне чрез него ж Згуру лист писанной ко мне от господаря мультянского господаря волоского подскарбия волоского в которых обещаютьца они с верною искательностью своею вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству посылаю; и при том премилосерднейшей вашего

царского пресветлого величества отдаю мене наивсегда благостыне, писан в Калуге февраля 27-го дня 1700-го году.

Внизу приписано гетманскою рукою.

В том же ево гетманском листу положены 8 цыдул, а в них написано.*

В 1-й

Бесчестие и обругание короля французского, от Порты; мне кажетца, что то сталося на наше лучшее что прегордый бусурманин, таким поступком с королем французским в противность с послом нашим, авось либо похочет прилежнее совершати зачатые договоры.

Во 2-й

Устне донесет, вашей вельможности, для чего посылан от меня до господаря волоского, о чем я уже доносил вкратце великому государю его царскому пресветлому величеству.

В 3-й

Тот же цареграцкой греченин поведает, встретил того гонца его царского пресветлого величества и сотника моего вкупе с ним посланного под городком Базанчиком, в 20-ти милях от Царя града.

В 4-й

Сего посланца моего Згуру Стилевича, изустным доношением до великого государя до его царского пресветлого величества, посылаю, и как ваша вельможность похочешь поступити, то на произволение вашей вельможности да будет.

В 5-й

В сем же листу моем до великого государя писанном написанные статьи, которые учинилися, меж Портою Атаманскою, и Речью Посполитою Венецкою, а принес их ко мне он же Згура.

В 6-й

Тут же с ним Згурою едет один греченин которой съехался в Ясех с ним, а имеет лист ис Костянтинаполя от Емельяна Игнатъевича подобием Костянтина Грека, для отыскания себе належашего долгу, тог-

---

* Судячи зі змісту, цидули були адресовані не царю.

да и тот греченин скажет вашей вельможности, о бесчестье и обругании короля ** французского.

В 7-й

Тут же мою вношу причину, за сим моим посланцом Згурою Стилевичем, которой мне в деле государском радеет, и как ныне, и не в давне, по указу царского величества, посылал я его до господаря мультянского, а никакой его царского величества не получил милости.

В 8-й***

Как скоро нынешнее вашей милости, господина писание мне дошло, выразумел о проезде гонца монаршаго до Царя града, то тотчас, и нарочных моих людей послал есмь, и что мне оказалось от моих там будучих написал есмь; отколя какой ответ, и ведомость ко мне придет по должности желания вашей милости господина каким возмогу способом, и поведением ведомо учинить вашей милости господину не омедлю.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 43-45 зв.

№ 180

До Федора Олексійовича Головіна

Про повернення гетьманського посланця з Перекопу, пересилку привезеного ним листа і здобутих відомостей у приказ Малої Росії; відправку посланця в Білгородчину до Юрія Четвертинського у справі викупу його з неволі і з пропозицією організувати звернення Бужацької Орди до царя щодо її переходу під владу Москви; клопотання Івана Мазепи щодо царського указу із заборонаю київському воєводі переймати пошту з Царгороду і прохання повідомити про новини з останньої пошти

1700 р., березня 9, Батурін.

Список з гетманського листа белоруского письма, которой прислан с Москвы чрез почту на Воронеж, в нынешнем 1700-м году, марта в 20-де.

** На полях – посла.

*** На полях – цыдула волоского.

Божию милостию, пресветлейшаго, и державнейшаго великого государя царя, и великого князя, Петра Алексеевича, всеа Великия, и Малыя, и Белья России самодержца; и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчича, и дедича, и наследника, и государя, и облаадателя, его царского пресветлого величества ближнему боярину, и славнаго чина, святаго апостола Андрея кавалеру, и московского каравана, генералу, адмиралу, и наместнику сибирскому, ясневельможному господину, Федору Алексеевичю Головину, моему зело ласкавому приятелю, желательное мое препосылаю поздравление.

Пишу я лист свой к великому государю нашему, его царскому пресветлому величеству, о том, что посланец мой, которого я посылал прежде сего в Перекоп, с татарскими пятью невольниками, возвратяся оттуду, принесл лист ко мне писанный от бея перекопского, и что слышел тамо будучи, возвестил мне, который я лист, и ведомостям его записку, посылаю в приказ Малыя России, для ведома великому государю его царскому пресветлому величеству, о чем и вашей вельможности чиня известно сим листом моим, отдаюся наивсегда любительному вашей вельможности приятству, и милости. Из Батурина марта 9-го 1700-го году.

Вашей милости желательный приятель, (*гетманскою рукою*) и до услуг готовый, Иван Мазепа, гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

На подписи у того листа написано, против вышетписанного.

Цыдулы

1

Милостивый мой благодетлю.

Канцелярист войсковый, Сава Степанов, которой взят был в полон под Казыкерменем, (с несколько тому лет) в неволю бусурманскую, ныне по исходатайству моему, из оной свободився, был в царствующем великом граде Москве, со мною, и между иными речьми, сказывал, о том, что велел ему князь Юрья Четвертенский донести мне о сем, что начальнейший Нагайские Орды мурза, бывая у него Четвертенского, ночью порою, говорил так, естли он будет, с Нагайскою Ордою, оттуду из Белгородчины на сю сторону Днепра выгнан, то совершенно имеет со всеми, под высокодержавную, великого государя нашего, его царского величества руку поддатися, только чтоб где им отведено было х кочеванью надежное место, да и в вере б их не было какого насильства, и на знак того своего верного желательства, хочет

тот начальнейший мурза, сына своего, к великому государю нашему, в задаток * прислати, и по тем его канцеляристовым словам, вновь послал я в Белгородчину казака Переяславльского полку, Данилу Яценка, которой и пред сим недавно там был, у князя Четвертенского, перво, уведомляя, что уже, вся сумма на окуп его есть готова; только оной туда в Белгородчину послан не безопасно, естли зделает себе у того, у ково сидит в неволе, или у татар, или у жидов караимов то, чтоб его, буде не до Хвастова, то б хотя до Немирова, или до Богуслава проводили, и ту сумму бутто б его взяли, другое, чтоб предложил ему Четвертенскому, чтоб он у того мурзы хотя письмо, на то их, с таким желательством к великому государю, отзывание, вытянул, а ежели имеет то их намерение статися совершенно, хотя б татарина какого выправил **, о чем хотя я вкратце при отъезде моем вашей вельможности и доносил; однако и ныне прошу, изволь ваша вельможность, о том великому государю нашему донести.

2-я

Прошу зело вашей вельможности благодетеля моего, изволь по своему любительному приятству, и словеси, великому государю нашему, его царскому пресветлому величеству, моему премилостивейшему облаадателю, донести, что его царского пресветлого величества боярин, и воевода киевской, князь Петр Иванович Хованский, как перед сим одну почту, из Царя города к Москве отпущенную, взяв, мимо меня гетмана, с своими людьми послал, и тех людей, которые те почты привозят, о тамошнем поведении спрашивает, о чем, не только в Верхнем, но, и в Нижнем городе Киеве, всем скорее бывает ведомо, нежели тому, кому належит донестися ведати, о чем я и изоустно вашей вельможности при отъезде моем с Москвы, предлагал, так и ныне другую почту, оттуду же из Царя града одним греченином привезенную, там же в Киеве взяв, с Ушаковым к Москве, в трех милях, мимо меня, послал, что ему не належит, и не прилично в то вступатися, понеже не ему то дело вручено; но я гетман, на границе живучи, имею от великого государя нашего его царского пресветлого величества иманный указ, а и ныне словесное подтверждение, чтоб мне такие почты отбирати, и к Москве отсылати; и тамо благоволи ваша вельможность зделати то, чтоб был послан к нему боярину, и воеводе киевскому, его великого государя указ, дабы он впредь таких почт не смел там пере-

---

* На полях – [в]о уверение.

** На полях – послал.

нимать, а прошу и о том zelo вашу вельможность, что в нынешней чрез Ушакова повезенной почте, буде изображено, изволь меня тем уведомити, зане в Киеве многие заграничные люди ис Польши, и из Литвы бывають, и услыша какую ведомость, скоряя в свою страну принесут, нежели ушесам монаршим будет известно, отнюдь не прилично ему, от посла людей едучих спрашивать.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 1-3 зв.

№ 181

До Петра I

**Про приїзд до Івана Мазепи посланця від мультянського
господаря та пересилку до царя привезених ним листів
і запису розповіді посланця; вимогу Низового Війська
стратити сердюцького полковника Якова Покотила;
виведення запорозької залоги із Тавані; прохання
польського ротмістра дати дозвіл на розшук в українських
містах збіглої від нього челяді; приїзд до гетьмана
Семена Палія з бажанням присягнути на вірність царю**

1700 р., березня 15, Батурина.

Список с листа белоруского тисьма, каков к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу писал Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и ковалер Иван Степанович Мазепа в нынешнем 1700-м году марта в 21-де из Батурина на Воронеж з гонцом своим с Якимом Федоровым с товарищи.

Божию милостию пресветлейшему державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, московскому, киевскому, владимирскому, новгородскому царю казанскому царю астраханскому царю сибирскому государю псковскому и великому князю литовскому, смоленскому, тверскому, вольнскому, подольскому, югорскому, пермскому, вятцкому, болгарскому, и иных государю и великому князю Новагорода низовские земли, черниговскому, резанскому, полоцкому, ростовскому, ярославскому, белозерскому, удорскому, обдорскому, кондинскому, витепскому, мстиславскому, и всеа северные страны повелителю, и государю иверские земли карталинских и грузинских

царей и кабардинские земли черкасских и горских князей и иных многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монарших смиренно челом бью. Будучи я в царствующем великом граде Москве получил от вас великого государя вашего царского пресветлого величества премиловистейшаго моего облаавателя изустный указ когда будут от вашего царского пресветлого величества посла и думного советника Емельяна Игнатьевича Украинцова из Царя города привезенные почты дабы взимая оныя не к Москве но на Воронеж в донесение вам великому государю послал без замотчания которому указу вашего царского пресветлого величества по верности моей подданской учинив довольство, что как скоро от помянутого вашего царского пресветлого величества посла чрез нарочного владетеля мультянского посланца подана мне к вам великому государю належашая почта два пакета писем так я тотчас оные пакеты с нарочным и скорым гонцом которому приказал с великим поспешением ехать к вашему царскому пресветлому величеству наскоро посылаю, при чем покорно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу что присыланы ко мне из Сечи от атамана кошевого и всего Войска Низового два атамана, Данило Сергеевской и Остафей Менской куренные, со изображенными в листе его ж кошевого атамана непотребными вещми, дабы я, хотя тут вашему царскому пресветлому величеству желательного и regimentу моему потребного человека, то есть охочепехотного сердюцкого полковника Якова Покотила смертью казнить, или бы туда в Сечю отдал для такова ж смертного истезания причитая ту ему причину, что будто за его потачкою прошлого лета между вашими царского пресветлого величества ратными людьми и запорожцами, на вашей монаршеской службе в Тавани обретающимися начало убивства учинилось, о чем, уже вам великому государю есть известно по донесению тех людей, которые были для розыску того зачатия и бою, от вас великого государя в Тавань посланы, того ради разсудя я, что без явленных и подлинных доводов и свидетельств, не дове[де]тца такового знатного, и в Войску Запорожском заслуженного человека, таковым истезанием, как они атаман кошевый, и Войско Низовое желают казнить, отпустил есмь оных атаманов на обыкновенное их место, в Сечю Запорожскую, с соответствующим моим листом, в котором изображе-

но так; удивляемся мы лехкомысленному вашему разсудию, что просите у нас на сердоцкого полковника Якова Покотила управы смертоносния а не изображаете о его преступлени и причине, первое, явственно напишите его вину, потом желание имейте от нас о учинении за оное управы, яко есть причины разные естли знатная явитца его быти вина; то знатным и истязание его належати имама карать, а когда небольшая буде вина, то помыслим что с ним будем чинить; доношу и сие вам великому государю что сего месяца марта в 12-де приехав с польской стороны с листом от коронного стражника Степана Потоцкого ко мне писанным, ротмистр именуемый Михайло Заруцки, (которой лист при сем же в донесение вашему царскому величеству посылаю), предлагал, якобы его челядь там в польской стороне лошади и все его живности тайно забрав, удалился на сю сторону Днепра в богохранимую вашего царского пресветлого величества державу, в малороссийские regimentу моего города, и просил дабы я поволит ему по городом езда, тех своих злочинцов искати, и я вменил то его прошение быти неправым, чтоб он езда по горадам, Малую Росию розмерял, так тотчас возвратил есмь его вспять, обещаясь ему словесно, и к помянутому стражнику отписывая, что ко всем regimentу моего полковникам стану писать о том, и естли б где такие люди имели объявитися, как тот ротмистр предо мною сказывал, тогда со всеми при них будущими вещи, обещал естмь их с нарочным посланным моим отослать во Львов. Также отаман кошевый и все Низовое Войско за свое бесчестие которое в тех ссорах товарищество их в Тавани обретающееся понесли, а потом без рады войсковой помирились, и посмели взять сто рублей денег в нагороду, послали от себя нарочных людей, и взяли ис Тавани полковника, писаря, и есаула, котлы, знамя, и булаву, да и товарищество достальное, хочет, кой час потеплеет, старый Таванский город, в котором ныне обретаются, оставя, а пушки взяв, итти в Сечю, и как я [в том] деле имею поступать, прошу милостивого вашего царского пресветлого величества наставительного указу. Тут же доношу и то, что приехав ко мне Семен Палей, докладывал, что как в листу своем во время бытия моего в царствующем граде Москве принесенном ко мне которой его лист самому вам великому государю в пречестнейшие руке вручил естмь, отзывался, на верность вашему пресветлому мона[р]шескому престолу, так и ныне желал крест поцеловати, обещаясь быти верным и радетьельным вашему царского пресветлаго величества престолу, того для я не допустил еще креста целовати, и обнадежа прешедрую монаршескою вашего царского пресветлого величества милостию, и ударив по своей силе имею его вскоре назад отпустить, а

как впредь имею поступити с ним Палеем, в таком его отозвании, всепокорственно тож прошу милостивого вашего царского пресветлого величества наставления, понеже доносил он Палей мне, что помирился с поляками, и гетман коронн[ый] по его прошению позволил ему там в Хвастове только до весны жить, а по Фоминой неделе, кой час трава являтися учнет, тотчас отуду уступати ему, пишет ко мне владетель мультянский, цыфирной лист, в котором мало что написано, надеяся на изустной ответ, своего посланца, а в той оного посланца словесной речи хотя мало что в донесение потребно обретается, однако, я, по должности моей, как тот цыфирной лист переведет, так и словесную речь на особливой бумаге, записав, посылаю для ведома вам великому государю на Воронеж, и предаюсь пренаипокорственнее вашей царского пресветлого величества благостыне; писано в Батурина, лета от Рожества Господня 1700-го месяца марта в 15-де.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайши слуга, Иван Мазепа, гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 39-42.

№ 182

До Федора Олексійовича Головіна

Про повернення гетьманського посланця від мультяньського господаря, пересилку боярину привезеного ним листа, відомості щодо підготовки турків до війни та про пропозиції Івана Мазепи стосовно приготувань до можливого протистояння з ними

1700 р., березня 29, Батурин.

Перевод с листа белоруского письма, каков писал к боярину Федору Алексеевичю Головину Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман Иван Степанович Мазепа.

Посланной мой больше полугода медля у владетеля мультянского для ведомостей о поведении посла, нашего великого государя, теперь от оного владетеля ко мне с листом приехал, которой лист я во особом свяске к вашей вельможности посылаю, и того ради изволь оный самому великому государю моему премилостивейшему облаадателю, в пречестнейшии руке преподати, зело прошу. А ведомости в том мультянского владетеля листу объявлены таковы, салтан турской в сем

месяце марте указал всякие воинские приуготовления как к морскому так и к земляному походу надлежащие приготавливать, о чем пространнее ис того ж листа вашей вельможности будет ведомо. И о сем доношу вашей вельможности что таковым же подобием стольник Контакозино, которой владетелю мультянскому дядя есть пишет к Згуру Стилеву лист, которой я для ведома к вашей вельможности посылаючи самого себя предаю всегда непрременной благодетельской вашей вельможности любви, из Батурина марта 29-го 1700-го году.

Вашей вельможности всегда желательный приятель и до услуг повольный гетман Иван Мазепа Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

Да в цыдулках

В 1-й

Самого того моего посланного, возвратившагося от владетеля мультянского, к великому государю нашему к его царскому пресветлому величеству не посылаю для того, что знатной ему в дороге едучему в польской стороне, в городе Немирове блиско реки Богу будущему случился прилучай, то есть старостка, или прикащик тамошней, с наушения жидовского, вменя его за лазутчика, кони и все вещи при нем обретающиеся поотобрав и самого смертно бил что насилу ко мне приехал в Батурин, такие то господа ляхи нам соседи, да и впредь не меньшая будет в делех государских помешка, что те враги ляхи в средине меж нами и землями волоскою, и мультянскою почав от реки Днестра, даже до реки Днепра все во обладании своем держать.

Во 2-й

Буде ис Царя града от посла его царского величества поновка сих ведомостей что склоняются имеет на войну, а не на покой, будет; то я по верной моей к великому государю службе предлагаю дабы заранее калмыков уверити, понеже они к пред будущему воинскому походу зело будут потребны ибо я не сказанные говорю речи, но сам своими очми видел втораго Чигиринского походу, что чрез весь день хана крымского со всеми ордами на плечах своих держали, хотя их малая была горстка.

В 3-й

Естли будет обновление ведомостей из Царя града от посла его царского пресветлого величества принесенных, что на войну, а не на покой склоняется, тогда как сам изустно во время бытности моей в царствую-

щем граде Москве, в Преображенском просил великого государя чтоб изволил ко мне верному своему подданному к походу генеральному для его ж монарших дел какую разумную и ближнюю особу прислати, так и ныне зело вашей вельможности прошу изволь о том великому государю моему премилостивейшему облаадателю донести, дабы ныне изволил он великий государь повелеть от себя к будущему походу генеральному прислати кого, для належаших дел, а хто б в тех его государственных делех мог исправитися лутче Никиты Моисеевича Зотова, не для того что он есть особливый мой благодетель, но паче для того что Господь Бог подал ему добрый разум, и в делех государских достаточно искусен, понеже и прежде сего когда отправлялися генеральные походы присыланы бывали с статьями ближние знатные и разумные особы яко же бояря окольничие, думные дворяня, и думные дьяки.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 5-7 зв.

№ 183

До Федора Олексійовича Головіна

Про привітання боярина зі святом Великодня, приїзд царського посланця у Царгород, пересилку до Федора Головіна відомостей з-під Риги, новини щодо взаємин Буджацької Орди з Семеном Палієм, концентрацію польських військ поблизу Києва та про звільнення Юрія Четвертинського з кримського полону

1700 р., березня 30, Батурина.

В листу к боярину Феодору Алексеевичю Головину, гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы, написано.

Христос воскрес, яко церковь восточная мати наша вопиет, так и я топерво глаголю к вельможности вашей, приветствуя сим настоящим светоносным, победительного Воскресения Христа Бога нашего, праздником, и всесердечно того желая, дабы вельможность ваша сей праздник сподобился в преисполненных радостех, получая всякое счастье, и желаемое поведение с прижитием у премилостивейшаго нашего великого государя, его царского пресветлого величества, большие чести, и милости, радостно пребывать и на премногие лета сему ж подобных удостоился получать, и паки с таковым моим желанием к вельможности вашей всецело отзываяся отдаюся навсегда, милостивому и непременному приятству и любви, из Батурина марта в 30-де 1700-го году.

Вашей вельможности желательн[ый] приятель.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величеств[а]
Запорожского.

В том же листу положены цыдулки, а в них написано.

В 1-й

По написании первого моего к вашей вельможности листа, сего дня призывал я перед себя от владетеля мультаянского возвратившагося моего посланца, и спрашивал я его, не приказывал ли ему чего владетель мультаянский словесно мне донести, и он сказал передо мною, что никакого приказы ему не было, только то говорил что и в листу написано, что войска турецкие готовятся на войну, а не ведомо куды, да сказал ему ж владетеля мультаянского доктор Иван Комин, которой наперед сего и на Москве был, и при мне несколько лет обретался, что сержанта от царского пресветлого величества в Царь город посланного, с которым и я сотника батурина послал, въезд был в Царь город 29-го дня генваря, только не допущен он скоро видетися с послом великого государя нашего Емельяном Игнатъевичем Украинцовым, но на особном дворе постановлен, которого сержанта въезд видел владетеля мультаянского каралаш, с почтою к резиденту мультаянскому у Порты обретающемуся посылаемый, а понеже оный доктор есть человек разумный, и Бога боящийся, того для мною о нем, что не говорил бы праздных речей.

В 2-й

Хотя ведаю, что у великого государя нашего подлинные, и совершенные есть ис под Риги ведомости, однако я по должности моей какую отголь имею в листе полковника стародубского, описанную ведомость, тот лист посылаю для ведома ему великому государю, до рук вашей вельможности.

В 3-й

Поновления вестей, ис под Риги, в листе полковника стародубского, ко мне принесенных, а сего дня рано к вашей вельможности посланных, другая вновь принесена от того ж полковника, и я как первую, так и другую, к вашей вельможности посылаю в сем моем листе.

В 4-й

Прошу zelo вашей вельможности, изволь по своей ко мне братской любви, и милости, меня уведомити, до которого времени великий

государь наш там на Воронеже пребывати имеет, то для того, дабы я ведал куда посылати к нему великому государю, естли бы пришли, из Царя града, или из ыных сторон какие письма.

В 5-й

Нагайская Орда отказала Палею дати помочь отговариваяся тем, что от Порты Оттоманской имеют у себя жестокой указ, чтоб польской стороне никакого задору не чинить, однако говорили, так: естли б имели из Буджака в Крым перегнаны быть, то тотчас готовы с охотою то учинить, чего он Палей у них будет желати.

В 6-й

Доношу то вельможности вашей, что поляки не смотря на то, что король их польской с шведами войну поднял, и войско уже королевское обретаецца под Ригою в промыслах воинских многие приближуютца на той стороне Днепра х Киеву, как и недавно с одним генералом Брантом, пришло в Белую Церковь войска польского 5 региментов пехоты, с воинскими припасами и тотчас стали оказывать пушки, а неведомо куды они намеривают, что видя Семен Палей велми тревожится, чая тех войск приходу на себя, и пишет ко мне прося о даче помочи, и я не знаю, как бы то его желание исполнити, понеже тотчас бы поляком либо от ево Палеевых, либо от меня посланных людей, и в полон взятых было ведомо, что от меня чинится помочь а кажетца мне по нынешним вестям из Царя града пришедшим в задор с поляками вступати не прилично, только то мне удивительно естли б имели те войска наступати на Палея, то совершенно людей ево которых несколько сот человек на зимовище обретаютца, на пути которым тот генерал с войском в Белую Церковь шел, разорил, а то знатно что не для самого Палея пришли понеже ни малой обиды людем ево не чинили.

В 7-й

Князь Юрья Четвертенский не ждучи от нас помочи, и окупу который в прошлом году еще наготован иного употребил способу, се есть писал, или словесно приказывал в Польшу к своему брату чтоб приехав вместо его сел, которой брат по желанию его так и учинил, и приехав в Крым и сняв кандалы на себя положил а его отпустил к Палею просити мурзы, который у Палея обретаецца в полоне, понеже того мурзы брат беручи брата Четвертенского в Крыму говорил по толь не отпустить, поколь его брат князем Юрьем Четвертенским от Палея не будет свободен, а что там у Палея он Четвертенский зделает

о том еще хотя нет подлинной ведомости, однако я лист его х конному regimentу моего полковнику на войсковой службе в Чигирине обретающемся писанный посылаю к вашей вельможности до возвещения великому государю.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 10-14.

№ 184

До Петра I

Про клопотання гетьмана щодо царських указів стосовно присилки хлібних запасів стрілецькому полку в Батурині з російських міст і стосовно відшкодування втрат українським торговим людям, пограбованим у Речі Посполитій, та гарантування їхньої безпеки в майбутньому; напад на посланця Івана Мазепи у Немирові; пересилку до царя листа, що надійшов від Семена Палія

1700 р., березня 31, Батурин.

Список с листа белорусского письма, каков писал к великому государю, Войска Запорожского обеих сторон Днепра, гетман Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с слугою з Гаврилом Сидоровым, в нынешнем 1700-м году апреля в 8-де написано.

По имяновании великого государя и больших титул.

Доношу покорно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству что тот хлебной запас, которой по милостивому и милосердому вашего царского пресветлого величества призрению, уже год из ваших монарших анбаров изо Брянска для ратных ваших монарших людей здесь в Батурине при мне гетмане з стольником, и полковником Григорьем Анненковым на службе обретающихся, были, на целый год были выданы: ныне в месяце апреле истощеваются, а малороссийскии ваши царского пресветлого величества города, от прошлогодного хлебного недороду, и от бывшей великой хлебной дороговли не имеют в хлебе надлежащего довольства, от какой в народе будучей скудости, и мельницы войсковые, от которых прежде сего на войсковые обиходы збиралися хлебные запасы, ныне не чинят пожитку, от чего мне гетману великая чинится трудность, давати корм предреченным вашим царского пресветлого величества ратным людям, естли из

ваших казенных анбаров не будет им выдано хлебное довольство, понеже и опричь того у нас великие хлебные чинятся дачи, что перво на сердюцкий полк в Таване, на службе вашей монаршей вкупе с великороссийскими ратными вашими государскими людьми обретающиеся, непрестанно посылаю хлебные запасы, другое там же в Казыкермене, пребывающим городовых полков людям, из сих же малороссийских городов посылается прокормление, а особно как напред сего еже год Войску Низовому, в Сечю Запорожскую, по пятьсот бочек запаса посылалось так ныне в зимнее время то же число хлебного запаса принуждены есмы туда посылать, с которого Войска Низового бывающие в городах товарищи, особливыми своими докучливыми прошениями понуждают нас к тому, что по давному гетманскому обыкновению принуждены есмы им всякому запасом чинити вспоможение, того для, для вышепомянутой народу в хлебу скудости и для таких немалых всегдашних хлебных зборных расходов не могучи помянутых ваших царского пресветлого величества ратных в Батурине обретающихся людей хлебом довольствовати, припадаю под ноги пресветлого вашего царского величества престола, многократно препокорственно бьючи челом, дабы вы великий государь ваше царское пресветлое величество по превеликой своей милости имея на скудный малороссийский народ, премилосердное свое монаршеское призрение изволили указать из Брянска, или из Севска, или из ьных городов, для тех ратных людей выдати, еще на год своих монаршеских хлебных запасов, в чем и паки подданским пренижайшим повиновением препокорственно многократно вам великому государю бьючи челом, прошу милостивого и милосердного призрения, и о сем покорственно вам великому государю по прежних своих докладах доношу, что в Польской державе не перестают малороссийских городов торговых людей грабить, и никогда ни в каких своих делех, управы у нас с людей здешних не просят и не ищут, но по своему налогу с самой малой причины те грабежи чинят, чего всего ныне пространно не вписуя то только предлагаю что в маетностях Любомирского по оном забрании что у человека киевского на последнее его обнищание 200 волов взято, еще ныне дважды там забрания учинены, одинажды нежинским, а в другой ряд конотоповским торговым людям, а хотя и писать бы о том к тем господам польским, то они (как прежде то познано) разными хитрыми отговорками, те обиды здешних людей избывая, управы не чинят и грабежей оных не возвращают, а здешним торговым людям нельзя бес того прожить, чтоб в той Польской державе не бывать, понеже хотя в Шленск, или во Гданск, восприимут путь, то чрез ту сторону надобно итить а отуду

возвращаяся, хотя никаких не чинят торгов, однако принуждены итти тою польскою стороною, того для препокорственно прошу, милостивого вашего царского пресветлого величества указу, как бы малороссийские люди, в тех своих обидах удовольствованы были могли, и впредь от таких напрасных и напастных заборов были свободны, а тут в малороссийских городех, польским и литовским людям на ярмонках и торгах бывающим, надлежащее при их целости всегда чинится охранение, а наипаче и ныне недавно посланца моего, из Букарешт с письмами ко мне надлежащими, возвращающагося в Немирове, по оболганию к старосте от жидов тамошних, смертно побили, и коней двух с сынами многими при нем будущими вещми побрали, и не возвратили, о чем упоминатися, и искати на них управы, не знаю весьма у кого, о том о всем донесши, предаюсь пренаипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине марта 31-го дня 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Внизу того ж листа написано.

Которое письмо прислал ко мне полковник охотницкий Семен Палей, с ведомостью, о бусурманском тамошнем поведении, в Буджаке деющемся, к нему писанное, и то я для ведома посылаю к вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 64-67 зв.

№ 185

До Петра I

Про привітання царя зі святом Великодня

1700 р., березня, Батурин.

Во 2-м гетманском белоруском листу.

Христос воскрес, поет и глаголет ныне церковь восточная матка наша тою благочестия стезею, и аз верный вашего царского величества подданный шествуючи благоприветствую вам пресветлейшему и державнейшему великому государю, вашему царскому пресветлому вели-

честву сего настоящего светоносного и славного, еже над адом победительного, воскресенского праздника, желаючи сего всеусердно подданною верностию, дабы Христа воскрещая Господа нашего силою, веселился всегда ваше царское пресветлое величество, и спасением того благоденственно здравствуючи, преисполненную имел радость, и дабы тот же смерти, и ада победитель рукою крепкою укрепил вас великого государя выну, побеждати всех врагов, и супостатов, и мышцею высокою, вознесл славу вашу превыше окрестных монархов, да разширитца благочестная держава ваша на юг, и на восток, и в повиновении будут северный, и западной страны. Чесого и паки всецелою, подданною верностию желая премного препокорственно, вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству под ноги пресветлого вашего монарша престола припадая челом бью, и премилосердной монаршей вручаю мя благостыне. Дан в Батурине, месяца марта ...* дня 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верной подданной, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 70-71.

№ 186¹

До Петра I

Про перебування у гетьмана посланця перекопського каймакана зі скаргами на вбивства, грабежі й крадіжки, які чинилися запорожцями, на недодачу татар і зникнення коней при обмінах; прохання Івана Мазепи щодо указу стосовно його дій по відношенню до Січі; приїзд до Батурина Юрія Четвертинського з проханням про надання грошей для визволення з неволі його брата

1700 р., квітня 7, Батурин.

---

* Число у листі не зазначено, натомість зроблено пропуск.

¹ Лист був опублікований Д. Яворницьким (Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских казаков. – Владимир, 1903. – Т. 1. – С. 881–883), але з пропусками, через пошкодження документа, з якого він копіювався. Тому повторюємо публікацію з огляду на те, що запропонований список немає прогалин.

Список с листов, белорусского письма, каковы к великому государю писали, гетман и ковалер Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с Федором Ивановым, в нынешнем, 1700-м году апреля в 13-де.

В 1-м

Божиею милостию пресветлейшему, и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных и западных и северных отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монарших смиренно челом бью; доношу покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству, что присылал ко мне на сих днях, каймакан перекопской с письмом своим, нарочного татарина (того, которой и наперед сего, сей прошлой зимы приезжал ко мне,) перво проводывая, естли Войско Запорожское Низовое под высокодержавною, вашего царского пресветлого величества рукою, и моею гетманскою властью обретаецца, и желая с оными учинения справедливости, что великие им бусурманом чинят обиды, на дорогах, убивство, и грабежи, в скотине крадежи, второе: упоминаяся о лошадях пятидесяти пяти, которых прошлой осени запорожское товарство, у них бусурман украли, третье, тож упоминаяся, о недоданных Алею толмачю их семи человек татар, также особно о двух татарех, и о лошадях, которые в Севску в Камарицкой волости на прокормлении были, и неведомо каким способом не отдано дватцати одной лошади; о которых лошадях уже я вам великому государю доносил; и я видя, что тот татарин, не так для вышешмянованных дел прислан, а наипаче от тое коварные и хитрые особы, которой речь пред посланным моим Илиею Бювским в Перекопи говоренную, прежде сего к вам великому государю отослал, как для того, чтоб проведать, о тутошнем, в Малой Росии деоушемся поведении, тотчас отправил назад оногo х каймакану, с ответным моим листом, в котором листе изображено так; как Войско Запорожское Низовое под скипетродержавною вашего царского пресветлого величества рукою, и моим региментом обретаецца, так я по указу великого государя нашего, его царского пресветлого величества, еще перед приносом твоего ко мне листа, послал нарочных моих посланных в Сечю к атаману кошевому и всему Войску, крепко приказуя, чтоб они нашед меж собою злочинцов учинили им, неотложенную, и истинную упра-

ву, и вещи все пограбленные, и лошади покраденые, которых имянуете пятьдесят и пять, конечно возвратили, а о недоданных татарех, и лошадях, из волости Комарицкой не выданных, буду к великому государю нашему его царскому пресветлому величеству писати, и какой мне на то будет указ, так я готов есмь учинити; якоже ныне о том каймакана перекопского желании, к вам великому государю моему всемилостивейшему обладателю, пишу, и всепокорственно прошу милостивого вашего царского пресветлого величества наставления, как мне впредь, естли они кошевой атаман и Войско Низовое не похотят справедливости тем злочинцом учинити, и вещей заграбленных, и лошадей краденых, возвратити, поступать; тут же докладываю, что сего месяца апреля 6-го числа, приехал ко мне ис Хвастова от Палея, князь Юрья Четвертенский, которой поехав ис Крыму шол на Казыкермень, на Чигирин, и Белую Церковь, до Хвастова а оттоль до Батурина, и просил меня о пять тысячах тарелей, которые на окуп его суть приготовлены, какие таляры принял, имеет Палею отдати, за мурзака ширинского роду, у Палея обретающагося, а за того мурзака, брата своего, в Крыму у брата сего мурзака обретающагося желает освободити, и он Четвертенский что в роспросе передо мною сказывал, то все велел особно записати, и как те роспросные речи, так и письмо каймаканское, в сем листе моем для ведома вам великому государю, посылая отдаюся как наипокорнее премилосердной, вашего царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине, 1700-го году, апреля 7-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 77-80.

№ 187

До Федора Олексійовича Головіна

Про пересилку Іваном Мазепою пакету листів до Омеляна Українцева у Царгород, повідомлення Юрія Четвертинського щодо політичної ситуації у Кримському ханстві, відсутність місць у містах гетьманського регіменту для розташування на постій полчан Семена Палія, готовність гетьмана писати до Станіслава Яблоновського у справі появи польських поселень біля Дніпра,

вдячність боярину за сприяння у прийнятті царем рішення подарувати Івану Мазепі кречета і соколів та прохання прислати їх разом із сокольниками, подяку Федору Головіну за інформацію про хід російсько-турецьких переговорів у Царгороді, польські ініціативи в Криму

1700 р., квітня 7, Батурин.

В листу гетмана и кавалера Ивана Степановича Мазепы, к боярину Федодору Алексеевичю Головину написано.

Возвратившийся гонец мой с Воронежа приехал в Батурин марта в 30-де, и подал мне связок писем, для посылки в Царь град до рук его царского величества посла, Емельяна Игнатъевича належаший, купно же принес и указ от всемилостивейшаго моего царя и государя, чтоб я тот связок принял с надежным гонцом моим в Царь город послал, и приказал тайным способом там кому належит отдать; и я как всегда всякие великого государя нашего повеления со усердием исполнял, так и ныне повинуюся тому премощному его царского пресветлого величества указу, много мыслил есмь, чтоб та его монаршеская воля совершенным делом была исполнена, но не могл есмь никакова инаго сыскати способу опричь сего что принужден есмь послать в Нежин для сыскания способного человека, которой бы могл то зделать, что ему будет вручено, (понеже в ту пору при мне таков человек не сыскался) где сыскав подлинного и жилого человека прозванием Мирона Дмитращенка тотчас сего месяца апреля в 1-й день тот связок с ним послал есмь ко владетелю мультянскому и приказал чтоб отдал ему владетелю как и не усумневаюся что будет отдан; х которому владетелю особливо писал есмь, прося, дабы те письма принял с нарочными своими людьми без всякой мешкоты в Царь град тайно послал, понеже есть надежен что скорее от того владетеля будут оные письма в Царь град донесены, и в належашие руки отданы, а чрез Ясы к Дунаю и чрез Бабу никто с тайным делом не смеет ехать, для всякого опасения, и великих розбоев, для которых и купецкие люди тот путь обегают, о чем вашей вельможности известя, его же вручаяся наивсегда непременному благодетельскому приятству, и любви, из Батурина апреля в 7-де 1700-го.

В том же листу в цыдулах написано.

В 1-й

Тот человек в листу написанный, есть подлинная особа, потому, что в Нежине жену дети и жилище свое имеет, которому приказал я

крепко, да и сам он обещал днем и ночью поспешати, чтоб в двадцать дней стал в Букареште, а оттуду из Букарешта в пятой день в Царь город почта поспеваает; и так надежда в Господе Бозе, что в 25 дней тот связок писем будет в Царь город донесен, естли какова в дороге не лучитца препяття, и в належашие руки отдан будет.

Во 2-й

Князь Юрья Четвертенский, говорил мне наодине, что калга салтан новой, возвратясь от салтана турского, разголосил по всему Крыму то, что чаять войны а не миру с Москвою, понеже посол московской, у Порты Оттоманской обретающийся, ничего надобного на их сторону не поступает, но и паче трудных, и неудобных вещей домогаетца, и едучи он салтан из Царя града чрез Белгородчину, обнадежил Орду Нагайскую, милостию салтана турского, такою, что будут в домах своих сидети для войны московской.

В 3-й

Совершенно сказывает то князь Четвертенский, что естли б хан крымской, не учинил с Ордою Нагайскою перемирья, то имели его Четвертенского, ко мне отпустить, и промышлять чрез меня, чтоб были под высокодержавную великого государя руку приняты, и просити места около Ингула, и Ингульца, и Раклеки, и Суни, речек, для своих кочевищ.

В 4-й

Сказывает князь Четвертенский, что брат ево меньшей, которой приехав в Крым, на месте его сел, при короле польском во дворе его живет, от самой элекции королевской, и ныне, с ведома и с письмом королевским, приехал в Крым для освобождения его Четвертенского из неволи.

В 5-й

Писал вельможность ваша ко мне в цыдуле, о Палеевых полчанах, которые, у него Палея несколько сот человек, обретаютца, что негде им в великороссийских городех регименту моего, для прокормления дать становища, и я не для того вашей вельможности, о тех Палеевых полчанах доносил, чтоб в великороссийских городех, понеже то и не обykle есть давати, но для того чтоб чрез вашу вельможность прислан был ко мне совершенный великого государя нашего, его царского величества указ, как бы мне к Палею отписать, а и тут в малороссийских городех на рубеже днепровом, или внутри Малой Росии не только ево

Палеевым людям давать становища негде, но и моего regimentу охотных конных и пехотных полков, товариществу нет довольного прокормления за малолюдством, понеже иные люди зело оскудали, а иные нарознь розошлись.

В 6-й

Изволил ваша вельможность писать ко мне предлагая, что для того х коронному гетману не писал, что титла его ваша вельможность не знаешь, и я отсюду посылаю к вельможности вашей оного титла, и готов есмь по указу великого государя нашего, с письмом вашей вельможности, к нему от себя нарочно послать, только подай Бог чтоб что доброе зделалось, понеже шляхта его которая около Днепра селитца, не послушает опричь жолнеров, которые ему повинуютца, потому что и сам он гетман коронной чрез учиненное постановление между договорами вечного миру, почал было слободу заводить в Чигирине, и когда б не послал я regimentу моего охотных конных и пехотных полков, туда в Чигирин, то уже до сего времени и город был бы тамо построен.

В 7-й

Ясневельможному его милости пану Янови Станислави на Яблонове Яблоновскому, каштелянови краковскому, гетманови великому коронному, моему велце мосцивому пану и приятелю.

В 8-й

Благодарствую зело вельможности вашей, что по многомошному вашей вельможности предстательству изволил великий государь наш, его царское пресветлое величество, пожаловати меня кречетом, и соколами, а что ваша вельможность писати ко мне изволил, чтоб какого до птиц искусного человека прислал на Воронеж откуда имеешь ваша вельможность отписати к Москве, чтоб те кречет, и соколы тому моему посланцу на Москве даны, и я вашей вельможности предлагаю, что когда б таким способом лучилось их сыскать, тогда то дело знатно продолжилось бы, да и у меня такого человека способного нет, а хотя и есть ко птицам охотник, однако не может их познать, которые могли б быти к ловли способные, того для прошу зело вельможности вашей чтоб те птицы по давному обыкновению с нарочными сокольниками были ко мне присланы, которых сокольников как готов благодарственно принять, так не держа их вскоре отпущу к Москве, наипаче же вашей вельможности прошу, дабы добрые, и к ловли способные были птицы.

В 9-й

Прениско вельможности вашей бью челом за извещение о договорах между великим государем нашим, его царским пресветлым величеством, и Портою Оттоманскою в Царе граде чинящихся (чего у меня прежде сего не бывало) за что и паки вашей вельможности премного благодарствуя прошу и впредь не чини меня о всяких поведениях безвестна, а изволь ваша вельможность ко мне писати письмом таким каким и ныне писал, понеже зело четко есть, которое может и не ученой прочесть.

В 10-й

Особливо частые посылки бывают, к хану крымскому, и нурадыну салтану, от Синявского, Любомирского, и Потоцкого стражника коронного, обещая им свое приятство.

В 11-й

А и поляки беспрестанно посылками своими к тому возбуждают бурсурман, да и сами той войны им помогать обещаются.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 19-24 зв.

№ 188

До Петра I

Про чолобитні українських попа і будника зі скаргами на пограбування їхнього майна севськими стрільцями та про клопотання гетьмана щодо розслідування цих справ і щодо указу севському воєводі стосовно припинення заподіянь збитків українцям

1700 р., квітня 8, Батурин.

Во 2-м

Доношу покорно вам великому государю, вашему царскому пресветлому величеству что подали мне гетману свои челобитные поп слободы Чернацкой Самойло Бережецкой, и казак с серединой буды Михайло Левоненко жалуясь на ратных людей полку стольника и полковника Степана Матвеевича Стрекалова в Севске обретающихся, и поп в своей челобитной пишет, что стрельцы Якимко Логинов з бра-

том своим Мишкою прибрав себе несколько человек людей напали на него марта в 7-де в дороге под селом Берестном из Севска едучаго, и завесши его на сторону з дороги крепко били, и взяли у него денег копеек 93 рубли, ефимков 40 червонных 26 чехов на 23 рубли коня за которого дал 15 рублей, полурысу дикого цвету суконную на лисьем меху, и что ни было при нем рухляди все взяли, а ево самого с ево людьми всех обнажа едва живых оставили. А казак серединной буды Михайло Левоненко то в челобитной своей пишет что генваря в 1-де севские ратные люди того ж полку в полночь разбойнически напад на ево двор перво в винокурню вшед, и тамо винокурных людей повязав, а потом в ызбе жену и детей ево перевезав пришед к анбару и вырубя стену самого ево Михайла взяли и очи и руки завязали, и розложа огонь мучительски мучили, от которого мучения еще и до сих времен лежит болен, и тем огненным мучением денег у него спрашивали, на котором мучении принужден был, что у себя имел сказать, и вымучили у него мелких денег, и ефимков и чехов 3000 рублей с лишком, при которых деньгах 9 котлов винных взяли, да 20 лошадей, 6 розных кавтанов, 20 шуб, 2 бочки сала, 7 мушкетов, 6 седел, 3 сабли, 3 епанчи, железа купленого на 9 ефимков, 15 вепров, и всякую домашнюю животиину, 3 пуда масла, 3 пуда воску, вина 2 куфы, и что было у него в дому все побрали: якоже топоры, косы, лемешки, платье муское, и женское, а его самого с челядью сколько их было во дворе повязав в погреб покидали, и сверху колодами завалили, и едва что живых оставили и насилиу при свете соседи их оттуды высвободили. А и иным малороссийским людем многие обиды чинятца от севских ратных людей, того ради преинапокорнейше к ногам пресветлого вашего монаршего престола многократно припадая бью челом, дабы вы великий государь по премилосердой своей монаршеской милости изволили свой милостивой повелительной такой указ послать, чтоб то дело взято было к Москве, для подлинной скорой росправы, где б дан был сим обиженным вышереченным людем суд, и учинена была справедливость, с которого бы суда те все вышешмянованные вещи ссысканы, и им отданы были. А я их к Москве с челобитьем вышлю, а ныне повелите такой своей монаршей к севскому воеводе послать указ чтоб он впредь не допускал, и крепко остерегал, дабы не чинены были обиды, и разбои людем малороссийским от великороссийских тамошних севских людей. О чем вторицею, многажды к стопам вашим монаршим припадая, предаюся при сем премилосерднейшей вашего царского величества ноивсегда благодостыне. Писан в Батурине апреля в 8-де 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга, Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, стр. 5, арк. 85-87.

№ 189

До Федора Олексійовича Головіна

Про пересилку до боярина пакету листів
від Омеляна Українцевя, очікування
на повернення батуринця, якого гетьман
посилав до Царгороду, та про повідомлення
від мультянського господаря

1700 р., квітня 11, Бату́рин.

В листу к боярину Феодору Алексеевичю Головину, гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы, з гонцом ево с Михайлом Дембским в нынешнем 1700-м году, апреля в 15-де написано.

Посланный мой, которого я напред сего ко владетелю мультянскому послал, житель нежинский, возвратився оттуду сего дня, то есть 10-го апреля, подал мне оберток писем, ис Царя града от посла посланный, которой оберток я приняв, нимало у себя не задерживая, тотчас: днем и ночью, чрез нарочного гонца, к вашей вельможности посылаю, только тому zelo удивляюся, что тот оберток из Царя града написан в 18-де февраля потому что так пишет ко мне он посол, а из Букарешт от владетеля мультянского послан ко мне 19-го дня марта, какому продолжению времени, и сам я не могу разумети причины, или написав он посол Емельян Игнатьевич, не скоро от себя ко владетелю помянутому послал, или он владетель у себя задержал; тот же посланной мой сказывал мне, что возвратился уже из Царя града человек мой житель батуринской, которого с сержантом царского величества и с сотником батуринским, вместо купца послал есмь, которого (сказывает) объехал в польской стороне, в Немирове, для того что лошади пристали, и чаёт что на сих днях и тот человек поспешит, который как скоро приедет, и что каких вестей о тамошнем поведении принесет, так я о том о всем не замедлю, великому государю царю нашему, моему все милостивейшему обладателю донести; владетель мультянской, никаких ведомостей не пишет, только то предлагает, что еще до

сего времени, с послом царского величества, у Порты Оттоманской нет постановления, покою ли, или войны чаять, при сем отдаюся навсегда неотменной благодетельской вашей вельможности любви, из Батурина, апреля 11-го, 1700-го году.

Вашей вельможности, всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В цыдулке написано.

Пишет ко мне из Царя града, тот же господин Емельян Игнатьевич, что и сотника батуринаского с товарищи, имеет отпустить в последних числах февраля.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 108-109 зв.

№ 190

До Федора Олексійовича Головіна

Про повернення батуринаця, якого гетьман посилав до Царгороду, пересилку до боярина привезених ним листів і передачу новин та про прохання Івана Мазепи щодо інформування його стосовно царгородських відомостей

1700 р., квітня 14, Батурин.

В листу к боярину Феодору Алексевицю Головину, гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы, с посланцом ево с слугою з Богданом Красовским, в нынешнем 1700-м году, апреля в 19-де написано.

Кой час приехал ко мне в Батурин, из Царя града Стефан Гречанин, житель здешний, с сержантом царского величества, и сотником батуринским от меня туды посланный, о котором уже в первом листу моем, известно вашей вельможности учинил есмь, тотчас я принял у него письма, до рук пресветлейшаго монархи нашего належашие, посылаю оные с нарочным и скорым гонцом моим, к вашей вельможности; словесно ничего угодного ко объявлению не сказывает, полагаясь на сии письма, в которых имел о всем думной его милость Емельян Игнатьевич писати; то только совершенно сказывает, что будто арапы черные подговоря к своему союзу около себя живущих турков, и взбунтовався на турка, взяли два города, с которых ежегодно шло до-

ходу, денег по тысяче мешков, а те города стоят, на устьях рек, Ефрата, и Тигра, которые идут в море, и будто уже Вавилон осадили; больши сего не имея что вашей вельможности объявити, самого себе вручаю, благодетельской вашей вельможности любви, и милости.

Из Батурина апреля 14-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман, Войска его царского пресветлого величества, Запорожского.

Да в цыдулах написано.

В 1-й

Прошу зело вашей вельможности, изволь, по своему обещанию, не учинити мене безвестна, о ведомостях цареградцких, дабы и я знал, куды вещи склоняютца.

В 2-й

Для того и сего Стефана Гречанина, на Воронеж не посылаю, что никакова словесного не имеет донесения, разве для получения, у великого государя нашего, его монаршеской милости, за понесенные труды, и за потерю в той дороге лошадей, потому что иные пали, а иных покинул, для которых и сюда в Батурин не скоро поспешил, пошлю оного к Москве.

Арк. 26 зв.:

А в присланных из Царя града письмах, думного дьяка Емельяна Украинцова, написано во всем против того, как написано, в ево ж думного дьяка письмах, присланных напред сего з гетманским же посланцом, апреля в 15-м числе.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 25-26 зв.

№ 191

До Петра I

Про вдячність гетьмана за царське рішення щодо розслідування справи про пограбування севськими стрільцями українців та за указ севському воєводі з цього приводу, нові факти про розбійництво, відкладення Січчю вирішення питань стосовно слідства про напад на татар і щодо перебування запорожців

у Таванському місті, пересилку до приказу
Малої Росії відомостей з Тавані

1700 р., квітня 30, Батурун.

Список с листов белорусского [письма, каковы] писал, к великому государю цар[ю и великому] князю Петру Алексеевичю всеа [Великия] и Малыя и Белья Росии самодержцу, [Войска] Запорожского обеих сторон Днепра гет[ман] и славного чина святого апостола Андрея кавал[ер] Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим с Кусьмою Заруцким нынешняго 1700-го году мая 9-го числа.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель восточных и западных и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику и государю и облаадателю вашему царском[у] прес[ветло]му величеству.

В 1-м

Иван Мазепа гетм[ан с Войском ваш]его царского пресветлого [величества] Запорожским [пад до лица зе]много пред светлым вашего [царского величес]тва престолом у стопы ног [монаршеских] смиренно челом бью; чрез ... вашу монаршескую царского пресветлого величества соответствующую грамоту, милостивое ваше великого государя принял извещение, и народу малороссийскому благожелательное обнадежение, что вы великий государь изволили указать, стрельцов севских взять к Москве, в разбойничестве сысканных, и взять то дело в Розряд, также изволили изобразити монаршеский свой указ к воеводе севскому, и всем начальным чтоб того смотрели, чтоб впредь людем малороссийским не чинилися разбои, и никакие обиды, как тогда за ту вашу монаршескую прещедрую ... под ноги пресветлого вашего мона[ршеского] престола, упадая преинапокорн[ее] челом бью; так и тех людей которым от тех разбойников, учи[нил]ися обиды, потщуся послати ...ве... докладывая то что по... ..азбоев о которых вам вел[ико]му государю донесл, еще вновь разбойное дело от... .. на подданном монастырском показал... .. о чем писал ко мне архима... ..вгородцкий, тут же покорне вам [великому] государю доношу что посланный мой Юр... ..евич, знатный товарищ войсковый возвратяся из Сечи ни одного мне оттоль на мой лист не принесл ответу, только словесно сказал что атаман кошевой и Войско тамошнее на сие время в малом числе в Сечи будучие сказали что их товариство большое

число на промыслы рыбные, разошлись, и того ради без тех совету и согласия не могли ко мне ни о чем писати, но обещались когда то товарство их в Сечю зберется, имянно на день Живоначальныя Троицы, учинив обыкшую раду как о розыску розбитых татар на шляху Очаковском так и о товаристве своем, в То... городе будучем, аще впредь там обря...я, ко мне гетману на письме о том ...ити, а он посланный сам в Таване ... ..чима своима то видел, что о... .. которые в том городе обре... ..там обретаются, и полк...ка ...ского ... .. туда в Тавань отпустили и велели ... .. там по прежнему, тут же ведомости ... перед сим оттолъ ис Тавани ко мне ... а потом и преждедеченный посланный ...несл, (которые я за неподлинные имею) при сем моем листе посылаю в приказ Малыя Росии для ведома вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, при сем отдаюся яко наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлаго величества благостыне, писан в Батурина апреля 30-го 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазе[па] г[ет]ман Войска его царского пресветлого [вел]ичества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 88-89 зв.

№ 192

До Петра I

Про пояснення гетьманом причин клопотання товмача Алея щодо передачі йому дев'яти татар і про заходи, здійснені задля вирішення цієї справи

Без дати, Батурин.

Во 2-м ... гетманском же листу, по имяно..... написано.

Иван Мазепа гетман с Войском [вашего царского] пресветлого величества Запоро[жским] пад до лица земнаго пред пресв[етлым вашего] царского величества престолом [у стопы] ног монаршеских смиренно челом бью ... приняв радостно, почтенную и чести достойную монаршескую вашу царского пресветлого величества грамоту, вычел в той избраженный ваш великого государя таковой указ, чтоб я ваш царского пресветлого величества подданный явственней донесл вам великому государю ведати почему Алей толмач (о котором писал ко мне перекопский

каймакан) спрашивая девяти человек татар, того ради я тот ваш великого государя указ исполняя покорне доношу что когда тот Алей толмач по мон[аршеско]м вашем царского пресветлого вел[ичес]тва указу есть из Севска отпущен, и б... у меня в Батурине говорил о тех ... татарех, что бутто он прошлых ...вез из Крыму вашей царского пресв[етлого велич]ества державы малороси[йского ре]именту розных ... ..евяти человек казаков роспустил ... по домам, а как тех ... (деньги ли у них побрав или ...ами) роспустил, того он мне не сказывал, и я тех не знаю казаков, так и не просил ево Алея о выведении из неволи оных, и хотя по желанию его к полковником тем в которых полках сказал быти тех казаков посылал о сыску; однако ж никаким подобием такие казаки изобрестись не могли потому что те полковники в тож время отписали ко мне объявляя, что ис тех казаков одне померли, а другие по прежнему в неволю бусурманскую взяты, третьие неведано куды делись, о чем я ему Алею в то ж время ... о сем покорственнее вам [вели]кому государю донесши, отдаюсь я[ко] прилежнее премилосерд[ной вашей] царского пресв[етлого] величества благостыне; писан из Ба[турина] лета от Рождества Господня ... году; месяца и дня; *а ... не написано.*

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 89 зв.-91.

№ 193

До Петра I

Про гетьманський дозвіл архидонському патріарху збирати милостиню у Війську Запорозькому та про зміну намірів останнього щодо проживання у Ніжині

1700 р., травня 1, Батурин.

В 3-м к великому государю, гет[ма]нском же листу, по имяновани, и титлах на[пис]ано.

Иван Мазепа гетман [с В]ойском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до [ли]ца земнаго пред пресветлым вашего [ца]рского величе[ства] престолом [у стопы ног м]онаршеских смиренно челом бью; писано ... .. в преможном вашем монарше... .. архидон-

скому патриарху по челобитью ... ..о было жити в Нежине, а предмною ... он патриарх с нижайшим своим показался намерением, мене гетмана только о том просил, чтоб ему не возбранно было ездити по полкам и городам к полковникам и к иным особам, просити милостыни, на оплачение долгов на патриаршестве том архидонском заведеных*; и я оному поволит ездити и просити милостыни кто что за спасение души своей оному может дати, и хотел тут жити, знать для того слыша что прежде бывший его предходитель Мелетий патриар[х] ахридонский живучи в Нежине велми было обогатился что по смерти его несколько тысяч рублей денег осталось, а ныне как выразумел что не для чего тут, в Нежине жити, ибо тот двор в котором покойный патриарх жил, отдан есть в монастырь Иерусалимский, а маетность которая по милости вашей монаршеской царского пресветлого величества, а по моей гетманской и войсковой милости, была ему дана из чего б возмог имети довольств[во], от дана преосвященному митрополиту киевскому, [т]ого ради пременит то свое намерение; при ... отдаюся яко наипокорнее премилосердой вашей царского величества благостыне, из Батурина маяя 1-го дня 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 91-91 зв.

№ 194

До Станіслава Яблоновського

Про звернення до каштеляна від Федора Головіна та гетьмана з проханнями, дотримуючись умов миру, ліквідувати неправомірно засновані поселення та відшкодувати збитки, завдані українським купцям і торговим людям у Речі Посполитій

1700 р., травня 7, Батурин.

Список с листа от Мазепы гетмана Войск Запорожских, к его милости господину каштеляну краковскому.

Пишет к вашей вельможности по ведомости с указу пресветлейшаго и державнейшаго великого государя нашего, его царского величества

---

* На полях – житых.

ближней боярин, кавалер, генерал, и наместник сибирской ясневельможный его милость господин Феодор Алексеевич Головин, перво в том деле, что некоторые господа шляхта с стороны наяснейшаго королевского величества, чрез учинение вечного мира между великим государем нашим, его царским величеством, и между королевским величеством и Речью Посполитою постановленного и присягою утвержденного смеют, и дерзуют селить слободы, и призывать людей на жилище оное на те места, которое в договорах, сего вечного мира пусто без поселения людей с обеих сторон до впредь будущаго времени стояти договорены, и укреплены, которые поселения людей явились в Мошнях и на иных пустых к Чигирину городишах, второе о том, что с стороны королевского величества, в краях до Короны Польской, и Великого княжства Литовского належащих чинилися и ныне чинятся великие грабежи, и отнимательства купецким и торговым людем и задержание его царского величества малороссийского краю тамо промышляющим, от чего великие тем людем чинятся обиды и приходят от того во убожество; от чего великие тем убогим людем чинятся обиды, и немалые от того происходят плачи, и мира вечного является быть нарушение; и как он его милость боярин на те две статьи просит удовольствования, так и я посылая к вашей вельможности нарочного посланца господина Карпа Яскевича сотника, зело прошу, изволь ваша милость наивышим будучи сенатором, честию своею, для смиренного пожития христианских народов во обеих сих монархиях обретающихся, как у королевского величества, так и у всей Речи Посполитой исправить то; дабы поселения слобод на тех местах мирными договорами обереженных были отставлены*, и те места пустые б стояли, и без вины людские животы побранные и пограбленные, (о чем непрестанно мне докучают) чтоб им отданы были, и больши бы уже тех грабежей, и обид с плачем убогих людей не чинить, понеже то чинится против общаго права, и обыкновения соседских народов; а наипаче мы всегда всякому с стороны милости вашей, (кто ни есть тут искать будет) готови будем чинить управу, и о том учинении и приятственном удовольствовании и вторицею вельможности вашей прося вручаю себя неотменной ласке, и давной любви, дан в Батурина мая в 7-де 1700-го году.

Вашей вельможности, всех благ желательный Иван Мазепа, гетман великий.

РДАДА. – Ф. 79, оп. 1, 1700, спр. 14, арк. 1 зв.-2 зв. На арк. 3 зв.-4 зв. цей лист подано польською мовою.

---

* На полях – разорены.

№ 195

До Федора Олексійовича Головіна

Про добрі побажання та прохання протегування

1700 р., травня 8, Батурич.

Список с листа белоруского письма, каков писал, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман, и славного чина святого апостола Андрея кавалер, Иван Степанович Мазепа, к ближнему боярину к Федору Алексеевичю Головину, в нынешнем 1700-м году, майя в ...-де.

Божиею милостию пресветлейшаго, и державнейшаго, великого государя царя, и великого князя, Петра Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержца, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных отчича, и дедича, и наследника, и государя, и обладателя, его царского пресветлого величества, ближнему боярину, и славного чина святого апостола Андрея кавалеру, и морского каравана генералу адмиралу, и наместнику сибирскому, ясневельможному господину Федору Алексеевичю Головину, моему зело милостивому приятелю, и благодетелю, желательное мое препосылаю поздравление.

Посылая я к великому государю к его царскому величеству, в царствующий великий град Москву, нарочного моего гонца в делех войсковых, чрез него ж и вашей вельможности niskий посылаю поклон, и желая вашей милости доброго, от Господа Бога здравия на премногие лета благополучнаго с приобретением превысокой чести, и славы, у пресветлейшаго монаршеского престола получитьи поведения, и прошу зело вашей вельможности, изволь меня в неотменной любительной своей благодетельской сохраняти любви, которой ныне и всегда отдаюсь, из Батурина майя 8-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности, желательный приятель, Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 27-27 зв.

№ 196

До Федора Олексійовича Головіна

Про приїзд до гетьмана посланця від мультянського господаря з листами від Омеляна Українцева та пересилку їх до боярина; прохання відомостей щодо будівництва корабля у Воронежі; відправку до Москви батуринця, якого гетьман посилав до Царгороду; віднайдення запорожцями, привезення з Січі до Батурина втікача з Очакова та відправлення до Федора Головіна оголошених ним відомостей; клопотання Івана Мазепи щодо ствердження царським указом його влади над Нижнім містом Києва; поїздки гетьманського посланця у Білгородчину, її результати та наміри українського володаря щодо подальших контактів з верхівкою Буджацької Орди

1700 р., травня 8, Батурин.

В 3-м гетманском ж листу, к нему ж боярину написано.

Мой превосходительнейший господине, и присный благодетелю.

По написании моих листов, и по отпуске Степана Греченина, приехал ко мне с письмами от Емельяна Игнатьевича, владетеля мультянского человек нарочной, который как вижу на дороге мешкал долгое время, понеже сказал мне и сам, что боялся сам ехать, и принужден был с купцами итти, те убо письма как скоро мне подали, так и я тотчас их в том же часу, к вашей вельможности чрез вышеимянованного Степана посылал, которые изволь вельможность ваша, приняв отдать там где они належат; при сем вручаюся всегда непременною благодетельской вашей любви, из Батурина майя 8-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности желательный приятель, Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

А в тех письмах* положены цыдулки а в них пишет.

В 1-й

Прошу братерски вашей милости о том изволь мне объявлять, и о карабле; той которой сам премилостивейший царь и государь своим превысоким разумом прошлого году во время пришествия моего и на Воронеже новым вымыслом заложил и делати начал, совершился ли он и испущен ли на воду, и в деле самом как удался.

---

* Йдеться про листи №№ 195, 196, 197.

Во 2-й

Посланца моего которого я в понедельник другого дня Воскресения Господня с письмами его царского пресветлого величества к Емельяну Игнатьевичу в Цареграде належали послал я ко владельцу мультаянскому, чтоб он те письма в Царьград послал, встретил и сей человек в Ясах 19-го числа апреля, о чем вашей вельможности чиню известно.

В 3-й

Посылаю я в царствующий град Москву Степана Греченина жителя здешняго которого по указу его царского пресветлого величества с сержантом и с сотником батуринским в Царьград я посылал, одно для получения монаршеской великого государя нашего милости за поднятие в той дороге труды а другое естли надобно показаться ему дая словесное донесение о везде пребывание в Цареграде и о тамошних поведениях.

В 4-й

Владелец его милость мультаянской никаких ко мне не пишет ведомостей, отлагаясь на писем его милости Емельяна Игнатьевича, объявляя что в тех письмах все ведомости цареградские имеют быти изображенные.

В 5-й

Товарышество сечевое запорожское будучи иные на зверинной, а иные на рыбной добычи внизу реки Днепра нашли над рекою Богом единого заблужденного турчанина, а сказался он быти веры христианской, (будто в малых летех взят в неволю, только и сам не знает где) из Очакова утеклого с таковым намерением, будто и паки желает восприяти веру нашу православно кафолическую, и взяли с собою в Сечю к атаману кошевому, а он атаман чрез тое ж товаришество, присылал ко мне гетману того турчанина которой в роспросе предо мною вкратце сказал то, что турки готовятца на Черное море, и ожидают в сих часах двух пашей ко Очакову, для починки и бережения его, везирь салтана турецкого сам будто имеет с войсками итти на выручку Вавилона, которого черные арапы, с некоторыми себе союзниками осадили, меж татарами яко лживцами, и покоя не желающими, понеже все жадают чтоб война была, а не покой, розные плевелосеятельные речи носятца о наступлении войны турецкой, которую ведомость я наперед вашей вельможности посылаю покамест самого того турчанина с тем ж за-

порожским товариществом, для пространнейшаго о поведении бусурманского доношение к Москве пришло.

В 6-й

Милостивой мой приятелю и благодетелю.

Не извещено мне еще того монаршеским его царского пресветлого величества указом, дабы я властью моею гетманскою к Нижнему городу Киеву не належал; а вижу то что о спорных делех меж мещанами киевскими и меж монастырями тамошними в землях деющихся, из малороссийской его царского пресветлого величества канцелярии, прислана препотенная великого государя нашего грамота к боярину и воеводе киевскому, вручая его милости в тех делех чинити розыск и росправу; и донеслось мне что уж боярин и воевода киевской тамошним мещаном ис Кириловского монастыря с старцами, в землях спорных повелел прежние знаки или грани и столбы выкидать, и чинил новое розмежевание, а того Кириловского и иных монастырей киевских старцы о своих обидах ко мне гетману прибегают, и помочи себе, и управы против обидающих неотступно просят, доношу я убо вашей вельможности что прежде сего, почав от покойного Богдана Хмельницкого, при всех бывших гетманов, при преславной скипетрской державы святых памяти как отца, так и брата его света великого государя нашего все Нижняго города Киева дела до гетманов належали, и уже при нем премилостивейшем моим великом государе, некоторые о землях розыски мне были вручены, и я от себя посылал туды особ отселя яко ж и то было утвержено, и в статьях положено, чтоб никому из малороссийских чинов у кого б не было гетманского уневерсала, жалованных его царского пресветлого величества привилиев, ис той же канцелярии не выдавать; а ныне мещаня киевские на многие вещи не имея моего гетманского уневерсала препотенную жалованную его царского пресветлого величества грамоту взяли, естли б до того Нижняго города Киева гетманом не належати, то надобно б было уж и казаков тамо издавна жительствующих свести оттоля, и казацкие дома, которые казаки из розных мест, для прибежища себе держат, пустити в презрение или в разорение, яко убо пишу о сем к вашей вельможности, зная то что на вашей вельможности, государственные его царского пресветлого величества Посольской и Малороссийской приказы, так ж и дела всех городов малороссийских вручены, так и прошу зело, изволь по милости своей, отпустить именем монаршеским нашего премилостивейшаго царя и государя указ, и ко мне прислать, дабы я перед старшиною и всем Войском Запорожским показал, что монаршеская его царского пресветлого величества есть на том воля.

При выезде моем из царствующаго великаго града Москвы, меж нашими речьми, чинил есмь доношение вашей вельможности и о том, что князь Юрья Четвертенской в Белгородчине в неволе бусурманской обретаючи, известно чинил мне, чрез Саву Степанова канцеляриста войскового, под Казыкерменем в руки бусурманские взятого, а за поруками из неволи вышедшего, что меж Нагайской Орды, знатные три мурзы всегда бывало ночью к нему Четвертенскому приходя отзываются с своею верностию к великому государю нашему, и всеконечно хотят под высокодержавную его царского пресветлого величества поддаться руку. Тогда я пришед в Батурин посылал есмь нарочно туда в Белгородчину, полку Переяславского товарища, и преж сего частократно в посылках от меня там в тех краях бывалого человека Данила Ященка, х князю Четвертенскому объявляя ему, что и деньги на окуп ево суть готовы, и вскоре будет ис той неволе свободен, и как чрез оного Данила вкратке к Четвертенскому писал есмь, так и словесно наказывал есмь пространно, чтоб он Четвертенский тем мурзам говорил так, что я ваше намерение доносил его милости господину гетману, и господин гетман о том самому великому государю доносил, и он великий государь то донесение милостиво принял, и чтоб подлинно их тем обнадежил, как астраханцы, казанцы, и иные поганские народы под царем московским живут безо всякого в вере своей ущербления, и прав вольностей нарушения, так и вам то ж будет. А как тот Данило в Белгородчину приехал в четверток Светлой недели, и не застал уже там князя Четвертенского, понеже взят в Крыму; сам тамошних поведениях присматривался, и видевся с одним талмачем почасту того дела сведомым, объявил ему для чего был он к Четвертенскому приехал, которую речь его тот толмач, тотчас тем трем мурзам донес, которые имели спрашивать, имеет ли он от своего гетмана к нам о том письма, а когда он сказал, что опричь Четвертенского, ни до кого он не имеет письма, тогда отказали ему Данилу, что Четвертенского уже нет здесь, и тебе нечего здесь мешкать, поди назад, а скажи Четвертенскому, пусть он к нам о том пишет, да и гетман пусть чтобы какого дельного, и языка нашего умеющего пришлет, тогда знаем мы в то время что чинить, а таперь сказали что все мурзы поехали к старшему мурзе, близ Дуная живущему, для совершенного совета, как имеют впредь поступать, а сверх того я намериваю паки туды посылать, как возвратитца князь Четвертенский ис Хвостова, которые деньги Палеевы, за ширинского мурзу на замену ево назначены повез, сего ж Данила с письмами Четвертенского, придав еще бывалого и язычного человека,

а с чем они дай Боже добрым отгуду возвратятца, о том не запомню, великому государю, чрез вельможность вашу донести.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 28-35.

№ 197

До Федора Олексійовича Головіна

**Про клопотання гетьмана щодо віднайдення
у Москві та присилки до Батурина
майстра “кам’яної справи”
для церковного будівництва**

1700 р., травня 10, Батурин.

Во 2-м гетманском листу, к нему ж боярину написано.

Великое имея в начатое вашей вельможности приятельство упование, пишу ныне к вашей вельможности донося, что великая нам показалася потреба, сего времени мастера каменного дела к строению церковному, сего ради и с прилежанием прошу вашей вельможности, изволь повелети в царствующем граде сыскать в тех делех мастера доброго, и прислати ко мне неотложно в Батурин, которого труды годным удовольствием награждены будут, а познав на сие мое прошение в той мере показанной вашей вельможности добротинности, обещаюсь воздавати вашей вельможности заемное желательство, и повольной услуги моей, при сем отдаюсь любительному вашей вельможности приятству, и благодеянию, писано в Батурине мая 10-го дня, 1700-го году.

Вашей вельможности желательный приятель, и слуга, Иван Мазепа гетман, Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 27 зв.-28.

№ 198

До Петра I

Про клопотання гетьмана щодо указу стосовно
вдпущення до Криму Катирчі мурзи

1700 р., травня 10, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обох сторон Днепра гетман, и кавалер Иван Степанович Мазепа, нынешняго 1700-го мая в 15-м числе, чрез почту.

Пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Писал я прежде сего к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству покорственню донося, что князь Юрья Четвертенский в бусурманскую неволю впадши перво в Белогородцкой Орде в полону был а потом в начале сей весны в Крым привезен был, и хотя за него назначен был окуп однакожде он там не дожидая того окупу за приездом туда с польской стороны родного брата своего который за него дал себя посадити во оковах, вышед ис Крыму на Казыкермень, на Чигирин, на Корсунь, на Белую Церковь, на Хвастов, для того что там в Хвастове обретался один мурза крымский именем Катырча, которого брат родной из неволи освобождаяся его князя Юрья Четвертенского у салтана нурадына себе окупили и за порукою брата ево в Крыму осаженного отпустили сюда, а будучи он князь Юрья Четвертенский в Х[в]астове, у Семена Палея полковника охотничкого просил, чтобы дал ему мурзу того которой в Крыму за половину окупу се есть за три тысячи ефимков или талеров есть назначен, но он Семен Палей хотя больши на него взяти окуп, да и для того что без письма моего отговарился дати ему того мурзу, потом он князь Юрья ис Хвастова уже приехал ко мне гетману в Батурин, и паки из Батурина ездил с письмом моим к нему Семену Палею в Хвастов, и познав ево Семена Палея за письмом моим к себе склонного получил

мурзу того за три тысячи талерей и привез его в Батурина намеривая его вести в Крым з другою половиною окупы три тысячи числом талерей, которые он збирати ныне домогаетца, я убо поразумев что тот мурза Катирча есть в Крыму знатный будучи ширинских мурз, не смею и не смею буду без ыменного вашего монаршеского указу отпустить его в Крым хотя уже есть по приговору уже и окуплен, однако нарочно чрез сей лист мой препокорственно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству о милостивом монаршеском наставительном указе как поступити имею, естли того мурзу, отпустить в тое намеренную в крымскую дорогу, взяти ль его пред себя и сказать ль ему какое слово или просто не припуская пред себя велети его отпустить, чем ожидая милостиваго наставления отдаю себе премилосердной вашего царского пресветлаго величества благостыне, писан в Батурина месяца мая в 10-де лета 1700-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 97-98.

№ 199

До Петра I

Про приїзд до Батурина посланців від Низового Війська з обіцянками утримувати своє товариство у Таванському місті, виправданнями від звинувачень у вбивстві яничара й татарина і проханнями страти піхотного полковника Якова Покотила через незгоди росіян із запорожцями на Тавані та про нове звернення гетьмана до Низового Війська стосовно цього конфлікту й збитків, які воно завдало татарам

1700 р., травня, Батурина.

Во 2-м его гетманском же листу.

Иван Мазепа гетман с Войском вашим царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земли пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, писал я прежде сего к вам великому государю покорственно донося что посылал есть х кошевому атаману и ко всему Войску Низо-

вому Запорожскому нарощного посланца моего Юрья Харевича товарища войскового с листом моим писанным увещательным, чтоб они не снимали товариства своего из города Таванска и чтоб промеж себя сыскали виновных убытках татаром деющихся, на которой мой лист они Войско Низовое Запорожское не отписывая отпустили ко мне помянутого посланца моего с словесною речью обещая впредь на то ко мне учинить на письме ответ, ныне убо они атаман кошевой с Войском Низовым чрез нарочных своих присланных которых семи человек ко мне в Батурин приехало, на тот мой лист отвечают в первом, в нем доложили что они ни мыслят товариства своего в Тавани будучаго, с Кошу взять, и о всем против присяженной верности своей неотменною должностию, как сами служити вам великому государю обещаются, так и тех товарищей своих в Тавани держати имеют, точию для лутчаго себе послушания взяли оттуду из с Тавани клейноты полковые намеривая с ними ис Коша иного полковника, образ, туда в Тавань послать а о убивстве яныченина и татарина на шляху из Очакова к Перекопу лежащему, и о взятии там четыреста талярей денег и иных вещей будто не сыскали промеж себя виноватых людей, а налагают поречение свое на городских промышленников которые будто кратком под бусурманские жилища проходя вредят им бусурманом при том так ж просят они о непременно Якова Покотила полковника пехотного казни именуя ж что будто в Тавани меж ратными людьми вашими великого государя и меж запорожцами и до прошлого году ссоры и драки чрез него стал повод, я убо верный вашего царского пресветлаго величества подданный, как по первой о том же деле ко мне писанной их жалобе через судью генерального, при их посланных учинил розыск а не показалось его Якова Покотила в том вина но довелось то что их запорожский в Таване в то время будущий полковник учинился, до того начальственным поводом о чем к ним тогда ж отписал, так ж и ныне таковой мой к ним запорожцам чиню о том ответ и естли они Якова Покотилу обвинят то ж бы подлинные и совершенные показали на него вину доводы и свидетельства, а о убытках татаром чинящимся чтоб неотложный меж своими товарищством чинили розыск, а на городских того не сложили понеже кони под Перекопом взятые чрез их товарищество запорожское пригнали в города, и ныне те грабители здесь в Батурине связаны обретаются и с таким ответом на сих днях тех посланных запорожцов в Сечю отпущу, при том отдаюся как наипокорне премилосердной вашего царского пресветлаго величества благостыне, дан в Батурине мая 1700-го году.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 99-100.

№ 200

До невідомого

Про позицію гетьмана щодо можливості відправки за царським указом охотницьких полків і поради стосовно їхнього забезпечення, його пропозиції стосовно найму запорожців і городових козаків на службу до польського короля та про міркування Івана Мазепи щодо Ліфляндської війни

1700 р., травня, Батурин.

Ясневельможный милостивый и благожелательный приятелю и благодетелю.

Яко во всяких случаях я всесердечно рад по должности моей подданской исполнять премилостивейшаго моего царя, и государя премощную монаршую волю, тако и ныне принесеное ко мне вашей вельможности писание вычитавши, и дело в нем его великого государя усмотревши, (понеже за его монаршим повелением то происходит) по той же всесердечной радетельной подданской моей верности готов есмь должности моей учинити исполнение; доношу то вашей вельможности, что охотницких пехотных полков всех, (опричь комонных) четыре под региментом моим обретается, а ис тех четырех один в Таване, а три в Чигирине на службе его монаршей суть расположены. И чтоб те охотницкие пехотные полки, (естли война с турком проважена будет) тут при мне гетмане велми потребны суть, до чинения обыклой им службы, понеже оныи в походах военных всегда прилежат войсковою армате, на переправах и на всяких трудных разях оную подпомагают, и ратуют, и в самой баталии военной, яко вступном бою, так и в шанцах отважно стают; а до того суть люди верные и надежные; с которых мер и бывшие гетманы для угашения, (не дай Боже) огню домового при себе их держивали, однако я тые, инные околичности отложивши на сторону, без всякого отречения туда оных выправити пощуся, куда его премилостивейшаго государя нашего повелевает воля

и указ, и могут оны учинити немедленный поспех к належашим местам, а дати б им сначала, (по моему рассуждению) на ту дорогу денег по три рубли, или как он великий государь укажет, а там в обозе где служба отправливаться будет, тож бы их чем годно велети потешить, запасов хлебных на проход имянно на месяц, я обмыслити тут оным обещаю, а на дальное время надобно будет им тамо где служить будут давати харчи, а не только те три пехотные полки, oprичь того которые в Таване есть отпустить зараз обещаю, но и комонны компанейскии выправити готов бы был, естли бы была утеха, что с турком войны не будет, а к тому еще вашей вельможности предлагаю, что в прошлых летех за короля Яна Третияго был також приклад, что на потребу его королевскую на веденскую и на иные службы зятягано людей военных з Запорожья даючи им деньги, при которых запорожских людех ходили и городовые многие охочим способом, любовь та без позволения бывшего гетмана деялося ибо тогда с Портою Оттоманскою был покой, однако многие на ту службу удавались, и тамо на войнах чрез немалый час забавлялися, многие и головы свои положили, мощно б тогда тем подобием и теперь огласивши денежную плату, подвигнути на нынешнюю королевскую службу охочих запорожцов; только что может то дело продолжиться, а с ними запорожцами и з городовых легкие молодые люди могли б многие той помогати компани, как тогда в той мере мне поступити, изволь ваша вельможность доложить великому государю, и мне на то скорый и совершенный справити указ, о сем много вашей вельможности покорно прося, отдаюся милостивому вашей вельможности приятству, з Батурина маяя ...-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности истинножелательный приятель, и до услуг готовый.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

Желаеть ваша вельможность мною того дабы дал совет о войне лифлянской, тогда то прекладаю, что яко невозможно слепому о жадных лишкурвати цветех, занеже не видит что есть белое и красное, тако и всякому советнику трудно здоровый дати совет о таковых делех, о которых неизвестен есть явности и начала, а что и я не ведаю оное лифлянской войны фундаменту, естли король польской оную зачал с совета и согласия стороны нашей, или то чинит сам собою ищучи себе одному пожитку; тогда неудобно мне о том на совет простирати своего слова; однако ж яко словесно с вашею вельможностию на Москве при житии моем говорил, так и теперь поновляю, что много ждати такого погодного часа, как теперь есть, нашей стороне давщихя

войны против для отискания своего, а мнится быти, что н...крупулу о том не было б, понеже тот сосед у околичных своих соседов многие позабирал города и провинции, больше здорово и коварными фортелями, нежели правдивой войны фортуною.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, стр. 6, арк. 93-95 зв.

№ 201

До Петра I

**Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно
присланого з Москви до Батурина й ув'язненого протягом
тривалого часу волошина**

1700 р., травня 25, Батурин.

Список с листов белоруского письма каковы писал к великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя, и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра, гетман и славного чина святого апостола Андрея, ковалер Иван Степанович Мазепа с посланцом своим з батуринским сотником з Дмитрием Нестеренком с товарищи, в нынешнем 1700-м году июня в 4-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель, восточных и западных и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

В 1-м

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; лет тому есть с пять, как по указу вашему великого государя вашего царского пресветлого величества присланы ко мне в Батурин из царствующаго града Москвы два волошенина, и велено из них одного старшего задержать, а другого меньшого с человеком приставленным посылать в волоскую землю для подлинного дела, и я по тому вашему монаршескому премощному указу, того ж часа посылал в волоскую землю с человеком моим меньшаго из них волошенина для указного дела, который кой час туда приехал тотчас от моего послан-

ного ушел неведомо куда, и для того ни с чем возвратился мой человек, о чем уже я вашему царскому пресветлому величеству доносил, и в приказе Малороссийском имеет быти записано, а старший волошенин и до сих пор здесь в Батурине за караулом сидит, того для прошу покорственно вашего царского пресветлого величества о том волошенине скорого указу, как имею впредь с ним поступить, понеже промышляя на него чрез долгое время пишу одежду, и караул, надокучило нам; да и он безпрестанно мне о свободе из за караула и об отпуске в свою землю венгерскую докучает, о сем покорственно донесши отдаюся премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне, и милостивому монаршескому призрению, дан в Батурине мая 25-го дня лета от воплощения Сына Божия 1700-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 123-124 зв.

№ 202

До Петра I

**Про повернення з Царгороду батуринського сотника
Дмитра Нестеренка, відсилку до царя привезеного
ним пакету листів від Омеляна Українцева та про
відправку сотника до Москви з новими листами
від Омеляна Українцева і мультянського господаря**

1700 р., травня 27, Батурин.

*Во 2-м ево гетманском же листу по имяновани и титлах
написано.*

Иван Мазепа гетман с Войском вашим, царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монарших смиренно челом бью; мимошедшаго дня мая 23-го, возвратясь из Царя града сотник батуринский Дмитрий Нестеренко которого я с вашим царского пресветлаго величества гонцем с сержантом с Никитою Жерловым посылал, приехал в Батурин и подал мне пакет писем от вашего царского пресветлаго величества думного советника и полномочнаго по-

сла Емельяна Игнатъевича Украинцова к вам великому государю належащий, которого я от него приняв того ж часа с нарочным моим гонцом в царствующий град Москву к вашему царскому пресветлому величеству послал, а самого помянутого сотника для того не посылал есмь вскоре, перво видя ево утружденного из далекого пути и немощнаго, второе, что при нем будущие казаки в дороге назад остались было для установки лошадей а ныне когда ему от болезни стало легче и остальные казаки ево приехали в Батурин, посылаю ево к вашему царскому пресветлому величеству в царствующий град Москву, так для учинения доклада о тамошних цареградцких поведениях, как и для узрения лица вашего монаршеского, а за свои в том понесенныя труды для получения милости вашей монаршеской, чрез того ж и связок листов из Царя града ж, от помянутого полномочного посла вашего государского к вам великому государю писанный и от мультянского владетеля с моим человеком там будущим, ко мне маия в 27-де присланный к вашему царскому пресветлому величеству послал, при сем отдаюся яко наипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлаго величества благодыне, дан в Батурине месяца маия 27-го дня 1700-го.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожскаго.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, сгр. 5, арк. 125-126.

№ 203

До Петра I

Про надходження відповідей від мультяньського і волоського господарів щодо можливої підтримки царських військ у війні проти турків та про пересилку їхніх листів до Петра I

1700 р., червня 11, Батурин.

Премилостивейший мой царь, и государь.

Когда прошлозимняго времени был я на Москве, пред лицом вашим монаршим; тогда доносил то вам благочестивейшему своему государю, что намериваю послати ко владетелю мультяньскому, спрашивая о том его, понеже прежде сего отзывался он ко мне, и письмами, и словесными наказами жадая от меня в том, дабы я вам великому госу-

дарю вашему царскому пресветлому величеству донесл, что желает он на турчанина вам великому государю в войне вспомочь, к чему и гос-подарь волоский, и все окрестное тамошнее христианство имеет не-пременное намерение, только бы ваши царского пресветлого величества на Буджаки пришли войска, то ныне естли вы великий государь с турченином войну вести изволите, в то время он с христианством тамо будучим, какое в том воинском деле учинит вспоможение, какову к тому имеет готовость, и какую способность, и сколько войск к первому случаю может у него собратися, и в которое совершенно время подымет свое оружие, или тогда, когда ваши царского пресветлого величества войска придут к реке Днестру, или в то время, как в ближайšie к реке Дунаю придут места, с которым вопрошением тотчас скоро возвратився, с Москвы в Батуриин, посылал есмь к нему владетелю нарочного посланца своего: но он владетель цыфирью ко мне отписав, не объявил на те вопросы ни единого ответа, только наменил, что то дело требует великой мудрости, и смысла, и доброго разсуждения, и разве впредь учинит мне о том отповедь, дабы убо о том вам великому государю было известно; посылаю я ныне к вам великому государю перевод с того цыфирного мультянского письма; также и другой перевод с цыфири волоского владетеля, понеже и тот на мое письмо учинил ко мне отозвание. При сем как наипокорне вручаюся премилосердой вашей царского величества благодыне. Из Батурина июня 11-го дня году 1700-го.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный (*гетманскою рукою*) и найнижайший раб, Иван Мазепа гетман.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, сгр. 5, арк. 132-133.

№ 204

До Федора Олексійовича Головіна

Про прохання передати царю відповідь мультяньського господаря щодо можливої підтримки царських військ у війні проти турків; здобуття мешканцями Нижнього міста Києва царської жалуваної грамоти зі значним перебільшенням своїх прав; добрі побажання гетьмана у зв'язку з вдалим випробуванням новозбудованого корабля; відправлення до боярина опису шляху зі Стародуба до Риги; підготовку до відправки українського війська до Тавані, Кизикирмена і Ліфляндії; пересилку Федору Головіну листів

з відомостями про польську сторону, надісланих від київського полковника; пропозицію Івана Мазепи щодо приднання полчан Семена Палія до гетьманських військ при відправленні останніх до Ліфляндії; звернення гетьмана до київського митрополита з порадою утримувати ченців київських монастирів і студентів від учинення шкоди міщанам; клопотання Івана Мазепи щодо сприяння боярина розслідуванню справи стосовно збитків, завданих севськими стрільцями українським попу і буднику

1700 р., червня 11, Батурін.

В листу к боярину Федору Алексеевичю, гетмана и кавалера Ивана Степановича, написано.

Ясневельможный и превосходительнейший боярине милостивый мой приятелю и благодетелю.

Посылаю я к благочестивейшему и всемилостивейшему нашему царю государю особое мое письмо, которое велел вручить в руки вашей вельможности, и в том прошу униженне изволь ваша вельможность то приняв, подати его пресветлейшему величеству. А доношу я тем письмом ему премилостивейшему о том, что имел я прежде от владетеля мультянского, сицевое желание, что обещался он таковым великому государю нашему приклонением, дабы только его царского пресветлого величества богохранимые войска, намерением войны турецкой на Буджаки приехали, тотчас он с прочими христианы тех стран, подымет свое оружие, на богохульное царство, и спрашивал я его ныне чрез письмо мое, какая у него на то дело есть готовность и способность, и естли великого государя нашего ведена будет война на турчина, в какую пору он свергнет с себя бусурманское иго, и пойдет на войну по своему обещанию, но яко вижу из его владетелева цыфирного ответа, нет ныне на то готовности и охоты, знатно тогда они к помочествованию той войны охотны были, когда немецкая близ их будучая война на них налегала, и оружие неприятельское на плечах их висело, а ныне когда мирными оградилися договорами, мало подобно* им таковое стало намерение, и того ради не теплым и не совершенным намерением мне на мое письмо соответствует, когда по таких многих обещаниях и соответствиях, еще емлет то дело на далекую разсудность и разположение; о чем сам ваша вельможность больши из того моего, к великому государю посланного письма, и з цыфирных перево-

---

* На полях – чаять не так потребно.

дов, (какие ни будут вашей вельможности неведомы) выразумети изво-
лишь. При сем отдаюся милостивой вашей вельможности любви.

Из Батурина июня 11-го дня лета 1700-го.

Вашей вельможности желательный приятель.

Цыдулки: 1-я

О киевских мещанех Нижняго города, изволил ваша вельможность слово свое изобразити, что нынешняя монаршеская жаловалная его царского пресветлого величества грамота, дана им в подтверждение прежним, и справяся з гетманскими уневерсалами. А я покорно вашей вельможности доношу, что они мещане прошлого году, и ныне упростили себе в честную его царского пресветлого величества грамоту, многие вещи на пожиток себе вписати, и из тех суть таковые, не токмо что в уневерсалах гетманских не написаны, но и никогда в их владении не бывали, того ради я упряждая споры и мятежи, какая меж ними мещанами, и меж монастырями, так же и меж казаками, из того их дела оказываются, писал надежно до вашей вельможности, донося что они мещане преступили свою меру. А от мене им хотя и был лист к великому государю заступительный, однако в одном то только написано: чтоб их челобитье в подлинных делах, которые им належат, было принято и исполнено, ныне тое дело высокоблагоразумной вашей вельможности вручаю воли.

2-я

Слыша з приятельского благодетельского вашей вельможности писания, что карабль от премудраго монаршескаго всемилостивейшаго нашего великого государя разума, добрым художеством зделанный, в преизрядную у всех морского хождения искусных пришол похвалу, и до удобнаго плаваня воднаго оказался быти паче меры способен, того ради и я верный его царского пресветлого величества подданный зело радуюся, и желаю всесердечно, дабы подобием ковчега Ноева силою и правлением Вышняго, к разширению славы его монаршеской, и ко охранению православнаго христианства был употреблен, на страх и побеждение врагов креста Христа Бога нашего, и на прогнание и изстребление всех противных.

3-я

Изволил ваша вельможность того от меня требовать дабы о пути к Риге лежащем, на которые города оный есть проложен известил вашей вельможности, тогда я достаточно о том от ведомых и подлинных

людей выведав, и на особном листку весь тот путь, как оный от мало-росийских городов, а имянно от Стародуба починается, и до самой Риги кончится, из которых мест водяных путем ити мочно, написав посылаю к вашей вельможности.

4-я

По кратком от вашей вельможности извещении, радею я дабы как до Тавани и Казыкерменя з^{**} князем^{***} Масальским, так и в лифлянскую сторону готово было к посылке регименту моего войско, только не изображено мне совершенно в писании вашей вельможности, какое в ту лифлянскую сторону имею послати войско, сердюцкие ли пехотные, да компанейские конные полки, которых может быти 3000 с лишком, или из городовых полков выборное товариство, прошу покорно ныне о милостивом великого государя нашего указе, о совершенном вашей вельможности поучении, как имею в том поступити.

5-я

Разве что господарь мультянский, о турецкой войне, и на мое письмо писал, что пространно, яко к надежному себе господину Кастриоту а ко мне в листе зело мало писал, или ничего.

6-я

Полковник киевский, которому я приказал стоять обще с конною компаниею Ростовского, под местечком Печерским, смотря на то что хоронгви польские, как в Полесье, так и Белой Церкви, Корсуну и Богуславу приблизилися, пишет ко мне объявляя о некоторых поведениях в польской стороне будучих, и прислал список с листа от некоего господина Кришпина старосты оршанского, к Семену Палею писаного, какое дело в том списку изображено, чтобы было вашей вельможности ведомо, яко его полковников лист, так и список оный к вашей вельможности посылаю. Тот же полковник писал ко мне изобразуя что имел Семен Палей, и самый того списка подлинник ко мне прислати, и ежели тот, буде прислан будет, обещаю вскоре к вашей вельможности прислати, для ведома великому государю нашему его царскому пресветлому величеству.

---

^{**} Далі у строчці залишено проміжок.

^{***} Далі у строчці залишено проміжок.

7-я

Естьли Семен Палей прислав лист ко мне от именованного старосты оршанского писанный, будет от мене требовать совета и наставления, о посылке своих полчан на службу в лифлянскую сторону, то не дать ли ему такого совета, чтоб он тех полчан справил в случение людем регименту моего, которые в ту страну выправлятися имеют, о чем скорога от вашей вельможности прошу, з доклада, великого государя поучения и извещения.

8-я

Киевские монастыри и студенты, о своих обидах и нуждах или докуках, от разных людей им деющихся, доносят мне ведати, а того мне никто не объявлял, чтоб монастыри и студенты имели кого обижать, однако я писал к преосвященному его милости отцу митрополиту киевскому галицкому и всеа Малыя Росии, предлагая и советуюя, дабы яко иноков (естьли суть какие людем шкодны) в монастырях, так и студентов в школах будучих, унимал и удерживал от преизлишества, и налог мирских, и естьли бы что было не усмирено, то и сам к тому пристану, чтоб никакая там нечинность не была, а особливо преосвященному митрополиту то над духовными и студентами воздержание надлежит.

9-я

Донеслося мне ведати, что дело пошло в продолжение, в обидах малороссийским жителем, имянно попу Черняцкой слободы, и козаку серединой буды, чрез севских стрельцов починенных к Москве взятое, прошу зело изволь ваша вельможность милостиво в то вступить, дабы оный поп и казак могли получитьи желаемое управление, и без мешкоты назад возвращение, с совершенным, удовольствием, что естьли то дело продолжится, то отнюдь невозможно будет за воровством своевольных стрельцов малороссийским людем и проехать.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 36-41 зв.

№ 205

До Федора Олексійовича Головіна

Про клопотання гетьмана щодо розпоряджень з уточненням вимог до українського війська, призначеного для відправки до Лифляндії; різницю у забезпеченні одягом охотницьких та городових полків; ставлення поляків до війни зі шведами; вдячність Івана Мазепи царю і боярину за інформування його про політичні справи

1700 р., червня 11, Батурин.

В гетманском листу к боярину Федору Алексеевичу, написано.

Сиятельнейший и превосходительнейший господине мой всегдашний, и зело мой честный благодетелю.

Письма обои, так чрез Заруцкого как и чрез Долгополого от вельможности вашей ко мне писанные совершенно в них писано выразумел есмь.

Пад на землю к ногам монаршеского престола его царского пресветлого величества прениско челом бью, за такую его превысокую государскую превеликую ко мне верному подданному и нижайшему рабу своему, оказанную милость, что изволил чрез вашу вельможность о всяких поведениях меня уведомити.

Изволил ваша вельможность писати ко мне дабы войска в лифляньские границы что наилучшие изготовил, а сколько того войска имеет быти числом, и какого войска все охочего, то есть компанейного, и сердюцкого или одного городского, того ваша вельможность не написал, да и в том воли монаршеской не знаю, кому повелит над тем войском едучим до границ лифляньских начальствовать, естли мне самому гетману в ту дорогу прибиратися или на месте своем кого послати, прошу о прислании моего премилостивейшаго царя и государя скорого на то себе указу.

По моей верной должности подданской то тут доношу, что компанейские, и сердюцкие полки суть одежны, и не стыдно со оными людьми к заграничным показатися; а войско городовое не все одежно и паче большая часть сермягами простыми покрывается.

Прочел есмь в цедуле вашей вельможности, еще и то, что на сенаторском сейму королю своему войны весть не позволяют с шведом, то надобно и на них имети прилежное осмотрение; а по том знати что о шведской войне не хотят мыслити, потому, что войска того которое тут по той стороне Днепра на Полесье стоит зберетца с тритцать хо-

ронгвей с лишком, в лифлянские рубежи не поднимают, ту поголоску чиня, что будто для промыслу над Палеем, в сие стороны пришли; а Палей невредим от них, сидит в Хвастове неподвижно.

Иван Мазепа гетман рукою власною.

Из Батурина июня 11-го дня.

В цыдулке написано.

Особно вашей вельможности прениско кланяюся и премного зело благодарствую за такое вашей вельможности ко мне усердножелательное приятство и милость, и по премудрому вашей вельможности радению и ходатайству ныне основательно вещи познаю, и исповедаю то вашей вельможности, что чрез те тринадцать лет на гетманстве по милости Божии и государственой обретаясь, будто как в аманатах сидел есмь; и не только дела, и поведеней, основательно, но и от вне, не могл есмь знати.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 44-45 зв.

№ 206

До Федора Олексійовича Головіна

**Про виконання гетьманом розпоряджень боярина щодо
передачі його листів російському сержантові,
який мав повернутися з Константинополя**

1700 р., червня 12, Батурин.

*В листу к боярину Феодору Алексеевичю гетмана и ковалера
Ивана Степановича Мазепы написано.*

Мой милостивый мне зело честнейший благодетелю.

Чрез Долгополого в свяске вашей вельможности два листа до сержанта Микиты Жернова належашие отобрал, и один вскоре того ж часу, то есть июня 10-го дня с посланным* моим посланцом послал, приказав оному, чтоб оный лист где его встретит отдал самому в руки, а естли б тут в малороссийских городех оног сержанта не встретил то чтоб даже в волоскую землю до самых Яс ехал, и там оног дай Боже счастливо ис Костянтинополя ожидал повороту а другое письмо по наставлению вашей вельможности в листе написанному при себе удержал и отдати

---

* На полях – с нарочным.

оному готов есмь, дай только Боже дабы з доброю и желаемую видеть его яко наискорее у себя в Батурине новиною, при том самого себя неотменной вашей вельможности приятской милости вручаю.

Вельможности вашей всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

Из Батурина июня во 12-де.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 46-46 зв.

№ 207

До Федора Олексійовича Головіна

**Про клопотання гетьмана щодо царського указу у справі
присилки севським воєводою грошей до Батурина
та про пересилку до Федора Головіна листів,
що надійшли від Семена Палія**

1700 р., червня, Батурин.

*В листу к боярину Феодору Алексевиичю, гетмана и ковалера
Ивана Степановича Мазепы, написано.*

Изволил ваша вельможность чрез моего посланца Клима Долгополого писати ко мне, чиня известно, что по его великого государя нашего его царского пресветлого величества указу, имеют ему Долгополому выданы быти в Севску деньги, за дватцать за одну лошедь, за всякую по дватцати рублев, а когда он Долгополой приехав в Севеск, упоминался о тех деньгах тамошнему воеводе, тогда воевода сказал, что у него такого платежу денег нет, а есть ли, или нет у камарицких бурмистров, которых хотя воевода и сыскал, в Севеск, но они сказали, что и у них ныне ничего в зборе денег нет же, с которых мер, в том деле учинилося мотчание, о чем пишу я к вашей вельможности, зело прося, изволь ваша вельможность, вступитися в то, дабы оное дело не продолжалось, через которое продолжение, людем малороссийским за промыслами торговыми, в Крыму бывающим, не нанеслася какая трудность, и заборы*, и чтоб послан был другой великого государя нашего, к севскому воеводе, указ, дабы те деньги без мотчания были

---

* На полях – грабеж.

присланы, а я потщуся оные к бею перекопскому отослати, еще и повторяю зело вашей вельможности прошу, и отдаюся его ж благодетельской навсегда приязни и милости, из Батурина июня ...-го, 1700-го году.

Вашей вельможности всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В том же листу цыдулка, а в ней написано.

По написании сих моих писем к вашей вельможности справленных, приехал нарочно от Семена Палея посланец, с письмом от старосты оршанского, зовомого Криспа, к Палею писанным, с которого я перед сим список, послал уже к вашей вельможности, ныне я, как тот, старосты оршанского подлинной лист, так и письмо Палеево, при сих же моих письмах, для ведома великому государю, его царскому пресветлому величеству, к вашей вельможности посылаю.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 47-48 зв.

№ 208

До Петра I

Про пересилку до приказу Малої Росії закордонних відомостей

1700 р., червня 30, Батурин.

Список с листа белорусского письма каков к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, писал Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея ковалер Иван Степанович Мазепа, Григорьева полку Анненкова з денщиком с Ъвашком Сарыковым, в нынешнем 1700-м году, июля в 7-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичу всеа Великия и Малыя и Белья России самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом у стопы ног монаршеских смиренно

челом бью; ведомости, которые от некоторого купца греченина, из Царя града в Нежин, июня в 29-де, а из Нежина сего ж июня в 30-де, приехавшаго (которой сказывал как выехал он из Царя града восемь недель) и в роспросе перед ексактором войсковым в Нежине объявленные, а с ексактером в листе, изобразительно написанные, ко мне чрез того ж купца, от ексактера присланные, да особно в листе от некоторого немчина пред сим в здешних краях у вашего царского пресветлого величества ближняго боярина Бориса Петровича обретающагося, и мне гораздо ведомого, из Вены ко мне писанном изображенны, хотя суть подлинны или нет, однако я по должности моей оные ведомости наскоро в приказ Малыя Росии, для ведома вам великому государю, посылаючи отдаюся яко наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благодыне; писан в Батурине году от Рожества Господня 1700-го, месяца июня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, сгр. 5, арк. 148-149 зв.

№ 209

До Федора Олексійовича Головіна

**Про пересилку до боярина закордонних відомостей
та про новину щодо російсько-турецьких взаємин**

1700 р., червня 30, Батурин.

Список с листа белорусского письма, каков писал, к боярину Федору Алексеевичю Головину, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман, и славного чина святого апостола Андрея ковалер, Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 1700-м году, июля в 7-де.

Божию милостию пресветлейшаго, и державнейшаго, великого государя царя, и великого князя, Петра Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержца, и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных отчича, и дедича, и наследника, и государя, и облаадателя, его царского пресветлого величества, ближнему боярину и славного чина, святого апостола Андрея ковалеру, и морского каравана генералу, адмиралу, и наместнику сибирскому,

моему зело милостивому приятелю, и благодетелю, желательное мое препосылаю поздравление.

Писав я лист мой к великому государю нашему, его царскому пресветлому величеству, донося о получении ведомостей, первое, чрез одного купца греческого, ис Царя града в Нежин приехавшаго, пред индуктарем войсковым сказанных, а от индуктаря совершенно в листу написанных, ко мне присланны, другое от одного немчина, прежде сего, в здешних краях будучего, и мне совершенно ведомого, а ныне в Вильне обретающагося, в листе ко мне писаном, изображено, которые ведомости, в тех индуктаря войскового, и оною немчина, письмах, писанные, хотя суть подлинны, или нет; однако я те оба два письма, посылаю во особном связку, к вашей вельможности, для ведома великому государю нашему его царскому пресветлому величеству, а при сем и самого себя вручаю непрременной благодетельской вашей вельможности, любви, и милости, из Батурина, июня 30-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности, желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман, Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В том же листу в положенных цыдулах написано.

В 1-й

Тут же и лист от полковника киевского, ко мне о ведомостях, сего дня принесенный, к вашей вельможности посылаю.

Во 2-й

Тот же греченин, который лист от индуктора войскового, о ведомости привез ко мне, сказывал, что выехал он, после сотника, батурина в две недели, ис Царя града, а ехал до Яс в компании с товариством с шурином Маврокордатовым, в Ясах живущаго, за которым сестра неродная Маврокордатова, а говорил ему тот Маврокордатов шурина, что он будучи за некоторыми своими делами, в Царь граде, во дворе Маврокордатове слышал, будто от самого Маврокордата, что уже на сих днях чают ведомости, или о войне, или о миру с Москвою, понеже совершенно замешкались для совершения договоров.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 50-51 зв.

№ 210

До Федора Олексійовича Головіна

Про відомості, отримані гетьманом від греків з Царгорода; підготовку українського війська до відправки у Лівонію, неминучість його проходу через литовські володіння й пов'язані з цим небезпеки; звернення Івана Мазепи до Семена Палія щодо об'єднання військ для походу в Лівонію; загрози фастівському полковнику від поляків та обіцянку гетьмана надати йому допомогу; новини від Семена Палія і торгових людей із Литви

1700 р., липня 3, Батурин.

Во 2-м листу к боярину Феодору Алексеевичю написано.

Превосходительнейший господине мой присный благодетелю.

Ведомости какие сегодня от греков из Царя града получил, те здесь в письме моем к вашей вельможности в доношение премилостивейшему нашему царю и государю пишу.

Греки те двояким путем, то есть землею и морем из Царя града выехали в 15-де мая, и у Дуная меж собою случившись, сюда ко мне в Батурин сего 3-го числа июля приехали.

О миру сказывают что конечно учинится меж государем нашим и Портою Оттаманскою, только говорят что на каковых статьях того ниhto из них цареградских жителей не может знать.

Только они то сказывают, что подлинно слышали из двора Маврокордатова, потому что блиско дому его в Царе граде живут, что позволено государским караблям только 15-ти на Белое море имети свое плавание.

О карабле государском там возвещают, что того ж мая 15-го числа, пошел в належашей свой азовской путь, но понеже не было способного ветру, то принужден 16 дней в гирле Черного моря стоять и благополучно[го] ветру ожидать где и корабли торговые сих греков вместе с государским караблем затем ж[е] стояли, и сами очима своими видели как карабль государский, а наипаче капитан с л[юд]ьм[и] своими от турков имел досады.

Пришло сказывают шесть катарг, и став неподалеку от государева карабля, прислали х капитану, с указом салтана турецкого, чтоб ясырь тот который тайно увезли из Царя града, потому де что они совершенныя бусурманы, и оставили жен и детей в Царе граде, отдал добрым способом, а естли де добровольно не похочешь отдать, то де и силою возьмем, и бутто тот капитан им волею и неволею принужден 40 человек цареградских невольников отдать.

Во Ассирии зачатый против салтана огонь час от часу больши свой пожар расширяет, а поджигает ево бутто Персия тайными способами.

Сие объявля самого себя непременно вельможности вашей вручаю в приязнь, и в прочем пребываю всего добра прилежно желательным приятелем, и до услуг повольным, Иван Мазепа гетман, собственно[ю] рукою. Из Батурина июля в 3-де.

Докладываю zde и во вторые, и накр[е]пко спрашиваюсь, каким путем, войскам тем, которые будут в Лифляндию посланы, свою дорогу отправляти, но опричь того пути не вижу, только опасаяся чтоб с злобы, и недоброхотства Сапегов впредь война не всчалася, понеже войска хоть малые хотя большие где идут то невозможно чтоб без обиды людской обошлось.

И то при том объявляю, что войскам в Лифлянты изготовленным велел на три месяца хлебных запасов взять.

К Палею того ж часу, послал тайно посланца своего, чтоб войско свое купно с моим совокупил, и прямо б вместе туда шли куды военный их случай позовет.

В том только великая будет трудность же понеже они суть такие люди, что и на одну неделю не возят с собою запасов, потому что не имеют где взять, все на на[чл]егах и на переправах у людей кормятся.

Опасается он Палей измены на себя польской, чтоб за отдалением от себя своего войска, в лифлянскую дорогу, поляки чего вблизи, около его стоящие над ним не учинили над безлюдным.

Обещал того ради я ему, если бы было какое польское на него наступление тайным способом помощь ему из Киевского полко несколькими сты людей учинить.

Да в том листу положены три цыдули.

В 1-й

Присылал ко мне Палей своего толмача из Белогородщины возвратившагося, для не доданных ему денег от князя Юрья Четвертенского полпятаста левков, и какую чрез него ко мне писал цыдуло о ведомостях, ту я для ведома, великому государю его царскому пресветлому величеству, к вашей вельможности посылаю.

Во 2-й*

Милостивый благодетелю.

---

* Судячи зі змісту, автором цієї цидули був С. Палій.

Тот же толмач мой свидетельствует и подлинно знает, что гетман коронный некоторого своего ротмистра Дубравского присылал к хану, желая накрепко чтоб ему дал войска татарского 30000 выгнать меня из Хвастова, и Киев взявши даже по Чигирин отъехать Украину, и тогда ему хан отвечал, поди себе в Нагаи к Джяун бею и проси, понеже де он другой хан, потому что он и на меня восстал, естли де тебе даст войска то возьмешь, а не даст то с тем же поедешь; а как де он приехал до Джяун бея, и просил войска, и он у него спросил, был ли де ты у хана, для чего хан тебе не дал, естли де хан не дал, то мы и поготов не дадим, ибо не имеем силы такой, и так де он с тем в Польшу и возвратился.

А король де особливо до Нагайского государства** присылал, желая орды тысяч дватцети на помощь под Ригу, но так ему отвечали, что трудно де нам без указу царского или ханского ходить, а хотя бы де мы и пошли, то чрез польскую землю итти, и наша де братья не утерпят чтоб какова вреду не учинить, то де мир их не мир будет, и тако и того ни с чем отправили.

В 3-й

От приежжающих из Литвы суда в малороссийские города торговых людей такая из под Риги носится ведомость будто ради помощи свейских войск, саксонское войско с немалым в людех своих уроном поодаль от Риги отступило и несколько на десять пушек на том бою потеряло, однако вашей вельможности како разумею достовернейшие о том имеют быть ведомости.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 54-58 зв.

№ 211

До Федора Олексійовича Головіна

Про готовність до відправки українських військ до Тавані і Ліфляндії, забезпечення безперешкодного проходу козаків територією Литви, недружні до Російської держави наміри у Речі Посполитій, очікування відомостей щодо рішення Семена Палія стосовно участі його полчан у воєнних діях

** Нехарактерне скорочення в листі цього слова – гдства розкривасмо за власним припущенням його прочитання.

**у Ліфляндії та про перехід на поштовий зв'язок
при пересланні листів від гетьмана до Москви**

1700 р., липня 4, Батурин.

В письмах гетманских к боярину Феодору Алексеевичу написано.

Превосходительнейший мой милостивый господине и присный благодетелю.

Возвратившийся из царствующаго града Москвы гонец мой, Петр Волошенин, подал мне при пречестнейших, премилостивийшаго монарха нашего грамотах, благодетельской вашаия вельможности писания, которыя, я, восприяв прениско вашей вельможности челом бью за любительныя посещения и объявления мне надлежащих манарших милостивых указов; доношу убо вашей вельможности что по премножному премилостивейшего моего царя и государя указу, готовы суть regimentу моего войска, как в Тавань в назначенный так и в Лифлянты нареченный путь, и оба оные безотговорно и безотложно туда итти повинны где им назначена служба. Како, и я, домыслился и разсудил есмь что тому войску, которое до лифлянских пределов назначе[но] не явными посылками туда итти надобно, но вместо вольных королевского величества на деньги нанятых охотников тому явились надлежит, и так при оном никого из самых полковников и из стар[ши]ны не выправляю, но только особных наказных начальников, однако ж людей добрых рыцерских и гор[аздо] военное дело знающих. А ожидаю о том милостивого от премилостивийшего моего монарха указу, в которое время подлинно войска в ту сторону посылати имею. А по первым докл[а]дом моим и тепер тож доношу, что войс[ку] тому належит дорога на литовской край, как о том и на письме от меня объявленный путь к вашей вельможности послан есть. И как никогд[а] то не бывает чтоб войско идучи на службу не учинил[о] кому идучи путем повреждения, и тако я разсуждаю что шляхте в Литве обретающейсие повреждение несносно и нестерпимо быти покажетца, понеже когда, Речи Посполитой тамошней и сенаторем та зачатая лифлянская война, якоже, слышим, не угодна быти показала, и многие тому начинанию противятца, и того ради опасно мне чтоб прежде лифлянской войны шляхта литовская ради вышеченных убытков не учинила бою против того посылаемаго войска, и для того надобно бы тому войску провожатой от королевского величества, или на письме изображенной пашпорт, чтоб о таких на королевскую службу наймах все ведали и в проходе того войска не противились. О чем о всем ваша вельможность

премилостивейшему моему царю и государю изволь доложить, и мне прислать скорый его пресветлаго величества указ.

При сем вручаюся всемилостивейшей вашаия вельможности приязнь.

Из Батурина июля 4-го дня 1700-го.

Вашаия вельможности истинно желательный приятель и до услуг повольный, Иван Мазепа гетман собственною рукою.

Да в том листу положены три цыдулки.

В первой

Разсуждая всякия поведения, располагаю, что хорошо смотреть в Лифлянты, но надобно и от другой соседственной страны не отвращати очей, понеже многие злобы и лукавства против преславного Российскаго царства в ней преуспевают, не точию убо внутрь себя соплетают вредительныя намерения, но и в Царе граде вне себя явили и произвести желали неприязненные козни, из которых причин явно что они пресветлейшему нашему монарху и его благочестивейшей державе, суть недруги и враги.

В 2-й

Семен Палей призван будучи на королевскую службу в Лифлянты, еще до сего времени не писал ко мне о том, пошлет ли туда своих полчан и в каком числе; а знатно что еще не поворотился его посланный от старосты оршанского, котораго он послал проведывая подлинно ль с воли королевского величества его туды призывают, и послал я к нему Семену Палею нарочно достоверного своего посла, спрашивая как он о той посылке войска у себя постановил поступити, откуда скорога уповаю о всем извещения, а как о чем извещуся и о том к вашей вельможности писать буду, а то ему Семену Палею пространно я предложил, чтоб его полку люди которых он на преждереченные места послать похочет с людьми моего регименту совокупились и обще путь свой отправляли.

В 3-й

Мой милостивой благодетель.

Из цыдулки пространно от вельможности вашей чрез сотника ба-туринского ко мне писанной, чтоб дела государские и войсковые в царствующий град Москву не чрез посланцов но чрез почту от меня были посланы, выразумев дознаваюся, что то чинится с прикростию казне монаршей, и потому естли посланцы там многолюдны являющца то без ведома моего чинят, чего я впредь досматривати в канцелярии

накрепко прикажу чтоб так не чинилось, а чрез почту все дела, а особливо нужные и тайные не безопасно посылати, для того что двенадцетым одиннадцатым а насилиу десятым днем доходят письма от меня к Москве и ко мне с Москвы, и что больши еще что во время Чигиринских и Крымских походов почтовые письма потеряны одни под Сеевским а другие меж Болховым и Карачевым, а посланцы по моему приказу поспевают 6-м и 5-м днем к Москве; и с Москвы ко мне, однако ж воле превысокой манаршей не буду противен, всегда дела прилучающиеся в письмах чрез почту посылать буду.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 59-62.

№ 212

До Петра I

Про підготовку українських військ до відправки на оборону Тавані і Кизикермена та про визначення Переволочни місцем їх з'єднання з російськими військами

1700 р., липня 5, Батурин.

Список з дву листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея кавалер Иван Степанович Мазепа.

По имянновании, и титул великого государя его царского величества написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, с превысоко пречестной вашей монаршей, вашего царского пресветлого величества ко мне гетману писанной грамоты ведомо мне есть, что вы великий государь ваше царское пресветлое величество на свою монаршую службу, на оборону Товани, и Казыкерменя велели назначити стольника князя Ивана Михайловича Кольцова Масальского, Севского, и Белгородцкого розряду с ратными людьми, аже бы и я гетман regimentу моего ваших великого государя воинских людей, часть конных, а часть пеших подлинное имянное число выготовил в ту

ж дорогу; аз тогда тому превысокому вашему монаршескому указу послушен будучи приказал то именное число людей приготовить, и что належит к походу и войны быти в готовности, только тут покорне доношу что в Войске вашем царского пресветлого величества Запорожском городовом под regimentом моим будущим нет такого определения, чтоб и конница и пешие люди имели быти, кроме особых охотничьих пехотных полков, которые всегда в походы пешие ходят, а городских полков люди всегда в походы воинские из домов своих коньми выезжают, а как военный окажется случай по тому и поступают, временем конно с неприятели ропираются, а временем пеши отпавляют бой; тогда какого суть строю полки городовые в таком их я назначенное число к Тавани выправую; но в том вашем монаршеском указе именного сроку не положено когда то regimentу моего войско имеет з домов своих выходить, тогда прошу покорственно в которую пору оно выпрововати, что тож в грамоте вашей монаршеской положено, что тому вышеписанному стольнику князю Ивану Михайловичю с начальниками ратными всех полков людьми велено збиратися в Ахтырку, а собрався итти в дальнии места к Тавани, и Казыкермену, и к иным тамошним местам, и проведывати о приходе неприятельском, и чинить им отпор. Тогда я покорно вам великому государю доношу что того еще наряду не бывало чтоб, сии, малороссийские полки с великороссийскими полками в Ахтырке совокуплялися; понеже то место малороссийским полком есть отлегло, для того что всегда на приличном месте под Переволочнею, или под Орлом городком у реки Днепра куда до Тавани, и Казыкерменя простый есть путь в совокупление приходили, и теперь токмо я имею сии малороссийские полки прямо на Переволочню выслати в належашую пору какой мне от вас великого государя указ будет; а естли бы непременно неприятели похотели под Тавань и под Казыкермень, также и под иные великороссийские, и малороссийские города приходити войною, тогда аз, гетман по моей подданской должности, и по усерднорадетельной верности старатися буду, чтоб при помощи Божией тем неприятелем належитой давать отпор; при сем отдаюся яко наипокорней премилосердой вашей царского пресветлого величества, благостыне; писан в Батурине лета от Рожества Господня 1700-го, месяца июля 5-го дня.

Внизу того листа написано.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 156–159.

№ 213

До Петра I

Про приїзд до гетьмана татар з листами від хана і каймакана та з полоненими українцями й росіянами для обміну останніх на татарських невільників та про заходи і пропозиції Івана Мазепи стосовно вирішення цієї справи

1700 р., липня, Батурина.

Во 2-м по имяновании и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; сими днями втораго июля приехали ко мне семь человек татар ис Крыму, и подали мне четыре листа; два от хана, а два от каймакана писанные, меж которых татар, одни привезли с собою малороссийские породы четырех человек компанейцов, под Казыкерменем на службе вашей монаршеской взятых; а другие двух человек великороссийской породы, одного рейтара, полку Белгородцкого, жителя Старого Оскола, имянем Евсевия Золотого, взятого прошлого году на Самаре ис полку Андрея Романовского, а другово казака Изюмского полку города Лимана Максима Ващенко, хотя за них одних своих сынов, а другие племянников в неволе будучих так тут в Батурине, как в Севску, и в царствующем граде Москве обретающихся высвободити, а имянно потребуют, за помянутого рейтара татарина называемого Иалима ис Перекопи, на Черной Долине взятого, который сидит на Москве, з дадатком ста левков, понеже он рейтар с ними так договорился, а за изюмского казака татарина имянем Агмет агку взятого в Казыкермене которой во Пскове сидит; за кампанейца потребуют татарина в Севску сидящего, зовомого Дубигазы, ис Перекопи сына Кушумбетового, взятого на урочище Ингуле, oprичь тех которые тут в Батурине найдутца. Я тогда у них приняв, те листы для ведома вам великому государю в приказ Малыя России, чрез гонца посылаю, и о сем покорственно вашему царскому пресветлому величеству доношу, что обна-

дежась за оных невольников, за рейтара, и за казака по указу вашему милостивому монаршескому без продолжения времени пришьютца с Москвы, а за кампанейца из Севска присланы будут татаровья, с семи татары какие у меня б нашлись отпущу их назад в Крым не задержав, и при них же чрез нарочного своего посланного, деньги по указу вашему государскому, за пропалые лошади татарские, из Севска ко мне присланные, четьреста дватцать рублев отошлю к хану, а тех помянутых невольников, рейтара, казака изюмского, и кампанейца, надеяся на вашу прещедрую милость государскую, что за них присланы будут татары, оное их желание возьму на свои руки, и уверю оных моих гетманским словом, что скоро привезены ко мне будут татары, а деньги сто левков, за рейтара в додачу то чрез своих посланцов им в Крым отослати имею. При сем отдаюся яко наипокорней вашего царского пресветлого величества премилосердой благодыне, писан в Батурина, лета от Рожества Христова 1700-го, июля 1-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 153-154 зв. Ще один список листа, датований 10 липня, віднайдено на арк. 160-162. Остання дата є більш вірогідною, оскільки в листі йдеться про події, які відбулися 2 липня. Проте і в цьому списку є неузгодженість чисел. В ньому зазначено, що лист був привезений з гінцем Семеном Ємельяновим 9 липня.

№ 214

До Петра I

**Про привезення до Батурина і плановану відправку
до Таванського міста річного царського жалування
для запорожців та про потребу указу
щодо забезпечення їх хлібними припасами**

1700 р., липня 10, Батурин.

Список с листов белорусского письма каковы писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славнаго чина, святаго апостола Андрея ковалер, Иван Степанович Мазепа, приказу Малыя Росии с подьячим с Андреем Никитиным, в нынешнем 1700-м году июля в 25-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедию и наследнику и государю и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земли пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; приехав в Батурин вашего царского пресветлаго величества, приказу Малыя Росии подьячей Андрей Никитин, июля в 6-де подал мне вашу монаршескую грамоту, а при ней денег на дачю запорожскому товариществу в Таванском городе на службе вашей монаршеской обретающимся, ис казны вашей государской, тысячу двести пятьдесят рублей годового жалованья, по указу вашего царского пресветлаго величества присланных, привезл, которые деньги приняв, по указу вашего царского пресветлаго величества тотчас в Тавань помянутым запорожцом с своим норочным посыльщиком послать, и против прошлого постановления роздать подшусь, а чрез свой лист увещевати их стану; чтоб они там на службе вашей государской постоянно жили в полном в пятисотном числе нигде на сторону не росоходясь; а о запасах хлебных понеже указу вашего царского пресветлаго величества ко мне нет, откуда им таванцом взять; а они как уже мне докучали и докучают, так и впредь о том же не престанут докучать, а особливо ныне при принятии денег, того для препокорственно прошу вашего царского пресветлаго величества милостиваго указу, откуда им имеют быти даваны те хлебные запасы; понеже что было ваших государских запасов присылки киевской в Переволочной, те все прошлыми годами разошлись на дачю, то в Сечю на Войско Запорожское Низовое, то в Тавань на помянутых запорожцов, а иное во время прошлых походов на полк стрелецкой Стрекалова, и давно уже оных не стало, о чем я уже прежде сего писал к вам великому государю к вашему царскому пресветлому величеству, покорственно донося; при сем предаюсь пренаипокорственнее вашего царского пресветлаго величества премилосердной благостыне; писан в Батурине июля в 10-де 1700-го году.

Вашему царскому пресветлому величеству верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлаго величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, сгр. 5, арк. 163-164 зв.

№ 215

До Петра I

Про вдячність гетьмана царю за присилку йому кречетів і соколів для полювання та людей для навчання цій справі українців і направи птахів

1700 р., липня 10, Бату́рин.

Во 2-м к великому государю, гетманском же листу по имяновании и титулах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; как в прошлых случаях вашего царского пресветлого величества неизреченной милости и прещедрых пребогатых даров ваших государских паче достоинства моего приимати сподоблялся есмь, так когда по убогому моему прошению, и ныне вы премилостивейший мой царь и государь ваше царское пресветлое величество пожаловали с своей монаршеской потехи, указали ко мне прислать птиц дву кречетов, да четырех соколов, приказу Малыя Росии с подьячим с Андреем Никитиным, также кречетников, и сокольников, шесть человек, для исправления помянутых птиц, и для научения к ним моих людей, и я любительно оные птицы, по превысокой милости вашей государской, мне пожалованные приняв, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим государским престолом, пренаипокорственнее челом бью; и обещаюсь по моей должности подданской как за все прошлые благодеяния, так и за нынешнее премилостивое призрение всеусердственной, и верною моею услугою вашему царскому пресветлому величеству заслуживать, и за ваше достоинство государское, во всяком случае здоровье свое нещадно полагать; а кречетников и сокольников на время у себя удержав, отпущу их к вашему царскому пресветлому величеству, в царствующий великий град Москву, а ныне помянутого подьячего от себя отпустив, вручаю себя вашего царского пресветлого величества премилосердной благодыне, писан в Батурине лета от Рожества Господня 1700-го, июля в 10-де.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 165-165 зв.

№ 216

До Федора Олексійовича Головіна

Про отримання та пересилку до боярина листів і універсалів від коронного гетьмана, очікування послання від польського короля, вдячність Івана Мазепи боярину за протегування перед царем щодо присилки кречетів і соколів для полювання

1700 р., липня 18, Батурін.

Список с листа белоруского письма, каков писал к ближнему боярину, к Федору Алексеевичу Головину, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман, и славного чина святого апостола Андрея ковалер, Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 1700-м году, июля в 24-де, чрез почту.

Божию милостию, пресветлейшаго и державнейшаго, великого государя царя и великого князя, Петра Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Белья России самодержца, и многих государств и земель, восточных, и западных, и северных, отчича, и дедича, и наследника, и государя, и обладателя; его царского пресветлого величества, ближнему боярину, и славного чина, святого апостола Андрея ковалеру, и морского каравана генералу, адмиралу, и наместнику сибирскому, ясневельможному господину, Федору Алексеевичу Головину, моему zelo милостивому приятелю, и благодетелю; желательное мое препосылаю поздравление.

Сотник басанский, которого я, по указу его царского пресветлого величества, с листом вельможности вашей, и с моим, во Львов к гетману корунному посылал; возвратився в Батурін 17-го июля, какой мне отдал от него корунного гетмана, ответ, на лист вельможности вашей писанный к нему, тот я к вельможности вашей, чрез гонца скорого посылаю. А что оный лист распечатан есть, и то учинилося от такой причины, одно с моей неосторожности, другое з глупства ево сотницкого, понеже во время вечера приехав ко мне отдал тот лист уже при свече, наперед; а ко мне писанный задержал при себе, и я наперед не осмотрев, а чая что ко мне належит, распечатал есмь оный, за что высвобождения zelo прошу вашей вельможности, моего милостиваго благодетеля, понеже то не нарочно учинилося, но вышепомянутою помешкою. А взаимно того распечатыванья листа, я, свой, что ко мне писан, от того ж коронного гетмана, посылаю вашей вельможности, не отпечатывая для вычитания, и прошу zelo изволь ваша вель-

можность, прочет, мне оный прислати, для наставления, чтобы я мог разумети, как с соседями поступити впредь. А ведомостей угодных, для донесения, его царскому пресветлому величеству, никаких он сотник не привез с собою, только слышанные от него речи, которые я написав на особливом листу, тут же посылаю, вашей вельможности; и при сем отдаюся его же неперменной благодетельской любви и приязне; дан в Батуристине, июля 18-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности, желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман, Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В том же листу, в положенных цыдулах написано.

В 1-й

Хотя в листу доложилося, что чрез гонца посылаю оный, однако ныне почтою, послал есмь тот лист, с листами помянутыми гетмана коронного, а гонца удержал я для того, что имеет быти вскоре нарочной посланной ко мне от гетмана коронного, с совершенною отповедию королевского величества, как в листу к вельможности вашей писанном, изображено есть, и с чем тот посланец гетманский приедет, тое присылку, чрез гонца посылати к вельможности вашей, радети буду; а и повторяя ныне прениско прошу прощения, что с неосторожности оный лист распечатан, ибо Бог мой свидетель, что ни с немалой хитрости то учинилося.

Во 2-й

Тут же посылаю вельможности вашей два уневерсала от коронного гетмана чрез того ж сотника басанского, ко мне присланные, один к тамосторонним старшинам, всякого чину особ написанный, чтоб сей стороны малороссийским купецким людем, с таварами, едушим, чрез польские краи, во Гданеск, и Шленск, не чинили, никаких заборов, и бесправия. Другий уневерсал, сей стороны заднепрских купцов обнадеживая их, дабы безопасно в своих купецких делех с товарами приезжали в их польские краи, не опасаяся никаких заборов, и кривд напрасных; которых о прислании ко мне назад зело прошу вашей вельможности.

В 3-й

Зело, и покорно вашей вельможности, моему милостивому благодетелю, благодарствую, за почтенное, и многомошное предстательство, к великому государю его царскому пресветлому величеству, что по

оном, с его монаршеской потехи, пожалованы присланы ко мне, кречеты, и соколы, которые хотя сперва, и зело показались неисправны, однако как суть добры, и ручны, так, что час, лучше исправляются, к ловитве належашей.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 63-65 зв.

№ 217

До Федора Олексійовича Головіна

Про очікування приїзду до Батурина гетьманських посланців з представниками Буджацької Орди, бажані розмір і час виплати царського жалування козакам на похід у Ліфляндію, готовність українського війська до виступу і неминучість його проходу через литовські володіння, листування Івана Мазепи з Семеном Палієм з приводу участі людей полковника у цьому поході та про міркування гетьмана щодо причин затримки укладення миру Росії з Туреччиною

1700 р., липня 22, Батурин.

В листу к боярину Федору Алексеевичю Головину, гетмана и ковалера, Ивана Степановича Мазепы, написано, (с канцеляристом с Евстафьем Панкевичем) в нынешнем 1700-м году, июля в 29-де.

Сиятельнейший, и превосходительнейший господине мой, и прекрасный благодетелю.

Во время бытности моей прошлые зимы, в царствующем великом граде Москве, доносил я самому великому государю нашему его царскому пресветлому величеству, и имел с вашею вельможностию разговор, что еще наперед того, приказывал мне из Белгородчины князь Юрья Четвертенской; чрез Саву Степановича канцеляриста войскового; что Нагайская Орда, с старшими мурзами, намеривают поддаться, под высокодержавную его царского пресветлого величества руку; и обещался я по возвращении моем с Москвы в дом, послать к нему князю Четвертенскому нарочного человека, многократно в Белгородчине бывалого, Переяславского полку товарища, Данила Яценка, с таким приказом, дабы он Четвертенский, у тех мурз и Нагайские Орды упоминался, естли подлинно хотят великому государю нашему поклониться, и под его царского пресветлого величества, скипетродержавною рукою быти, и взяв совершенный на то от них ответ, присылал ко мне

наскоро, о котором я имел его царскому пресветлому величеству донести, но тот посланный мой, приехав в Белгородчину, князя Четвертенского не застал (ибо взят уже был в Крым) и так несколько дней пребывая, увиделся с одним толмачом, отчасти того дела, оных мурз, и Нагайской Орды, сведомым, объявил ему лист, и зачем было к Четвертенскому приехал; тогда тот толмач, приказав оному мало помедлiti, учинил ведомо мурзам о том, по котором объявлении, призван был перед мурзы, и спрашиван, имеет ли от меня гетмана к ним, какие письма, или нет, а когда сказал, что никаких писем ни х кому, кроме того что х князю Четвертенскому о вышепомянутом деле имеет лист, тогда объявили ему, князя де Четвертенского тут нет, в Крыму, и тебе де не для чего медлiti, поезжай назад, ибо можешь уже Четвертенского застати в дому, и скажи ему пусть он к нам о том пишет, да и гетман каково дельного, и язык наш добре умеющего человека, к нам присылает, то мы знати будем в то время, как о том деле поступити, и с тех оных мурз речей, оттуды возвратився, и приехав ко мне в Батурина (где и Четвертенского застал) обо всем вышеписанном донесл; и я по тому его доношению, тотчас приказал Четвертенскому о том деле, к тем мурзам подлинно и пространно писати, с которым письмом посылал я нарочного, дельного, и язык бусурманской совершенно умеющего человека, имянно Гордея, а с ним и помянутого Данила Яшенка отпустил есмь в Белгородчину; где они чрез два месяца будучи, ныне возвращаютца назад, а с ними шесть человек татар, от тех мурз посланные едут, о котором возвращении, и уже в Переяславль прибытии, пишет ко мне переяславский полковник дая наперед знати, который оного полковника лист, я к вельможности вашей для ведома посылаю, купно же и прошу, изволь ваша вельможность о том о всем, великому царю и государю донести, и исходатойствовати мне скорый монаршеский на то указ; как имею, когда те мои посланцы, со оными татары ко мне приедут, поступити, пропускать ли оных, естли будут у себя от кого имети какие письма, или сами проситися станут к Москве, или тут задержати, о чем и повторяя вашей вельможности прося, здравие вашей вельможности, Господу Богу, и самого меня непременною благодетельской вашей вельможности, милости вручаю, из Батурина июля 22-го дня, 1700-го году.

Вашей вельможности всего добра желательный приятель, и до услуг готовый.

Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества, Запорожского.

В цыдулках в том листу положенных написано.

В 1-й

Пишешь ваша вельможность ко мне, чрез возвратившагося с Москвы гонца моего, сегодняшняго июля 21-го дня, дабы я наскоро, чрез нарочного гонца донесл премилостивийшему нашему царю и государю, по скольку б довелось на казака дати на инфлянскую службу, и на то так ответ чиню вашей вельможности, в воли то монаршеской належит, почему изволит указать дати, а они то должны з благодарением приняты; мое благое разсуждение, чтоб довольно было той дачи по два рубли на всякого рядового товарища, а старшине хотя бы что мало с прибавкою.

То только о том же докладываю, что то жалованье лучше за границею роздати, а нежели в малороссийских городех, для двух причин, первое, когда те деньги войску изготовленному в Лифлянтию, где будут внутрь Украйны роздаться тогда многие не только казаки, но и мужики пойдут сверх указного числа, и хотя тут другому платы не достанется, то по старому в надежду впредь будущей беспрестанно будут за войском воло[чи]тца.

Второе, что много таких сыщется невежей, и лехкомысленных, испосполитых казаков, что взяв плату, либо в дому своем, или куды иному на сторону ухоронитца.

О готовности войска в лифлянскую дорогу, и повторяя вашей вельможности объявляю, что суть со всем готовы, и уже было некоторые из домов повыходили, тогда я приказал есмь вновь восвоасы всякому возвратитися, дабы даром не теряли стоя в поле запасов, а ждали в домах своих от меня о порушении своем другово указу; изволил ваша вельможность, в двух цыдулках своих изобразити таковое разсуждение, что продолжение миру с Портою деется, чрез факцию, аглинского и галанского резидентов, и правда есть до того подобенство, но когда бы имело подлинно так быти, то бы только одного государского в Царе граде удержали б посла, а то как вижу всех посллов по се время из Царя града не отпускают, и едва не подлиннейшая та причина*, которую господарь мультянский в своем листе пишет, что для бунтов то чинят старшина турецкая.

Изволишь ваша вельможность писати ко мне спрашивая, естьли нет пути такового в Лифлянтии, что мало что занимаючи границ литовских могло войско зйти на назначеное место; и на то такой чиню от-

---

* На полях – раща.

вет вашей вельможности, что не мошно, ибо хотя на Стародуб, то тотчас граница литовская только в двенадцати милях хотя также сюды просто на Могилев, то скоро только Днепр блиско Чернигова переправився тотчас на той стороне зачинаются литовские жилища.

О Палее объявляю вашей вельможности, что писал ко мне обещаюся в ту ж посылку лифлянскую своего полку людей дати пятьсот, но когда ныне за возвращением сотника басанского, от гетмана корунного утрашился польского нахождения, что хотят ево ис Хвастова выгнати, и будто региментарю лядскому Вилкге, конечно приказано, дабы без откладу наступить на него во время жнитвы, то опасуюся, чтоб не отменил своего обещания; я однако ж посылал к нему нарочного гонца, упоминаяся оного обещания, а от себя обнадеживая, что во время насильствия нужного, и неприятельского наступления своими людьми учиню ему вспоможение, а что на то отпишет, будет вашей вельможности ведомо.

Во 2-й

Прислан ко мне лист бумаги, на котором, картон ли, или сугубный картон начерчено, без всякого наставления, что в том есть, и для чего вложено в моей обертке, и прислано до моих рук, прошу изволь ваша вельможность меня уведомить.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 110-113 зв.

№ 218

До Федора Олексійовича Головіна

**Про отримання гетьманом та пересилку до боярина листа
від мультянського господаря та пакету листів
від Омеляна Українцева до Посольського приказу**

1700 р., липня 22, Батурин.

В листу к боярину Федору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазеты написано.

Превосходительнейший господине мой, милостивый приятелю, и благодетелю.

Какое ко мне на сих днях, цыфирное от владетеля мультянского принесено письмо, то я перевесть приказав, того ж времени, безо всякого мотчания посылаю к вашей вельможности, для донесения преми-

лостивейшему нашему царю и государю, при сем покорно вручаяся, милостивой вашей вельможности любви, и доброго ему от Господа Бога желаю здравия, и счастливого имети поведения в пренаимножайшие лета, из Батурина июля 22-го дня, 1700-го году.

Вашей вельможности всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман рукою своею.

Да в цыдулах, в том листу положенных написано.

В 1-й

Прислан ко мне от владетеля мультянского, уже по написанию сего моего листа к вашей вельможности, связок писем, из Царя града, от его милости господина Емельяна Игнатьевича, писанные 21-го июня к Москве, посланные, при котором, и ко мне гетману, изволил его милость писати лист свой, в котором ничего ведомостей тамошних не написав, только просит прилежно, дабы тот связок в царствующий град Москву, в Посольской приказ отослан был наскоро, предлагая, что во оном нужные суть дела, и я ни одного дня того связка у себя не задерживая, чрез нарочного гонца для скорого донесения, в преждедеченный Посольской приказ, приказав ему гонцу, поспешати днем, и ночью; о чем тут вашей вельможности докладываю.

В 2-й

Купца греческого от владетеля мультянского с письмами, ко мне приехавшаго, роспросные речи письмом греческим писанную статью посылаю к вашей вельможности, тут же при сем моем письме.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 115-116.

№ 219

До Федора Олексійовича Головіна

**Про прибуття до Батурина посланців від Буджацької Орди
з проханням щодо підданства російському царю**

1700 р., липня 26, Батурин.

[В] другом листу гетманском к боярину жс, с тем же мещанином Юрьем Никола[евы]м августа в 3-де 1700-го году написано.

Превосходительнейший мой милостивый господине и присный благодетелю.

Писал я до вашей вельможности, донося извещение полковника переясловского, о повороте моих посланных з Буджаку, и о прибытии с ними посыльных татарских людей от беев и мурз тамошних к городу Переславлю; а ныне доношу то что с теми моими посланными, оные татарские присыльные люди прибыли к Батуруну, и подали мне письмо от своих старших, а словесно мне сказали, что послали их; их старшие беи и мурзы, с таким делом, что имеют они беи и мурзы и все татаровя от турецкой области великое на себе обтяжение, желают быти под высокодержавною великого государя нашего, его царского пресветлого величества рукою, в вечном и верном подданстве, а имянуют у себя быти подлинно людей военных за сто тысяч человек; и чтоб великий государь указал им оттоль з Буджаку из за реки Днестра перейти со всеми своими тенжарами, на сей бок реки Богу, и кочевати около речок Инкгулов Великого и Малого, Еисуну, и Громоклии, где некогда из давных лет татарские кочевывали народы, в которых бы местех они жити зачавши, отдавали свою службу на всякое монаршее великого государя нашего повеление, на чем хотят все беи и мурзы показа... свою присягу, для которого отобранья, что... я выслал от себя трех полковников к реце Богу, где и они прибыти могут, я то татарское принесенное ко мне письмо, посылаю до вашей вельможности; и речь посланных словесную написал в сем моем письме так как от них мне говорена, изволь тогда ваша вельможность, как то письмо пере... так и словесную посланных оных вышеписан... молву, донести премилостивейшему монарх[у] нашему, и предстательствовати, дабы м[не] его монарший повелительный указ вскоре был прислан, как мне гетману, против того татарского отозвания поступити, и присланных с чем отпустить могу; о сем вашу вельможность множицею упрошаючи, отдаю мене милостивой вашей вельможности любви; из Батурина 26-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности добрый приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман власною рукою.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 75-76.

№ 220

До Петра I

Про повернення до Батурина гетьманських посланців
з Білгородчини та відправку їх до Москви

1700 р., липня 27, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал, к великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского, обеих сторон Днепра гетман, и славного чина святого апостола Андрея ковалер, Иван Степанович Мазепа, з посланными своими, с купцом Гордеем, да Переяславского полку с казаком, з Данилом Яценком, в нынешнем 1700-м году августа в 3-де.

Божиею милостию, пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; и многих государств, и земель, восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества, Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества, престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бую; по вашему великого государя вашего царского пресветлого величества премошному указу, посылал я гетман в чюжую землю, имянно в Белгородчину, нарочных моих посланных, Гордея купца нежинского, и Данила Яценка казака полку Переяславского, для проведывания вестей, о тамошнем поведении, которые те мои посланные люди, ныне оттоль ко мне возвратилися, и сказывают о тамошнем поведении розные ведомости; и я гетман, по должной моей повинности, тех моих посланных с теми словесными их доношениями, посылаю в царствующий великий град Москву в приказ Малыя Росии, для донесения вам великому государю, и покорственно прошу о том милостиваго вашего царского пресветлого величества указу; при сем яко наипокорнее отдаюся премилосердной вашей царского величества благодатьне, писан в Батурине, от Рожества Господня 1700-го году, месяца июля 27-го дня.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и наинижайший, слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 166-167.

№ 221

До Петра I

Про відправку українського війська, призначеного для служби у Тавані

1700 р., липня 31, Батурын.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея кавалер Иван Степанович Мазепа чрез почту в нынешнем 1700-м году августа в 6-де.

Божиею милостию пресветлейшему, и державнейшему великому государю царю, и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств, и земель восточных и западных и северных отчию, и дедичю, и наследнику и государю и обладателю; вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, в милостивой вашей великого государя вашего царского пресветлого величества грамоте изображен мне преможный ваш монаршеский указ, дабы я regimentу моего войско в Тавань назначенное высылал в налегающей путь вскоре, чтоб оно могло стать в Переволочной или на Орле городке августа в 1-де и я подданный вам великому государю покорственно доношу, что по тому вашему монаршескому указу, тому войску приказал я тотчас вскоре из домов выходить, и на назначенное место чинить поход с великим поспешением, только о сем подданский докладываю, что вашего царского пресветлого величества грамота тот ваш монаршеской указ изображающая замедлилась, потому что подана мне июля в 29-де, за три дни пред помянутым числом августа, и того ради к первому числу августа то regimentу моего войско на вышепомянутое место поспешити не может, однако ж надеюся

что к тому времени туды прийти не опоздает, на которое стольник и воевода князь Андрей Михайлович Мосальской, с вашими царского пресветлого величества великороссийскими войсками к тем местам придет, при сем премилосердной вашего царского пресветлого величества предаюся наивсегда благостыне; писан в Батуристине июля 31-го числа, 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 175-176.

№ 222

До Федора Олексійовича Головіна

Про відправку українського війська до Риги, готовність гетьмана вирушити в похід, польських посланців на Запорожжя, перебування посланців з Буджака в Батуристині і висловлені ними пропозиції, збір польських військ для наступу на Фастів та про звернення Семена Палія до Івана Мазепи по допомогу проти них

1700 р., серпня 20, Іванполь.

В листу к боярину Федору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера, Ивана Степановича Мазепы, в нынешнем 1700-м году, августа в 25-де написано.

Превосходительнейший мой милостивый господине, и присный благодетелю.

Дошел до меня лист вашей вельможности, чрез гонца моего, Малишевского, в котором ваша вельможность изобразил мне премошный монаршеский, всемилостивейшаго нашего царя и государя о управлении войска указ. А я чиню ведомо, что войско регименту моего, напред сего к Риге назначенное хотя было уже за повелением монаршеским по домам роспущено, однако по обновлении указа, которой мне чрез Бута гонца моего прислан, спешно збирается, и уже часть оного, из сих мест к Стародубу, и дале, выправилося, а последняя часть скорым поспешением, в дороге, за предними идут, которым приказал днем и ночью, имети поспешение.

А о втором великого государя указе сице пишу, что мне есть лучше, и пожиточнее, и радостнее, яко быти при лице премилостивейшаго, и благочестивейшаго моего монарха, и то истинная моя подданская есть должность, там служити, и туды нести мою голову, где его монаршеская превысокая обретается особа; якоже то докладываю, что при мне гетмане и войско может быти стройнее, и в случаях военных, лучшая оного будет охота, и смелость, обаче, как его правоверного монарха нашего, премудрая, и превысокоразсмотрительная сотворит воля, тако да будет; где ему государю, надобнее, и угоднее мене имети, там я и обретатися буду, о чем имянного его монаршеского, прошу себе указу. А войску тому, в дванадесятотысячном числе, или больше, как наискорее велел в путь предлежащий итить; а понеже ваша вельможность не написал имянно пути, каким путем то войско, на Смоленск ли, или на иные места итти имеет, только намяновал, куды бы было податнее к Ынфлянтom; и как простой, и податнейший путь лежит туда, Литвою, только б от литовской шляхты не было зацепки, и от того остановки в поспешении, так прошу вашей вельможности, изволь вскоре о том исходатойствовати мне милостивый, премилостивейшаго нашего царя и государя указ, которого з желанием ожидати буду, при сем отдаюся благодетельской вашей вельможности, благожелательной милости, и приязни.

Вашей вельможности всего добра усердножелательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман, рукою власною.

Дан в Ыванполе августа 20-го дня, 1700-го году.

В цыдулках, в том листу положенных написано.

В 1-й

Донесено мне ведать, из местечка Переволочни, над рекою Днепром будучаго, что тамошние люди, ходя на той стороне Днепра, для стреляния зверей, видели в полях диких поляков, несколько на десять человек, прокрадающихся к Запорожью, которые поляки тех людей увидев, приворотили к ним, и желали себе на харчь звериного мяса, а при том и объявили им, что будто они посланы от гетманов коронных, о некаких делех к Войску Низовому, и я гетман, хотя о том совершенно ведати, послал в Сечю Запорожскую тайно верных людей для проведования, о той польской присылке, а имею тотчас, неотложно, и писати к атаману кошевому и всему Войску, прося, дабы мне объявили, и письма прислали, с чем те поляки (естли подлинно так есть) в Сечю были присыланы, а какую из Сечи о том получю ведомость, ту и ва-

шей вельможности, для донесения великому государю, всемилостивейшему моему монарсе, писати буду.

Во 2-й

О посланных татарех из буджацкой земли как пред сим подлинно, так и ныне подлинно ж извещаю, вашей вельможности, что они не имеючи письма до пресветлейшаго монарха нашего, просят назад себе отпуску, и я нуждою их к Москве их не отпускал, а они обещают за всех своих мурз, то, что естли их православной царь наш и государь изволит под высокодержавную свою принять руку, то они все мурзы с Ордою готовы на верное, и вечное подданство, присягу свою учинить, для которой присяги взятия, дабы regimentу моего, два, или три полковники с полками, к реке Богу, были высланы, а по учинении той своей присяги, обещают на службу ево монаршескую во сто тысяч сабель в свою готовость, хотя на турка, хотя на Крым, или на ляхов, о чем я в доклад покорственно доношу, а не советую, ибо не могу того подлинно знати, естли они поганцы исполнят то свое обещание; и о том как с ними поступити, милостивого премудроразсмотрительного его царского пресветлого величества ожидаю себе указу; а естли того подлинно надобно, чтоб те татаровя присланы были к Москве, то я тотчас оных вышлю, и днем, и ночью в дороге поспешати прикажу: а и перед сим учинил бы я то, естли бы ведал монаршескую о том волю, только ваша вельможность, о прислании оных ко мне не писал, а изволил писати полагая их татарской приезд на мое рассмотрение.

В 3-й

Превосходительнейший милостивый мой благодетелю.

Августа 19-го дня поздно, прислал ко мне Семен Палей, полковник охотничьей, гонцов своих двух казаков, пиша ко мне о том что поляки своими хоронгвами збираютца к своему regimentарлю Вилькге, с которыми пехоты некакой regiment быти имеет, а хотят притить наступательно под Хвастов на него Семена Палея, чтоб ево, либо добыти, или изгнати отголе, где и Любомирский господин знатный старосто сандецкий, несколько на десять миль хоронгвами жалнеров вшел в тамостороннюю Украину будто для взятя с некоторых мест дани медовой, но туды ж под Хвастов приближатися имеет для промыслу; а с теми вышеимянованными хоронгвами зберетца на сорок хоронгвей войска польского кворцаного*, oprичь regimentов. А словесно те от

---

* На полях – денежного.

него Палея присланные казаки сказали, что передовые поляки от того войска наближився, уже несколько сот волов Палеевых отогнали, которое ляцкое наступательство он Семен Палей видя, просит меня усердственно себе о обороне, и о помочи на отпор тем своим неприятелем. А еще прежде сего в Батурин прислал тот же Семен Палей одного слушку ляцкого ростом молодого, для извещения, что ляхи замышляючи наступати на него Семена Палея оного слушку выслали с ведома региментаря Вилькги ис кола** желнерского на сю Днепра сторону, для проводывания войск регименту моего, готовятца ль итить на помощь х королю, против шведов, или не нарежаютца ль итить на оборону Семену Палею, и велено тому молодику быти в малороссийских городех, в Чернигове, в Казельце, в Переяславле, в Золотоноше, в Ърклееве, и в ыных, которой молодик пришед в Золотоношу, и взяв от торговых людей ведомость, что будто конное охотническое войско пошло тою стороною Днепра на помощь Семену Палею, возвратился оттоле назад, и переехав через Киев; попался в селах за Киевом будущих в руки полчаном Семена Палея, которые ево отвели в Хвастов к Семену Палею, а Семен прислал ево ко мне, а я по роспросу о вышеимянованной речи, и ныне при себе держати велю, о том я вашей вельможности объявляя, зело прошу о докладе премилостивейшему нашему царю и государю: и о исходатойствовании милостивого его монаршеского мне наставительного указу, каким способом ему Семену Палею учинити помощь, тайно ль, как о том прежде сего был мне чрез вашу вельможность указ, или явно, понеже и он Семен Палей явно под высокодержавную его монаршескую руку приклоняетца и обороною его ж монаршескою перед всеми ляхами, как на письмах, так и на словах голосно хвалитца, и не скрытно ко мне о помочи присылает, а разсуждаю я, естли паляки на Семена Палея то свое наступательство исполнят, и войну зачнут в таких блиских от богохранимые великого государя нашего державы, особно града Киева, то каким ни есть способом, естли не явно, то тайно, и сюда на сю сторону вредительную похотят вкинути искру.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 77-82 зв.

** На полях – из собрания.

№ 223

До невідомого

Про клопотання гетьмана щодо вирішення питань стосовно листування у особливо важливих державних справах і стосовно підтримки зв'язку з мультянським господарем та про відправку до Риги українського війська

1700 р., серпня 22, без місяця.

Чрез почту августа 27-го дня 1700-го году.

Сиятельнейший господин мой, и присный благодетелю.

Забыл прешедшаго дня, отпусая гонца к Москве, в листе своем, к вашей вельможности писанном сие объявить.

Когда будет непременно воля монаршеская, и указ имянной государской, о том, дабы мне самому во Украине для всякой осторожности, а наипаче для соседов, неистинных нам приятелей, здесь х Киеву [п]риближающихся пребывать, тогда х кому мне писати в делех государских приключаящихся, а особливо когда будет дело такое, что ево не зачинати, и кончити, без ымянного государского указу нельзя.

Господаря мультянского посланца, как мне отправить, имети ли с ним в нынешнем времяем пересылки, понеже он сам того от меня желяет, дабы я и в нынешнем мирном времяни неотменною и с ним имел пересылки, и приятельское уверения.

Прошу вашу вельможность, изволишь донести премилостивейшему нашему царю, и государю, что войска его царского пресветлого величества, regimentу моего в тридесячном числе, свой путь дай Боже щастливой начали на назначенное место под Ригу, а дорогою на Смоленск, над которым войском нарядил полковника полтавского начальником, и ему совершенно вручил regiment над вышепомянутым частию войска, которое так собрано.

С полковником полтавским, полку ево товариство, четыреста без старшины обретаецца.

С полковником наказным нежинским, полку ево товариства тысяча шестьсот.

С полковником наказным прилуцким, полку ево товариства пятьсот.

С полковником наказным стародубским, полку ево товариства пятьсот.

Другое войско, которое по указу его царского пресветлого величества, со мною ли гетманом будет (чего себе сердечно желяю) или также с наказным моим в лифлянскую землю, наряд вскоре, за тем передним войском поспешать.

О том прошу вашей вельможности изволь мне вскоре имянной указ государской исходатойствовать, понеже я свою волю, и хотение на монаршеское полагаю повеление. При том себе самого неотменной вашей вельможности любви, и приязни вручаю.

Вашей вельможности желательный приятель, и до услуг готовый Иван Мазепа гетман власною рукою.

Писано 22-го дня августа.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 86-87 зв.

№ 224

До Петра I

Про приїзд до гетьмана товмача з Білгородчини з полоненими для обміну та листами

1700 р., серпня 22, Глухів.

Список с листа белорусского письма, каков к великому государю царю и великому князю, Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, писал Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славного чина святага апостола Андрея ковалер, Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем 1700-м году, августа в 27-де.

Божию милостию, пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичю, и дедичю, и наследнику, и государю, и облаадателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, дватцать первого числа августа приехал ко мне из Белгородчины, толмач, имянем Стексик, которой в прошлых годах был в Севску задержан, чрез немалое время, и с собою привес ко мне трех человек дворян и слуг моих, на вашей великого государя службе под Казыкерменем взятых, на розмену за татар, также и два листа мне подал от Алигаси писанныи, которые я по должности моей подданской в донесение вам великому государю в приказ Малыя Росии посылаю.

А что тот же толмач о поведении тамошнем белгородцом донес мне словесно, то все написав на особливой бумаге, для ведома вам великому государю, тут же в приказ Малыя России посылаю, с сим моим листом. И при сем отдаюся как наипокорнее, премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Глухове лета от Рождества Христова 1700-го, месяца августа 22-го дня.

Вашего царского пресветлого величества, верный подданный, и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 192-192 зв.

№ 225

До Петра I

Про приїзд з Білгородчини до Батурина татарина, відправленого від білгородських посланців, які перебували у гетьманській столиці, та про повернення посланця Івана Мазепи з поїздки до кримського хана

1700 р., серпня 31, Батурин.

В 3-м к великому государю гетманском же листу по имянowaniu и титлах написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью. Сего дня августа 30-го числа, приехал ко мне в Батурин, возвратившись из Белгородчины един татарин, с казаком Переяславского полку, которого татарина ага с товарищи, от мурз нагайских ко мне присланных отселя из Батурина посылал в Белгородчину, понеже оный ага, с товариством своим просил меня, дабы позволил им меж себя единого туда послати, дая о своем поведении; то есть о приезде в целости ко мне гетману и о ласковом моем принятии, также и о отослании к вам великому государю листа, чрез них, от мурз оных принесенного знати, и так я по тому их прошению позволил единого, из меж их с таким делом посылать, и придал к тому посылному татарину для всякого опасения и надежного проезду Переяславского полку таварыща, язык их татарский добре знающего, который татарин с оным каза-

ком, какие подал, мне от своих мурз письма; едино до пречестнейших монаршеских вашего царского пресветлого величества рук належашее; а другое ко мне писанное, те я при сем моем листе, для ведома вам великому государю в приказ Малыя Росии посылаю; также и роспросные речи, о тамошнем поведении выписанные, и самого помянутого, полку Переясловского таварыща, для пространнейшаго словесного донесения, что будучи он там в Белогородчине слышал и видел; посылая, и то доношу, что пишут и словесно наказуют оные мурзы, плачевно прося, дабы под высокодержавную вашего царского пресветлого величества руку были приняты, когда совершенно как от салтана турецкого, так и от хана крымского ничего доброго себе не споделяются; которое превысокопремудрой, и Богом исправляемой вашего царского пресветлого величества поручаю воле. Да сего ж дня посланец Илия Быковский, чрез которого я деньги четьреста и дватцать рублей, от вашего царского пресветлого величества стольника и воеводы севского, и наместника суждальского Степана Петровича Нелединского Мелецкого присланные за пропалые в волости Камарицкой, татарские кони, к хану крымскому посылал, возвратился и приехал в Батури. И какие от хана принесл письма, те я по моей подданской должности, в сем же листе в донесение вам великому государю посылаю. Словесно больши ничего о тамошнем крымском поведении не сказывает, кроме сего, что великое в Крыму замешание, для того, что орды одне при хане стоят, а другие при нурадын салтане, из черкес в Белогородчину ушедшим (о котором уже вашему царскому пресветлому величеству доносил) держатся, который нурадын салтан пришед в Нагаи, новый против хана зачинает вымысл. То покорне вам великому государю донесши; отдаюся вашей же царского пресветлого величества благостыне. Писан в Батурине 1700-го году, августа 31-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный, и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 177-178 зв.

№ 226

До Петра I

Про відправку українських військ до Смоленська і Новгорода

1700 р., вересня 7, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея кавалер Иван Степанович Мазепа, з гонцом своим з Богданом Красовским, в нынешнем 1700-м году, сентября в 13-де.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладаателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском, вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью, по премошном вас великого государя вашего царского пресветлого величества имянному указу, в препочтенной вашей монаршеской изображенной грамоте, я верный ваш царского пресветлого величества подданный, исполняя мою должную радательную службу, как тех людей regimentу моего которые в помощь его королевскому величеству польскому суть назначены сколько недель тому есть как в предлежащий путь к Смоленску послал есмь, и поспешати им в дороге днем и ночью грозно приказал, так и иных изо всех полков товарищей указное самое число к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству до Великого Нова города выслал, назначив для управления наказным вашим царского пресветлого величества стольника и полковника нежинского Ивана Обедовского племянника моего, которому приказал с подкреплением, дабы всяко неусыпным своим тщанием с теми людьми военными днем и ночью сколько сил их и способу станет к назначенному месту к Нову городу на срок положенный, чинил поспех, только дай Господи Боже в том походе им помощь, дабы за трудными переправами, и на реках за перевозами, (которых ведомые люди именуют быти не мало) не учинилося им умедление, о чем извествуя упадая покорственно под ноги пресветлого вашего

монаршеского престола и рабско премного вам великому государю челом бью, дан в Батурина сентября в 7-де 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 210:

Таков же список с листа слово в слово, послан в полки с тем же гонцом, сентября в 14-де, и того гонца допрос, а каков тот допрос, что он сказал в приказе Малья Росни, также и от дьяков к боярину о том же письмо, отдано в Посольской приказ подьячему Михайлу Волкову.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 209-210.

№ 227

До Федора Олексійовича Головіна

**Про клопотання гетьмана щодо покровительства й заступництва
боярина за Івана Обидовського та про причини можливої
затримки з прибуттям до Новгороду українських військ,
очолюваних останнім**

1700 р., вересня 7, Батурин.

В листу к боярину Феодору Алексеевичю Головину, гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы написано.

Посылая я войска его царского пресветлого величества малороссийские regimentу моего на службу монаршескую, премилостивейшаго государя царя нашего в Великий Новгород для слученія с войсками великороссийскими, учинил над ними начальствующим предводителем на место мое наказным гетманом, его ж царского пресветлого величества стольника Войска Запорожского полковника нежинского племянника моего, который когда, на намеренное, и на указное себе место придет и в чем ни есть вельможности вашей благоразумнаго наставления, способствующей помощи и благопризрительной милости, потребовати имеет, изволь ваша вельможность с природного своего ко мне благоутробия, во всем оному быти предводителем, и наставником, обещаюся в том вашей вельможности, за милость вашу должным быти, купно с тем моим предреченным племянником, до кончины жития всякою моею благодарною повольностию отслужити, а ныне и повто-

ря о милостивом любительном к тому ж моему племяннику призрении, zelo вашу вельможность прошу, оного ж и мене, всегда братолюбиво вручаю, из Батурина сентября 7-го дня 1700-го году.

Вашей милости желательный приятель, и к службе готовый Иван Мазепа гетман Войска его царского пресветлого величества Запорожского.

В цыдулах в том листу положенных написано.

В 1-й

Выправив по указу премилостивейшаго нашего монарха, на его монаршескую службу, в страны Великого Нова города, ис под ригменту моего с наказным племянником моим Иваном Обедовским, прошу покорно вашу вельможность о благостынной призрительной милости, естли бы он не мог к указным местам на указной срок поспешить, изволь благосердное ему подати пред пресветлым государем нашим заступление, приказал я с подкреплением чинити в походе поспешение, однако ж слышу на том пути многие переправы, и в лесах тесные, и болотные проезды, так не чаю и сомневаюсь, чтоб в том належащем поспешении, не учинилася препона, сего ради и повторяю о благосердии в той мере вашу вельможную милость покорственню прошу.

В 2-й

А окроме того, что у переправ и тесных болотистых переездах, от малороссийских краев, до Великого Нова города трудную сказывают быти дорогу изволь ваша вельможность своим высоким разумом то разсудити, как отселе туды не малое есть разстояние, а и тут из розных полков далеко от себе будучих, то есть, ис Полтавского, Киевского, Стародубского, Нежинского, Черниговского, и Прилуцкого войско собирая, поколь оное на одно совокупилося место имело в том некое замешкати время, того для, и паки многократно покорственню прошу, дабы в том ваша вельможность племянника моего изволил многомилостивым своим заступити предстательством.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 88-89 зв.

№ 228

До Петра I

Про наступ польських військ на Фастів і звернення Семена Палія до гетьмана з проханням щодо допомоги проти них та про клопотання Івана Мазепи стосовно царського указу командиру російських сил щодо узгодження з ним своїх дій

1700 р., вересня 9, Батурін.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман и славнаго чина святаго апостола Андрея ковалер Иван Степанович Мазепа, чрез почту в нынешнем 1700-м году сентября в 16-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлаго величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бую, доносил я уже вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству чрез мое писание, что писал ко мне Семен Палей ведомо чиня, что выехал из под Бара гетман коронный с войском при нем бывшем, а войско прямо идет под Хвастов, а ныне он же Палей повторяя пишет предлагая, что оба два гетманы коронный и полевый прямо идут к Хвастову, и что уже в Венеце обретаютца, просит слезно себе помочи, я тогда по моей подданственной должности, как первые ево Семена Палея письма для ведомости вам великому государю послал есмь, так и нынешнее письмо с сим моим листом в донесение вашему царскому величеству посылаю, а дерзаю тут же предложить и то, вдруг же покорственно вас великого государя вашего царского величества просить, об указе к человеку тому которой будет начальствовать над великороссийскими войски, чтоб во всем со мною согласился, а когда будет некий случай дабы есми совокупно шли где належати будет, ибо когда именованные гетманы приближатца будут к берегу, к днепровскому, а не знав еще каким намерением чтоб злохитрого своего намерения не похотели б хотя не явным, однако ж тайным

подобием и прелестию что нибудь учинить, то нам надобно будет с войсками тож, к берегу к днепровскому приближаться и стать на благополучном месте, при сем предаюся яко наипокорнейший премилосердной вашей царского величества благостыне.

Писан в Батурина лета 1700-го сентября в 9-де.

Вашего царского пресветлаго величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 205-206.

№ 229

До Петра I

Про звернення Семена Палія до гетьмана з проханням щодо переходу до Канева чи Чигирина через загрозу від польських військ, наступне рішення полковника тримати оборону у Фастові та про виступ Івана Мазепи з військом до Києва

1700 р., вересня 20, Батурин.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман и славнаго чина святаго апостола Андреа ковалер Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 1700-м году сентября в 26-де чрез почту.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман, с Войском вашего царского величества Запорожским, пад до лица земнаго, пред пресветлым вашим царским величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; которых сих мимошедших дней принял есмь от Семена Палія на письмах ево чрез нарочных посланцов ко мне писанных изображении о войсках польских ведомости, те я в сем моем листе, для ведома вам

великому государю в приказ Малыя Росии посылаю, докладывая и то вашему царскому пресветлому величеству покорне, что он Семен Палей когда перед сим взял ведомость, что оба два гетмана корунный и польный с войсками своими присто идут к Хвастову, и уже в Бару и Венеце обретаютца, присылал ко мне нарочного своего посланца донося, и сказал, что не могу стоять против войск польских, понеже они оба два гетмана с великою идут силою стояти, и просил меня о указании места, любо* в Каневе любо в Чигирине, для промешкания**, и я чрез того ево посланца, и советовал ему место в Каневе, и велел на оное пробратися, обещая в том учинити вспоможение; а ныне он же Палей будучи уведомился, что помянутые оба два гетманы, для некоторых своих нужных потреб поехали скоро в Польшу, приказав своим региментарем с войсками, просто итти под Хвастов, чрез последнего своего посланца объявил мне, уже совершенно хочет запершиися в Хвастове тем войскам польским, сколько силы ево станет чинити отпор, и безпрестанно меня о помочи просит, а ис Хвастова уступити не помышляет. Понеже бояся польского ига, все как хвастовский жители, так и в селах около Хвастова над реками Ирпенем и Тетеревом, лежащим живущие люди, которые жены и дети и все свои животы провожали из своих жилищ, и остановили около Черногородки, а сами возвратилися для осады в Хвастов, для давания отпору тем войскам польским, и присягали ему Палею, что конечно от него не имеют отдалятися, а сверх того не обнадежен ли он чем, от королевского величества, через единого ротмистра, который приезжал наймовать у него Палея охотного войска, которого отпустил был Палей ис тем ротмистром 200 человек конных, да 200 пехоты, хотя и то не учинилося ему в пользу, понеже все войско взбунтовався пошло под Ригу, только малое число женатых при Палее осталось. И так по той последней ведомости, собрав я несколько тысяч выборного войска тотчас сего 20-го числа сентября, иду на вашу царского пресветлого величества службу х Киеву, дабы и сам присмотрился, какой тому делу учинитца конец, и естли чего те войска над Палеем докажут или нет, куда они обратятца, понеже покиня они шлях премой от Павалачи к Хвастову лежащий пошли на ту дорогу, которая идет из Белой Церкви к Хвастову, и уже за семь миль от Киева, в селе называемом, Паляничинцах, все обозами обретаютца, а также войну никакую с ними без имянного вашего царского пресветлого величества указу чинити не буду, разве сами они дадут до

---

* На полях – хотя.

** На полях – пожитья.

того причину, и случай. То все вам великому государю донес отдаюсь наипокорнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине 1700-го сентября 20-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 211-212 зв.

№ 230

До Петра I

Про надходження листа від Омеляна Українцева та пересилку його до царя

1700 р., вересня 21, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея ковалер Иван Степанович Мазепа в нынешнем 1700-м году сентября в 28-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчию и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; сего дня 21-го сентября подано мне есть в Батурине писание от вашего царского пресветлого величества чрезвычайного посланника думного советника и наместника каргапольского Емельяна Игнатъевича Украинцова чрез казака киевского Кирила Ковальского которого я там нарочно держал для ведомости где объявляет он думной советник, что приехал он в Ясы 8-го дня сентября, а чего у меня требует и какие ему чинятца в путешествии трудность, о том в письме его изображено, и я то письмо для донесения вам великому государю

вашему царскому пресветлому величеству о нем ведомость посылаю при сем моем листе чрез почту днем и ночью; при сем предаюсь премилосердый вашей царского пресветлого величества благостыне дан в Батуристне сентябрия 21-го дня 1700-го году.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

Арк. 218:

Таков з гетманского листа список слово в слово и письма ево ж гетманские к боярину посланы в полки чрез нарочную звычайную почту, сентябрия в 28-де.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 217-218.

№ 231

До Петра I

Про военні дії польських військ проти сил Семена Палія й укладення перемир'я між ними та про наближення Омеляна Українцевца до Києва

1700 р., вересня 28, обоз під Києвом.

Список с листа белоруского письма каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман, и славнаго чина святаго апостола Андреа ковалер Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 1700-м году, октябрия в 7-де чрез почту.

Божиею милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных, отчичю и дедичю и наследнику и государю и облаадателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царского величества престолом у стопы ног монаршеских смиренно

челом бью; сегодня ниже на сей лист подписанного числа^{*}, приедучи я гетман верный вашего царского пресветлого величества подданный, под богоспасаемый ваш царского пресветлого величества град Киев, взял подлинную о том ведомость, что Цынский, и Вильга, региментари польские, ис хоронгвами войска польскаго под Хвастовым будучи, и несколько напуски военные, с Семеном Палеем и с людьми при нем будучими учинив, в тех недавно прошлых днях отступили от Хвастова назад, ис учинением некоторого меж собою примирением, и какое то приговорено у них примирение, и куда ис под Хвастова, те региментари с войском отделились, о том ни от Семена Палея, ни от кого иного еще подлинного не имею извещения но однакожде, впредь, как скоро возьму о том о всем подлинную ведомость, так тотчас донести совершенно вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству, чрез нарочного скорого гонца моего не буду мешкати. А ныне сие донесение чрез почту в приказ Малыя Росии наскоро посылая, и о том вам пресветлейшему монарху вашему царскому пресветлому величеству покорственно извещаю, что ваш царского пресветлого величества чрезвычайный посланник, думный советник и наместник каргопольский Емельян Игнатьевич Украинцов, ис Царя града возвращающийся не далеко, а имянно в десяти милях от богохранимой вашей царского пресветлого величества отчин[ы] града Киева обретаецца. Которого пришествие в Киев, послезавтрашняго дня 30-го сентября чаем; при сем отдаюся, как препокорнейшее, премилосердной вашего царского пресветлого величества благостыне; писан под Киевым во обозе сентября 28-го дня лета 1700-го.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и низайший слуга.

Иван Мазепа гетман и квалер вашего царского пресветлого величества Войска Запорожского.

Таков же с сего листа список слово в слово послан в полки чрез звычайную почту октября в 11-де.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 219-220 зв.

---

^{*} На полях – 28-го дня.

№ 232

До Петра I

Про відправку Військом Запорозьким Низовим своїх посланців до Москви по річне жалування та про клопотання гетьмана за запорожців у цій справі

1700 р., жовтня 9, Київ (Нижнє місто).

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия, и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман, и славнаго чина святаго апостола Андреа ковалер Иван Степанович Мазепа з запорожцы с куренными атаманы, с Кириком Надтоком да с Васильем Иваненком с товарищи в нынешнем 1700-м, ноября в 9-де.

Божию милостию пресветлейшему, и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных, и западных, и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашим царским величеством престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; покорственно вам великому государю доношу, что Гарасим Крыса атаман кошевый, и все Войско Низовое, несумнительную имея в премилосердной вашей монаршеской милости надежду, отпустить меж себя к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству посланных Кирика Надтоку, и Василья Иваненка с товариством осьмьдесят человек, прося покорно милостивое ваше царское пресветлого величества годовое жалованье, и ко мне гетману писали, желая, чтоб тех их посланных не удержав пропустил к царствующему великому граду Москве, и дал им к вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству заступительный челобитный лист мой. И я для того по тому их атамана кошевого и всего Войска Низового прошению, тех их вышереченных посланных в подлежащий им путь отпустил есмь, и чрез сей лист мой доношу покорственное мое низкое челобитное прошение; дабы вы великий государь по превеликой своей многощедротной монаршеской милости, изволили их атамана кошевого и Войско Низовое пожаловати поданием милостивого своего монаршеского годового жалованья, при сем яко наипокорнее

вручаю себя премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне; писан в Нижнем граде Киеве лета, от Рожества, Господня, 1700-го месяца октября 9-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и наинижайший слуга.

Иван Мазепа гетман и ковалер, вашего царского пресветлого величества Войска Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 221-222 зв.

№ 233

До Петра I

Про приїзд до Батурина і від'їзд до Москви грека Панагіотки, клопотання гетьмана щодо його безперешкодного повернення та про відправку до Ясс мультянського посланця Георгія Кастріота

1700 р., жовтня 29, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; гетман и ковалер Иван Степанович Мазепа; с посланцом своим с Михайлом Дебским в нынешнем 1700-м году, ноября во 12-де.

По именовани великого государя и титул написано.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским пад до лица земнаго, пред пресветлым вашего царского пресветлого величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью.

В прошлом 7206-го году, месяца ноября в 14-де, писано ко мне в препочтенной вашей великого государя, вашего царского величества грамоте, где указали вы великий государь, дабы я подданный, послал от себя в мультянскую землю, верного и разумного человека, кого пристойно без замотчания, для проведания турецкого тогдашняго поведения и правления; и впредь будущаго их о воинских делех намерениях; а при том дабы я приказал тому своему посланному, и писал от себя к гречанину Панагиотку со обнадеживанием, чтоб он приехал ко мне в Батурин с листом святейшаго иерусалимского патриарха без всякого опасения, и во всем бы мне гетману его Панагиотка милостию

вашею монаршескою обнадежить, что ему ни от кого никакой обиды и утеснения не будет, и чтоб он ехал оттуду ко мне без замотчания, а однолично бы мне гетману о том порадеть всякими способами, чтоб он Панагиотка за моим обнадеживанием ко мне приехал, а как приедет, и мне б оного прислать з бережением, того для я верный вашего царского величества подданный, по тому премошному монаршескому вашего царского величества указу, посылал в мультянскую землю нарочного посланца моего, и писал листы мои, как к святейшему иерусалимскому патриарху, так и к владетелю мультянскому жадая от них прислания ко мне оного преждереченного грека Панагиотка, и обнадеживая его всякою целостию что не понесет никакого зла. По которых моих жадательных писаниях, и обнадеживаниях он Панагиотка приехал оттуду сюда в Малую Россию, и в самый Батурин ко мне гетману, которого я по том же вышереченном вашем монаршеском указе ныне при нарочном моем посланном Михайле Дебском, посылаю к царствующему граду Москве, для дания о себе в вашем царского величества в государственном Посольском приказе очистки, яко же и сам он имянует себе быть в будущих на него наносах невинных без всякого отречения, несумнительно взялся в тот поезд, и з благонадежностию; сего ради я как по прежнему вашего царского величества монаршескому указу, моим обнадеживанием призвал ево Панагиотка сюда к себе, и со обнадеживанием отпускаю его к Москве, так под ноги вашему царскому величеству упадая препокорственнейшее прошу, дабы оный по милостивому вашему монаршескому указу после данного от себя там в делах до него належащих исправление был без всякого задержания в целости оттуду с Москвы ко мне отпущен, чтоб я ево отсюду, Панагиотка против моего обнадеживания в належащий ему путь, как належит отпустить могл, зане уже и в другой ряд пишут ко мне как святейший иерусалимский патриарх, так и владетель мультянский упоминаяся что как за моими жадательными писаниями, и обнадеживанием оттуду из мультянской земли, сюда ко мне отпущен вышереченный греченин Панагиотка, так дабы я отпустил онога паки в тую же мультянскую землю во всякой целости; при сем же покорно вам, великому государю доношу, что по указу вашего царского величества посланного мультянского Георгия Кастриота октября 20-го числа отпустил ис Переяславля во свою землю на Сороку придав ему таких провожатых, каковы ему самому надобны, а сверх того и толмача придал, а тот толмач, дабы оного посланного, даже до самых Яс проводил, и о всяких тамошних поведениях (а наипаче нынешних когда новой в волоской земле владетель настал), проведав принес ко мне подлинную ведомость; при

сем отдаю себя, как препокорнейшее, премилосердной вашей царского величества благодетельнице; писан в Батурине лета 1700-го году, месяца октября 29-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный и нижайший слуга, Иван Мазепа гетман Войска вашего царского величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 234-236 зв.

№ 234

До Петра I

Про збитки українського війська внаслідок тривалого очікування російського війська під Переволочною та про труднощі планованого транспортування Дніпром військових і хлібних припасів із Тавані й Кизикермена до Січі

1700 р., листопада 1, Батурин.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман, и славнаго чина святого апостола Андреа ковалер Иван Степанович Мазепа, в нынешнем 1700-м году, ноября в 8-де чрез почту.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему, великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу; и многих государств и земель восточных, и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику, и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; будучи я верный ваш великого государя вашего царского пресветлого величества подданный, и истинно сердечным радением, исполняя всегда вашего царского пресветлого величества премощные монаршеские указы, когда сего настоящего году, месяца июля, в препочтенной вашей монаршеской грамоте принесен мне повелительный вашего царского пресветлого величества указ, дабы к Тавани и х Казыкермени посылал regimentу моего шесть тысяч войска в случение

великороссийским войскам, при генерале князе Иване Михайловиче Кольцове Масальском, быти имеющим, и чтоб тое regimentу моего войско на срок первого числа августа под Переволочню стало бы, тогда я вседушным усердием учинил тщание, чтоб то войско в тех ж числах учинилось быти от меня послано, и переправився чрез реку Днепр 7-го числа августа с тое стороны под Переволочню стало, а от того числа до сего времени там чрез двенадцать недель замедля, не токмо все свои хлебные запасы до остатку выели, но и сами они без всякого на поле под небом стояще покрытия за наступлением прахолодных времен, великие терпели нужды и на здравиях своих нарушения, также за теми ж зимностями в бескормных уже местах и коней у них числом на тысячу пало, с которых мер то войско знатно изнужилось оголодало и опешело, для которых мер хотел было то войско непогодами и голодом утруженное, иными полчанами переменить, но то мне, того возбранило, что нескоро бы та могла учиниться перемена, а так и я, от того что то войско бездело утрудилось и оголодилось, имею печаль, понеже когда мог бы уже от початку рушения до сего времени дело от вас великого государя указанное в Тавани и в Казыкermени совершиться, а тут еще и от Днепра от пристани Переволочинской, туда к Тавани и к Казыкermени войска не рушились, и еще до сего числа, вашего царского пресветлого величества, генерала князя Ивана Михайловича Кольцова Масальского с вашим царского пресветлого величества великороссийским войском, к пристани днепровой под Переволочню не бывало. О том того ради сей лист мой чрез почту наскоро посылая пренаипокорственнее вам великому государю вашему царскому пресветлому величеству доношу, да и то покорственно докладываю, что сего позднего времени, коли уже зима приблизилась, трудно будет ваших царского пресветлого величества нарядных военных припасов, и хлебных запасов, ис Тавани и Казыкermени к Сечи Запорожской суднами водяными рекою Днепром вверх воды проводить, понеже вскоре чают таких морозов, которые естли не совершенно ту реку покроют льдом, однако ж подлинно, оную густою наполнят крыгою, за которою, против воды невозможно будет итти суднам, а так и паки великому государю доношу, что там великороссийским, как и малороссийским вашим царского пресветлого величества войскам с великою трудностю, и не поспешением придет то от вас великого государя вашего царского пресветлого величества указное дело совершиться, при сем самого себе отдаю премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурине, лета от Рождества Господня 1700-го, месяца ноября 1-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и найнижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 248-250 зв.

№ 235

До Петра I

Про виступ українського війська з-під Переволочни до Тавані й Кизикермена разом з російськими ратними людьми, гетьманський наказ запорожцям щодо зберігання доставлених звідти військових та хлібних припасів та про скаргу Івана Мазепи на дяка Новобогородицького міста через розорення його селітряного майдану

1700 р., листопада 20, Батурын.

Список с листа белоруского письма, каков писал к великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, Войска Запорожского обеих сторон Днепра гетман и славного чина святого апостола Андрея ковалер Иван Степанович Мазепа, чрез почту, в нынешнем 1700-м году декабря в 4-де.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему великому государю царю и великому князю Петру Алексеевичю всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержцу, и многих государств и земель восточных и западных и северных отчичю и дедичю и наследнику и государю и обладателю, вашему царскому пресветлому величеству.

Иван Мазепа гетман с Войском вашего царского пресветлого величества Запорожским, пад до лица земнаго пред пресветлым вашего царского величества престолом, у стопы ног монаршеских смиренно челом бью; писано ко мне в препочтенных монаршеских ваших великого государя, вашего царского пресветлого величества в трех грамотах, изображая премошные ваши царского пресветлого величества, таковыя указы, дабы я вашего царского пресветлого величества regimentу моего посылал к Тавани и х Казыкермену, шеститысячное число, войска для проважения оттуду ис Тавани и Казыкермена половины ваших великого государя полковых, и осадных нарядов, и всяких во-

инских припасов и хлебных запасов, к Сечи Запорожской, и для розорения пустых городков Мустриткермена, и Сагинкермена, кроме того покорне вам великому государю доношу, что то шеститысячное число, regimentу моего войска с наказным полковником лубенским, еще 7-го числа августа, по моему приказу на той стороне реки Днепра под Переволочною станавилися, и чрез несколько на десять недель там безо всякого дела пребывали; о чем уже и прежде сего вашему царскому пресветлому величеству, чрез почту доносил, а ныне пишет ко мне тот наказной полковник лубенский, объявляя, что когда ваш царского пресветлого величества генерал и наместник чебаксарски[й] князь Иван Михайлович Кольцов Мосальский, с вашими царского пресветлого величества ратными конными и пешими людьми пришед к берегу днепровскому под Переволочную и переправяся чрез реку Днепр начал путь свой к вышепомянутому месту Тавани и Казыкермени, и он наказны[й] лубенский полковник с тем regimentу моего войском вкупе туда ж рушались, и имеют тое с прилежанием чинити, что от вас великого государя повелительным указом указали, тут же по моей подданской той должности всепокорственно вам великому государю доношу, что уже я по вашему царского пресветлого величества указу, каков принесен ко мне в Киев писал к Сечи Запорожской к атаману кошевому и ко всему Войску Низовому приказывая, дабы они когда будут те вышепомянутые вашего царского пресветлого величества, полковые и асадные наряды, и военные припасы и хлебные запасы туда к Сечи припровождены будут, показали для сложения оных способное место, и имели они ж в надлежащем обережении, с которым моим листом нарошного посланца, переясловского сотника Леонтья Сононовича туды к Сечи посылал, а какой они кошевой атаман и Войско Низовое на тот мой лист учинили ответ, тот я в сем моем листу в приказ Малыя России для ведома вам великому государю, посылаю, тут же покорно вам великому государю моему премилостивейшему обладателю, жалобу мою доношу; на дьяка в Новом Богородицком самарском городе, на месте умершаго тамошняго воеводы оставленного который дьяк на мои майданы селитренные, также над Самарью будучие наехав, работников во оном майдане обретающихся побил, и всех прочь разогнал, домогаясь от них себе некоторой дачи, и многие посуды позабирал, чрез которой ево поступок знатный, и немалый мне учинился убыток, ибо для разогнания работников дело майданное унеслося, о чем пад у стопы ног монаршеских пред пресветлым вашего царского величества престолом раболепко на онога дьяка прошу управы, и о выдаче преподчтенной вашей монаршеской указательной грамоты, чтоб

он когда будет большой там, по вашему великого государя указу, на том умершаго воеводы месте быти, не смел бы на тот мой майдан наезжати, и никакова разорения чинити, и работников разгнати* ; при сем отдаюся яко наипокорственнее премилосердной вашей царского пресветлого величества благостыне, писан в Батурина лета 1700-го, ноября 20-го дня.

Вашего царского пресветлого величества верный подданный и на[й]нижайший слуга.

Иван Мазепа гетман Войска вашего царского пресветлого величества Запорожского.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 5, арк. 251-254 зв.

№ 236

До Федора Олексійовича Головіна

Про приїзд до Батурина товмачів з Буджака у справі обміну полонених та про привезені ними політичні новини щодо Буджацької Орди

1700 р., після 21 листопада, без місяця.

Да декабря в 1-де нынешняго 1700-го году в письме к боярину Феодору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера чрез почту написано.

Что ноября в 21-де приехали в Батурин два толмача волоские, один именем Луп, другой Марко, с письмами Казы Гирея салтана и Елагасы аги о розмене некоторых невольниках, которые о поведении буджацком и белгородцком христианскою совестию сказали.

Нагайская Орда посылали к салтану турецкому в подарках 52 девки с присланным Урак мурзою прося, чтоб им хана инога, а имянно дал Аджум салтана, сына бывшаго хана некоторого, а нынешняго слушати не хотят, или пашу к ним прислал, которого они обещались слушати, а на то их прошение они нагайцы восприяли от салтана турецкого таков ответ, что хана не переменит, и паша над ними не поставит, и для того приказал, чтоб они нагайцы слушали сего хана, которого он волею своею постановил, и чтоб они нагайцы давали дань от котла за 18 лет, за всякой год по 5 левков, которым нагайцам так

---

* На полях – на Самаре новому воеводе кому быть память в Розряд послана сентября в 4-де и декабря по 6 число в приказ Малья Роси[и] ниhto не прислан.

сказано, буде они станут давать такую дань и десятину, то б они жили смирно на Буджаках, а будет же они не похотят давати дань ту, чтоб они пошли жить в крымскую сторону.

А особливо салтан указ свой прислал, чтоб Казы Гирей салтан, которой ссорился с ханом крымским ушел в черкесы под оборону нагайскую, а иному ехать бы в Царь град, того ради мурзы нагайские его туда не пустили, и он сам страха ради ехать не хотел, говоря, что ехать мне туды, то потерять мне голову, лутче я хочу с Ордою умереть.

Того ради старшина нагайская Джаун мурза, слыша тех не радостных вестей от салтана турецкого, собрали всех мурз, на думу, на которой думе они то приговорили, чтоб всех татар нагайских и буджацких переписать сколько их есть всякого чину во всякой хате, и велеть бы им под потеряннем здоровей своих готовым быть на войну, и итти с ними на Крым, согнать хана с ханства, и проводить бы на ханство Казы Гирея салтана, в котором изготвлении хотя они нагайцы были, то однако ж им того походу помешали морозы и великие снеги, которые тамо были несколько недель, чему уже четыре недели, а естли б за некакими препонами, и непомысленными случаями, в том им не удалось, то землю волоскую разорити, и подварки турецкие круг Дуная разорить же хотят, и всю Орду Нагайскую волею и неволею согнав имеют восприяти путь, куда им время покажет.

Господарь волоской, и польской старший к салтану турецкому писали, что во время мира больши, нежели во время войны учали людей красть, и уводити и продавать.

И на то салтан турецкой учинил ответ господарю воложскому, что нагайцы, которые живут на турецкой земле дань давали салтану турецкому, а которые живут на волоской земле, дань давали господарю волоскому, слышали и то от нагайцов, что царь московской призывает их к себе, но оне о том розсуждают себе, говоря, как мы под его царского величества владение жить поидем, то наши невольники все побегут, а мы сиротами останемся.

Против сего письма послан лист декабря в 11-де, и записан.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, сгр. 6, арк. 90-92 зв.

№ 237

До Федора Олексійовича Головіна

Про співчуття з приводу поразки царських військ під Ругодевим та сподівання на майбутні успіхи, готовність чергових українських сил до виступу, відправку гетьманом гінців до Івана Обидовського, потребу присилки до Івана Мазепи другого стрілецького полку на час воєнного походу та про пропозиції гетьмана щодо шляху наступу українських сил у разі війни з поляками і взаємодії з Семеном Палієм

1700 р., грудня 14, Батурин.

В листу к боярину Феодору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера, в нынешнем 1700-м году, декабря в 20-де написано, чрез почту.

Сиятельнейший и превосходительнейший господине мой и присный благодетелю.

Дошло до моих рук честное вашей вельможности писание, писано 1-го числа ноября из Великого Нова города, в котором изображено, что благочестивейшаго монархи нашего войска под Ругодевым будущим непостоянная военная фортуна неприятная была воспряти желаемое совершенство намеренное наступление военное, яко убо иму получение в том деле счастливого совершенства всесердечне желали есмы, так ныне отпав от той надежды моей отменно сердцем и душою презельно уболеваю.

Однакожде имею неотменную надежду, что всесильный и крепкий в бранех Господь Бог праведное пресветлейшаго великого государя нашего на ту войну положенное намерение, впредь счастливыми во всем управляя поведениями, преславным увенчает окончаниями.

А что в той же вашей вельможности писание изображено мне милостивый премилостивейшаго нашего царя и государя указ, полки regimentу моего имети в поготовости, то я еще прежде сего времени повелительного себе указу ожидати чая итти под Ругодев, приказал всем до войны быти готовым, а ныне паки ко всем с подкреплением послал свои письма, приказывая, дабы как надобно в поход рушиться, были во всем готовы, только в котором времени удобно быти рушению и на которое итти место, о том ожидаю пред будущий его царского пресветлого величества указ, для того что как во всем времени у себя не имею никакой о поведении тамошнем и поступках станов польских ведомостей, так ж и впредь о подлинной ведомости будет

мне трудно, и послати туды для проведения нарочного человека нельзя, потому поличен бы был там вместо шпегги, зато яко у всемилостивейшаго нашего монархи известнейшее о всем оттуду происходят ведомости, так належит мне ожидать о рушении и о поступке с войсками имянного его монаршеского указа.

Только ж до превысочайшаго и премудроразсмотрительного премилоствейшаго моего царя и государя подаю то разсуждению, что естли польские сенатори и Речь Посполитая злым своим и противным против королевского величества намерением начали, и конечно оное произвести в самое дело радеют, то таковою единою готовостию, что только мне гетману на пограничье с полками стать оных от того не утратить, разве бы военный зачати промысл, да и зачать с поляками заранее войну, не зная совершенно, естли нынешний король польский здержитца на своем престоле, не знаю дело то пристойно ли, о чем я уже и прежде сего, чрез Черныша к вашей вельможности пространно писал.

К наказному и племяннику моему Ивану Обидовскому по указу пресветлейшаго монархи своего отпустил есмь нарочных гонцов к Пскову, и к Смоленску, и писал, и приказывал, дабы он отправовал со всяким усердным радением неусыпно монаршескую его царского пресветлого величества службу, и исправил военные в тамошних пределах дела против данного себе его ж монаршеского наставления, а особно дабы смотрел и остерегал того с великим прилежанием, чтоб будучие под его начальством войсковые люди, ис той службы не розъезжались и не разбежались.

Как убо впредь наставит мя премошный благочестивейшаго монархи нашего указ, так я верный подданный всеистинным работным радением в належашей службе обретатися буду.

А при том самого себя непременно вашей вельможности приятственной милости яко наивсегда вручаюсь, из Батурина декабря 14-го 1700-го году.

Вашей вельможности всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман рукою власною.

Прошу вашей вельможности изволь премилоствейшему нашему царю и государю донести тое, что всегда в походах военных два полка московских при мне обреталось, один тот которой всегда при мне в Батурине обретается, а другой з стороны придан бывал, а наипаче бы ныне на пришлой поход того надобно для всякого случая, понеже войска надежные то есть полки кампанейские, и сердючкие при мне ныне

не все обретаются, но надвое суть разделены, одни на монаршеской службе с Обидовским, а другие в Тавани обретаются.

А когда придет до самого дела что войною с ляхами росправливаться будет надобно, тогда предлагаю мою такую мысль, что мне гетману сручнее, и слушнее на литовские наступити краи, и в Сапежинские ввалитися с войсками волости, которые наиблизшее нашей границе пребывают, да и Гомель фортецу зело потребную, и оборонную, над рекою Сожею стоячую, но прежде нужда ис под власти ляцкой отбити.

Тою страну до Короны Польской от Киева желал бы Палея придал ему сколько надобно войска зачати военной промысл; на что все, прошу вашей вельможности исправить мне скорый указ монаршеский, чтоб мне было заранее в готовности братися, до такова начинания.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 98-101 зв.

№ 238

До Федора Олексійовича Головіна

Про клопотання щодо царського указу стосовно можливості поїздок приїжджих купців-вірмен з України до Москви та про потребу милостивого ставлення до запорожців і Семена Палія

1700 р., грудня 31, Батурин.

В листу к ближньому боярину Феодору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы, в нынешнем 1701-м году генваря в 8-де чрез почту написано.

Божиею милостию пресветлейшаго и державнейшаго великого государя царя и великого князя Петра Алексеевича, всеа Великия и Малыя и Белья Росии самодержца и многих государств и земель восточных и западных и северных отчича и дедича и наследника и государя и облаадателя, его царского пресветлого величества, ближнему боярину и славного чина святаго апостола Андрея ковалеру и больших полков фелтьмаршалку ясневельможному господину, Феодору Алексеевичю Головину, моему зело милостивому приятелю, и благодетелю, желательное мое препосылаю поздравление.

Многие купецкие люди, а имянно армяня почали из за границ в малороссийские города, а особно что ко мне в Батурин приезжати допращивая, дабы я пропускал для промыслов купецких к царствующему граду Москве, естли тогда оных купецких людей пропуск удобный

будет всемиловейшему нашему царю и государю прошу зело от вашей вельможности себе о том наставления, понеже без ымянного монаршеского его царского пресветлого величества, указу не дерзаю оных в ту дорогу пропускати, при сем отдаюся всегда милостивой вашей вельможности милости, из Батурина декабря 31-го дня 1700-го году.

Вашей вельможности желательный приятель.

Иван Мазепа гетман и ковалер его царского пресветлого величества Запорожского.

В цыдулке написано.

Понеж от ляхов никогда нам добра не ожидать, тогда конечно надобно так запорожцов, яко и Палея при милости держать; понеже ляхи чрез таковые инструменты, которые люди непостоянны в Малую Россию огонь междоусобной брани обыкли бросать, и тот способ они вымысл лукавой вместо фундамента войны своей против нас имеют; а до того Палея я по указу его царского пресветлого величества, через несколько лет моим немалым подлинным иждивлением опричь монаршеского жалованья, держу его в какой нибуть верности и в послушество, а ныне вдруг его покинуть кажетца речь непристойная, а в том как воля его монаршеская.

Доносил мне имянно и иные речи Черныш от вашей вельможности ему врученные; тогда я все то в той же превозможной монаршеской премилостивейшаго моего царя, и государя вручаю воле.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 102-103 зв.

№ 239

До Федора Олексійовича Головіна

**Про непостійність фортуни у військових справах,
лист гетьмана до Івана Обидовського та про планувану
відправку з Батурина білгородських татар**

1700 р., грудня 31, Батурин.

В листу к боярину ж Федору Алексеевичю Головину гетмана и ковалера Ивана Степановича Мазепы написано.

Сиятельнейший и превосходительнейший господине мой, и присный благодетелю.

Изволил ваша вельможность чрез гонца моего Исаю писати ко мне, дабы о ругодивской службе, людским лишним словам не нял веры, но для подлинного извещения, прислал человека своего разумного и надежного к Москве, к вашей вельможности.

Зело о том благодарствую вашей вельможности, за то остерегательство, но я и сам то знаю, что во время войны, и поветрия морового, наиболее новин, но не истинных, и что нибудь люди говорят, то все с прибавкою; военное нынешнее дело, какое совершенство ныне под Ругодивом взяло, то воли Божии и непостоянной фортуны приписать, о которой отменость, так один ис политиков пишет.

Ежели (он говорит), где фортуна свое непостоянство скоряе может показать, как в военных делах, понеже в ыных делах, иногда годами, а иногда месяцами, а иногда днями отменяетца, а в военном деле единым мгновением, может смутити, и потешити, а при нашем веце два примера имеем свежие во Европии.

1, король польской Ян Казымер, лет тому под сорок, имел войну и бои с королем швецким отцем нынешняго, не на границах но под самою Варшавою, где королей польских обыкновенная столица, и так неисчетное собрал войско; что не токмо войска, как коронные, так и литовские, но и татаровя с Камембет мурзою в 20000 от короля польского нанятых, побеждено, и изнесено, но и обозы, пушки, и все припасы военные в руки неприятельские достались, и сам король з достальным войском, уходя чрез мост на Висле будучей, едва здравие свое в целости унес, понеже когда мост сломался, остаток войска польского потонуло, а приедучи в Варшаву король, взяв кролеву свою, с самим только двором королевским, понужден был из государства своего за границу в шленскую землю уступить, а потом вскоре таже фортуна инако обратилась, понеже тот же король польской Казымер, всех шведов ис Короны Польской поразил, и выгнал, и на своем престоле, по прежнему сел.

2, султан нынешний турский над рекою Тиссою, несколько лет тому, с немцами войну точил, кто не знает, как несчастливо, понеже не токмо всю пехоту янычарскую, старшину беглер бей, и янычар агасы, везиря, обоз, и все припасы военные, и все богатство, полатное, и наметы потерял; но и сам принужден с одною конницею, спешно уходить, однако ж к нему ж в Царь город, понуждены были христианские монархи, для подтверждения миру своих послов посылати, так умеет фортуна играти.

Того ради не надобно никому нынешнему делу лифлянскому, усумневатися, но здравым разумом, о поведении оного рассуждати, и

не токмо мне верному его царского пресветлого величества подданному, но и постороннему.

В том же листу вельможности вашей писано мне есть, указ его царского пресветлого величества, дабы я к Обедовскому писал, приказывая ему, дабы службу монаршескую не лениво, но со всяким тщанием и усердием исполнял, и казаков досматривал чтоб в дома свои из обозов тайно не уходили; то я по моей должности того ж часа, чрез нарочного гонца к Пскову исполнил.

Татар белгородцких, одарив довольно, на сих днях с таковым указом монаршеским, каковым я чрез лист вельможности вашей наставлен, потщуся отправить, хотя то им всячески, как вижу не любо, и опаюся того велми, дабы в польскую сторону, искати себе заступления не похотели, то предложив, самого себе неотменной любви, и приятству вручаю, из Батурина, декабря в 31-де, 1700-го году.

Вашей милости всего добра желательный приятель, и до услуг повольный.

Иван Мазепа гетман рукою власною.

РДАДА. – Ф. 124, оп. 1, 1700, спр. 6, арк. 104-107.

ДОДАТКИ

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абдиреман, перекопський татарин 96
- Агмет-ага, татарин 213
- Аджум-султан 236
- Адріан, московський патріарх 45, 56, 112, 126, 138
- Айвас, грек 11
- Айгустов Федір, стольник і підполковник 81
- Айтемиров Василь, піддячий Посольського приказу 33, 68, 84, 85
- Акінфов Микита Іванович, окольничий і воєвода 143, 156
- Алей, перекопський товмач 105, 168, 186, 192
- Алексєєв Тимофій, стрілець полку І. Спешнева 1
- Алікгаси 224
- Алфер див. Олихвер
- Андрєєв (Андрєвич) Тихон, військовий канцелярист 42, 138, 160
- Андрєєв Єлисей, п'ятидесятник полку С. Капустіна 78
- Анна Михайлівна, царівна і велика княжна 50
- Анненков Богдан, підполковник 169
- Анненков Григорій Іванович, стольник і полковник 149, 171, 184, 208
- Афанасєєв Павло, козак Полтавського полку 83
- Аюкай, калмицький правитель 68
- Бавбек-султан**, перекопський каймакан 175
- Баранович Лазар, чернігівський архієпископ 45
- Батир-ага 5
- Батурін Борис Миронович, стольник і полковник 102
- Белевич Іван, посланець волозького господаря 10
- Бережецької Самойло, піп Чернацької слободи 188
- Белоцерковець Йосип, російський капітан 78
- Биовський (Биковський) Ілля, посланець І. Мазепи 186, 225
- Бляндовський, польський ротмістр 98
- Бобринін Микита Васильович, переяславський солдат 55
- Боброневський Григорій, козак Зінківської сотні Гадяцького полку 9
- Богданов (Богданович) Степан, львівський купець 114-116
- Богданов Григорій, піддячий приказу Малої Росії 39, 73, 75

- Борятинський Федір Юрійович, князь, окольничий і воєвода 12, 24, 26, 38, 78
- Брант, польський генерал 183
- Бут Костянтин, козак Полтавського полку 159
- Бут, гонець І. Мазепи 222
- Бутцький Петро, полтавський полковий суддя 136
- Бухвастов (Бухвостов) Василь Борисович, думний дворянин і воєвода 136, 147, 149, 150, 155
- Варлаам Ясинський**, київський митрополит 16, 50, 74, 91, 112
- Васильев Самойло, військовий циркульник 79
- Васильев Самойло, гонець І. Мазепи 152
- Васильев Яким, стрілець полку І. Спешнева 5
- Васютинський (Васятинський) Андрій, ніжинський вїйт 151
- Вашенко Максим, козак Ізюмського полку 213
- Велегорський (Велегурський) Яків, посланець І. Мазепи 21, 64
- Велецький Василь, посланець І. Мазепи, писар, суддя Гадяцького полку 33, 174
- Вербицький Петро, козак 94
- Ветерані Фрїдрїх, австрійський генерал 123
- Висоцький Роман, дворецький І. Мазепи, знатний військовий товариш 22, 36, 102, 103, 129
- Вільга Бальцер, польський реґіментар 92, 94, 98, 170, 173, 217, 222, 231
- Вїніус Андрїй Андрїйович, думний дяк 65
- Воєйков Дмитро Васильович, стольник 149
- Волков Іван, російський резидент 36
- Волков Михайло, піддячий Посольського приказу 226
- Волошанин (Волошин) Арсеній, товариш полку М. Кузьменка 59
- Волошин (Волошенин) Петро, посланець, гонець І. Мазепи 123, 211
- Вуяхевич Мелетїй, архїмандрит Києво-Печерської лаври 53, 126
- Гаврилов Йосип, піддячий приказу Малої Росїї 84
- Гаврилов Олексїй, козак Полтавського полку 83
- Галенко Леонтїй (Левко), полтавський козак 62
- Галенко, ватаг Полтавського полку 87
- Гамалїя Андрїй, генеральний військовий осавул 11, 42
- Герасим, сердюцький полковник 5
- Герцик Павло Семенович, полтавський полковник 7
- Гичка (Ючка) Клим, військовий товариш, посланець І. Мазепи 84, 86
- Гладкий Ярема, запорозький охотницький полковник 49, 98, 132
- Гнат, компанїйський сотник 107
- Голик Прокофїй, писар полку С. Паляї 119
- Головїн Федір Олексїйович, боярин, генерал і адмірал 176-178, 180, 182, 183, 187, 189, 190, 194, 195, 204-207, 209-211, 216-218, 222, 227, 236-239
- Горбаченко Сидір, батуринаський козак 75, 76, 109, 124

- Гордей, ніжинський купець 11, 217, 220
- Гречанов (Гречаний, Гречанин, Греченин) Степан (Стефан), знатний військовий товариш 32, 33, 35, 190, 196
- Гречин Антон, мешканець Батурина 175
- Григор'єв Іван, п'ятидесятник полку О. Обухова 30
- Григорій, запорозький посланець 37
- Григорій, парафіяльний священник м. Кобеляк 10
- Григорій, посланець І. Мазепи 25
- Гусак Іван, кошовий отаман 39, 92, 107
- Дававін Корнило, посланець Д. Юдіна 168
- Даренко Михайло, сотник полку С. Палія 110
- Дембський (Дебський) Михайло, гонець, посланець І. Мазепи 189, 233
- Денисов Омелян, сосницький отаман 118
- Джаун-мурза 236
- Джяун-бей 210
- Дмитращенко Мирон, мешканець Ніжина 187
- Дмитро, запорозький посланець 92
- Долгополий Клим, посланець І. Мазепи 205-207
- Долгоруков (Долгорукий) Яків Федорович, князь, стольник, боярин і воєвода 125, 133, 134, 136, 141, 147, 149, 155, 171
- Долгоруков Лука Федорович, князь, стольник і воєвода 29, 34, 38, 134, 168
- Домонтов Федір, військовий канцелярист 112
- Донець Ілля, запорозький посланець 125
- Драганов Ніколай, грек 21
- Драгинич Іван, немирівський намісник 123
- Дросенко Василь, польський ротмістр 49
- Дубігази, перекопський татарин 213
- Дублянський Павло, військовий канцелярист 127
- Дубравський, польський ротмістр 210
- Дука Костянтин, волоський господар 123
- Дунін Борковський Ян, польський полковник, білоцерківський адміністратор 7
- Дуров Ілля Іванович, стольник і полковник 29
- Євтюх, син полтавського козака А. Козиренка 96
- Слагаси-ага 236
- Слець Федір, товариш Київського полку 1, 2, 21
- Слидфер, Слидфер див. Олихвер
- Єрофей, ченець 126
- Єрусалим Ярема (Єрема), військовий товариш 68
- Жабокрицький Діонісій (Димитрій), луцький єпископ 112
- Жерлов (Жернов) Микита, сержант 202, 206
- Жураховський Яків, знатний військовий товариш 144
- Жученко Федір, полтавський полковник 7
- Замеський Степан, військовий канцелярист 166
- Зарудной Данило, глухівський козак 34

- Заруцький Кузьма, гонець І. Мазепи 170, 191, 205
- Заруцький Михайло, польський ротмістр 181
- Змєєв (Змєєв) Венедихт Андрійович, окольничий і воєвода 26
- Золотий Євсей, рейтар Белгородського полку 213
- Зотов Микита Моїсейович, думний дворянин 182
- Іалім, перекопський татарин 213
- Іваненко Василь, курінний отаман 232
- Іваненко Григорій, ватаг Царичанської сотні 69
- Іваненко Петро (Петрик), військовий канцелярист, “татарський гетьман” 48
- Іванов Афанасій, стрілець полку О. Обухова 41
- Іванов Іван, стрілець полку С. Капустіна 78
- Іванов Степан, військовий канцелярист 157
- Іванов Федір, гонець І. Мазепи 186
- Ігнатєв Тимофій, піддячий 91
- Іларіон, монах 126
- Іне... Афанасій, піддячий приказу Малої Росії 124
- Іоаким, московський патріарх 45
- Іоанн Олексійович, цар і великий князь 65, 73
- Ісайя, архімандрит Афонського Павливського монастиря 65
- Ісарович Кириак, мешканець Львова 128, 165
- Ісая, гонець І. Мазепи 239
- Іскра Іван, знатний військовий товариш 4, 62
- Іскра Іван, полтавський полковник 124
- Іскра, козацький охотницький полковник 98
- Іскрицький, козацький охотницький полковник 80, 98
- Казі-Гірей-султан 134, 141, 236
- Камембет-мурза 239
- Кантакузіно, стольник, дядько валахського господаря 182
- Кантемир Антиох, волосський господар 123
- Кантир-мурза 175
- Каплан-Гірей-султан 158, 173
- Капустін Семен, стольник і полковник 78
- Карпенко Семен, глухівський отаман 118
- Карпик (Корпенко) Семен, сотник Ніжинського полку 142
- Карпов Єремей, київський рейтар 38
- Карпович (Карпов) Григорій, київський полковник 1, 2
- Кастріот Георгій, посланець валахського господаря 204, 233
- Кагірча, мурза 198
- Квітченко Василь, козак Полтавського полку 87
- Кірдеєв Петро, стрілець полку С. Капустіна 78
- Клищенко Леонтій, міський писар 99
- Книш Яким, товариш Батуринової сотні 12, 27, 156
- Кобельський, польський полковник 7
- Ковальський Іван, посланець С. Палія 173
- Ковальський Кирило, київський козак 230
- Ковальчук Іван, переволючненський сотник 71
- Ковальчук, козацький ватаг 12
- Кожуховський, сердюцький полковник 24, 104
- Козиренко Андрій, полтавський козак 96

- Козлов Афанасій, стольник і полковник 81
- Кольцов Масальський (Мосальський) Андрій Михайлович, князь, стольник і воєвода 125, 221
- Кольцов Масальський Іван Михайлович, князь, стольник, генерал 204, 212, 234, 235
- Комнін Іван, лікар 3, 23, 43, 64, 183
- Косагов Григорій Іванович, думний дворянин і воєвода 29
- Костянтинов Марко, посланець валашського господаря 60
- Кочубей Василь, генеральний військовий писар 9
- Красенський Василь 33, 36
- Красовський Богдан, слуга І. Мазепи 82, 154, 190, 226
- Криворукой, азовський татарин 93
- Криса Герасим, кошовий отаман 232
- Крішпін (Кріспа), оршанський староста 204, 207
- Кроковський Іоасаф, ігумен Київського Микільського Пустинного монастиря, ігумен Київського Богоявленського Братського монастиря, ректор Києво-Могилянського колегіуму 54, 74
- Кронський 79
- Кублицький Костянтин, полтавський полковник 93
- Кузьменко Михайло, компанійський полковник 59
- Кузьмович Михайло, компанійський полковник 10
- Курочка Іван, седнівський сотник 67
- Кушумбетов, татарин 213
- Лазука Прокоп, запорозький посланець 21
- Ласка, польський полковник 75
- Левоненко Михайло, козак 188
- Лефорт Франц Якович, російський генерал-адмірал 138
- Лизогуб Юхим, генеральний військовий бунчужний, генеральний військовий хорунжий 1, 2, 120
- Лизогуб Яків, чернігівський полковник 104, 105
- Лисенко Іван, переяславський полковник 10
- Лихопой Філон, кошовий отаман 87, 88
- Ловгоненко (Логиненко) Гаврило, козак Полтавського полку 70
- Логинов Михайло, стрілець 188
- Логинов Яким, стрілець 188
- Ломиковський Іван, генеральний військовий осавул 9
- Лук'ян, запорозький посланець 113
- Луп, волоський товмач 236
- Любомирський 49, 80, 90, 184, 187
- Любомирський Єжи Олександр, санецький староста 222
- Любомирські, магнатський рід 128
- Лященко Іван, охтирський козак 9
- Львов Петро Лукич, князь, окольничий і воєвода 82, 96
- Маврокордато Олександр, перекладач при Порті 209, 210
- Магмет-ага 33
- Максимович Іоанн, ієромонах, намісник Свенського Новопечерського Брянського монастиря, архімандрит Чернігівського Єлецького монастиря 53, 117
- Малєєв Костянтин Григорович, стольник і полковник 32, 33
- Малишевський, гонець І. Мазепи 222
- Мамбет, татарський товмач 38

- Марко, волоський товмач 236
- Матвій, челядник Б. Фарухова і С. Богданова 116
- Мачмач Мітка, грек 21
- Мелетій, ахридонський патріарх 193
- Мельниченко (Амельниченко) Григорій, козак Полтавського полку 159
- Менський Остафій, курінний отаман 181
- Меншиков Олексій, піддячий приказу Малої Росії 6
- Миклашевський Михайло, стародубський полковник 57
- Мирович Іван, переяславський полковник 80, 162
- Михайло, запорозький посланець 113
- Михайлов Борис, російський резидент 49
- Мітусов Степан Юрійович, стольник і підполковник полку І. Спешнева 19
- Мовчан Федір, сотник полку С. Палія 72
- Могила Андрій, український гетьман 14
- Могила Парасковія, дружина А. Могили 14
- Могила Петро, київський митрополит 16
- Мокієвський Костянтин, київський полковник, родич І. Мазепи 2, 80, 120, 132, 146
- Мокрієвич Іван, сотник 58
- Молчан Михайло, посланець І. Мазепи 47
- Мороз Яків, кошовий отаман 124
- Муртаза-паша 158
- Надтока Кирик**, курінний отаман 232
- Наришкін Лев Кирилович, боярин 64, 103, 108, 122, 129
- Наталія Кирилівна, цариця і велика княжна 91
- Нелединський Мелецький Степан Петрович, стольник і воєвода 225
- Несмешаєв Захар, стрілець полку І. Спешнева 13
- Нестеренко Дмитро, батуринський сотник 123, 124, 201, 202
- Нечаєв Іван, російський полковник 133
- Нікітін Андрій, піддячий приказу Малої Росії 214, 215
- Ніколаєв Роман, лікар 3
- Ніколаєв Юрій, міщанин 219
- Новицький Ілля, компанійський полковник 10, 59, 100, 104, 105
- Новосильцов Дементій Іванович, стольник 67, 109
- Обидовський Іван**, стольник, ніжинський полковник, родич І. Мазепи 61, 73, 78, 122, 226, 227, 237, 239
- Обросимов Андрій, дворова людина Г. Шипілова 96
- Обухов Олексій Лаврентійович, стольник і полковник 19, 20, 24, 27, 29, 30, 41
- Озерський Силуян, префект Києво-Могилянського колегіуму, учитель філософії 16
- Олейниченко Іван, батуринський козак 33, 35, 67
- Олександр Петрович, царевич і великий князь 17
- Олексій Михайлович, цар і великий князь 6, 12
- Олихвер (Єلیلфер, Єлифер, Алфер), батуринський козак 10, 14
- Омельницький Василь, посланець І. Мазепи 25, 26, 90

- Онофре... Степан, козак Полтавського полку 87
- Павлов Аврам**, товмач Посольського приказу 26
- Палій Семен**, правобережний (фастівський) полковник 9, 10, 14, 21, 24, 25, 27, 30, 36, 42, 49, 59, 60, 64, 65, 72, 75, 80, 84, 92, 94, 98, 102, 104, 107, 110, 119, 121, 127, 131, 132, 146, 167, 170, 173, 177, 178, 181, 183, 184, 186, 187, 196, 198, 204, 205, 207, 210, 211, 217, 222, 228, 229, 231, 237, 238
- Панагіотка**, грек 233
- Панкевич Євстафій**, канцелярист 217
- Парфеній**, архімандрит Михайлівського монастиря (Македонія) 166
- Парфенов Никифор**, капітан полку І. Нечасва 133
- Парфеньєв Вніфантей**, піддячий приказу Малої Росії 32, 33
- Пашковський Григорій**, компанійський полковник 25, 94, 103
- Перкалаб Слава**, посланець К. Дуки 123
- Петлишенко Лаврин**, полтавський козак 62
- Петренко Денис**, сердюцький сотник 47
- Петро Олексійович**, цар і великий князь 17, 65, 73
- Петро**, товмач, посланець І. Мазепи 84, 85
- Плечник (Плячник) Микита**, сотник Полтавського полку 120
- Подлузький Пахомій**, ігумен Київського Богоявленського Братського монастиря, ректор Києво-Могилянського колегіуму 16
- Покотило Яків**, запорозький посланець 139
- Покотило Яків**, сердюцький полковник 181, 199
- Полібін Артемії Федорович**, думний дворянин 81
- Полубинський Домінік** 99
- Полуботок Леонтій** 11
- Полянка Василь**, батуринський козак 10, 12-14
- Поплонський Микифор**, смоленський шляхтич 2
- Попов Борис**, московський торговець 19
- Поре... Семен**, піддячий Посольського приказу 17
- Потоцький Стефан**, коронний стражник 181, 187
- Потоцькі**, магнатський рід 128
- Прийма Іван**, сотник Лубенського полку 142
- Прокопенко Йосип**, полтавський козак 120
- Прокопович Сава**, генеральний військовий суддя 7
- Прокоф'єв Степан**, денщик полку О. Обухова 24
- Протопопов Афанасій**, піддячий Посольського приказу 21
- Проценко Роман**, товариш Батуринської сотні 49, 75
- Пулверинський Самойло**, військовий канцелярист 60
- Рагозін Афанасій Гаврилович**, стольник 135, 149
- Радич Пантелеймон**, посланець І. Мазепи 1, 2, 5, 10, 48
- Ревуйський**, польський посол 84, 92
- Ресновський Степан**, посланець І. Мазепи 177
- Рогулін (Рогуля) Федір**, козак Полтавського полку 44

- Романовський Андрій, російський полковник 213
- Ромодановський Михайло Григорович, боярин і князь 21
- Ростковський (Ростоковський, Ростовський) Іван, компанійський ротмістр 59, 104, 120, 204
- Рубан Іван, осавул полку І. Новицького, компанійський полковник 59, 107, 120
- Рубан Семен, кошовий отаман, польовий ватаг 84, 137
- Рудий Антон, товариш Полтавського полку, царичанський сотник 37, 40
- Русинович, чернець 21
- Рутковський Іван, слуга І. Мазепи 2, 9, 10, 25, 26, 30, 42, 82, 85, 94, 97, 99, 100, 105
- Саадат-Гірей II (Шарет-Гірей), кримський хан 1, 84
- Сава, посланець і родич С. Палія 127
- Савич Феоділ, архidiaкон 56
- Самойлов Іван, п'ятидесятник полку О. Обухова 29
- Самойлович Іван, український гетьман 11, 34, 80
- Самусь, правобережний полковник, наказний гетьман 98
- Сапіга Казимир, литовський гетьман 57, 63, 169, 237
- Сапіга Казимир, троцький каштелян 14
- Сапіги, магнатський рід 210
- Сариков Іван, денщик полку Г. Анненкова 208
- Сафа-Гірей, кримський хан 84
- Свічка Леонтій, лубенський полковник 10, 59
- Селезенко Роман, гонець І. Мазепи 106
- Селім-Гірей I, кримський хан 1, 51, 80, 84
- Сергіївський Данило, курінний отаман 181
- Сидоров (Сидоренко) Гаврило, слуга І. Мазепи 147, 184
- Синявський 187
- Синявські, шляхетський рід 128
- Сіла, ієромонах Свенського Новопечерського Брянського монастиря 53
- Сіпулли, татарин 96
- Собеський Якуб, королевич 128
- Созонович Леонтій, переяславський сотник 235
- Соломон, чернець 19, 52
- Солонина Сергій, хорунжий Київського полку 120
- Спешнев Іван Омелянович, стольник і полковник 1, 5, 13, 19, 20, 31
- Старцев Йосип Дмитрович (Йосип Дмитрієв), підмайстер приказу Кам'яних справ 66, 77, 81
- Стексик, товмач з Білгородчини 224
- Степанов (Степанович) Сава, військовий канцелярист 124, 180, 196, 217
- Степанов Степан, стрілець полку С. Капустіна 78
- Стечик, "татарський гетьман" 10, 37, 119
- Стиллер (Стилевич) Згура (Згур), мешканець Ніжина 131, 176, 178, 179, 182
- Стрекалов Степан Матвійович, стольник і полковник 81, 149, 160, 188, 214
- Стрешнев Іван Іванович, козельський прикажчик 122
- Стрешнев Тихон Микитович, боярин 122
- Струтинський Василь, дозорець двору І. Мазепи 78

- Сумський Степан, запорозький посланець 10, 13
- Суло Михайло, мешканець Києва 152
- Сухий Іван, запорожець Сергіївського куреня 111
- Тараканов Іван Микитович, стольник 17
- Тарнавіот (Трайніот, Тарновіот) Ніколай (Миколай), грек 21, 47
- Текутьєв Михайло, стряпчий 160
- Тимонов Роман, товариш Батуринської сотні 124
- Тимофєєв Лук'ян, запорозький посланець 139
- Тимофійович (Тимченко) Іван, роменський сотник 32, 33
- Голочанов Семен Федорович, окольничий і воєвода 29
- Топольницький Федір, військовий товариш, родич І. Мазепи 49, 89, 127, 163, 164
- Торопов Іван, піддячий Посольського приказу 115
- Углицький Феодосій, архімандрит Чернігівського Слєцького монастиря, чернігівський архієпископ 45, 56, 91, 117
- Українцев Омелян Гнатович, думний дяк 103, 108, 161, 177, 179, 181, 183, 187, 189, 190, 196, 202, 218, 230, 231
- Уманець Петро, знатний товариш Глухівської сотні 136
- Урак-мурза 236
- Ушаков 180
- Фарухов (Фарухович) Богдан, львівський купець 114-116
- Федір Олексійович, цар і великий князь 6, 12, 80, 163
- Федір, кошовий отаман 59, 107, 111
- Федоров Данило, польський ротмістр, корсунський осадник 11, 25, 49
- Федоров Іван, товариш компанії ротмістра І. Ростковського 59
- Федоров Нестер, слуга І. Мазепи 33
- Федоров Яким, гонець І. Мазепи 181
- Фіцура Павло, польовий ватаг 37
- Фролов Степан, піддячий приказу Малої Росії 67
- Харевич Юрій, військовий товариш 199
- Хмельницький Богдан, український гетьман 12, 97, 100, 196
- Хованський Петро Іванович, князь, боярин і воєвода 80, 156, 180
- Хохлов Тимофій, піддячий приказу Малої Росії 125, 126
- Циклер Іван, стольник і полковник 12
- Цинський Мартин, польський регіментар 231
- Цурка Василь, військовий товариш 178
- Чалєєнко Лука 52
- Чалєєнко Михайло 52
- Чалий Андрій, товмач 1, 37
- Чалий Яків, запорозький ватаг 108
- Черкаський Михайло Алегуюкович, князь, боярин і воєвода 80
- Черниш Іван, військовий канцелярист 171, 237, 238
- Четвертинський Юрій, князь 180, 183, 186, 187, 196, 198, 210, 217
- Чечель Дмитро, сердюцький полковник 128

Чуйкевич Василь, військовий канцелярист 148, 150
Чуйкєєв (Чуйкєєвич) Олександр, посланець І. Мазепи 1, 7

Шакловитий Федір Леонтійович, думний дяк 19

Шан-Гірей-султан, перекопський бей 1

Шарет-Гірей див. Саадат-Гірей II

Шейн Олексій Семенович, боярин і воєвода 141

Шереметєв Борис Петрович, боярин і воєвода 1, 12, 24, 26, 61, 82, 120, 208

Шибаленко Василь, царичанський сотник 108, 130

Шипілов Григорій Васильович, стольник 96

Ширін-бей (Ширім-бей) 170, 173

Шульга Лук'ян, сердюцький полковник 100

Щербачов Борис Степанович, стольник і полковник 29

Юдін Григорій, піддячий приказу Малої Росії 65, 108

Юдін Данило, стольник і полковник 168

Юр'я, мулятинин 150

Юсуп, татарський товмач 55, 96, 105

Ючка Клим див. Гичка Клим

Яблоновський Станіслав Ян, коронний гетьман 7, 90, 116, 128, 132, 162, 187

Ялинський Семен (Семион), товариш Чернігівського полку 57, 58, 63

Ян Казимир, польський король 239

Ян III Собеський, польський король 200

Янкевич Володимир, військовий канцелярист 75

Янкевич Максим, “дворянин” і гонець І. Мазепи 100, 128

Ярема, сердюцький полковник 5, 7

Яременко Петро, запорожець 70

Яскевич Карп, сотник 194

Яско 100

Ясликовський Гаврило, мешканець Глухова, сердюцький полковник 7, 104

Ященко Данило, товариш Переяславського полку 180, 196, 217, 220

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Адріанополь, місто 158
Азов, місто 93, 107, 114-116, 120,
141, 147, 174
Азовське море 108, 120
Архангельськ, місто 52
Аслам, містечко 134, 136
Ассирія 210
Афонський Павлівський монастир
65
- Баба** 187
Базанчик, містечко 179
Бар, місто 228, 229
Баришівка, містечко 31
Басань 30
Батурін, місто 1-27, 29, 30, 32-63,
68-102, 105-118, 122-133, 138-
154, 156, 158-164, 166-175,
178, 180-222, 225-230, 233-239
Батурінська сотня 49, 124, 156
Батурінський Крупицький монас-
тир 21
Батурінський перевіз 19
Бахчисарай, місто 85
Белград, місто 1, 10, 15, 18, 86, 123
Берда, річка 10, 120
Берестне ?, село 188
Белгород, місто 11, 24, 26, 82, 125,
171
Белгородський полк 213
Біла Росія 6, 12, 17, 65, 73, 80, 163
Біла Церква, місто 7, 49, 92, 94, 98,
183, 186, 198, 204, 229
- Білгород, місто 1, 59, 107
Білгородська Орда 64, 92, 170, 198,
222
Білгородський шлях 59
Білгородчина 1, 14, 24, 27, 30, 37,
42, 55, 80, 82, 84, 102, 104,
105, 125, 127, 163, 170, 173,
180, 187, 196, 210, 217, 220,
224, 225
Біле море 150, 210
Білогородка, містечко 94
Білоцерківське староство 49
Білоцерківський шлях 10
Бог, річка 37, 71, 102, 104, 127,
148, 182, 196, 219, 222
Богуслав, місто 8, 157, 164, 180,
204
Богуславське староство 7, 8, 49
Болхов, місто 211
Боровиця, містечко 157
Брацлав, місто 10
Броди, місто 65
Брянськ, місто 133, 144, 150, 184
Бубновська сотня 49
Буджак, 37, 38, 183, 184, 203, 204,
219, 236
Буджацька Орда 92
Будин, місто 9
Бужин, містечко 157
Бухарест, місто 64, 86, 177, 184,
187, 189

- В'язовка**, урочище чи річка 62
Вавилон, місто 190, 196
Варшава, місто 21, 84, 92, 239
Велика Польща 92
Велика Росія див. Росія
Велике князівство Литовське, Литва 36, 49, 129, 138, 157, 169, 180, 194, 210, 211, 222
Венеція, Річ Посполита Венеційська 179
Веприк, містечко 52
Відень, місто 208
Військо Запорозьке Низове див. Запорозька Січ
Віленський Братський монастир 138
Вільно, місто 129, 138, 209
Вінниця, місто 228, 229
Вісла, річка 239
Вовча, річка 4, 102, 120
Волга, річка 102
Волинське воєводство 112
Вороніж, місто 52, 157, 163, 177, 180, 181, 183, 187, 190, 196
Вороновка, містечко 157
Ворскла, річка 120, 136, 156
Всеросійське царство див. Росія
Гадяцький полк 9, 24, 30, 102, 174
Гадяч, місто 18, 24, 52, 120, 138, 157
Гданськ, місто 184, 216
Гірський Тікич, річка 119
Глухів, місто 5, 19, 34, 65, 66, 78, 165, 172, 224
Глухівська сотня 136
Глухівський монастир 138
Гомель, місто 237
Гродно, місто 57
Громокля, річка 219
Десна, річка 80, 133, 144
Десна, село 177
Дике Поле 4
Дніпро, річка 1, 5-8, 10, 11, 13, 14, 21, 24, 25, 27, 36, 37, 42, 49, 70, 72, 74-76, 80, 88, 94, 95, 100, 102, 104-106, 113, 119, 120, 123-125, 133, 134, 148, 155, 157, 159, 160, 162, 164, 168, 180-183, 187, 196, 205, 212, 217, 222, 234, 235
Дністер, річка 10, 27, 104, 123, 127, 148, 182, 203, 219
Дон, річка 102
Драбівка, містечко 49, 94, 157, 164
Дунай, річка 1, 10, 84, 86, 187, 196, 203, 210, 236
Європа 239
Євфрат, річка 190
Сісун, річка 219
Єрусалимський монастир 193
Жовква, місто 21, 92
Задніпров'я 49
Запорозька Січ, Військо Запорозьке Низове, Запорожжя, Січ, Низ 1, 2, 10, 13, 15, 18, 21, 27, 32, 33, 35, 37, 42, 49, 51, 67, 75, 76, 84, 88, 92, 94, 97, 99, 100, 105, 108, 109, 113, 118, 120, 124, 127, 133, 134, 136, 137, 139, 140, 147, 150, 156, 160, 163, 175, 181, 184, 186, 191, 196, 199, 200, 214, 222, 232, 234, 235
Зінківська сотня 9
Зіньків, місто 128
Золотоноша, містечко 222
Іванків (Івановка), містечко 98, 132
Іванпіль, містечко 222
Ізюмський полк 158, 213
Ільїнці, містечко 75
Інгул, Інгул Великий, річка 187, 219

Інгул, урочище 213
 Інгулець, Інгул Малий, річка 187, 219
 Інфлянти див. Ліфляндія
 Іркліів, містечко 1, 222
 Ірпінь, річка 229

Каланчак 120
 Калуга, місто 176, 179
 Кальміус, річка 120
 Кам'янець-Подільський, місто 25, 92, 146
 Кам'яний Затон 75
 Канів, місто 157, 229
 Карачев, місто 211
 Кафа, місто 173
 Келеберда (Кереберда), місто 26, 100
 Києво-Печерська лавра 53, 74, 126
 Кизикермен, місто 1, 2, 10, 33, 48, 59, 75, 76, 88, 99, 107, 114-116, 134, 135, 147, 149, 155, 168, 180, 184, 186, 196, 198, 204, 212, 213, 224, 234, 235
 Київ, Верхнє місто 49, 180
 Київ, місто 5, 7, 16, 21, 29, 34, 38, 45, 46, 49, 52, 66, 74, 77, 80, 81, 87, 89, 102, 105, 112, 125-127, 144, 152, 156, 160, 180, 183, 210, 222, 223, 229, 231, 235, 237
 Київ, Нижнє місто 80, 180, 196, 204, 232
 Київ, Печерське містечко 5, 7, 80, 204
 Київський Богоявленський Братський монастир 16, 46, 66, 74
 Київський Кирилівський Свято-Троїцький монастир 196
 Київський Микільський Пустинний монастир 66, 74
 Київський полк 2, 21, 24, 26, 120, 125, 127, 128, 155, 210, 227
 Кишинці, урочище 104
 Кілія, місто 1, 2, 55, 84, 173

Кінська, Кінські Води, річка 82, 83, 134, 149
 Княжа Криниця, урочище 119
 Кобеляки, місто 10
 Кодак, місто і фортеця 156
 Кодак, острів 136
 Кодацька пристань 135
 Кодацький перевіз 134
 Козелець, місто 2, 222
 Козельський повіт 122
 Козячий Ріг 120
 Коломак, річка 102, 120, 133
 Комарицька (Камарицька) волость 170, 186, 225
 Конотоп, місто 25, 67, 161
 Константинополь див. Царгород
 Коростишів, місто 98
 Корсунське староство 7, 8, 49
 Корсунь, місто 6-8, 157, 198, 204
 Котельва, місто 89
 Котор, річка 46
 Крехівський Спаський монастир 34
 Крилов, містечко 157
 Крим, Кримська держава, Кримський Юрт 1, 5, 10, 14, 15, 18, 24, 26, 30, 33, 42, 48, 51, 59, 62, 68, 82, 84, 85, 94, 96, 99, 102, 105, 107, 121, 125, 127, 158, 163, 168, 170, 173-175, 183, 186, 187, 192, 196, 198, 207, 213, 217, 222, 225, 236
 Кустолов 155

Лебедин, ліс 7, 8, 49
 Ленці, містечко 80
 Либідь, річка 5
 Лиман, місто 213
 Литва див. Велике князівство Литовське
 Ліфляндія (Ліфлянти, Інфлянти) 210, 211, 217, 222
 Лоїв, місто 58
 Лохвиця, місто 75, 161
 Лохвицький повіт 161

- Лубенський полк 136, 142, 145, 155
 Лубни, місто 109
 Любеч (Любоч), містечко 58, 99
 Львів, місто 21, 34, 49, 92, 115, 116, 128, 154, 181, 216
- Максимівка**, містечко 74
 Мала Польща 92
 Мала Росія див. Україна
 Мена, містечко 11
 Миргородський полк 24, 30, 102, 128, 175
 Михайлівка, село 61, 73
 Михайлівський монастир (Македонія) 166
 Міус, річка 120
 Могилів, місто 157, 217
 Молланака, село 96
 Молочне, урочище 105
 Молочні Води, Молочна, річка 82, 87, 88, 111, 120
 Москва, місто 4, 5, 10, 12, 14, 19-21, 24, 27, 28, 31, 33, 36, 37, 40, 48, 49, 52, 53, 55, 62-64, 69, 74, 77, 80-84, 86, 88-90, 103, 107-116, 119, 120, 123-126, 128-131, 133, 136-138, 140, 142, 143, 145, 147, 149-151, 156, 158-161, 163, 165, 166, 172, 174, 179-183, 187, 188, 190, 191, 195, 196, 200-204, 209, 211, 213, 215, 217, 218, 220, 222, 223, 232, 233, 238, 239
 Мошни, містечко 157, 164, 194
 Мустріткермен, містечко 235
- Нара**, село 178
 Немирів, місто 10, 14, 27, 30, 42, 49, 123, 180, 182, 184, 189
 Немирівський шлях 10
 Неплюєвка, село 78
 Низ див. Запорозька Січ
- Ніжин, місто 9, 21, 81, 143, 151, 156, 187, 193, 208, 209
 Ніжинський полк 104, 125, 136, 142, 145, 227
 Новгород Великий, місто 226, 227, 237
 Новий Санжарів, містечко 155
 Новогородицьке місто 9, 26, 89, 124, 133, 235
 Ногайська Орда, Ногайська держава, Ногаї 170, 173, 180, 183, 187, 196, 210, 217, 225, 236
- Обичів**, село 104
 Окопи святої Трійці, фортеця 146
 Опішня, місто 128
 Орел, містечко 89, 118, 212, 221
 Оріль, річка 156
 Орчик, річка 119, 120, 133
 Остер, місто 144
 Оттоманська Порта, Порта 10, 11, 178, 179, 183, 187, 189, 200, 210, 217
 Охтирка, місто 89, 212
 Очаків, місто 37, 42, 59, 75, 102, 118, 127, 131, 158, 163, 196, 199
 Очаківський шлях 107, 191
- Паволоч**, містечко 229
 Паляничинці, село 229
 Переволочна, містечко 1, 2, 5, 9, 26, 33, 49, 82, 85, 97, 99, 100, 109, 124, 127, 133, 147, 148, 160, 170, 212, 214, 221, 222, 234, 235
 Переволочненська пристань 234
 Переволочненський перевіз 32, 33, 113
 Переволочненський шлях 48, 80
 Перекоп Коломацький, містечко 158
 Перекоп, місто 1, 2, 26, 37, 44, 68, 69, 75, 85, 96, 107, 130, 137,

- 144, 158, 175, 180, 186, 199, 213
- Переяслав (Переяславль), місто 14, 18, 24, 26, 27, 29, 30, 37, 95, 105, 128, 165, 217, 219, 222, 233
- Переяславський повіт 95
- Переяславський полк 1, 24, 26, 49, 80, 121, 125, 127, 128, 180, 196, 217, 220, 225
- Персія 210
- Пивський монастир 74
- Полісся 49, 204, 205
- Полонне, місто 49, 90
- Полтава, місто 4, 7, 42, 89, 102
- Полтавський полк 1, 4, 24, 30, 37, 44, 62, 69, 70, 82, 83, 87, 89, 102, 107, 120, 124, 127, 130, 136, 227
- Польща, Річ Посполита, Польське королівство, Польська держава, Польська Корона 1, 7, 11, 15, 16, 19, 30, 36, 47, 49, 64, 80, 84, 92, 94, 98, 116, 124, 128, 129, 146, 157, 162, 163, 169, 173, 180, 183, 184, 194, 210, 211, 229, 237, 239
- Порта див. Оттоманська Порта
- Преображенське, село 75, 84, 182
- Прилуцький полк 120, 227
- Псков, місто 213, 237, 239
- Пуста Гребля 102, 103
- Путивль, місто 29
- Раклека, річка 187**
- Рашків, місто 10
- Ржищів, містечко 157
- Рибний, місто 125
- Рига, місто 183, 204, 210, 222, 223, 229
- Річ Посполита Венеційська див. Венеція
- Річ Посполита див. Польща
- Росія, Російське царство, Велика Росія, Всеросійське царство 6, 10-12, 17, 45, 65, 73, 74, 76, 80, 91, 112, 126, 138, 163, 211
- Ругодев, Ругодив, місто 237, 239
- Сагінкермен див. Шахкермен**
- Самара, річка 4, 26, 62, 89, 102, 120, 133, 213, 235
- Свенський Новопечерський Брянський монастир 53
- Севськ, місто 1, 10, 24, 38, 55, 78, 81, 82, 93, 96, 102, 105, 114, 125, 143, 153, 160, 168, 170, 184, 186, 188, 192, 207, 211, 213, 224
- Семи Кишенев, урочище 120
- Сергіївський курінь 111
- Сиваш, урочище 137, 144
- Синайська гора 156
- Січ див. Запорозька Січ
- Слуцьк, місто 157
- Смоленськ, місто 66, 81, 222, 223, 226, 237
- Смоленщина 36
- Сож, річка 237
- Сокирна, містечко 157
- Сокирянська пристань 105
- Сороки, місто 80, 233
- Старий Оскол, місто 213
- Стародуб, місто 204, 217, 222
- Стародубський полк 136, 227
- Стрілиця, урочище 118
- Суботів, село 100
- Суми, місто 133
- Суна ?, річка 187
- Таванське місто, Таванськ 113, 118, 124, 125, 127, 128, 134, 136, 137, 139-142, 145, 147-149, 155, 181, 191, 199, 214**
- Таванський острів, Тавань 120, 134, 136, 137, 139, 141, 142, 145, 147, 149, 150, 155, 160, 181, 184, 191, 199, 200, 204, 211, 212, 214, 221, 234, 235, 237**

- Тараковка, містечко 158
Темешвар, місто 86, 123, 141
Терехтемирів, містечко 157
Терновка, урочище 44
Терновський брід 44
Тетерів, річка 173, 229
Тигр, річка 190
Тиса, річка 141, 239
Томаківка (Токмаківка), острів і
урочище 134, 136, 147, 149
Трубчевськ, місто 144
Тягин, місто 127
- Україна, Україна, Мала Росія** 6,
12, 16, 17, 36, 42, 45, 49, 52,
54, 59, 64, 65, 73, 74, 80, 107,
112, 123, 125, 127-129, 147,
154, 163, 172, 181, 186, 187,
204, 210, 217, 222, 223, 233,
238
- Умань, місто 104
Уша, річка 49
- Фастів (Хвастів), місто** 10, 14, 49,
64, 75, 92, 94, 98, 146, 167,
170, 173, 180, 181, 186, 196,
198, 205, 210, 217, 222, 228,
229, 231
- Харківський полк** 159
Хвастів див. Фастів
Ходосовка, село 80
Холмеч, містечко 58
Хотин, місто 163
- Царгород, Константинополь, місто**
9, 21, 64, 127, 143, 156, 173,
177, 179-183, 187, 189, 190,
196, 202, 206, 208-211, 217,
218, 231, 236, 239
Царичанська сотня 69
Цента, місто 141
- Цецора, село 163
- Черкаси, місто** 7, 157
Чернацька, Черняцька слобода
188, 204
Чернігів, місто 57, 117, 161, 217,
222
Чернігівська єпархія 45, 56
Чернігівський Єлеський монастир
117
Чернігівський полк 11, 58, 63, 104,
125, 136, 149, 227
Чигирин, місто 7, 49, 97, 100, 157,
162, 164, 183, 186, 187, 194,
198, 200, 210, 229
Чигиринське староство 162
Чингари, урочище 105, 130
Човни, Чолнові 136, 137
Чорна долина 213
Чорне море 76, 113, 120, 127, 133,
134, 148, 150, 156, 163, 178,
196, 210
Чорний ліс 49, 97, 100
Чорнобиль, місто 92, 94, 98
Чорногородка, село 229
- Шахкермен, Шингірей, Сагінкер-**
мен, містечко 124, 134, 149,
235
- Шленськ 184, 216
- Щербинівський курінь** 37
- Юр'єв Польський, місто** 156
- Яворів, місто** 34
Ягорлик, містечко 10
Ясси, місто 10, 14, 59, 123, 176,
178, 179, 187, 196, 206, 209,
230, 233
Яський Петропавлівський монас-
тир 64

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

- № 1. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд з Білгородчини до Батурина правобережного товмача у справі звільнення полонених українців і татар й відпущення його назад, привезені ним відомості стосовно зміни хана, намірів “бусурман” вчинити напад під прикордонні російські міста, розподілу кримських і білгородських орд для боротьби з австрійськими і польськими військами; передачу товмачем усного повідомлення гетьманського посланця у Кримському ханстві Пантелеймона Радича й відправку з ним листа до посланця; звільнення з посади київського полковника Григорія Карповича й дозвіл Івана Мазепи київським полчанам провести нові вибори; прохання гетьмана щодо царського указу стосовно можливості звільнення з севської в’язниці татар за викуп.
1691 р., травня 7, Батурин.
- № 2. До Івана та Петра Олексійовичів. Про надходження до гетьмана листа від Низового Війська разом з віршами полоненого смоленського шляхтича, написаними в Перекопі; міркування Івана Мазепи щодо імовірного шляху повернення його посланця Пантелеймона Радича з Кримського ханства; обрання київським полковником Костянтина Мокієвського й тимчасову затримку в Батурині звільненого з цієї посади полковника Григорія Карповича (Карпова); відправку розвідника у польську сторону.
1691 р., травня 12, Батурин.
- № 3. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність гетьмана, генеральної старшини та полковників за присилку до них лікаря-грека Івана Комніна та про відправку до царів чолобитної лікаря.
1691 р., травня 12, Батурин.
- № 4. До Івана та Петра Олексійовичів. Про бій ватаги козаків із загоном татар біля Самари, захоплення “язиків”, привезення їх до Батурина та відправку до Москви.
1691 р., травня 13, Батурин.
- № 5. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до Глухова, разом з присланим від хана агою, гетьманського посланця Пантелеймона Радича, який їздив до Криму, очікування царського указу щодо відправки їх до Москви та про заміну сердюцького полку в Печерському містечку.
1691 р., травня 18, Глухів.

- № 6. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність Війська Запорозького царям за присилку прапора.
1691 р., червня 25, Батурин.
- № 7. До Івана та Петра Олексійовичів. Про зміну на посаді полтавського полковника, розміщення військ для захисту Києва, отримання Іваном Мазепою листа від коронного гетьмана Станіслава Яблоновського зі скаргою на неправомірне збирання людьми українського гетьмана бджолиної десятини у Корсунському і Богуславському старостах, її безпідставність та про прохання Іваном Мазепою царського указу щодо збору бджолиної десятини у лісі Лебедині, традиційно належного гетьманам Війська Запорозького.
1691 р., липня 11, Батурин.
- № 8. До Станіслава Яблоновського. Про надання коронному гетьману неправдивої інформації щодо збирання людьми Івана Мазепи бджолиної десятини в Корсунському і Богуславському старостах та про правомірність збору такої десятини в лісі Лебедині.
1691 р., липня 11, Батурин.
- № 9. До Івана та Петра Олексійовичів. Про з'ясування гетьманом правдивості інформації щодо намірів запорожців заволодіти царським майном при перевезенні його з Новобогородицького міста і, з'єднавшись з татарами, вчинити напад на прикордонні міста та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія, військового індуктора, переволочненського дозорця й записки грецьких купців.
1691 р., липня 11, Батурин.
- № 10. До Івана та Петра Олексійовичів. Про звернення Низового Війська до гетьмана з проханням надати інформацію щодо можливого походу царських військ на "бусурман", таємний план кошового отамана стосовно воєнних дій проти неприятеля, залежність політичної ситуації на Запорозькій Січі від рішення про реалізацію походу й прохання монаршого указу у відповідь на запити козаків; вихід кількох сотень запорожців на службу до поляків і заходи Івана Мазепи щодо їх перейняття й повернення; приїзд гетьманського посланця, який був у Яссах, причини затримки й привезені ним новини щодо дій татарських і польських військ та усне послання від волоського господаря.
1691 р., липня 15, Батурин.
- № 11. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до Батурина корсунського осадника Данила Федорова з проханням дозволу переселитися на Лівобережжя і застереженням щодо прагнення частини поляків до укладення миру з Османською імперією й війни з Російською державою, клопотання гетьмана стосовно царського указу про переселення цієї особи та про пропозицію Івана Мазепи не відпускати на волю двох затриманих греків.
1691 р., липня 15, Батурин.
- № 12. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність Війська Запорозького за царський указ белгородському і севському воєводам щодо злучен-

- ня сил з гетьманськими військами у випадку звернення Івана Мазепи по допомогу для спільного захисту українських земель від ворогів.
1691 р., липня 15, Батурин.
- № 13. До Івана та Петра Олексійовичів. Про очікування запорожцями українсько-російського походу на Кримське ханство та про потребу надання їм дозволу на тимчасове перемир'я з “бусурманами” дніпровських містечок для зайняття промислами, у випадку, якщо такий похід не відбудеться.
1691 р., липня 19, Батурин.
- № 14. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення гетьманського посланця, який їздив до Ясс; готовність Івана Мазепи відправити війська до Семена Палія для спільного походу під “бусурманські” поселення й потребу термінового царського указу у цій справі; дозвіл українського володаря на повернення до Війська Запорозького, даний удові Андрія Могили за її проханням.
1691 р., липня 19, Батурин.
- № 15. До Війська Запорозького Низового. Про звернення гетьмана до Низового Війська з проханням очікувати відомостей щодо воєнного походу, обіцянку повідомити запорожцям царське рішення стосовно війни чи миру з Османською імперією, сподівання Івана Мазепи на здійснення походу на Кримське ханство по закінченню літньої спеки, новини про виступ кримських і білгородських орд в угорську землю та про необхідність припинення грабежів торгових людей на шляхах із міст до Січі.
1691 р., липня 20, Батурин.
- № 16. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку посланців з Київського Братського монастиря до царів з чолобиттям та про клопотання Івана Мазепи щодо монаршої підтверджувальної грамоти на маєнності монастиря, належні обителі за давніми правами й гетьманськими універсалами.
1691 р., серпня 4, Батурин.
- № 17. До Івана та Петра Олексійовичів. Про добрі побажання царям з нагоди народження царевича Олександра Петровича та про відправлення вдячного молебну з цього приводу у Батурині й розсилку універсалів у інші українські міста щодо здійснення таких богослужінь.
1691 р., листопада 20, Батурин.
- № 18. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відомості щодо намірів кримських і черкеських орд вчинити напад на Військо Запорозьке та про готовність гетьмана за царським указом виступити з Батурина з українськими полками для відсічі противника.
1691 р., грудня 27, Батурин.
- № 19. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання Івана Мазепи щодо зняття за царським указом обвинувачень з полковника Івана Шпешнева і підполковника Степана Мітусова у самовільних затримці й суді

над московським торговцем, оскільки вони діяли за гетьманськими наказами.

1691 р., грудня 27, Батурин.

- № 20. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо царської милості полковнику Івану Спешневу та підполковнику Степану Мітусову за справну службу в Батурині.
1691 р., грудня 29, Батурин.
- № 21. До Івана та Петра Олексійовичів. Про затримку з розслідуванням справи щодо привезення греком Ніколаєм Драгановим листа з Жовкви у Київ до князя Михайла Ромодановського, міркування гетьмана стосовно можливої провини грека та про отримання Іваном Мазепою листа від Семена Палія і пересилку його до приказу Малої Росії.
1691 р., грудня 31, Батурин.
- № 22. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку до царів дичини.
1692 р., січня 7, Батурин.
- № 23. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо видачі з царської аптеки ліків на потреби Війська Запорозького.
1692 р., січня 8, Батурин.
- № 24. До Івана та Петра Олексійовичів. Про намір гетьмана виступити з військом до Переяслава, причини прийняття такого рішення, готовність українських полків до відбиття можливого нападу кримських орд лівим берегом Дніпра й до злучення з силами белгородського й севського воєвод та про отримання Іваном Мазепою листів від Семена Палія й пересилку їх до приказу Малої Росії.
1692 р., січня 8, Батурин.
- № 25. До Івана та Петра Олексійовичів. Про отримання гетьманом листів від корсунського осадника, переволочненського дозорця, фастівського полковника, переяславського й компанійського полковників і пересилку їх до приказу Малої Росії та про зникнення посланця Івана Мазепи у польській стороні й міркування українського володаря з цього приводу.
1692 р., січня 10, Батурин.
- № 26. До Івана та Петра Олексійовичів. Про виступ гетьмана з військом до Переяслава, готовність українських полків до відсічі можливого нападу з Криму і взаємодії з російськими силами; неправдивість донесень царям з Новобогородицького міста щодо учинення сотниками й отаманами в українських містах затримок бажаючим іти туди на поселення та міркування гетьмана стосовно причин неохоти людей до переселення; відсутність відомостей щодо ворожих намірів у запорожців і підстав для недопуску їх до Новобогородицького міста.
1692 р., січня 15, Батурин.
- № 27. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення гетьманського посланця з Запорожжя й відправку його до Москви, взяття в похід до Переяслава російського полковника з трьома сотнями ратних людей

- та про відомості щодо виступу орди з Білгородчини й переправи її через Дністер.
1692 р., січня 17, з куреня.
- № 28. До Лева Кириловича Нарішкіна. Про добрі побажання та прохання протегування.
1692 р., січня 17, з куреня.
- № 29. До Івана та Петра Олексійовичів. Про нестачу гармат у російському полку, наданому на підтримку гетьманських військ у поході, спробу Івана Мазепи вирішити це питання та його прохання щодо відповідного царського указу; вдячність гетьмана монархам за указ про відновлення розслідування справи стосовно крадіжки його грошей, відправку до Путівля стрільців, винних у цьому злочині, та про затягування слідства.
1692 р., січня 21, Батурин.
- № 30. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прибуття гетьмана з військом під Переяслав, готовність городових полків до відсічі можливого нападу з Криму та про отримання Іваном Мазепою листа від Семена Палія з відомостями щодо приходу білгородських орд під Немирів.
1692 р., січня 22, Басань.
- № 31. До Івана та Петра Олексійовичів. Про зустріч гетьмана з царським посланцем Іваном Спешневим та про від'їзд останнього до Москви.
1692 р., січня 28, Барішівка.
- № 32. До Війська Запорозького Низового. Про відправку на Січ царського річного жалування, борошна і грошей від гетьмана та про обов'язок запорожців вірно служити православним монархам.
1692 р., березня 21, Батурин.
- № 33. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до Батурина царського посланця з жалуванням Низового Війська, відправку його до Січі разом з гетьманськими посланцями з борошном і грошима; прибуття до української столиці монаршого гінця до кримського хана, відпущення його разом з посланцем Івана Мазепи з розпорядженням їхати через Січ, мотиви прийняття такого рішення, відрядження з гінцем і посланцем двох спостерігачів з метою отримання відомостей щодо їхнього переїзду до Кизикермена та прийняття ханом; відправку на Запорожжя додаткового царського жалування.
1692 р., березня 25, Батурин.
- № 34. До Івана та Петра Олексійовичів. Про поїздку мешканця Глухова до Крехівського монастиря й привезені ним політичні відомості щодо Польщі.
1692 р., березня 26, Батурин.
- № 35. До Війська Запорозького Низового. Про відправку до запорожців додаткового царського жалування, наданого за клопотанням гетьмана.
1692 р., березня 28, Батурин.
- № 36. До Івана та Петра Олексійовичів. Про наказ гетьмана прикордонним полковникам щодо недопущення будь-яких контактів підданого Речі

- Посполитої Василя Красинського на території Війська Запорозького та про клопотання Івана Мазепи щодо царського указу стосовно затримки чи відправки цієї особи назад у разі її приїзду до українських міст.
1692 р., березня 28, Батурин.
- № 37. До Івана та Петра Олексійовичів. Про привезення до Батурина вихідця з Очакова, знайденого козацькою ватагою біля річки Бог; звернення запорожців до гетьмана у справі надання їм церковного начиння, царського жалування й річних запасів; затримку у Білгородчині та звільнення київських торгових людей; причини виникнення труднощів при розрахунках чехами в українських містах; захоплення козацькою ватагою дев'яти “язиків” і плановану відправку їх до Москви після привезення до Івана Мазепи.
1692 р., березня 30, Батурин.
- № 38. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд з Буджака до Києва товмача з полоненими для обміну на татарських бранців, присилку їх до Батурина та відправку до Севська.
1692 р., березня 30, Батурин.
- № 39. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність гетьмана царям за похвалу його дій у Переяславському поході й обіцянки вірної служби; плановані заходи щодо недопущення переходу за кордон колишнього кошового отамана Івана Гусака; обіцянку Івана Мазепи провести нараду зі старшиною стосовно походу монарших військ на “бусурман”.
1692 р., квітня 2, Батурин.
- № 40. До Івана та Петра Олексійовичів. Про привезення козацьким ватагом Антоном Рудим з товариством захоплених ними чотирьох татарських “язиків” до Батурина та відправку їх до Москви.
1692 р., квітня 7, Батурин.
- № 41. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність Війська Запорозького за царський указ щодо надання чотирьох тисяч дубових колод для будівництва оборонних споруд у Батурині, віднайдення колод та заплановане на літо проведення будівельних робіт.
1692 р., квітня 9, Батурин.
- № 42. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відомості щодо походу військ гетьманського регіменту і Семена Палія під Очаків, щодо приїзду до Війська Запорозького грецьких купців та щодо прибуття до Немирова корогв польських жовнірів.
1692 р., квітня 10, Батурин.
- № 43. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання гетьмана та старшини щодо царського указу стосовно подальшого перебування лікаря Івана Комніна у Війську Запорозькому та про призначення йому річної платні.
1692 р., квітня 13, Батурин.

- № 44. До Івана та Петра Олексійовичів. Про бій козацької ватаги з Полтавського полку з татарським загоном на Терновському броді на Самарі, захоплення двох “язиків”, привезення їх до Батурина та відправку до царів.
1692 р., квітня 14, Батурин.
- № 45. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання Війська Запорозького щодо царської милості й повеління московському патріарху стосовно рукоположення і посвячення архімандрита Чернігівського Слєцького монастиря Феодосія Углицького у архієпископи Чернігівської єпархії.
1692 р., квітня 16, Батурин.
- № 46. До Варлаама Ясинського. Про задоволення гетьманом потреб Київського Братського монастиря та про прохання Івана Мазепи щодо вирішення митрополитом суперечки цього монастиря з Київським Межигірським монастирем щодо володіння млинами на річці Котор.
1692 р., квітня 30, Батурин.
- № 47. До Бориса Михайловича Михайлова. Про вдячність гетьмана резиденту за зусилля, спрямовані на звільнення затриманих у Польщі товарів, які віз з угорської землі посланець Івана Мазепи, та прохання домогтися їх відпущення.
1692 р., вересня 30, Батурин.
- № 48. До кизикерменського бея. Про нагадування бею щодо потреби розшуку й звільнення українців, захоплених підвладними йому татарами, та про непорушність перебування Війська Запорозького під царською владою й помилковість рішення Криму стосовно підтримки Петра Іваненка.
1692 р., жовтня 5, Батурин.
- № 49. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відкинення гетьманом звинувачень польської сторони у шкодах, завданих людьми його реґіменту в її прикордонних старостах; безпідставність звинувачень поляками колишнього корсунського осадника Данила Федорова у збитках, учинених у містечку Драбівці, напередодні його переходу на Лівобережжя; отримання Іваном Мазепою листів від Семена Палія, із Запорожжя, з Переволочни й інших місць та пересилку їх до приказу Малої Росії; передачу фастівському полковнику грошей, полкового прапора й сотенних значків; готовність Семена Палія до воєнних дій проти “бусурман” з припиненням наступу на нього польських і литовських військ.
1692 р., грудня 28, Батурин.
- № 50. До Івана та Петра Олексійовичів. Про співчуття царям з приводу смерті царівни Анни Михайлівни та листування гетьмана у зв'язку з цим з київським митрополитом.
1692 р., грудня 28, Батурин.
- № 51. До Війська Запорозького Низового. Про привітання Низового Війська зі святом Різдва Христового, подяку запорожцям за відомості щодо

- приїзду хана до Криму, обіцянки поклопотатися стосовно присилки їм царського річного жалування, прохання провідати про наміри ханських військ учинити напад під прикордонні міста, готовність гетьманських полків до відсічі противника та про закінчення виготовлення й планувану відправку іконостау до січової церкви.
1692 р., грудня 29, Батурин.
- № 52. До Івана та Петра Олексійовичів. Про затримку у Воронежі братів Михайла і Луки Чалесєнків, привезення їх до Батурина й ув'язнення та про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно звільнення цих людей.
1692 р., грудня 30, Батурин.
- № 53. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відмову архімандрита Києво-Печерської лаври Мелентія Вуяхевича від наміру здійснити поїздку до Москви через старечу німеч та про відправку його посланців до царів.
1693 р., січня 7, Батурин.
- № 54. До Варлаама Ясинського. Про дозвіл гетьмана на зайняття посади ректора Києво-Могилянського колегіуму ігуменом Київського Микільського монастиря Іоасафом Кроковським та потребу його благословення.
1693 р., січня 13, Батурин.
- № 55. До Федора Юрійовича Борятинського. Про приїзд з Кілії до гетьмана товмача з полоненим солдатом для обміну і списком інших невільників, утримуваних у Білгородчині, та про відправку приїжджих до вєводи у Севськ.
1693 р., лютого 27, Батурин.
- № 56. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність гетьмана царям за сприяння чернігівському архієпископу Феодосію Углицькому у питаннях благословення та поставлення його московським патріархом, про відправку архієпископом посланців до царів у справах Чернігівської єпархії.
1693 р., березня 1, Батурин.
- № 57. До Івана та Петра Олексійовичів. Про отримання гетьманом листа від стародубського полковника, пересилку його до приказу Малої Росії та про відправку посланця до гетьмана Великого князівства Литовського Казимира Сапіги.
1693 р., березня 8, Батурин.
- № 58. До Казимира Яна Сапіги. Про побиття й пограбування українців у Речі Посполитій та про прохання Івана Мазепи щодо покарання винних і відшкодування збитків потерпілим.
1693 р., березня 8, Батурин.
- № 59. До Івана та Петра Олексійовичів. Про лист до гетьмана від командирів війська його регіменту й Семена Палія щодо здійсненого ними походу під Кизикермен та про відправку Іваном Мазепою загону для

- перейняття посланців, які їздили від хана до кримського посла, котрий перебував у польського короля.
1693 р., березня 12, Батурин.
- № 60. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до гетьмана людини з мультянської землі з листом від господаря й усними повідомленнями, лист Івана Мазепи у відповідь та про таємне прохання мультянського господаря щодо захоплення гетьманськими військами волоського володаря.
1693 р., квітня 24, Батурин.
- № 61. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання гетьмана щодо надання царської підтверджувальної грамоти Івану Обидовському на володіння селом Михайлівкою.
1693 р., квітня 24, Батурин.
- № 62. До Івана та Петра Олексійовичів. Про бій ватаги козаків Полтавського полку з татарським загоном, захоплення “язика”, привезення його до Батурина та відправку до Москви.
1693 р., квітня 28, Батурин.
- № 63. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення до Батурина посланця Івана Мазепи, який їздив до гетьмана Великого князівства Литовського Казимира Сапіги, та відправку його до Москви.
1693 р., травня 3, Батурин.
- № 64. До Лева Кириловича Нарішкіна. Про клопотання гетьмана щодо царських указів у відповідь на прохання його лікаря й ігумена Ясського Петропавлівського монастиря стосовно відпущення лікаря у поїздку до Царгороду і у відповідь на пропозицію мультянського господаря щодо захоплення військами Івана Мазепи волоського володаря й запит стосовно можливості використання у операції Семена Палія та про обґрунтування гетьманом потреби у наданні дозволу фастівському полковнику на такі дії.
Без дати і місця.
- № 65. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність Війська Запорозького за присилку двох українців-злочинців для проведення розслідування і покарання; отримання царського жалування, призначеного Семену Палію та його полчанам; отримання гетьманом листа від архімандрита Афонського Павлівського монастиря Ісайї з Бродів і пересилку його до приказу Малої Росії.
1693 р., Глухів.
- № 66. До Івана та Петра Олексійовичів. Про від'їзд до Смоленська майстра Йосипа Старцева та клопотання гетьмана щодо царського указу про його відправку до Києва для завершення будівництва двох церков.
1693 р., Глухів.
- № 67. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення з Січі царських і гетьманських посланців після передачі Низовому Війську жалування й хлібних припасів та про обіцянки запорожців вірно служити російським монархам.
1693 р., травня 23, з-під Конотопу.

- № 68. До Івана та Петра Олексійовичів. Про причини затримки з відправленням царської грамоти до гінця Василя Айтемирова і гетьманського листа до ханського візира, потребу монаршого указу щодо їх відправки до візира чи каймакана за відсутності хана й візира у Криму та про прибуття до Криму кількох сотень калмиків з кінськими стадами.
1693 р., травня 24, Батурин.
- № 69. До Івана та Петра Олексійовичів. Про захоплення козаками Царичанської сотні двох татар і коней під Перекопом, привезення одного полоненого до Батурина та відправку його до Москви.
1693 р., травня, без місця.
- № 70. До Івана та Петра Олексійовичів. Про привезення до Батурина трьох калмиків, захоплених запорозькими і царичанськими козаками на пониззі Дніпра, та відправку їх до царів.
1693 р., травня 26, Батурин.
- № 71. До Івана та Петра Олексійовичів. Про розгром вагаюю компанійців на чолі з переволочненським сотником Іваном Ковальчуком загону “бусурман” біля річки Бог, захоплення двох “язиків”, привезення їх до гетьмана та відправку до царів.
1693 р., травня 27, Батурин.
- № 72. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до гетьмана посланців від Семена Палія з полоненими татарами й відправку їх до царів.
1693 р., травня 27, Батурин.
- № 73. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність гетьмана царям за надання Івану Обидовському підтверджувальної грамоти на володіння селом Михайлівкою.
1693 р., травня 31, Батурин.
- № 74. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прохання гетьмана задовольнити клопотання ігумена Київських Микільського і Братського монастирів, ректора Києво-Могилянського колегіуму Іоасафа Кроковського щодо надання потрібних монастирям царських грамот, зокрема стосовно утримання колегіуму й організації у ньому навчального процесу.
1693 р., червня 15, Батурин.
- № 75. До Івана та Петра Олексійовичів. Про звернення запорожців до гетьмана з ініціативою щодо організації походу російських і українських військ на Кизикермен, міркування і пропозиції Івана Мазепи стосовно дій царського уряду в цій ситуації, лист до гетьмана від Семена Палія з повідомленням про намір йти з полком у воєнний похід, прислані полковником листи до нього від короля й коронного гетьмана, причину затримки й плановану відправку царського жалування Семену Палію та його полчанам.
1693 р., червня 16, Батурин.
- № 76. До Івана та Петра Олексійовичів. Про роз'яснення гетьманом змісту своїх взаємин із запорожцями щодо воєнних дій проти “бусурман” та

про його пропозицію підтримати ініціативу Низового Війська стосовно організації походу російських і українських військ на Кизирмен.

1693 р., червня 16, Батурин.

№ 77. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно відправки з Москви до Києва майстра Йосипа Старцева з робітниками для продовження будівництва двох церков та стосовно наказу майстру пришвидшити будівельні роботи.

1693 р., червня 16, Батурин.

№ 78. До Івана та Петра Олексійовичів. Про напад московських стрільців на мешканців села Неплюєвки та прохання гетьмана щодо царського указу про розслідування цього інциденту й покарання винних.

1693 р., серпня 30, Батурин.

№ 79. До Івана та Петра Олексійовичів. Про пересилку гетьманом до приказу Малої Росії листів, надісланих йому від митрополита.

1693 р., серпня 31, Батурин.

№ 80. До Івана та Петра Олексійовичів. Про захоплення татарами людей під селом Ходосовкою і відправку на Правобережжя військ гетьманського регіменту для охорони Києва і спільних із Семеном Палієм воєнних дій, пропозиції Івана Мазепи щодо ремонту і вдосконалення оборонних споруд міста, взяття козаками Переяславського полку татарина на Правобережжя й повідомлені ним відомості та про вісті стосовно зміни хана.

1693 р., серпня 31, Батурин.

№ 81. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність гетьмана за царський указ щодо присилки зі Смоленська до Києва майстра Йосипа Старцева для продовження будівництва двох церков і про клопотання стосовно указу щодо його роботи наступного сезону; про хід змін російських військових урядовців у Війську Запорозькому.

1693 р., серпня 31, Батурин.

№ 82. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відомості щодо незгод між татарами і татарами в Угорщині, повернення звідти татарських військ до Кримського ханства, загрозу татарського нападу восени, прохання гетьмана стосовно царського указу белгородському і севському воєводам про їхню готовність до відсічі противника та злучення сил з Іваном Мазепою.

1693 р., вересня 1, Батурин.

№ 83. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку до Москви татарина, захопленого козаками Полтавського полку.

1693 р., вересня 5, Батурин.

№ 84. До Івана та Петра Олексійовичів. Про поради гетьмана і старшини щодо участі царського представника у спільних з польським послом переговорах про мир у Криму, необхідність оминати Запорожжя у разі поїздки представника до хана та про взаємини Івана Мазепи з волоцьким і мультянським господарями.

- 1693 р., вересня 9, Батурич.
- № 85. До Івана та Петра Олексійовичів. Про загублення царських грамот і гетьманських листів товмачем, посланим Іваном Мазепою до Криму, віднайдєння їх за допомогою перекопського бея та про припущєння українського володаря щодо організації “бусурманами” цього інцидєнту.
- 1693 р., вересня 14, Батурич.
- № 86. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення гетьманського посланця, який їздив до мультянського господаря, відправку його до Москви та про привезєні посланцем відомості щодо походу турків і татар під Белград.
- 1693 р., вересня 15, Батурич.
- № 87. До Івана та Петра Олексійовичів. Про розгром ватагою козаків Полтавського полку загону татар біля річки Молочні Води, захоплення “язика”, привезєння його до гетьмана та відправку до царів.
- 1693 р., жовтня 16, Батурич.
- № 88. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно відправки кизикирменських турків, узятих у полон козацькою ватагою, до Січі для обміну на полонєних запорожців, чи до Москви.
- 1693 р., жовтня 18, Батурич.
- № 89. До Івана та Петра Олексійовичів. Про вдячність Війська Запорозького за царський указ щодо недопущєння зловживань російськими військовими урядовцями та гінцями при поїздках українською територією і щодо пріоритетного використання поштового зв'язку при листуванні російських урядовців із Москвою; про організацію в українських містах постійних поштових пунктів для зв'язку російської верхівки з Новобородицьким містом.
- 1693 р., грудня 30, Батурич.
- № 90. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення до Батурина й відправку до Москви гетьманського посланця, який їздив до Станіслава Яблоновського, та про привезєні ним відомості щодо хвороби польського короля.
- 1694 р., лютого 4, Батурич.
- № 91. До Івана та Петра Олексійовичів. Про співчуття Війська Запорозького царям з приводу смерті цариці Наталії Кирилівни та про звернення гетьмана до київського митрополита й чернігівського архієпископа щодо відправлення церковних служб по померлій.
- 1694 р., лютого 6, Батурич.
- № 92. До Івана та Петра Олексійовичів. Про лист від Низового Війська до кизикерменського бея щодо обміну полонєними, наміри запорожців дотримуватися перемир'я з “бусурманами”, політичні новини з Рєчі Посполитої та про виступ польського війська проти Семена Палія.
- 1694 р., лютого 9, Батурич.

- № 93. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо задоволення чолобиття колишнього полтавського полковника Костянтина Кублицького стосовно обміну його сина, викупленого донськими козаками з Азова, на полоненого азовського татарина.
1694 р., лютого 9, Батурин.
- № 94. До Івана та Петра Олексійовичів. Про рішення запорожців розірвати перемир'я з “бусурманами”; воєнні дії між поляками та полком Семена Палія; наміри білгородських і буджацьких орд учинити напад на Військо Запорозьке та переміщення у зв'язку з цим гетьманських полків до Дніпра.
1694 р., лютого 18, Батурин.
- № 95. До Івана та Петра Олексійовичів. Про напад “бусурман” на села у Переяславщині, причини невчасного реагування на нього гетьманських полків та про переслідування останніми противника.
1694 р., лютого 19, Батурин.
- № 96. До Петра Лукича Львова. Про приїзд з Криму до Батурина товмача з татариним і вивезеними ними з полону росіянином та українцем для обміну на ув'язнених у Севську татар, пропущення їх до цього міста та про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно обміну.
1694 р., лютого 24, Батурин.
- № 97. До Івана та Петра Олексійовичів. Про наміри запорожців розпочати воєнні дії проти “бусурман” та про появу на Запорозжі шахрая – удаваного знавця схованок скарбів Богдана Хмельницького у Чигирині й Чорному лісі і рішення Низового Війська відправити людей у ці місця для пошуку схованок.
1694 р., березня 9, Батурин.
- № 98. До Івана та Петра Олексійовичів. Про збройний конфлікт полку Семена Палія з польськими військами й іншими правобережними козацькими частинами та про звернення фастівського полковника до гетьмана з проханнями про допомогу й перехід на царську сторону.
1694 р., березня 9, Батурин.
- № 99. До Івана та Петра Олексійовичів. Про початок воєнних дій Війська Запорозького Низового проти “бусурман”; клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно його реагування на майбутні звернення запорожців по допомогу військами й по запаси, на їхні запити відносно “генерального” походу на Крим чи Кизикермен і на вимоги нагород з боку запорозьких посланців; підтримку Іваном Мазепою прохання закордонної особи – Домініка Полубинського щодо прийому його під царську владу.
1694 р., березня 12, Батурин.
- № 100. До Івана та Петра Олексійовичів. Про розрив перемир'я Січі з “бусурманами”; виступ частини Низового Війська до Чигирина, Суботова й Чорного лісу з метою пошуків скарбів Богдана Хмельницького; розпорядження гетьмана щодо спостереження за цими лю-

- дми; приїзд до Батурина запорозьких посланців та намір відправити їх до царів.
- 1694 р., березня 19, Батурин.
- № 101. До Івана та Петра Олексійовичів. Про побажання перемог над ворогами.
1694 р., вересня 17, Батурин.
- № 102. До Івана та Петра Олексійовичів. Про виступ гетьмана з військами з Батурина, намір іти до прикордонних міст з метою відбиття можливого нападу “бусурман”, наступне рішення йти до Дніпра задля підтримки частин, відправлених у похід на Білгородчину, огляду новозведених укріплень на узбережжі Дніпра й відвідання Києва та про відправку двох городових полків у далекі польові місця.
1694 р., вересня 20, табір біля Пустої Греблі.
- № 103. До Григорія Пашковського. Про наказ гетьмана звернутися з клопотанням до Лева Нарішкіна та Омеляна Українцева щодо царського указу про відпущення половини “язиків”, привезених полковником до Москви, з метою обміну їх на полонених українських козаків.
1694 р., вересня 21, табір біля Пустої Греблі.
- № 104. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку двадцятитисячного війська гетьманського регіменту у похід на Білгородчину, приєднання до нього Семена Палія з п'ятьма сотнями козаків, виступ Івана Мазепи з полками у похід з Батурина до Дніпра та про пересилку до царів листа від командирів посланого війська.
1694 р., вересня 23, табір біля Обичева.
- № 105. До Івана та Петра Олексійовичів. Про прибуття гетьмана з військами до Дніпра, відправку кількох полків на підтримку війську, посланому в Білгородчину, огляд новозведених укріплень і виступ Івана Мазепи до Києва;повідомлення щодо захоплення запорожцями й донцями містечка на Чингарах і бою запорожців з кримським військом при поверненні на Січ; приїзд до гетьмана татарських товмачів з російськими та українськими бранцями, з метою обміну їх на полонених татар.
1694 р., жовтня 2, табір під Переяславом.
- № 106. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення гетьмана з воєнного походу та про огляд ним новозведених укріплень на узбережжі Дніпра.
1694 р., жовтня, без місця.
- № 107. До Івана та Петра Олексійовичів. Про захоплення ватагою козаків Полтавського полку татар під Перекопом, привезення їх до Батурина і відправку до Москви, очікування гетьманом нових “язиків” від чотирьох ватаг, посланих до неприязельських поселень, і від Семена Палія та про клопотання Івана Мазепи щодо царського указу стосовно подальшої пересилки полонених до російської столиці.
1695 р., березня 26, Батурин.
- № 108. До Лева Кириловича Нарішкіна. Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно подальшої пересилки до Москви полонених, які будуть з'являтися у нього, і щодо визначення особи для передачі

- їй своїх листів, адресованих царям, під час воєнного походу та про виступ запорожців у похід на Азовське море.
1695 р., березня 26, Батурин.
- № 109. До Івана та Петра Олексійовичів. Про повернення з Січі до Батурина царського і гетьманського посланців після передачі запорожцям річного монаршого жалування, обіцянки Низового Війська підтримати “генеральний” похід на “бусурман” та про відправку гетьманського посланця до Москви.
1695 р., квітня 1, Батурин.
- № 110. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку до Москви присланих від Семена Палія козаків з полоненими татарами.
1695 р., квітня 6, Батурин.
- № 111. До Івана та Петра Олексійовичів. Про розгром ватагою колишнього кошового отамана Федора татарського загону біля Молочних Вод, захоплення полонених, привезення їх до Батурина та відправку до Москви.
1695 р., квітня 14, Батурин.
- № 112. До Івана та Петра Олексійовичів. Про звернення київського митрополита до гетьмана по підтримку його клопотання перед патріархом щодо благословення на посвячення Діонісія Жабокрицького, обраного луцьким єпископом; характеристику цієї особи Іваном Мазепою та потребу, аби царі сприяли у наданні благословення.
1695 р., жовтня 9, Батурин.
- № 113. До Війська Запорозького Низового. Про рішення царів щодо видачі запорожцям жалування, а гетьмана – запасів і грошей з перевозу в Переволочній та про їхні настанови щодо необхідності утримання Низовим Військом містечок у пониззі Дніпра.
1695 р., грудня, Батурин.
- № 114. До Станіслава Яблоновського. Про причини тимчасової затримки у Москві львівських купців-вірмен Богдана Фарухова і Степана Богданова та про відпущення їх з російської столиці та з Батурина.
1695 р., грудня 10, Батурин.
- № 115. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд з Москви до Батурина львівських купців-вірмен Богдана Фарухова і Степана Богданова та про відправку їх у польську сторону.
1695 р., грудня 11, Батурин.
- № 116. До Івана та Петра Олексійовичів. Про приїзд до Батурина посланця від Станіслава Яблоновського з клопотанням щодо відпущення затриманих у Москві львівських купців-вірмен Богдана Фарухова і Степана Богданова, відповідь Івана Мазепи коронному гетьману та про проблему витоку інформації з Москви у Польщу, яка стосувалася таємного донесення українського володаря царям.
1695 р., грудня, Батурин.

- № 117. До Івана та Петра Олексійовичів. Про клопотання гетьмана щодо милостивого прийняття царями Іоанна Максимовича, обраного архімандритом Чернігівського Слеського монастиря.
1695 р., грудня 24, Батурин.
- № 118. До Івана та Петра Олексійовичів. Про відправку до запорожців у Таванському місті грошей з царського жалування; повідомлення від Низового Війська про наміри кримських і білгородських орд напасти на Військо Запорозьке й розпорядження гетьмана щодо збору сільських мешканців у містах і щодо боєготовності українських полків; клопотання Івана Мазепи стосовно указу воєводи Орла у справі відшкодування збитків, завданих місцевим мешканцям російською залогою.
1695 р., грудня 27, Батурин.
- № 119. До Петра І. Про приїзд до гетьмана посланців від Семена Палія з полоненими “бусурманами” та відправку їх до Москви.
1696 р., липня, табір у гирлі Орчика.
- № 120. До Петра І. Про перехід військ, очолюваних Іваном Мазепою та Борисом Шереметєвим, з Коломака до Орчика; розсилку гетьманом розвідувальних загонів і розгром силами противника загону полтавського сотника Микити Плечника; самовільне переобрання полковника козаками Київського полку на Таванському острові й заходи, вжиті Іваном Мазепою у цій ситуації; відправку на Тавань козаків з кіннями, розміщеного там сердюцького полку, і припасів; відомості щодо переміщення ханських військ.
1696 р., липня 24, табір у гирлі Орчика.
- № 121. До Петра І. Про розпорядження гетьмана щодо підготовки українського війська до походу проти татар та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія.
1696 р., жовтня 8, без місця.
- № 122. До Лева Кириловича Нарішкіна. Про клопотання гетьмана щодо припинення учинення утисків і розорень селянам Івана Обидовського у Козельському повіті тамтешніми воєводаю й прикажчиком та щодо повернення селянам відібраного у них майна.
1696 р., жовтня 22, Батурин.
- № 123. До Петра І. Про повернення до Батурина гетьманського посланця з поїздки до волоського господаря, приїзд з ним колишнього немирівського намісника Івана Драгинича, повідомлені ними відомості щодо ходу війни турків з австрійцями, набігу татар на польські землі, підготовку кримських і білгородських орд до нападу на Військо Запорозьке та про відправку посланця до Москви.
1696 р., листопада 29, Батурин.
- № 124. До Петра І. Про передачу шестистам запорожцям царського жалування; шкоди, учинені запорожцями, при переїздах через міста гетьманського регіменту; повернення гетьманського посланця з поїздки на Січ і Тавань, пересилку привезених ним листів до приказу Малої Ро-

- сії, повідомлення посланця щодо доставки хлібних запасів до Таванського міста й рівня готовності залоги міста до оборони; відправку з Січі до Батурина для подальшої поїздки до Москви майстрів з виготовлення морських суден; скаргу посланця на побиття його коштовним отаманом і пропозиції Івана Мазепи стосовно покарання останнього. 1696 р., листопада 29, Батурин.
- № 125. До Петра І. Про потребу царського указу севському воеводі щодо виступу в похід у разі отримання листа від гетьмана для швидкого з'єднання українського війська з російським і негайної відсічі ворожих нападів та про відправку з Батурина запорозьких посланців, які приїхали з Таванського міста, з відмовою у наданні їм царської річної платні і боєприпасів з української скарбниці. 1696 р., грудня 4, Батурин.
- № 126. До Петра І. Про перевезення ув'язненого в Батурині ченця Єрофея до Києва з метою подальшої відправки його до Москви. 1696 р., грудня 4, Батурин.
- № 127. До Петра І. Про безрезультатний похід військ Івана Мазепи та Семена Палія до Дністра; кількість витрачених і наявних хлібних запасів у Переволочній; новини від вихідців з неволі щодо намірів татар і турків здійснити напад на Військо Запорозьке й Таванське місто та міркування гетьмана про можливий перебіг цього вторгнення; приїзд до українського правителя посланця від фастівського полковника з донесенням стосовно воєнного походу й проханням передати чолобиття щодо царської милості його полку. 1696 р., грудня 13, Батурин.
- № 128. До Петра І. Про розсилку гетьманом універсалів у полки й міста свого регіменту з наказом перебувати в готовності до виступу; причини відкладення рішення щодо збору військ; заходи, вжиті Іваном Мазепою, з метою зміцнення укріплень українських міст і підвищення обороноздатності Таванського міста; приїзд до Батурина львів'янина Кириака Ісаровича з листами й усним повідомленням про події у Речі Посполитій і пересилку цих листів до приказу Малої Росії. 1696 р., грудня 21, Батурин.
- № 129. До Лева Кириловича Наришкіна. Про приїзд до Батурина законників Віленського Братського монастиря, клопотання київського митрополита перед гетьманом щодо пропущення їх без затримки до Москви та про звернення Івана Мазепи до боярина з проханням посприяти у наданні царського указу відносно такої поїздки. 1697 р., до 25 лютого, Батурин.
- № 130. До Петра І. Про відправку до Москви козацького ватага Полтавського полку Василя Шибаленка з товариством і захопленими під Перекопом "язиками". 1697 р., березня 17, Батурин.

- № 131. До Петра І. Про повернення до Батурина з-за кордону гетьманського розвідника ніжинця Згури Стиллева та відправку його до Москви з привезеними записами відомостей і кресленням Очакова.
1697 р., квітня 8, Батурин.
- № 132. До Петра І. Про конфлікт Семена Палія з полковником Яремою Гладким, міркування гетьмана щодо його майбутніх наслідків та про пересилку до приказу Малої Росії листів від Семена Палія і Костянтина Мокієвського.
1697 р., квітня 14, Батурин.
- № 133. До Петра І. Про нараду Івана Мазепи з Яковом Долгоруковим і прийнятті рішення щодо часу виступу, шляху та способу пересування українських і російських військ у планованому воєнному поході та про причини зволікання з будівництвом морських суден і затримку доставки припасів до них.
1697 р., квітня 23, Батурин.
- № 134. До Петра І. Про дії українських та російських військ під час походу 1697 р.: відмову від намірів йти до Чорного моря з прибуттям до нижньодніпровського плацдарму, зведення нових укріплень при Таванському місті, оборону від татарсько-турецького наступу, залишення залогі в місті й вимушений відхід основних сил, прихід до Томаківки, відправку до Таванського міста допоміжних українсько-російських сил після отримання інформації від полоненого турка щодо намірів противника добувати його, звернення до запорожців стосовно їхньої участі у воєнних діях, подальший відхід військ до прикордонних українських міст і намір гетьмана затриматися там з охотницькими полками.
1697 р., серпня 27, табір біля Томаківки.
- № 135. До Петра І. Про приїзд до Івана Мазепи царського посланця з похвалою за плавний похід та про гетьманські обіцянки вірної служби.
1697 р., вересня 1, табір біля Кодацької пристані.
- № 136. До Петра І. Про приїзд до гетьмана посланця з Таванського міста з повідомленням про ворожий наступ і проханнями допомоги, інформування царя щодо чисельності залишеної там залогі і динаміки її подальшого збільшення українськими й російськими військами та про прибуття до Івана Мазепи запорожців з полоненими татарами й причину невідправки козаків з полоненими до Москви.
1697 р., вересня 11, табір над Човнами.
- № 137. До Петра І. Про приїзд до гетьмана запорожців з полоненими татарами та відправку їх до Москви.
1697 р., вересня 13, табір над Чолновими.
- № 138. До Петра І. Про відправку до приказу Малої Росії листів і книжки, привезених законниками Віленського Братського монастиря та про прохання царського указу щодо відповіді на звернення законників.
1697 р., жовтня 3, Гадяч.

- № 139. До Петра І. Про приїзд до гетьмана запорозьких посланців, відправлених до царя, підтримку Іваном Мазепою їхнього звернення щодо монаршого жалування за службу в Таванському місті та про пересилку до приказу Малої Росії листів, привезених запорозжцями.
1697 р., жовтня, Батурин.
- № 140. До Петра І. Про досадування й нарікання запорозжців на гетьмана через важкі випробування, витримані ними при обороні Таванського міста та про пересилку до приказу Малої Росії листа від полтавського полковника.
1697 р., жовтня 25, Батурин.
- № 141. До Петра І. Про сприяння дій російських та українських військ під Азовом і Таванню перемозі австрійських сил над турками під Сентою та про вітання гетьманом царя з приводу успішного захисту від противника Таванського міста.
1697 р., жовтня 25, Батурин.
- № 142. До Петра І. Про приїзд до гетьмана посланців від ніжинського і лубенського наказних полковників з Таванського міста та відправку їх з привезеними листами до Москви.
1697 р., жовтня 28, Батурин.
- № 143. До Петра І. Про відсутність у Війську Запорозькому приїжджих грецьких купців та про виконання царського указу щодо обмеження пересування чужоземних купців і палестинських духовних осіб.
1697 р., жовтня 31, Батурин.
- № 144. До Петра І. Про причини затримки з початком будівництва нового верхнього міста в Острі та про захоплення козаками Миргородського полку татар у полон під Перекопом, привезення їх до Батурина й відправку до Москви.
1697 р., жовтня 31, Батурин.
- № 145. До Петра І. Про приїзд до гетьмана сотників Ніжинського полку з Таванського міста з полоненими “бусурманами”, перебіжчиком, списками вбитих і пораних у боях із противником козаків та про відправку полонених з перебіжчиком до царя.
1697 р., листопада 3, Батурин.
- № 146. До Петра І. Про поїздку до Фастова розвідника від київського полковника, привезені ним відомості щодо політичних настроїв у полку Семена Палія, наміри гетьмана запросити фастівського полковника до Батурина та про пересилку листів від Семена Палія до приказу Малої Росії.
1697 р., листопада 10, Батурин.
- № 147. До Петра І. Про прихід у міста гетьманського регіменту на зимівлю запорозжців, які перебували в облозі у Таванському місті, їхнє клопотання щодо поїздки до Москви по царське жалування та про позицію Івана Мазепи у цих обставинах.
1697 р., листопада 14, Батурин.

- № 148. До Петра І. Про створення за царським указом креслення й опису нижньої частини Дніпра з притоками, Богу, креслення Таванського міста та відправку їх до приказу Малої Росії.
Кінець 1697 – початок 1698 р., Батурин.
- № 149. До Петра І. Про пояснення гетьманом дій українських та російських військ під час походу 1697 р. на противагу донесенню таванського воєводи: причини залишення Шингірея, утримання Кизикермена й відмову від його відновлення, відбудову Таванського міста й необхідність залишення його основними силами.
1698 р., січня 4, Батурин.
- № 150. До Петра І. Про нараду гетьмана у Батурині з генеральною й полковою старшиною щодо планованого плавного походу та про клопотання Івана Мазепи стосовно побудови у Брянську придатних для походу суден.
1698 р., січня 8, Батурин.
- № 151. До Петра І. Про чолобиття ніжинських міщан щодо поновлювального гетьманського універсалу замість утрачених у пожежі важливих для міського управління документів, надання його Іваном Мазепою та про відправку війта з товариством до Москви по царську підтверджувальну грамоту.
1698 р., січня 9, Батурин.
- № 152. До Петра І. Про звільнення з-під варті Михайла Сусла та про його виправдовування від звинувачень в обмові “порядків і чинів” Війська Запорозького.
1698 р., лютого 15, Батурин.
- № 153. До невідомого. Про вдячність Івана Мазепи за прихильного листа, добрі побажання та про віднайдення у містах гетьманського регіменту столярів і ковалів для будівництва кораблів і відправку їх до Севська.
1698 р., лютого 18, Батурин.
- № 154. До Петра І. Про пересилку до приказу Малої Росії листів зі Львова з відомостями з польської сторони.
1698 р., березня 16, Батурин.
- № 155. До Петра І. Про динаміку збільшення залог Таванського міста і Кизикермена українськими військами та про їхню участь у будівництві оборонних споруд на противагу донесенню таванського воєводи.
1698 р., червня 3, табір над Кустоловом.
- № 156. До Петра І. Про звернення гетьмана до запорожців щодо підготовки до морського походу й будівництва суден, вимоги Низового Війська прислати для цього додаткові кошти; приїзд у табір до Івана Мазепи архімандрита Синайського монастиря з проханням стосовно проїзду до Москви по царську милостиню; відправку до приказу Малої Росії новин, повідомлених волоським купцем, який приїхав з Царгороду.
1698 р., червня 7, табір за Орілью.
- № 157. До Петра І. Про відправку до приказу Малої Росії детального опису пограбувань українських купців і торгових людей у Речі Посполитій

та прохання указу щодо можливості відшкодування завданих їм збитків і образ; шкоди Лівобережжю від неправомірно заснованих слобід на правобережному Подніпрів'ї й клопотання щодо указу стосовно дозволу на розорення новозаснованої слободи у Мошнах і повернення збіглих туди людей.

1699 р., січня 9, Гадач.

- № 158. До Петра І. Про розповіді полонених татар щодо намірів кримських військ учинити напад на містечко Тараковку та про можливість утримання їх від нападу після надходження до Криму новини стосовно укладення Карловицьких угод.
1699 р., березня 9, Батурин.
- № 159. До Петра І. Про взяття козаками Полтавського полку у полон татар і перебіжчика, привезення їх до Батурина та відправку до Москви.
1699 р., березня 10, Батурин.
- № 160. До Петра І. Про нестачу хлібних запасів для запорозької залоги у Таванському місті, проблему їх транспортування та про клопотання гетьмана щодо царського указу з цього приводу.
1699 р., березня 15, Батурин.
- № 161. До Петра І. Про віднайдення втікача від Омеляна Українцева, привезення його до Батурина та відправку до Москви.
1699 р., березня 15, Батурин.
- № 162. До Петра І. Про відомості щодо протиправного надання польським королем коронному гетьману колишнього Чигиринського староства та про клопотання Івана Мазепи стосовно царського указу з приводу його дій у цій ситуації.
1699 р., березня 17, Батурин.
- № 163. До Петра І. Про вдячність Війська Запорозького царю за оголошення щодо укладення перемир'я з турецьким султаном, необхідність відправки на Січ особливої царської грамоти з забороною чинити воєнні промисли під “бусурманськими” помешканнями та про заходи, вжиті щодо такої заборони у містах.
1699 р., квітня 15, Батурин.
- № 164. До Петра І. Про намір гетьмана відправити охотницькі полки на постій у запустіле Чигиринське городище.
1699 р., квітня 15, Батурин.
- № 165. До Петра І. Про пересилку у приказ Малої Росії листів, привезених з польської сторони.
1699 р., червня 28, Глухів.
- № 166. До Петра І. Про приїзд до Батурина архімандрита македонського Михайлівського монастиря з проханням щодо проїзду до Москви по царську милостиню.
1699 р., серпня 2, Батурин.
- № 167. До Петра І. Про надходження до гетьмана листа від Семена Паля та пересилку його до приказу Малої Росії.
1699 р., жовтня 21, Батурин.

- № 168. До Петра І. Про клопотання гетьмана щодо царського указу у справі відпущення в обмін на звільнених “руських” людей, привезених до Батурина татар, та про чолобитну татар стосовно нестачі їхніх полонених і зникнення коней.
1699 р., жовтня 23, Батурин.
- № 169. До Петра І. Про лист до гетьмана від сина Казимира Сапіги щодо розслідування грабежів українських торгових людей у його мастностях.
1699 р., листопада 23, Батурин.
- № 170. До Петра І. Про донесення гетьманського розвідника з Криму щодо заколоту, піднятого у Білгородчині Ширін-беєм; політичні хитання Семена Палія; відправку з Батурина до Переволочни, відпущених з Севська товмачів; пересилку до приказу Малої Росії листа від перекопського каймакана.
1699 р., листопада 27, Батурин.
- № 171. До Петра І. Про клопотання гетьмана щодо залишення в Батурині на чолі новопризначеного стрілецького полку полковника Григорія Анненкова.
1699 р., грудня 4, Батурин.
- № 172. До Петра І. Про отримання гетьманом царської грамоти з заборонаю продажу селітри з Війська Запорозького за кордон і місцевим купцям, розсилку гетьманом відповідних розпоряджень та про клопотання Івана Мазепи щодо призначення Глухова пунктом продажу української селітри у монаршу казну.
1699 р., грудня, Батурин.
- № 173. До Петра І. Про приїзд до гетьмана посланця Семена Палія з листами і повідомленням про мирну угоду полковника з поляками, пересилку листів у приказ Малої Росії; донесення розвідника з Криму щодо виступу Ширін-бея з Буджацькою Ордою проти хана та щодо переїзду російського посла до Царгороду.
1699 р., грудня 13, Батурин.
- № 174. До Петра І. Про відправку до Москви гетьманського посланця, який їздив до кримського хана.
1699 р., грудня 21, Батурин.
- № 175. До Петра І. Про відправлення до приказу Малої Росії відомостей, здобутих у Криму гетьманським розвідником, приїзд з розвідником татарина з Перекопу з листами до Івана Мазепи й пересилку їх до приказу та про розшук запорожцями на Лівобережжі крадіїв татарських коней.
1700 р., січня 4, Батурин.
- № 176. До Федора Олексійовича Головіна. Про відправлення до царя листів, привезених гетьманським посланцем з Ясс.
1700 р., лютого 24, Калуга.
- № 177. До Федора Олексійовича Головіна. Про повернення гетьманського посланця з Бухареста, відправку його з привезеними листами до боярина і прохання переслати листи царю; усне повідомлення від мульт-

- тянського господаря; клопотання щодо донесення Петру I про справи, раніше обговорювані Іваном Мазепою з Федором Головіним.
1700 р., лютого 25, Десна.
- № 178. До Федора Олексійовича Головіна. Про намір затримати посланця волоського господаря у Батурині; відомості, привезені гетьманським посланцем, який їздив до мультянського господаря; потребу надання царського жалування війську Семена Палія; пересилку боярину листів від єрусалимського патріарха.
1700 р., лютого 26, Нара.
- № 179. До Петра I. Про повернення посланця Івана Мазепи з Ясс, відправку його з привезеними листами й статтями до царя; приниження французького посла в Туреччині; поїздки царського і гетьманського посланців до Царгороду.
1700 р., лютого 27, Калуга.
- № 180. До Федора Олексійовича Головіна. Про повернення гетьманського посланця з Перекопу, пересилку привезеного ним листа і здобутих відомостей у приказ Малої Росії; відправку посланця в Білгородчину до Юрія Четвертинського у справі викупу його з неволі і з пропозицією організувати звернення Буджацької Орди до царя щодо її переходу під владу Москви; клопотання Івана Мазепи щодо царського указу із заборону київському воєводі переймати пошту з Царгороду і прохання повідомити про новини з останньої пошти.
1700 р., березня 9, Батурин.
- № 181. До Петра I. Про приїзд до Івана Мазепи посланця від мультянського господаря та пересилку до царя привезених ним листів і запису розповіді посланця; вимогу Низового Війська стратити сердюцького полковника Якова Покотила; виведення запорозької залоги із Тавані; прохання польського ротмістра дати дозвіл на розшук в українських містах збіглої від нього челяді; приїзд до гетьмана Семена Палія з бажанням присягнути на вірність царю.
1700 р., березня 15, Батурин.
- № 182. До Федора Олексійовича Головіна. Про повернення гетьманського посланця від мультянського господаря, пересилку боярину привезеного ним листа, відомості щодо підготовки турків до війни та про пропозиції Івана Мазепи стосовно приготувань до можливого протистояння з ними.
1700 р., березня 29, Батурин.
- № 183. До Федора Олексійовича Головіна. Про привітання боярина зі святом Великодня, приїзд царського посланця у Царгород, пересилку до Федора Головіна відомостей з-під Риги, новини щодо взаємин Буджацької Орди з Семеном Палієм, концентрацію польських військ поблизу Києва та про звільнення Юрія Четвертинського з кримського полону.
1700 р., березня 30, Батурин.
- № 184. До Петра I. Про клопотання гетьмана щодо царських указів стосовно присилки хлібних запасів стрілецькому полку в Батурині з російських

- міст і стосовно відшкодування втрат українським торговим людям, пограбованим у Речі Посполитій, та гарантування їхньої безпеки в майбутньому; напад на посланця Івана Мазепи у Немирові; пересилку до царя листа, що надійшов від Семена Палія.
1700 р., березня 31, Батурин.
- № 185. До Петра І. Про привітання царя зі святом Великодня.
1700 р., березня, Батурин.
- № 186. До Петра І. Про перебування у гетьмана посланця перекопського каймакана зі скаргами на вбивства, грабежі й крадіжки, які чинилися заporожцями, на недодачу татар і зникнення коней при обмінах; прохання Івана Мазепи щодо указу стосовно його дій по відношенню до Січі; приїзд до Батурина Юрія Четвертинського з проханням про надання грошей для визволення з неволі його брата.
1700 р., квітня 7, Батурин.
- № 187. До Федора Олексійовича Головіна. Про пересилку Іваном Мазепою пакету листів до Омеляна Українцева у Царгород, повідомлення Юрія Четвертинського щодо політичної ситуації у Кримському ханстві, відсутність місць у містах гетьманського регіменту для розташування на постіях полчан Семена Палія, готовність гетьмана писати до Станіслава Яблоновського у справі появи польських поселень біля Дніпра, вдячність боярину за сприяння у прийнятті царем рішення подарувати Івану Мазепі кречета і соколів та прохання прислати їх разом із сокольниками, подяку Федору Головіну за інформацію про хід російсько-турецьких переговорів у Царгороді, польські ініціативи в Криму.
1700 р., квітня 7, Батурин.
- № 188. До Петра І. Про чолобитні українських попа і будника зі скаргами на пограбування їхнього майна севськими стрільцями та про клопотання гетьмана щодо розслідування цих справ і щодо указу севському воеводі стосовно припинення заподіянь збитків українцям.
1700 р., квітня 8, Батурин.
- № 189. До Федора Олексійовича Головіна. Про пересилку до боярина пакету листів від Омеляна Українцева, очікування на повернення батуринця, якого гетьман посилав до Царгороду, та про повідомлення від мулятьянського господаря.
1700 р., квітня 11, Батурин.
- № 190. До Федора Олексійовича Головіна. Про повернення батуринця, якого гетьман посилав до Царгороду, пересилку до боярина привезених ним листів і передачу новин та про прохання Івана Мазепи щодо інформування його стосовно царгородських відомостей.
1700 р., квітня 14, Батурин.
- № 191. До Петра І. Про вдячність гетьмана за царське рішення щодо розслідування справи про пограбування севськими стрільцями українців та за указ севському воеводі з цього приводу, нові факти про розбійництво, відкладення Січчю вирішення питань стосовно слідства про на-

- пад на татар і щодо перебування запорожців у Таванському місті, пересилку до приказу Малої Росії відомостей з Тавані.
1700 р., квітня 30, Батурин.
- № 192. До Петра І. Про пояснення гетьманом причин клопотання товмача Алея щодо передачі йому дев'яти татар і про заходи, здійснені задля вирішення цієї справи.
Без дати, Батурин.
- № 193. До Петра І. Про гетьманський дозвіл архидионському патріарху збирати милостину у Війську Запорозькому та про зміну намірів останнього щодо проживання у Ніжині.
1700 р., травня 1, Батурин.
- № 194. До Станіслава Яблоновського. Про звернення до каштеляна від Федора Головіна та гетьмана з проханнями, дотримуючись умов миру, ліквідувати неправомірно засновані поселення та відшкодувати збитки, завдані українським купцям і торговим людям у Речі Посполитій.
1700 р., травня 7, Батурин.
- № 195. До Федора Олексійовича Головіна. Про добрі побажання та прохання протегування.
1700 р., травня 8, Батурин.
- № 196. До Федора Олексійовича Головіна. Про приїзд до гетьмана посланця від мультянського господаря з листами від Омеляна Українцева та пересилку їх до боярина; прохання відомостей щодо будівництва корабля у Воронежі; відправку до Москви батуринця, якого гетьман послав до Царгороду; віднайдення запорожцями, привезення з Січі до Батурина втікача з Очакова та відправлення до Федора Головіна оголошених ним відомостей; клопотання Івана Мазепи щодо ствердження царським указом його влади над Нижнім містом Києва; поїздки гетьманського посланця у Білгородчину, її результати та наміри українського володаря щодо подальших контактів з верхівкою Буджацької Орди.
1700 р., травня 8, Батурин.
- № 197. До Федора Олексійовича Головіна. Про клопотання гетьмана щодо віднайдення у Москві та присилки до Батурина майстра “кам'яної справи” для церковного будівництва.
1700 р., травня 10, Батурин.
- № 198. До Петра І. Про клопотання гетьмана щодо указу стосовно відпущення до Криму Катирчі мурзи.
1700 р., травня 10, Батурин.
- № 199. До Петра І. Про приїзд до Батурина посланців від Низового Війська з обіцянками утримувати своє товариство у Таванському місті, виправданнями від звинувачень у вбивстві яничара й татарина і проханнями страти піхотного полковника Якова Покотила через незгоди росіян із запорожцями на Тавані та про нове звернення гетьмана до Низового Війська стосовно цього конфлікту й збитків, які воно завдало татарами.
1700 р., травня, Батурин.

- № 200. До невідомого. Про позицію гетьмана щодо можливості відправки за царським указом охотницьких полків і поради стосовно їхнього забезпечення, його пропозиції стосовно найму запорожців і городових козаків на службу до польського короля та про міркування Івана Мазепи щодо Ліфляндської війни.
1700 р., травня, Батурин.
- № 201. До Петра I. Про клопотання гетьмана щодо царського указу стосовно присланого з Москви до Батурина й ув'язненого протягом тривалого часу волошина.
1700 р., травня 25, Батурин.
- № 202. До Петра I. Про повернення з Царгороду батуринського сотника Дмитра Нестеренка, відсилку до царя привезеного ним пакету листів від Омеляна Українцева та про відправку сотника до Москви з новими листами від Омеляна Українцева і мулятянського господаря.
1700 р., травня 27, Батурин.
- № 203. До Петра I. Про надходження відповідей від мулятянського і волозького господарів щодо можливої підтримки царських військ у війні проти турків та про пересилку їхніх листів до Петра I.
1700 р., червня 11, Батурин.
- № 204. До Федора Олексійовича Головіна. Про прохання передати царю відповідь мулятянського господаря щодо можливої підтримки царських військ у війні проти турків; здобуття мешканцями Нижнього міста Києва царської жалуваної грамоти зі значним перебільшенням своїх прав; добрі побажання гетьмана у зв'язку з вдалим випробуванням новозбудованого корабля; відправлення до боярина опису шляху зі Стародуба до Риги; підготовку до відправки українського війська до Тавані, Кизикирмена і Ліфляндії; пересилку Федору Головіну листів з відомостями про польську сторону, надісланих від київського полковника; пропозицію Івана Мазепи щодо приєднання полчан Семена Палія до гетьманських військ при відправленні останніх до Ліфляндії; звернення гетьмана до київського митрополита з порадою утримувати ченців київських монастирів і студентів від учинення шкоди міщанам; клопотання Івана Мазепи щодо сприяння боярина розслідуванню справи стосовно збитків, завданих севськими стрільцями українським попу і буднику.
1700 р., червня 11, Батурин.
- № 205. До Федора Олексійовича Головіна. Про клопотання гетьмана щодо розпоряджень з уточненням вимог до українського війська, призначеного для відправки до Ліфляндії; різницю у забезпеченні одягом охотницьких та городових полків; ставлення поляків до війни зі шведами; вдячність Івана Мазепи царю і боярину за інформування його про політичні справи.
1700 р., червня 11, Батурин.

- № 206. До Федора Олексійовича Головіна. Про виконання гетьманом розпоряджень боярина щодо передачі його листів російському сержантові, який мав повернутися з Константинополя.
1700 р., червня 12, Батурин.
- № 207. До Федора Олексійовича Головіна. Про клопотання гетьмана щодо царського указу у справі присилки севським воєводою грошей до Батурина та про пересилку до Федора Головіна листів, що надійшли від Семена Палія.
1700 р., червня, Батурин.
- № 208. До Петра І. Про пересилку до приказу Малої Росії закордонних відомостей.
1700 р., червня 30, Батурин.
- № 209. До Федора Олексійовича Головіна. Про пересилку до боярина закордонних відомостей та про новину щодо російсько-турецьких взаємин.
1700 р., червня 30, Батурин.
- № 210. До Федора Олексійовича Головіна. Про відомості, отримані гетьманом від греків з Царгорода; підготовку українського війська до відправки у Лівляндію, неминучість його проходу через литовські володіння й пов'язані з цим небезпеки; звернення Івана Мазепи до Семена Палія щодо об'єднання військ для походу в Лівляндію; загрози фастівському полковнику від поляків та обіцянку гетьмана надати йому допомогу; новини від Семена Палія і торгових людей із Литви.
1700 р., липня 3, Батурин.
- № 211. До Федора Олексійовича Головіна. Про готовність до відправки українських військ до Тавані і Лівляндії, забезпечення безперешкодного проходу козаків територією Литви, недружні до Російської держави наміри у Речі Посполитій, очікування відомостей щодо рішення Семена Палія стосовно участі його полчан у воєнних діях у Лівляндії та про перехід на поштовий зв'язок при пересланні листів від гетьмана до Москви.
1700 р., липня 4, Батурин.
- № 212. До Петра І. Про підготовку українських військ до відправки на оборону Тавані і Кизикермена та про визначення Переволочни місцем їх з'єднання з російськими військами.
1700 р., липня 5, Батурин.
- № 213. До Петра І. Про приїзд до гетьмана татар з листами від хана і каймакана та з полоненими українцями й росіянами для обміну останніх на татарських невільників та про заходи і пропозиції Івана Мазепи стосовно вирішення цієї справи.
1700 р., липня, Батурин.
- № 214. До Петра І. Про привезення до Батурина і плановану відправку до Таванського міста річного царського жалування для запорожців та про потребу указу щодо забезпечення їх хлібними припасами.
1700 р., липня 10, Батурин.

- № 215. До Петра І. Про вдячність гетьмана царю за присилку йому кречетів і соколів для полювання та людей для навчання цієї справи українців і направи птахів.
1700 р., липня 10, Батурин.
- № 216. До Федора Олексійовича Головіна. Про отримання та пересилку до боярина листів і універсалів від коронного гетьмана, очікування послання від польського короля, вдячність Івана Мазепи боярину за протегування перед царем щодо присилки кречетів і соколів для полювання.
1700 р., липня 18, Батурин.
- № 217. До Федора Олексійовича Головіна. Про очікування приїзду до Батурина гетьманських посланців з представниками Буджацької Орди, бажані розмір і час виплати царського жалування козакам на похід у Лівонію, готовність українського війська до виступу і неминучість його проходження через литовські володіння, листування Івана Мазепи з Семеном Палієм з приводу участі людей полковника у цьому поході та про міркування гетьмана щодо причин затримки укладення миру Росії з Туреччиною.
1700 р., липня 22, Батурин.
- № 218. До Федора Олексійовича Головіна. Про отримання гетьманом та пересилку до боярина листа від мультянського господаря та пакету листів від Омеляна Українцева до Посольського приказу.
1700 р., липня 22, Батурин.
- № 219. До Федора Олексійовича Головіна. Про прибуття до Батурина посланців від Буджацької Орди з проханням щодо підданства російському царю.
1700 р., липня 26, Батурин.
- № 220. До Петра І. Про повернення до Батурина гетьманських посланців з Білгородчини та відправку їх до Москви.
1700 р., липня 27, Батурин.
- № 221. До Петра І. Про відправку українського війська, призначеного для служби у Тавані.
1700 р., липня 31, Батурин.
- № 222. До Федора Олексійовича Головіна. Про відправку українського війська до Риги, готовність гетьмана вирушити в похід, польських посланців на Запорозжжя, перебування посланців з Буджака в Батурині і висловлені ними пропозиції, збір польських військ для наступу на Фастів та про звернення Семена Палія до Івана Мазепи по допомогу проти них.
1700 р., серпня 20, Іванполь.
- № 223. До невідомого. Про клопотання гетьмана щодо вирішення питань стосовно листування у особливо важливих державних справах і стосовно підтримки зв'язку з мультянським господарем та про відправку до Риги українського війська.
1700 р., серпня 22, без місця.

- № 224. До Петра І. Про приїзд до гетьмана товмача з Білгородчини з полоненими для обміну та листами.
1700 р., серпня 22, Глухів.
- № 225. До Петра І. Про приїзд з Білгородчини до Батурина татарина, відправленого від білгородських посланців, які перебували у гетьманській столиці, та про повернення посланця Івана Мазепи з поїздки до кримського хана.
1700 р., серпня 31, Батурин.
- № 226. До Петра І. Про відправку українських військ до Смоленська і Новгорода.
1700 р., вересня 7, Батурин.
- № 227. До Федора Олексійовича Головіна. Про клопотання гетьмана щодо покровительства й заступництва боярина за Івана Обидовського та про причини можливої затримки з прибуттям до Новгорода українських військ, очолюваних останнім.
1700 р., вересня 7, Батурин.
- № 228. До Петра І. Про наступ польських військ на Фастів і звернення Семена Палія до гетьмана з проханням щодо допомоги проти них та про клопотання Івана Мазепи стосовно царського указу командирів російських сил щодо узгодження з ним своїх дій.
1700 р., вересня 9, Батурин.
- № 229. До Петра І. Про звернення Семена Палія до гетьмана з проханням щодо переходу до Канева чи Чигирини через загрозу від польських військ, наступне рішення полковника тримати оборону у Фастові та про виступ Івана Мазепи з військом до Києва.
1700 р., вересня 20, Батурин.
- № 230. До Петра І. Про надходження листа від Омеляна Українцева та пересилку його до царя.
1700 р., вересня 21, Батурин.
- № 231. До Петра І. Про воєнні дії польських військ проти сил Семена Палія й укладення перемир'я між ними та про наближення Омеляна Українцева до Києва.
1700 р., вересня 28, обоз під Києвом.
- № 232. До Петра І. Про відправку Військом Запорозьким Низовим своїх посланців до Москви по річне жалування та про клопотання гетьмана за запорожців у цій справі.
1700 р., жовтня 9, Київ (Нижнє місто).
- № 233. До Петра І. Про приїзд до Батурина і від'їзд до Москви грека Пана-гіотки, клопотання гетьмана щодо його безперешкодного повернення та про відправку до Ясс мультянського посланця Георгія Кастріота.
1700 р., жовтня 29, Батурин.
- № 234. До Петра І. Про збитки українського війська внаслідок тривалого очікування російського війська під Переволочною та про труднощі пла-

нованого транспортування Дніпром військових і хлібних припасів із Тавані й Кизикермена до Січі.

1700 р., листопада 1, Батурин.

№ 235. До Петра І. Про виступ українського війська з-під Переволочни до Тавані й Кизикермена разом з російськими ратними людьми, гетьманський наказ запорожцям щодо зберігання доставлених звідти військових та хлібних припасів та про скаргу Івана Мазепи на дяка Новобогородицького міста через розорення його селітряного майдану.

1700 р., листопада 20, Батурин.

№ 236. До Федора Олексійовича Головіна. Про приїзд до Батурина товмачів з Буджака у справі обміну полонених та про привезені ними політичні новини щодо Буджацької Орди.

1700 р., після 21 листопада, без місця.

№ 237. До Федора Олексійовича Головіна. Про співчуття з приводу поразки царських військ під Ругодевим та сподівання на майбутні успіхи, готовність чергових українських сил до виступу, відправку гетьманом гінців до Івана Обидовського, потребу присилки до Івана Мазепи другого стрілецького полку на час воєнного походу та про пропозиції гетьмана щодо шляху наступу українських сил у разі війни з поляками і взаємодії з Семеном Палієм.

1700 р., грудня 14, Батурин.

№ 238. До Федора Олексійовича Головіна. Про клопотання щодо царського указу стосовно можливості поїздок приїжджих купців-вірмен з України до Москви та про потребу милостивого ставлення до запорожців і Семена Палія.

1700 р., грудня 31, Батурин.

№ 239. До Федора Олексійовича Головіна. Про непостійність фортуни у військових справах, лист гетьмана до Івана Обидовського та про планувану відправку з Батурина білгородських татар.

1700 р., грудня 31, Батурин.

Наукове видання

ЛИСТИ ІВАНА МАЗЕПИ

Том 2

1691–1700

**Упорядник та автор вступного дослідження
В'ячеслав Станіславський**

Редактори:

О. М. Донік, О. М. Донік

Комп'ютерна верстка:

С. М. Блащук